

Miloš Marek

Národnosti Uhorska

Vysokoškolský učebný text

Miloš Marek

Národnosti Uhorska

Vysokoškolský učebný text

Obsah

	Predhovor	9
1.	Všeobecný úvod. Základné pojmy	13
2.	Uhorská legislatíva upravujúca život národností a domáce národnostné pomery	28
3.	Slovania–Sloveni (Slovieni)–Slováci	63
4.	Postavenie a vývoj slovenskej národnosti v Uhorskom kráľovstve	81
5.	Maďari resp. Uhri	98
6.	Maďari (pokračovanie)	112
7.	Tzv. pomocné etniká uhorského štátu: Kovari resp. Chazari	134
8.	Sikuli	148
9.	Pečenehovia	166
10.	Uzi resp. Oguzi	186
11.	Kumáni resp. Plavci	202

12.	Chvalízi resp. Chorezmijci	230
13.	Židia	252
14.	Nemci, Sasi, Flanderčania a Bavori	271
15.	Románsky element (jeho západná vetva) – Valóni, Francúzi, Taliani – Vlchy v uhorskej toponymii	302
16.	Románsky element (jeho východná vetva) – Rumuni, Valaši	324
17.	Rusi (normanskí Varjagovia), Rusíni (Haličania), Ukrajinci	344
18.	Česi a Moravania	366
19.	Poliaci. Gorali na severnom Slovensku	388
20.	Chorváti, Srbi	410
21.	Arméni. Grécki kupci	430
22.	Cigáni (Rómovia)	440

Predhovor

*„Intraverunt quoque temporibus tam ducis Gey-
chae quam aliorum regum Boemi, Poloni, Graeci,
Bessi, Armeni et fere ex omni extera natione,
quae sub caelo est“
(Simonis de Keza Gesta Hungarorum)*

Slovami uhorského kronikára Šimona z Kézy uvádzam túto publikáciu, v ktorej chcem poskytnúť študentom histórie a príbuzných odborov ale aj ostatným záujemcom prehľad o pôsobení jednotlivých národností v niekdajšom Uhorsku. Spomenutý autor dosvedčuje, čo je v podstate všeobecne známym faktom, a to, že Uhorské kráľovstvo sa už vo svojich začiatkoch formovalo ako mnohonárodnostný štát. Predurčovala ho k tomu už sama poloha. Tento štát vznikol v priestore, v ktorom sa stretávali západ s východom, kde sa prelínala okcidentálna kultúra s kultúrou orientu. Táto skutočnosť sa prejavila na jednej strane negatívnym spôsobom v tom, že Uhorsko ako nárazníková zóna zachytávalo útoky z východu (tatársky vpád, výboje osmanských Turkov), na druhej strane bolo pozitívom, že sa príslušníci týchto odlišných svetov a kultúr na území Uhorska aj usadili a obohacovali ho svojimi obyčajmi a špecifickým talentom.

Uhorskí panovníci si tento fakt uvedomovali a usilovali sa, aby krajina z ich prítomnosti profitovala. Oni sami boli iniciátormi povolávaní hostí pochádzajúcich z cudziny. Vo vzťahu k cudzincom a okolitým národnostiam prejavovali toleranciu. Nesnažili sa o násilnú asimiláciu a pomaďarčenie svojich inoetnických poddaných. Až v neskoršom období novoveku, v dobe vzniku moderných národov sa začal prejavovať nacionalizmus s jeho negatívnymi dôsledkami pre život tu žijúcich

národností. Uhorská štátna moc začala proti nim násilne vystupovať, usilovala sa vytvoriť monolitný štát s jediným vládncim maďarským národom. Takéto kroky však nevedli k upevneniu krajiny, ale naopak, politika neznašanlivosti a národnostného útlaku mala negatívne dôsledky pre ďalší osud krajiny, ktorá sa nevyhnutne musela rozpadnúť. Slová zakladateľa Uhorského kráľovstva svätého Štefana o tom, že kráľovstvo jedného jazyka a jedného obyčaja je slabé a krehké, sa ukázali byť prorockými. Z krajiny, ktorá bola od stredoveku zhromaždiskom rozličných národností sa v modernej dobe stal štát s povestou „žalára národov“.

Na nasledujúcich stranách prinášam čitateľom prehľad o pôsobení jednotlivých národností na území Uhorska. Na začiatku venujem pozornosť objasneniu základných pojmov. Pokúsil som sa tu naznačiť rozdiel v chápaní národa v minulosti a dnes. Vysvetľujem, aké kategórie sú dôležité pre to, aby sme mohli príslušníkov určitého spoločenstva klasifikovať za národ, aké významové odtiene získali v priebehu istého času niektoré etnonymá apod. Na inom mieste oboznamujem s uhorskou legislatívou upravujúcou život národností, s prameňmi a literatúrou využiteľnými pri ich výskume. Osvetľujem vzťah uhorskej moci k tu žijúcim národnostiam, venujem sa problému asimilácie, praxi pomaďarčovania osobných mien a miestnych názvov. Všimam si tiež existenciu národnostných rozporov v minulosti, odpovedám na otázku, čo lákalo cudzincov k príchodu do Uhorska, akými spôsobmi sa sem sťahovali a aký bol účel ich usadzovania.

Každá z nasledujúcich kapitol o národnostiach je usporiadaná podľa rovnakého „kľúča“. Na začiatku objasňujem pôvod etnika a jeho označenia, potom predstavujem jeho dejiny v chronologickej postupnosti. Z jednotlivých národností sa venujem na prvom mieste Slovákom. Nielen preto, že sa na celú problematiku dívam zo slovenského zorného uhla, ale predovšetkým preto, že slovanský živel vo všeobecnosti bol takpovediac „kmeňovým“ etnickým prvkom Uhorského kráľovstva. Slovania žili v Karpatskej kotline už pred príchodom starých Maďarov a tvorili jeho významnú časť aj počas jeho existencie. V dvoch kapitolách preberám pôvodný sídliskový zásah Slovákov, ich etnogenézu, postavenie a vývoj slovenskej národnosti v Uhorskom kráľovstve. Ďalšie dve kapitoly sú venované Maďarom, ich pôvodu, usadzovaniu v tomto priestore, úlohe ako tzv. štátotvorného etnika a vzťahu s ostatnými národnosťami. V nasledujúcej časti sa zaoberám etnikami orientálneho

pôvodu: Kovarmi, Sikulmi, Pečenehmi, Uzmi, Kumánmi, Chvalízmi a napokon aj Židmi. Väčšina z nich – okrem Židov – bola využívaná vo vojenských službách kráľovstva. Židia v Uhorsku pôsobili predovšetkým vo finančnej sfére. Ďalšie kapitoly sú o etnikách zväčša západného pôvodu, teda o Nemcoch, ktorí sa spomedzi nich prejavili najvýraznejším spôsobom, nielen čo do početnosti ich sídelného zásahu ale aj svojim významom, potom o Valónoch či Talianoch, ktorí patria do románskej jazykovej skupiny národov podobne ako Rumuni či Valasi, zaradovaní do jej východnej vetvy. Okrem Slovákov tvorili slovanský element Uhorska aj Česi, Moravia, Poliaci, Chorváti a Srbi. V posledných kapitolách približujem čitateľom pôvod a osudy Arménov, Grékov a Rómov.

Na záver vyslovujem nádej, že predkladaná publikácia sa stane pre čitateľov cennou príručkou pre poznanie dejín národností žijúcich na území Uhorska, z ktorej získajú mnoho poznatkov o ich pôvode, sídlach a celkovom živote, o tom, čím prispeli k jeho rozvoju, aké významné osobnosti pochádzali z ich radov a aký osud ich postihol v tejto krajine. Aj z riadkov tejto knihy vyplýva skutočnosť, že len národnostná znašanlivosť a tolerantný postoj k odlišným kultúram je cesta, ktorá vedie k rozvoju a pokojnému životu ľudí na celom svete.

Miloš Marek

1. Všeobecný úvod. Základné pojmy

Národ, národnosť, etnikum, etnogenéza.

Ich chápanie v minulosti a dnes. Stredoveká „natio“ a „gens“ ako pojmy politické, sociálno-právne a etnické.

Na úvod si treba ozrejmiť základné pojmy, ktoré historik pri skúmaní národnostnej problematiky používa.

Etnogenéza je proces postupného vytvárania samostatného (oproti iným ohraničeného) etnika – národa a jeho vývin od rodovo–kmeňových štruktúr po sformovanie sa národností a národov. Za základ tohto procesu sa pokladá vytvorenie spoločného vedomia spolupatričnosti, prípadne nadkmeňová politická (štátna) organizácia.

Etnikum, (Etnos, etnické spoločenstvo) – spoločenstvo ľudí s rovnakou etnicitou odlišnou od iných podobných spoločenstiev.

Etnicita – súhrn vlastností, znakov a symbolov odrážajúcich spoločný pôvod, kultúru, jazyk, etnické vedomie a etnonymum, prostredníctvom ktorých si príslušníci etnika uvedomujú svoju spolupatričnosť a odlišnosť od iných etnických spoločenstiev.

Národ dnes chápeme zväčša ako spoločenstvo ľudí rozprávajúce rovnakým jazykom, žijúce na istom, voči okoliu jasne vymedzenom, území, ktoré má spoločné hospodárske väzby, zdieľa spoločné kultúrne a duchovné hodnoty a čo je veľmi dôležité, má spoločné národné povedomie, čiže v každom z jeho príslušníkov existuje živé vedomie spoločného pôvodu, vedomie príslušnosti k vlastnému etniku.

Pokiaľ ide o pojem **národnosť**. Toto slovo má u nás rôzne významy. Dnes sa s ním možno stretnúť na rôznych úradných tlačivách vo význame udania etnicity, spravidla popri kolonke štátna príslušnosť, čo, samozrejme, nie je to isté. Národnosťou Slovák totiž nemusí byť len štátnym príslušníkom Slovenskej republiky alebo inak občanom Slovenska nemusí byť len Slovák. **Slovo národnosť teda v tomto význame vyjadruje príslušnosť k určitému národu (etniku), ktorej vonkajším vyjadrením**

je **etnonymum**. Iné je to však už napr. v anglosaských krajinách alebo vo Francúzsku, kde pod rubrikou *nationality* alebo *nationalité* chápu štátnu príslušnosť. Zisťovanie národnosti v etnickom poňatí bez ohľadu na štátnu príslušnosť by sme u nich márne hľadali. A v súlade s tým i pojem nation, national je v tomto prostredí niečo iné ako u nás, má výrazne politický obsah, je blízky našim termínom štát, štátny, celoštátny. Známe skratky NASA, NHL, NBA, kde nachádzame skryté toto adjektívum a prekladáme do slovenčiny nie celkom adekvátne prídavným menom národný (NBS–Národná banka Slovenska).

Podľa iného významu slova **národnosť označuje tento termín etnickú skupinu žijúcu oddelene od jadra materského národa (etnika), spravidla v inom štáte**, rozumejú sa pod ním príslušníci menšinových etnických celkov žijúci v rámci politických štruktúr mnohonárodnostného štátu vedľa väčšinového tzv. štátotvorného národa, ktoré nie sú v jeho rámci národom ale menšinou. Termín národnosť (nationalität) je však až novoveký, ktorý vznikol až v období národného obrodzenia. Latinčina ho nepozná.

Vrátim sa teraz opäť k slovu národ a jeho dnešnému významu. Je zrejmé, že pojem národ so všetkými horeuvedenými charakteristikami nemožno použiť aj na etnické spoločenstvá minulých období. Slovo národ znamenalo, ako som to už vyššie naznačil, rozličné veci rozličným ľuďom v rozličných dobách a v rozličných jazykoch. A platí to i pre stredovek. Moderný národ súčasnosti a národ v stredoveku nemožno dávať na jednu úroveň. **Snáď najvýznamnejší prvok, ktorý oddeľuje stredoveký národ od moderného je princíp rovnosti všetkých príslušníkov národa ako členov občianskej spoločnosti**. Za kategórie včasno- a vrcholnostredovekej etnogenézy slúžiace ako základ k naštartovaniu procesu vedúceho k vytvoreniu národa sa zvykne počítať:

- ▶ **vlastná štátnosť** (okolo roku 1000 vznikajú nové štátne útvary v Uhorsku, Poľsku, Čechách a Škandinávii a tento dátum považujú niektorí bádatelia za začiatok ich procesu formovania na národ, rozhodne je to dôležitý medzník v ich etnogenéze), príp. zreteľne ohraničené územie s hlavným mestom ako jeho strediskom (Praha, Krakov, Ostrihom, resp. Budín)
- ▶ zriadenie **cirkevnej provincie** s centrálnym kultom domáceho, krajiniského svätca (sv. Václav u Čechov, sv. Štefan u Maďarov, sv. Vojtech,

sv. Hedviga (festum s. Hedwigis patronae terrae Poloniae, 1360, Reg. Av. 144, fol. 392v, n. 490) sv. Stanislav u Poliakov)

- ▶ vytvorenie vlastnej **historickej tradície**, ktorá mala dokázať starobylú a vznešenú pôvodu toho-ktorého národa, akokoľvek vychádzala z falošných koreňov (Nemci nachádzali svoj pôvod v starom Ríme, čo odzrkadľoval aj názov štátu „Svätá rímska ríša národa nemeckého“, Francúzi, Angličania a Rimania stotožňovali svojich predkov s dobyvateľmi Tróje, krakovskí Poliáci sa odvodzovali od bratov Gracchovcov [na základe ľudovej etymológie vychádzajúcej z podobnosti oboch mien], Maďari od Hunov, pôvod Slovanov sa hľadal u Jafeta, syna Noemovho. Táto biblická teória však nemá svoj pôvod v dobe tzv. barokového slavizmu a jej autormi zrejme ani neboli ľudia slovanského pôvodu. Stretávame sa s ňou oveľa skôr, už Arab al-Māsūdī v polovici 10. stor. píše vo svojej správe o Slovanoch, že: „*Slovania pochádzajú od Madaia, syna Jafeta, syna Noemovho. Od neho odvodzujú všetky Slovanské kmene svoj pôvod a z neho vychádzajú ich rodokmene.*“)
- ▶ spoločné **vedomie súnalezitosti, spolupatričnosti** príslušníkov toho-ktorého etnika a ich odlišnosti od okolia, ktoré ich obklopovalo. Na uvedomenie si svojej odlišnosti musí človek poznať, že jestvuje niekto iný, líšiaci sa od neho, musí mať skúsenosť s inakosťou, odlišnosťou. Túto skúsenosť mali najčastejšie, prirodzene, ľudia žijúci na pohraničí, na línii stretu dvoch etníc, ktorí si najviac uvedomovali svoju odlišnosť. Stretávanie ľudí rôznych jazykov, obyčajov a životného štýlu vyhraňovalo vnímanie cudzieho a prispievalo k sformovaniu protikladu **my–oni**. Sformovanie pocitu vlastnej nadradenosti nad svoje okolie. My, teda, tí dobrí a oni, tí zlí. Prehĺbenie tohto psychického pocitu umožnil zvýšený pohyb, migrácia väčších skupín ľudí, ktorí sa dali do pohybu v súvislosti s hnutím krížových výprav, púťami, cestovaním študentov na zahraničné univerzity, diaľkovým obchodom v období vrcholného stredoveku. Toto všetko bolo vonkajším impulzom k prebúdzaniu národného vedomia.

Táto vzájomná konfrontácia príslušníkov formujúcich sa stredovekých národov, tento bezprostredný psychologický zážitok kontrastu viedli k vzniku tzv. topoi ustálených slovných zvrátov, ktorými sa medzi

sebou častovali: pýcha a nadutosť Francúzov (*superbia Francorum*), zúrivosť Nemcov (*furor Teutonicorum*), vierolomnosť Angličanov (*perfidia Anglorum*), prefíkanosť a lstivosť Grékov (*dolus Graecorum*), lakomosť Židov (*avaritia Iudaeorum*) (Byzantská princezná Anna Komnenová hovorí o lakomosti Latinov, kronikár Rudolf z Caen (koniec 11. stor.) o barbarskom jazyku Maďarov). O starých Maďaroch sa kronikári vyjadrovali, že sa živili ľudským mäsom a pili ľudskú krv: „*isti ante baptismum crudis carnibus pro cibo et humano sanguine pro potu utebantur*“. Výraz *perfidia Anglorum* má vraj pôvod v jednej nevinnej študentskej bitke medzi anglickým a nemeckým študentom v roku 1130 v Remeši, na ktorú doplatil Nemeц rozbitou hlavou po tom, čo mu do nej trafil Angličan kameň obalený v snehovej guli. Mnohé z týchto stereotypov pretrvali až dodnes. I Napoleon začiatkom 19. stor. používal výraz *perfidny Albion* ako kľúčové slovo svojej protianglickej propagandy.

Pokiaľ ide o naše pomery, práve migrácia Slovákov vo väčšom počte smerom do vyludneného maďarského vnútrozemia opusteného Turkami v 18. stor. a častý vzájomný styk vyhranil postoj tamojších Maďarov k nim. Podľa nemeckého spisovateľa a cestovateľa Friedricha Nicolaiho, ktorý približne v rovnakej dobe navštívil Uhorsko, bolo vraj jadro Slovákov v Trenčianskej stolici. No dodáva k tomu: „*Rozširujú sa však po celom Uhorsku. Maďari ich nemajú radi*.“ Zrejme práve vtedy vznikla ich hanlivá prezývka „*trpák*“ vo význame hlupák. Takto konkrétne nazývali Slovákov v Nyíregyháze v Sabolčskej župe. Ešte známejší je však pre nich výraz „*buta tót*“.

Nie všetky dnešné národy splňali v stredoveku uvedené kategórie, ktoré mnohí historici považujú za nevyhnutné pre vznik stredovekého národa. Do tejto „*etatistickej*“ definície nespádajú viaceré moderné národy. Podľa nej v stredoveku vznikol národ len tam, kde jestvoval i štát, a tak etniká bez štátu (ako boli kedysi napr. Slováci a Íri) v stredoveku vraj nemohli tvoriť národ. Okrem toho niektorí historici majú dodnes pochybnosti o tom, či možno v stredoveku ešte vôbec hovoriť o národnom vedomí. Jednom z najzákladnejších atribútov moderného národa. Veď napr. sami Nemci nemali pre seba vedomie spolupatričnosti po celý stredovek. Napriek tomu, že jednotlivé nemecké krajiny patrili do jednej ríše (*Heiliges Römisches Reich der deutschen Nation*) a že ich literárna reč tzv. hornonemčina prevládla od reformácie aj mimo ríše. V stredoveku boli rozdrobení na Sasov, Bavorov, Švábov, Durýncanov a ďalšie

kmene (Na pražskej Universitas Carolina jestvovalo rozdelenie na národ saský a bavorský). Problémy pri vzájomnej komunikácii medzi nimi postrehli i ľudia zvonka napr. autor Zbraslavskej kroniky Peter Žitavský píše: „*Bavorovi tvúj hlas se zamlouvá, Sase, jak skále / leptavé nárazy vln, vždyť nerozumí ten Bavor / výrazúm saským – jak sova nemúže rozumět strace*.“ Inak výraz Deutschland sa u Nemcov presadzuje až v 16. stor. Dovtedy sa v nemeckých prameňoch používali zväčša len plurálové termíny „*terrae Teutonicae*“, „*deutsche lande*“.

I preto vládli donedávna isté rozpaky, či je oprávnené pri označovaní spoločenstiev z obdobia stredoveku používať dnešný pojem národ. V slovenskej (marxistickej) historiografii do roku 1989 sa pod vplyvom sovietskej vedy pre ne zvykol používať termín národnosť prípadne národnosť s doplňujúcim prívlastkom feudálna. Vychádzalo sa pritom zo *Stalinovej teórie*, podľa ktorej je *národnosť historická kategória nasledujúca za kmeňom a predchádzajúca národu*. Vznikla po rozpade prvotnopospolnej spoločnosti v procese utvárania sa štátu a zjednocovania viacerých kmeňov, príbuzných svojim pôvodom a jazykom. Za medzník medzi národnosťou a národom sa u nás považoval rok 1848. Toto je teda vlastne aj tretí a posledný význam, ktorý sa u nás pripisoval pojmu národnosť. Dnes už slovenskí historici upúšťajú od používania tohto termínu, namiesto výrazu národnosť užívajú na označenie etnických spoločenstiev v epoche stredoveku jestvujúcich na istom stupni vývoja a teda i na označenie našich stredovekých predkov termín národ niekedy ho, pravda, korigujúc prívlastkom feudálny, či stredoveký. Isté nejasnosti sú snáď len v otázke určenia bližšieho času jeho sformovania sa naň.

Všimnime si teraz bližšie rôzne významové odtiene, aké mal kedysi pojem národ a rôzne etnonymá.

Národ ako kategória politická, či teritoriálna. Zo sledovania praxe kráľovskej kancelárie, úradov, šľachtických stolíc, cirkevných inštitúcií vyplýva, že termín „*natio*“ používali často v zmysle politicko-administratívnom. Tzn., že v konkrétnych výrazoch ako „*natione Transylvanus, Rascianus, Hungarus, Polonus, Moravus, Styriacus*“ nebol vyjadrený etnický aspekt ale teritoriálny. V tomto zmysle použitý termín národ ešte nemusí nič nehovoriť o jazyku alebo etnicite takto označeného človeka. V prvom

prípade to môže byť rovnako tak Sikul, Maďar, Nemec, Slovan alebo Rumun (tieto etniká totiž v stredoveku obývali územie historického Sedmohradská). Polonom sa chápal rovnako vlastný Poliak ako aj haličský Rusín či Nemec. Moravan sa síce kultúrou ani jazykom nelíšil od Čecha, no to nebránilo aby ho zahrnuli spolu s moravským Nemcom do moravskej nácie tak ako Čecha s českým Nemcom do skupiny označenej „*natione Boheimus*“. Morava totiž v minulosti tvorila v Českom kráľovstve autonómny územno–správny celok. Na rozdiel od Slovákov, ktorí boli počas dlhého obdobia svojich dejín priamou súčasťou Uhorského kráľovstva. I preto zaradili Slovákov študujúcich v stredoveku na pražskej Karolovej univerzite do tzv. „*natio Hungarica*.“ Pričom na druhej strane vtedajší Nemci boli rozdelení až do dvoch nácií, saskej a bavorskej.

Výraz *natio* sa v stredoveku používal aj pri označovaní pôvodného bydliska, rodiska toho–ktorého jednotlivca, resp miesta jeho narodenia alebo predchádzajúceho pobytu. Dodnes majú mnohí ľudia oveľa viac vyvinuté regionálne povedomie ako národné. Slovné spojenia typu „*natione Venetensis*“ „národnosťou Benátčan“, „*natione de regno Francorum*“, národnosťou z kráľovstva Francúzov, „*natione de Cassa, Quintofovo, natione Bartphensis*“ „národnosťou z Košíc, Spišského Štvrtku, Bardejova“, ako sa tieto vyskytujú často v prameňoch, totiž hovoria skôr o miestnom pôvode takto označeného človeka ako o jeho národnosti. V uvedenom prípade sa uplatnil pôvodný význam tohto slova v súlade s jeho etymológiou – slovo *natio* totiž pochádza zo slovesa *nascor*, *nasci*, *natus sum* = narodiť sa. A v takomto význame nachádzame toto slovo použité v celom rade stredovekých dokladov: „*Duas vineas, quas Clemens filius Johannis Rufi omnes de natione Bolyar habent*“, 1343; „*Petro, filio Mykonis de Zolgageur, famuli suo et toti nationi seu generationi eiusdem Petri... resignassent terram seu possessionem Zulgageur in Challokuz*“, 1399.

V stredoveku bolo veľmi rozšírenou praxou, že sa pojem „*natio*“ resp. „*gens*“, ktorý sa popri výraze *natio* užíval v stredoveku ako jeho synonymum tiež celkom bežne (*gens Teutonica*, *gens Iudaica*) ale spolu s ním aj jednotlivé etnonymá (etnonymum je vlastné meno etnika) – používal v širšom význame na označenie všetkých príslušníkov privilegovaných vrstiev, teda šľachty, patriacej do jedného štátu, a to bez ohľadu na jej skutočný etnický pôvod. Do tzv. „*natio Hungarica*“, medzi Uhrov, sa tak počítali rovnako samotní Maďari ako i Slováci, Slavónci, Rumuni, Nemci apod. no s tou podmienkou, že museli patriť do radov výsadného šľachtického stavu (*nobiles Hungari*).

Z početných príkladov tohto stavovského chápania národa uvediem pasáž z kroniky Poliaka Janka z Czarnkowa, podľa ktorého žil v roku 1377 v Krakove istý „*nobilis quidam de Ungaris, Slavus tamen natione et miles nomine Michael dictus Pogan*“. Teda akýsi šľachtic spomedzi Uhrov, národom však Slovak a rytier menom Michal zvaný Pohan.

Tak tomu bolo však nielen v Uhorsku. Už na Veľkej Morave sa pojem Moravania (*Moravljene*) užíval i vo význame všetci slobodní obyvatelia krajiny sústredení v povodí Moravy. Tak v Živote Konštantína čítame, že „*Rastislav(...)* knieža moravské, z Božieho popudu sa poradil so svojimi kniežatami a s Moravanmi a poslal k cisárovi Michalovi posolstvo.“ (Iste sa neradil s každým jedným Moravanom). Metoda pi návrate roku 873 prijal Svätopluk so všetkými Moravanmi (ŽM, kap. X) alebo ešte predtým roku 831 mal pasovský biskup Reginhar pokrstiť všetkých Moravanov! Šlo iste o významnejších členov družín. I v stredovekom Anglicku bolo možné nadobudnúť národnosť, teda plnoprávne členstvo v šľachtickej obci, nie na základe slobodného rozhodnutia ako je tomu dnes, ale iba narodením v správnej rodine.

Pokiaľ ide o uhorské pomery, už sv. Štefan, zakladateľ Uhorského kráľovstva, nerátal medzi plnoprávných členov krajiny, medzi národ Uhrov, tunajšie neslobodné obyvateľstvo, čo dokazuje jeho zákon (II. kniha, § 20) o neprijímaní svedectiev sluhov proti pánom, aby, ako tvrdí jeho znenie, z ktorého citujem: „*Ut gens huius monarchie ab omni incursum et accusatione servorum et ancillarum remota et quieta maneat*.“ Teda aby národ kráľovstva (čiže *gens Hungariae*), do ktorého sa rátali iba slobodné, privilegované vrstvy, nimi nebol ich žalobami znepokojovaný. Zaisťte preto sa v stredovekých dokladoch označuje uhorské vojsko výrazom *gens*, teda národ. Uvedené chápanie teoreticky rozpracoval uhorský kronikár Šimon z Kézy podľa ktorého do radov uhorskej šľachty, medzi Hungarov, nie sú rátaní tí, ktorých Maďari porazili pri svojom príchode do Karpatskej kotliny, vojenski zajatci alebo tí spomedzi nich, ktorých za ich hriechy uvrhli do nevoľníctva. Táto jeho teória bola ovplyvnená francúzskym intelektuálnym prostredím, kde sa v tom čase šírila myšlienka, že medzi Francúzov patria tí, ktorých predkovia sa za čias Karola Veľkého pridali do jeho vojenskej výpravy proti neveriacim, teda španielskym Maurom. Ich potomkovia sú slobodní – francs (franc znamená po fran. ‚slobodný, voľný‘), teda Francúzi, kým potomkovia tých, ktorí panovníkovu výzvu do boja neuposlúchli, boli uvrhnutí do otroctva, stali sa z nich poddaní – serfs.

Idea stavovského „*natio Hungarica*“ však napriek svojmu nadnárodnému charakteru postupne nadobudla maďarský charakter a prispela k pomadžarčeniu dovtedy slovenskej šľachty. Svedectvom povedaného sú aj slová nemeckého dramatika Christopa Seipa, usadeného v Bratislave, ktorý sa koncom 18. stor. vyjadril: „*V Uhorsku je veľmi veľká masa ľudí pozostávajúca z 'cudzích', ktorí predstavujú rôzne národy: Valasi, Rusíni, Slováci, Poliaci, Česi, Arméni a mnoho ďalších. Títo všetci teraz spoločne, viac alebo menej, podávajú sťažnosti na 'domácich', teda na šľachtu.*“

Národ resp. etnonymum chápané v právnom zmysle. Spoločenstvo ľudí späté s vyhranenými povinnosťami a právami užívanými pri vykonávaní svojho zamestnania sa v minulosti zvyklo tiež označovať za národ-nácia. Udelenými slobodami a výsadami sa im zaručila nielen ochrana pred konkurenciou ale i vlastná samospráva, súdnictvo a záväzky voči vrchnosti. A podobné to bolo i s používaním etnických názvov – etnoným.

Tak napr. pod Sasmi sa v stredoveku nie vždy rozumeli len samotní príslušníci tohto konkrétneho etnika žijúceho na severovýchode Nemecka ale rovnako tak i ostatní Nemci, či už z Porýnia, Durýnska alebo Švábska. No nielen to, pojem **Sasi** zahrňoval zavše i domáce slovenské, maďarské a iné obyvateľstvo, ktoré získalo, resp. užívalo také isté výsady ako samotní Sasi. Nazývali sa tak preto, lebo i oni sami sa vo svojom živote riadili podľa zásad saského práva (*ius, consuetudo Saxonum*). Tak, keď v roku 1317 kráľ Karol Róbert potvrdil zvláštnym privilegiom spišským Sasom užívanie ich starších výsad, vymenúva celkom 43 lokalít, ktoré mali týmto Sasom patriť („*possessiones et hereditates ad nostros fideles Saxones pertinentes*“). No v mnohých z nich Sasi vôbec nežili, saskými boli tieto obce často len do tej miery, že sa riadili podľa práva saských hostov na Spiši. V skutočnosti v nich žili miestni Slováci.

V privilegiiu pre saských hostov v Banskej Bystrici z roku 1255 sa o ľuďoch patriacich do ich spoločenstva a riadiacich sa podľa ich práva vraví: „*sit de ipsis vel libertatis aut nationis eorum...prout Saxonum obtinet consuetudo*“ – „že k nim môžu patriť či už ich slobodou alebo národnosťou...ako určuje zvyk Sasov“. Teda pod Sasmi sa zrejme chápali i ľudia, ktorí dostali slobodu a výsadu žiť podľa saských zvyklostí.

Podobné je to i s výrazom **Slovan** (lat. *Sclavus*, maď. *Tót*). V Uhorsku nachádzame veľké množstvo dedín nazvaných *villa Sclavorum, Tótfalu*. Odhliadnuc od toho, že slovanský element v prvých storočiach existencie Uhorského kráľovstva v ňom naozaj dominoval a preto by tento fakt nemusel byť až tak prekvapujúci, sa tento stav vysvetľuje tak, že tieto uvedeným spôsobom nazvané osady v skutočnosti boli sídliskami, ktorých obyvatelia žili podľa domáceho a v krajine najrozšírenejšieho obyčajového, čiže slovanského práva. Preto spomenuté názvy vraj nemusia vždy vystihovať skutočnú etnicitu v nich žijúceho obyvateľstva. Na druhej strane však treba povedať, že v mnohých dedinách typu *Tótfalu*, resp. *villa Sclavorum* Slovania aj naozaj žili.

Klasickým príkladom chápania niekdajšieho etnického pomenovania v zmysle právnom, sociálnom alebo zamestnaneckom je etnonym **Valach**. Týmto názvom označovali východní Slovania, a od nich tento názov neskôr prevzali i Slováci, pôvodne príslušníkov východorománskej jazykovej skupiny, teda etnikum Rumunov. Rumuni žili vo svojich pôvodných sídlach na Balkáne kočovným spôsobom života horských pastierov odlišujúcim sa od roľníckeho zamestnania tamojších Slovanov, ktorými boli v ich susedstve zväčša Srbi. A práve tu, na Balkáne sa sociálno-zamestnanecký protiklad pastier-sedliak začal nahrádzať synonymnou dvojicou Vlach-Srb. V súvislosti s procesom tzv. valašskej kolonizácie, kedy sa v priebehu 14.-16. stor. rozširovalo osídľovanie rozsiahlych zalesených priestorov horského masívu Karpát, prenikli na územie Uhorska ako prví práve pastieri rumunského pôvodu. A práve oni zachovali pre dediny, vedľa ktorých sa tu „usadili“, a ktoré sa dovtedy nazývali maď. názvom *Tótfalu* nový názov *Sirbi*, teda Srbi. A to i napriek tomu, že v nich vtedy zaiste nijakí Srbi nežili. Označením Srbi totiž nazvali dediny, resp. ich obyvateľov žijúcich na rozdiel od nich roľníckym spôsobom života, podľa slovanského práva, teda tak ako to robili i na Balkáne. Pravda tam títo Sirbi boli zaiste Srbi i po stránke etnicity. V Uhorsku to však už tak samozrejme nebolo.

Ale aj termín Valach prešiel významovou zmenou, ako sme to už naznačili. Subjektom valašskej kolonizácie síce boli spočiatku naozaj pôvodní Valasi, teda Rumuni, no postupne sa na nej čoraz väčšmi uplatňovali východní Slovania z oblasti Haliče, teda Rusíni. Práve prostredníctvom

nich sa do slovenčiny dostal výraz „Valach“ s typickým východoslovan-ským „polnoglasím“ (polnoj–plný; golova–hlava, bereza–breza, volosy–vlasý), ktorý vytlačil pôvodný západoslovan-ský termín Vlach označujúci síce tiež Románov ale Románov západných, teda Valónov, Francúzov, Talianov a Španielov dokopy. Avšak postupom kolonizácie ďalej na západ, vieme že zasiahla až na Moravu – názov tamojšieho regiónu (Valašsko) je toho dôkazom – sa na dosídľovaní hospodársky doteraz nevyužívaných karpatských horských chrbátov a úbočí zúčastňovalo čoraz viac a smerom na západ už takmer výlučne len domáce obyvateľstvo hla- dajúce svoju obživu v tomto spôsobe života. Tzv. valašské právo, podľa ktorého žili títo ľudia, bolo totiž v mnohých smeroch výhodné a zaiste pôsobilo i na domácich starousadlíkov veľmi príťažlivo.

Uvedeným spôsobom sa teda aj v Uhorsku pretvoril pôvodne etnický význam termínu Valach na termín sociálno–právny. Pod názvom Valach sa už teraz rozumeli ľudia zaoberajúci sa pastierstvom a žijúci podľa zásad valašského práva bez ohľadu na svoju etnicitu. Na východnom Slovensku sa však s pojmom pastier často zamieňal aj pojem **Rusín**, o Rusínoch sme si už povedali, že oni sprostredkovali termín Valach do slovenčiny. Ale nielen termín. Prevzatie názvu bolo už len vonkajším dôsledkom toho, že i samotné valašské právo preniklo na územie Slovenska prostredníctvom Rusínov. Na východnom Slovensku sa na pastierskom dosídľovaní horských oblastí zúčastňovali prevažne práve oni. Tu sú korene ďalšieho zovšeobecňovania, keď sa výraz pastier zamieňal výrazom Rusín. I preto musíme byť pri posudzovaní etnicity sídlisk vyskytujúcich sa v prameňoch pod označením *possessio Sclavonica–possessio Ruthenica–possessio Olahalis* opatrní. V mnohých prípadoch totiž označujú osady žijúce podľa práv a povinností slovanského (*ius Sclavorum*) alebo valašského práva (*ius Ruthenorum, ius Valachorum*). Spisovateľom takýchto zoznamov (ide zväčša o súpisy príjmov určitého panstva) totiž zaiste nešlo o zachytenie etnicity, ktoré ich v podstate vôbec nemuselo zaujímať, ale o zaznamenanie a rozlíšenie práv a povinností dedín s týmto označením spojených. Iný druh príjmov totiž plynul vrchnosti z osád na roľníckom slovanskom práve a iný z osád na pastierskom práve valašskom. Praktická potreba rozlíšenia týchto dedín podľa užívaného druhu práva tu teda hrala na- ozaj väčšiu rolu ako otázka ich skutočnej etnicity. Tú nám v takýchto prípadoch, keď zlyhá etnická výpovedná hodnota spomenutých názvov, pomáhajú určiť zachované osobné mená miestnych obyvateľov (pre

Rusínov typické os. mená Fedor, Timko, Olexa, Hric), tie sa však začí- najú hromadnejšie objavovať až v súpisoch zo 16. stor.

Do tejto skupiny etnoným by sme mohli zaradiť i mená národností, ktoré sa v minulosti často spájali s konkrétnym náboženstvom. Z nich je zaiste najznámejšia dvojica resp. protiklad **Latini–Graeci** vo význame katolíci–pravoslávni. I v Uhorsku už v stredoveku existovali kláštory tzv. latinského a gréckeho rítu (*coenobium Latinorum–Graecorum*, 1204; *„monasterium Graecorum Sancti Demetry, Colocensis Dioecesis... in quo ex primaria institutione Graeci, Vngari et Sclavi servare debebant“*, 1344, Srieamska Mitrovica). (Na území Byzantskej ríše vzniklo začiatkom 13. stor. v súvislosti s krížovými výpravami tzv. Latinské cisárstvo. Keď poľský kráľ Boleslav Chrabrý v roku 1018 uskutočnil úspešnú vojenskú výpravu proti Kyjevskej Rusi, poľské letopisy zo komentovali tak, že vraj *„superavit Rutinos seu Grecos“*).

V podobnom zmysle Gréci – t. j. pravoslávni sa používala aj paralela Valasi alebo Rusíni. Napr. údaj listiny z roku 1459 *„Volachi, Rutheni et Sclavi, fidei Volachorum tenentes“*. Alebo listinné doklady predovšetkým z východného Slovenska typu *„ecclesia, sacerdos, cimiterium Ruthenorum–Christianorum“*. Teda kostol, kňaz, cintorín pravoslávnych–kato- líckych Kresťanov. Obec Kurov v okrese Bardejov sa kedysi spomína- la medzi slovenskými obcami (v maď. zápise *tótfalu*) no zároveň v nej bola ruská fara (*orosz papság*). Znamená to naisto, že tunajší Slováci boli pravoslávni veriaci. Podobne je to i s pomenovaním a významom slova **Rusnák**. Dodnes sa ním na východnom Slovensku označujú ľudia vyznávajúci gréckokatolícke náboženstvo, i napriek tomu, že sú sloven- skej národnosti. Pramene zo 16. storočia rozlišujú v Gemeri obyvateľ- stvo na: „inquinini christiani“ a „valachi“ (Hrlice, Desiatkové súpisy), pričom etnicky boli tunajší valasi Rusínmi.

Na území dnešného Maďarska sa zasa kedysi používal na označenie katolíkov názov „**Švábi**“, pre kalvínov názov „**Maďari**“ a pre grécko–ka- tolíkov „**Rumuni**“. Spomínaná prax mala korene v historickom vývoji, veď práve tieto kresťanské vierovyznania boli takpovediac typické pre uvedené etniká i preto ich národnosť všeobecne spájali s konkrétnym náboženstvom. To, že Rumuni prijali za svoje náboženstvo práve kres- ťanstvo východného rítu zaiste zapríčinil vplyv okolitých východných Slovanov, či už spomínaných Srbov alebo Bulharov. Práve od nich totiž prevzali nielen kresťanstvo ale aj písmo, slovanskú cyriliku, ktorú po- uživali až do 19. stor. Náboženské obrady v cirkevnej slovančine resp.

starobulharčine odbavovali až do polovice 18. stor. Tento jazyk bol zároveň dovtedy aj oficiálnym jazykom ich štátu. Pokiaľ ide o Maďarov i na území Slovenska sa z protestantských cirkví Maďari hlásia v drvivej väčšine práve ku kalvinizmu.

Keď sme už pri zovšeobecňovaní istého etnonyma a rozširovaní jeho významu aj na iné často celkom odlišné etnické skupiny spomeňme z minulosti pomerne známy prípad, keď Byzantínci ale i Arabi zväčša nazývali všetkých západných kresťanov **Frankami**. Najmä v súvislosti krížovými výpravami všetci západní rytieri v ich očiach, či už to boli Nemci, Francúzi Angličania alebo iní, splývali v jednu masu Frankov. Tu sa teda pôvodne úzky pojem Frank–obyvateľ Franskej ríše, najmocnejšej ríše v ranostredovekej Európe, s príslušníkmi ktorej sa orientálny svet dostal najskôr a najčastejšie do kontaktu, rozšíril aj na ostatných kresťanov v Európe, podotýkame, že západných. Napr. maurský cestovateľ Abū Hāmid al Garnāti pochádzajúci zo španielskej, vtedy pravda ešte arabskej, Granady prechádzajúci v polovici 12. stor. Uhorskom hovorí o tamojšom panovníkovi (Gejzovi II.): „*Kráľ je franského (tj. katolíckeho) náboženstva lebo má franskú ženu. No aj tak podniká vojenské výpravy do franských krajín a berie Frankov do zajatia*“.

Príbuznosť alebo podobnosť, či už výzorová, v odievaní, kultúre, spôsobe života alebo len totožnosť sídliskových priestorov častokrát zavdala príčinu na etnické stotožňovanie jednotlivých národov. Týkalo sa to teda nielen Frankov. Tak napr. starých Maďarov zvykli ľudia na západe, ktorí sa s nimi dostali v 9.–10. stor. pri ich lúpeživých výpravách po Európe po prvýkrát do kontaktu, nazývať **Huni** alebo **Avari**. Za potomkov Hunov sa inak považovali aj samotní Maďari. Príchod z východných stepí, podobný výzor i hrôzy, ktoré ich vpády ľuďom na západe prinášali tak ako to bolo kedysi v prípade Hunov alebo Avarov, mali na toto stotožnenie zaiste rozhodujúci vplyv. Fuldské anály k roku 894 napr. píše: „*Avari, ktorí sa nazývajú Maďari, podnikali v tých časoch nájazdy za Dunaj a spôsobili tam mnoho utrpenia*“.

Byzantské kroniky nazývali zasa národy tureckých Pečenehov a Uzov, dnes zaniknuté etniká sídliace kedysi na juhorských stepiach, s ktorými sa stretávame i v stredovekom Uhorsku, **Skýtmi** a **Sarmatmi**, teda menom, akým v období antiky označovali vtedajší spisovatelia staroveké národy kočujúce v oblastiach severného Pričernomorja. Bolo to nielen na základe totožnosti ich niekdajších sídiel ale i spôsobu života, aký uplatňovali všetky tieto nomádske „národy“. Grécky spisovateľ

Aischylos o Skýtoch napr. píše, že „*mali priestranné príbytky z prútia na kolesách*“. Boli dobrí jazdci na koňoch a zruční lukostrelci živiaci sa pastierstvom. A presne to isté platí i o Pečenehoch a Uzoch.

Termínom **Rus** sa od 9.–10. stor. zasa nazývala veľká skupina východných Slovanov. Názov však pôvodne označoval skupinu normanských bojovníkov a obchodníkov usadenú medzi tamojšími Slovanmi, ktorá sa zmocnila vlády v tamojších centrách a organizovala tam štátnu moc. Hoci sa za krátky čas asimilovala, (Arabský autor Ibn Hurdābeh už v polovici 9. stor. píše, že *ruskí kupci sú Slovania*. Pravdivosť tak včasnej správy je síce spochybňovaná ďalšími arabskými správami: spisovateľ Marwāzī odvolávajúci sa na prácu Araba al Džajhānīho z okolo roku 900 píše o Slovanoch a Rusoch ešte ako o oddelených etnikách), jednako však meno varjažských Rusov veľmi rýchlo prešlo a natrvalo sa zaužívalo na označenie pôvodného slovanského obyvateľstva, ktoré ich kedysi prijalo medzi seba.

Podobný proces sa odohral i u Slovanov na Balkáne. Len s tým rozdielom, že prebehol o niečo skôr a menodávajúcim etnikom boli tureckí Bulhari z okolia Volgy, ktorí sa na Balkán dostali ešte v 7. stor. Veľmi rýchlo však podľahli kultúrnej i početnej dominantnejším Slovanom.

V neposlednej miere by som mohol uviesť prípady, kedy sa i na Slovákov rozširuje označenie iného etnika. V konkrétnom prípade mám na mysli etnický názov **Česi**. Príčinou toho bola zaiste ich jazyková príbuznosť s nimi, ktorá sa najmä cudzincom javila priam ako totožnosť. Rozšírené to bolo najmä v prípade Nemcov (hoci s týmto stotožnením sa stretáme aj u iných nenemeckých autorov), ktorí v mnohých prípadoch nerozlišovali medzi jazykovo–etnicky príbuznými Čechmi a Slovákmí. Napr. v jednom doklade zo 16. stor. sa uvádza, že obyvatelia Dolných Orešian, ktorými vtedy boli Nemci, nestrpia medzi sebou nijakého Čecha („*dulden unter sich keinen Pehmen*“). Je nepochybné, že týmto označením nazval nemecký pisár v okolí žijúcich Slovákov. Veď v roku 1634 sa o tejto dedine hovorí, že síce väčšinu jej obyvateľstva tvoria Nemci, ale mnohí obyvatelia sú aj Slováci. A i napriek spomínanému tvrdeniu proces slovakizácie obce naďalej pokračoval a Matej Bel už o nej píše, že je slovenská.

I v Bratislave nazýval tamojší nemecký patriciát miestnych Slovákov Čechmi. V mestskej knihe z roku 1585 je zapísaný slovenský náboženský kazateľ ako „*der Behmische prediger*“.

V nemeckým patriciátom ovládaných Košiciach boli žilinskí (obchodníci) označení za Čechov. Vyslanci Košíc idúc do Bratislavy cez Banskú

Bystricu a Trenčín sa v roku 1726 zastavili v „*böhmisch Neustättl*“, tj. v Novom Meste nad Váhom. V samotnej Banskej Bystrici sa k roku 1527 spomína „*beheimisch Kapell*“. Uhorský kráľ Ľudovít II. v roku 1518 vyčíta nemeckému patriciátu mesta Kremnice, že nechce dovoliť, aby si v meste kupovali domy aj *Hungari* a *Bohemi*, čím zaiste nemyslel Čechov.

Uhorský humanista Mikuláš Oláh vo svojom diele *Hungaria* uvádza, že Trnavu a okolie obývajú Nemci, Maďari a Bohemi, teda Česi, kým na území stredného Slovenska zasa žijú *Sclavi*, čiže Slováci.

Veľká príbuznosť nárečia používaného Slováckmi na západnom Slovensku k češtine, najmä však k jej podobe používanej na susednej Morave ovplyvnila i formu etnického prívlastku, aký sa v roku 1431 použil na označenie dvoch sídliskových častí záhorskej obce Prietrž (*Moravicalis et Teutonicalis Prietrz*).

Nemec Friedrich Nicolai, ktorý koncom 18. stor. navštívil Uhorsko, hovorí o Slováckoch, že ich reč je českým alebo slovanským nárečím.

Národ v klasickej zmysle jazykovo-etnickom bol napochybne najstaršou významovou kategóriou tohto slova. Prv ako nadobudol výraz *národ* a jednotlivé *etnonymá* všetky horespomenuté vedľajšie významy (politický, právny, sociálny, náboženský) označovali údaje o nacionalite skutočnú etnicitu. V stredoveku sa teda popri uvedenom chápaní samozrejme udržalo a malo rovnocenné použitie i ponímanie čisto etnické, kedy sa v Uhorsku i prosté obyvateľstvo radilo medzi *Hungarov*. Kedy sa pod výrazom *Hungarus* chápal *Masdar*, termínom *Sclavus* Slováck a pod. I. kniha dekrétov kráľa Kolomana, kap. 77: „*Nemo servum in genere Hungarorum vel quemlibet in Hungaria natum, eciam alienigenam, nec ancillam, exceptis lingue alterius servus, qui ab aliis ducti sunt regionibus nec aliud animal preter boves masculos extra Hungariam vendere vel ducere audeat.*“ – „*Nikto nech nepredáva sluhu alebo slúžku narodených v rode Uhrov alebo kohokoľvek narodeného v Uhorsku, hoc aj cudzinca, okrem sluhov cudzej národnosti doslovne cudzieho jazyka (linguae alterius), ktorí boli privedení z iných krajín.*“

Až neskôr, postupným vývojom, ako sa jednotlivé etniká právne, sociálne či nábožensky „vyprofilovali“, sa jednotlivé sociálne vrstvy, vierovyznania začali spájať s konkrétnymi etnikami, a ich *etnonymum* už nemalo takú etnickú preukaznosť, ako kedysi, keďže mohlo

označovať i človeka nie práve danej etnicity, ktorý sa medzi takúto vrstvu obyvateľstva zaradil, prijatím jej náboženstva, recipovaním jej právnych zvyklostí, príp. povýšením do šľachtického stavu – valach už nemusel byť etnickým Valachom, Sas nemusel byť skutočným Sasom, Uhor Uhrom apod.

Nie vždy teda, keď sa v prameňoch stretáme s etnickými názvami obcí alebo jednotlivcov, prípadne s pojmom *natio*, môžeme bezpečne tvrdiť, že pomenúvajú naozaj etnicitu ich nositeľov. Napríklad v doklade z roku 1479, ktorý hovorí o vyčleňovaní majetkového podielu hradu a panstva Brekov pri Humennom pre jedného z členov rodu *Drugetovcov*, sa výslovne tvrdí, že ide o „*castrum ... Barko vocatum cum singulis tam Hungaricalibus tam Volahalibus possessionibus ad idem castrum pertinentibus.*“ Ak by sme tento údaj chápali doslovne, etnicky, dospeli by sme k názoru, že na hornom Zemplíne bolo koncom stredoveku maďarské a rumunské osídlenie, čo zaiste nie je pravda. Doklad treba interpretovať tak, že ide o dediny žijúce podľa uhorského a valašského práva, respektíve o roľnícke o roľnícke a pastierske dediny. V jedných žili Slováci a v druhých Rusíni. Preto je pre správne posúdenie takýchto zmienok dôležité, aby sme poznali širšie súvislosti (zemepisnú polohu lokality, jazykový ráz mien miestnych obyvateľov, príp. chotárných názvov apod.) a na základe toho sa bezpečne rozhodli pre jednu z viacerých významových variánt tohto pojmu.

LITERATÚRA

- DEKAN, Ján: O vzniku národností pred X. storočím na území našej vlasti. In: *Vestník ČSAV*, 63, 1954, č. 9–10.
- HALAGA, Ondrej. R.: Vývoj jazykovo-národnostnej štruktúry Košíc. In: *Historický časopis*, 30, 4, 1982, s. 588–604.
- HAVLÍK, Lubomír: K otázke národnosti na území Veľké Moravy. In: *Historický časopis*, 5, 1957, s. 493–503.
- KUDLÁČEK, J.: K otázke vznikania národností na našom území. In: *Historický časopis*, 4, 1956, s. 397–410.
- KUDLÁČEK, J.: K novším názorom o vznikanií feudálnych národností na našom území. In: *Historický časopis*, 5, 1957, s. 357–367.
- RATKOŠ, Peter: K diskusii o vznikanií národností na našom území. In: *Historický časopis*, 11, 2, 1963, s. 268–277.

2. Uhorská legislatíva upravujúca život národností a domáce národnostné pomery

Pramene a literatúra k dejinám uhorských národností.

Stav výskumu na Slovensku a v Maďarsku. Problém asimilácie.

Národnostné rozpory. Vzťah uhorskej štátnej moci k národnostiam.

Čo lákalo cudzincov k príchodu do Uhorska?

Spôsob a účel ich usadenia v krajine.

Uhorské zákony upravujúce život národností a národnostné pomery v krajine

Uhorsko, ktoré sa od začiatku sformovalo na mnohonárodnostnú krajinu, muselo riešiť vzťah k tu žijúcim etnikám alebo sa sem sťahujúcim cudzincom i v legislatívnej rovine.

- ▶ Už sv. Štefan, prvý uhorský kráľ, vo svojich napomenutiach synovi Imrichovi (budúcemu nástupcovi na tróne, na ktorý si však nezasadol, keďže predčasne zomrel) mu odporúča, aby sa voči cudzincom, ktorí prúdia do krajiny, správal láskavo, pretože je z nich veľký úžitok. Lebo, ako znie jeho známy výrok: *„Kráľovstvo jediného jazyka a jediného obyčaja je krehké a nestále.“* Hoci uvedené odporúčanie nemožno považovať za nariadenie s platnosťou zákona, je známe, že tejto ideovej línie postoja k cudzincom sa pridrižovali aj ďalší arpádovskí panovníci preferujúci cudzozemcov na úkor domácich.
- ▶ Z obdobia včasného stredoveku pochádzajú zákonníky kráľov sv. Ladislava I. (1077–1095) a Kolomana (1095–1116), ktorých viaceré pasáže sa dotýkajú aj v Uhorsku žijúcich národností, alebo sa sem sťahujúcich cudzincov. Napr. v 31. článku 1. knihy zákonov sv. Ladislava sa vynášajú opatrenia proti tzv. Latinom (teda osobám románskeho pôvodu), ktorí sa nechceli poddať uhorským pôstnym obyčajom. 80. článok 1. knihy zákonov kráľa Kolomana hovorí o slovanských hostoch a iných cudzincoch sťahujúcich sa na pôdu, ktorú už mali vo vlastníctve iné osoby. Keďže obdobie, v ktorom tieto zákony vznikli, bolo naplnené oduševnením za boj proti neveriacim, táto

atmosféra sa premietla i do ich obsahu. Mnohé artikuly sa týkajú Židov a tzv. Izmaelitov, teda moslimského obyvateľstva a majú voči nim diskriminačný charakter. Napr. Židom zakazovali pracovať v ne-deľu, moslimov zasa nútili ku konzumácii bravčového mäsa apod. (viac si o nich povieme na hodinách k nim špeciálne vyhradených).

- ▶ Ďalším zákonom je známa Zlatá Bula Ondreja II. z roku 1222, ktorá oi. upravuje postavenie hostov – osobitej sociálno-právnej kategórie obyvateľstva grupujúcej sa najmä v staršom období prevažne z radov cudzincov, obyvatelia mnohých stredovekých miest sa v stredoveku nazývali hospites (hospites de Posonio, de Tyrna, de Cassa, de Leucha, de Bartfa) a na mnohých iných miestach nielen mestského charakteru), keďže sa sem prisťahovali, boli tu akoby hostia, z cudziny, prevažne z nemeckých končín – keď im bolo nariadené žiť podľa slobôd, aké im boli udelené na samom začiatku, pri ich usadení. No a keďže domáca šľachta sa otvorene postavila proti tomu, aby významné hodnoty krajiny, predovšetkým hospodárskeho charakteru, zastávali Židia a Izmaeliti, ako sa to často stávalo (Židia a Saraceni totiž v 12.–13. stor. ovládli obchod so soľou – na čo si robila monopol cirkev – razbu mincí, vyberanie daní a iné štátne hodnoty), jedno z nariadení Zlatej Buly sa týka aj ich, keď zakazuje, aby sa v budúcnosti stali Židia a Izmaeliti správcami uvedených štátnych inštitúcií.
- ▶ Toto opatrenie sa však nestretlo s priaznivým ohlasom domácich panovníkov a tak sa na nátlak domácej šľachty opakuje v ďalších potvrdeniach Zlatej Buly z roku 1231 a v tzv. Berežskej zmluve medzi kráľom a cirkvou v roku 1233.
- ▶ Za zákon s verejnou platnosťou možno považovať aj kráľovské privilégia. V roku 1224 vydal kráľ Ondrej II. veľké privilégium pre sedmohradských Sasov, tzv. Andreanum.
- ▶ Ďalšie kolektívne privilégium vydal Belo IV. v roku 1251 pre všetkých Židov v Uhorsku..
- ▶ Pozoruhodným dokladom k dejinám Kumánov v Uhorsku sú tzv. kumánske zákony (boli 2) z júna a augusta 1279. Nimi sa kráľ – inak veľmi priaznivo naklonený voči Kumánom, sám bol totiž svojim pôvodom polokumán – zaviazal vystúpiť proti nim a prinútiť ich k opusteniu pohanstva a príľnutiu k usadlému spôsobu života.
- ▶ Vláda tohto panovníka spôsobila v krajine hospodársky i morálny rozvrat. O nápravu sa pokúsil Ondrej III. V zákone z roku 1290 vydanom pri príležitosti svojej korunovácie v Stoličnom Belehrade

v artikule 3 slúbil, že krajinské hodnosti, županstvá alebo hrady sa nebudú viac udeľovať cudzincom, pohanom a nešlachticom, keďže vraj títo v krajine spôsobujú často škody.

- ▶ Vo svojom druhom zákone z roku **1298** vydanom na zhromaždení uhorskej šľachty, Sasov a Kumánov v Pešti si zdanlivo protirečí s predchádzajúcim ustanovením, keď podporuje prístahovalectvo cudzincov, nariadením, aby sa od nijakého človeka, ktorý príde z cudziny do Uhorska, aby tu žil, prípadne jeho majetku, ktorý si so sebou pri príležitosti svojho prístahovania privezie, nevyberalo nijaké mýto. Krajina na tom bola totiž ešte stále dosť zle, následky tatárskeho vpádu sa ešte nezahojili, ba naopak feudálna anarchia spôsobila veľa škôd. A tak bola potrebná každá ruka ochotná svojou prácou zvýšiť výnosy z ladom ležiacej pôdy, ktorej bolo v tej dobe v Uhorsku ešte stále dosť. Dopomôcť tomu mal svojim nariadením uľahčujúcim sťahovanie cudzincov aj tento zákon.
- ▶ Významným zákonom z celouhorskeho hľadiska je zbierka ustanovení prijatých na krajinskom zhromaždení v Temešvári (dnes Timișoara, Rum.) zvolanom v roku **1397** z iniciatívy kráľa Žigmunda Luxemburského po jeho porážke s Turkami pri Nikopole rok predtým. Snažil sa ním upokojiť rozhorčenú hladinu domácej verejnosti a panujúcej nespokojnosti a zároveň reorganizovať krajinu v boji proti Turkom. Jeden z článkov tohto zákona (48) sa týka cudzincov. Podľa jeho tvrdenia, kráľ na žiadosť obyvateľov krajiny (rozumej šľachty) slúbil, že akikoľvek cudzinci a prístahovalci budú vyhostení okrem vojvodu Stibora zo Stiboric a záhrebskeho biskupa Eberharda a sedmohradského biskupa Materna a že on a títo citovaní ľudia svojich zahraničných a cudzích familiárov uvoľnia a prepustia zo všetkých svojich hradov a majetkov. A odteraz nebude cudzincov, či už svetských alebo pochádzajúcich povyšovať do svetských hodností alebo cirkevných benefícií ale do všetkých hradov a majetkov v krajine dá dosadiť ľudí *Vngarice nationis*.
- ▶ Roku 1439 prijíma aj kráľ Albrecht Habsburský na nátlak uhorskej šľachty nariadenie o zákaze udeľovania hodností a majetkov cudzincom: „*Item alienigenis et forensibus hominibus, cuiuscunque nationis et linguagii existant, officia in ipso regno nostro non commitemus; nec castra, fortalitia, metas, possessiones, honores, praelaturas, baronatus, comitatus, vel quascunque ecclesiasticas vel seculares dignitates, ad tempus vel in perpetuum extraneis et forensibus; sed hominibus Hungaris*

conferemus. Quodque praelati, et Barones homines extraneos et forenses non constituent.“ (CDH XI, s. 246).

- ▶ Aj ďalšie zákony v nasledujúcom 15. stor., ktoré uvediem v súvislosti s národnosťami boli vyvolané tureckým nebezpečenstvom. V roku **1463** prijal Matej Korvín tzv. *Constitutiones exercitiales trium nationum Transsylvanicarum, nobilium videlicet, Siculorum atque Saxonum* (Székely okl. I, s. 198), teda Ustanovenia upravujúce vojenské povinnosti sedmohradskej šľachty, Sikulov a Sasov. Je zaujímavé, že za natio sa tu považuje aj tunajšia šľachta ako celok, čo len potvrdzuje to, čo sme si na minulej hodine povedali o význame pojmu národ v stredoveku. Sikuli a Sasi boli etnikom, ktorých do tohto pohraničného cípu Uhorska usadili uhorskí panovníci za účelom obrany hraníc.
- ▶ Zvýšené výdavky krajiny na boj proti Turkom nútili zdaniť aj tie skupiny obyvateľstva, ktoré boli predtým nezdanené. Týka sa to aj Kumánov, Filištíncov (týmto biblickým názvom označovali v stredovekom Uhorsku národ iránskych Alanov), Rusínov, Tatárov a Valachov, ako sa to píše v zákone Mateja Korvína z roku **1467**.
- ▶ Vojenské zretele a otázka bezpečnosti krajiny boli cieľom zákonného článku 32 v dekréte Mateja Korvína z roku **1486**, v ktorom sa zakazuje Benátčanom a Poliakom nadobúdať v krajine majetky. Poliáci totiž v roku 1471 vpadli do Uhorska a spôsobili najmä na severnom Slovensku veľké škody.
- ▶ Sedmohradských Sikulov a predovšetkým otázku spôsobu vykonávania ich vojenskej služby sa týka aj špeciálne privilegium kráľa Vladislava II. Jagelonského z roku **1499** (Székely okl. III, s. 138–145).
- ▶ V roku **1563** vydal uhorský kráľ Ferdinand Habsburský dekrét, v ktorého 62. článku ustanovuje, že Maďari si môžu v ktoromkoľvek susednom meste kupovať alebo stavať domy. Maďarská šľachta totiž zo strachu pred Turkami opúšťala svoje dovtedajšie sídla v maďarských krajoch a húfne utekala na sever, kde sa uchýľovala pod ochranu opevnených miest. Keďže však ako privilegovaná vrstva nebola zvyknutá na daňovú povinnosť, vyhýbala sa tomu i v mestách, čomu sa prirodzene mestá bránili. V mnohých mestách sa tak zmenilo ich národnostné zloženie (Košice, Krupina, Trnava, Bratislava).
- ▶ Dôležitým zákonným opatrením, ktoré malo v národnostnom ohľade dosah predovšetkým na pomery na Slovensku, bolo nariadenie uhorskeho krajinského snemu č. 13 z roku **1608**, podľa ktorého mali byť vo všetkých slobodných kráľovských a banských mestách

a mestečkách volení richtári a členovia mestských rád bez rozdielu národnosti s paritným zastúpením Nemcov, Slovákov a Maďarov. Okrem toho bolo dovolené všetkým Nemcom kupovať si v nich domy. Toto nariadenie bolo zopakované a doplnené o sankcie za jeho nedodržiavanie o rok neskôr (zák. čl. 44).

- ▶ Cisár Jozef II. vydal v roku **1784** reskript o povinnom zavedení nemčiny ako úradného jazyka od 1.11. 1784 v uhorských ústredných úradoch, od 1.11.1785 v župných a mestských úradoch a od 6.3.1787 pri súdoch. Jeho snaha narazila na odpor uhorskej šľachty, ktorá sa postavila na obranu latinčiny alebo za zavedenie maďarčiny ako úradného jazyka. Je zaujímavé, že zástupcovia slovenských stolíc sa vyjadrili za maďarčinu.
- ▶ Dekrét cisára o pestovaní miestnych jazykov v Habsburskej ríši (**1786**) s dôrazom na to, aby sa klérus vzdelával v reči ľudu, medzi ktorým má pôsobiť.
- ▶ Uhorský snem zvolaný do Bratislavy v roku **1790** po 26 ročnej prestávke odhlasoval „nástupnícke právo“ maďarčiny ako úradného jazyka po zrušenej latinčine (za maďarčinu 22 stolíc, za latinčinu 19, za dvojjazyčnosť 8).
- ▶ Z roku **1791** pochádza prvý maďarizačný zákon uhorského snemu (zák. čl. 12), na základe ktorého sa maďarčina zavádzala ako mimoriadny predmet do škôl. Ním sa odštartovala éra maďarizácie nemaďarských národností. Národnostiam žijúcim doteraz v relatívnom súlade oživujúca idea nadradenosti maďarskej národnosti a jednotného uhorského národa – pod čím sa chápal samozrejme národ maďarský – nemohla priniesť nič pozitívne. V duchu hesla „Jedna vlasť–jedna reč–jedna národ.“
- ▶ Roku **1792** sa stáva maďarčina povinným predmetom na všetkých školách v Uhorsku. Verejným úradníkom sa mal stať len ten, kto vedel po maďarsky. Tieto uznesenia sú obsiahnuté v zák. čl. VII/1792 prijatom na uhorskom sneme v Budíne.
- ▶ Uhorský snem v roku **1805** zaviedol maďarčinu i do najvyšších úradov a vyšších súdov. Jednotlivé stolice začali z vlastnej iniciatívy zavádzať maďarčinu ako rokovací jazyk.
- ▶ František II. vydal v roku **1806** *Ratio educationis*, ktorým nariadil, aby sa na ľudových školách vyučovalo v materinskom jazyku. Na vyšších školách sa maďarčina mala vyučovať ako povinný predmet.

- ▶ Cisár František II. vydal v roku **1815** nariadenie, aby v úradoch i na súdoch stolice používali jazyky miestneho obyvateľstva.
- ▶ Uhorský snem v Pešti schválil v roku **1833** zákon o maďarčine ako o autentickom jazyku zákonov a nariadil používanie maďarského jazyka pri súdnych konaniach. Na všetkých školách v Uhorsku bolo zavedené povinné vyučovanie maďarského jazyka.
- ▶ Podľa zákona z roku **1840** bola maďarčina uzákonená ako úradný jazyk všetkých administratívnych i súdnych úradov a ako vyučovací jazyk na školách všetkých stupňov. No nezostalo len pri tom, zákon presadzuje maďarčinu aj do cirkví. Odteraz sa mali viesť matriky len v maďarčine a aj farári a kazatelia mali ovládať maďarčinu.
- ▶ Na sneme v Bratislave v roku **1844** sa zmenil historický názov uhorského kráľovstva Hungaria na Magyarorszáğ, teda už nie štát Uhrov ale štát Maďarov.
- ▶ Zák. čl. V/**1848** vyhlásil maďarský jazyk za jediný diplomatický a zákonodarný jazyk Uhorska. V súlade s tým sa mal stať poslancom len občan, ktorý vie hovoriť po maďarsky.
- ▶ Alexander Bach vyhlásil v roku 1849 za jazyk zákonov a vládnych nariadení pre Slovákov „staroslovenčinu“, ako nazývali najmä slovenskí protestanti v ich cirkvi používaný český jazyk.
- ▶ Snem schválil tzv. „emancipačný zákon“ (zák. čl. 17/**1867**), ktorým Židia dostali úplné politické zrovnoprávnenie v Uhorsku. Tento zákon umožnil rýchly ekonomický vzostup židovského obyvateľstva a vyvolal nové imigračné vlny Židov z Haliče najmä na Slovensko.
- ▶ Uhorský snem prijal v novembri **1868** proti vôli jeho nemaďarských poslancov nový národnostný zákon. Podľa jeho preambuly v Uhorsku jestvoval iba jeden politický národ, ktorého rovnoprávnymi členmi sú všetci občania Uhorska bez rozdielu etnickej príslušnosti (občiansky princíp). Za osobitný národ v Uhorsku zákon uznával iba Chorvátov, na ktorých sa tento zákon nevzťahoval. Maďarčina sa stala jediným štátnym jazykom Uhorska. Zákon obsahoval aj určité práva národností ako etnických skupín (v školstve, administratíve a cirkvi), ktoré však neboli zachovávané, ba predstavitelia národností, ktorí sa na ne odvolávali boli za ne často postihovaní.
- ▶ Roku **1896** vyšiel zákon o pomadařovaní názvov obcí a priezvisk. Mnohé i tie najmenšie obce nachádzajúce sa na severnom Slovensku, kde Maďari nikdy vôbec nežili, dostali úplne nové maďarské mená (Terchová – Terhely, Domaniža – Demény, PB, Podhorie

– Zsolnaerdőd, ZA, Závadka–Görögfalu, GL). Sprisnila sa cenzúra národnostnej tlače. Predstaviteľom národností sa robili prekážky aj v hospodárskom podnikaní.

- ▶ Tzv. Apponyiovské zákony. Albert Apponyi, uhorský minister kultúry a školstva predložil snemu nové školské zákony, ktoré dovrhovali národnostný útlak na poli školstva. Jediným vyučovacím jazykom vo všetkých verejných i súkromných školách mala byť maďarčina, ňou sa mali vyučovať všetky predmety. Učitelia i na tých zopár školách, ktoré sa doteraz podarilo národnostiam udržať museli za 4 roky naučiť po maďarsky, ich žiaci museli po štvrtej triede ovládať maďarčinu v písomnej i ústnej forme.
- ▶ Vznikom Československej republiky nastala pre národnosti nová, oveľa priaznivejšia situácia. Žijúc, či živoriac štáte, ktorý bol považovaný za žalár národov čakali teraz nové možnosti svojho rozvoja. Nový ústavný zákon č. 122 z roku 1920 upravil používanie jazykov vo verejnom styku. Za ním prichádzali ďalšie, ktoré utvorili právny rámec na zachovanie ich identity a rozvoj vlastnej kultúry.

Pramene využiteľné pri výskume národností Uhorska

Na úvod treba povedať, že v stredoveku sa súpisy obyvateľstva podľa národnosti vôbec nerobili. Národnosť nehrala v tej dobe nijakú veľkú úlohu. Ľudia osídľujúci svoj majetok novými osadníkmi nehľadeli na to, odkiaľ prídu noví prisťahovalci, resp. akej budú národnosti. Pre nich bolo dôležité, aby im ich pôdu niekto obhospodaroval, aby zo svojho majetku dostali nejaký zisk. I preto sa vo veľkom množstve tzv. lokačných listín, ktorými sa poveruje istá osoba naverbovaním ľudí na osídlenie nejakého územia vyskytuje často tvrdenie, že to môžu byť ľudia akejkoľvek národnosti.

- ▶ Napr. kráľ Ondrej II. podľa listiny hlásiacej sa do roku 1217 umožnil ľuďom akejkoľvek národnosti, ktorých lákal na usadenie na majetok kláštora v Hronskom Beňadiku, užívať výsady mešťanov Pešti, Budína a Stoličného Belehradu: („*volumus, quatenus cuiuscunque nationis homines, Saxones videlicet, Hungari, Sclavi seu alii ad terram monasterii S. Benedicti de Gran commorandi causa iam conuenerunt, vel conuenire voluerint, praerogatiua eiusdem libertatis... gaudeant, qua hospites nostri in Pest, Albae vel Budae commorantes*“).

- ▶ Kráľ Belo IV. udelil v roku 1247 pri osídľovaní Berehova (predtým Luprechsása nazvaná tak podľa jej saských osadníkov, leží dnes na Ukrajine) výsady osadníkom akéhokoľvek postavenia alebo jazyka, ktorí sem prišli „*ad ipsam ...congregati cuiuslibet conditionis et lingue homines una fruuntur libertate*“.
- ▶ Podobne to však bolo aj v okolitých krajinách. Krakovský vojvoda Vladislav v roku 1308 poskytol cistercitom v Scirzici možnosť na ich majetkoch zakladať dediny a umiestňovať v nich ľudí akéhokoľvek jazyka, či národnosti: („*si quas possessiones imposterum adquisierint, ponendi seu locandi in iisdem homines cuiuscunque linguae vel nationis; quos nullus tenebitur iudicare*“).

Jediným obsažnejším pramenným dokumentom celouhorského charakteru pochádzajúcim zo stredoveku je daňový súpis stolíc z rokov 1495–1496 (nezachoval sa v úplnosti). Hoci tento prameň poskytuje údaje predovšetkým pre rekonštrukciu demografických pomerov v neskorostredovekom Uhorsku, niektorí autori sa z neho snažili zisťovať etnické údaje. Napr. Elemér Mályusz (1939) tvrdil, že na konci 15. stor. bolo v Uhorsku 77% Maďarov a 23% Nemaďarov, čo je zjavne prehnané konštatovanie. Tak ako to možno povedať aj o odhade historického geografa K. Kocsisa, ktorý predpokladá, že z celkového počtu obyvateľov Slovenska (413 500) pripadalo na Slovanov (Slovákov, Rusínov, Poliakov) 45%, na Maďarov 38% a na Nemcov 17%. Tieto odhady etnického zloženia sa však neopierajú o žiadne relevantné údaje a nemožno ich považovať za seriózne.

K údajom, ktoré sa pri skúmaní národnostnej situácie v stredoveku dajú využiť, možno radiť miestne názvy sídlisk, ich častí–chotárov, ako figurujú zapísané vo vtedajších listinách. Ďalej sú to predovšetkým osobné mená. No v stredoveku, ešte v období, kedy sa nepoužívali priezviská (dvojzložkové mená sa začali vo väčšom miere používať u nás až od 15. stor.), rozšírenie kresťanských mien znemožňuje etnickú identifikáciu ich nositeľov (človeka menom Michal, Peter, či Ján ťažko totiž etnicky niekam zaradiť, na rozdiel od predtým používaných mien *Uzda, Strmeň, Slavko, Sebeslav* u Slovákov, resp. *Rikolf, Eberhard, Gerlach* u Nemcov, alebo *Kočobur, Kuten, Alpra, Uzur* u tureckých Pečenehov, či Kumánov).

Tieto osobné mená, ktoré sú jediným východiskom pri určovaní etnicity obyvateľov nejakého sídliska sa spomedzi rôznych súpisov (ako sú stolické portálne súpisy, urbáre panstiev, kánonické vizitácie–písomnosti,

kde sú zhromaždené údaje o pomeroch panujúcich v jednotlivých farnostiach v niektorých prípadoch aj s uvedením národnostných pomerov v tej–ktorej farnosti) zapisovali najdôkladnejšie v prípade **desiatkových súpisov**, ktoré sa však nezachovali z celého územia. Vykonávali sa až od 16. stor.

I zoznamy obyvateľov miest, **daňové registre** sú zachované až z obdobia novoveku. Najstarší daňový register mesta Trnavy, kde figurujú mená miestnych daňových poplatníkov, pochádza až z rokov 1529–1530. Pri hodnotení etnickej situácie využitím tohto druhu prameňa však treba byť opatrný, keďže sú v nich zachytení len majetnejší ľudia platiaci dane, ale nie mestská chudoba, teda všetko mestské obyvateľstvo. Spomenuté **urbáre** sa tiež začínajú vyhotovovať až od 16. stor. Mená poddaných uvádzajú len niektoré z nich. Závisí od toho–ktorého pisára a vydavateľa, aké údaje o svojich poddaných v ňom budú zaznačené. Ďalší prameň osobných mien – **matriky** sú zachované až od 17. stor.

Okrem týchto súpisov osobitým druhom prameňa sú sčítania príslušníkov niektorých národností, predovšetkým Cigánov, ktoré sa robili v dobe osvietenských panovníkov Márie Terézie a Jozefa II., v druhej polovici 18. stor.

Z 18. stor. pochádzajú aj **súpisy židovského obyvateľstva**, ktoré na príkaz kráľovskej miestodržiteľskej rady boli povinné vykonať jednotlivé stolice.

Prvým súpisom obyvateľov Uhorska sú celokrajinské súpisy z rokov 1715 a 1720, zamerané na hlavy rodín podliehajúcich zdaneniu. Všetko obyvateľstvo bez rozdielu však zisťoval až jozefínsky súpis z roku 1784 (na Slovensku zistil 1 953 000 obyvateľov). Národnosť sa v nich však nezisťovala. Odhaduje sa však, že 80% boli Slováci.

Najstarším dokladom celouhorskeho zamerania, ktorý možno využiť i na zisťovanie národnostnej príslušnosti je Lexikon z roku 1773 (*Lexicon locorum regni Hungariae populorum anno 1773 officiose confectum* (vyd. v Bp 1920 maď. delegácia na mierovú konferenciu do Paríža). Nie je to však presné sčítanie ľudu podľa národnosti, ale súpis obcí, kde sa zisťovalo, aká reč sa v tej–ktorej obci používa, prevláda (*principaliter in eodem viget lingua*). Vyplňovalo sa to podľa žúp a okresov. Niekde dôkladne a v tom prípade sa zreteľne označila aj prípadná dvojrečovosť obce, inde zasa nedbanlivo a to i v stoliciach na etnickom a jazykovom rozhraní (Abov), a tak sa tým vlastne znehodnotila možnosť objektívneho využitia tohto prameňa. Na základe z neho urobeného celouhorskeho

súhrnu vyplýva, že v Uhorsku (bez Sedmohradska a Chorvátska) vtedy žilo 40% Maďarov, 29% Slovákov, 9% Rumunov, 8% Rusínov, 7% Nemcov, 3% Chorvátov. Je to dôsledok dlhoročnej tureckej okupácie centrálneho Uhorska, ktorej podľahlo za obeť veľa Maďarov.

Pre poznanie národnostnej štruktúry obyvateľstva Uhorska v prvej polovici 18. stor. je dôležité aj monumentálne dielo Mateja Bela *Notitia Hungariae novae historico-geographica*. Autor v ňom charakterizuje národnostné pomery všeobecne ale aj podľa sídel v jednotlivých stoliciach. Hoci nie vo všetkých sa zaoberal aj etnicitou obyvateľstva. Národnostné pomery v niektorých uhorských sídliskách zisťoval vo svojom lexikone aj Johann Matthias Korabinszky (*Geographisch–Historisches und produkten Lexikon von Ungarn. Pressburg 1786*).

Dôležitým momentom v národnostnej evidencii obyvateľstva Uhorska je rok 1847, kedy bol založený Ústredný štatistický úrad.

V rokoch 1850–1851 sa uskutočnilo prvé sčítanie ľudu podľa národností. Druhé bolo v roku 1857. Vykonávali ho však ešte rakúski úradníci. Podľa ich zistení vtedy na Slovensku žilo 2 308 411 obyvateľov. V 10 slovenských župách tvorili Slováci 71%, Maďari 11,7%, Nemci 8,4%, Rusíni 5,2%, Židia 3,7%. V 7 župách, ktorých len časť patrí dnes na Slovensko bolo Maďarov 55%, Slovákov 28%, Rusínov 10%, Židov 3,4%, Nemcov 2,7%. Na základe tohto súpisu urobil riaditeľ c.k. administratívnej štatistiky Karol Czoernig národopisnú mapu Uhorska (*Ethnographische Karte der österreichischen Monarchie. Wien 1855*) a vydal dielo *Etnographie der österreichischen Monarchie I. Wien 1857. Die Vertheilung der Völkerstämme und deren Gruppen in der österreichischen Monarchie (Sprachgrenzen und Sprachinseln). Wien 1861*. Výsledky tohto sčítania obyvateľstva nájdeme spracované aj v diele maďarského topografa Eleka Fényesa *Magyarország geographiai szótára I. Pest 1851*. Inak tento autor v práci *Magyarországna s a hozzá kapcsolt tartományokna mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben I–VI. Pest 1836–1840* poskytuje štatistické údaje k tridsiatym rokom 19. stor. Údaje zo sčítania v roku 1857 spracoval Czoernigov nástupca vo funkcii riaditeľa štatistického úradu Adolf Ficker *Die Völkerstämme der österreichisch–ungarischen monarchie, ihre Gebiete, Gränzen und Inseln. Wien 1869*.

Ďalšie súpisy obyvateľstva po rakúsko–maďarskom vyrovnaní v roku 1867 už realizovali výlučne maďarské štatistické úrady. Uskutočnili sa v rokoch 1869, 1880, 1890, 1900, 1910. Najmä výsledky posledných z nich, ktoré vznikli v období zúriacej maďarizácie javia pochybnosti

o ich spoľahlivosti. Roku 1910 tak žilo na Slovensku 2 945 039 ľudí. Z nich Slovákov bolo 1 686 712, Maďarov 896 271, Nemcov 196 958, Čechov 7 556 a Rusínov 97 051.

V súčasnosti pôsobí na Slovensku Štatistický úrad Slovenskej republiky, ktorý vykonáva súpisy obyvateľstva aj podľa národnosti a to v 10-ročnej periodicite. Posledné sčítanie sa vykonalo v roku 2001. Podľa jeho výsledkov žije dnes na území Slovenskej republiky 4 614 854 Slovákov (85,8%), 520 528 Maďarov (9,7%), 89 920 Rómov (1,7%), 24 201 Rusínov (0,4%), 10 814 Ukrajincov (0,2%), 44 620 Čechov (0,8%).

L I T E R A T Ú R A

- CZOERNIG Karl: *Ethnographische Karte der österreichischen Monarchie*. Wien 1855.
CZOERNIG Karl: *Etnographie der österreichischen Monarchie I*. Wien 1857.
CZOERNIG Karl: *Die Vertheilung der Völkerstämme und deren Gruppen in der österreichischen Monarchie (Sprachgrenzen und Sprachinseln)*. Wien 1861.
Ezer év törvényei. <http://www.1000ev.hu/>
FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára I*. Pest 1851.
KORABINSZKY Johann Matthias: *Geographisch-Historisches und produkten Lexikon von Ungarn*. Pressburg 1786.
MÁRKUS, Dezső: *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár (1000–1526)*. In: <http://mek.oszk.hu/01300/01396/html/index.htm>
Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns, 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Vera Bácskai. Budapest 1976.
Lexicon locorum regni Hungariae populosorum anno 1773 officiose confectum. Budapest 1920. (Zoznam sídel s určením prevládajúceho jazyka ich obyvateľov).
Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Základné údaje. Národnostné zloženie obyvateľstva. Štatistický úrad Slovenskej republiky 2001.

Literatúra spracúvajúca problematiku národnosti Uhorska v stredoveku

Na úvod sa oboznámime so základnou literatúrou zaoberajúcou sa komplexne dejinami uhorských národností. Literatúru venujúcu sa špeciálne konkrétnemu etniku uvádzame pri rozprávaní o konkrétnej národnosti.

Zo starších autorov sa jednotlivými v minulosti v Uhorsku žijúcimi národnosťami podrobnejšie zaoberal maďarský historik spišského pôvodu **Pavol Hunfalvy**. Okrem článkov venujúcich sa konkrétnym etnikám treba spomenúť hlavne jeho monografické spracovanie národnostnej situácie Uhorska. Práca vydaná v roku 1877 je, ako to vyplýva už z jej názvu, *Etnographie von Ungarn (Budapest 1877)* poňatá etnograficky a spomedzi celej plejády národností sa prirodzene venovala i Slovákom, avšak zatiaľ čo fakty prinesené autorom k ostatným etnikám sú viac–menej akceptovateľné, jeho názory na pôvod Slovákov a stredoveké osídlenie Slovenska sú i napriek prihliadnutiu na dobu, v ktorej boli vyslovené, značne tendenčné. Na jeho názory odmietajúce stredovekú sídelnú kontinuitu Slovákov na ich dnešnom území a kladúce ich príchod sem do obdobia osídľovacieho procesu 13.–15. stor. nadviazali viacerí maďarskí historici, či už v staršej dobe J. Karácsonyi alebo prekvapujúco i v novšom období Gy. Györfy alebo Gyula Kristó (Nem magyar népek a középkori Magyarországon, 2003).

Na slovenskej strane sa témy dotkol známy kremnický archivár **Pavol Križko**, ktorý sa vo svojom krátkom článku *Stredoveké národnostné pomery na Slovensku (Sborník Museálnej slovenskej spoločnosti, 2, 1897, s. 153–177)* snažil v hrubých rysoch rekonštruovať stredovekú národnostnú situáciu na našom území, pričom správne upozornil na potrebu triezveho hodnotenia pramenného materiálu pri určovaní etnicity osídlenia (pomadžarčovanie miestnych názvov kráľovskou kanceláriou). Jeho článok bol vlastne akousi reakciou na dovtedy panujúce názory (Hunfalvy) zveličujúce početný stav a význam maďarského a nemeckého živlu na území stredovekého Slovenska.

Za novátorskú možno považovať prácu historika–lingvistu pochádzajúceho z Oravy **Istvána Kniezsu**, venujúceho sa vo svojom interdisciplinárne poňatom výskume opisu národnostnej situácie v Uhorsku v 11. storočí. (*Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert. Budapest 1938*). Vzal pri ňom do úvahy historické, jazykové i archeologické doklady, no súčasne zohľadnil i geografické činitele a na základe toho zostavil

národnostnú mapu Uhorska. Na jednej strane je síce pravdou, že sa vo svojom diele usiloval pristupovať k prameňom kriticky, na druhej strane sa však neubránil mnohým chybám (považuje napríklad miestne názvy bez sufixu [-ovce, -any, -ice, -ov, -ová, -ové] za maďarský spôsob pomenovania sídlisk a takto nazvané obce klasifikuje medzi etnicky maďarské), i preto výsledky jeho výskumu, ktorých grafickým rezultátom je spomenutá mapa, skresľujú situáciu v neprospech slovanského obyvateľstva.

Pokusom o súhrnné pojednanie dejín uhorských národností je práca [Istvána Szabóa](#), v ktorej sumarizuje dovtedajšie poznatky maďarského historického bádania na poli národnostného výskumu. (*A magyarság életrajza. (Budapest 1941)*). Odvtedy však už výskum prešiel hodne dopredu a mnohé tu publikované názory na etnický charakter osídlenia Slovenska sú neudržateľné.

Možno i preto, že v novšej dobe nevznikla nijaká práca, ktorá by sa danej problematike venovala na širšom priestore a na odbornej báze s využitím dovtedajších výsledkov moderného výskumu. (Pravda, okrem prác, zameraných na špecifickú národnosť.) Boli napísané len popularizujúce články, z nich uveďme napr. stručný prehľad o národnostiach stredovekého Uhorska od [Jenő Szücsa](#) publikovaný v populárno-vednom časopise. *A középkori Magyarország népei. Historia, 1982, 4–5, s. 3–5, 6, s. 5–7*. Alebo rovnako popularizujúcim spôsobom, no na nepomerne väčšom priestore monografie spracovaný opis jednotlivých národností a ich života v uhorskom kráľovstve od [Zoltána Ácsa](#). *Nemzetiségek a történelmi Magyarországban. Budapest 1986*.

Jedným z posledných príspevkov na poli národnostného výskumu, štúdia maďarského medievistu [Gyulu Kristóa](#). Napríklad štúdia Národnosti Uhorska v dobe sv. Štefana. *Magyarország népei Sz. István korában. Századok, 134, 2000, 1, s. 3–44*. Autor ju nazval rovnakým názvom, aký dal svojmu dielu István Kniezsa, keďže chce byť kritikou Kniezsovej výskumnej metódy a prehodnotením jej výsledkov, ktoré podľa neho možno aplikovať skôr pre neskoršie obdobie ako je 11. stor. Pochybujeme však o tom, či možno z tých zopár (4), i to len v odpisoch zachovaných listín z čias Štefana I robiť nejaké seriózne závery o skutočnej etnicite, resp. jazykovom zložení obyvateľstva Uhorska v 11. stor., ako to robí Kristó. Historik rekonštruujúci národnostné pomery v takom období, v ktorom zápasí s nedostatkom písomných prameňov, sa nezaobíde bez využitia prameňov z mladšieho obdobia retrospektívnej metódy, tj.

metódy, ktorá údaje novšie a platnosť informácie nimi sprostredkovanej spätne premieta do čias staších, (i keď nebezpečenstvo nesprávnych záverov je v tomto prípade pomerne veľké), príp. prameňov iných príbuzných vedných odborov akými sú archeológia (staromaďarské hroby, uplatniteľná najmä v období kedy sa materiálna kultúra istého etnika dá spoľahlivo určiť) historická geografia, onomastika – náuka o vlastných menách, či už osobných (antroponým) alebo miestnych (toponým).

Na strane slovenskej historiografie mimo už spomenutého Križka v podstate dodnes nemáme nejaký podrobnejší všeobecný národnostný prehľad. Istý stručný, no časovo len do tatárskeho vpádu ohraničený, náčrt poskytuje príspevok [Richarda Marsinu](#). *O osídlení Slovenska od 11. do polovice 13. stor. In: Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše., s. 52–57*. Okrem toho snáď ešte stojí za zmienku národnostiam na Slovensku v minulosti venované nedávno výjdené monotematické číslo populárno-vedného časopisu Pamiatky a múzeá. Revue pre kultúrne dedičstvo. Bratislava 4/2000.

Okrem týchto všeobecných prehľadov však treba uviesť i práce zaoberajúce sa istými špecifickými otázkami a javmi súvisiacimi a vyplývajúcimi z výskumu samotnej národnostnej problematiky. Tak napr. v 30.–40. rokoch minulého storočia prebiehala v maďarskej historiografii diskusia ohľadom národnostnej politiky stredovekého uhorského štátu a s tým spojenej otázky asimilácie. Proti sebe stáli názory [Eleméra Mályusza](#), (*A középkori magyar nemzetiségi politika. Századok, 73, 1939, 7–8, s. 257 an*) [Gyulu Szekfüho](#) (*Állam és nemzet. Budapest 1942*) a Kálmána Guotha (*Nem magyar népelemek helyzete középkori társadalmunkban. Hitel, 8, 1943, s. 723–735*). Mályusz na základe analýzy priestorového rozloženia etnonymických miestnych názvov na území celého Uhorska formuloval myšlienku o cieľavedomej asimilačnej iniciatíve uhorskej štátnej moci. Szekfü mu však oponoval tvrdiac, že v stredoveku s niečím takým nemožno vôbec rátať, naopak vyzdvihol zaobchádzanie, akého sa tamojším menšinám v minulosti dostalo. K tejto téme sa o chvíľu vrátíme a povieme si o nej niečo bližšie.

Princípy demografie a jej metódy na zistenie početného stavu národností a ich pomeru k Maďarom v stredoveku využívajú vo svojich prácach [György Györffy](#) (*Magyarország népessége a honfoglalástól a XIV.*

század közepéig. In: *Magyarország történelmi demografiája. (zost. J. Kovacsics), Budapest 1963, s. 45–61), István Szabó (Magyarország népessége az 1330–as és az 1526–as évek között. Tamže, s. 63–113) a Elemér Mályusz (A magyarság és a nemzetiségek Mohács előtt. Magyar Művelődéstörténet, 2, Budapest 1939, s. 105–124).* Ich výsledky sú však dost problematické a ani v maďarskej historickej obci nenašli jednoznačné prijatie. Preceňujú totiž podiel maďarského živlu vo výrazný neprospech inoetnického obyvateľstva Uhorska. Princípom, na ktorom došiel Mályusz k svojim číslam – hovorí, že koncom 15. stor. žilo v Uhorsku 77% Maďarov a len 23% Nemaďarov – je, že vo všetkých župách Uhorska zvýšil počet maďarského obyvateľstva a zmenšil počet obyvateľstva ostatných národností. Zakiaľ v župách s prevahou Maďarov považoval menšiny za asimilované, v okrajových oblastiach Uhorska (napr. v slovenských župách) podľa neho ešte nebola asimilácia ukončená. Ešte na konci 15. stor. narátal na Liptove a v Turci až 20% Maďarov, čo je nepochybne neprímerane veľký počet i keď vieme, že od 13. stor. tam bolo usadených niekoľko zemianskych rodín maďarského pôvodu istotne ich nemohol byť takýto počet, rozhodne nie na konci 15. stor.) (pozri Rapanta! a Varsika, *Zo sloven. stredoveku, s. 46–54.*). Mályusz predpokladá, že v období vlády Mateja Korvína žilo v Uhorsku (bez Sedmohradska) asi 4 milióny obyvateľov, z toho Maďarov narátal okolo 3 200 000 a Nemaďarov podľa neho bolo zhruba 800 000–1 000 000. Z tohto počtu **prisúdil Slovákom 300–400 000** duší, Rumunom 150–200 000, Rusínom 80–120 000, Nemcom 150–200 000, Srbom, prisťahujúcich sa do Uhorska v druhej polovici 15. stor. narátal asi 50–150 000 a Židov 10–12 000.

Riešenie špecifického problému prijímania cudzincov, resp. cudzích etnických skupín do služieb uhorských kráľov a analýzu jeho príčin nachádzame v prácach Györffyho (*István király és muve. Budapest 1977*) a Erika Fügediho (*Kolduló barátok, polgárok, nemesek. In: Tanulmányok a magyar középkorról. Bp 1981. TENŽE: Befogadó: a középkori magyar királyság. Történelmi Szemle, 1972, 2*), pričom Fügedi si zároveň všima aj rozličnosť ich spoločenského postavenia a vyzdvihuje úlohu osobitej sociálnej kategórie hostov v rozvoji celej krajiny.

Osobitnou kapitolou výskumu národnostnej problematiky je otázka miestnych názvov po jednotlivých národnostiach (etnotoponym) a hoci ich súbor predstavuje len nepatrnú časť sídlíštného zásahu všetkých národností, predsa len z nich možno vyčítať mnohé dôležité informácie o národnostnom vývoji Uhorska. Významnou pomôckou pre

skúmanie danej témy je zozbieranie a mapové zobrazenie všetkých toponým, ktoré nám na teritóriu stredovekého Uhorska po sebe zanechala prítomnosť rôznych národností. Kolektívny výskum autorov Gyulu Kristóa, Ferenc Makka a Lászlóa Szegfü je výrazným rozšírením výsledkov práce ich predchodcu E. Mályusza (*Adatok „korai“ helyneveink ismeretéhez. Szeged 1973*). Na slovenskej strane sa etnickým miestnym názvoslovím podrobnejšie zaoberal najmä B. Varsik (*Stredoveké miestne názvy na Slovensku vzniknuté po príslušníkoch rôznych národností Uhorska. In: Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku. Bratislava 1984, s. 152–208*) a P. Ratkoš (*Kontinuita..., s. 13–38*). Najnovší súpis týchto názvov nám v stručnej forme prináša Vincent Sedlák (*Zásahy do etnického zloženia staroslovenského historického areálu. In: XII medzinárodný zjazd slavistov v Krakove. Príspevky slovenských slavistov. Bratislava 1998, s. 239–268*).

Téma národnostných pomerov v mestách je v podstate tiež jedna zo samostatných kapitol výskumu národností. Veď práve mestá ako centrá obchodu a remesla, v ktorých panoval slobodný duch ako o tom svedčí známe stredoveké úslovie „*Stadtluft macht frei – Mestský vzduch oslobodzuje*“ a ktoré potom nacisti modifikovali na známe „*Arbeit macht frei*“ a kam nezasahovala moc okolitých feudálov boli prítažlivé nielen pre okolité poddanské obyvateľstvo ale i pre podnikavý živyl z rôznych kútov krajiny a zo zahraničia (pozri mapku Halagu o Košiciach!) (Nemci, Valóni, považovaní za mestotvorný element, ďalej Židia). Z územia Slovenska spomeňme spoložitie viacerých národností napr. v Bratislave, kde už v stredoveku žili na jednom mieste Nemci, Maďari, Židia (*linea Hungarorum* sa tu spomína v 14. stor.) a Slováci, tak ako v Trnave, kam sa k pôvodným Slovákom a v 13. stor. prisťahovaným Nemcom primiešali Maďari, ktorí sa po tureckej okupácii oblastí centrálného Uhorska všeobecne sťahovali do severnejšie položených oblastí, rovnako ako v Košiciach, kde vytlačili tamojších Nemcov z riadenia mesta a ovládli jeho správu (dokladajú to mestské písomnosti v maďarskom jazyku). V samotných Košiciach však okrem spomenutých troch národností žili vo väčšom počte i príslušníci románskeho živlu (predovšetkým Taliani vo štvrti zvanej Venecia tj. Benátky). V Prešove žili vedľa seba už od stredoveku Slováci, Nemci a Maďari (*linea Sclavorum* popri *linea Hungarorum* v 1411). Takáto skladba miestneho obyvateľstva sa na stredovekom Slovensku sformovala ešte napr. v Krupine, Starom Tekove. Výsadná listina predpokladala prítomnosť Nemcov, Maďarov

a Slovákov i v Hronskom Beňadiku, Hontianskych Nemcoch a Sebechleboch. Z iných kombinácií národnostnej skladby mestského obyvateľstva spomeňme napr. spolužitie Nemcov, Románov (Valónov a Talianov), Maďarov, Židov a Arménov v Ostrihome alebo Nemcov, Maďarov, Saracénov a Židov v Budíne apod.

Starším príspevkom zasväteným tejto otázke je článok Jánosa Szalaya (*Városaink nemzetiségi viszonyai a XIII. században. Századok, 14, 1880*). V novšom období spomeňme práce E. Fügediho (*Középkori magyar városprivilegiumok. Tanulmányok Budapest múltjából, 14, 1961*), Gy. Györffyho a Andrása Kubinyiho (*Národnostné pomery miest centrálného Uhorska v stredoveku. Historický časopis, 30, 1982, s. 846–858*). I z našej strany sa národnostnej štruktúre miest venovala primeraná pozornosť. Pripomeňme monotematický zborník *Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918* s príspevkami viacerých slovenských autorov (zost. R. Marsina), Martin 1984. Okrem toho sa touto témou v mnohých článkoch zaoberal aj B. Varsik (*Sozial und Nationalitätenkämpfen in der Städten der Slowakei im Mittelalter. Sborník FFUK–Historica, 16, 1965, s. 139–172*).

L I T E R A T Ú R A

- GUOTH Kálman: Nem magyar népelemek helyzete középkori társadalmunkban. In: *Hittel*, 8, 1943, s. 723–735.
- HUNFALVY, P.: *Etnographie von Ungarn*. Budapest 1877.
- SZALAY János: Városaink nemzetiségi viszonyai a XIII. században. In: *Századok*, 14, 1880.
- FÜGEDI Erik: Középkori magyar városprivilegiumok. In: *Tanulmányok Budapest múltjából*, 14, 1961.
- GYÖRFFY György: Magyarország népessége a honfoglalástól a XIV. század közepéig. In: *Magyarország történelmi demografiája*. (zost. J. Kovacsics), Budapest 1963, s. 45–61.
- KNIEZSA, István: Ungarns Völkerschaften im 11. Jahrhundert. In: *Archivum Europae Centro-Orientalis* 4, 1938, s. 241–412.
- KRISTÓ, Gy.: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest, A Lucidus kiadó, 2003.
- KRISTÓ, Gy.–MAKK, F.–SZEGFÜ, L.: Adatok „korai“ helyneveink ismeretéhez. I. In: *Acta Historica. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae*. Szeged, 44, 1973.
- KRIŽKO Pavol: Stredoveké národnostné pomery na Slovensku. In: *Sborník Museálnej slovenskej spoločnosti*, 2, 1897, s. 153–177.
- KUBÍNYI András: Národnostné pomery miest centrálného Uhorska v stredoveku. In: *Historický časopis*, 30, 1982, s. 846–858.

- MÁLYUSZ Elemér: A középkori magyar nemzetiségi politika. In: *Századok*, 73, 1939, 7–8, s. 257 an.
- MÁLYUSZ Elemér: A magyarság és a nemzetiségek Mohács előtt. In: *Magyar Művelődéstörténet*, 2, Budapest 1939, s. 105–124
- MAREK, M.: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej 2006.
- MARSINA, R.: O osídlení Slovenska od 11. stor. do polovice 13. stor. In: *Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše*. Bratislava 1984, s. 52–57.
- Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918*. (zost. R. Marsina), Martin 1984.
- SEDLÁK, V.: Zásahy do etnického zloženia staroslovenského historického areálu. In: *XII. Medzinárodný zjazd slavistov v Krakove. Príspevky slovenských slavistov*. Bratislava 1998, s. 239–268.
- SZABÓ István: *Magyarország népessége az 1330–as és az 1526–as évek között*. In: *Magyarország történelmi demografiája*. (zost. J. Kovacsics), Budapest 1963, s. 63–113.
- SZABÓ, I.: *A magyarság életrajza*. Budapest 1941.
- SZALAY János: Városaink nemzetiségi viszonyai a XIII. században. In: *Századok*, 14, 1880.
- SZEKFÜ Gyula: *Állam és nemzet*. Budapest 1942.
- VARSIK, Branislav: Stredoveké miestne názvy na Slovensku vzniknuté po príslušníkoch rôznych národností Uhorska. In: *Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku*. Bratislava 1984, s. 152–208.
- VARSIK, Branislav: Sozial und Nationalitätenkämpfen in der Städten der Slowakei im Mittelalter. In: *Sborník FFUK–Historica*, 16, 1965, s. 139–172.

Vzťah uhorskej štátnej moci k tu žijúcim národnostiam.

Pokiaľ ide o vzťah domácich panovníkov k tu žijúcim etnikám, v staršej maďarskej historiografii v minulosti jestvovali dva odlišné názory. Podľa jedného reprezentovaného Gyulom Szekfű sa stredoveká štátna moc v Uhorsku nesnažila asimilovať nemaďarské živly násilným spôsobom, ale chovala sa k nim zhovievavo ba dokonca jednotlivým etnickým skupinám ako Sasom, Kumánom apod. poskytuje väčšiu–menšiu samosprávu v závislosti od ich vyspelosti rozličných potrieb. Vzorom pre takýto postoj štátnej moci jej boli okrem všeobecného kresťanského univerzalizmu aj zvyklosti, ktoré si starí Maďari so sebou priniesli zo svojej pôvodnej vlasti na východe, kde tamojšie kočovné turko–tatárske ríše, ktorých členmi boli svojho času aj Maďari, ponechávali jednotlivým ich súčasťami veľkú mieru samostatnosti.

Proti tejto zmierlivej koncepcii uhorskej národnostnej politiky v stredoveku stál názor predstavovaný Elemérom Mályuszom, podľa ktorého robili prví uhorskí králi vedomú disperznú a asimilačnú národnostnú politiku a len pod tlakom hospodárskych a politických nutností (zachrániť tieto vrstvy pre seba aby sa im stali oporou proti rastúcim mocenským snahám šľachtickej oligarchie) sa odhodlali od 13. stor. k ochranej politike voči národnostiam. Ako dôkaz toho poukazuje Mályusz na veľkú rozptýlenosť a roztratenosť osád pomenovaných podľa národnosti jej obyvateľov po celej krajine ako sú napr. Nemeti, Čechy, Vlchy..., alebo zákonné opatrenia namierené proti Židom a moslimom, čo možno podľa neho vysvetliť len takýmto postojom voči nim.

Ťažko však v tomto období vôbec hovoriť o nejakej vedomej národnostnej politike o nejakom vedomom konaní z národnostných dôvodov a kvôli národnostným cieľom. Rozptýlenie etníc po krajine sa dialo zaiste predovšetkým z hospodárskych potrieb a možností. Prvotným účelom takéhoto konania bolo sprostredkovať najnovšie moderné poznatky a skúsenosti z rôznych oblastí života, ktoré so sebou prinášali cudzinci, čo najširším vrstvám domáceho obyvateľstva, ktoré vtedy, myslíme tým predovšetkým maďarský živel len postupne prechádzali z kočovného spôsobu života na život usadlý poľnohospodársky. A pokiaľ ide o zákonné opatrenia proti Židom a Saracénom, teda vo vtedajšom chápaní proti neveriacim, tieto boli zaiste motivované náboženskými a nie národnostnými pohnútkami. Samozrejme, že to nevylučuje, že tieto zákroky mali za následok aj asimiláciu.

Keď ide o interpretáciu tej tzv. vedomej zmierlivej národnostnej politiky uhorského dvora voči národnostiam, často sa spomína a vyzdvihuje text tzv. *Napomenutí*, akéhosi testamentu uhorského kráľa Štefana I., v ktorom svojmu synovi Imrichovi predkladá princípy a zásady, na ktorých má byť budované jeho kráľovstvo. Jedna zo zásad hovorí o láskavom prijímaní hostov prichádzajúcich z cudziny a prinášajúcich so sebou znalosť novej vojenskej techniky, remesiel atď.: „*VI. O prijímaní a vydržiavaní hostov. Z hostov a cudzincov je taký veľký úžitok, že pokojne môžu stáť na šiestom mieste v rebríčku kráľovskej vážnosti (Na prvom mieste v ňom stálo: 1. Zachovávanie katolíckej viery, 2. Udržiavanie dobrého stavu katolíckej cirkvi, 3. Preukazovanie úcty cirkevným hodnostárom, 4. Ctenie si kniežat a rytierov, 5. Zachovávanie práva a trpezlivosti, 7. Uznávanie dôležitosti rady (consilium), 8. Synovské chovanie, 9. Zotrvávanie na modlitbách, 10. Pestovanie zbožnosti milosrdenstva a ďalších cností). Predovšetkým*

preto sa vzťahovalo rímske cisárstvo a rímski králi bývali vznešení a slávni, že sa tam hrnuli mnohí šľachtici a múdri ľudia z rozličných končín. Iste by bol Rím dosiaľ býval sluhom, keby ho neoslobodili synovia Aenea, lebo ako z rozličných krajín a provincií prichádzajú hostia, tak si so sebou prinášajú rozličné jazyky a zvyky, rozličné zákony a zbrane, ktoré zobia všetky kráľovstvá, zveľujú kráľovský dvor a odstrašujú namyslenosť cudzích. Pretože kráľovstvo jedného jazyka a jedného obyčaja je slabé a krehké. (Nam unius linguae uniusque moris regnum imbecille et fragile est.) Preto ti nariaďujem, môj synu, aby si ich s dobrou vôľou vydržiaval a dôstojne prijal, aby radšej žili s tebou, ako by bývali niekde inde. Ak teda sa Ty budeš usilovať zničiť to, čo som ja postavil alebo roztrúsiť, čo som ja zhromaždil, bez pochýb veľkú škodu utrpí tvoje kráľovstvo. Aby sa to nestalo, zveľaduj každodene svoje kráľovstvo, aby tvoja koruna bola ľuďmi pokladaná za vznešenú.“

Spomenutý postoj voči cudzincom vyjadrený už prvým uhorským kráľom však nemožno považovať, za nejaké maďarské špecifikum, za nejakú zvyklosť orientálnych turkotatárskych národov, ktorú si starí Maďari priniesli so sebou, ako sa o to usilovali niektorí maďarskí bádatelia. Veď napr. spomínaná druhá citovaná pasáž je doslovným prevzatím z ranostredovekej právnej knihy. A napokon usídľovanie cudzích hostov a udeľovanie im slobodnej možnosti žiť podľa vlastného práva nebolo len uhorským špecifikom. Nemeckí, latinskí, židovskí hostia žili podľa svojich zvyklostí v samosprávnych komunitách aj v Čechách, Poľsku a západnej Európe. Všade tam si uvedomovali hospodársky význam takýchto osadníkov pre krajinu a vytvárali im preto aj vhodné podmienky.

Hovoriac o hostoch, mali by sme si niečo bližšie povedať o tejto zvláštnej spoločenskej skupine obyvateľov. Hostia (lat. *hospites*), boli v minulosti osobitnou sociálnou kategóriou ľudí, spočiatku zrejme prevažne cudzincov, ktorí žili podľa osobitného práva – práva hostov (*ius hospitum*) – odlišujúceho sa od vtedajšieho v Uhorsku uplatňovaného zvykového práva domáceho obyvateľstva. *Ius hospitum* bol súhrn zvyklostí, ktorými sa títo hostia riadili vo svojej pôvodnej vlasti, no bol spravídla obohatený o viaceré výsady hospodárskeho charakteru, ktoré mali zabezpečiť výhodnejšie podmienky pre ich život na novom mieste nielen s ohľadom na okolité nepriviligované obyvateľstvo ale aj na ich sociálne postavenie doma a tým ich doslova prilákať k presťahovaniu sa do kraja, kde boli pozvaní. S touto kategóriou obyvateľov sa stretávame nielen v mestách ale i na vidieku, boli nimi nielen cudzinci (*hospites Teutonici, Latini, Judei, Rutheni* dokonca *hospes Zigan*) ale i domáci osadníci

(Slováci či Maďari), ktorí sa len presťahovali na iné miesto. Ba často ani to nie, status hosťov na nich prešiel po tom ako sa medzi nich usadili noví osadníci disponujúci týmto právom. Napr. v Žiline sa ako *hospites* uvádzajú nielen zo Sliezska sa prístahovavší Nemci ale i domáci Slováci.

Hoci si uhorskí panovníci z rodu Arpádovcov uvedomovali, že prítomnosť cudzincov je pre krajinu veľmi osožná a ich sťahovanie do Uhorska všemožne podporovali, niekedy sa stretne aj s prípadom, že sa otvorene postavili proti cudzincom. Napríklad v roku 1204 sa pápežovi Inocentovi III. sťažovali mnísi z kláštora sv. Egídia v Šomodvári, že potom, čo si po smrti ich opáta za jeho nástupcu podľa starého zvyku slobodnej voľby zvolili nového, ktorý bol francúzskej národnosti, tak ako tomu bývalo aj doteraz, kráľ Imrich sa postavil proti tomu a novozvolenému opátovi vraj nechcel poskytnúť svoj súhlas na zastávanie tejto funkcie, tvrdiac, že inému ako Uhrovi uvedený úrad nedovolí zastávať.

Uhorskí panovníci boli často nútení prijímať nariadenia proti zastávaniu vysokých úradov cudzincami pod tlakom domácej šľachty, pravda, tieto nariadenia zostávali len na papieri. Až Habsburgovci, vládnuca dynastia nemeckého pôvodu v období novoveku, sa občas v sporoch, ktoré mali medzi sebou príslušníci niektorých národností, priklonili na stranu Nemcov.

Problém asimilácie

V súvislosti so vzťahom uhorskej štátnej moci k národnostiam som už spomenul problém asimilácie a vyjadril názor, že v tomto smere daný proces, ktorý sa celkom objektívne v krajine odohral a v dôsledku ktorého takmer bez stopy zmizli viaceré kedysi tu žijúce etniká a snáď len miestne názvy o ich prítomnosti vydávajú aké-také svedectvo, nepovažujem za uvedomelý a rozhodne nie za proces násilný. A to i napriek tomu, že jestvujú niektoré doklady, ktoré naznačujú, že vládnuca dynastia Arpádovcov sa, najmä prostredníctvom svojej kráľovskej kancelárie snažila o jednotný maďarský ráz Uhorska. Uvedená kráľovská kancelária totiž vyvíjala prax a túto prax nasledovali aj ďalšie štátne a cirkevné inštitúcie, prostredníctvom ktorej sa pri vydávaní úradných písomností a dokumentov usilovala používať miestne vodopisné a chotárne názvy maďarské samozrejme v prípade, že také jestvovali, keď nie, v takom prípade sa snažila nemaďarské názvy do maďarčiny aspoň preložiť, prípadne ťažko resp. nepreložiteľné názvy sa usiluje používať vo forme prispôbenej

maďarskej výslovnosti. Týkalo sa to ale aj osobných mien. A ako sme povedali prax kráľovskej kancelárie potom obyčajne nasledovali aj kapituly a konventy, teda inštitúcie, ktoré mali vtedy oprávnenie vydávať dokumenty úradnej povahy, akísi verejní notári, ktoré videli v uvedenom spôsobe používania názvov kráľovskou inštitúciou príklad aj pre seba.

Krásny prípad uvedenej praxe pomadžarčovania vlastných mien obsahuje listina z roku 1358, ktorá sa celá venuje problému vzniknutému z tohto písárskeho úzu. Hoci na jej rub niekto v neskoršej dobe pripísal, že jej význam je veľmi malý, keďže neobsahovala nijakú majetkovoprávnú transakciu alebo niečo podobné, pre nás má veľký význam, lebo je jasným svedectvom o situácii a pomeroch, aké v tomto smere v Uhorsku panovali. Citujem ju tu v plnom znení:

„My kapitula kostola svätého Martina na Spiši zverujeme do pamäti znením tejto listiny a oznamujeme všetkým, ktorým náleží, že pred nás osobne predstúpili vznešení muži magister Ján a Mikuláš synovia magistra Rikolfa a predložili nám naše privilegium o reambulácii a vytýčení hraníc majetku zvaného Torysa tvrdiac, že toto privilegium spomenutý Rikolf ich otec prezentoval pred predstaveným kráľovského dvora a všade, kde sa v onom privilegii nachádzalo meno Teodoricus, Teodorici alebo Teodorico, sa dvorskí notári a pisári maďarského pôvodu snažili písať ako Tyvadar alebo Teodor. Preto nás prosili, aby sme tieto mená ráčili (verejne) vyhlásiť. My teda znením tejto listiny deklaruujeme, že meno, ktoré Maďari píšu ako Detrik, Nemci zvykli písať Teodoricus,..., a našmi notármi boli väčšinou Nemci. Dané v pondelok pred sviatkom sv. Mikuláša vyznavača v roku 1335.“¹

¹ „Nos capitulum ecclesie beati Martini de Scepus memorie commendantes tenore presentium significamus quibus expedit universis, quod accedentes ad nostram personaliter presentiam nobiles viri, mgr. Johannes et Nycolaus filii mgri Rycolphii. exhibuerunt nobis privilegium nostrum super reambulationibus et erectionibus metarum possessionis Tarcza (Torysa) nuncupate asserentes, quod ipsum privilegium predictus Rycolphus pater ipsorum coram comite curie domini regis presentasset, et ubicunque in ipso privilegio Theodoricus, Teodorici vel Theodorico continetur, notarii et scolares Hungari curie pro Thyadar vel Theodoro exponere niterentur: quare nobis supplicarunt, ut nos dicta nomina dignaremur declarare. Nos vero tenore presentium declaramus, quod id nomen, quod Hungari Detricum scribunt, **Teutunici** ut plurimum Theodoricus scribere consueverunt nam Theodorus, Teodorici declinat, Theodoricus vero Teodorici Theodorico; et **Theutunici** ut plurimum notarii nostri extiterunt. Datum feria secunda proxima ante festum beati Nicolai confessoris A.D. 1335.“ DL 68 826.

Inými prípadmi ilustrujem pomadžarčovanie miestnych názvov. V roku 1408 vydala Nitrianska kapitula listinu o metácii–ohraničení majetku Kočkovce, Nosice a Milochov pri Považskej Bystrici. Miestne názvy, sa síce uvádzajú v oboch jazykových variantoch maďarskom i slovenskom, no maďarské tvary sa charakterizujú ako ľudové latinským termínom *vulgo*, čo je prinajmenšom zarážajúce, keďže skutočnými obyvateľmi týchto dedín boli nepochybne Slováci. („*Locus arinosum vulgo Nadaalsaar sclavonicum autem Pyewnyczne blatho...sub montibus Bykhegh vulgo, sclavonicum autem Bukowa hora, necnon Orlowhege sclauonicum autem Dubowa hora...silva vulgo Bykerdew vocata, sclavonicum autem Bukowina apod.*). Výraz *vulgo* preto treba v tomto prípade skôr preložiť úradne ako ľudovo.

Prekladanie pôvodných slovenských názvov do maďarčiny bolo veľmi častou praxou, ktorá sa diala pri ich zapisovaní do dokumentov úradnej povahy: „*berch, que dicitur Cernahora*“, 1243 – „*Feketeyerdeu*“, 1255, keďže pisári, často sami Maďari, napodobňovali jazyk, akým sa komunikovalo na kráľovskom dvore. Snáď ešte častejším bolo prispôbovanie slovenských názvov maďarskej výslovnosti: „*Kys Rauazd alio nomine Criuozugye*“, 1405; Dechtice~Dejte, Moravany~Marwan, Egresd~Hresdowicz (1404).

Svetlou výnimkou z tejto uhorskej listinnej praxe je listina z roku 1317, prostredníctvom ktorej si vymieňali svoje majetky Ostrihomská kapitula a cisterciacký kláštor v Heiligenkreuzi. Pri ohraničovaní jedného z nich, dnešných Vajnor sa uvádzajú chotárne názvy v nemeckej reči a nie podľa vtedy všeobecného zvyku pomadžarčovania. Bol to však výnimočný krok a preto sa aj v listine náležite vysvetľuje, že sa tak stalo preto, aby sa vyšlo v ústrety mníchom rakúskeho pôvodu tým skôr, že v okolí Vajnor (Pračany) boli už vtedy prevažne Nemci (*quia in illis partibus plures sunt Teutonici*), aby sa takto uvedené názvy stali viacerým lepšie známymi.

Z celého plynie skutočnosť, že keď sa stretne v stredovekých prameňoch niekde s maďarskými názvami ešte to nemusí znamenať, že tam Maďari vtedy aj naozaj žili. Ale platí to nielen o stredoveku, niekedy bol vplyv úradnej praxe taký silný, že sa maďarský názov presadil natrvalo v miestnom názvosloví i napriek slovenskému obyvateľstvu danej lokality. Veľký vplyv na charakter miestneho názvu mal aj feudálny vlastník, presnejšie jeho národnosť. Maďar sa prirodzene vždy snažil o jeho pomadžarčenie resp. prispôbenie svojej výslovnosti a keď

napríklad takáto dedina potom prešla do vlastníctva inej osoby, nie práve maďarského pôvodu, nie vždy sa táto osoba už odvážila o návrat k pôvodnému označeniu. Totiž presadzovanie názvu odlišného od toho, ktorý sa permanentne a tvrdohlavo uvádzal v listine úradnej povahy a ktorá mu vlastne zaručovala právo na jej vlastníctvo mohlo spochybníť jeho vlastnícke práva.

V mnohých prípadoch sa tak s pôvodnými slovenskými pomenovaniami etnicky pôvodne slovenských obcí stretne až v prameňoch cudzej proveniencie. Napr. názov šarišskej obce Drienov, vyskytujúci sa v písomných prameňoch výlučne v jeho maďarskom preklade Somos nachádzame jedinýkrát v pôvodnej slovenskej forme zachovaný až v česky písanej listine. Alebo slovenský názov Plaveč sa uvádza v poľskej listine. Inak sa v stredoveku vždy písal v jeho maďarskej fonetickej úprave Paloča. A zasa zemplínska obec Leles sa iba v jednom ruskom prameni spomína v iste pôvodnom tvare Lelesov. Košice zapisované po celý stredovek v maďarskom tvare Cassa figurujú v jednom ruskom cestopise z polovice 15. stor. ako Košica~Košeca. Alebo v listine pôvodom poľského veľmoža Stibora zo Stiboric sa už píše nepochybne pod jeho vplyvom – veď práve od neho pochádza prvá slovenská, resp. slovakizovaná češtinou písaná listina – slovenské názvy obcí Bašovce a Pobeďim (*Bassovcze et Pobiedym sclavonico ydiomate appellatas*), ktoré sa predtým zapisovali len v maďarskej fonetike. Bašovce napr. ako Basóc. Až v neskoršom období (od 15. stor.) sa stretávame v listinných dokladoch v početnejšej miere so slovenskými názvami. Zrejme to súvisí s vyšším stupňom uvedomovania si svojej národnosti podporenej aj intenzívnejším stykom so susednou Moravou a Čechami, resp. krátkym pobytom husitských posádok na Slovensku (*Wyeska aliter Kisfalva*, 1565, Tekov; *Zeplak alio nomine Krazna*, 1550, Nitr.). (*Komlós~Chmelov, Bardfa~Bardijow, Homonna~Humyenne, Turóc~Thurzec*).

Možno som trochu odbočil od témy asimilácie ale spomenutý problém s otázkou asimilácie iste súvisí. Pokiaľ ide o tento jav, celkom prirodzený bol tak ako dnes v oblastiach, kde sa príslušníci istej národnosti ocitli v obkolesení inej národnosti. Klasickým príkladom sú v tomto prípade bývalé strážne osady vojenského živlu bojových Pečenehov, Sikulov, Plavcov, ktoré sa prirodzene veľmi rýchlo asimilovali medzi tamojšou väčšinou, najmä keď ich takpovediac rizikové zamestnanie sa nezaobišlo s veľkými stratami na ľudských životoch. Ale s asimiláciou už v stredoveku treba počítať i v prípadoch Slovákov a dokonca

i samotných Maďarov. Napr. v okolí dnešných Nových Zámkov bolo kedysi pomerne husté slovanské osídlenie, ktoré pretrvalo, ako to dokazujú písomné pramene ešte do začiatku 12. stor. Viaceré tunajšie miestne názvy majú totiž slovenský charakter (*Mussenic, Debrei, Bollerat, Durada, Vveza, Streca, Zumboe, Crali, Piskan, Copezan, Mortua, Zeme, Kime-lan*). No približne o sto rokov neskôr sa v tom istom priestore uvádzajú početné výrazy svedčiacie o výraznom presadení sa maďarského živilu v tejto oblasti za nasledujúce obdobie (*Erczy, Keked, Sugatas, profundum hungarico nomine Eurynevce, Almaszegre, silva hungarice Negiedy szepfagegre, Asswanra*).

Opačným prípadom, kedy sa maďarský živel takpovediac roztopil v slovenskej väčšine je napr. niekdajší maďarský ostrov v doline rieky Radošinka, ktorý zanikol v priebehu pár storočí v prospech Slovákov. Zostali po ňom len pôvodom maďarské miestne názvy, ktoré sa uchovali v reči slovenského ľudu až podnes (Šarfia, Marhát). Prípadom asimilácie Maďarov je aj ich osud v strednom Šariši. Svedectvom ich niekdajšej prítomnosti sú miestne názvy prevzaté Slovákami (Tolčemeš, Ňaršany, Šedzikart, Kereštvej).

Asimilácia sa však dotkla nielen prostého obyvateľstva ale prirodzene podľahli jej i vznešení cudzinci, ktorí prichádzali jednotlivo so svojim sprievodom do Uhorska. Mnohí sa v úsilí čo najskôr zapadnúť do nového prostredia a neupozorňovať na svoj cudzí pôvod asimilujú už v priebehu 2.–3. generácie, ako to dosvedčuje analýza osobných mien niektorých cudzích šľachtických rodov. Napr. v prípade nemeckého rodu Hahold, ktorý sa do Uhorska prisťahoval v 12. stor. už od tretej generácie ustupujú nemecké mená jeho členov v prospech maďarských alebo všeobecne kresťanských.

Ťažšie sa však asimilovali skupiny, ktoré sa vo väčšom počte usadili na istom území alebo sa od ostatného obyvateľstva tak povediac separovali, prípadne boli na vyššej kultúrnej úrovni ako ich okolie, takže túto svoju prevahu si zachovali i tým, že nepodľahli tak skoro asimilácii. Toto platí napr. o ostrove valónskych osadníkov v okolí Jágru. O tamojších Valónoch, ktorí sem prišli z okolia belgického Liége (Lutich) v ranom stredoveku ešte v roku 1536 písal uhorský humanista Mikuláš Oláh, že do dnešného dňa rozprávajú po francúzsky.

Národnostné rozpory a konflikty v minulosti

Napriek tejto zdanlivej pohode jestvovali medzi národnosťami u nás samozrejme aj rozpory. Všetky však v podstate vychádzali z hospodárskych aj sociálnych príčin, ktoré boli primárnym a hlavným popudom pri ich vzniku, konflikty rozpútané na základe rasovej neznášanlivosti sú až produktom najnovšej doby.

Pred rokom 1233 zorganizovali nemeckí hostia žijúci v hontianskych Sebechleboch z bližšie neznámich dôvodov rebélieu proti Ostrihomskej kapitule, ktorá bola vlastníkom spomenutej dediny, teda de facto ich zemepánskou vrchnosťou. Kapitule spôsobili podľa jej svedectva viavere škody, takže musel proti nim zasiahnuť sám kráľ Ondrej II., ktorý ich nariadil z dediny vyhnať preč. kapitula neskôr vyhnaných Nemcov prijala do Sebechlebov naspäť pod podmienkou, že už viac proti nim nevystúpia ale im budú vo všetkom verní. Následne sa dohodli na podmienkach ich ďalšej existencie v dedine, tie spísali do listiny, ktorej jeden exemplár si ponechala kapitula a druhý zostal Nemcom. Sebechlebskí Nemci podľa vetkého neboli spokojní s predchádzajúcimi podmienkami svojho života na tomto mieste a za svoje práva sa otvorene postavili. Hoci dočasne svoj boj prehrali, čoho dôkazom je ich vypudenie z dediny, zdá sa, že nakoniec si svoje požiadavky vydobili.

Avšak najznámejším národnostným sporom na našom území bol spor slovenských a nemeckých mešťanov v Žiline o paritné zastúpenie v mestskej rade. Výsledkom boja miestnych Slovákov bolo vydanie známeho privilégia v roku 1381, ktorým kráľ Ľudovít Veľký uznal ich oprávnené nároky.

Spesťrenie národnostného kolorytu našich miest, kam sa po obsadení centrálného Uhorska Turkami začalo sťahovať maďarské obyvateľstvo, so sebou prinieslo aj národnostné konflikty, napr. Trnave. Tu však dlho odmietala mestská vrchnosť prijať Maďarov do mesta. Na krajiniskom sneme v roku 1545, ktorý sa konal práve v Trnave navrhovala preto maďarská šľachta radšej sa podrobiť Turkom, ako trpieť nadvládou Nemcov. Vyhrážala sa zabitím trnavských Nemcov a Slovákov. A tak bol cisár Ferdinand I., v úsilí zamedziť ďalším sporom, nútený vydať patent, ktorým nariadil paritnú voľbu mestských funkcionárov. Spory však prepukávali aj potom.

V polovici 16. stor. vypukol v Košiciach spor medzi nemeckým a maďarským obyvateľstvom mesta. Nemci totiž Maďarom upierali účasť

v mestskej samospráve. Treba podotknúť, že Maďarov v stredovekých Košiciach v podstate nebolo. Vo väčšom počte sa tam, tak ako do Trnavy, pristahovali až po tureckej okupácii centrálnej časti Uhorska, čím nastal aj tento problém. So vzniknutou situáciou sa však Maďari nechceli zmieriť. Vec bola predložená kráľovi Ferdinandovi I., ktorý v reskripte zo 14. novembra 1554 navrhol, žeby bolo vhodné riešiť spornú záležitosť metódou aká sa uplatňovala v Budíne, tj. v čase pre dobytím mesta Turkami, teda, že *„uno anno germanis, altero hungaris iudex constituatur, juratorum vero civium et senoturum dimidia pars ex germanis, altera ex hungaris constet.“* Je zaujímavé, že sa tu nespomínajú Slováci, akoby ich tu vôbec nebolo. No z polovice 17. stor. disponujeme svedectvom o tom, že si mesto volilo richtára na základe spoločného rozhodnutia maďarskej, nemeckej a slovenskej národnosti (Daniel Speer, Uhorský Simplissimus).

V Banskej Bystrici, významnom banskom meste s nemeckým patriciátom, sa v roku 1604 vyhráza magistrát mesta tamojším Slovákom trestom smrti, ak sa vzbúria proti Nemcom. Udržať svoje pozície si však banskobystrickí Nemci nedokázali. V roku 1612 uzavreli nakoniec medzi sebou v súlade s krajinským zákonom z roku 1608 dohodu, ustanovujúcu: *„aby v počtu radných pánuv ne jeden toliko národ aneb natio, ale podle obecného – pánuv krajiny ustanovení roku tisíceho šestistého osmeho – všeckých slobodných mestiech bez pozorů národuv neb natií a rozdílů náboženství ponajprve richtáři, potom radní páni mají volení býti a jiné všelijaké hodnosti Nemcum, Uhrum a Čechum neb Slovákom a kdyby na ten čas Uhré nebyli, Nemcum a Slovákom jednostajným a rovným spůsobem mají odavane býti.“* Nemci však napriek tomu nechceli ustúpiť zo svojich pozícií a obrátili sa so žiadosťou o podporu na kráľa, ktorý sa ich ako rodený Nemec otvorene zastal. Slováci sa však vzbúrili. No Nemci ich vodcu Freudenreicha postavili pred súd a ostatným pohrozili trestom smrti pred rozdúchavaním ďalších nepokojov.

V Krupine sa Slováci na rozdiel od Trnavy spájali proti Nemcom s Maďarmi. Tu však neboli takí úspešní. Po vydaní národnostného zákona z roku 1608 sa sťažujú na sneme na jeho nedodžiavanie nemeckými mešťanmi. Palatín Turzo síce donútil Nemcov k náprave a pripusteniu Slovákov k správe mesta. Pokoj však nenastal. Otvorený konflikt vypukol v súvislosti s voľbou miestneho farára. Nemci sa však so Slovákmí kruto porátali. Ich vodcu Daniela Cabana dali zaškrtiť a jeho mŕtvolu na výstrahu vozil kat po meste. Ďalšieho stali mečom na námestí a mnohí ďalší museli zo strachu pred prenasledovaním opustiť mesto.

Národnostné konflikty však jestvovali aj v iných častiach Uhorska. Uvediem napr. už spomenutý konflikt francúzskych mníchov žijúcich v premonstrátskom kláštore Šomoďvár na juh od Balatonu v roku 1204, ktorým kráľ Imrich odoprel právo zvoliť si vlastného opáta zo svojej národnosti. Situáciu sa vtedy usiloval vo svoj prospech využiť splitský arcibiskup, ktorý v snahe získať úrad opáta pre seba, pred kráľom obvinil tamojších mníchov z defraudácie peňazí v kláštornej pokladnici. Hoci mnísi dokázali, že peniaze nespreneverili, ale dokonca zveľadili, arcibiskup na kláštor ozbrojene zaútočil, niektorých mníchov vlastnoručne zbičoval, iných dal spútať a všetkých vyhnal z kláštora preč. Namiesto nich sem uviedol mníchov maďarskej národnosti. Keďže ich kráľ nepodporil, pôvodní francúzski premonštráti sa museli obrátiť na samotného pápeža, aby sa ich zastal. Pápež to aj urobil, takže osoby s frankofónnymi menami nachádzame aj v neskoršom období.

V roku 1277 v sedmohradskej Alba Iulii vypuklo krvavé povstanie tamojších Sasov. Potom, čo sa sedmohradský biskup pokúsil dostať pod svoju zvrchovanosť Sibinské prepoštvstvo – ktoré vzniklo koncom 12. storočia práve pre týchto Sasov ako autonómna inštitúcia spravujúca ich cirkevné záležitosti – a popravil istého Alarda, sa postavili na odpor. Rozhorčení Sasi zaútočili na biskupský kostol v Alba Iulii a ako sa v súdobom doklade hovorí: *„ulúpili odtial všetok cenný mobiliár, ktorý si rozdelili medzi sebou a krutosťou Tatárov vypálili celý kostol, pričom tu zároveň zaživa upálili 8 kanonikov, 4 archidiakonov a iných duchovných a kňazov a cca 2000 Uhrov obojeho pohlavia, ktorí sa tam na ochranu pred nimi uchýlili. Vypálili však aj ostatné baziliky Uhrov, do ktorých sa ľudia v nádeji, že sa im tam nč nestane uchýlili a všetkých ľudí uhorského národa (gentis Ungarice) pobývajúcich v sedmohradskom vojvodstve mečom pobil.“*

Začiatkom 15. stor. vypukol konflikt medzi Maďarmi a Nemcami v Budíne. Vtedy zostavené budínske mestské právo svedčí o vytlačení Maďarov z podielu na správe mesta. Konflikt vypukol v časoch husitských vojen, v dobe, kedy aj dovtedy skryté antipatie voči Nemcom, sa prejavili v konkrétnych činoch. Podľa svedectva kroniky Jána z Turca:

„V prvom roku panovania kráľa Albrechta Habsburského vypukli v meste Budíne veľké nepokoje. Keďže mesto malo dvojaké obyvateľstvo: maďarské a nemecké, Nemci nadávajúci sa kvôli poprednému postaveniu svojho jazyka sa usilovali Maďarov celkom podrobiť a onen zvyk zachovávaný v tomto meste oddávna, že totiž v jednom roku mal byť za richtára zvolený Maďar a v druhom Nemec, sa pokúšali zrušiť. Zavše, keď sa im naskytla vhodná

príležitosť, Maďarov častovali nadávkami, inokedy na nich zasa páchali násilnosťami. Maďari však, ktorých od starých čias ťažko primäť k tomu, aby vystúpili na svoju obranu, no niekedy na svojich útočníkov pomalosť ich pomsty pôsobila na spôsob mocnej smršte, všetko prechádzali mlčaním, akoby boli omámení nejakým hlbokým spánkom, očakávajúc to, aká nechutná opovržlivosť Nemcov sa zasa objaví. Žil vtedy v onom meste istý Maďar, zvaný Ötvös, človek naozaj znamenitý, nie posledný v meste, ktorý urážky celého maďarského ľudu viac ako všetci ostatní ťažko niesol a pokiaľ vládol, hájil česť maďarských mešťanov slovom i činom. Keď sa teda stal v očiach Nemcov príliš významný, Nemci, využívajúc príležitosť, ho tajne zajali a zajatého vo vnútri ich domu na ňom vyskúšali rôzne spôsoby mučenia, až mu napokon nadmerným trýznením spôsobili smrť. Mŕtvemu potom na krk priviazali obrovský mlynský kameň a potopili ho v Dunaji. Tento hrozný čin zostal v tajnosti 8 dní, pokiaľ sa jeho mŕtvolu neuvoľnila z kamennej záťaže a voda ho nevyplavila na breh. Jeho nájdené bezduché telo plné jaziev po mučení poskytlo vierohodné svedectvo o jeho poškrniteľoch. Počas týchto nepokojov sa kráľovská kúria [v Budíne] hemžila šľachticmi. Preto sa Maďari po tom, ako uvideli tento hrozný zločin, naplnení zúrivosťou a s obrovským krikom s úmyslom pomstiť sa vrátili do mesta. Neschopní však nájsť vrahov, vtrhli do ich palácov, rozlomili okované dvere a s veľkou nenásytnosťou brali Nemcom ich cennosti. V tých dňoch bol v Budíne istý fráter menom Jakub, človek zbožný a dokonalej viery, národnosťou Talian z rádu sv. Františka, ktorého Maďari v jeho kázaniach nasledovali. Vyburcovaný veľkým krikom, keď sa dozvedel o týchto udalostiach, zdrapil kríž a uháňal bosý medzi Maďarov, ukázal im Kristov obraz a žiadal s plačom, aby pre toho, ktorý bol za nich ukrižovaný, upustili od svojich úmyslov. Oni tým viac krikom mohutnejúc odpovedali: „Aj Boh je snami!“ a dali sa do lúpenia, nerobiac si nič z jeho prosieb. A keď fráter pochopil, že nevykoná nič, ale, že vyvolá ešte väčší nepokoj, vrátil sa do kláštora sv. Jána evanjelistu, odkiaľ vyšiel. Maďari však potom, ako si od Nemcov vymohli odplatu sa onen zločin, keď už nemohli nájsť viac vecí, od plienenia upustili.“ Výsledkom vzbury Maďarov bolo to, že od roku 1439 bolo vedenie mesta záležitosťou oboch národností.

Vidno teda, že spolužitie národností v Uhorsku nebolo vždy len idyllické a bez problémov. Všetky však mali svoje hospodárske a sociálne pozadie, kedy sa jedna strana cítila ukrižovaná a odstrkovaná a druhá zasa ohrozená ambíciami tej prvej.

Čo lákalo cudzincov k príchodu do Uhorska?

Nepochybne najväčším popudom pre sťahovanie sa prostých ľudí zo západnej Európy bola relatívna preľudnenosť tamojších krajov a núdza o pôdu a z toho plynúci hlad a materiálny nedostatok. I to bol jeden z momentov, ktorý podnietil mnoho ľudí na západe zúčastniť sa na krížových výpravách. Od nich si sľubovali, že im pomôžu vyriešiť existenčný problém, do ktorého sa dostali. Práve krížové výpravy, resp. očné svedectvo ľudí prechádzajúcich na ceste do Sv. Zeme Uhorskom, ktorí svoje skúsenosti s touto krajinou po svojom návrate sprostredkovali ľuďom vo svojej vlasti, podnietila mnohých ľudí, aby sa prisťahovali práve sem do východnej Európy. Predpokladá sa dokonca, že sedmohradskí Nemci, lepšie povedané Flanderčania sa za vlády Gejzu II. prisťahovali do Sedmohradska práve v súvislosti s krížovou výpravou. O pozitívnom dojme, aký na nich urobila táto krajina podávajú svedectvá viacerí západní kronikári. Napr. kronikár 3. krížovej výpravy Ansbert vo svojej Kronike o výprave cisára Fridricha Barbarossu alebo opát Guibertus vo svojej Historia Hierosolymitana opisujú nezvyčajnú úrodnosť tejto zeme. Kronikár z rovnakého obdobia Otto z Freisingu doslova píše: „Táto krajina je známa tým, že oplýva vrodenným pôvabom vonkajšieho zjavu ako aj úrodnosťou polí, takže sa zdá byť podobná božiemu raju alebo nádhernému Egyptu. Preto sa možno diviť Božej trpezlivosti, že takú utešenú zem poskytla takým – ťažko povedať ľuďom – skôr ľudským monštrám sa podobajúcim ľuďom.“²

Zdá sa, že Maďari svojím výzorom vzbudzovali v ľuďoch hrôzu aj po 300 rokoch od svojho príchodu. Zaiste k tomu prispel aj ich zovňajšok, aký si pestovali po celý stredovek a udržali si ho až do hlbokého novoveku. V roku 1298 sa v jednom nemeckom diele píše, že Maďari nosia dlhé vlasy, ktoré si zapletajú do vrkočov ako ženy: „Ungariis ... capillos longos ad modum mulierum ligatos habentibus“ (Ellenhardus magnus: Gesta Rodolfi et Alberti regum Romanorum). Nemecký polyhistor Franz Brückmann začiatkom 18. storočia píše o tom, že: „Maďari

² „Hec enim provincia...tam innata amenitate faciei leta, quam agrorum fertilitate locuples esse cognoscitur, ut tamquam paradisis Dei vel Egyptus spectabilis esse videatur...potius divina patientia sit ammiranda, que, ne dicam hominibus, sed talibus hominum monstribus tam delectabilem exposuit terram.“ Otto Frisingensis episcopus: Gesta Friderici I imperatoris.

di hlavu strihajú dohola a iba vpredu, na temene, si nechávajú rásť prúd dlhých vlasov zviazaný do uzla, ktorý im visí dopredu alebo do boku.“

Nielen samotná úrodnosť bola príťažlivým faktorom ale i samotný fakt jej riedkej osídlenosti bol činiteľom, ktorý lákal západných osadníkov na usadenie sa tu. V anonymnom opise východnej Európy z roku 1308 sa ešte i vtedy píše: „*V onom kráľovstve jestvuje mnoho miest, hradov, či pevností a nespočítateľných dedín a i napriek tomu všetkému sa spomenu-té kráľovstvo zdá byť kvôli jeho veľkosti, prázdny.*“³

Táto nerovnováha, tento pretlak a demografické napätie medzi Východom a Západom mal za následok, že od 12. stor. sa začalo z hospodárskych a sociálnych dôvodov so sťahovaním sa ľudí zo západu, prevažne Nemcov na Východ, alebo ako sa to v minulosti niekedy označovalo „*Drang nach Osten*“.

Sťahovanie však prebiehalo aj z opačnej strany. V smere z východu to boli neustále po tri storočia (presnejšie do mongolského vpádu, ktorý tomu urobil koniec) sa opakujúce etnické pohyby a sťahovanie nomádskeho orientálnych etník, ktoré sa v boji o pastviská pre svoje čriedy dostávali do priestoru juhovýchodnej Európy a robili lúpeživé vpády i do samotného Uhorska.

Spôsoby prisťahovania cudzincov do Uhorska

Pokiaľ ide o otázku, akým spôsobom sa dialo prisťahovanie a usadzovanie cudzích etník, možno rozoznať viaceré spôsoby. Buď sa takpovediac sami uchádzali o prijatie za obyvateľov krajiny alebo prišli na pozvanie či už kráľa príp. inej osoby, alebo v ich sprievode (ako členovia sprievodu sprevádzajúci cudzie princezné, príslušníčky zahraničných rodov, ktoré sa vydali za arpádovských panovníkov Nemci v Satmárnémeti o sebe tvrdili, že sa do Uhorska prisťahovali v sprievode Gizely, ženy Štefana I., kráľ Imrich (1196–1204) sa oženil s Konštanciou, dcérou aragónskeho kráľa Alfonza II. vtedy s ňou do Uhorska prišli aj predkovia šlahtického rodu Nagy Martonu (Mattersburgu) buď sa nepozorovane, pomaly a postupne infiltrovali alebo sa sem mohli dostať ako vojnoví zajatci.

Okolnosti príchodu cudzincov v dávnej minulosti zostávajú nejasné pre nedostatok pramenného materiálu. V mnohých prípadoch však

³ „*sunt tamen multa oppida, castra seu fortalitia et ville innumarabiles in dicto regno et cum hoc toto videtur prefatum regnum esse vacuum propter magnitudinem, eiusdem.*“

naopak kroniky, listiny a zákony vydávajú svedectvo o tom, ako sa cudzie národy kedysi ocitli v stredovekom Uhorsku. Napr. v prípade príchodu Kumánov rozpráva Rogerius, svojho času varadínsky archidiakon talianskeho pôvodu a zároveň očitý svedok pohnutých udalostí odohrávajúcich sa v súvislosti s tatárskym vpádom (ocitol sa dokonca na rok v ich zajatí) o tom, ako kumánsky náčelník Kuten vyslal k uhorskému kráľovi slávnostné posolstvo so žiadosťou o prijatie jeho a jeho ľudu a len potom ako mu kráľ odkázal, že je pripravený ich prijať, prišiel do tejto krajiny. Príchod Kumánov do Uhorska teda spadá do prvej spomínanej možnosti usadenia sa cudzincov, ktorí sa výslovne uchádzali za obyvateľov.

Druhú možnosť, čiže povolanie resp. pozvanie domácou osobou, ktorou bol spočiatku výlučne sám kráľ, spomína privilegium pre sedmohradských Sasov z roku 1224, tzv. Andreanum, v ktorom čítame: „*hospites nostri Theutonici ultrasilvani... vocati fuerant a piissimo rege Geysa*“. Tento spôsob prijímania cudzincov sa stal po tatárskom vpáde, významnom medzníku v dejinách Uhorska, ktorý spôsobil vyludnenie celých oblastí, ako o tom výslovne svedectvo text listiny Bela IV. z roku 1268, cieľavedomou a programovou politikou vtedajšieho kráľovského dvora. V danej listine, ktorou onen kráľ – považovaný aj za druhého zakladateľa Uhorského kráľovstva – daroval nemeckým rytierom Roeslovi a Sebridovi pochádzajúcim z rakúskeho Modlingu dedinu Dvory nad Žitavou a príjmy z mýta v nej vyberanom, kráľ píše: „*Keď predčiasom z Božieho dopustenia vpadli do nášho kráľovstva Tatári a pustošili ho svojou barbarskou divosťou, potom, ako z väčšej časti boli jeho obyvatelia zabití alebo odvedení (do zajatia) a Uhorsko, predtým plné ľudí, na mnohých miestach bolo privedené na pustatinu, snažili sme sa kráľovským nariadením na znovuzaludnenie vyludnenej a obyvateľov pozbavenej zeme povolávať ľudí tak roľníkov ako aj rytierov a tým, ktorí na naše pozvanie prišli žiť do nášho kráľovstva, sme dali pôdu a majetky, iným zasa dôchodky a výnosy, každému jednému však podľa toho, ako to vyžaduje jeho postavenie.*“ Spomínaný spôsob usadzovania sa pripomína i po vyše 200 rokoch v zákonnom článku č. 40, krajinského snemu z roku 1495, podľa ktorého žijú na svojich miestach v Uhorsku Srbi, Rusíni a Rumuni skrz pozvanie a so zaručením sa kráľa, vojvodov, bánov a iných krajinských hodnostárov.

Pri tomto spôsobe usadzovania však nebola dôležitá len aktivita povolávateľov, rovnako tak významná bola i vôľa a chuť samotných osadníkov na opustenie svojho domova a hľadanie si obživy na inom mieste. V tejto súvislosti si musíme uvedomiť, že v stredoveku ľudia i napriek

tomu, že ich možnosti dopravy boli neporovnateľné s dneškom cestovali, migrovali oveľa viac, ako by sme si možno mysleli. Hoci každé paľšalizovanie občas pokrívka, domnievame sa, že dnešný usadlý spôsob života uplatňujúci sa donedávna prinajmenšom v oblasti strednej Európy sa nie celkom zhodoval s vtedajším spôsobom života. Istým porovnaním by v tomto smere možno bola životná prax v dnešnej severnej Amerike, kde nie je nijakou zriedkavosťou, že človek sa v priebehu svojho života viackrát sťahuje za prácou, častokrát i na veľké vzdialenosti. Stredoveký „*homo viator*“ sa vydával na ďalekú cestu i napriek reálnym nebezpečenstvám a nepohode, ktoré mohol na nej reálne očakávať. Všimnime si napr. fenomén stredovekých pútí či osobitý pojem krížových výprav, ktoré sú najviditeľnejšími vonkajšími prejavmi migrácie stredovekého človeka.

Pokiaľ ide o ďalšiu, tretiu formu usadzovania sa cudieho elementu v Uhorsku, za ktorú považujeme tiché, prameňmi vôbec nezachytiteľné presakovanie, infiltráciu nových osadníkov. Tento spôsob sa rovnako tak uplatnil v prípade Nemcov a Latinov, hoci napr. Nemcov sme spomenuli i v druhom prípade, ako v prípade Židov a Izmaelitov. Ale i prevažná časť Srbov, Rusínov a Rumunov sa zaiste týmto spôsobom stala obyvateľmi Uhorského kráľovstva. Mnoho práve týchto osadníkov sa sem dostalo s uhorskými majetkovými ziskami šľachtických osôb pochádzajúcich zo susedných krajín ako bol napr. rumunský vojvoda Bogdan, Balk a Drag, synovia rumunského vojvodu Sasa, Štefan Lazarevič, Juraj Brankovič, ruské knieža Teodor Koriatovič, hoci to pramene výslovne nespomínajú.

Posledným spôsobom usadzovania cudzincov v krajine bolo ich získavanie ako vojenských zajatcov v bojoch, ktoré viedol uhorský štát s okolitými krajinami.⁴ Bohatú korisť nielen materiálnu ale i vo forme zajatcov spomínajú viaceré súdobé pramene. Počas bojov o babenberské dedičstvo priviedli do Uhorska zajatcov kumánske oddiely plieniace na Morave. Takýmto spôsobom sa sem dostalo zaiste i mnoho Pečenehov. Dokladom toho je napr. zmienka v uhorskej Obrázkovej kronike k roku 1071, ktorá opisuje priebeh dobývania vtedy byzantskej pevnosti Belehrad uhorským vojskom. Píše sa v nej, že istý Ján stojaci na čele oddielov pochádzajúcich z okolia Šopronu odrazil útok Pečenehov, ktorí

⁴ Roku 1365 zajal uhorský palatín Mikuláš Kont na výprave proti Bulharom (po dobytí mesta Vidin) mnoho tam sa zdržiavajúcich Jasov.

v tom čase bojovali v službách Byzantíncov mnohých z nich pritom zabil a zvyšok odvedol do zajatia. Je zaujímavé, že práve v okolí Šopronu potom nachádzame viaceré osady s miestnymi názvami po Pečenehoch alebo dokonca s priamymi zmienkami o nich.

Účel usadzovania cudzincov

Existovali rôzne pohnútky, ktoré viedli uhorských panovníkov aby do krajiny pozývali cudzích osadníkov alebo ktoré viedli cudzincov k sťahovaniu sa sem. Tieto v mnohom záviseli od toho, o akú národnosť šlo, či o bojovných Pečenehov, Kumánov alebo v obchode zbehlých Latinov, Židov, moslimských Chvalízov prípadne o všeobecne vyspelých, v remesle, obchode ale i poľnohospodárstve zbehlých a podnikavých Nemcov. Najrozšírenejším dôvodom pre usadzovanie cudzincov bol zaiste hospodársky zreteľ. Panovník ale neskôr i samotní súkromní feudálni vlastníci si uvedomovali, že úžitok zo svojej zeme budú mať len vtedy, keď z nej budú mať pravidelný výnos a ten im mohli zabezpečiť len jej obyvatelia. Pôda bez na nej žijúceho a ju obrábajúceho obyvateľstva nemala pre nich nijakú cenu. V tom čase totiž jestvovali mnohé oblasti, ktorých hustota osídlenia bola veľmi malá. Aby ju osídlili a zúžitkovali, poverovali jej majitelia svojich ľudí verbovaním nových osadníkov.

Za iným účelom sa v krajine usadzovali skupiny východných etník Pečenehov, Kumánov, Jasov oddávna vynikajúce v bojovom umení, lukostrelbe či jazde na koni. Vtedajšia štátna moc využívala ich vojenský potenciál v pohraničnej strážnej službe, pri ochrane verejného poriadku ako tzv. drábov, či ako telesnú stráž na kráľovskom dvore alebo ako samostatné oddiely v rámci uhorskej armády. Práve tieto etniká tvorili jej najúdernejšiu časť, jej predný a zadný voj, ktoré znášali prvý útok nepriateľa. Svedectvo o záujme uhorských panovníkov o takýchto bojovníkov podáva maurský cestovateľ Abū Hámid, ktorý v roku 1151 navštívil Uhorsko. Pri jeho odchode – namierené mal totiž vtedy do moslimských krajín v strednej Ázii – ho kráľ (ide o Gejzu II, za ktorého vlády prišli mimochodom Nemci do Sedmohradska) poveril naverbovaním tamojších moslimských bojovníkov, čo výborne strieľajú z luku, aby ich potom využil vo svojom vojsku.

Finančné schopnosti Židov ale i moslimov zo stredoázijského Chozrezmu sa využívali v plnej miere pri správe finančných a hospodárskych záležitostí krajiny. Táto skutočnosť mala však i svoje negatívne stránky

a to v tom smere, že mnohé príjmy smerujúce do kráľovskej pokladnice boli dané do prenájmu osobám židovského a moslimského pôvodu. Kráľ totiž častokrát potreboval veľkú sumu peňazí na vedenie vojen a to hneď, nechcel a nemohol čakať, kým sa mu peniaze nazhromaždia postupným a pomalým výberom daní. Namiesto toho tieto dôchodky a ich vyberanie prenajal Židom a Saracénom za poskytnutie istej hotovosti. Charakteristický bol v tomto smere postoj panovníka Ondreja II. vedúceho finančne nákladnú zahraničnú politiku, za ktorého vlády boli príjmy rozkradnuté až do tej miery, že sám kráľ po svojom návrate z krížovej výpravy (1217–1221) musel trpko konštatovať, že keď prišiel do Uhorska, našiel krajinu rozpadnutú a zruinovanú, zbavenú všetkých príjmov, takže nie je schopný nielenže splatiť predchádzajúce dlhy ale ani za 15 rokov ju dostať na predošlú úroveň, na ktorej bola vtedy, keď z nej odchádzal.

LITERATÚRA

- MÁLYUSZ Elemér: A középkori magyar nemzetiségi politika. In: *Századok*, 73, 1939, 7–8, s. 257 an.
- MAREK, M.: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej 2006.
- RATKOŠ, Peter: Postavenie slovenskej národnosti v stredovekom Uhorsku. In: *Slováci a ich národný vývin. Sborník materiálov z V. sjazdu slovenských historikov v B. Bystrici*. Brtislava, Vydavateľstvo SAV, s. 7–40.
- SZEKFÜ Gyula: *Állam és nemzet*. Budapest 1942.

3. Slovania–Sloveni (Slovieni)–Slováci

Vývoj a chronológia ich etnického označenia.
Etnogenéza nášho národa.
Pôvodné sídelné priestory kedysi a dnes.

Vývoj a chronológia ich etnického označenia

Predkovia dnešných Slovákov v minulosti používali na svoje označenie meno, ktorým sa kedysi v ranom stredoveku nazývali Slovania vôbec, teda **Sloväni** v staroslovenských textoch v tvare **СЛОВѢНЕ**. Až neskôr, medzi 12. a 14. stor. vznikla podoba **Slovan** a paralelne s ňou, prípadne trochu neskôr, pod vplyvom českého kultúrneho prostredia aj jej variant **Slovák**. Väčšina dnešných slavistov sa dnes prikláňa k názoru, že etnonymum Slovan súvisí s apelatívom slovo. Už oddávna jestvovali na túto otázku rozdielne názory. V období tzv. barokového slavizmu sa meno Slovan odvodzovalo najčastejšie od slova sláva. Názor o pôvode mena Slovan od slova zastával Martin Szentiványi, Matej Bel sa zasa nazdával, že pochádza od slova človek. **Slovanský satemový základ slov– je pokračovaním pôvodnej indoeurópskej kentumovej podoby k'lov– vo významme zvuk. Grécke slovo klewos, kleos okrem zvuku označuje i slávu.** Hoci výraz slovo neznamena v slovanských jazykoch úplne to isté, teda ako v dnešnej slovenčine základnú vetnú jednotku (napr. v srbochorvátčine ním označujú písmeno, v macedónčine reč apod.), je zrejmé, že týmto svojim označením chceli Slovania vyzdvihnúť to, že medzi sebou používali zrozumiteľnú komunikáciu, reč a slová. Preto sa nazvali Sloväni. Aby sa odlíšili od susediacich Germánov, ktorých reči vôbec nerozumeli takže boli pre nich akoby nemí, Nemci. Praslovanské apelatívum **näm** malo pôvodný význam brblajúci, nezrozumiteľne hovoriaci. Podobne ako Slovania nazvali aj starí Gréci nezrozumiteľne hovoriacich cudzincov (o.i. i samotných Slovanov) výrazom *Barbaroi, Barbaros*. Toto grécke slovo zasa zodpovedá staroindickému barbara–brblajúci. I Sumerovia

nazývali cudzincov Barbar. Z gréčtiny prešlo Barbaros do latinčiny ako *Barbarus* s tým istým významom.

Samotných Slovanov nazývali Gréci výrazom *Σκλάβοι* (Sklávoi), latinsky *Sclavi*, Arabi ich označovali výrazom *Saqlab*. Slovania boli v ranom období stredoveku vďačným predmetom obchodu s otrokmi. Spomína to napr. arabský geograf Ibn Rusta (903): „*Maďari... prepadávajú Slovanov a ako zajatcov ich odvádzajú k pobrežiu Čierneho mora a tam ich predávajú v byzantskom prístave Kerč.*“ V dôsledku množstva slovanských otrokov dovážaných do Byzantskej ríše a do západnej Európy z krajín osídlených Slovanmi prešlo etnonymum *Σκλάβος* na označenie otroka. Významné postavenie nadobudli slovanskí otroci v maurskom Španielsku, kam ich dovážali vo veľkom počte. Boli tu prinútení prijať islam, dostali nové arabské mená a ich noví páni si z nich vychovali vlastných vojakov a dvoranov. Takže ich pôvodné postavenie otroka pripomínal už len ich názov – saqlab. Podľa andalúzskeho historika Ibn al Hatiba mal umajjovský vládca Abdarrahmán III. (921–961) vo svojom paláci pri Cordóbe 3750 dvoranov slovanského pôvodu. Mnohí z týchto Slovanov v hodnostiach veliteľov kráľovských gárd alebo vysokých dvorských úradníkov potom ovplyvňovali v ranostredovekom maurskom Španielsku významným spôsobom aj tunajšie politické udalosti. No postupom času sa slovom Saqlab začali označovať všetci Európania žijúci v moslimskom Španielsku v otrockom postavení. S tým istým významovým posunom sa toto slovo rozšírilo aj v rečiach iných európskych národov. Do stredovekej latinčiny prešlo grécke *Σκλάβος* v podobe *sclavus* a z nej aj do ostatných románskych ale i germánskych jazykov (angl. slave, nem. der Sklave, franc. esclave, tal. schiavo).

I v Uhorsku používali latinské pramene na označenie tamojších Slovákov, ale i Chorvátov žijúcich v Slavónii názov *Sclavi*. A územie osídlené ich etnikom sa nazývalo *Slavonia*. V mnohých prípadoch tak možno presnejšie rozlíšiť len podľa širšieho kontextu o akú konkrétnu slovanskú národnosť alebo o aký kraj presne ide. Je síce pravda, že väčšina dokladov, v ktorých sa u nás stretneme s výrazom Slavónia sa vzťahuje na chorvátske Slavónsko, no nájdeme aj také doklady, kedy býva takto označené územie dnešného Slovenska. Z roku 1511 pochádza list nemeckého geografa – humanistu Jakoba Zieglera, v ktorom píše, že precestoval časť Moravy, odkiaľ prešiel do Sliezska, Poľska a odtiaľ potom do karpatskej Slavónie doslovne: „*Sclavoniam ad Carpatum montem*“ a Maďarska („*quam etiam in Hungariam*“). Z toho nepochybne vyplýva,

že pod touto Slavóniou treba myslieť Slovensko. Tak ako v prípade pasáže diela nemeckého autora Michaela Maiera (*Symbola aurea* 12 nationum, 1617) píšuceho o sto rokov neskôr o zlatých baniach nachádzajúcich sa „*in Hungaria Sclavonia ad montes Bohemicos iuxta Silesia*“, čiže na Slovensku.

Ťažkosti s presnejšou identifikáciou jestvujú aj pokiaľ ide o osoby označené prezývkou *Sclavus*. Vezmime si napr. osobu istého Vavrinca zvaného latinsky Sclavus (predok rodu Ujlakiovcov), ktorý získal pred polovicou 14. stor. na Slovensku od kráľa viaceré majetky. Okrem iného aj panstvo Tematín. Viacerí naši historici ho i dnes považujú za Slováka. Jeho konkrétny pôvod, či ide o Slováka, ako by sa na prvý pohľad zdalo, keďže bol obdarovaný majetkami na Slovensku alebo pochádzal zo slavónskeho Chorvátska možno zistiť len štúdiom ďalších dokladov, kde sa uvádza jeho bydlisko. A tým bolo sídlisko Orahovica (maď. Ráholca) v Slavónii. Bol teda Slavónec.⁵ Poznámam, že latinský termín *Slovacus* (Slovák, slovenský), *Slovacia* (Slovensko) sú tvary, ktoré sa v stredoveku sa nepoužívali, stretávame sa s nimi v novoveku. Latinský termín *Slovacus*, pl. *Slovaci* pre Slovákov použil nemecký polyhistor Franz E. Brückmann (1739). Okrem toho o nich povedal: „*Tento národ treba po nemecky nazývať nie Schlavakan ale Slovaken a reč po latinsky nie sclavica [od sclavus – otrok] ale slavica.*“ Namiesto nich sa uplatňovali tvary *Slavus*, *Slavonicus*, *Slavonia*, prípadne *Bohemo Slavus* (P. Doležal), *Slavus Bohemus* (M. Bel popri *Slavus*), *Bohemus seu Slavus* (národn. zákon 1608), *Slavus seu Bohemus* (Tripartitum, 1609).

V staroslovenských textoch písaných v hlaholike alebo v cyrilike sa pre označenie Slovanov používal znak „ja“ (ѣ). Dodnes však nikto presne nevie, ako sa tento grafický znak vyslovoval v 9.–11. stor. I preto sú často rozpaky, ako toto etnonymum správne prepísať do nášho jazyka. A tak sa stretávame s tým, že niektorí historici našich veľkomoravských predkov a ich ranostredovekých uhorských potomkov nazývajú Sloveni, iní zas ako Slovieni, prípadne Slovania. Najnovšie sa presadzuje zápis Slováni (takto napr. jazykovedec Šimon Ondruš alebo historik Richard Marsina). Keďže vraj mnohé latinské výrazy obsahujúce dvojhĺasku „ae“, ktoré dnes vyslovujeme ako prehlasované „ä“, sa v starých

⁵ Je totiž rozdiel, medzi slavónskym Chorvátskom ležiacim medzi Drávou a Sávou, dnešnou Slavóniou a prímorským Chorvátskom. Obyvateľov prímorského Chorvátska totiž Maďari volali osobitným názvom Chorváti.

slovanských hlaholských a cyrilských textoch prepisovali so znakom „jať“. I preto je vraj najvhodnejším znakom na prepis naše slovenské „ä“. Treba však zároveň poznamenať i to, že v názve nášho národa – okrem jeho maskulínového tvaru – sa do dnešných dní niekdajší znak „jať“ uchoval ako hláska „e“ (Slovenka, slovenský).

Názov Slovan (v staršej forme Sloven) tak ako výraz Sclavus mal kedysi svoj širší a súčasne i užší význam. Okrem príslušníkov širokej rodiny Slovanov sa týmto všeobecným výrazom označovali i niektoré špecifické etniká. Vedľa samotných Slovákov to boli i dnešní Slovinci, Slavónci a Slovenmi sa kedysi nazýval i niekdajší kmeň východných Slovanov na území dnešného Ruska. V jeho širšom a pôvodnom význame ho používa napr. Život Metodov, keď hovorí o poverení solúnskych bratov byzantským cisárom Michalom III. vedením misie na Veľkú Moravu. Cisár sa prihovára bratom slovami: *“vy bo jesta selounenina, da selounene vsi čisto slověnsky besědujut — vy ste Solúnčania a Solúnčania všetci čisto slovansky rozprávajú”*. Alebo v tzv Nestorovej kronike „Povesti vremennych let“ z prelomu 11.–12. stor. sa píše: *„Po dlhom čase sa osadili Slovieni pozdĺž Dunaja (Sloväni po Dunajevi), kde je teraz zem Uhorská a Bulharská...lebo bol jeden národ slovenský: Sloveni, ktorí sídlili pozdĺž Dunaja.“* Ďalej píše: *„Uhri príduc z východu vrhli sa cez veľké hory, ktoré nazvali Uhorské hory a začali útočiť na tu žijúcich Vlachov a Slovenov, lebo tu sídlili najprv Sloveni i Vlasi, vzali zem Slovenskú...zahnali (i) Vlachov a podržali si tú ktajinu a usadili sa so Slovenmi, podrobias si ich a odvtedy sa nazvala Uhorskou zemou“*. Takýto širší význam má i tvrdenie kronikára, ktoré kladie do úst českého patróna sv. Vojtecha: *„Slowyenyn jsem a Vojtěch mně dějí (=volajú).“* V užšom význame nachádzame výraz Slovan použitý napr. v českej popravčej knihe pánov z Rožmberka z 15. stor. spomínajúcej medzi popravenými aj kňaza Lukáša z Nového Mesta nad Váhom ako **Slověnina**. Bol prívržencom husitov a keď sa chcel dostať na Slovensko bol v Helfenburku zajatý a v krumlovskej väznici rožmberkovcov umučený. V tej istej knihe možno nájsť zmienku aj o inom husitskom kňazovi Slověninovi, ktorý kázal podľa návodu nejakého proroka Vaňka. *„aby bolo bojováno, mordováno a přinuceno k zákonu Božímu.“* V česko-latinskom slovníku českého autora Klareta z konca 14. stor., kde sa pre okolité národnosti uvádzajú tieto paralelné výrazy: *cech–Bohemus, Rutenus–rusyenyn, Ungarus–Uher, slovyenyn–Sclavus, morawecz–Moravus*, ako aj množné číslo *Sclavos–slowyenyny*. V tom istom slovníku nachádzame pozoruhodný veršík, v ktorom je vyjadrené vedomie rečovej

odlišnosti Slovákov a Čechov: *„Vzřiem Slovieniny zkřivene – ty proměňuji, řeč kazie.“* (Opovrhujem skrivenými Slovákmí, tí menia a kazia reč). Vidno teda, že zatiaľčo ostatné národnosti majú pre seba špecifické názvy, jedine Slováci sa v tomto doklade označujú všeobecným názvom pre všetkých Slovanov.

Názov **Slovák** sa do používania začal presadzovať až od 14. stor. Zrejme sa to dialo pod duchovným vplyvom pražskej univerzity (pražanin>pražák, dvořanín>dvořák). Príponou –ák/–iak sa v tom čase začali tvoriť v západoslovanských jazykoch viaceré iné etnické názvy nielen názov Slováci. Tak napr. staršie meno Poľan sa zmenilo na Poliak. Slezan na Slezák, Rusín na Rusnák, Moravan–Moravák. Najstarší doklad na formu „Slovák“ na Slovensku pochádza z roku 1444, kedy sa v Bardejove spomínajú: *„Nicolaus Cossibor hauptman, Nicolaus Czech et Slowak, stipendiarii supremi.“* V Čechách sú doklady ešte o trochu staršie (1375: *„Slawaczka“*, Súdne aktá pražského konzistória; 1385: *„cliens de Raconicz dictus Slawaczki“*). No i tu treba povedať, že i tento nový variant mal spočiatku rovnaký význam ako Slovan, resp. jeho starší predchodca Sloven. A to až do 19. stor. Doklady na to máme nielen od domácich ale aj iných slovanských autorov. V poľskej a litovskej kronike Macieja Strzykowského z roku 1582 sa o.i. píše: *„Slowienie, albo Slawacy, przodkowie naszy [teda Poliakov], byli slawni rycerska dzielnoscia“ – Slovieni alebo Slováci, naši predkovia, boli preslávení rytierskou chrabrosťou.* Autor diela Kronyka Czeska (1541) Václav Hájek z Libočan píše, že Boemi vzišli zo Slovákov (čiže Slovanov), ktorých pôvod hľadá u Jafetovho vnuka Helysu. Inak už tento autor odvodzuje toto etnonymum od slova

Je známe, že ešte Ján Hollý používal meno Slováci nielen na označenie slovenského národa, ale aj na všeobecné označenie Slovanov. Až prostredníctvom generácie štúrovcov sa forma Slováci začala používať výlučne len na označenie príslušníka slovenského národa. Ale iba mužského rodu. Ostatné formy nášho etnonyma si udržali svoju pôvodnú formu utvorenú zo starého základu Sloven: Slovenka, Slovensko, slovenský, slovenčina. Inak to už bolo u susedných národov, ktorý z novej formy Slováci utvorili všetky odvodené tvary napr. Poliáci povedia nielen Slowak ale i Slowacja, slowacki. Nemci: der Slowake, die Slowakin, slowakische Sprache, Slowakei.

Ďalším označením, ktorý sa používal na Slovákov bol maďarský výraz **Tót, Tótok**. I tu však pôvodný význam slova bol širší. Takto nazývali totiž kedysi starí Maďari tých Slovanov, s ktorými prišli v 10.

stor. do intenzívneho kontaktu. A takými to Slovanmi boli v Dunajskej kotline, kde sa vtedy Maďari usadili, predovšetkým Slováci, slavónski Chorváti a Slovinci. Dediny obývané Slovanmi nazývali *Tóti*, *Tótfalu* (napr. turčianska obec Slovany, alebo šarišská obec Uzovský Šalgov). Krajinu obývanú tótmí nazývali Maďari tomu zodpovedajúcim názvom *Tótország*. A hoci sa väčšinou ním označovalo Slavónsko, nájdeme doklady, kedy pod ním treba chápať dnešné Slovensko. Napr. pivo, ktoré sa dovážalo z Trenčína do Komárna nazývali *tótországí sör*.

Toto slovo však nie je maďarského pôvodu, ako by sa možno na prvý pohľad zdalo. Súvisí so staronemeckým diot, gótskym tiuda vo význame ľud. Staropruské tauto, starolitovské a lotyšské tauta označuje tiež ľud, národ. Dané slovo však jestvuje aj v iných jazykoch. Litovci označujú pojmom Taute Nemecko. Latinské Teutoni označovalo Nemcov. Nemci teda týmto starým indoeurópskym slovom *teut-tout* označujúcim ľud, národ nazvali samých seba. Pôvodný zmysel nemeckého slova s latinskou koncovkou *theodiscus~thiodiscus* treba chápať ako ‚patriaci k ľudu‘. Zrejme však spočiatku takto označovali i Slovanov žijúcich vedľa nich. Pravdepodobne Bavori, žijúci v karolovskej Východnej marke nazývali Slovanov samých alebo spolu so sebou ako ľud, národ a z toho museli Maďari prevziať pojem *teut-tout* ako tót a nazývať tak obyvateľstvo Panónie, možno tu žijúcu bavorskú menšinu, ale určite prevažujúcu slovanskú väčšinu. Petrifikovali do svojej reči skutočnosť, že prišli medzi ľudí. Inak z praslovanského základu *tjudj-, ktorý je totožný so starohornonemeckým diot, máme v slovenčine adjektívum cudzí. Je akiste zaujímavé, že hoci etymológiu slova tót z indoeurópskeho výrazu *teut~tout* pre ľudí, národ, uznávajú už i samotní Maďari⁶ – títo však predpokladajú, že sa toto označenie prenieslo na Slovanov z germánskych Gepidov, medzi ktorých sa vraj Slovania po svojom príchode usadili – donedávna sa i v slovenskej historiografii udržiavalo presvedčenie, že názov pochádza z tureckého slova *tat*, *taat* vo význame ‚podrobený, poddaný‘.

Stredovekým nemeckým názvom pre Slovákov bol tvar **Winde**, **Winden**, ktorého význam však bol pôvodne tiež širší a vtahoval sa aj všeobecne na Slovanov. Názov však prešiel do nemčiny pôvodne z latinčiny.

⁶ Starší maďarský historik Otrokocsi (Origines Hungaricae, seu liber, quo vera nationis Hungaricae origo II. 22; 1683) tvrdí, že Maďari slovom Thotok označovali i Nemcov a toto pomenovanie odvodzoval z Teuto-Teutsch, Theut-Tót.

Meno Venedi, Veneti, Vinidi, Vinedi je známe latinským spisovateľom už v prvých storočiach po Kristovi. Týmto menom sa napr. spomínajú Slovania pod vedením kupca Sama, ale i Slovania, resp. Sloveni kniežata Rastislava na Veľkej Morave a Pribinu v Nitrianskom kniežatstve (oboch spomínajú kroniky s titulom „*regulus Venedorum*“). Zo Slovanov v oblasti Dunaja sa tak volali okrem Slovákov i Slovinci. Ale napr. i Polabania a Lužičania na severozápade. Proti nim zriadil karol Veľký pohraničné grófstvo Vinidskú marku. Nemeckým označením „*Windische Gassen*“, teda slovenské ulice sa už v 14. stor. spomínajú vo viacerých slovenských mestách ako Košice, Prešov či Bardejov. Dolné Orešany sa kedysi nazývali po nemecky aj „*Windisch Nussdorf*“, Slovenské Pravno – *Windisch Proben*, Ľutila v Tekove *Windisch Litta*, Slovenská Ves na Spiši – *Windschendorf*, v Levoči sa časť chotára volala *Windische seiffen* apod. Krupinský kazateľ a vodca tamojších Slovákov v ich odboji proti nemeckému patriciátu Daniel Caban je po nemecky označený ako „*der windische prediger*“. Kronikár kostnického koncilu (1415) Ulrich z Richentalu spomína dŕžavu veľmoža Stibora zo Stiboríc ako „*Windisches land*.“ Košický mestský pisár Filip Rudiger píše roku 1457 mestskej rade Bardejova a Prešova o novinkách na kráľovskom dvore a mimo iného im oznamuje aj to, že kráľ Ladislav Pohrobok pôjde onedlho osobne do krajiny Slovákov (*Windischen land*). Až v neskoršom období sa i v nemčine presadila forma Slovákov. Autor známeho románu *Uhorský Simplicissimus* Daniel Speer uvádza ešte v polovici 17. stor., že Uhorsko pozostávalo z 5 častí a jednu z nich nazýva „*Schlowakei oder Wenden*“. V Banskej Bystrici sa v nemeckom doklade z roku 1650 Slováci uvádzajú ako „*Sclovacken oder Windischen, Slavasken oder Winden*“.

Etnogenéza nášho národa

Etnogenézou rozumieme proces, ktorým sa z istej skupiny, spoločenstva ľudí vytvorí samostatné, voči iným ohraničené etnikum – národ. Za najpodstatnejšiu udalosť tohto procesu sa považuje vytvorenie spoločného vedomia. Vedomia spolupatričnosti. V mnohých prípadoch k vytvoreniu národa dopomohol vznik nadkmeňovej politickej (štátnej) organizácie (u Čechov, Poliakov a Maďarov sa sformovanie ich štátnosti na prelome 1.a 2. tisícročia považuje za dobu, odkedy možno hovoriť o nich ako o národoch). **Sú však i také prípady, a sem patrí i prípad Slovákov, kedy k vzniku národa prispelo vedomie navzájom**

zrozumiteľného spoločného jazyka ľudí, ktorí žili v rámci spoločnej, i keď nie vlastnej, štátnej organizácie. V historickej obci dodnes existujú rôzne názory ohľadom presnejšieho určenia obdobia vzniku slovenského národa. Niektorí autori sa odvážia hovoriť o Slovákoch ako národe už od čias Samovej ríše a na druhej strane sa napr. u našich archeológov obdobie od 6. do 12. stor. považuje za dobu slovanskú. Ba niekedy sa o Slovákoch začína hovoriť až v súvislosti so žilinským „*Privilegiom pro Slavis*“ z roku 1381, akoby sa v Žiline, či na Slovensku zrazu objavili ako posledný substrát Slovanov.⁷ A to už nehovorím o názoroch niektorých cudzích historikov, pre ktorých sú Slováci len potomkami Bielych Chorvátov, Čechov alebo zmesou rozličných národov a národností v Karpatskej kotline. Mnohí predstavitelia maďarskej historiografie odmietajú hovoriť v stredoveku o Slovákoch a miesto výrazu Szlovákok ich označujú Szlávok, keďže sa vraj na jednotný národ, či národnosť sformovali až koncom stredoveku (Györffy, Kristó). Ku kontinuite medzi veľkomoravskými Slovenmi a dnešnými Slovákami, ktorú zastáva slovenská historiografia sa napríklad maďarský historik pochádzajúci z južného Slovenska László Szarka, autor knihy „*A Szlovákok története.*“ (Bez miesta a vročenia, s. 35) vyjadril, že „*je to jednoznačne nehistorická a k ideologickým a aktuálno-politickým cieľom slúžiaca aproximácia a jej pomocou (prostredníctvom) sa mohol stať onen prežitok sloviensko-slovenského etnického, národného vývoja a predstava, metafora o národe (ľude) pracujúcom ako usilovná včela v tieni veľkej histórie, základom dnešného slovenského historického vedomia a v samej podstate jeho chybným východiskom.*“ Najnovšie sa napr. český historik Dušan Třeštík nechal počuť, že: „*Velká Morava nesouvisí přímo s žádným národem...ani se Slováky, kteří vznikli někdy v 18. století.*“

Pozrime sa teraz bližšie na konkrétne názory predstaviteľov našej historiografie na túto otázku. Iste i kvôli ich nejednotnosti nie je problematika etnogenézy slovenského národa dosiaľ uspokojivo spracovaná. Tak napr. slovenský exilový historik Milan S. Ďurica bez rozpakov

⁷ Týmto privilegiom reagoval kráľ Ľudovít Veľký na sťažnosti tamojších Slovákov proti Nemcom a ich snahám uzurpovať si správu mesta do svojich rúk, je to v podstate prvé verejné vystúpenie slovenskej národnosti na ochranu svojich záujmov). (Mimochodom tento latinský názov zaviedol do historickej vedy český historik Václav Chaloupecký, aby tak akýmsi spôsobom zakryl slovacitu žilinských Slovákov. Neuznával totiž samostatnú existenciu slovenského národa.

hovorí o Slovákoch ako o samostatnom etniku už v období Samovej ríše. Podľa jedného z najvýznamnejších slovenských historikov Daniela Rapanta treba vidieť určité zárodky slovenskej kmeňovej a rečovej osobitosti už v pravlasti a v nových sídlach pod karpatským oblúkom. Richard Marsina sa nazdáva, že národotvorný proces, teda etnogenézu slovenského národa možno v oblasti Pribinovho Nitrianskeho kniežatstva považovať za dovŕšenú už v prvej tretine 9. stor. Podľa názoru Jána Beňka nám nič nebráni v tom, aby sme už od začiatku 9. stor. hovorili o Slovákoch, prípadne o starých Slovákoch a slovenskom, resp. staroslovenskom osídlení Slovenska. Aj Peter Ratkoš síce vidí ohľadom vzniku slovenského národa, či ako sa vtedy zvyklo hovoriť slovenskej národnosti, isté, skromné zárodky na začiatku 9. stor., no jej skutočné dotvorenie podľa neho patrí až do 10.–11. stor. Branislav Varsik vyjadril mienku, že Slováci sa mohli stmeliť v jednotné etnikum len v priebehu 11.–12. stor., kedy boli nimi obývané územia postupne obsadené uhorskou mocou a tým sa utvorili podmienky na ich teritoriálnu integráciu v jeden celok. Do 9.–11. stor. kladie etnogenézu Slovákov Ferdinand Uličný. Za základnú podmienku tohto procesu považuje neprerušené osídlenie súvislého územia slovenským obyvateľstvom, teda sídliskovú kontinuitu. Dušan Čaplovič pokladá za kľúčovú dobu pre etnogenézu Slovákov veľkomoravské obdobie (10. stor.). Práve vtedy sa totiž podľa neho vykryštalizoval slovenský národ.

Podľa môjho názoru je kľúčovým obdobím, v ktorom sa odštartoval proces vzniku a sformovania sa samostatného etnika Slovákov prelom 8. a 9. stor. Je to obdobie, kedy sa následkom vojenských porážok od franských vojsk a pod tlakom susedných slovanských kmeňov rozpadáva kedysi mocné avarske panstvo v Dunajskej kotline. **Práve dlhé roky protiavarského odboja, zintenzívnené ku koncu 8. stor. a na začiatku 9. stor. nepochybne v dôsledku franských vojenských akcií proti Avarskému kaganátu mali za následok integráciu tunajších Slovanov za účelom zjednotenia obranných síl a vznik Nitrianskeho kniežatstva.** Predpokladá sa totiž, že onen známy politický útvar, na čele ktorého stál Pribina, vznikol práve v tomto období a Pribina bol tak jeho vládcom už v druhej, či tretej generácii. Je zaujímavé a istotne nie je nijakou náhodou, že sa pre Slovákov, podobne ako pre Moravanov, s ktorými znášali vo Veľkej Morave istý čas spoločné osudy, nezachovali ich kmeňové názvy, na rozdiel od susedných národov, to znamená, že integrácia tunajších slovanských kmeňov prebehla veľmi zavčas, skôr ako to

bolo v prípade všetkých okolitých národov, u ktorých názvy pôvodných kmeňov poznáme (Česi: kmene Čechov, Lučanov, Pšovianov, Děčanov, Lemuzov, Chorvátov, Zličanov, Doudlebov; Poliaci: kmene Poľanov, Pomoranov, Vislanov, Mazovjanov, Kujavanov, Slezanov; Maďari: kmene Nyék, Megyer, Kürt, Gyarmat, Tarján, Jenö, Kér, Keszi).

Treba však priznať, že do Pribinovho Nitrianskeho kniežatstva patrila len západná časť dnešného Slovenska (Považie, Ponitrie, Pohronie a Turiec, možno aj Spiš s Gemerom, ako sa to predpokladá na základe komparácie s územným rozsahom Ostrihomského arcibiskupstva, kam patrili i Spiš a Gemer). Východnejšia časť jeho územia, v ktorej bývali predkom Slovákov veľmi príbuzní Slovania a ktorí vtedy ešte nežili na vyššom stupni politickej organizácie, sa stala súčasťou východného (Nitrianskeho) údely v rámci Veľkomoravského štátu najneskôr v tretej štvrtine 9. stor. Čo je už pomerne dosť neskoro na to, aby sa považovalo za pravdepodobné, že by títo Slovania boli v priebehu štvrtstoročia, ktoré zostávalo do rozpadu Veľkej Moravy, získali spoločné vedomie s nitrianskymi Slovanmi, veď ani trištvrtstoročia spoločného života nitrianskych Slovanov s moravskými (Moravanmi) vo Veľkomoravskej ríši nestačilo podľa mienky viacerých historikov, na vytvorenie spoločného veľkomoravského vedomia.

I preto ešte nemožno tvrdiť, žeby sa proces zjednotenia Slovanov na našom území a teda i celý proces slovenskej etnogenézy v 9. stor. ukončil. Bol to zaiste dlhšie trvajúci proces. Je síce pravdou, že negatívnym spôsobom naň vplývala krátka existencia vlastnej štátnosti a jej skorý rozpad. **No dôležitou skutočnosťou pre ich vnútornú integráciu i napriek tomuto stavu bolo to, že i po zániku Veľkej Moravy žili potomkovia nitrianskych Slovanov a Slovania žijúci na východ od nich (teda na časti dnešného stredného a na východnom Slovensku) v spoločnom štáte**, i keď jeho hegemónom sa stalo od nich odlišné etnikum Maďarov a oni sami boli považovaní za podrobený národ (*subiugati Sclavi*). Fakt, že žili spolu, bol pre nadobudnutie spoločného vedomia veľmi dôležitý, práve to umožnilo pokračovať v ich vnútornej integrácii, ktorá sa nestihla dokončiť počas krátkeho obdobia jestvovania Veľkomoravského štátu, i v Uhorsku. Ich veľkú príbuznosť dosvedčuje i to, že ich Maďari považovali za jedno, rovnaké etnikum Slovanov (Tótov) a nijako ich nemovite od seba neodlišovali (tak ako napr. Čechov, Rusínov, Poliakov), pre ktorých mali vlastné názvy a neoznačovali ich Sclavi, či Tótok. Teória o odlišnosti, osobitosti východných Slovákov

vznikla až v 20. stor. v súvislosti s iredentistickými snahami o odtrhnutie východného Slovenska a jeho pripojenie k Maďarsku.

Predpokladá sa, že proces **teritoriálnej etnogenézy** hornouhorských Slovanov sa ukončil najneskôr **do konca 12. stor.**, keďže v tomto období sa dokončila územná integrácia nášho teritória do rámca Uhorského štátu. Vtedy sa posledné, najsevernejšie oblasti dnešného Slovenska stali jeho súčasťou. Nemožno povedať, žeby to bolo nejako oneskorene. Keď porovnáme proces územnej etnogenézy slovenského etnika s okolitými národmi, vidno, že tento vývoj mal isté paralely a nebol nijako výnimočný. Ani v prípade Čiech alebo Poľska sa zintegrovanie všetkých častí neskoršieho českého a poľského národa neudialo naraz. Napr. i samotní Česi si definitívne pripojili Moravu až začiatkom 11. stor. A iste i potom hodný čas trvalo, kým sa samotní Moravania boli ochotní považovať za Čechov, čo sa i tak nikdy celkom nestalo.

Z daného vyplýva, že každý proces etnogenézy mal svoje staré etnické aj územné jadro (u Čechov – stredné Čechy s kmeňom Čechov, u Poliakov oblasť Krakova s kmeňom Poľanov), ktoré sa v priebehu vývoja buď zväčšovalo, stagnovalo alebo zmenšovalo. Tak i u Slovákov za takéto centrum, ohnisko možno považovať územie niekdajšieho Nitrianskeho kniežatstva, kde sa už v 9. stor. dá hovoriť o jednotnom a integrovanom etniku a jeho spoločnom vedomí. No kým sa toto spoločné vedomie prenieslo aj do iných oblastí dnešného Slovenska, na ktorých žili predkovia dnešných Slovákov, uplynul istý čas. Príčinou toho bola nepochybne skutočnosť, že tento proces prebiehal mimo rámca vlastnej štátnej organizácie, v prostredí, ktoré ak aj k nemu nebolo nejako priaznivo naklonené, prinajmenšom sa k nemu stavalo indiferentne a nijako ho nepodporovalo.

Pri etnogenéze národov teda treba rozlišovať dve fázy: prvú, v ktorej sa vytvorilo z viacerých kmeňov ako osobitná jednotka jedno spoločné etnikum – národ a druhú, počas ktorej sa za priaznivých podmienok tento už vytvorený národ priestorovo rozširuje a prijíma príbuzné prvky, ktoré vtedy neboli začlenené do konkrétneho národa, alebo boli dlhý čas na svojom sídlíštnom území izolované. Pri formovaní sa národov síce hrá veľmi dôležitú a urýchľujúcu úlohu vlastná štátna organizácia. No na prípade Slovákov vidno, že i štátna organizácia viacnárrodného štátu, akými bolo Uhorsko, ktorej nositeľom je veľmi rázovitý – iným okolitým národom nepodobný – osamotený národ, konkrétne Maďari medzi susednými Slovanmi, môže pôsobiť integrujúco, i keď zaiste

nevedomky, na iný s ním v štátnej organizácii spolužijúci národ a tým podporovať jeho dotvorenie a územné rozšírenie.

Pôvodné sídliskové priestory v minulosti a dnes

Mnohé etniká, dokonca i tie, ktoré sa v minulosti usadili v susedstve Slovákov podľahli asimilácii a ako celok zanikli. Tlaku asimilačného procesu sa však nevyhli ani samotní Slováci. A to nemám na mysli len posledné obdobie uhorských dejín, kedy sa asimilácia nemaďarských národností stala cieľavedomou politikou uhorskej štátnej moci a uskutočňovala sa vedome a plánovito na základe vytýčenej politickej ideológie snažiacaj sa o vybudovanie etnicky homogénneho maďarského štátu, ale obdobie stredoveku, kedy národné vedomie ešte nebolo rozvinuté do tej miery, aby sa mohlo povedať, že uhorskí panovníci konali voči etnikám svojho štátu z národnostných pohnútok a usilovali sa otvorene o ich asimiláciu. Asimilačný proces v stredoveku prebiehal celkom spontánne a jeho obeťou sa stali etniká resp. ich časti žijúce v obklopení a symbióze s národom, ktorý ich početne prevýšil príp. aj kultúrne bol voči nim dominantný. Maďari mali v tomto smere výhodu predovšetkým v tom, že boli tzv. štátotvorným národom. Ich etnikum bolo politickým hegemonom štátu, ktorého hlavným komunikačným jazykom sa postupne stala maďarčina a maďarského pôvodu boli v prevažnej miere i jeho vedúce vrstvy. Preto sa u príslušníkov tohto etnika i v prípade, že boli obklopení cudzím živlom, asimilácia prejavovala pomalšie ako u národov, ktoré nemali takúto oporu pre uchovanie svojho národného svojrázu.

Práve slovenský národ resp. jeho stredovekí predkovia sa po rozpade tzv. Veľkomoravskej ríše, po príchode starých Maďarov do ich bezprostredného susedstva a prevzatí mocenskej úlohy v tomto priestore dostali do postavenia etnika, ktoré stratilo možnosť oprieť sa o nejakú formu vlastnej štátnosti a teoreticky bolo tak viac náchylné k asimilácii. Nemali nijaké presne vymedzené územie, nijaký druh autonómie, samosprávy.⁸ Slováci nemali nijaké prirodzené centrum, hlavné mesto, čo platí v podstate i v súčasnosti (akým bola a dodnes je pre Čechov Praha), ba ani vlastného národného svätca integrujúceho nimi obývané územie

⁸ V ranom stredoveku síce jestvovalo tzv. pohraničné vojvodstvo so sídlom v Nitre, to však nemožno považovať za nejakú ustanovizeň slovenského charakteru, hoci jeho hranice vcelku kopírovali niekdajšie hranice Nitrianskeho kniežatstva.

(ako majú Česi sv. Václava, Maďari sv. Štefana), ani vlastnú cirkevnú provinciu, ktorá by zjednocovala ich územie na cirkevnej báze (územie stredovekého Slovenska bolo rozdelené medzi Ostrihomskú, Nitriansku a Jágerskú diecézu), absentovali tu teda mnohé faktory, ktorými by sa upevnila slovenská identita a ktoré sa považujú za dôležité pre vznik ranostredovekých národov ako kategórie ich etnogenézy (Wolfram, 13). Napriek tomuto vyše tisícročia trvajúcemu nepriaznivému stavu sa Slováci zachovali ako národ až do súčasnosti. Hoci územie obývané Slováckmi nebolo v minulosti nikdy presne administratívne ohraničené, ľudia zvonku vedeli, že aj keď patrí do Uhorska, žijú tam Slovania. Najstaršie pomenovanie nášho územia podľa etnika na ňom žijúceho, teda Slováckoch, nájdeme v nemeckej kronike Ulricha z Richentalu opisujúcej udalosti na koncile v Kostnici v roku 1415. Z Uhorska sa vtedy na ňom zúčastnil i vojvoda Stibor zo Stiboric. V súvislosti s ním a s krajinou, odkiaľ prišiel, sa kronikár vyjadril: „S veľkým vojskom majúcim 120 jazdcov a 3 vozy prišiel [na koncil do Kostnice roku 1415] aj pán Stibor z Poľska (*her Strobor usser Boland*) a pán slovanskej krajiny medzi Moravou a Poľskom na rieke zvanej Váh (*her in Windeschen landen zwischen Merhern und Boland and dem Wasser, das nempt der Vag*), na ktorej leží 5 miest: Trenčín, Bludinec, Uherský Brod, Holíč a Hlohovec.“ Kežmarský rodák Martin Schwartzner v diele „Štatistika Uhorského kráľovstva“ (1798) nazýva Slováckmi osídlené územie „*das sogennante Slowaken-land*“.

Viaceri historici považujú priam za zázrak, že i napriek tomu všetkému si Slováci udržali svoju identitu. Každé porovnávanie občas pokrivkáva, no istú paralelu by sme mohli nájsť v prípade írskoho národa, ktorý rovnako ako Slováci v ranom stredoveku disponoval vlastnou štátnosťou (ak za takú považujeme u nás existenciu Veľkej Moravy) a vlastnou vyspelou kultúrou, no časom stratil všetky formy vonkajšej samostatnosti. I keď je to už novoveká záležitosť možno spomenúť ako paralelu napr. i vysokú mieru vysťahovalectva, ktorými Íri trpeli snáď najviac spomedzi európskych národov tak ako Slováci. No i napriek všetkým týmto nepriaznivým okolnostiam sa udržali až dodnes.

Pravda s istými stratami treba nevyhnutne rátať. Prejavili sa i v ústupe slovenského živlu v prospech Maďarov na mnohých miestach Uhorska. V tejto súvislosti treba pripomenúť, že slovenský etnický priestor v minulosti a ten ako ho poznáme dnes sa od seba rozsahom veľmi líšia. Dnešné teritórium obývané Slováckmi je len zlomkom toho územia, ktoré

bolo osídlené ich predkami v ranom stredoveku. Treba si uvedomiť, že územie Karpatskej, resp. Dunajskej kotliny, ktorej severnú časť dodnes obýva náš národ bolo pred príchodom starých Maďarov osídlené, i keď riedko, slovanským živlom. Avarský živel, ktorého sídla sa kedysi rozprestierali v jej centrálnej oblasti medzi Dunajom a Tisou, sa na týchto miestach ďalej neudržiaval. Jeho obyvateľstvo bolo početne zdecimované a to až do tej miery, že Avari prestali ako etnikum vôbec existovať. Práve oni a ich smutný osud je klasickým príkladom totálnej asimilácie celého etnika. Veľký podiel na nej mali dobyvačné výpravy Franskej ríše koncom 8. stor. Skaze tohto národa dopomohli zaiste i povstania okolitých dovtedy Avarom poddaných a nimi kruto utláčaných slovanských kmeňov. Ostatné dokončila úplná asimilácia. Ešte v roku 805 žiadal avarský náčelník Teodor franského cisára o povolenie usadiť zvyšky svojho národa medzi Sabariou (Szombathely) a Carnuntom. Teda v bezprostrednom susedstve Franskej ríše, pod ochranu ktorej sa pred vzbúrenými Slovanmi utiekal. Poslednou zmienkou o Avaroch v prameňoch je údaj z roku 822. Odvtedy o nich nepočujeme ani slovo. I preto sa ich niekdajšie sídliskové územia na tomto mieste spomínajú neskôr (koncom 9. stor.) už len ako pustatiny Avarov. Tieto ich priestory zaľudnili, ak už tam pravda predtým nežili, Slovania. Takže bezprostredne pred príchodom starých Maďarov boli v podstate jedinými obyvateľmi Panónie práve oni, ak nerátame hypoteticky predpokladanú prítomnosť zvyškov germánskych Gepidov. V jej dolnej časti žila ich južná vetva, čiže predkovia dnešných Chorvátov, Srbov, príp. Slovincov a Bulharov. Severné oblasti boli osídlené obyvateľstvom rázu západoslovanského, teda predkami dnešných Slovákov. Obe oblasti pritom so sebou priamo susedili a vzájomne sa dotýkali.

Do tohto priestoru prenikli koncom 9. stor. staromaďarské nomádске kmene ugrofínskeho pôvodu. Ich usadenie sa tu vrazilo klin medzi obe skupiny Slovanov, ktoré od tých čias od seba oddeľoval maďarský živel a týmto sa obe skupiny týchto Slovanov ešte viac od seba jazykovo vzdialili. K čomu zaiste i predtým napomohla dočasná prítomnosť Avarov. Pokiaľ ide o niekdajšiu etnickú hranicu medzi južnými Slovanmi a Slovanmi západnými, teda našimi bezprostrednými predkami alebo inak povedané o pôvodné slovenské sídliskové územia, touto otázkou sa kedysi zaoberal významný slovenský jazykovedec Ján Stanislav, ktorý na základe svojich lingvistických výskumov túto hranicu rekonštruoval. Robil to prostredníctvom analýzy charakteru miestnych názvov roztrúsených po celom priestore Dunajskej kotliny. Jednotlivé slovenské

jazyky sa totiž od seba odlišujú určitým počtom jemných znakov, takže sa dá s istou mierou pravdepodobnosti rozlíšiť z miestneho názvoslovia, čo patrilo kedysi Slovanom južným a čo Slovanom západným. Teda zo špecifických slovanských črt istého názvu možno zistiť konkrétnu jazykovú, resp. národnú príslušnosť jej pôvodných lokalitu pomenujúcich obyvateľov. Podľa týchto mien sa dá relatívne presne povedať, kam až siahali Slováci a kde sa začínal iný národný element.

Starí Slováci kedysi žili aj v oblasti na juh od Dunaja, v dnešnom Zádunajske, či historickej Panónii. Takmer celý tento veľký priestor, územie niekdajšieho Pribinovho a Kocelovho kniežatstva rozprestierajúce sa medzi Dunajom a Drávou obývali Slováci. Staré slovenské mená mali okrem samotného Pribinu a Kocela aj ich tunajší veľmoži. Spomína ich k roku 871 známy franský prameň „*O obrátení Bavorov a Korutáncov – De conversione Bagoariorum et Carantanorum*“) pri konkrétnej udalosti vysviacky kostola na Pribinovom hradisku v dnešnom Zalaváre (JV–cíp Balatonu). Prítomní boli vtedy okrem nemeckých veľmožov i tieto osoby: *Kocel, Unzat, Chotemír, Lutemír, Skrben, Siliz, Vlkina, Vitemír, Trebic, Prisnec, Zemin, Žeška, Grimišín, Gojmír, Žitislav*. Tieto mená majú prevažne západoslovanský charakter, ich nositeľmi boli teda Slováci, tak ako vtedy bola Slováckmi i väčšina obyvateľov Panónie. (Je príznačné, že *Sclavi* a *mansiones Sclavonicorum* sa spomínajú ešte v roku 1228 v Zádunajske pod Balatonom v oblasti šomodských hôr slovensky zvaných Zselic, teda tak ako sa volal jeden z uvedených Pribinových veľmožov).

Názov dediny *Grinchari* spomínaný v gréckej listine vesprímskeho opátstva z roku 1109 naznačuje, že ju obývalo staroslovenské obyvateľstvo. Keby totiž dostala svoje meno od južných Slovanov, znel by jej názov Lončar (od slova lonac, teda hrniec). Samotný názov mesta Vesprím má paralelu u západných Slovanov. Menom Bezprem nazývali syna poľského kráľa Boleslava Chrabrého. Okrem toho v oblasti Zádunajska nachádzame niekoľko názvov dedín, v ktorých sa hláska g zmenila na h rovnako ako na celom slovenskom území od začiatku 13. storočia: *terra Hafran, terra Hurbuchan* (1263).

Podľa výsledkov výskumu Jána Stanislava viedla hranica starého slovenského osídlenia v Panónii na západ od Neziderského jazera. Odtiaľ smerovala na juh pozdĺž toku rieky Rábica k rieke Rábe, a popri jej západnom brehu približne po dnešné rakúske mesto Körmend (pri Körmente bola *villa Sclavorum* spomínaná k roku 1221 a ako *Tothfalu* ešte v 15. stor.). Tu sa otáčala trochu na juhovýchod a slovenské osídlenie

zaberalo väčšinu Zalskej stolice. Na západ odtiaľ už žili Slovinci. Na juhu viedla hranica slovenského živlu zhruba po hrebeňoch hôr, ktoré oddeľujú povodie Drávy od povodia Blatenského jazera, teda Balatonu ("Blaten"). Povodie Drávy bolo už sídliskovým územím slavónskych Chorvátov. Slováci teda žili aj v oblasti na juh od Balatonu. Väčšia časť bývalej Šomoďskej župy, celá Tolnianska a severný výbežok župy Baranya až takmer po dnešné mesto Pécs (Pätkostolie) zaberalo slovenské osídlenie. **V Panónii teda kedysi Slovákom patrilo kompaktné územie od Dunaja na severe až po rozvodie Balatonu a rieky Dráva na juhu.**

Z Panónie sa dostali Slováci aj na východný breh Dunaja do medzi riečia Dunaja a Tisy. Neobývali ho však celé. Pás slovenských osád sa tiahol od Vacova pri ohybe Dunaja približne až po Kaloču. Slovenské osady sa nachádzali i v blízkosti rieky Tisy, ba i na jej druhom brehu, v Zátísi. Okrem Stanislava sa tunajším slovanským osídlením podrobne zaoberal i maďarský jazykovedec Elemér Moór (*Die slawischen Ortsnamen der Theissebene. Zeitschrift für Ortsnamenforschung, Mníchov–Berlin, roč. VI, s. 3–37, 105–140 s mapou*). Na základe výsledkov ich jazykovedných výskumov možno povedať, že východnou hranicou starého slovenského sídliskového priestoru v Zátísi boli zhruba Sedmohradské hory. Na juhu Slováci siahali až po rieku Maroš a na niektorých miestach presakovali i na jej južný breh. Na severovýchode žili až za riekou Samoš. Odtiaľto na východ už boli Rusi alebo Bulhari.

Je zrejme, že pôvodné slovenské územie bolo v stredoveku neporovnateľne väčšie ako dnešné. Novodobé Slovensko v súčasných hraniciach je len malým zvyškom starého veľkého Slovenska, ktoré sa kedysi rozprestieralo vo väčšej časti Dunajskej kotliny. A hoci sa Slováci zachovali ako národ až dodnes, na veľkom území slovenský element podľahol asimilácii v prospech maďarského živlu a vyhynul a to i napriek tomu, že ho i v neskorších storočiach posilňovali nové vlny slovenského osídľovania. Asimilačný proces sa jednako odohrával len postupne. Slovákov Maďari po svojom príchode zaiste nevyhubili. Obe etniká žili vedľa seba vo vzájomnej symbióze ešte niekoľko storočí. Pravda, Slováci len postupne ustupovali zo svojich pozícií. V určitých obdobiach asimiláciu urýchlili i také udalosti, ako bol napr. tatársky vpád. V tejto súvislosti je nepochybne zaujímavou skutočnosť, že ešte napr. v dvadsiatych rokoch minulého storočia sa odhadoval počet Slovákov v Uhorsku na vyše pol milióna, no dnes sa pohybuje len okolo desiatich tisíc. Slovanský ráz ranostredovekého Uhorska bol všeobecne známou skutočnosťou

nielen pre domácich ale i pre mnohých cudzincov, ktorí sa mali možnosť bezprostredne zoznámiť s tunajšou krajinou a jej pomermi. Nemecký kronikár Helmold píše v úvode svojho diela „*Cronica Slavorum*“ z druhej polovice 12. stor. (konkrétne okolo roku 1165) o Slovanoch vo východnej Európe a v Uhorsku toto: „*Mnohé sú kmene Slovanov žijúce na pobreží Baltského mora. Jeho južný breh obývajú od východu ako prví Rusi, potom Poliaci, majúci od severu Prusov, od juhu Čechov i tých, čo sa nazývajú Moravania, či tiež Korutánci alebo Srbi. Keď na stranu Slovanstva prirátaš Uhorsko, ako niektorí chcú, lebo sa nelíšia ani výzorom ani jazykom, natoľko vzrastie rozloha slovanského ľudu, že ho sotva možno zrátať.*“ Týmto Slovanmi v Uhorsku možno rozumieť len Slovákov a Chorvátov resp. slavónskych Chorvátov, Slavóncov, i keď ich Helmold navzájom neodlišuje na rozdiel od Poliakov, Čechov a Moravanov. Neodlišovali ich však ani samotní Maďari, ktorí ich našli po svojom príchode usadených v Karpatskej kotline a nazvali ich spoločným názvom *Tótok*.⁹

L I T E R A T Ú R A

- BEŇKO, J.: K niektorým otázkam výskumu osídlenia Slovenska. In: *Historický časopis*, 45, 1997, 1, s. 45–47.
- BEŇKO, J.: *Starý Turiec*. Martin 1996, s. 26.
- ČAPLOVIČ, D.: *Včasnostredoveké osídlenie Slovenska*. Bratislava, Academic Electronic Press 1998, s. 45, 203.
- DORULA, J.: O vývine pomenovania Slovákov. In: *Zahraniční Slováci a národné kultúrne dedičstvo. Seminár k 120 výročiu založenia Matice slovenskej*. Ed. Fr. Bielík – J. Sirácky – C. Baláž. Matica slovenská 1984, s. 259–269.

⁹ Anonymný autor Opisu východnej Európy, diela zo začiatku 14. stor., tvrdí: „Je však známe, že Rusi, Bulhari, Srbi, Slováci (Sclavi), Česi, Poliaci, Prusi hovoria jedným a tým istým jazykom, totiž slovanským, z čoho je jasné, že slovanský jazyk je najmohutnejší a najrozšírenejší na celom svete.“

Za hlavné národy a jazyky sveta Uhorska považuje Nemeč F. Brückmann Maďarov a maďarčinu, Slovákov a slovenčinu, uhorských Nemcov a nemčinu a za štvrtý v Uhorsku rozšírený jazyk latinčinu aj medzi strednými vrstvami.

Nemecký učenc a cestovateľ Johann Georg Keyssler sa roku 1741 vyjadril: „V horňom Uhorsku prostí ľudia hovoria málo po maďarsky, radšej po latinsky, nemecky alebo slovensky. „Slavacena“ je v slovenskej alebo „vinidskej“ reči toľko ako ľudské a Slovák je od človeka. Zdá sa, že toto pomenovanie si slovenský národ privlastnil z akejsi pýchy, ako keby na svete žiaden iný národ nemal právo dať si tento honosný titul.“

- ĎURICA, M.–S.: Etnonym našich najstarších predkov. In: *Historický zborník*, 7, 1997, s. 11.
- ĎURICA, M.–S.: Kedy sa začínajú dejiny Slovákov? In: *Historický časopis*, 42, 2, 1994, s. 302.
- HALAGA, O.–R.: K otázke vzniku slovenskej národnosti. In: *Historický časopis*, 10, 2, 1962, s. 255–256.
- KUČERA, M.: K etnogenéze Slovákov. Retrospektívy, otázky, východiská. In: *Slovenský národopis*, 38, 1990, 3, s. 388.
- MARSINA, R.: K etnogenéze Slovákov. In: *Studia Academica Slovaca*, 24, 1995, s. 106–112.
- MARSINA, R.: O slovenskej historickej terminológii. In: *Slovo o slove. K niektorým problémom slovenskej historickej terminológie*. Zost. Peter Mulík, Bratislava 2001, s. 17–18.
- MOÓR Elemér: Die slawischen Ortsnamen der Theissebene. In: *Zeitschrift für Ortsnamenforschung*, Mnichov–Berlin, roč. VI, s. 3–37, 105–140.
- RAPANT, D.: Vývin slovenského národného povedomia. In: *Historický sborník Matice slovenskej*, 5, 1947, s. 3.
- RATKOŠ, P.: K diskusi o vznikaní národností na našom území. In: *Historický časopis*, 11, 1963, 2, s. 273, 277.
- RATKOŠ, P.: Postavenie slovenskej národnosti v stredovekom Uhorsku. In: *Slováci a ich národný vývin*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966, s. 8.
- RATKOŠ, P.: *Slovensko v dobe veľkomoravskej*. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1990.
- RUTTKAY, A.: Problematika historického vývoja na území Slovenska v 10.–13. storočí z hľadiska archeologického bádania. In: POULÍK, J.–CHROPOVSKÝ, B. a kol.: *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Praha–Bratislava 1985, s. 147.
- SEDLÁK, V.: Slovenská historiografia k dejinám Slovenska v stredoveku. In: *Historický časopis*, 39, 1991, 4–5, s. 392.
- STANISLAV, Ján: *Slovenský juh v stredoveku* I,II. Martin, Bratislava 1948, 1949.
- ULIČNÝ, F.: Fenomény slovenských dejín v stredoveku. In: *Historický časopis*, 45, 1997, 1, s. 41.
- VARSÍK, B.: O vzniku a rozvoji slovenskej národnosti v období stredoveku. In: *Kontinuita medzi veľkomoravskými Slovanmi a stredovekými severouhorskými Slovanmi (Slovákmi)*. Bratislava, Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1994.

4. Postavenie a vývoj slovenskej národnosti v Uhorskom kráľovstve

*Aký vzťah zaujali Slováci k novému susedovi?
Stredoveké doklady národného povedomia Slovákov.
Novoveké doklady národného povedomia Slovákov.*

Aký vzťah zaujali Slováci k novému susedovi?

Pomer slovenského a maďarského obyvateľstva vo včasnom stredoveku patrí medzi kľúčové problémy počiatkov slovenských národných dejín. V prvých storočiach uhorského štátu nemáme nijaké doklady, ktoré by svedčili o nejakom národnostnom napätí medzi Slovákami a Maďarmi, čo však neznamená, že by k nijakému nedošlo. Nedostatok písomných prameňov z daného obdobia nám bráni zaujať k tejto veci konkrétnejšie stanovisko. Za nepochybné sa považuje, že tam, kde došlo k istému stretu záujmov, bývali najčastejšie vo výhode Maďari a Slováci to zväčša len trpne znášali.

S týmto konštatovaním je do istej miery v zhode i románové dielo anonymného kronikára uhorského kráľa Bela III. (V historickej obci sa pre jeho osobu zaužívalo meno Anonymus) Tento opisovateľ udalostí spojených s obsadzovaním Karpatskej kotliny staromaďarskými kmeňmi, ktoré hodnotí z odstupu troch storočí, rozpráva vcelku o bezproblémovom postupe nových prisťahovalcov ďalej na západ a rýchlom podmaňovaní nových oblastí osídlených Slovanmi. V súvislosti s nimi zdôrazňuje osobitne ich zbabelosť, keď bez akejkoľvek známky odporu alebo boja vydávali svoje pevnosti Maďarom a svoju krajinu im boli ochotní predat i za bieleho koňa. (Pri opisovaní obsadzovania hradu Bihar: „*Všetci obyvatelia krajiny sa im dobrovoľne podrobili a vrhnúc sa im k nohám, dali im svojich synov za rukojemníkov, aby sa im tak nič zlého nestalo.*“ (s. 62). Alebo: „*(Slovanské) obyvateľstvo od Užhorodu a Mukačeva zaliečalo sa Maďarom „ako sluhovia svojim vlastným pánom“* (s. 51). „*Slovania, z územia od Gemeru, Novohradu až po Ipeľ a Dunaj počujúc o ich*

príchode, veľmi sa báli a dobrovoľne sa podrobili vojvodovi Álmošovi, keďže počuli, že Álmoš pochádzal z rodu kráľa Attilu.“ [Maďari sa totiž považovali za priamych potomkov niekdajších Hunov], (SRH I, s. 51). *Preto sa im podrobili, bez toho, žeby zdvihli ruku na odpor. A tak im s veľkou bážňou a strachom slúžili, akoby oni už dávno boli ich pánmi.* Tieto konštatovania svojim duchom (vyjadrujúcim kliše považujúcim Slovanov za roztrasených zbabelcov a naopak Maďarov za udatných bojovníkov) zapadajú do rámca novo sa tvoriacej uhorskej feudálnej ideológie, kde boli Slováci považovaní za podrobené etnikum (*subiugati Sclavi*). Anonymovo dielo však nemožno považovať za prácu historického charakteru. Jeho cieľom bolo predovšetkým oslávenie veľkosti Maďarov. Ich pozitívne vykreslenie malo poslúžiť na zlepšenie ich povesti v západnej Európe, ktorá ani v čase písania jeho diela, teda začiatkom 13. stor., nebola nijako dobrá. Veď približne z rovnakej doby pochádza už spomínaný povzdych Nemca Otta z Friesingu nad tým, ako mohol Boh dopustiť, že také obludy ako Maďari dostali k dispozícii takú krásnu zem.

Pokiaľ ide o otázku podrobenosti Slovákov ako etnika, vyjadrenú jasne už Anonymom, na tomto ich postavení v Uhorskom štáte sa nezmenilo nič po celé obdobie jeho trvania, snáď okrem toho, že k vládnúcim Maďarom pribudli neskôr i Nemci. Uvedomovali si to i cudzinci zdržiavajúci sa istý čas v Uhorsku. Keď napr. v roku 1663 dobyli Turci Nové Zámky, prišiel tam aj turecký cestovateľ Evliya Čelebi, ktorý našiel v Nových Zámkoch tri kostoly (slovenský, nemecký, maďarský). O slovenskom kostole uviedol, že *„je to tiež veľká džámí, ale nie je vyzdobená, pretože slovenský ľud je poddaný Maďarom a Nemcom.“* Táto charakteristika národnostných pomerov v 17. stor. prinajmenšom pokiaľ ide o situáciu v Nových Zámkoch v podstate zodpovedala skutočnosti, pretože vo vedení samotného mesta, ako aj tu umiestneného cisárskeho vojska mali vedúcu úlohu Nemci a maďarská vysoká šľachta. Ostatne, nemecký živel v Uhorsku a to nielen v mestách podporovala aj uhorská panovnícka dynastia Habsburgovcov, ktorá bola nemeckého pôvodu. I napriek tomuto všetkému si však nedovolíme povedať, že by všetci Slováci boli *en bloc* – ako celok národnostou podrobenou. Podľa vtedajšieho chápania sa do rámca plnoprávneho uhorského národa (*natio Hungarica*) ráтали aj privilegovaní príslušníci iných etníc v jeho rámci a teda i Slováci, ktorí sa zaslúžili o Uhorsko na vojnovom poli. Otročné a poddanské obyvateľstvo bolo naopak potomkami tých, ktorým sa nechcelo bojovať za vlasť a patrilo sem okrem uhorských Slovanov i prosté nepriviligované

maďarské obyvateľstvo. Takéto nadetnické chápanie uhorského národa sa udržalo až do novoveku. Až obdobie vzťahujúceho sa maďarského nacionalizmu 18.–19. stor. naruša predstavu o jednotnom stavovskom privilegovanom *natio Hungarica*. Prvým, ktorý k tomu prispel bol profesor práva na Trnavskej univerzite Michal Bencsik. Vo svojom diele (*Novissima diaeta nobilissima principis statuumque et ordinum regni Hungariae, Tyrnaviae 1722*) napísal o Trenčanoch (ironizujúc o.i. pitie piva, ktoré vraj pijú zväčša Slováci), že sú zvyškami porazeného ľudu kráľa Svätopluka a teda nie sú rovnoprávni s Maďarmi, nemajú nárok hlásiť sa k víťaznému *natio Hungarica*. Ako prvý tak zaútočil na práva privilegovaných Slovákov, aj keď ich predbežne obmedzil len na obyvateľov Trenčianskej stolice (*„Jeho obyvatelia [Trenčania] rozprávajú iba po slovensky a sú pravdepodobne pozostatkami Svätoplukovho ľudu, ktorý ako panovník v Panónii zo Skýtska prišlým Hunom a Maďarom predal zem, vodu a trávu za bieleho koňa, uzdu a za sedlo a bol vyhnaný z krajiny. Jeho slovenský ľud sa stiahol do hornatých častí krajiny, ktoré sa tiahnu smerom k Morave a k Sliezsku, aby ho Maďari nenašli, no napokon sa stal na večnosť poddaný Maďarom a nájomcom pôdy, ktorého 80. zákonný článok kráľa Kolomana nazýva cudzincom (hostom) ako na nevlastnej zemi pracujúceho.“*)

Vráťme sa však k Anonymovi. V Anonymovej kronike nájdeme i pasáž, ktorá sa ako-tak vymyká celkovému rázu opisovaných udalostí a týka sa obsadzovania územia juhozápadného Slovenska, centra niekdajšieho Nitrianskeho kniežatstva. Jeho obyvatelia sa nepoddávajú bez boja, ich knieža zbabelo neuteká z bojiska. Práve tu totiž starí Maďari narazili na najtuhší odpor miestneho obyvateľstva, čo isto nie je náhodné a práve preto tejto téme venuje Anonymus i náležitú pozornosť. Pasáži opisujúcej boj o územie Nitrianskeho kniežatstva a samotnú Nitru vyhradil celé tri kapitoly svojho diela. Podľa jeho tvrdenia sa postavili tamojší Slováci proti Maďarom už pri rieke Nitre, keď ju chceli maďarské vojská prekročiť, nitriansky vojvoda Zobor a jeho bojovníci veľmi dlho proti nim bojujú, nechceli dovoliť, aby prešli. Bitka o Nitru vraj trvala tri dni. A i napriek ich porážke a smutnom konci ich kniežaťa Zubura, zostalo medzi nitrianskou šľachtou podľa Anonyma veľa „neverných“, ktorých preto museli rozptýliť po krajine, aby sa nestali zárodkom budúcich nepokojov. Z Anonymovho rozprávania teda vyplýva, že nie všade postup staromaďarských oddielov prebiehal bez odporu miestneho obyvateľstva. Prejavil sa otvorene práve tam, kde integrácia miestneho obyvateľstva dosiahla vysokú úroveň a kde i vedomie vlastnej

spolupatričnosti dosiahlo taký stupeň, že už v tom čase možno hovoriť o jeho sformovaní sa v jednotné etnikum – stredoveký národ. Avšak iba na území Nitrianskeho kniežatstva. K ukončeniu procesu etnogenézy stredovekého slovenského národa bolo potrebné, aby sa spoločné národné povedomie, ale o tom sme si už povedali viac minule, rozšírilo z tohto pôvodného etnického a územného jadra aj do ostatných oblastí dnešného Slovenska a na to prišiel rad až v nasledujúcom období, keď sa celé toto územie dostalo pod zvrchovanosť stredovekého Uhorského štátu. Už i horespomenuté pasáže o bezproblémovom obsadzovaní slovanských území stojacich mimo rámca nitrianskeho kniežatstva starými Maďarmi, i keď ich hodnovernosť je do značnej miery obmedzená, sú istým svedectvom o neexistencii tohto spoločného povedomia. Na utváranie spoločného vedomia Slovákov pôsobila negatívne aj skutočnosť, že slovenské územie je geograficky veľmi členité a odlúčenosť jednotlivých krajov izolovaných od seba vysokými pohoriami a nedostatočne prepojenými nekvalitnými cestami sa v minulosti pociťovala ešte intenzívnejšie.

Vzájomné spolunažívanie oboch etník po usadení sa Maďarov medzi Slovanmi časom nadobudlo pokojné črty. Jeden z najstarších údajov svedčiacich o priaznivom pomere týchto etník, ktorý však pochádza už z obdobia okolo roku 900, nám poskytuje [list salzburského arcibiskupa Theotmara](#) rímskemu pápežovi (Ide o záverečné obdobie jestvovania Veľkej Moravy, kedy do jej bezprostredného susedstva prenikli starí Maďari a začali podnikáť lúpeživé vpády do západnej Európy). Theotmar vo svojom liste pred pápežom obviňuje veľkomoravských Slovanov, že prijali medzi seba nemalý počet Maďarov a podľa staromaďarského zvyku si dokonca i oni sami ostrihali dohola svoje hlavy ba boli to práve títo Sloveni, ktorí poštvajú Maďarov na kresťanov v jeho diecéze. Ťažko povedať do akej miery je táto informácia dôveryhodná, keďže i Sloveni v tom čase obviňovali Bavorov zo spolčovania s Maďarmi (podľa nich vraj Bavori s Maďarmi zneuctili kresťanskú vieru nielen tým, že uzavreli dohodu a spojenectvo s pohanskými Maďarmi ale i tým, že ju spečatili prísahou na psa, či vlka a iné bezbožné a pohanské predmety, ba že im dali peniaze na to, aby svoje lúpeživé vpády namierili do Itálie) a tak Teotmarov list bol vlastne len obrannou reakciou na obvinenia z druhej strany. I napriek tomu však disponujeme aj inými dokladmi o vzájomnej symbióze Slovanov a Maďarov realizovanej i na najvyššej úrovni. Napr. už v 10. stor. sa v uhorských rozprávacích prameňoch vyskytujú

1–2 slovansky znejúce mená maďarských náčelníkov, ktorí teda mohli byť Slovanmi, čo sa spojili s Maďarmi alebo sa dali do ich služieb (napr. istého Bogata spomína vo svojej kronike Liudprand ako vodcu lúpežnej výpravy starých Maďarov v roku 921 do Talianska).

Ďalším svedectvom pôvodne nekonfliktného spolužitia oboch etník je tzv. [legenda o bielom koni](#) spomínaná v uhorských kronikách, za ktorého vraj predal Svätopluk svoju krajinu Maďarom v nádeji na rozmnoženie svojich poddaných. V skutočnosti však nešlo o nič iné ako o dohovor, na základe ktorého im moravský vládca prepustil isté územie v Potisí ako svojim spojencom – federátom, čo bolo potvrdené vzájomnou výmenou darov. Už starí Rimania pacifikovali výbojnosť germánskych barbarov tým, že ich usádzovali v okrajových oblastiach ríše ako federátov (z lat. foedus = zmluva, dohoda). Darovanie koní ako znak priateľstva je inak zvyk typický pre stepné etniká, akými boli pôvodne i Maďari. Ešte aj uhorský kráľ Belo II. poslal podľa tvrdenia českej Kozmovej kroniky cisárovi Lotarovi II. „*duos equos albos*“. O ňom sa však nehovorí, ako to tvrdia uhorské pramene o Svätoplukovi, že by týmto svojim činom predal Uhorsko Nemcom. Vidno teda, že pokiaľ ide o Slovákov a ich dejiny, stredovekí maďarskí dvorní ideológovia píšuci svoje propagandistické „dielka“ na zákazku uhorského kráľovského dvora prekrútili všetko, čo nevyhovovalo ich zámerom a ideológii. Rozdielne chápanie tohto aktu Slovákami a Maďarmi dosvedčujú aj postoje vzdelancov z oboch táborov v neskoršom období. Kým Slováci sformovali na jeho základe tzv. pohostinnú teóriu o dobrovoľnom prijatí Maďarov Slovákami (Slováci prijali Maďarov ako hostov, prepustili im časť pôdy a potom počas celých stáročí spoločne znášali dobré aj zlé – Magin), Maďari zastávali teóriu podmaniteľskú.

Toto nám hovoria o črtajúcom sa spojenectve Slovanov a Maďarov písomné pramene, resp. ich interpretácia. Na druhej strane nám zasa archeológia dosvedčuje, že v druhej polovici 10. stor. dochádza aj k vzájomnému zblížovaniu prostého slovenského a staromaďarského obyvateľstva, čo sa navonok prejavuje spoločným pochovávaním oboch etník na charakteristických pohrebiskách tzv. belobrdského typu. Belobrdská kultúra bola materiálным prejavom spolužitia Slovanov a Maďarov v Dunajskej kotline v 10.–11. stor. Väčšia časť slovenských roľníkov, ktorá sa dostala do bezprostrednej nadvlády nových dobyvateľov, čo bolo prevažne v južných rovinatých a pahorkatinových oblastiach Slovenska (no i dnešného Maďarska) a samozrejme aj zajatci otroci, sa stali

prechodne bilingvistami – dvojjazyčnými; to neskoršie umožnilo ich asimiláciu v staromaďarskom prostredí a zároveň prispelo k zvýšeniu počtu maďarského etnika a obohateniu jeho slovnej zásoby o slovanské slová. Slovanská terminológia v maďarčine má zväčša západoslovanský (teda slovenský) a čiastočne aj južnoslovanský pôvod. Maďarmi od Slovanov prebraté slová pochádzajú takmer zo všetkých oblastí života, či už je to sféra poľnohospodárstva, remesla, administratívy alebo náboženstva

(**cirkev**: kresťan–keresztény, brat–barát, peklo–pokol; **štát**: medza–me-gye, slobodný–szabad, kráľ–király, vládár–Aladár; **miery**: vedro–veder, merica–mérce; vojenstvo: víťaz–vitéz, bojovník–bajnok; **fauna**: medveď–medve, pstruh–pisztráng, črieda–csorda, mrcha–marha; **flóra**: sliva–szilva, malina–málna, chmeľ–komló, diňa–dinnye; **hospodárstvo**: podkova–patkó, stoh–asztag, seno–széna, hrable–gereblye; **priemysel**: tkáč–takács, mlynár–molnár, mäsiar–mészáros; **odev**: gate–gatya, plienka–pelenka, sukňa–szoknya; **potraviny**: haluška–galuska, klobása–kolbász, kapusta–káposzta, pečienka–pecsenye; koláč–kalács).

Daná skutočnosť sa sama osebe prihovára za to, že toto recipovanie širokého okruhu pojmov a s nimi spojenej kultúry tunajších starousadlíkov vyžadovalo istý čas pokojného spolunažívania oboch etníc a preto niekdajšie názory o systematickom vyvražďovaní slovanského elementu starými Maďarmi a pustošení jeho územia opierajúce sa sčasti o niektoré tvrdenia prameňov nie sú celkom oprávnené, resp. možno ich akceptovať len v prvej fáze dobývania a okupácie Dunajskej kotliny –

napr. Anonymus uvádza: [Maďari] „*spustošili národy Slovanov v Panónii a zaujali ich kraje*“; Regino z Prümü: [Svätoplukovo] „*kráľovstvo držali nešťastne jeho synovia iba krátky čas, pretože Maďari všetko až do základov spustošili*“; Život Naumov: „*Po nemnohých rokoch prišli Maďari, peónsky národ* [indoeurópsky kmeň v severnej časti Balkánskeho polostrova, na strednom Vardare a vyšnom toku Strumice], *vyplienili krajinu a spustošili ju. No a tí, ktorých nevzali Maďari v plen, utiekli jednoducho do Bulharska. A ich zem zostala opustená v moci Maďarov.*“; Konštantín Porfyrogenet: „*Veľkú Moravu, totiž krajinu Svätoplukovu, Turci [=Maďari] úplne spustošili a zaujali.*“).

Dnes je však už známou skutočnosťou, že nomádske spoločenstvá, akými boli i starí Maďari, sa inak správali na lúpežných prepadoch a inak

k obyvateľstvu, ktoré si podmanili a medzi ktorým museli žiť. Je pravda, že sa dôsledne usilovali zničiť Veľkomoravský štát a jeho vládnucu vrstvu. Pravda len tú, ktorá sa im postavila na odpor. – Niekdajšie veľkomoravské hradisko na Kostolci v Ducovom zaniklo začiatkom poslednej tretiny 10. stor. násilným spôsobom, svedčia o tom stopy po požiari na zvyškoch palisádovej konštrukcie a v nej nájdené strelky zo šípov, teda zbrane, ktorú Maďari ako orientálne etnikum veľmi radi používali.

Starí Maďari však nemali záujem na totálnej deštrukcii kraja a ľudu, medzi ktorým sa usadili a ktoré im prinášalo pravidelné poplatky a peniaze (maď. pénz. zo sloven. peniaz) a pomáhalo v ich prechode na usadlý spôsob života.

I tak však možno povedať, že postavenie slovenského obyvateľstva sa po príchode starých Maďarov vo všeobecnosti zhoršilo. Príslušníci jeho vládnucej špičky z konca veľkomoravskej doby, ak neboli v boji vyhubení, prispôbili sa novým dobyvateľom alebo ušli do severnejších kotlín Slovenska, resp. podľa neskorších kronikárov aj do Čiech, Poľska a Nemecka. Preto v 11. stor. v sebazáchove našich predkov získalo prechodne väčší význam obyvateľstvo sídelným prienikom Maďarov nezaiahnutých oblastí, lebo sem sa v 11. stor. dostali len maďarskí jedinci, ktorí reprezentovali nadvládu arpádovského štátu, ale nemohli preduhorské slovenské etnikum jazykovo pomadařčiť.

Pokiaľ ide o predpokladané prispôbenie sa domácej slovanskej aristokracie novým pomerom, je faktom, že viacerí jednotlivci patriaci k popredným vrstvám slovenského obyvateľstva sa po zmene politickej situácie a uvedomení si svojich reálnych možností snažili zaraďiť a nájsť si miesto v rámci novej formujúcej sa uhorskej spoločnosti. Nie je bez zaujímavosti v tejto súvislosti uviesť skutočnosť, že uhorský kráľ Sv. Štefan našiel oporu pri svojich centralizačných snahách práve na území Slovenska. Vojenský tábor v Bíni pri rieke Hron mu slúžil ako základňa v jeho boji proti vzbúrenému protivníkovi Koppányovi a veľmoži Hont a Poznan, o ktorých síce kroniky tvrdia, že boli nemeckého pôvodu, viacerí slovenskí historici sa však prikláňajú k ich domácomu pôvodu, boli jeho osobnými telesnými strážcami. (Príslušníci týchto rodov používali až do konca 13. stor. napospol slovanské mená – Kozma, Kazimír, Stojslav, Ivanka, Buken a aj ich pôvodné dedičné majetky sa nachádzali výlučne na Slovensku). Pokiaľ ide o vrodennú danosť Slovákov prospôbiť sa novým pomerom a asimilovať sa, veľmi aktuálne sú

slová evanjelického kazateľa v Radvani D. Sinapia–Horčičku publikované v diele *Neo forum latino–slavonicum* a hoci pochádzajú až z konca 17. stor. (1678), ich platnosť overila prax tak v dávnej ako i v nedávnej minulosti: „*Neviem z akej príčiny, či z návalu hlúposti alebo pýchy mnohí tí, ktorí sú rodom, jazykom, menom Slováci, jedine a zväčša kvôli pomínuteľnému a dočasnému prospechu sa od tohto národa odtrhajú, svoj pôvod k inému prenášajú a čo je najpotupnejšie, vlastnú matku, od ktorej a z ktorej pochádzajú, najrozličnejšími potupami zahrňujú a urážajú.*“

Stredoveké doklady národného povedomia Slovákov

I keď na to nemáme z raného stredoveku veľa historických dokladov, predsa len disponujeme akými–takými údajmi o tom, že slovenské etnické prostredie si už od vzniku Uhorského štátu uvedomovalo svoju odlišnosť od bezprostredného suseda, ktorým sa po jeho usadení v Karpatskej kotline stalo maďarské etnikum. Vyplýva to napr. zo zakladacej listiny benediktínskeho opátstva v Hronskom Beňadiku pochádzajúcej z roku 1075. Jej vyhotoviteľ, ktorým bola osoba pochádzajúca z tohto kláštora, uvádza kláštorne majetky ležiace na rieke Tise, t.j. v etnicky maďarskej oblasti výrazom „*in Hungaria*“. Hoci inak vieme, že do Uhorska patrilo aj samotné územie kláštora, vidno, že v prostredí beňadických benediktínov sa rozlišovali maďarská a nemaďarská (slovenská) oblasť. Etnickú diferenciaciu maďarského a nemaďarského územia možno doložiť i ďalšími údajmi. V roku 1331 Spišská kapitula vydala svedectvo o rozdelení sporného lesa medzi zemanom Matejom, synom Jekkela a letanovskými kartuziánmi. Hranicou medzi spornými stránkami sa stal Hnilec a svetové strany sa vysvetlili týmto označením: Kartuziánom pripadne časť lesa „*ab illa parte fluvii Gylnich versus Hungariam, hoc est a parte meridionali*“ a zemanovi Matejovi pripadla časť lesa „*ab ista parte fluvii Gylnich versus terram Scepusiensem*“. Z dokladov vyplýva, že na Slovensku si vtedy uvedomovali svoju etnickú odlišnosť od oblasti osídlenej etnickými Maďarmi. S takýmto národnostným zužovaním pojmu Hungaria, resp. Uhorsko len na maďarské etnické územie sa stretávame aj v novoveku. Doklady k tomu nájdeme napr. v žilinskom tridsiatkovom registri (1530): „*kdy pan Mikulaš jeho milost do Uher tahnuti gimiel*“.

Istou formou národného vedomia, resp. jeho časti, historického vedomia (vedomie vlastnej minulosti) starousadlého obyvateľstva – sú Anonymom zachytené zmienky o legendách dedinčanov a piesňach igrícov (ako on sám hovorí: „*falsae fabulae rusticorum et garrulus cantus*

ioculatorum“– *lživé bájky vidiečanov a táravé piesne igrícov*), kolujúcich v jeho časoch, teda začiatkom 13. stor. medzi ľudom, ktoré podľa jeho doslovného konštatovania tupili a znevažovali rod Maďarov. Vo vedomí miestneho obyvateľstva Slovákov zrejme ešte vtedy prežívali tradície niekdajšej slávnej minulosti, ktoré iste neboli v zhode s Anonymom proklamovaným priebehom udalostí z konca 9. stor. (napr. Svätoplukovská tradícia uchovaná v legende o sv. Svoradovi a Benediktovi).

Je jasné, že tieto svedectvá o najstarších prejavoch národného povedomia Slovákov nie sú veľmi nápadné, treba ich v prameňoch doslova krvopotne vyhľadávať. Je to však dôsledkom tej skutočnosti, že svoj pôvod, svoju etnicitu neprezentovalo domáce obyvateľstvo každý deň, pretože jeho existencia sa považovala za samozrejmu. K výraznejším prejavom manifestácie národného povedomia dochádzalo predovšetkým vtedy, keď sa vo svojich záujmoch cítilo ohrozené. Tak tomu bolo v Žiline v roku 1381, keď síce nie Maďari, ale zato nemeckí mešťania krivdili Slovákom. Alebo v Trnave v druhej polovici 15. stor., keď bolo treba tiež upraviť vzťahy medzi Slovákami a Nemcami, v 16. stor. i s Maďarmi, ktorí sem utiekli pred Turkami. Tak to bolo začiatkom 17. stor. v Banskej Bystrici a v Krupine, kde sa za dosiahnutie rovnakých práv spojili Slováci a Maďari proti Nemcom.

Novoveké doklady národného povedomia Slovákov

Dobou, kedy sa pozdvihlo slovenské národné povedomie, je éra reformácie. Významná bola predovšetkým skutočnosť, že reformácia priniesla ideu alebo zásadu vykonávania bohoslužieb v domácom jazyku. Slovenskí evanjelici si za svoj bohoslužobný jazyk zvolili češtinu, keďže to bol jazyk už v tej dobe veľmi kultivovaný a rozšírený aj medzi vzdelancami v susedných slovanských krajinách (o.i. aj v Poľsku) a do češtiny bolo okrem toho už v tom čase preložené aj Sväté Písmo (tzv. Kralická Biblia) a hoci to nebol v pravom zmysle slova jazyk domáci, slovenský, bol slovenčine veľmi blízky a možnosť jeho používania spôsobila viditeľný vzostup slovenskej národnosti. (na margo toho treba povedať, že práve spomedzi slovenských evanjelikov pochádzalo najviac národne uvedomelých ľudí, ktorí potom zohrali významnú úlohu v slovenskom národnom obrodení a v národnoslobodzovacom boji). Ďalším významným faktorom pre pozdvihnutie sebavedomia Slovákov bola skutočnosť, že Slovensko sa stalo v dôsledku okupácie centrálnych oblastí Uhorska osmanskými Turkami a posunutia

jeho hraníc hlboko na sever ťažiskom Uhorského štátu, na ktorom spočívala celá ťarcha protitureckého boja a hospodárskeho vydržiavania štátu. Slováci sa na živote v ňom mohli podieľať v oveľa väčšej miere ako doteraz.

Pôsobenie reformácie ale i toho, že od 16. stor. bolo Slovensko súčasťou habsburskej monarchie, kde tým pádom neexistovali hranice medzi Moravou a Slovenskom a vznikli väčšie predpoklady na vzájomné styky medzi obyvateľstvom oboch krajín, malo za následok, že v tomto období sa už čeština alebo domáci slovenský jazyk používa v značnej miere vo verejnom styku. Zatiaľčo v tlačenej náboženskej a literárnej tvorbe slovenských evanjelických vzdelancov dominuje okrem latinčiny čeština alebo slovakizovaná čeština, v praktických písomnostiach administratívno-právnej a hospodárskej povahy sa začína presadzovať slovenčina. Práve jazyk, teda slovenčina bola v minulosti pri absencii akejkoľvek formy štátnosti najdôležitejším rozlišovacím znakom – atribútom slovenského národa, ktorý ho odlišoval od ostatných národov.

Slovenčina sa teda v tom čase začína používať napr. v hospodárskej a správnej agende nielen majetkov drobných slovenských zemanov ale rovnako tak aj na mnohých majetkoch príslušníkov vysokej šľachty. So slovenským úradovaním sa stretávame napr. na oravskom a bytčianskom panstve Turzovcov, považskobystrickom a modrokamenskom panstve Balašovcov, na panstve Révaiovcov v Turci, Ilešháziocov v Trenčíne, Zayovcov v Uhrovci. Slovenčina sa však používala nielen v úradovaní (išlo o vyhotovovanie urbárov, hospodárskych účtov, o rôznu hospodársku korešpondenciu, inventáre hradov, majerov, majetkov poddaných) prenikla i do osobného písomného styku nielen medzi príslušníkmi nižšej a strednej šľachty, kde by sa to snáď aj očakávalo, ale aj do niektorých magnátskych rodín, ako to presvedčivo dokazuje pomerne bohatá súkromná korešpondencia z týchto čias (Mnohé uverejnil Sasinek v Archíve starých československých listín a v Slovenskom letopise). V slovenčine písali listy napr. palatín Juraj Turzo, hlavný župan Turčianskej stolice Ján Révai, ostrihomský arcibiskup a kardinál Juraj Selepčeni, palatín František Vešeláni, predseda uhorskej kancelárie Mikuláš Ilešházi.

Slovenčina sa však u nás v tomto čase začala používať aj v stoličnej správe (stolice boli samosprávnym orgánom šľachty a zároveň družostupňovou zložkou verejnej správy) – v súdnych sporoch, pri vyšetrovaniach, vypočúvaniach svedkov ale aj vo vedení samotnej stoličnej agendy, keďže drobná šľachta (sedmoslivkári) v slovenských stoličiach inú reč ani neovládala.

Znalosť slovenčiny bývala dokonca samozrejmosťou aj u šľachticov trvale sa zdržiavajúcich v slovenskom prostredí, ktorí neboli slovenského pôvodu (Révaiovci a Zápoľskovci z Chorvátska). Sotva by inak mohol v roku 1534 Nemeč Sebastian Franck vo svojom opise sveta zvanom *Cosmographia* uviesť, že uhorskí šľachtici hovoria vlastným jazykom podobným češtine, teda vlastne po slovensky. Jeden z najvýznamnejších predstaviteľov už spomenutých Révaiovcov Peter Révai v diele *De monarchia et sacra corona Hungariae* vyzdvihuje Slovákov i všetkých uhorských Slovanov a oslavuje ich duchovné bohatstvo. Toto zvýšené sebavedomie šľachty slovenského pôvodu vyjadruje postoj uhorského palatína Juraja Thurza pochádzajúceho z Betlanoviec na Spiši významného podporovateľa záujmov slovenskej nácie, ktorý sa neváha prihlásiť k svojmu etniku, keď vraví o našej slovenskej nácii („*nostra natio slavica*“). Iba na okraj toho uvediem, že podobný výraz použil slovenský vzdelanec Tomáš Velnarius, ktorý v roku 1587 vo Wittenbergu o svojom prievidzskom učiteľovi povedal, že je „*doctissimus vir in nostra Slavonia*“. Turzo sa svojou autoritou zasadzoval za rovnoprávne postavenie Slovákov v krajine, keď sa v ich zápase s krupinskými či banskobystričskými Nemcami postavil na ich stranu. Pod jeho patronátom sa konala v Žiline v roku 1610 synoda evanjelikov z 10 preddunajských stolíc, kde dobudovali svoje organizačné členenie. I na ňom sa prejavilo rastúce národné sebavedomie slovenských evanjelikov – traja Slováci sa stali superintendantami (Láni, Melík, Abrahamides), pre nemeckú a maďarskú menšinu menovali len podriadených zástupcov – inšpektorov.

Krásne vyznanie materinskej slovenčine a vzácny doklad o vlastenectve nám poskytuje vo svojej latinskej knihe veršov a listov *Ultimum vale* (1616) rektor mestskej školy v Trenčíne Martin Moncovicenus. Kniha je vlastne jeho rizlúčkou a obhajobou proti ohováraniam, na základe ktorých bol tohto postu odvolaný. Na svoju obranu o. i. uviedol, že by ho nikdy nenapadlo „*škodiť nášmu hrdinskému národu*“, pretože po ničom vraj netuží, „*než slúžiť nešťastnej vlasti*“ čím myslí Slovensko, pokiaľ mu na to budú slúžiť jeho skromné sily. V súvislosti s používaním slovenčiny sa vyjadril: „*ak sa žiadny národ nehanbí vo vážnych veciach používať vlastnú reč, nech je aj mne dovolené povedať pravdu materinským jazykom. Nehanbím sa používať túto reč, nieto ešte, aby som sa hanbil za národ, z ktorého pochádzam.*“ (*Liceat vera materne dicere, siquidem nullam gentem pudet sua lingua in seriis uti, non enim me pudet hac lingua uti, nedum ut gentis, ex qua ortus sum...*)

Jeden z najznámejších prejavov národného vedomia slovenskej šľachty je zachytený v spise dubnického farára Jána Baltazára Magina z roku 1728 zvanom *Murices sive apologia*. Je to vlastne odpoveď šľachty Trenčianskej stolice na už hore spomínaný dehonestujúci názor Martina Bencsika o Slovákoch ako o Svätoplukovom ľude naveky poddanom Maďarom. V ňom rozvinul autor svoju známu pohostinnú teóriu, v ktorej sa odzrkadľuje demokratické zmýšľanie a snaha o rovnoprávnosť a pokojné spolunažívanie Slovákov a Maďarov v jednom štáte, v ktorom chceli aj Slováci nájsť svoje uplatnenie. Iný doklad na slovenské povedomie domácej šľachty nájdeme v diele Mateja Bela. V časti jeho Notícií venovanej Turčianskej stolici sa píše, že miestna šľachta je vo svojich sídlach staršia ako šľachta maďarského pôvodu, lebo Maďari sa do Dunajskej kotliny prisťahovali neskôr. Autorom tohto výroku však nebol samotný Bel ale turčiansky zeman Andrej Čemanka, čo znamená, že tu ide o názor, ktorý bol vtedy všeobecne rozšírený medzi turčianskou šľachtou. Tieto údaje sú nielen dôkazom toho, že nie je pravdou zastaralý a až dosiaľ pomerne rozšírený názor, že Slováci boli od nepamäti len plebejským národom, národom bez šľachty, ale i toho, že táto šľachta bola slovenská nielen svojim rodom ale aj svojim slovenským povedomím. Zaužívané tvrdenie o plebejských Slovákoch, o tom, že Slováci nemali svoju šľachtu nemožno teda bez výhrady akceptovať. Vedeli o nej i v zahraničí. Inak by totiž nemohli v roku 1585 moravské stavy podať cisárovi Rudolfovi II. „*velikú stížnost a žalobu proti Ondřeji balažimu a některým jiným uherským a slovenským pánům*“.

I napriek tomu, že uvedené doklady potvrdzujú, že zemianstvo a stredná šľachta mali slovenské povedomie, tieto vrstvy začínajú hrať v živote slovenského národa významnejšiu úlohu až neskôr. Za nositeľa jeho ďalšieho vývoja sa v stredoveku považuje meštianstvo a to i napriek tomu, že mestá v priebehu stredoveku mocensky ovládol nemecký živel. Slovenský prvok v mestách však časom početne i majetkovo vzrástol, takže sa stal rovnocenným konkurentom nemeckého patriciátu. Na posilnenie postavenia slovenského obyvateľstva v niektorých mestách vplývali aj husitské výpravy na Slovensko, pobyt Jána Jiskru z Brandýsa a bratrické hnutie. Napr. v Trnave zohralo významnú úlohu v slovakizačnom procese mesta jeho obsadenie husitským hajtmanom Blažkom z Borotína v roku 1432, pred ktorým väčšina nemeckého patriciátu utiekla a jeho majetkov sa zmocnili slovenskí meštania. Posilnené pozície Slovákov v Trnave ich povzbudili v ďalšom boji s Nemcami,

ktorí v Trnave zostali. Konflikty prepukajúce medzi oboma národnosťami musel riešiť sám kráľ. Nemecký živel sa v mnohých mestách snažil rôznymi ochrannými opatreniami zabrániť presadeniu sa Slovákov. Obmedzoval im prístup do cechov, zakazoval zmiešané slovensko-nemecké manželstvá, zabraňoval im kupovanie domov na námestí (získanie domu na námestí bolo totiž spojené s viacerými hospodárskymi výhodami (právo výčapu piva, vína) apod. Napr. v štatúte kremnických ševcov sa v roku 1508 píše: „*Keďže richtár a rada ustanovili tento poctivý ševcovský cech ako nemecký, nech je v ňom miesto len pre nemeckých majstrov a cechmajstrov. Do cechu nemožno preto prijať alebo odporúčať na prijatie takého jednotlivca, čo je Slovák a to na večné časy. Tak isto sa nesmie nijaký Slovák ani Maďar u tunajších majstrov remeslo učiť.*“ Podobné ustanovenie nachádzame ešte v roku 1451 v stanovách prešovských kožušníkov, v roku 1481 v artikuloch bansko-bystrických mäsiarov ale i na mnohých iných miestach. A odtiaľ bol už len krok k ostrým zápasom, ktorých príčiny sú síce spočiatku hospodárske a sociálne, ale čoskoro nadobudli charakter národnostných bojov. Práve v týchto častých bojoch s Nemcami si Slováci upevňovali svoje národné vedomie. A tak sa po čase máme možnosť stretnúť aj zo strany Slovákov s diskriminačnými opatreniami voči iným národnostiam. Príkladom toho je napr. štatút cechu súkeníckych tovarišov v Trenčíne z roku 1590, ktorý nariaďuje, že na jeho rokovaníach sa môže hovoriť len po slovensky, nie po uhersky. V tomto období sa stávalo pravidlom, že niektoré cechy svojim členom nariaďovali pod peňažnou pokutou, aby hovorili „*len po slovensky alebo po moravsky.*“ Slovakizačný proces spôsobil, že v mnohých mestách, v ktorých predtým dominovali Nemci, získali prevahu Slováci. Takto to bolo napr. v Žiline, Ružomberku, Trenčíne, Skalici, Prievidzi a inde), kde sa po slovensky nielen hovorilo ale aj písalo, teda úradovalo. Ale nielen v nich. Slovenských pisárov si vydržovali aj mestá, kde mali prevahu nemeckí meštania. Mnohé z nich (Bans. Štiavnica, Bardejov, Kremnica, Levoča, Trnava) mali totiž mali vo svojom majetku okolité poddanské dediny so slovenským obyvateľstvom alebo udržiavali korešpondenciu s miestnou šľachtou alebo so stoličnými funkcionármi slovenského pôvodu.

Dodnes sa zvykne tvrdiť, že Slováci žili v Uhorsku v tisícročie trvajúcim útlaku. Vzťah Slovákov a Maďarov bol i napriek tomuto veľmi

rozšírenému presvedčeniu v podstate spolužitím, v ktorom aj etnickí Slováci mali možnosť uplatňovať sa na miestnej a regionálnej úrovni všade tam, kde boli silnejší a tvorili väčšinu. Pomerne vysoký stupeň samosprávy v šľachtických stolicích dával možnosť politického uplatnenia aj slovenskej šľachte.

(Znáмым príkladom tejto možnosti je kariéra Pavla Holého z trenčianskej Hradnej, ktorý sa presťahoval do Trnavy, aby tam získal meštianske právo a podporoval záujmy slovenských mešťanov. Dal tu napr. vybudovať slovenský kostol. Neskôr získal do svojho vlastníctva aj viaceré významné majetky – panstvo Hrušov (1502) – k tomu neskôr šľachtickú hodnosť, keď mu kráľ udelil aj vlastný erb.)

Tá sa spolu s poddanými cítila späť a stotožnená s jestvujúcou politickou štruktúrou uhorského štátu najmä, keď táto mala až takpovediac sakrálny charakter (*regnum Marianum*) i keď sa zároveň cítila vedomá si svojho slovenského pôvodu. Slovenský zeman Michal Matiašovský z liptovských Matiašovciach pôsobiaci začiatkom 17. stor. ako tridsiatkový kontrolór v sliezskom Tešíne často korešpondoval s už spomínaným Jurajom Turzom. V jednom zo slovensky písaných listov, ktorý mu poslal v roku 1606 potom, čo v Uhorsku uzavreli s vodcom stavovského povstania Štefanom Bočkajom prímerie, stojí: „*My, kteří sme zde patrioti regni Hungariae, radujice se tomu pokou, velice sme potešení*“ Ešte viac by sa vraj tešil „*spolu s vaši velkomožností v našej milej patrii*“ Preto nás nemôže prekvapiť, keď sa stretneme so skutočnosťou, že sa mnohí národne uvedomelí Slováci cítili rovnako aj uvedomelými obyvateľmi Uhorska, Uhrami ako Slováckmi. Pre nich to bola vtedy samozrejmosť, nevyhnutná súčasť ich života. Uhorsko bolo totiž vlasťou a domovom aj pre Slovákov. Uhorskí králi boli aj našimi kráľmi. Tento pocit, ba presvedčenie jasne svedčí z nasledujúceho dokladu. Keď si niekedy v 17. stor. dali šoltýsi v dedine Svinná preložiť do slovenčiny výsadnú listinu, ktorú ich predkom vystavil kráľ Matej Korvín v roku 1470, jej prekladateľ v úsilí o rovnoprávne postavenie Slovákov urobil Mateja aj slovenským kráľom: „*My Mattias z milosti Boží král uherský, slovenský a český*“. Preto ani my nemôžeme tých tisíc rokov života Slovákov v Uhorsku len tak vymazať z našich dejín, len preto, že Slováci neboli hegómom tohto štátu. Naši predovia to tak nebrali. Je známe, že dokonca i na mnohých matičných zhromaždeniach v druhej polovici 19. stor. sa rečnilo o „*milej uhorskej vlasti*“, hoci jej „podarení“ štátni predstavitelia sa neskôr postarali o jej zrušenie. Skutočný národnostný útlak začína v Uhorsku až

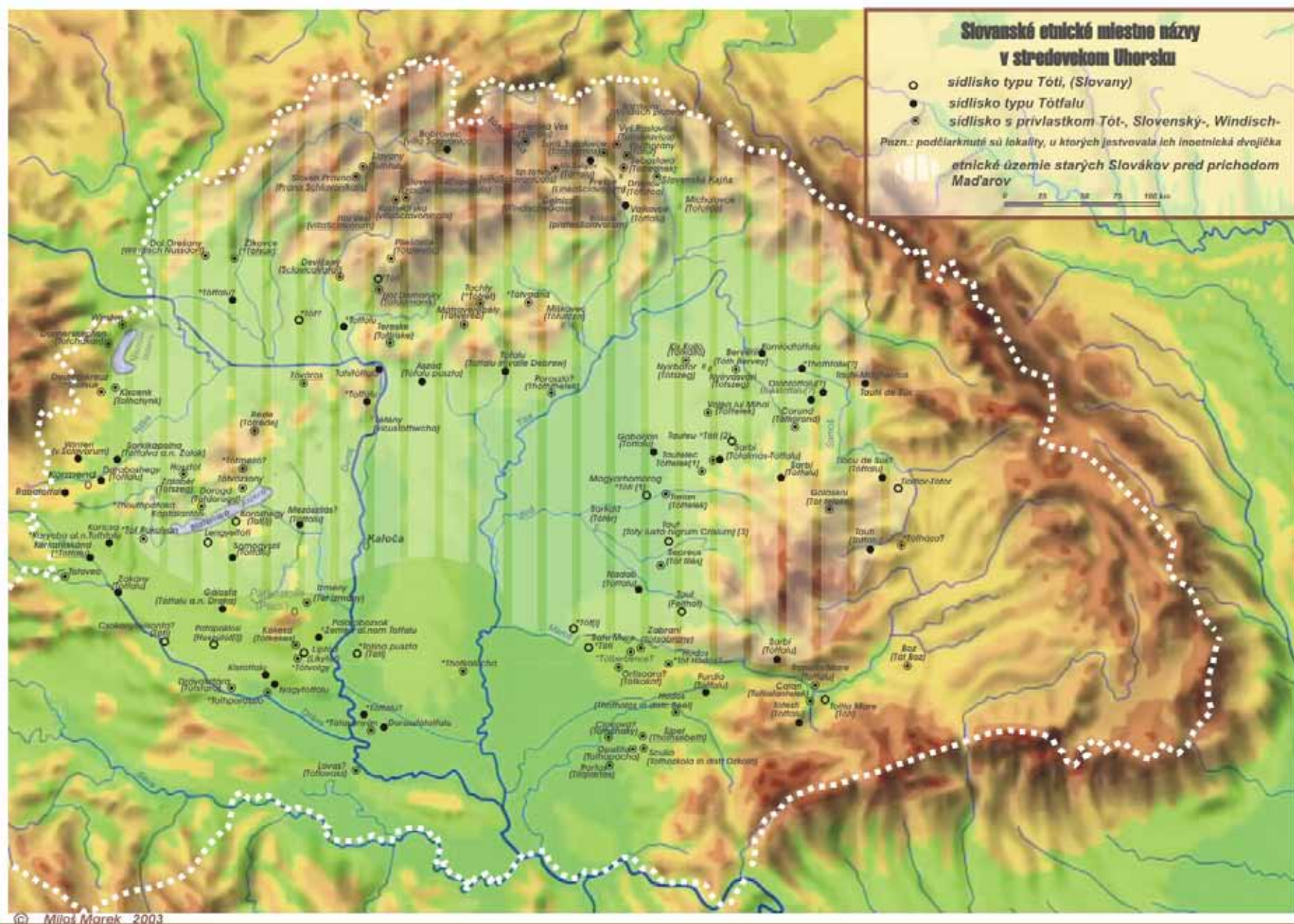
koncom 18. stor., kedy v súvislosti s celoeurópskym národnoobrodneckým hnutím sa prebúdzajú do života aj maďarský nacionalizmus (jeho prvým prejavom bol spomínaný Bencsikov spis) so všetkými negatívnymi vplyvmi, ktoré mal na Maďarov v Uhorsku obklopujúce národy a národnosti. Až jeho dôsledky viedli nakoniec k tomu, že sa Slováci s myšlienkou Uhorska ako svojej vlasti nadobro rozlúčili. Proklamoval to jasne kňaz Andrej Hlinka na porade slovenských politických predstaviteľov v Martine 24. mája 1918 „*Naše tisícročné manželstvo s Maďarmi sa nevydarilo, musíme sa rozísť*.“ Paradoxné je, že takúto vetu musel povedať farár, pre ktorého by malo byť manželstvo nerozlučiteľné.

L I T E R A T Ú R A

- RAPANT, Daniel: Vývin slovenského národného povedomia. In: *Historický sborník Matice slovenskej*, 5, 1947, s. 1–16.
- RATKOŠ, Peter: Postavenie slovenskej národnosti v stredovekom Uhorsku. In: *Slováci a ich národný vývin. Sborník materiálů z V. sjazdu slovenských historikov v B. Bystrici*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 7–40.
- TIBENSKÝ, Ján: *Chvály a obrany slovenského národa*. Bratislava 1965.

Rekonštrukcia pôvodného sídliskového priestoru slovenského etnika v ranom stredoveku.

5. Maďari resp. Uhri

*Pôvod etnika a jeho označenia. „Magna Hungaria“.
Maďari v juhoruských stepiach.*

Začiatky a pôvod národa, s ktorým sme žili tisíc rokov v spoločnom štáte a ktorého príslušníci tvoria dodnes nezanedbateľnú časť obyvateľstva dnešného Slovenska (sú jeho najpočetnejšou národnostnou menšinou), sú obostreté závojom tajomstva. Naznačujú nám to aj rôzne etnonymá, pod ktorými toto etnikum v súdobých prameňoch vystupuje – Huni, Avari, Turci, Baškirci, Hungari, al–Maggarija, al–Hunkar, Sabarti asfali, Dákovia.

Maďarov ich reč zaraďuje medzi národy tzv. uralských jazykov. Etnická hovoriace týmito jazykmi predstavujú z hľadiska antropológie zmes europoidných a mongoloidných typov. Západné skupiny (kam patria napr. Maďari, či baltsko–fínske etniká) sú europeidné, skupiny na východ od Uralu prevažne mongoloidné. Uralská jazyková rodina sa delí na dve vetvy: ugrofínsku a samodijskú. Obidve sa vyvinuli zo spoločného prajazyka, ktorým sa hovorilo pred 7000–10000 rokmi v oblasti stredného Uralu. Za tisícročia vznikli z ugrofínskeho a samodijského jazyka viaceré zoskupenia. Ugrofínčina sa pred 4–5 tisícročiami rozdelila na ugorskú a fínsku skupinu. Fínsku skupinu tvoria baltsko–fínska (fínčina, estónčina, karelčina ai.), laponská, povolžská (muromčina [Ilja Murovec – ruských bylín], meriančina, meščerčina, mordvinčina) a permská (udmurtčina, komijčina) podskupina. Samotná maďarčina patrí do ugorskej skupiny. V jej rámci sú Maďarom najbližší na západnej Sibíri pri rieke Ob žijúce etniká obských Ugrov: teda Ošťaci (vlastným menom Chanti, dnes ich je už len 12 tisíc) a Voguli (sami seba nazývajú Maňšijci, 3 184 – pri sčítaní v roku 1990 – žijú po oboch stranách Uralu). Žijú v dnešnej autonómnej oblasti Chanti Mansijsk. Relatívne blízko príbuzní Maďarom sú aj na západ od Uralu na hornom toku

rieky Kama sídliači Zyriani, južne od nich sídliači Votjaci, Čeremisovia a Mordvinci na Volge ako aj v baltskom priestore žijúci Fíni, Estónci či Karelci. V porovnaní s príbuznosťou slovanských jazykov je to však, ako sme už povedali, príbuznosť veľmi relatívna. Stupeň podobnosti medzi najvzdialenejšími členmi ugrofínskej skupiny, maďarčinou a fínčinou niektorí prirovnávajú k podobnosti medzi ruštinou a angličtinou. Vzdialení predkovia týchto národov a Maďarov rozprávali teda svojho času spoločnou rečou.

S prahistóriou Maďarov zaiste súvisí aj vznik ich samotného etnického názvu. Maďari nazývajú sami seba Magyarok.

Tento výraz však začali používať až po zániku kmeňovej organizácie, kedy sa názov najmocnejšieho z celého nomádskeho zväzu – kmeňa Meder (z ktorého pochádzal i samotný vládnúci rod Arpádovcov) stal základom pre označenie celého integrujúceho sa etnika. Písomne je poprvýkrát doložený v Anonymovom diele Gesta Hungarorum (úvod): „*Hungarii et in sua lingua propria Mogerii vocantur.*“

Dodnes existujú viaceré názory na jeho etymológiu. Toto ich seba-pomenovanie má zrejme svoju korešpondujúcu a paralelnú formu v jazyku oboch etník obských Ugrov, teda najbližších príbuzných Maďarov. Meno je podľa všetkého zložené z dvoch častí. Prvá, teda *magy*, ako etnonymum siaha podľa dnes prevažujúcich názorov do čias ugorského spoluzitia. Ten istý slovný základ sa totiž vraj nachádza aj v sebaoznačení Vogulov menom *Maňši* ako aj v názve *Mosch* pre jednu skupinu Ošťakov, teda najbližších príbuzných Maďarov. Tento slovný základ mala teda pôvodne vo svojom názve každá podskupina spomedzi obských Ugrov. Druhá časť slova Maďar, čiže *-er* alebo *-ar(i)* je podľa mienky jazykovedcov staré ugrofínske slovo označujúcim človeka.

Pokiaľ ide o význam prvej časti etnonyma Magyar, niektorí bádatelia zastávajú názor, že prvá časť tohto zloženého slova *magy* pochádza zo staroiránskeho *manus*, a to zasa zo staroindoeurópskeho základu *mánu*, čo znamená človek (porovnaj nem. mensch, angl. man, slov. muž). Domnienka sa opiera o predpoklad, že Ugri mali v priebehu doby bronzovej mnohostranné kontakty s iránskymi etnickými skupinami v Kazachstane v predpolí južného Uralu. Preto by vraj nebolo prekvapujúce, keby sa dokázalo, že Ugri toto etnonymum prebrali od svojich

iránskych susedov. Keby to bola pravda, obe časti slova Magyar by mali význam človek. Raz iránsky a raz ugrofínsky. Toto etnonymum by teda malo rovnaký význam, ako to bolo v prípade výrazu Tót pre Slovákov alebo Teuton pre Nemcov, kde je základom indoeurópske taut (=ľud). V tejto súvislosti uvediem, že aj eskimácke etnonymum Inuit má tiež význam človek a podobne aj dnes presadzovaný výraz Róm pre Cigánov má v rómskom jazyku to isté značenie.

Nedávno zasa upozornil v súvislosti s hľadaním pôvodu slova Maďar etnológ Péter Veres na to, že prvá časť etnonyma Magyar by sa dala odvodiť aj od maďarského slova *mond* (povedať, rozprávať). V tomto prípade by teda meno Maďar znamenalo „rozprávajúci človek“. Teda niečo podobné, ako to bolo v prípade vlastného označenia Slovanov, o čom sme si viac povedali minule.

Vráťme sa však k procesu vyčlenovania maďarského etnika z niekdajšieho celku. Pôvodná ugrofínska jednota sa rozpadla zhruba pred 4000 rokmi. Samostatný život nastúpila maďarčina asi pred 2500 rokmi, kedy sa rozišli cesty Maďarov a obských Ugrov (teda Ostjakov a Vogulov) a predkovia starých Maďarov sa zo stredného Uralu, starej pravlasti uralských etník, stiahli smerom na juh do oblastí trávnatých stepí medzi riekami Tobol a Išim, aby tu prešli na kočovný spôsob života. Do týchto priestorov kladie maďarská historiografia pravlast' od ugorského príbuzenstva odčleneného staromaďarského etnika. Odtiaľto sa neskôr, nevedno presne kedy – ohľadom chronologického určenia tejto migrácie sa doteraz vedú spory – presťahovali cez horský masív Uralu na západ a usadili na území medzi Uralom a strednou Volgou, v neskoršom stredovekom prameni známom ako tzv. Magna Hungaria, ktoré viac–menej zodpovedá dnešnému Baškirsku, teda krajine na ľavom brehu rieky Volga v údoliach riek Boľšoj Cheremšan, Kundurč, Sok a Kinel' v niekdajšom bezprostrednom susedstve volžských Bulharov. Jestvujú viaceré názory na čas tohto pohybu: podľa jedných sa toto sťahovanie uskutočnilo medzi rokmi 400–300 pred Kristom v súvislosti so zmenou vtedajšej klímy, v dôsledku ktorej nastali v tomto priestore etnické pohyby (predkov Maďarov stotožňujú s archeologickou kultúrou Prochorovka, ktorá sa rozšírila v danom čase na území Baškirska), iní ho kladú medzi roky 350–450 po Kristovi a vysvetľujú výbojom Hunov na západ a následnou reťazovou reakciou sťahovania národov. Ďalšiu možnosť predstavujú 50. roky 6. stor. po Kristovi, obdobie sformovania Tureckej ríše v strednej Ázii, v dôsledku ktorého ustúpili Avari na západ, pričom

so sebou strhli aj iné etniká, možno i starých Maďarov do Baškirska. Sú to však všetko len hypotézy bez presvedčivých argumentov, tak ako vlastne celá maďarská prehistória v tomto priestore.

„Magna Hungaria“

Jedným z najznámejších historických údajov dokladajúcich niekdajšiu maďarskú prítomnosť na území Baškirska je správa dominikánskeho mnícha Juliana. **Julianus**, ktorý sa v 13. stor. vydal z Uhorska, aby hľadal na Východe príbuzných svojho národa, tu našiel skutočne etnikum, s ktorým sa mohol dorozumieť vo svojej materinskej reči. Územie bolo odvtedy nazývané Magna Hungaria

v doslovnom preklade síce Veľké Uhorsko, ale slovo Veľké tu zaiste nevyjadruje jej rozsiahlosť ale jej vzdialenosť od Uhorska, tak ako Veľká Morava v skutočnosti nebola chápaná Konštantínom Porfyrogenetom, ktorý ju označil týmto termínom, podľa svojej veľkosti, ale na základe svojej väčšej vzdialenosti od Byzancie, na rozdiel od k nej bližšie položenej srbskej Moravy. Alebo k Byzancii vzdialené a na rieke Volge ležiace Veľké Bulharsko na rozdiel od bližšieho Bulharska na Dunaji.

Spomenutý mních Julianus sa v roku 1235 so svojimi rádovými kolegami podujal na cestu hľadať pravlast' Maďarov, obrátiť ich na kresťanstvo a pokúsiť sa o ich presídlenie do Uhorska. Pred svojím odchodom študoval všetky správy, ktoré by mu bližšie pomohli tento cieľ uskutočniť. Už v roku 1232 teda 3 roky pred Juliánovou expedíciou podobnú cestu realizoval jeho rádový kolega Otto. Vrátil sa z nej iba sám, hoci ho na začiatku sprevádzali 3 spoločníci. I on však už týždeň po svojom návrate zomrel. Stihol však ešte odovzdať informáciu o stretnutí s istým Maďarom na Kaukaze. V jeho stopách pokračoval i samotný Julianus so svojimi druhmi, keď sa na svojej ceste dostal najprv do krajiny Alanov na sever od Kaukazu, tu sa však na rozdiel od Otta nestretol s nijakými Maďarmi a tak po pripojení sa k mohamedánskej kupeckej karaváne pokračoval na sever do krajiny volžských Bulharov. A tu naozaj naďabil na východných Maďarov. Správu o tejto udalosti oznámil pápežskej kúrii jeho nadriadený brat Riccardus. V liste pápežovi Gregorovi IX. píše: *„V jednom veľkom meste tejto krajiny, ktoré môže údajne postaviť do boja 50 000 bojovníkov, našiel bráta jednu Maďarku z hľadanej zeme. Táto mu vysvetlila cestu, ktorou mal ďalej ísť a tvrdila, že po dvojdnovom pochode iste nájde Maďarov, ktorých hľadá. Tak sa aj stalo. Našiel ich na veľkej rieke Etil*

(Volga). Keď ho uvideli a zistili, že je kresťanským Maďarom, veľmi sa radovali z jeho príchodu. Ukázali mu svoje domy a dediny a pýtali sa na kráľa a krajinu jeho kresťanských maďarských pokrvných príbuzných. Všetko, čo povedal, počúvali s veľkým záujmom, rozumeli mu a on im, keďže ich reč bola takisto maďarská. Sú pohanmi, bez akejkolvek znalosti o Bohu, napriek tomu neuctievajú nijakých bôžikov, ale žijú (bez boha) ako dobytkov. Neobrábajú nijakú pôdu, jedia konské mäso, vlčie mäso a podobné, pijú kobyľie mlieko a krv. Vlastnia mnoho koní a zbraní a sú veľmi odvážni v boji. Z rozprávania predkov im bolo známe, že Maďari pochádzajú od nich, ale nevedeli, kde sa nachádzajú.“

Existujú však aj iné pramene dokladajúce život starých Maďarov resp. ich neodšťahovaných potomkov v oblasti dnešného Baškirska. Podľa správy arabského geografa Balchího (+934) existovali 2 skupiny Baškircov: „Baškirci sú rozdelení do 2 kmeňov. Vnútorých a Vonkajších Baškircov. Jedna časť žije na hranicích s Uzmi [o Uzoch si niečo viac povieme neskôr, na tomto mieste stačí povedať, že to bolo jedno z viacerých tureckých etník, žijúce v tom čase na sever od Kaspického mora] a neďaleko od Bulharov. Ich počet sa odhaduje na 2000 ľudí. Žijú pod ochranou svojich lesov, preto ich ťažko napadnúť. Sú poddanými Bulharov. Druhí Baškirci sú susedmi Pečenehov. Tak oni ako aj Pečenehovia sú Turci a susedia s Byzantíncami.“ Podľa tohto arabského prameňa teda žili pri Urale zostavší ugrofínski Maďari ešte na začiatku 10. stor. v spoločnej vlasti s tureckými Baškircami, ktorí sa tam prisťahovali po odchode väčšiny Maďarov a boli rovnako ako títo poddanými volžských Bulharov. Preto je celkom pochopiteľné, že fráter Julianus našiel ešte v 13. stor. Maďarku v istom bulharskom meste a neďaleko neho i príslušníkov tohto národa. Ale i ďalšie doklady svedčia o niekdajšej prítomnosti Maďarov v Baškirsku. Tak napr. v názvoch baškirských kmeňov Yeney, Kese a Yurmati sa pripomínajú mená staromaďarských kmeňov Jenö, Keszi a Gyarmat a zaujímavá je i skutočnosť, že časť baškirských názvov vodných tokov sa dá odvodiť z maďarčiny. Totožnosť Baškircov s Maďarmi potvrdzuje aj maurský cestovateľ z polovice 12. stor. Abū Hāmid al Garnāti, ktorý v tom čase navštívil aj Uhorsko. Tvrdí: „A tak som prišiel do krajiny Unkūrija (t.j. do Uhorska) a v nej žije národ, ktorý sa volá Bāšgird (t.j. Maďari). Tento národ sem doputoval z tureckých krajov a rozšíril sa aj do krajiny Frankov.“ Pobyt starých Maďarov v tomto priestore dosvedčujú i archeologické doklady. Staromaďarské hroby z obdobia príchodu do Karpatskej kotliny obsahujú rázovitý prvok pohrebného

ritu tzv. očné masky – pokrývky hlavy mŕtveho z hodvábu alebo kože so striebornými platničkami na mieste očí a úst, ktorých účelom bolo jednak zabrániť, aby duša zomrelého opustila svoje sídlo, za ktoré považovali hlavu a obťažovala živých a jednak ochrániť mŕtveho pred zlými silami na druhom svete. A práve takýto prvok pohrebného rituálu obsahujú i hroby v Baškirsku, kde je doložené používanie očných masiek medzi rokmi 700–800 po Kristovi. Z toho sa vyvodzuje záver, že Maďari na tomto území museli žiť ešte v tomto období.

Maďari v juhorských stepiach

Predpokladá sa, že ho opustili niekedy pred polovicou 8. stor., keď sa väčšia časť tohto etnika stiahla na západ, prekročila Volgu a usadila sa v blízkosti Donu v priamom susedstve mocnej Chazarskej ríše, do podriadenosti ktorej sa čoskoro dostala. Jasne o tom svedčí i správa byzantského cisára Konštantína Porfyrogenneta v diele „O spravovaní ríše“, ktoré je jedným z najvýznamnejších prameňov k najstarším dejinám starých Maďarov napísaným v polovici 10. stor. Autor v ňom píše: „Kmeň Turkov, (takto Porfyrogenet nazýva Maďarov, no nielen on, Byzantínci všeobecne mali Maďarov za Turkov. I na samotnej svätostefanskej korune, ktorú však sv. Štefan nikdy na hlave nemal a ktorej dolnú časť poslal kedysi kráľovi Gejzovi (1074–1077) byzantský cisár Michal VII. Ducas, je vyrytý nápis „Geysa rex Turciae“), mal kedysi svoje sídla v blízkosti Chazarov v kraji zvanom Levedia... Na tomto mieste tečie riečka Chidmas, nazývaná aj Chingilus. Spoločne s Chazarmi bývali 3 roky a spolu s nimi bojovali v každej ich vojne.“ Nevieme presne, kde Levedia ležala, predpokladá sa však, že to bolo niekde medzi Donom, Doncom a Azovským morom. (Uhorský kronikár Anonymus používa výraz *Dentumoger*, ktorý sa pravdepodobne týka práve Maďarov v oblasti Donu.) A hoci Porfyrogenet píše len o trojročnom spoložití, v historiografii sa všeobecne uznáva dlhšia doba, asi 200–300 rokov. Kontakty s Chazarmi totiž ovplyvnili hospodárstvo, spoločnosť a kultúru Maďarov tak ďalekosiahle, že to nemohlo byť výsledkom krátkych troch rokov.

Okrem Chazarov obklopovalo Maďarov aj prostredie iránskych Alanov a tureckých Bulharov. Toto spoložitie zanechalo svoje stopy v maďarskej slovnej zásobe, ktorá prebrala do svojho fondu veľa slov tureckého pôvodu (viac ako 200) podľa niektorých názorov práve od tunajších Bulharov. Sú to mnohé termíny z oblasti poľnohospodárstva: tarló

(strnisko), búza (pšenica), árpa (jačmeň), eke (pluh), sarló (pluh), boglya (stoh), vinohradníctva: szőlő (hrozno), bor (víno), ovocinárstva: gymölcs (ovocie), alma (jablko), dió (orech) alebo dobytkárstva ökör (vôl), kecske (koza), disznó (sviňa), sajt (syr), túró (tvaroh). Spolužitie tureckých elementov Chazarskej ríše (či už samotných Chazarov, Bulharov alebo iných) s ugrofínskymi Maďarmi sa okrem hospodárskej oblasti prejavilo napr. i v oblasti kultúry. Maďarské výrazy na označenie písmena (betű) a písania (ír) pochádzajú totiž rovnako tak z turečtiny. Na Done sa teda hospodárstvo a kultúra Maďarov spolužitím s tamojším obyvateľstvom výrazne obohatili. Preto neprekvapuje skutočnosť, že Konštantín Porfyrogenet považoval Maďarov za Turkov. Silné kontakty Maďarov s Bulharmi výrečne dosvedčuje ich samotné pomenovanie okolím.

Iné národy ich totiž nazývali *Ungarn, Wenger, Hongrois, Hungarian*, (v latinských prameňoch figurujú ako *Hungari*), čo pochádza z pôvodného *Onogur* (takto sa nazývali kedysi Bulhari, resp. jeden z ich kmeňov) a toto označenie sa v Európe rozšírilo prostredníctvom východných Slovanov. K tomuto menu prišli Maďari zrejme dlhým spolužitím v spoločnej vlasti s kmeňom onogurských Bulharov (etnikum pochádzajúce z Ázie, ktoré medzi rokmi 600–650 vytvorilo pod vedením chána Kuvrata v oblasti severného Kaukazu a riek Volgy a Kubáne mocnú ríšu a po jej zničení Chazarom sa jeho časť na čele s chánom Asparuchom odsťahovala na dolný Dunaj, kde založila nový, spoločný štát dunajských Bulharov a Slovanov pretrvávajúci až do súčasnosti, časť prešla na sever na stredný tok Volgy a k rieke Kame a časť zostala na svojom mieste.).

Zvyšky Maďarov našiel žiť vedľa povolžských Bulharov fráter Julianus ešte v 13. stor., keď vedľa Magne Bulgarie našiel Magnu Hungariu. Inak z mena Onogur, resp. jeho plurálovej formy Onogundur sa vyvinulo maďarské pomenovanie pre Bulharov – Nándor.

Život v rámci Chazarskej ríše ovplyvnil Maďarov i po stránke organizácie ich spoločnosti. Ich rozdelenie na kmene sa síce predpokladá ešte za ich pobytu v oblasti zvanej Magna Hungaria, ako o tom svedčia názvy baškirských kmeňov Yeney, Kese, Yurmati, no spôsob usporiadania ústrednej moci prevzali od Chazarov, pod ktorých zvrchovanosťou stáli. Ako spomína Porfyrogenet: „*skladali sa zo 7 kmeňov* [Nyék, Megyer, Kürt–Gyarmat, Tarján, Jenö, Kér a Keszi] , *ale knieža nikdy nemali nad sebou, ani vlastné, ani cudzie. Vládli medzi nimi vojvodovia, z ktorých prvý bol Levedi. Jemu dal kagan za manželku vznešenú Chazarku.*“ Tento

Levedi označený za prvého vojvodu bol akiste náčelníkom staromaďarského kmeňového zväzu, ktorý bol ak nie menovaný, tak aspoň potvrzovaný kaganom, s ktorým ho spájali ako vidno aj dynastické zväzky.

Zaujímavý doklad k politickej organizácii starých Maďarov nám poskytuje arabský prameň, ktorým je správa učenca zo starobylej Buchary Džajháního spred roku 900, no čerpajúceho zo starších údajov 9. stor. Táto správa sa však zachovala v diele zvanom *Knihá vzácnych drahokamov* od islamského geografa Ibna Rustu, ktoré je pre rané dejiny starých Maďarov jedným z najdôležitejších prameňov : „*Maďari* (v doslovnom znení *al Maggarija*, čo je najstarším pomenovaním Maďarov v islamských prameňoch) *sú turecký kmeň*. – toto je už druhý autor, ktorý ich považuje za Turkov – *Ich vodca ide do boja na čele 20 000 jazdcov. Nazýva sa künde. Toto meno je osobitným titulom ich kráľa. Majú aj (iného) vládu, ktorý ich riadi. Ten sa volá džula. Všetci Maďari poslúchajú príkazy svojho vládcu, ktorý sa volá džula, vo veciach boja, obrany a iných záležitostí.*“ Pred zaujatím Karpatskej kotliny (tzv. honfoglalásom) mali teda Maďari 2 kniežatá, ktorých názov sa v maďarskej tradícii zachoval ako kende a gyula. Hlavný kráľ bol najvyšším vládcom len nominálne, bola to z veľkej časti ceremoniálna, sakrálna postava. Skutočná moc bola v rukách gyulu. Z rodu, ktorý zastával funkciu gyulu inak pochádzal i kniežací a neskôr kráľovský rod Arpádovcov. O tom, že táto duálna forma vlády má svoj pôvod práve u Chazarov nás oboznamuje správa diplomata bagdadských kalifov u povolžských Bulharov Ibn Fadlána (921–922): „*Chazarský kráľ sa nazýva kagan. Na verejnosti sa objavuje iba trikrát do roka, inak žije v úplnom ústraní. Volajú ho aj Veľkým kaganom a jeho zástupcu (len prosto) kagan. Posledne menovaný stojí na čele vojska a spravuje štátne záležitosti. Jemu podliehajú susední panovníci.*“ O hlavnom chazarskom kráľovi sa ďalej dozvedáme, že ho poddaní uctievali ako Boha, vládne im však iba istý čas (40 rokov), potom ho zabijú (čo naznačuje, že bol iba hračkou v rukách mocnejších).

Podrobnejšie údaje o živote vtedajších Maďarov na stepiach nad Azovským a Čiernym morom nám prináša dielo už spomenutého Džajháního, ktorý o nich píše. „*Maďari majú stany* [išlo o jurty zhotovené z plste] *a kočujú hľadajúc obživu a pastviny. Maďarská krajina je veľká. Jej časť hraničí s pobrežím Čierneho mora. Do tohto mora vtekajú dve rieky. Jedna z nich je väčšia ako Gajhún* (arab. názov pre Amudarju). *Sídla Maďarov sú medzi týmito riekami. Keď začne zima, každý, kto je neďaleko rieky, sa poponáhla k jej brehom a tam strávi chladné a mrazivé dni. Chytá ryby a živí*

sa nimi. Pobyť pri rieke v zimnom období je pre Maďarov veľmi výhodný. V maďarskej krajine je veľa lesov a vody a zima je tam vlhká. Maďari majú veľa poľí. Vládnu nad okolitými Slovanmi a nútia ich, aby im platili veľké dane. Slovanov tak držia v područí. Maďari sú uctievači ohňa. Prepadávajú Slovanov a zajatcov odvádzajú k pobrežiu (Čierneho mora) a tam ich predávajú v byzantskom prístave, ktorý sa volá Kerč. Rozpráva sa, že Chazari si kedysi vykopali priekopy, aby sa ochránili pred Maďarmi a inými (kočovnými) národmi, ktoré žili v ich susedstve. Keď Maďari prídu so zajatcami do mesta Kerč, vyjdú im Byzantínci v ústrety. Otvorí sa trhovisko a Maďari im predávajú otrokov. Nakúpia si za to byzantský brokát, vlnené deky a iný byzantský tovar.“

Zo správy vyplýva, že i v čase písania tohto diela, čo bolo niekedy v 9. stor., boli Maďari nomádkym, kočujúcim etnikom živiacim sa v letných mesiacoch prevažne pastierskym chovom dobytky na rozsiahlych trávnych priestoroch azovských stepí a v zime riečnym rybolovom. Naznačuje však i znalosť poľnohospodárstva a obrábanie poľí. V oblasti Levedie, ako toto územie nazýva Porfyrogenet, ohraničenej na severe (v okolí Charkova a Belgorodu) zónou lesov a na juhu Azovom a severným Kaukazom sa pred príchodom Maďarov rozvíjala roľnícko-pastierska kultúra podľa najznámejšieho pohrebiska Saltovo, ktorej nositeľmi boli iránski Alani a tureckí Bulhari. Nasledujúce spolužitie nemohlo nezanechať svoje stopy i v spôsobe života nových maďarských prisťahovalcov, ktorí boli v prvom rade a predovšetkým kočujúci chovatelia dobytky, ako sme už o tom pri maďarských výpožičkách z turečtiny v odbore poľnohospodárstva, vinohradníctva a ovocinárstva hovorili. Na tomto území sa z nich stali polonomádi, teda ľudia, ktorí sa vedľa pastierstva zaoberali aj poľnohospodárstvom. Prejavilo sa to i na dvojakých typoch obydľí, v ktorých trávili časť svojho života: okrem okrúhlych šiatrov s kolovou konštrukciou obalenou plstou a s otvoreným kozubom vo vnútri sa stretávame i s do zeme zahĺbenými chatrčami štvorcového pôdorysu so stenami z trstia, či prútia omazanými hlinou. Maďarski bádatelia (Györffy) predpokladajú, že organizáciu života a rozdelenie územia medzi jednotlivých staromaďarských vojvodov pozdĺž riek na letné sídla, kde sa venovali chovu dobytky a zimné sídla, kde si živobytie zaobstarávali chovom rýb, uplatňovali Maďari aj istú dobu po svojom príchode do Dunajskej kotliny. Tak napr. na území pozdĺž Dunaja v úseku od Csepelu po Pätkostolia sa vraj premiestňoval vojvoda Arpád. Zimu vraj trávil na ostrove Csepel, ako na to vraj upomína miestny názov Árpádvölgye a v lete

sa zdržiaval na juhu v okolí Pätkostolia. Pokiaľ ide o územie Slovenska miestne názvy Lelovce v Ponitří a Lél pri Komárne sú vraj svedectvom o tom, že sa v nich v zime a v lete zdržiaval vojvoda Lél (942–955) a medzi dnešnými Bošanmi, resp. zaniknutou lokalitou *Basman pri Nových Zámkoch vraj zasa v zime a v lete pendloval jeho predchodca, vojvoda Basman (spomína ho k roku 942 arabský prameň z Rabatu). Slovenská historiografia sa však k tejto teórii stavia skepticky.

Arab Džajhānī pripomína pohanstvo starých Maďarov – sú vraj vyznavačmi ohňa. Staromaďarský pohrebný rítus a náboženské predstavy vykazujú spoločné prvky s Bulharmi. Ich podstatou je tzv. šamanizmus. Viera v šamanov magických zaklínačov a ich moc má u nich svoje korene ešte v ugrofínskych časoch. Významnú úlohu v náboženskom svete starých Maďarov hral i totemizmus. Jeho podstatou bolo uctievanie istého charakteristického znaku–totemu zväčša vo forme zvieraťa, v prípade Maďarov to bol orol. Starí Maďari ho považovali oddávna za prapredka celého kmeňa a jeho ochrancu. S týmto vtákom boli inak spojené ságy viacerých stepných národov vidiace v do výšin sa vznášajúcom orlovi súpera zlých démonov a ich obrancu. Ideou totemizmu je presiaknutá i sága o pôvode starých Maďarov, nachádzajúca sa v uhorských kronikách. Podľa nej vraj bola istá Emesa, matka Álmoša, prvého z rodu Arpádovcov, ktorý bol náčelnikom kmeňového zväzu Maďarov v čase ich príchodu do Karpatskej kotliny, zrodená z bájneho vtáka Turula. Turul je inak turecké označenie pre orla, ktoré Maďari prevzali do svojej reči. Toto zviera sa často nachádza zobrazované na rôznych predmetoch dennej potreby stepných etníc (rôzne druhy šperkov ako napr. kovové spony, nákončia opaskov, nádoby).

Spolužitie Maďarov s Chazarmi v stepiach nad Azovským morom negatívnym spôsobom ovplyvnila občianska vojna, ktorá zachvátila tamojší kaganát začiatkom 9. stor., pravdepodobne v 20. rokoch tohto storočia. Povstalci bojujúci proti ústrednej moci sa totiž po svojej porážke uchýlili práve k Maďarom, čo zhoršilo vzájomné vzťahy oboch susedov. Chazari na nich zrejme čoskoro poštvali svojich spojencov Pečenehov, turecký nomádsky živel zdrživajúci sa v tom čase v stepiach na východ od rieky Volgy, pred ktorými boli Maďari nútení opustiť svoje doterajšie sídla a stiahnuť sa na západ – už v rokoch 836–838 spomína grécky mních Juraj maďarských bojovníkov na dolnom Dunaji.

No len časť z nich sa odsťahovala týmto smerom. Podľa tvrdenia citovaného byzantského cisára Porfyrogeneta [=zrodený v purpure] sa

Maďari po porážke, ktorú utrpeli od Pečenehov, „rozdelili na 2 časti. Jedna časť odišla smerom na východ do blízkosti Perzie a tí sa aj teraz podľa starého pomenovania Turkov (Maďarov) volajú Sabarti asfali. Druhá časť sa usadila na západnej strane spolu s ich vojvodom Levedim na miestach zvaných Etekköz, kde je teraz usadený kmeň Pečenehov.“ Na inom mieste zasa píše: „K onému už spomenutému kmeňu Turkov (Maďarov), ktorý sa usadil na východe v blízkosti Perzie, vysielajú na západe sídliaci predtým spomenutí Turci až do dnešného dňa (cca 950) poslov, navštevujú ich a prinášajú od nich často naspäť aj odpoveď.“ Táto skupina Maďarov našla svoju novú vlasť na južnom Kaukaze na hraniciach Perzie, kde, ako to vyplýva z Porfyrogenetovej správy, udržiavala istý čas živé kontakty s ich súkmeňovcami v Karpatskej kotline. Označenie *Savardi asfali* vraj znamená „neotrastiteľní Savardi“, a Savardi nie sú vraj nič iné ako názov pre Sabirov, súčasť kmeňového zväzu Chazarskej ríše, podľa ktorých bola vraj neskôr nazvaná Sibír. Znamenalo by to, že susedné etniká by týmto spôsobom nazývali Maďarov na základe ich podriadenosti voči Chazarom a teda i Sabirom. Títo *Savardi asfali* sú známi v armémskych prameňoch pod menom *Sevordik*, Arabi ich poznali pod menom *al-Siyawardiyya* (al Masúdí), na základe ich informácií žil tento národ v povodí rieky Kur na hraniciach Azerbajdžanu a Gruzínska. Spomienku na nich tu uchováva miestny názov Savartisvili. Po tejto odštiepenej časti starých Maďarov na Kaukaze však dnes už niet nijakej stopy.

Vráťme sa však naspäť k osudom jadra starých Maďarov. Potom, ako sa vzdialili z chazarského susedstva, zaujali svoje sídla, ako tvrdí cisár Porfyrogenet v okolí riek Dneper, Dnester, Bug a Seret a túto krajinu nazvali Etekköz (v preklade (t.j. Medziriečie, Mezopotámia, názov Etekköz) znamenalo rieku, podobného typu sú maď. názvy Csallóköz, Bodrogköz), v širšom chápaní to bolo územie medzi Chazarským kaganátom a Karpatmi v stepnom priestore nad Čiernym morom, čo je v podstate dnešná Ukrajina. Svätý Cyril–Konštantín sa pred svojou misiou na Moravu stretáva pri svojom pobyte u Chazarov s Maďarmi na polostrove Krym. Presný čas tohto sťahovania z Levedie do Etekközu však nie je doteraz jednoznačne určený a okrem nami už uvedenej doby sa uvádza ako možný termín i rok 889. V týchto nových sídlach sa v podstate nijako nezmenil ich doterajší spôsob života čiastočných nomádov živiacich sa chovom dobytky, ktorí sa na zimu sťahovali do pevných príbytkov a čiastočne venovali roľníctvu. Snáď len s tým rozdielom, že tieto oblasti už boli viac stepného charakteru ako v Levedii, čo nahrávalo viac

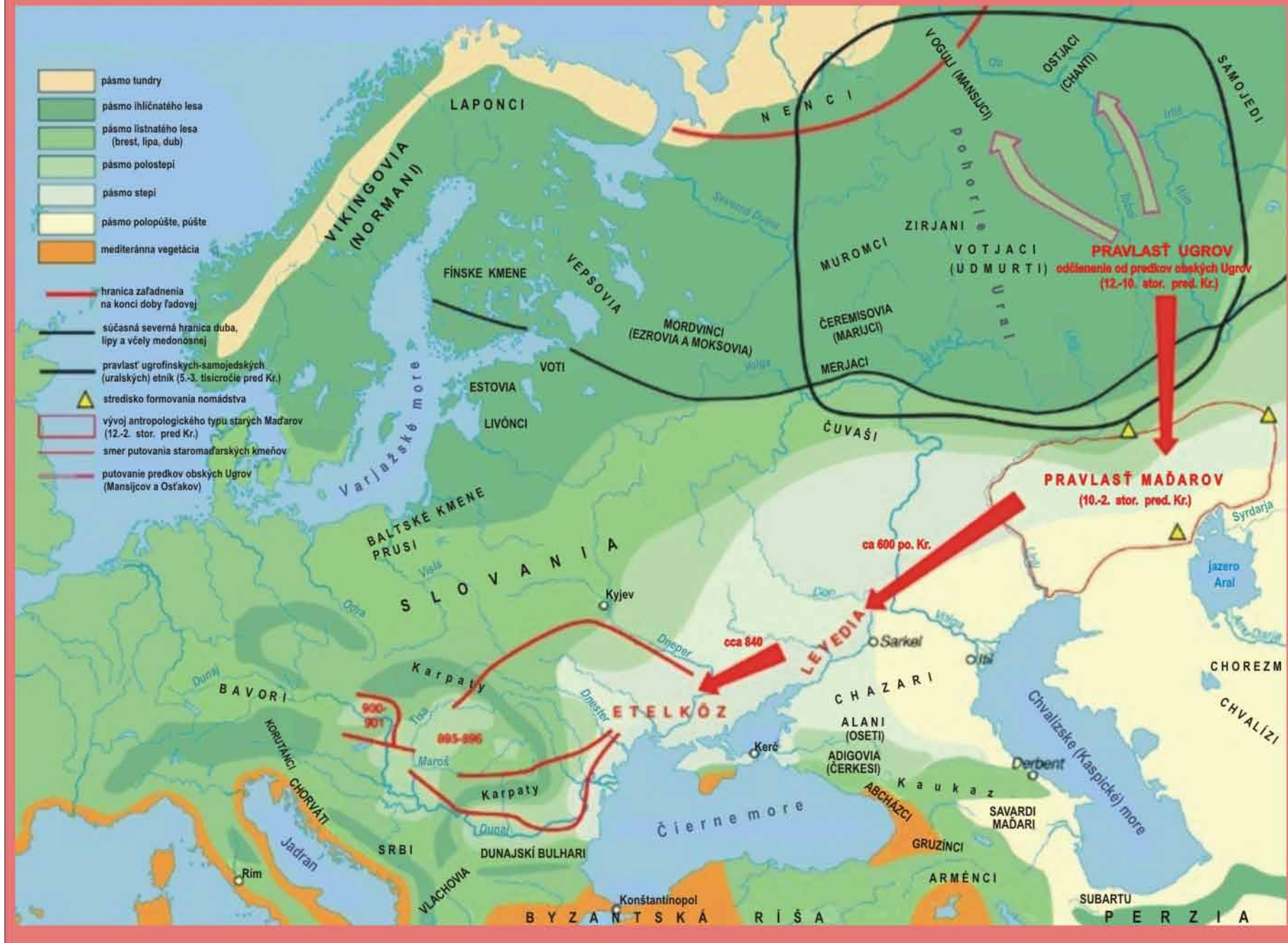
kočovnému životu. Okrem toho početní usadlí roľníci spoločenstva, ktoré sa znova vydalo na putovanie, museli opustiť svoje pevné príbytky, čo tiež posilnilo význam dobytkárstva v porovnaní s predchádzajúcou periódou ich dejín v lesostepnej Levedii. V tejto novej vlasti v Pričernomorí boli Maďari obklopení novými susedmi, na severe to boli početní Slovania práve v tom čase sa s normanskou pomocou formujúceho Kyjevského štátu a na dolnom Dunaji to boli zasa podunajskí Bulhari. Práve títo Bulhari boli vlastne iniciátormi toho, že Maďari sa dlho neudržali ani v tomto priestore a boli nútení sa čoskoro odsťahovať ďalej na západ a stali sa bezprostrednými susedmi nášho národa. O tom však až nabadúce.

LITERATÚRA

- CZEGLÉDY, K.: *Magyar östörténeti tanulmányok*. Budapest 1985.
- DIENES, István: *The Hungarians cross the Carpathians*. Budapest 1972.
- FODOR, István: *Die grosse Wanderung der Ungarn vom Ural nach Pannonien*. Budapest, Corvina kiadó, 1982.
- KIRÁLYI, P.: Die Personennamen Ungarus, Hungaer, Hunger, Hungarius, Onger, Wanger im 8.–9. Jhr. In: *Studia Slavica Hungarica*, 36, 1990, s. 221–225.
- MACARTNEY, C.-A.: *The Magyars in the 9th Century*. Cambridge 1930.
- Magyarország története I/1*. (prísluš. časť sprac. Bartha Antal), Budapest 1984, s. 388.
- A Magyar östörténete*. Zost. Ligeti, L., Budapest 1943 (reprint 1986).
- Magyar östörténeti tanulmányok*. Zost. Bartha, A.–Czeplédy, K.–Róna–Tas, A., Budapest 1977.
- MÚCSKA, V.: Migrácia a etnogenéza Maďarov. Pokus o prehľad súčasného stavu bádania. In: *Acta Historica Neosoliensia*, 7, 2004, s. 25–33.
- PAULINY, Ján: *Arabské správy o Slovanoch (9.–12. storočie)*, Bratislava, Veda 1999.
- SUSARIN, V. - P.: Rannij etap etničeskoj istorii Vengrov. Problemy etničeskogo samosoznaniya. (Anot.: Niederhauser E., *Századok*, 133, 1999, 3, s. 631)

PUTOVANIE A ETNOGENÉZA MAĎAROV

6. Maďari (pokračovanie)

*Symbióza s ostatnými národnosťami.
Úloha Maďarov ako tzv. štátotvorného etnika.
Maďari na Slovensku.*

Minulú hodinu sme skončili rozprávaním o poslednej štácii starých Maďarov pred ich príchodom do Karpatskej kotliny, ktorou bolo územie tzv. Etelköz, tj. oblasť stepí nad Čiernym morom medzi dolným Dunajom a Dneprom. Teraz budeme pokračovať udalosťami, ktoré spôsobili, že ani tu sa dlho neohrli a po niekoľkých desaťročiach tamojšieho pobytu sa koncom 9. stor. museli odsťahovať ďalej na západ.

Ich presťahovanie na stredný Dunaj sa udialo za dramatických okolností. Roku 894 prebiehala vojna medzi Byzantskou ríšou a Bulharskom, pri ktorej sa Bulhari snažili striasť Byzantskej zvrchovanosti. Po tom, čo bulharský panovník Simeon uštedril Byzantincom v Macedónsku ťažkú porážku, sa cisár Lev VI. Múdry v núdzi obrátil o pomoc na Maďarov žijúcich v tom čase na severnom brehu dolného Dunaja. Jeho vyslanci uzavreli s maďarskými náčelníkmi Arpádov (gyula) a Kusalom~Kursánom (kende) vzájomné spojenectvo, v súlade s ktorým prekročilo maďarské vojsko vedené Leventem, Arpádovým synom, Dunaj. Výsledkom ťaženia Maďarov boli dve vážne porážky Bulharov, pri ktorých Simeon len s ťažkosťami vyviazol z bojiska útekom. V tiesnivej situácii uzavrel s Byzantskom separátny mier a sústredil všetky svoje zvyšné sily proti v krajine lúpežiacim Maďarom. Svoju nepriaznivú pozíciu sa snažil zlepšiť i tým, že nadviazal spojenectvo s tureckými Pečenehmi tlačiacimi sa z východu do čiernomorských stepí. Maďari sa tak dostali do zovretia dvoch nepriateľov. Následkom toho bola ich drvivá porážka pri ich treťom a rozhodujúcom vojenskom strete s Bulharmi na Balkáne. Fuldské analýzy o tom píše: *„Kto by len mohol vykresliť a zrátať straty pohanských Avarov [i.e. Maďarov] počas tých veľkých bojov, keď len Bulhari, ktorým bolo dopriate víťazstvo, stratili 20-tisíc jazdcov.“*

Zvyšky porazených staromaďarských oddielov utekajúcich pred Bulharmi však už nenašli v Etelköze svoj domov. Spôsobili to Pečenehovia, ktorí prepadli a zdecimovali tu bez väčšej ochrany zostavšie prosté staromaďarské obyvateľstvo. Tí, čo z neho túto katastrofu prežili, potom pod vedením ich náčelníka Arpáda rýchlym pochodom opustili dovtedajšiu vlasť a Vereckým priesmykom horského masívu Karpát sa dostali koncom roku 895 alebo začiatkom roku nasledujúceho do východných oblastí Karpatskej kotliny. Touto skutočnosťou nepríjemne zaskočené oddiely Arpádovho syna Leventeho sa preto museli obrátiť rovnakým smerom a pred tlakom prenasledujúcich Bulharov a Pečenehov prešli rýchlym sledom priesmykmi južných Karpát do Potisia, kde sa napokon spojili so svojimi súkmeňovcami.

S územím Karpatskej kotliny sa však starí Maďari mali možnosť zoznámiť už skôr. Ich lúpeživé vpády sem smerovali ešte pred ich definitívnym usadením sa tu. Anály kláštora Saint Bertin ešte k roku 862 píše o tom, že tunajším národom nepodobní nepriatelia, zvaní Maďari, plienili v jeho [i.e. východofranského kráľa Ľudovíta Nemca] kráľovstve. V roku 881 sa zasa stretáme s Maďarmi pri Viedni, kedy sa vojensky stretli s Frankami. Život Metoda spomína tesne pred smrťou (885 ante) Metodovo stretnutie s jedným z náčelníkov staromaďarských vojenských družín plieniacich niekde pri Dunaji. V roku 892 pustošili Maďari spolu s Frankami územie Veľkej Moravy a tesne v predvečer ich príchodu v roku 894 vyplienili s dorozumením Svätopluka Panóniu. Možno teda povedať, že už pred samotným honfoglalášom mali skúsenosti s tunajším priestorom a v ňom panujúcimi pomermi, čo len uľahčilo ich rozhodovanie, kam sa po vyhnaní Pečenehmi majú utiahnuť. Priestor nechránených stepí nad Čiernym morom im nezaručoval na dlhú dobu pokojný život. No kotlina chránená horským vencom karpatského oblúka im ho poskytnúť mohla. A situácia, aká v Karpatskej kotline nastala po smrti mocného veľkomoravského panovníka Svätopluka, po ktorej už nejestvovalo silnejšej politickej moci schopnej postaviť sa im na vážnejší odpor im nahrála do kariet.

Z opisu okolností, za ktorých kmeňový zväz starých Maďarov prišiel do novej vlasti, je zrejmé, že bezprostredne pred svojím príchodom utrpel veľké straty na ľuďoch a majetku, ktorý pozostával predovšetkým zo stád dobytky. Aj porovnanie veľkosti starej a novej vlasti kmeňového zväzu starých Maďarov svedčí o tom, že najmä pokiaľ ide o ich hlavný hnutelný majetok, stáda dobytky, prišli do novej vlasti po dlhom

a namáhavom pochode s podstatne nižším stavom, lebo len tak im mohla nová vlasť svojou rozlohou stačiť pre ich spôsob života. Preto pri odhadoch počtu príslušníkov kmeňového zväzu starých Maďarov v čase ich príchodu do novej vlasti sa zdajú hodnovernejšími nižšie cifry. Súdobé pramene nehovoria konkrétne o celkovom počte prisťahovaných Maďarov iba arabské pramene svorne píše o 20 000 bojovníkoch bojujúcich na strane ich kniežata. Vychádzajúc z tohto maďarskí historici odhadujú, že v čase obsadenia vlasti sa v staromaďarskom kmeňovom zväze nachádzalo asi 400–500 000 ľudí, ktorí tu našli starousadlé obyvateľstvo približne o počte asi 200 000 ľudí. Obe čísla sú nepochybne značne prehnané. No zatiaľčo prvé je nadmieru zväčšené smerom nahor, druhé je stlačené príliš nadol. Podľa názoru našich historikov (Marsina) reálny počet Maďarov v tom čase činil zhruba 200–250 000 duší. Teda o niečo nižší počet, než bolo vtedy Slovanov v Dunajskej kotline. Inak by bolo totiž nepredstaviteľné, aby ešte v 12. stor. považovali Uhorsko za slovanskú krajinu, ako to robí saský kronikár Helmold. Zaujímavé je nepochybne i konštatovanie španielskeho obchodníka židovského pôvodu Ibrahima ibn Jakúba, ktorý v polovici 10. stor. navštívil strednú Európu. O národnostnej situácii tohto regiónu napr. píše: „*Väčšina severných národov hovorí po slovansky, lebo sa pomiešali so Slovanmi. Medzi nich patria kmene Nemcov, Maďarov, Pečenehov, Rusov [o normanských Rusoch je tento fakt dodnes všeobecne známy] a Chazarov.*“ Pokiaľ ide o Slovákov, na základe odhadu sa predpokladá, že v poslednej štvrtine 9. stor. žilo na území Slovenska okolo 120 000 obyvateľov.

Je nepochybné, že nomádi sa v novej vlasti, donútení tvrdými skutočnosťami, pomerne rýchlo orientovali a prenikali ďalej najmä tam, kde nenarazili na väčší odpor. A to bolo skutočnosťou i v Dunajskej kotline, ktorej severná časť, územie dnešného Slovenska, bolo súčasťou Veľkomoravskej ríše oslabenej vnútornými rozpormi rozhádaných potomkov kráľa Svätopluka. I tento priestor však zaujali len postupne. Obsadenie Dunajskej kotliny im teda zabralo istý čas. Možno ho vcelku spoľahlivo rekonštruovať na základe kronikárskych záznamov súdobých autorov. Je faktom, že najstaršími sídlami starých Maďarov tu boli východné časti tejto kotliny, teda svojím stepným charakterom typická oblasť Potisia a územie medzi Dunajom a Tisou.

Sem, teda na hranice svojej ríše, ich prijalo na základe zmluvy ako svojich federátov a spojencov nitrianske údelné knieža Svätopluk II. Maďarov teda prijali Moravia priateľsky, ako to možno predpokladať

na základe tzv. legendy o bielom koni a možno i preto sa nezachoval žiaden písomný doklad, ba ani v ľudovej tradícii sa neudržala spomienka na nejaký veľký a rozhodujúci ozbrojený stret medzi moravskými Slovanmi a starými Maďarmi. Maďari však nezostali na mieste, ktoré im vymedzil Svätopluk. Tlačili ďalej na západ. Neuspokojili sa s priestormi príliš tesnými pre extenzívny chov dobytka. Okrem toho, nebolo to ani v ich povahe. Aspoň tak to naznačuje výpoveď byzantského cisára Leva VI. Múdrego (886–912), osoby, ktorá sa aktívne zapojila do udalostí bezprostredne súvisiacich s príchodom starých Maďarov do strednej Európy. V jeho diele „O vojenskej taktike“ o nich totiž nájdeme o. i. uvedené i toto: „*Turecké kmene (=staromaďarské) sú zvedavé a skrývajú svoje úmysly. Sú neverné a nespoľahlivé a s nenásytnosťou sa zmocňujú majetku. Pohrdajú prisahami a ani zmluvy nedodržiavajú, ani sa s darmi neuspokojia. Obyčajne ešte prv ako od niekoho prijmú dar, myslia na úklady a porušenie zmlúv.*“ Inak ale pri interpretácii podobných výpovedí stredovekých autorov treba byť opatrný. Stredovek dosť zveličoval, či už išlo o negatívne alebo pozitívne vlastnosti opisovaných udalostí alebo osôb. Zaujatosť a tendenčnosť autorov boli celkom bežnou vecou. O Svätoplukovi napr. letopisy kláštora vo Fulde hovorili iba ako o „*schránke všetkej vierolomnosti.*“

Maďarov v ďalšom postupe na západ lákala nádej na bohatú korisť, akú v hospodársky menej rozvinutých a obyvateľstvom menej zaľudnených častiach kotliny nemohli očakávať. Územia **Panónie sa zmocnili** v roku 900 po smrti ich niekdajšieho spojenca cisára Arnulfa, ktorý ju dovtedy držal vo svojej moci. Pokiaľ ide o Veľkú Moravu a jeho východnú časť Nitriansko, po prvýkrát sa dostali na toto územie v roku 898, kedy v dorozumení so spomenutým Arnulfom plienili dnešné juhozápadné Slovensko pravdepodobne až k rieke Morave. Touto udalosťou Morava prakticky stratila svoju politickú samostatnosť a zvrchovanosť, aj keď formálne ešte nejestvovala niekoľko rokov. V staršej dobe sa za dátum, kedy zanikla, zvykol považovať 5. júl roku 907, kedy v bitke pri Bratislave porazili Maďari bavorské oddiely vedené markgrófom Liutpoldom. No v tejto bitke už Moravia vôbec nevystupovali. Nejestvovalo už totiž sily, ktorá by ich bola schopná zmobilizovať. (A tak od čias štúrovcov sa traduje ono známe: „*Bratislava, Bratislava, tam zapadla Slávov sláva*“)

Maďari sa však zmocnili len východnej polovice územného jadra Veľkej Moravy, čo znamená, že si podmanili len nitrianskych Slovanov. Jej západná časť – územie moravských Slovanov – jazykovo a etnicky veľmi

príbuzného, ak nie totožného etnika, teda dnešná Morava, sa dostala do záujmovej sféry českých kniežat, ktoré ju postupne dostali do svojej moci. Trvalo im to však istý čas. Pevnejšie sa im to podarilo až v priebehu 11. stor. V roku 1019 ju vydobil od Poliakov knieža Oldrich a zveril ju do správy synovi Břetislavovi. Upevňovanie českej moci na Morave sa dialo násilným spôsobom. Břetislavov nástupca, knieža Spytihnev II. dal napr. v roku 1055 zajať asi 300 najvznešenejších moravských veľmožov a deportoval ich ako väzňov na rozličné české hrady. Nahradil ich svojimi vernými ľuďmi, ktorých vplyv na kostoly a školy možno vnímať ako začiatok asimilácie moravských Slovenov k českému etniku. Napriek tomu celé 11. a 12. stor. je poznamenané odbojom moravskej šľachty proti českej nadvláde, čo svedčí o tom, ako ťažko prijímali pôvodní moravskí Sloveni českú supremáciu.

Približne polstoročie, ktoré nasledovalo po obsadení Karpatskej kotliny starými Maďarmi sa nieslo v znamení lúpeživých a pustošiacich vpádov do celej Európy. Ich veľký vojenský potenciál začali časom využívať vo svoj prospech tamojší veľmoži, kniežatá či panovníci, ktorí si ich najímali proti svojim odporcom. A tak v tomto období sa s nimi mali možnosť zoznámiť obyvatelia Korutánska, Talianska, Švábska, Saska, Lotrinska, Burgundska, Francúzska, Belgicka či Španielska a na východe podnikali výpravy na Balkán a na územie Byzantskej ríše, kde obľahli dokonca samotný Konštantínopol. Ich svojrázna vojenská taktika spočívajúca v nečakanom a prekvapivom útoku a ešte rýchlejšom ústupe, bola v tamojšom prostredí nezvyčajná a kým sa s ňou dokázali vysporiadať, uplynula istá doba. No za ten čas stihli nahnať strach všade, kadiaľ ich oddiely prešli. O spôsobe boja starých Maďarov podáva svedectvo už spomenutý byzantský cisár Lev VI. Múdry. Píše: *„Vyhľadávajú vhodné príležitosti a nepriateľov sa usilujú poraziť ani nie tak silou svojich rúk, ako skôr lstou, nečakanými prepadmi a tým, že ich zbavia potrebných vecí. Sú ozbrojení šablami, panciermi, lukmi a kopijami. Väčšina z nich nosí dva druhy zbraní. Na pleciach majú kopije a v ruke držia luky. Oboje používajú podľa potreby. Ak sú prenasledovaní, získavajú prevahu skôr použitím lukov. Sprevádza ich veľké množstvo zvierat, žriebät a koní. Je to jednak pre potrebu a mlieko, jednak preto, aby vyvolali dojem, že je ich veľký počet.“* Jestvujú viaceré farbisté opisy západných kronikárov svedčiace o spúšti, ktorú

po sebe maďarské oddiely na svojich lúpeživých výpravách zanechali. Napr. Fuldské anály (Fulda – benediktínsky kláštor v dnešnom Nemecku) k roku 894 píše: *„Avari, ktorí sa volajú Maďari, podnikali v týchto časoch nájazdy za Dunaj a spôsobili tam mnoho utrpenia. Úplne totiž vyvražďili mužov a staré ženy. Iba mladé dievčatá ako dobytkov na ukávanie vlastnej vášne vládli so sebou a celú Panóniu až do základov spustošili.“* Opät prúmskeho kláštora Regino (+ 915) zasa zapísal: *„Roku 889 od Vtelenia Pána sa národ Maďarov, najdivší a krutejší než všetky obludy – v minulých storočiach nikým nepoznaný, lebo sa nikde nespomína – zo skýtskych kráľovstiev a močiarov, ktoré sa rozprestierajú do nedozerna v okolí Donu, pobral [na západ]. Odtiaľ spomínaný národ vyhnali z jeho vlastných sídel susedné národy, ktoré sa nazývajú Pečenehovia, pretože ho predstihli počtom i statočnosťou. Rodná zem...nestačila pojať rýchlo sa množiace obyvateľstvo. Keď boli teda Maďari násilne vyhnaní, rozlúčili sa s vlastou a vydali sa na cestu, aby našli krajinu, ktorú by mohli obývať a vybudovať si tam sídla. Zo začiatku blúdili po pustatinách Panóncov a Avarov a zaobstarávali si každodennú obživu lovom a rybárčením. Potom začali organizovať nepriateľské vpády do krajín Korutáncov, Moravanov a Bulharov. Iba málo ľudí pritom zahubili mečmi, tisíce ďalších sa však stali obeťami ich šípov, ktoré vystreľujú z lukov zhotovených z parohov s takou veľkou zručnosťou, že ich zásahom sa dá iba ťažko uniknúť.“*

Kaplán benátskeho dóžu Petra Orseola, Ján Diaconus vo svojej kronike do roku 1008 píše: *„Maďari (Ungri) pohanský a veľmi krutý národ prišiel do Talianska podpaľujúc a rabujúc všetko spustošil, väčšinu obyvateľstva pozabíjal, no mnohých ako zajatcov ponechal pri živote. Kráľ Berengar vyslal proti nim 15 tisícové vojsko z ktorého sa však len málo vojakov vrátilo naspäť. Maďari sa prehnali naprieč Trevisom, Padovou, Bresciou, dostali sa k Pavii a Milánu a všetko spustošili. Ale na svojich koňoch a kožených člnoch vtrhli i do Benátok a po úteku obyvateľstva vypálili Cittanuovu. Keď sa pokúšali dostať ďalej, dóža Peter ich svojou flotilou zahnal naspäť. Tieto nepokoje v Taliansku a Benátsku trvali rok. Kráľ Berengar potom daním zajatcov a darov nahovoril spomenutých Maďarov, aby z Talianska odtiahli so všetkou korisťou, ktorú tu získali.“*

Horespomenuté hrôzy a spúšť, ktorú po sebe zanechali starí Maďari na svojich lúpeživých výpadoch po Európe boli popri podobnom výzore tým dôvodom, prečo ich na západe stotožňovali s Hunmi alebo Avarmi. Za všetkých spomeniem Widukinda z opátstva Korvei: *„Avares, quos modo Ungarios vocamus(...) Avares autem, ut quidam putant, reliquiae erant Hunnorum.“* Inak i z týchto údajov vychádzali tí maďarskí vedátori, ktorí

rozvinuli teóriu tzv. dvojitého *honfoglalásu* (*kettős honfoglalás*), teda, že Maďari sa koncom 9. stor. do Karpatskej kotliny vlastne len vrátili, aby druhýkrát zaujali toto územie, no teraz už natrvalo.

Koristnícke výpravy definitívne ukončila drvivá porážka, ktorú im v roku **955** na rieke Lechu pri Augsburgu uštedril cisár Otto I. (a pomocný český oddiel). Maďari boli porazení takmer na hlavu. Zajatí a postupne obesení boli aj ich vodcovia Bulču a Lél. Podľa tradície sa vrah z tejto bitky zachránilo iba 7 bojovníkov. Spomenutý rok je **klúčovým rokom v maďarských dejinách**. Znamenal totiž ukončenie jednej etapy ich dejín a začiatok novej éry, v ktorej nastáva obrat v živote v smere opúšťania stepných tradícií ich doterajšieho života a príklonu k západu a jeho kultúre a civilizácii. Bitkou na Lechu stratilo staromaďarské etnikum väčšinu svojej útočnej vojenskej sily. Urýchlili sa tým podmienky pre definitívny zánik ich kmeňového patriarchálno-rodového zriadenia v rámci tzv. vojenskej demokracie a vznik nového rozdelenia staromaďarskej spoločnosti na základe súkromného vlastníctva, ktorého nahromadeniu prispeli aj koristnícke vpády po celej Európe. Je viac ako pravdepodobné, že porážka na Lechu bola spojená s politickými podmienkami, medzi ktoré určite patrilo vzdanie sa ďalších výbojov a podriadenie sa európskym predstavám o spolunažívaní na kresťanskom základe. Pomocnú ruku v tomto smere poskytla i víťazná strana. Príchod 12 nemeckých rytierov na pomoc prvému uhorskému kráľovi Štefanovi pri zakladaní uhorského štátu sa datuje už do čias vojvodu Gejzu. Na tejto akcii, ktorej cieľom bola europeizácia starých Maďarov, sa však aktívne zúčastnili aj príslušníci iných národností a to nielen mimo hraníc Karpatskej kotliny. Veľkú úlohu v tomto zohralo i samotné slovanské obyvateľstvo, vedľa ktorého sa staromaďarské kmene usadili. Maďari boli oddávna veľmi učenlivý národ, ochotne preberali od svojich susedov mnohé veci, s ktorým sa dovtedy vo svojom živote nestretli. I preto je dôležité pri kladení základu uhorského štátu nezabúdať na podiel domáceho starousadlého obyvateľstva. A to i napriek doteraz rozšírenému názoru o maďarskom „štátotvornom národe“ Uhorska a jeho „neštátotvorných“ národnostiach. Treba si uvedomiť, že ugrofínski nomádi nepriniesli do Panónie hotový štátny útvar. Neboli na takom stupni vývoja, aby to mohli urobiť bez pomoci svojho vyspelejšieho okolia. Na jeho výstavbe sa aktívne podieľali, spolupracovali okrem samotných Maďarov aj iné národnosti. Dobré si to uvedomovali i samotní uhorskí panovníci, ktorých vzťah k tu žijúcim etnikám nemožno považovať

za nepriateľský. Po celý stredovek sa prakticky nestretáme, aby uhorská štátna moc vyvinula nejakú evidentnú snahu o asimiláciu tunajších národností. Príklad, ako sa má panovník správať k cudzincom dal vo svojich známych Napomenutiach synovi Imrichovi prvý uhorský kráľ Štefan I., keď odporúča láskavé prijatie a chovanie sa voči hosťom, pretože, ako tvrdí „kráľovstvo jedného jazyka a obyčaja je krehké a nestále.“ Maďarský nacionalizmus a jeho odnárodnovacia politika sú tak plodom až neskoršieho obdobia.

Usadzovanie starých Maďarov na Slovensku.

V začiatčnom období po príchode starých Maďarov, v čase koristníckych výprav sa na územie Slovenska umiestňujú predovšetkým vojenské oddiely staromaďarských bojovníkov pochádzajúce z jeho 7–8 kmeňov. Usadzujú sa na takých miestach, ktoré boli svojou polohou v súlade s účelom ich umiestnenia, totiž pozorovať, strážiť a zabezpečovať vojenskú kontrolu nad touto oblasťou osídlenou im cudzím a nespoľahlivým slovanským žvlom. Preto ich lokality možno nájsť zväčša na strategicky významných bodoch tohto priestoru: na dôležitých komunikačných ťahoch a ich križovatkách, pri brodoch, prípadne v bezprostrednej blízkosti slovanských hradísk a niekdajších veľkomoravských administratívnych centier, potenciálnych ohniskách slovanského odporu ako kontrola a dozor nad nimi.

Hoci sú tieto posty doložené na pomerne veľkom počte lokalít predovšetkým juhozápadného Slovenska, ich zásah do etnickej skladby miestneho obyvateľstva nebol v tom čase nijako podstatný. Obmedzoval sa na zopár mužských jedincov (bojovníkov) a ich rodinných príslušníkov, ako to prezrádzajú veľkorodinné pohrebiská s hrobovým materiálom orientálneho pôvodu (tzv. levedská industria) a nomádkym prejavom v pohrebnom rite, ktorý charakterizujú jazdecké hroby obsahujúce zbrane, súčasti odevu a konského postroja. Z nálezov zbraní sú to predovšetkým železné hroty šípov, kostené obloženia luku, šable, prípadne kopija. Z konského postroja sa medzi nálezmi vyskytujú hlavne hruškovité strmene a dvojdielne zubadlá. Ďalej sú to súčasti odevu. Staromaďarský odev sa vyznačoval bohatým kovaním, ktorým bol zdobený aj postroj koňa. Strieborné a pozlátené liate, či plechové kovania pochádzajú ešte z chazarských dielní. Na kovaniach absentujú ľudské

motívy. Zato veľmi hojné sú rastlinné a geometrické motívy. No často sa vyskytujú i zvieracie motívy (s bájnym vtákom zvaným turul).

Najstarší sídliskový zásah staromaďarského živlu na Slovensku máme archeologicky doložený na južnom Zemplíne v tzv. Medzibodroží a spadá do obdobia prelomu 9. a 10. stor., čo je v zhode s predpokladaným smerom ich príchodu zo severovýchodu a počiatočným usadením sa v hornom Potísi (Ide o prúd utečencov vedený Arpádovcami – najznámejší nález predstavuje honosný hrob stmaď. veľmoža niekedy považovaného za hrob Arpádovho otca Álmoša). Staromaďarská prítomnosť na tomto mieste sa však považuje len za prechodnú záležitosť a podľa všetkého ju nenasledoval prienik prostého obyvateľstva. Akiste preto, že sa v dôsledku postupného obsadzovania dobytého územia cez údolie Ipla (nálezišisko Prša, okr. Lučenec) presunuli ďalej na západ o.i. i na územie dnešného juhozápadného Slovenska, kde ich lákala nádej na bohatšiu korisť a kde je ich prítomnosť archeologicky preukázateľná od dvadsiatych rokov 10. stor.

Archeologické doklady v tomto smere dopĺňajú zozbierané toponymické údaje, ktoré po sebe zanechali príslušníci tejto strednej (bojovníckej) vrstvy staromaďarskej spoločnosti v kmeňových miestnych názvoch typu Nyék, Megyer apod. roztrúsených v južných častiach západného a stredného Slovenska. Patria sem tieto lokality:

- ▶ Kmeň **Nyék**, ktorého uvádza Porfyrogennet na prvom mieste, mal svoje sídla v Čiernej Vode (predtým Čierne Nelyje–Fekete Nyék, GA), v Nelyjach na Ostrove súčasťi obce Vrakúň (DS), vo Vinici (Horné–, Dolné Nelyje, Ipoly–Nyék VK), v zaniknutých Nelyjach pri Majcichove a dnes rovnako tak zaniknutých Nelyjach v dnešnej Jásovej (NZ).
- ▶ Strážne posádky kmeňa **Megyer**, hrajúceho vedúcu úlohu v staromaďarskom kmeňovom zväze, ktorému dal aj svoje meno a z ktorého pochádzal i samotný rod Arpádovcov, sídlil na Žitnom ostrove v dnešných obciach Zlaté Klasy (predtým Veľký Mager, maď. Nagy Magyar), Nový Život (Malý Mager), Veľký Meder (Čalovo) a Čalovec (Mederč). Ďalej to boli Modranka pri Trnave (Magyarád), Palárikovo (Slovenský Meder) a zaniknutý Megyered v chotári Branča.
- ▶ Kmeň **Kürt** mal sídla v Dedinke (Faj–Kürt, NZ), Mostovej (Hidas–Kürt, GA), Ohradách (Kerť n.O.–Csallókoz Kürt, DS), Pustých Sadoch (Puszta Kürt, GA), Strekov (Kürt, NZ), Zemianske Sady (Nemes Kürt, GA) a v zaniknutom Kürte pri Marcelovej.

- ▶ Kmeň **Gyarmat** sídlil kedysi v Golianove (Lapáškse Ďarmoty–Lapás–Gyarmat, NR), Hontianskej Vrbici (maď. Füzes–Gyarmat, LV), Kamennom Moste (Köhíd–Gyarmat, NZ), Sikeničke (predtým Ďarmotky–Kis–Gyarmat, NZ) a v Žitavciach (maď. Zsitva–Gyarmat, NR).
- ▶ Osady kmeňa **Tarján** boli kedysi v Teranoch (Terény, KA), Štefanovičovej (predtým Taraň, NR).
- ▶ Staromaďarský kmeň **Jenő** sídlil v Janiciach na Gemeri a svoje sídlisko mal aj v chotári Kráľovej n.V.)
- ▶ **Kér** mal svoje pozície v Kiarove (maď. Ipoly–Kér, VK), Malom Kiari (Kis–Kér súčasť Levíc) a Veľkom a Malom Kýre (predtým Milanovce, maď. Nagy– a Kis–Kér, NR).
- ▶ Príslušníci kmeňa **Keszi** žili kedysi v Bánove (Bánovská Kesa – maď. Bán–Keszi, NZ), Hronských Kosihách (Garam–Keszi, LV), Kamených Kosihách (Kö–Keszi, VK), Kosihách n. Iplom (Ipoly–Keszi, VK), Kosihovciach (Dacsó–Keszi, VK), Kesovciach (Sajó–Keszi, RS), Malých Kosihách (Kis–Keszi, NZ), Poľnom Kesove (Mező–Keszi, NR), Malých a Veľkých Kosihách (Nagy–, Kis–Keszi, KM), Bátorových Kosihách–Vojniciach (KM).

Súčasnú slovenskú názvy týchto dedín s pôvodne maďarským označením sú výsledkom premenúvania, ktoré sa udialo v rokoch 1927 a 1948, na základe ktorého sa hromadne zmenili maďarské alebo nemecké názvy viac ako 700 obcí na Slovensku. Názov Kürt zvukovo blízky maďarskému kert (slov. sad), z čoho dnešné Sady. Členmi premenúvacej komisie boli viacerí známi historici, či jazykovedci ako napr. V. Chaloupecký, F. Houdek, J. Škultéty, neskôr B. Varsik, F. Bokes.

Keď tieto osady s kmeňovými názvami doplnené lokalitami so staromaďarskými archeologickými nálezmi (tzv. jazdecké hroby – **levedskej industrie**, z ktorých najstaršie sa datujú do prelomu 9.–10. stor. a pochádzajú z južného Zemplína) premietneme do mapového zobrazenia, vidíme, že hranica ich rozšírenia na juhozápade Slovenska vcelku neprekročila líniu **Senec – Hlohovec – Nitra – Starý Tekov – Lučenec – Rimavská Sobota** a na východnom Slovensku sa nedostala ponad severný breh Latorice.

Od 30.-40. rokov, no predovšetkým od polovice 10. stor., presnejšie od čias porážky maďarských vojsk na rieke Lech, nastáva druhá vlna maďarského prisťahovalectva na juhozápadné Slovensko, ktorého hlavným subjektom boli tentoraz prevažne široké vrstvy prostého obyvateľstva, ako o tom svedčia rozsiahle kostrové pohrebiská nového typu, odlišujúce sa od jazdeckých hrobov predchádzajúceho obdobia s orientálnym charakterom. Kultúra prostého staromaďarského obyvateľstva sa totiž v tomto období v mnohých smeroch podobá civilizačnému prejavu materiálnej kultúry domácich Slovanov. Ich vzájomná symbióza vyústila do vzniku novej, tzv. belobrdskej kultúry, ktorej predstaviteľmi boli rovnako tak Maďari ako Slováci. Pohrebiská jej nositeľov v podstate neprekračujú tie oblasti južného Slovenska, ktoré boli zasiahnuté prítomnosťou staromaďarských bojových zložiek – za najsevernejšiu lokalitu pohrebísk tohto typu sa považuje pohrebisko v Nitre – Čakajovciach. Rozdiel je však v tom, že sú početne oveľa rozsiahlejšie a že na východnom Slovensku spoločné pohrebiská belobrdskeho typu úplne absentujú. Prienik pospolitého maďarského živlu sem sa uskutočnil až v neskorších storočiach uhorského stredoveku čiastočne v súvislosti s politickým začleňovaním tohoto priestoru pod politickú moc ústrednej vlády Arpádovcov.

Pokiaľ ide o materiálnu náplň novej belobrdskej kultúry, pre tieto nadetnické zmiešané pohrebiská je charakteristický pozvoľný ústup jazdeckých hrobov a rovnako tak i úbytok vojenskej výstroje a výzbroje nepochybne súvisiaci s prebehnutými spoločenskými zmenami v spôsobe života maďarského etnika, ďalej úbytok ozdôb nomádskeho pôvodu tak ako veľkomoravského rázu u slovanskej zložky a vznik nového druhu šperku (tzv. esovité záušnice, pletený šperk), ktorý však už nie je etnicky príznačný, keďže symbióza so sebou priniesla i nivelizáciu dovedejších rozdielov.

Situácia, aká sa utvorila v etnickom obraze južných častí dnešného Slovenska v priebehu 11. stor. sa potom s istými zmenami udržala viac-menej po celý stredovek. Táto oblasť zostala etnicky zmiešaným slovensko-maďarským územím vlastne až do dnešných čias. Menil sa len pomer medzi oboma etnickými zložkami a intenzita osídlenia.

Predpokladáme, že istá časť tunajších sídlisk, ktorých slovenský charakter je zrejmy ešte na začiatku 12. stor., postupne podľahla asimilačnému procesu a pomaďarčila sa. Nepochybne nepriaznivo tu popri bezprostrednom maďarskom susedstve pôsobila skutočnosť, že vedúcou

politickou silou v uhorskom kráľovstve boli Maďari, presadzovanou komunikačnou rečou bola maďarčina, i väčšina vysokej šľachty bola maďarského pôvodu. Napriek tomu však nemožno tvrdiť, že by tento asimilačný proces bol býval nejakým vedome podporovaný ústrednou kráľovskou mocou. Bol to viac-menej samospádový proces vyplývajúci z viacerých nepriaznivých okolností, ktorých súhrn mal potom za následok posilnenie maďarského živlu na úkor Slovákov.

Trochu odlišná je v tomto smere situácia na východnom Slovensku, kde možno s prienikom pospolitých vrstiev maďarského obyvateľstva počítať v menšej miere v 11.-12. stor., no predovšetkým až od 13. stor. Archeologické doklady nesvedčia v prospech nejakej dlhodobejšej prítomnosti staromaďarského živlu v tomto priestore. Pravda výnimkou je tu už spomenuté územie Medzibodrožia, kam po krátkodobom pobyte staromaďarských vojenských oddielov na konci 9. a začiatku 10. stor. zabezpečujúcich nerušený príchod pospolitých vrstiev starých Maďarov cez neďaleký Verecký priesmyk do Potisia nasledoval o 100 rokov neskôr posun prostého maďarského živlu. Ani ten však neprekročil líniu rieky Latorice.

V ostatných oblastiach juhu východného Slovenska nie je taká včasná prítomnosť maďarského živlu archeologicky doložená a nepotvrdzujú ju ani historické doklady. Je tu len veľmi málo miestnych názvov pochádzajúcich spreď 13. stor., ktoré by mohli byť považované za maďarského pôvodu. Ak aj také nájdeme, týkajú sa väčšinou len osamelých osád pohraničných strážcov (Kapus), strážcov rozsiahlych kráľovských lesných majetkov (Ardó) alebo kráľovských služobníkov (Szekeres), ktorí v danom kraji zabezpečovali záujmy novej štátnej moci.

Väčší počet civilného obyvateľstva maďarského pôvodu sa do slovenských častí Abova, Turne, mimomedzibodrožskej časti Zemplína ale aj do strednej časti Šariša sťahoval až neskôr, po tatárskom vpáde. Pomaďarčovaniu týchto oblastí vo veľkej miere napomáhala i donačná politika domácich panovníkov, ktorí za verné služby preukázané v uhorskom vojsku obdarovávali viaceré osoby z radov etnických Maďarov kráľovským pozemkovým majetkom i v krajoch doposiaľ obývaných Slovákmí. Títo ľudia sa tu potom usadili, postavili si svoje sídla-kúrie, ktoré sa mnohokrát stali základom nových zemianskych osád a ich rozvetvené

potomstvo rozmnožilo počet príslušníkov maďarského živlu v radoch miestneho privilegovaného obyvateľstva. Okrem toho nebolo nijakou zriedkavosťou, že sa obklopovali služobníctvom rovnakého pôvodu, akého boli oni sami a na svoje novozískané majetky si často privádzali aj obyvateľstvo žijúce na ich starších rodinných majetkoch nachádzajúcich sa v maďarskej etnickej oblasti alebo na ne prijali ľudí, ktorí z obavy pred ďalším vpádom Tatárov opúšťali svoje domovy v otvorenom Potisí a sťahovali sa na sever.

Naznačeným spôsobom teda prebiehalo pomaďarčovanie južných oblastí východného Slovenska a stredného Šariša. Na konci stredoveku sa tak na východe ustálila približná slovensko- maďarská etnická hranica zhruba na línii **Jasov – Malá Ida – Barca – Košické Olšany**. Táto hranica sa udržala na dlhú dobu prakticky až do 18. stor., kedy sa do tureckou okupáciou vyľudnených južných oblastí začal hromadne sťahovať slovenský živel, ktorý pozmenil etnický charakter tohto priestoru v neprospech Maďarov.

Avšak ešte predtým, v čase tureckej okupácie centrálného Uhorska, ktorá sa začala v roku 1530 dobytím Budína, nastáva na južné Slovensko hromadnejší príliv maďarského etnika. Maďari sa vtedy začali hŕfnie presídľovať. V radoch utečencov, sťahujúcich sa hlavne do hornouhorských miest, ako Trnava, Bratislava, Košice, Kremnica bola nielen šľachta ale i poddaný ľud. V mnohých prípadoch, najmä pokiaľ ide o príliv maďarskej šľachty do miest, sa proti tomu stavalo i domáce obyvateľstvo, keďže ako výsadná a daňovo nezaťažená vrstva Maďari neboli ochotní podieľať sa na znášaní daňových bremien. Do sporov musel často zakročiť i sám panovník, ktorý sa postavil na stranu šľachty.

V roku 1563 vydal Ferdinand Habsburský dekrét, v ktorého 62. článku ustanovuje, že Maďari si môžu v ktoromkoľvek susednom meste kupovať alebo stavať domy. V mnohých mestách sa tak zmenilo ich národnostné zloženie (Košice, Krupina, Trnava, Bratislava). A viaceré z nich začali úradovať aj po maďarsky, angažovali maďarských duchovných, ktorí pre nich odbavovali bohoslužby v maďarskom jazyku (v Trnave od roku 1543). Pokiaľ ide o úteky Maďarov pred Turkami na južné Slovensko, za zmienku stojí najmä rok 1595, kedy po dobytí Ostrihomu a Vyšehradu cisárskymi vojskami z rúk Turkov došlo k značnému

presídľovaniu maďarského obyvateľstva zo Zadunajska na severnú stranu Dunaja, teda na územie Slovenska, kde osídľovali tunajšie vyľudnené oblasti, najmä na Žitnom Ostrove (TAKÁTS, S.: Telepítések Esztergom vidékére a XVI-ik század végén. Századok 1903, s. 530–536).

Hádam najrukolapnejším výsledkom stáročného života Slovákov a Maďarov vedľa seba je množstvo maďarských výrazov prebratých Slováckmi do svojej slovnej zásoby: či už z oblasti administratívy a súdnictva ako to dosvedčujú donedávna či aj v súčasnosti používané slová: **biršág, dežma, vicišpán, dereš, bantovať**, kuchynská terminológia: staršie výrazy **guláš, paprikáš, oldomáš, dohán, fánky**, či novšie **krémeš, doboš** z oblasti hospodárstva: **burgiňa, gazda, bíreš, pajta (stodola), salaš, fortieľ** no najmä chovu koní, čo u bývalých kočovníkov ani neprekvapuje: **paripa** teda kôň, či už **fakó (plavý)** alebo **pejkó (hnedák)**, ďalej **kantár (uzda), hintov, kočiš, fajta** a rôznych iných oblastí života: **kišasoňka, kofa** (trhovnička), **fičúr, vartáš, bajúzy, fiok, bunda (kožuch), bundáš, šereg, palánk** (latkový plot). Najviac je to badateľné na východnom Slovensku, ktorého viaceré nárečové slová pochádzajú práve z maďarčiny: **valal (falu), kapura (kapu), kalap, baracka, barnavý** (barna). Tu sa nachádza aj viacero miestnych názvov maďarského pôvodu, ktoré Slováci od Maďarov prebrali bez toho, aby sa u nich vytvoril názov vlastný (Eperjás). Mnohé z nich prežili v ústnej tradícii miestneho obyvateľstva takmer dodnes (Kereštevje–Okružná, Šedzikart–Záhradné, Olčvar, Komlós–Chmeľov, Ňaršany, Šarfia (Nitr. Blatnica), Kerestúr (Križovany), Verešvár (Červeník), Nádaš (Trstín), Bereksek (Šulekovo).

Vo vzájomnom spoluzití domáceho slovenského obyvateľstva s novopristáňovaným maďarským nebadat' nejaké veľké konflikty. Tie nastali len vtedy, keď cítili, že sú ohrozené ich bytostné záujmy, predovšetkým hospodárske. Obyčajný Maďar nemal v stredoveku nejakú špeciálnu výhodu z toho, že patril k národu, ktorý bol hegemónom Uhorského štátu, že z príslušníkov jeho národa pochádzal najväčší počet vysokej šľachty, že na kráľovskom dvore sa komunikovalo po maďarsky. Národnostná otázka nemala vtedy až takú váhu a dôležitosť, ako tomu bolo neskôr. Dôležité bolo predovšetkým to, ako odvádzal svojej vrchnosti – štátu, či súkromnému zemepánovi – dane. Je síce pravda, že pri postupe v spoločenskom rebríčku bola istá výhoda na strane maďarského

národa – človek, ktorý chcel zaviesť svoj spoločenský postup až na najvyššie miesta v ústredných kráľovských inštitúciách a pochádzal z radov Nemaďarov, sa musel viac či menej dobrovoľne prispôbiť, ale bola to prirodzená asimilácia, ktorá sa nediala nijako násilne.

Mnohí šľachtici a zemania píšuci si dovtedy predikáty po maďarsky si napr. v 15. stor. začínajú svoje mená slovakizovať, nepochybne tu zohralo svoj vplyv pôsobenie husitov, bratříkov, po tureckom vpáde a príchode veľkého počtu maďarskej šľachty v snahe vyrovnáť sa svojim novým konkurentom si niektorí zase prispôbujú svoje mená maďarskému pravopisu, markantné je to najmä od druhej polovice 17. stor. (Napr. rod významnej slovenskej osobnosti, podporovateľa národného života Slovákov ostrihomského arcibiskupa a kardinála A. Rudnaya, káždého vraj po slovensky i na pohreboch maďarských šľachticov, ktorý sa preslávil výrokom: „*Slavus sum, Slavus ero. Et si in cathedra Petri essem, Slavus maneo.*“, sa pred 17. stor. nazýval Rudňanský. Mnohí v tom nevideli problém a podľa momentálnej potreby používali oba varianty [pr. Szvatokriszky–Keresztúry, Kohanóczky–Kohány, Okruczky–Okroti]). Záležalo len na samotnom jednotlivcovi, nakoľko sa bol ochotný vzdať svojho pôvodu. (Je pravda, že Slováci boli k tomuto viac náchylnejší, ich povaha nebola taká výbojná ako Maďarov, ako sa poeticky hovorí „bol to národ holubičí“ a v nárokoch veľmi skromný, čo si uvedomovali a mnohokrát aj využívali vo svoj prospech i samotní Maďari: Inak by totiž nevznikli na Slovákov v ich reči také porekadlá ako napr. : „*Tót ebb nem mérge!*“, alebo „*Tótnak vadalma fügeje.*“ Svedectvo o tejto charakterovej črte slovenského človeka podávajú viacerí zahraniční cestovatelia, ktorí navštívili v minulosti Slovensko, ako napr. Holanďan Jakub Tollus cestujúci v roku 1687 po našom území: Pri ceste do Banskej Bystrice míňal vozy ťahané koňmi, či volmi, na ktorých sedeli ženy s malými deťmi v plachietkach držaných pod ramenom pravej ruky. Hovorí: „*Na tých maličkých plachietkach som obdivoval tvrdé návyky tohto národa... na nekryté hlavičky páliło slnko, občas prší a vôbec vraj sú od detstva vystavení každej nepriazni, či počasia, či života. Títo ľudia chleba, roľníci, v lete pracujú zväčša bez plášťov a ak si niečo musia niekde dať, pchajú si to za košeľu. A pritom tento ľud je najhumánnejší a láskavý.*“ Pokiaľ ide o Maďarov, zaujímavé konštatovanie o ich povahe sa nám zachovalo napr. v poznámke predstaveného správcu viedenského Pázmanea Jána Hmiru (bol to študentský ústav vedený jezuitmi), na ktorého sa množili sťažnosti a vyhrážky zo strany Maďarov. Jeho predstavený mu povedal, že

k Maďarom musí byť zhovievavejší, pretože majú hrubú náturu. V takomto zmysle fungovalo spolužitie po celé stáročia. Slabší sa poddal, silnejší a životaschopnejší sa presadil alebo asimiloval toho druhého. Nijaká vedomá snaha štátnej moci v tom nebola. Do začiatku 18. stor. nejestvovali nijaké celokrajinské výnosy alebo zákonné nariadenia, ktoré by boli jednoznačne uprednostňovali niektorú národnosť.

V tomto stáročnom spolužití sa v 16.–17. stor. objavil nový prvok. V stredoveku boli Maďari v rámci Uhorska najpočetnejším národom. Toto sa však zmenilo od polovice 16. stor. Takmer celé dnešné Maďarsko okrem jeho západnej časti, teda územie, ktoré bolo jadrom osídlenia maďarskej národnosti, obsadila Osmanská ríša. Približne na pol druhého storočia tak predstavovalo Uhorské kráľovstvo v rámci Habsburskej ríše predovšetkým územie dnešného Slovenska. A i napriek tomu, že i z územia obsadeného Turkami sa istá časť obyvateľstva, jednotlivci aj skupiny, šľachta aj mešťania, prisťahovali na Slovensko (Trnava, Bratislava, Košice), Slováci boli nepochybne relatívne najpočetnejším národom v habsburskom Uhorsku. V prvej polovici 17. stor. sa to prejavilo aj v kultúrno–politickej sfére, hoci politickým hegemonom bola stále maďarská šľachta. Na Trnavskej univerzite i v učiteľskom zbore i medzi študentmi prevažovali Slováci alebo ľudia slovenského pôvodu. Maďari v tomto období stratili svoje väčšinové pocity – vedomie, že sú väčšinou. Slováci práve v tomto období začínajú sebavedomejšie vystupovať, čomu do istej miery nepochybne dopomohla i šíriaca sa reformácia, ktorá kládla dôraz na evanjelizáciu v rodnej reči.

Ešte výraznejšie sa táto situácia javila po postupnom ústupe Turkov koncom 17. a v prvej polovici 18. stor., keď spustošené a vyludnené územie po bojoch s Turkami na Dolnej zemi osadzovalo aj slovenské obyvateľstvo z relatívne preľudnených hornouhorských (slovenských) stolíc. Slováci vtedy osídlili oblasti nachádzajúce sa vo vnútri maďarského sídliskového priestoru tak na území dnešného Slovenska južné obce ako Dulovce, Krátka Kesa, Leľa, Bajtava, Chľaba ai. ako aj v dnešnom Maďarsku (Békešská Čaba, Slovenský Komlós, Nadlak (Rum.)).

Podľa údajov z tzv. jozefínskeho sčítania obyvateľstva (1784–1785) bolo z 11 379 uhorských obcí 3668 obývaných Maďarmi, 2762 Slovákami, Chorvátmi 1849, Rumunmi 1029, Nemcami 890, Rusínmi 702, Ilýro–Dalmatincami 453, Srbmi 18.

Je preto prirodzené, že Maďari sa v tejto situácii cítili ako ohrozená menšina. Ich národné sebavedomie prebúdajúce sa v prichádzajúcom

období národního obrozenia túto situáciu znášalo len ťažko. Svedčia o tom slová nemeckého cestovateľa Friedricha Nicolaiho, ktorý sa v 18. stor. o Slovákoch vyjadril „*Rozširujú sa však po celom Uhorsku. Maďari ich nemajú radi.*“ Podobné svedectvo o postoji Maďarov k Slovákom tlmoch koncom 18. stor. aj Nemeč Christoph Seip: „*Slováci sú veľmi užitoční a pracovití ľudia. Ich dediny sú čisté a pekné, polia dobre obrobené, ich dobytok je dobre živý a ošetrovaný; oni sami vlastne vyzerajú najhoršie... Maďari však nemajú pre nich ani slova pochvaly.*“ Tieto negatívne pocity voči Slovákom sa prejavili pravdepodobne aj pri zabití šľachtických vyslancov Turčianskej stolice na sneme povstaleckej šľachty v Ónode v roku 1707, ktorí sa odvážili prejavovať nespokojnosť s hospodárskou politikou vedenia povstania Františka Rákociho. Výrazom týchto vzrastajúcich antipatií mohol byť vznik príslovia „*Tót nem ember*“, ako ho zachytil začiatkom 18. stor. M. Bel alebo už spomínané vystúpenie profesora na Trnavskej univerzite Michala Bencsika (1723), ktorého obsah bol v príkrom rozpore s duchovným odkazom prvého uhorského kráľa Štefana I. odporúčajúcim vzájomnú znášanlivosť ľudí rozličného pôvodu. Bencsikov spis možno pokladať za prvý písomne zachovaný prejav maďarského nacionalizmu, usilujúceho sa za plnoprávných občanov v Uhorsku považovať len ľudí maďarského pôvodu, čo sa však realizovalo až o trochu neskôr, no s fatálnymi dôsledkami pre ďalší osud štátu, pre ktorý sa neskôr ujalo pomenovanie žalár národov.

Rozpadom Uhorska sa postavenie Maďarov na našom území obrátilo o 180°. Z pozície panského, vládnuceho národa sa stali obyčajnou menšinou. Mnohí to ťažko znášali a viacerí odmietli vstúpiť do služieb nového štátu a odišli do Maďarska. Nemožno však porovnávať ich terajšiu situáciu so situáciou Slovákov v posledných desaťročiach existencie Uhorska. V novom štáte mali zabezpečené všestranné práva, o akých Slováci kedysi nemohli ani len snívať. Nová, demokratická republika zaručovala slobodný rozvoj všetkým národnostiam. Hoci si Slováci so vznikom nového štátu veľmi pomohli, neboli v ňom považovaní za samostatný národ ale iba za vetvu československého národa a tak museli za svoje práva bojovať i v novom štáte.

Po viedenskej arbitráži v novembri 1938 sa časť slovenského juhu dostala naspäť do Maďarska. Hoci nepochybne s tým mnohí Maďari

súhlasili, zlá hospodárska a sociálna situácia novopripojených obcí vyvolala nespokojnosť nielen Slovákov ale i samotného maďarského obyvateľstva, o čom svedčí aj vtedajšie heslo: „*Mindent drága, vissza Prága!*“. O nespokojnosti slovenského obyvateľstva so svojim staronovým postavením škoda hovoriť. Roky strávené v policajnej diktatúre horthyovského štátu si v ničom nezavdali s rokmi najkrutejšieho útlaku v posledných rokoch Uhorska. Slovákom tu zatvorili množstvo škôl. Zostali im len dve gymnáziá. Vyhnaní boli alebo radšej sami pred prenasledovaním utiekli mnohí slovenskí učitelia. Teror na Slovákoch vyvrcholil na Vianoce roku 1938, kedy v Šuranoch strieľali žandári do ľudí idúcich z kostola a zabili jedno mladé dievča.

Po druhej svetovej vojne sa územie južného Slovenska vrátilo naspäť do obnoveného Československa. Povojnová atmosféra na Slovensku však bola naladená nielen voči Nemcom ale Maďarom krajne nepriaznivo. Spomienky na vyčíňanie maďarského štátneho aparátu na obsadenom území boli príliš čerstvé. Dôsledkom toho bolo, že Maďarom v novom štáte spočiatku ruže nekvitli. Dekrétom prezidenta republiky č. 33/1945 boli zbavení československého občianstva. Stali sa druhoradými občanmi, ktorí nemali žiadne práva. Nielen národnostné ale ani základné, občianske. Stratili volebné právo. O úradovaní v maďarskom jazyku na slovenskom juhu mohli len snívať. Zatvorili im maďarské školy. Ich podniky a súkromné prevádzky prevzal pod svoju správu štát. Obce s maďarským obyvateľstvom boli spravované štátom dosadenými úradníkmi. Spočiatku bolo snahou riešiť maďarskú otázku odsunom Maďarov, tak ako to bolo u Nemcov. Lenže táto téma sa na postupimskej mierovej konferencii vôbec neriešila. A proti takémuto riešeniu sa postavila aj maďarská vláda a medzinárodné organizácie. Z južného Slovenska sa podarilo odsunúť len tých, ktorí tam prišli počas maďarskej okupácie. S Maďarskom sa však 27. 2. 1946 v Budapešti uzavrela zmluva o vzájomnej výmene obyvateľstva. Zúčastniť sa jej však mohli len tí, ktorí o to mali záujem. Zo strany Slovákov v Maďarsku interes prejavilo asi 73 tisíc ľudí, kým zo strany Maďarov 74 tisíc. Ďalším opatrením, o ktoré však prejavili Maďari oveľa väčší záujem, bola tzv. **reslovakizácia**. Jej podstatou bola predstava, že mnohí Maďari na Slovensku nie sú vlastne nič iné len pomaďarčení Slováci. A tak bola daná možnosť tým, ktorí mali aspoň 1 predka slovenského pôvodu, prihlásiť sa za Slovákov a získať tým účasť na upieraných občianskych právach. Hoci sa prihlásili takmer všetci, do roku 1947 slovenskú národnosť zapísali len okolo 200

tisíc osobám. Okrem toho treba spomenúť, že asi 44 Maďarov bolo deportovaných do Nemcami vyľudneného českého a moravského pohraničia. Obdobie útlaku slovenských Maďarov trvalo až do začiatku roku 1948 – vtedy sa na južnom Slovensku premenovali viaceré maďarské obce po osobnostiach slovenských dejín – toto ich bezprávne postavenie, kedy sa na nich uplatnil princíp kolektívnej viny, ukončil až nástup vlády komunistov.

Postavenie maďarskej menšiny dnes možno hodnotiť celkom pozitívne. V súčasnosti sa u nás tešia štedrej podpore zo strany štátu, ktorý im utvára priaznivé podmienky na ich rozvoj. Majú vlastnú univerzitu (Univerzita Jánoša Sellyeho), divadelnú scénu, vydavateľstvá, ústredný kultúrny spolok (Csemadok), organizujú sa aj politicky, na etnickom princípe. Dokonca ich vlastná politická strana je nielen stranou parlamentnou ale aj stranou vládnu. Podľa výsledkov posledného sčítania obyvateľstva v roku 2001 žilo na Slovensku 520 528 obyvateľov maďarskej národnosti. Tvoria celkovo 9,7 % všetkého obyvateľstva. Najväčší podiel majú v okresoch Dunajská Streda (83,3%), Komárno (69,1%), Rimavská Sobota (41,3%), Galanta (38,6%), Nové Zámky (38,3%), Rožňava (30,6%), Trebišov (29,3%), Levice (27,9%), Lučenec (27,6%), Veľký Krtíš (27,4%), Revúca (22%), Senec (20,4%).

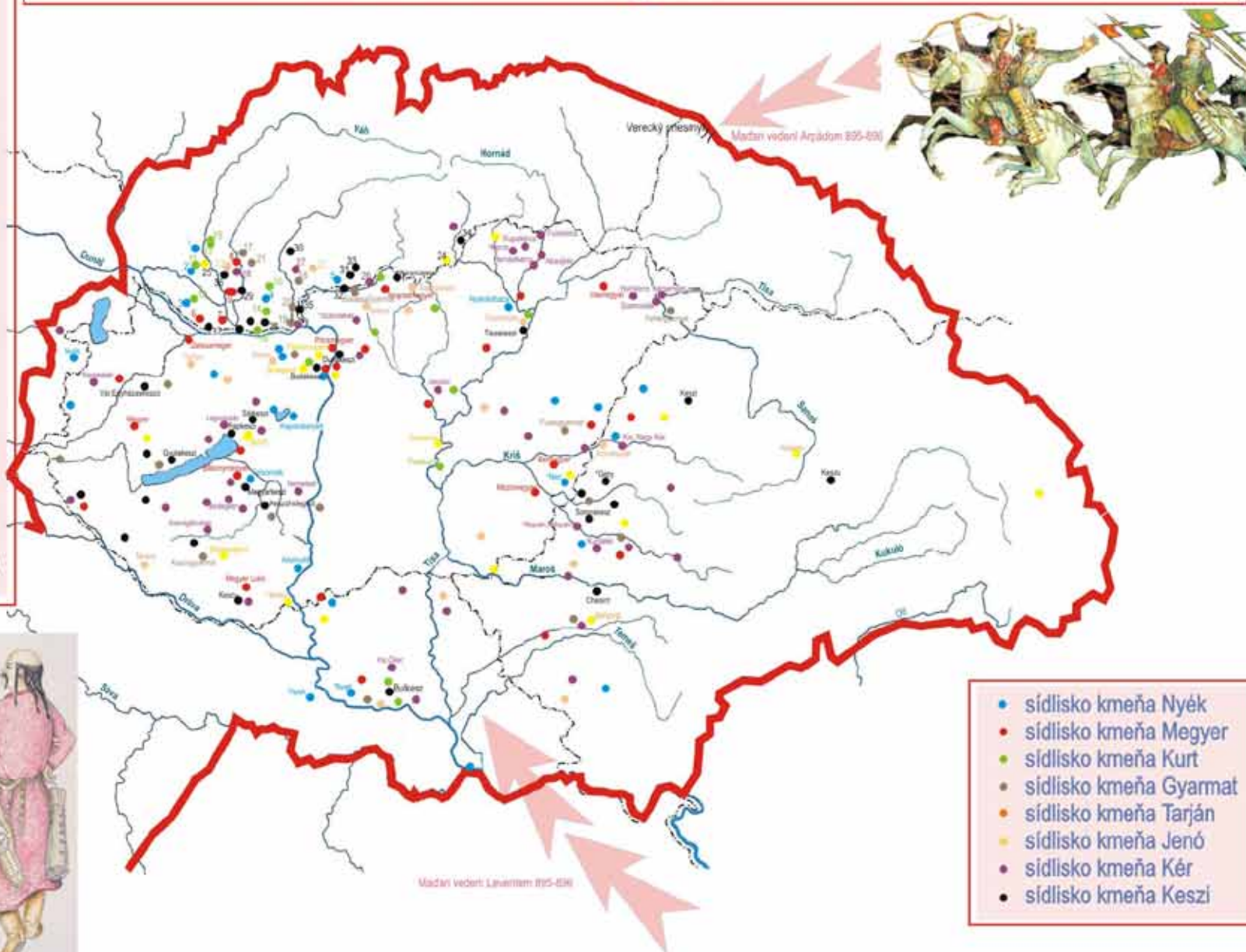
L I T E R A T Ú R A

- EGGERS, M. : Beiträge zur Stammesbildung und Landnahme der Ungarn. Teil I: Die ungarische Stammesbildung. In: *Ungarn Jahrbuch. Zeitschrift für die Kunde Ungarns und Verwandte Gebiete*. Band 23, Jahrgang 1997, s. 1-63.
- ETHEY, Gy. : Magyar települések a középkorban Nyitramegyében. *Történ. Irás* 2, 162/77, Budapest 1938, (separát).
- GYÖRFFY, Gy.: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Budapest 1959.
- HALAGA, O.-R. : K argumentom maďarskosti stredovekého Šariša. In: *Šarišské múzeum*, 2, Košice 1968.
- IVÁNYI, B. : *A középkori Eperjes magyarsága*. Szeged 1934.
- KNIEZSA, I. : Zur Geschichte der ungarisch-slowakischen ethnischen Grenze. *Études sur l'Europe Centre-orientale*, Budapest 1941.
- MAREK, M.: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej 2006.
- MARSINA, R.–MÉSÁROŠ, J.–DEÁK, L.–PÁSTOR, Z.–KRUŽLIAK, I.: *Slováci a Maďari*. (zost. M. Ferko), Martin, Vydavateľstvo Matice slovenskej 1993.

- MELICH, J. : *A honfoglaláskori Magyarország I–IV*. Budapest 1925–1929.
- NAGY, G. : A magyar nemzetségek. *Turul* XXVII, 1910, s. 18–22, 52–65.
- NEVIZÁNSKY, G.: A Kárpát–medence északi térségének régészete a honfoglalás korában. In: *Honfoglalás és régészet*. (Ed. L. Kovács), Budapest 1994.
- PAIS, D. : Nyék törzsnevünk és ami körülötte lehetett. *Magyar Nyelv*, 1953, 49, 3-4, s. 278 an.
- TOČÍK, A. : *Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei*. Bratislava 1968.
- VÁŇA, Z. : Maďari a Slované ve světle archeologických nálezů X-XI.stol. In: *Slovenská archeológia*, 2, 1954, s. 51-104.
- VARSÍK, B. : K otázke staromaďarských zásahov na východnom Slovensku. In: *O počiatkoch slovenských dejín*. Bratislava, 1965, s. 179-189.

Staromaďarské kmeňové názvy na území stredovekého Uhorska

- 1 zanik. Nekyje pri Majpichove
- 2 Čierna Vozda (Fekete Nyék)
- 3 Nekyje n. O.
- 4 zanik. Nekyje v Jásovej
- 5 Vinica (Ipoly Nyék)
- 6 Veľký Meder
- 7 Calovec (Megyercs)
- 8 zanik. Megered v Branci
- 9 Patánkovo (Tót Megyer)
- 10 Dudinka (Faj-kurt)
- 11 Mostová (Hítaa-Kurt)
- 12 Ohrady (Kerf n. O.)
- 13 Pustlé Sady (Pusztó-Kurt)
- 14 Strakov (Kurt)
- 15 Zemianske Sady (Nemes-Kurt)
- 16 zanik. Kurt pri Marcelovej
- 17 Gólianovo (Lapás-Gyarmat)
- 18 Hont. Vrúca (Fuzes-Gyarmat)
- 19 Kam. Most (Kóhid-Gyarmat)
- 20 Síkenička (Kis-Gyarmat)
- 21 Zilavce (Zsilva-Gyarmat)
- 22 Tarany (Terény)
- 23 Štefanovičov (Tárn)
- 24 Jánica (János)
- 25 zanik. Jeno v Kolárovej n. V.
- 26 Kiarov (Ipoly-Kér)
- 27 Malý Kiar (Kis-Kér)
- 28 veľký, Malý Kyr (Nagy,Kis Kér)
- 29 Bánov (Bán Keszi)
- 30 Hrons. Kosihy (Garam-Keszi)
- 31 Kam. Kosihy (Kó-Keszi)
- 32 Kosihy n. I. (Ipoly-Keszi)
- 33 Kosihovce (Dacsó-Keszi)
- 34 Kesovce (Sajó-Keszi)
- 35 Malé Kosihy (Kis-Keszi)
- 36 Poľ. Kesov (Mező-Keszi)
- 37 Malé, Veľké Kosihy (Kis, Nagy Keszi)
- 38 Bátor. Kosihy (Bátor-Keszi)

- sídlisko kmeňa Nyék
- sídlisko kmeňa Megyer
- sídlisko kmeňa Kurt
- sídlisko kmeňa Gyarmat
- sídlisko kmeňa Tarján
- sídlisko kmeňa Jenó
- sídlisko kmeňa Kér
- sídlisko kmeňa Keszi

7. Tzv. pomocné etniká: Kovari resp. Chazari.

Pôvod.

Vedúce postavenie tohto živlu v staromaďarskom kmeňovom zväze.

Ľud zvaný Kék–kend.

Termíny „*Hilfsvölker*“, „*segédnépek, csatlakozott népek*“ sa v historickej obci zaužívali na označenie etník orientálneho pôvodu, ktoré sa v ranom období stredoveku pripojili k Maďarom, aby boli potom v ich novej vlasti uhorskou mocou využívaní v radoch vojska alebo ako strážcovia hraníc.

Na začiatok si niečo povieme o veľmi známom etniku, či skôr skupine ľudí nazývaných v prameňoch Kék–kend. Spomína ich zopár údajov listinných prameňov pochádzajúcich z 13. stor. Prvé dva (1216, 1231/1397) sa týkajú lesných majetkov Kékes a Fentös v Satmárskej župe na severovýchode niekdajšieho Uhorska, patriaceho dnes Rumunsku, ktoré vtedy daroval kráľ súkromnej osobe. Konkrétne sa v prvom doklade spomína: „*silva...cum metis et terminis quibus populi keyckend illam tenuerant*“. Druhý údaj týkajúci sa toho istého majetku hovorí o akomsi lese: „*silvam quandam nomine Keykus, que olim populorum, qui wlgō Keyquend dicuntur, fuerat*“. Ďalšia informácia k tomuto ľudu pochádza z územia Slovenska. V roku 1284 sa pri ohraničovaní dnes už zaniknutých majetkov Somrét a Iglice v Šariši spomínajú ako susedia „*vicini et commetanei sui Quendi vocati iobagiones parui Michaelis*“.

Prvé dva údaje nazývajú tento ľud dvojzložkovým označením Kék–kend. Prvá časť názvu – slovo kék má v maďarčine význam „modrý“ a tak ako mnoho ďalších maďarských slov pochádza z turečtiny. Podobným prívlastkom sa kedysi označovalo viacero etník žijúcich v stepných oblastiach pohoria Altaj. Vieme, že viaceré orientálne národy sa označovali podľa farieb.¹⁰ Prívlastok modrý bol kedysi výrazom vyjadru-

¹⁰ Medzi najznámejšie patria napr.: Bieli Chorváti, Bieli Kumáni–Plavci, Čierni Kumáni–Uzi, spomínajú sa dokonca i Čierni a Bieli Maďari.

júcim isté, pomerne významné spoločenské postavenie jeho nositeľa. Modrá, belasá farba je farba oblohy, nebies a u stepných etník sa chápala a považovala za vznešenú, božskú farbu. Známy mongolský vládca Džingischán udelil svojmu ľudu, presnejšie svojej družine čestný titul „*Köke Mongol*“. Po rozpade jeho obrovskej ríše v strednej Ázii sa vedľa Bielej a Zlatej hordy objavila i horda Modrá. Farebné atribúty malo vo svojich názvoch uchovaných i 8 Konštantínom Porfyrogennetom spomínaných kmeňov Pečenehov. Druhá časť ich kmeňových pomenovaní bola označením titulov, funkcií. Tak ako v prípade nášho Kék–kend.

Druhá zložka tohto názvu je totiž zaiste označením funkcie, hodnosti, o ktorej sme si už niečo povedali minule. Viacerí arabskí autori spomínajú u starých Maďarov existenciu hodnosti kendeho popri hodnosti gyulu. Tento systém, či inštitúciu dvojitej vlády prevzali Maďari od Chazarov, pod zvrchovanosťou ktorých v oblastiach stepí na sever od Čierneho mora istý čas žili. Týchto dvoch najvyšších hodnostárov krajiny uvádza napr. Konštantín Porfyrogenet pod názvom kagan a beg. Kagan bola hodnosť skôr sakrálna. Kagan bol u Chazarov posvätnou osobou, akýmsi talizmanom pre šťastie krajiny. Žijúc izolovaný so svojím háreмом sa zriedkavo a iba ceremoniálne objavoval na verejnosti. No ak sa šťastena ku krajine obrátila chrbtom, považovalo sa za vhodné, ba nevyhnutné kagana odstániť, a to i násilím. Skutočnú moc mal v rukách beg. Ibn Fadlán spomína tiež okrem kagana (*khagan*) aj kagana bega (*khagan bh*), no okrem nich píše aj o treťom vysokom hodnostárovi, ktorý sa volal kndr khagan a ktorý bol podriadený begovi.

Predpokladá sa, že starí Maďari tak ako všetky v Chazarskej ríši žijúce etniká boli pôvodne podriadené Begovi, príp. jeho poverencovi, Kündemu. V tejto súvislosti by sme mali v osobe Kendeho zástupcu chazarskej moci u starých Maďarov, ktorý vystupoval ako chazarský miestodržiteľ vedľa gyulu, starodávneho náčelníka a dočasne (pravdepodobne po dobu ich podriadenosti Chazarom) u nich zaujímal vedúce postavenie. Samotný pôvod mena Kündü poukazuje na význam, aký prislúchal kedysi jeho nositeľovi (Odvodzuje sa od tureckého köndür= náčelník, sudca).

Chazarské súvislosti tohto pojmu dopĺňa aj informácia spomínaného Porfyrogenneta o tom, že maďarské knieža Levedi stojace vedľa Álmoša, Arpádovho otca na čele starých Maďarov a v hodnosti zodpovedajúcej funkcii Kündüho, mal za ženu dcéru chazarského kagana. V tejto súvislosti treba spomenúť i správu gréckeho mnícha Georgia, ale o tom

sme už hovorili minule, že v roku 894 v predvečer príchodu Maďarov do Karpatskej kotliny, uzavreli s Byzantíncami proti Bulharom spoločenstvo náčelníci Arpád a Kusanos.

O spomenutom Kusanovi, Kursánovi, či Kusalovi ako túto osobu nazývajú súdobé pramene, podáva zaujímavú informáciu uhorský kronikár Anonymus, keď hovorí o istom „Cundu pater Curzan“, že po zaujatí vlasti Maďarmi dostal do vlastníctva územie dnešného Budína s príľahlým okolím. Hoci Anonymus nebol súčasník opisovaných udalostí, je zrejme, že ešte v jeho dobe (cca 1200) jestvovala hmlistá tradícia, či spomienka na druhého náčelníka Kündüho. Zachoval ju pravda v modifikovanej podobe, keď tohto Kündüho považoval za otca Kursána, hoci to v skutočnosti bola Kursánova hodnosť. O ďalšom osude tejto vedúcej osobnosti staromaďarského kmeňového zväzu informujú viaceré západné pramene. Svrne k roku 904 píše: „*Ungari in dolo ad convivium a Baugauriis vocati, Chusdal dux eorum sui que sequaces occisi sunt.*“ alebo iný prameň: „*Ad Fischaha a Boiis Cusa rex cum magno exercitu principum suorum victus.*“ Kusal teda zomrel násilnou smrťou. Stal sa obeťou bavorskej pasce. Vyľákaný na domnelú hostinu bol nimi spolu so svojou družinou úkladne zavraždený. Po jeho smrti, zdá sa, zanikla u starých Maďarov aj hodnosť Kündüho, keď sa jeho dovtedajšieho územia, ktoré bolo na mieste dnešnej Budapešti (ešte v 14. stor. sa tu spomína *castrum Kurchan*), zmocnil hlavný náčelník (gyula) Arpád. A Kusalov niekdajší sprievod („*sui que sequaces, principes sui*“, ako ho označujú západné pramene), ľud nebeského, božského, čiže modrého kendeho (**Kék-kend**) sa nevyhol osudu iných bojovných etnických skupín, ktoré sa pripojili k starým Maďarom (i keď ťažko povedať niečo bližšie o etnickej príslušnosti Kusalovho sprievodu) tzn. že bol rozptýlený po krajine ako vojenský element na ochranu pohraničia, plnil funkciu pohraničných strážcov.

Spomienkou na tento ľud sú dnes už len sporadické miestne názvy rozptýlené na viacerých miestach bývalého Uhorska, zväčša v oblastiach ležiacich blízko jeho vtedajších hraníc. Toponymá ako Kendtelek [maď. telek=usadlosť], Kendhida [híd=most], Kendszék [szék=stolica, sídlo, sídlisko] alebo Kendi nachádzame napr. na severovýchode Uhorska (Satmárska), v Sedmohradsku, na juhu Uhorska ale i na území Slovenska. Sídlisko zvané Kendi kedysi jestvovalo v Nitrianskej župe v susedstve dnešnej obce Zbehy, okr. Nitra. Druhou lokalitou je dodnes jestvujúca obec Kendice v Šariši, kde sa okrem toho v inej zaniknutej lokalite výslovne spomínali kendeho ľudia, ako sme to už na začiatku uviedli. Je

zaujímavé, že i tu, v susedstve Kendíc sa v stredoveku nachádzala osada Izbeg, teda Zbehy. Preto je celkom pravdepodobné, že okrem predpokladanej funkcie strážcov pohraničia mohli byť bojovníci z Kendeho sprievodu v Šariši i v Nitre poverení aj strážením a dozorom nad utečencami a zbehmi, príp. vojenskými zajatcami. Zaujímavosťou je i skutočnosť, že neďaleko odtiaľ leží obec Behynce, ktorej názov podľa všetkého uchováva spomienku na ľudí pochádzajúcich zo sprievodu iného hodnostára známeho u tureckých etník Chazarskej ríše, zvaného Beg.

Kovari

Najdôležitejší prameň k najstarším dejinám starých Maďarov, dielo byzantského cisára Konštantína Porfyrogeneta, je zároveň ojedinelým žriedlom informácií aj k tomuto etniku, ak ho vôbec za etnikum možno považovať, ktoré sa kedysi dávno, ešte v dobách existencie Maďarov v područí Chazarskej ríše k nim vyčlenením sa spomedzi Chazarov pripojilo. Nie je preto od veci, aby sme si niečo bližšie povedali aj o samotných Chazaroch.

Pôvod Chazarského kaganátu, jednej z najdôležitejších politických formácií v stredovekej Eurázii a vlastne i samotných Chazarov, za ktorých vlast sa považujú kaspické stepi severného kaukazského predhoria, nemožno načrtnúť nejakou podrobne. Obrázok, ktorý sa dá poskladať z údajov viacerých arabských autorov, naznačuje, že po rozpade Západotureckého kaganátu, obrovskej ríše siahajúcej od Žltého mora a Altajských hôr až po severné Pričiernomorje a zahrňujúcej v sebe viacero pôvodom tureckých etník v dôsledku porážky, ktorú utrpeli v roku 659 od Čňanov, sa v západnej oblasti eurázijských stepí objavili dva následnícke turecké štáty – Chazarský kaganát a bulharský štát Onogurov v oblasti Azova zvaný aj Magna Bulgaria. Za priamych následníkov tureckého kaganátu sa považovali Chazari, svojich vládcov preto označovali za kaganov a ríšu za kaganát.

Vznik týchto dvoch politických zoskupení vedľa seba, z ktorých obaja si robili nároky na mocenský primát v tomto priestore viedol zákonite k vzájomnej konfrontácii, ktorá skončila v 70. rokoch 7. stor. porážkou Bulharov. V priebehu tohto konfliktu, a snáď i skôr, sa niektoré skupiny Bulharov (pôvod a význam tohto etnonyma sa vysvetľuje z turečtiny znamená vraj „zmiešani, miešanci“) odsťahovali do oblasti riek Volga a Kama. Iná skupina, pod vedením Asparucha, prešla do byzantskej Moesie a založila tu cca v roku 679 podunajskú Bulharskú ríšu.

Iné bulharské kmene zostali vo východných pontských stepiach pod chazarskou vládou. Chazari sa tak stali bezmála na tri storočia nespornými pánmi rozsiahlej oblasti stepí medzi Azovom a Kaspickým morom a mocenským nástupcom niekdajšieho Západotureckého kaganátu.

Etnický obraz Chazarskej ríše bol veľmi pestrý. Prispelo k tomu i spomenuté podmanenie si Bulharov. Chazarský kaganát bol vo svojej podstate multináboženským a multietnickým štátom. Ibn Fadlán píše, že tu žilo 25 podrobených „národov“ posielajúcich na kaganov dvor svojich rukojemníkov. Táto ríša, okrem kmeňov, ktoré tvorili samotné etnické jadro chazarského zväzu, či konfederácie, zahrňoval volžských a pontských Bulharov, Burtasov a iných Ugrofínov vrátane starých Maďarov, ďalej tzv. severokaukazských Hunov, iránskych Alanov ako aj iných pôvodných starousadlíkov severného Kaukazu, Iránčanov z okolia Chorezmu a Aralsko–Kaspických stepí a rôzne východoslovanské kmene (Severanov, Vjatičov, Radimičov), ktoré boli spoločne vedené a organizované charizmatickým klanom tureckého pôvodu. Etnické jadro Chazarskej ríše bolo teda nepochybne turecké.

Pokiaľ ide o samotné meno Chazar, akákoľvek by mohla byť jeho etymológia (v uhorských stredovekých dokladoch bolo zaznamenané vo forme „kozar“ i „kazar“ a podľa názoru niektorých bádateľov jeho etymológia je „tulák, nomád“), bolo najprv a predovšetkým politickým označením a iba sekundárne etnonymom. Skutočne, v ranom období chazarských dejín, tureckej perióde (568–650) ťažko odlišiť chazarské od tureckého. Mnoho prameňov používa tieto mená paralelne. Nijako ich nerozlišujú. Pred príchodom Turkov do tohto priestoru, nenájdeme nijaký doklad, ktorý by tu naznačoval prítomnosť Chazarov. Spomínajú sa tu na ich miestach len Sabiri, s ktorými ich mnohí bádatelia stotožňujú. „Chazarský národ“ sa časom objavil v posttureckej perióde, ale je nemožné v tejto dobe vidieť v tomto multietnickom konglomeráte jeho ostrejšie kontúry. I zmienky, na základe ktorých by sme mohli urobiť jasnejšiu predstavu o chazarskom jazyku sú veľmi sporadické. Arabský autor Istachrí na jednom mieste spomína, že ich jazyk je podobný Bulharom, na inom mieste však zasa hovorí, že sa nepodobá na nijakú inú známu ľudskú reč. O Bulharoch sa vie naisto, že ich reč patrí do skupiny západotureckých dialektov. Zvyšky chazarského jazyka zachované roztrúsene v osobných menách, tituloch, či miestnych názvoch mnohokrát v popletenej podobe, sa zdajú byť v prevažnej miere turecké.

Hranice Chazarského kaganátu na zenite jeho moci (9. stor. ?) siahali na západe ku Kyjevu, na severe k ríši volžských Bulharov (blízko dnešnej Kazane), na východe sa jeho moc rozšírila do stepí Chorezmu a na juhu až po Krymský polostrov a severný Kaukaz. Kaganát vo svojej politickej a hospodárskej organizácii vykazuje charakteristiky iných nomádskych ríš tohto obdobia. Na jeho čele stála viac–menej ceremoniálna figúrka kagana, akéhosi talizmanu pre šťastie, ktorého v prípade neúspechov krajiny bez rozpakov zabili a nahradili inou osobou, zatiaľčo skutočnú moc mal v rukách šad (Ibn Rusta, Gardizí: *„Majú kráľa zvaného Abshád, ktorý je veľkým kráľom a svojho veľkého kráľa volajú Khazar Khagan a Khazar Khagan má tento titul a to je všetko, ale hlavným správcom krajiny je Abshad a Nijaká osoba nie je významnejšia ako Abshád a nikto nemá väčšiu autoritu ako on. Abshad je Žid a Židom je každý, kto ho nasleduje a medzi vodcami a významnejšími mužmi sú tiež Židia a zvyšné obyvateľstvo je podobného náboženstva ako tureckí Oguzovia. Majú dve mestá. Väčšie z nich sa volá Sárghash a duhé Khíla.“*) Iným názvom pre túto osobu bol titul Beg (KP, Istachrí), či Kagan Beg (Ibn Fadlán). Tento systém vlády je variantom duálneho politického systému známeho u viacerých tureckých národov. Kaganský úrad a s ním spojené rituály odzrkadľujú staré šamanské tradície stepných etník. Napr. pri investitúre nového kagana vraj obradne škrtili takmer až do smrti, pokým nestratil vedomie, práve vtedy vraj bol vyzvaný stanoviť si dĺžku svojej vlády (ak by ju presiahol, mal byť zabitý), Istachrí.

Pokiaľ ide o náboženstvo, Chazari sú snáď jediný svojou etnicitou nežidovský, nesemitský národ, ktorý prijal za svoje náboženstvo judaizmus. Podľa svedectva Araba al Masúdího sa to stalo za vlády arabského kalifa Háruna al Rašída (786–809), teda niekedy koncom 8. alebo začiatkom 9. stor. Dôvody pre tento akt zostávajú dodnes predmetom úvah. Možno si tým chceli udržať istú mieru nezávislosti od byzantských Kresťanov a arabských moslimov, s ktorými viedli dlhú dobu boje na Kaukaze (*predohrou tohto rozhodnutia bola porážka v roku 737 a potupný mier, na základe ktorého musel kagan prijať za štátne náboženstvo islam*). A hoci viacerí súčasníci stotožňujú Chazarov so židovským náboženstvom nebolo tomu celkom tak, keďže ich ríša bola pestrým etnickým konglomerátom, celkom logicky sa to prejavilo aj v duchovnej oblasti. Istachrí poznamenáva, že Chazari sú Moslimovia, Kresťania a Židia. poslední vraj tvoria najmenšiu skupinu. Tá však zahrňuje vládnuce špičky – kráľa a jeho dvor. Spomína i to, že úrad kagana

bol v rukách určitej rodiny a prevziať ho mohol len jej judaizovaný člen. V mnohých chazarských mestách boli usadení moslimskí obchodníci a jestvovali tu i kresťanské komunity. Dokonca sa v 8. stor. spomína aj existencia chazarskej diecézy podriadenej byzantskému patriarchátu. A okrem toho našej historickej obci je dobre známa misia sv. Konštantína–Cyrila medzi Chazarov (cca 860), kde sa mu vraj podarilo obrátiť na kresťanstvo asi dvesto popredných chazarských rodín.

Pokiaľ ide o spôsob života, Chazari, alebo aspoň ich jadro, uplatňovali vo svojom živote modifikovanú formu nomádstva, zimujúc vo svojich mestách, (ktoré boli rozsiahlymi aglomeráciami nomádskych júrť, i preto po nich zostalo skromné archeologické svedectvo), trávili leto kočovaním po trávnatých stepiach, čo naznačuje, že sa zaoberali chovom dobytká. Praktizovali však aj poľnohospodárstvo a rybolov. Hlavným vývozným artiklom Chazarského kaganátu boli ryby a výrobky z kože. Dôležitosť rybárstva u Chazarov potvrdzuje Istachrí, ktorý poznamenáva, že vraj jediný produkt, ktorý vyrábali sami Chazari bola želatína pripravená z vnútornej membrány rybieho mechúra používaná na čistenie alebo ako lepidlo. Chazari exportovali do Byzantska a islamských krajín veľké množstvá kožušín získané ako tribút od podrobených národov, ale importovali odevné látky z Gurgánu, Tabaristanu, Azerbajdžanu a krajiny Rúm.

Najvýznamnejším hospodárskym odvetvím Chazarov však bolo, ako možno očakávať, dobytkárstvo a dobytok bol tiež významným predmetom chazarského exportu. Ale súčasne s tým iné pramene tvrdia, že zámožnosť a bohatstvo chazarského kagana sa najväčšmi zakladajú na námorníctve. Chazari bohato využívali svoju priaznivú zemepisnú polohu ležiac pozdĺž veľkých obchodných tepien spájajúcich východ so západom a sever s juhom. Nomádske ríše pravidelne podporovali obchod lebo v ňom oprávnené očakávali lukratívny zdroj príjmov. V 8.–9. stor. mal Chazarský kaganát pod kontrolou celý čiernomorský a volžsko–kaspický transport. Podľa al Masúdího vraj Chazari nemali námorné lode, no podľa iného autora (Hilál al Sábí) boli priehrady vybudované v Derbende (strategicky dôležité mesto strážiace prístup zo stepnej zóny do Zakaukazska o ktoré viedli Chazari početné vojny s Arabmi) namierené ako obrana proti lodiam Chazarov. Inak Čierne more sa kedysi nie nadarmo volalo morom Chazarským. Obrovské príjmy plynúce z obchodu boli základným predpokladom politickej a hospodárskej stability kaganátu.

Spomenul som už, že Chazari prežívali zimné mesiace v mestách. Pokiaľ ide o ne, pramene zachovali údaje o viacerých takýchto urbanistických celkoch. Masúdí uvádza mesto Balandjar ako niekdajšie chazarské hlavné mesto, no to isté hovorí súčasne aj o meste menom Samandar. Pravdepodobne bolo jedno z nich kedysi zimným a druhé letným sídlom chazarského vládnúceho rodu. Obe ležali niekde na severnom Kaukaze na území dnešného Dagestanu. Hlavné mesto ríše bolo neskôr kvôli útokom Arabov presunuté do delty rieky Volga na miesto menej vystavené arabským útokom, kde vzniklo mesto Itil/Atil. Iné zdroje ho uvádzajú pod menom Sarighshin/Saksín. Bolo umiestnené na významnej obchodnej ceste.

Podľa súdobých opisov bol Itil, či Saksín členený na 2 časti. V západnej žil kagan a jeho vojenská družina skladajúca sa z moslimských bojovníkov pochádzajúcich zväčša zo stredoázijského Chorezmu. Táto časť mesta bola opevnená mohutnou stenou z pálenej hliny. Vo východnej časti mesta bolo množstvo chrámov, mešít, synagóg a trhovísk. Mesto však netvorili ulice a jednotlivé štvrte ale na značnom orientore roztrúsené usadlosti. To bol jeden z typických znakov polonomádskeho stepného mesta. V chazarských mestách nachádzame dva typy obydlí – jurty a drevené, hlinou vymazané polozemlanky. Jurty, najčastejšie obydlie Chazarov, boli vo všeobecnosti tradičným, veľmi pohodlným príbytkom stepného obyvateľstva najviac vyhovujúcim jeho naturelu.

Chazarský kaganát bol takmer po celé obdobie svojej existencie významným spojencom Byzantskej ríše (i spomínaná Konštantínova misia na dvor chazarského kagana sa vysvetľuje ako diplomatické posolstvo majúce za cieľ uzavrieť spojenectvo proti Bulharom). Jeho značná vojenská sila totiž znižovala tlak, aký pôsobil na Byzanciu z východu, či už to bola Perzská ríša Sásanovcov alebo o čosi neskôr výboje arabských moslimov. Boli to v podstate práve Chazari na východe tak ako Frankovia na západe, ktorým vďačíme za to, že Kaukaz a Pyreneje sa stali v stredoveku hraničnou zónou medzi moslimským svetom Arabov a kresťanskou Európou. Avšak Chazari neboli len protiváhou proti moslimom, chazarsko–byzantské spojenectvo bolo až do 10. stor základným kameňom byzantskej obrannej siete aj proti pohanským nomádom z eurázijských stepí. Kaganát tak hral v imperiálnej politike prominentnú rolu. Preto neprekvapí, že oboch spojencov mnohokrát spájali aj dynastické vzťahy. A to i napriek známemu odporu byzantskej kráľovskej rodiny sobášiť sa s barbarmi.

Najväčšia sila Chazarov sa skrývala v ich stálej a platenej armáde o sile asi 10–12 000 mužov (*Arsiya*) zloženej zo zručných lukostrelcov, prevažne moslimov. Za pomoci dobre vycvičeného profesionálneho vojska sa udržiaval v krajine poriadok a čelilo separatistickým snahám viacerých kmeňových zoskupení tohto multietnického konglomerátu. Tieto odstredivé snahy, ktoré sú inak častým javom nomádskych kmeňových zoskupení, akým bola v podstate i Chazarská ríša, zosilneli najmä v priebehu 9. stor. Vnútnú celistvosť kaganátu narušili i presuny staromaďarských a neskôr aj pečenežských kmeňov do Pričiernomoria. Nespokojné obyvateľstvo niektorých častí kaganátu sa stavalo do opozície a ochotne vstupovalo do vojenských služieb Maďarov. Takýmito odbojnými skupinami boli i Kovari alebo Kabari.

Postupne sa hromadiace vnútorné i vonkajšie problémy spôsobili úpadok ríše, ktorá v 10. stor. padá za obeť útoku ruského kniežaťa Svjatoslava (965). V moci Chazarov zostala iba oblasť Krymského polostrova i tá však len do roku 1016, kedy podľahla spoločnému útoku Rusov a Byzantíncov. Mnoho Chazarov ako vojenských zajatcov odvliekli do Kyjeva, kde potom dlhý čas jestvovala chazarská komunita. Viacero členov chazarskej vládnucej dynastie utieklo do Španielska, kde od čias Rímskej ríše bola veľa Židov (Chazarský kagan Jozef ešte v roku 960, teda päť rokov pred pádom jeho ríše udržiava korešpondenciu s vysokým hodnostárom kordóbskeho sultána židovského pôvodu Chasdaj ibn Šaprutom). Až do 13. stor. bol Krym známy európskym cestovateľom ako Gazaria, teda Chazaria. Časť Chazarov sa rozptýlila i v nomádskych etnikách Pečenehov (v Uhorsku sa spomína „*princeps Bissenorum nomine Kazar*“), Uzov a Kumánov, ktorých tlaku neboli schopní odolať.

Vráťme sa však k spomenutým Kovarom. Kovari neboli nejaký etnicke jasne vyprofilovaný a homogénny celok, za aký však nemôžeme považovať ani samotný Chazarský kaganát, ktorého jadro síce tvoril turecký element, no ktorý vo svojom strede zahrňoval celý konglomerát mnohokrát i celkom odlišných etníc. Kovari, ako možno vyrozumieť zo správy Konštantína Porfyrogeneta, boli vlastne určitou sociálnou vrstvou obyvateľstva, nespokojnou s centrálnou vládou a nastoleným kurzom jej politiky, akousi opozičnou skupinou v rámci ríše, ktorá sa otvorene postavila proti ústrednej moci, reprezentovanej kaganom. V tomto svojom boji však povstalci neuspeli, boli porazení a nútení odísť z krajiny preč. Pripojili sa k starým Maďarom, s ktorými potom zdieľali spoločné

osudy až pokiaľ sa ich turecký živel hrajúci v tomto kmeňovom zväze istú dobu vedúcu úlohu, nerozplynul v ugrofínskej väčšine.

Odštiepeniu Kovarov z rámca Chazarskej ríše a udalostiam po tom nasledujúcich sa venuje 39. kapitola K. Porfyrogeneta: „*O národe Kabarov. Treba vedieť, že tzv. Kabari pochádzajú z pokolenia Chazarov. Stalo sa, že u nich prišlo k akejsi vzbure proti vládcovi a vypukli vzájomné boje, v ktorých zvíťazili ich predchádzajúci vládcovia. Niektorí z povstalcov boli pobití a ostatní ušli a usadili sa spolu s Turkami (tj. Maďarmi) v krajine Pečenehov. Navzájom sa spriatelili a dostali pomenovanie Kabari. potom naučili týchto Turkov aj kabarskú reč a dodnes ju používajú. Používajú však aj druhú reč, totiž reč Turkov. A pretože sa spomedzi 8 kmeňov javia vo vojne ako najsilnejší a najstatočnejší a najsúcejší na boj, boli zaradení medzi prvých. Tri kabarské kmene majú svojho vlastného vládcu a tak je to až doteraz* (tj. do čias písania jeho diela cca 955).“ I dnes vraj slovo „kabar“ v reči niektorých tureckých kmeňov (kazaňských Tatárov, čagatajských Turkov) znamená „povstať, byť odvážny“.

Maďarská historiografia spája s opisovanou skutočnosťou i tvrdenie uhorského kronikára Anonyma o pričlenení sa siedmich kumánskych náčelníkov k starým Maďarom zdržiavajúcim sa v tom čase pod vedením kniežaťa Álmoša v juhorských stepiach. Všeobecne konštatuje, že spomenutá udalosť sa týka chazarských Kabarov a Anonymov údaj tak vlastne len dopĺňa informáciu byzantského cisára. Anonymus: „*Tunc prenominati duces Cumanorum, scilicet Ed, Edumen, Etu, Bunger pater Borsu, Ousad pater Vrsuuru, Boyta..., Ketel pater Oluptulma se sua sponte duci Almo subiugaverunt...Tunc hii VII duces Cumanorum cum uxoribus et filiis suis nec non cum magna multitudīne in Pannoniam venire concesserunt.*“

Je naozaj pravda, že Kumáni sa objavili v juhorských stepiach až o hodný čas neskôr (koncom 11. stor.) a pravdou je i to, že Anonymus zvykol udalosti svojich čias premietat do doby, ktorú opisoval. A ako tvrdí Győrffy, výraz Kun – Kumán pôvodne v maďarčine označoval všeobecne tureckého nomáda a Kovari sa v skutočnosti aj skladali z rozličných tureckých elementov Chazarskej ríše, ktoré sa zjednotili v odpore proti vtedajšej chazarskej vládnej moci a pričlenili k Maďarom. Napriek tomu však treba povedať i to, že samotný Anonymus popri tom spomína i *gentes, qui dicuntur Cozar*, teda konkrétne etnicke špecifikovaný kmeň chazarských Kovarov.

Hoci vieme presne, že k Maďarom sa v stepiach nad Čiernym morom pripojili tri kovarské kmene, pramene ich nespomínajú podľa mena. Už oddávna jestvovali snahy, predovšetkým v maďarskej historiografii,

o ich konkrétnu špecifikáciu. Vychádzalo sa pritom z toponymického výskumu istého typu miestnych názvov rozptýlených roztratených v priestore Karpatskej kotliny podobným spôsobom ako sedem staromaďarských kmeňov, miestnych názvov, ktoré nefigurujú ako osobné mená, neprekracujú líniu maďarského sídliskového zásahu a ich okolie je maďarské. V site výskumu zostali viaceré toponymá. No najviac sa hovorí o názvoch ako **Berény**, **Örs** (jeden zo 7 Anonymových Kumánov sa volal Orsúr, čo sa vykladá ako pán kmeňa Ors), **Tárkány** (anonymné perzské dielo Hudúd al állam spomína chazarského vládcu pod menom *Tarkhán Khaqán*), **Bercel** (Ibn Fadlán uvádza 3 kmene Bulharov na Volge: *Barsúl*, *Ashgal*, *Bulkár*) prípadne o toponymách **Varsány** a **Oszlár** spájaných s iránskymi Alanmi. Otázka ich identifikácie s Kovarmi však zostáva i naďalej otvorená.

Kovari, zachovajúc si istú nezávislosť, sa v rámci zväzku so starými Maďarmi, avšak ešte ako samostatné etnikum, zúčastnili na obsadení Karpatskej kotliny a s tým súvisiacich koristníckych výpravách. (Annales Admontenses ad a. 881: „*Primum bellum cum Ungaris ad Weniam. Secundum bellum cum Cowaris ad Culmite*“). Po ich doznení bola podľa Anonyma väčšina Kovarov (päť zo siedmich „kumánskych“ náčelníkov) usadená na územiach, ktoré boli v tom čase hranicami staromaďarského zboru, čo bolo iste spojené s úlohou obrany hraníc. Sídliská tzv. *gentes Cozar* sa zasa nachádzali na uhorskej nížine východne od Tisy a severne od rieky Maroš.

Inak spomínaní siedmi kovarskí náčelníci, ako boli teda identifikovaní Anonymovi siedmi Kumán, sa podľa spomínaného autora aktívne zúčastnili dobývania Karpatskej kotliny z rúk Slovanov. Za čo dostali do vlastníctva ako odmenu územie nachádzajúce sa zväčša na severovýchode krajiny. Aby tu pravdepodobne zabezpečovali hranice staromaďarského zboru od východu a dôležitú cestu pozdĺž rieky Tisa. Že sa Kovari naozaj zúčastňovali na pohraničnej strážnej službe, nasvedčuje Anonymovo tvrdenie, že Arpád poveril kumánskeho, teda kovarského náčelníka Borsu preskúmať územie na severe až k Tatrám a zabezpečiť ho hraničnými záatarasmi. Bors tu potom postavil strážny hrad nazvaný vraj podľa neho Boršod. Iní kovarskí náčelníci Ed a Edumen, predkovia rodu Aba, z ktorého pochádzal i sám Anonymus, získali majetky v pohorí Matry. Ďalší kovarský vodca Orsúr dostal do držby územie v Bukových vrchoch. Vojvoda Ketel zasa na západ od ohybu Tisy pri rieke Bodrog.

Na území Slovenska nachádzame na dvoch miestach toponymá, ktoré by sme potenciálne mohli pripísať niekdajšej prítomnosti príslušníkov

tohto etnika. Jedným z nich sú **Kovarce**, obec ležiaca na strednom toku rieky Nitry, ktorá sa prvýkrát spomína v roku 1280 pod názvom „*Koarch*“. Tento názov, možno zaradiť k etnickým miestnym názvom typu Uherce, Nemce, čo naznačuje oprávnenosť našej úvahy o niekdajšej existencii spomenutého etnika v tejto lokalite, podľa ktorého dostala obec svoj názov. Pripomíname, že niektorí maďarskí bádatelia v súlade s tvrdením Konštantína Porfyrogeneta o podriadenosti troch kmeňov Kovarov pod osobu následníka trónu kladú kovarské sídliská do nitrianskeho kniežaceho údelu.

Druhou lokalitou so stopami po Kovaroch je hontiansky úsek Ipľa, na ktorom dnes leží obec **Koláre** (maď. Kóvár) a s ňou susediaca osada *Kovárszeg, ktorá však neskôr zanikla. Dnešný slovenský názov Kolár vznikol len neskoršie, v súvislosti s doosídľovaním južných krajov Slováckmi v 17.-18. storočí. Obec sa po celý stredovek uvádzala v prameňoch iba pod názvom Kovar, takto už v roku 1257 *Koar*, 1298 *Kuar*, atď. Susedný *Kovárszeg je doložený v roku 1244 vo forme *Kuarzeg*, 1281 *Koarzyg* a pod.

Domnelú súvislosť s Kovarmi resp. s niektorým z Porfyrogenetom spomínaných 3 kovarských kmeňov, má možno i dnešná obec Veľké a Malé **Trakany** (maď. Nagy-, Kis Tarkány) na južnom Zemplíne, či Nová Stráž (maď. Orsújfalu), dnes súčasť mesta Komárno, prípadne mestská časť Levíc, Kalinčiakovo (maď. Vársány).

L I T E R A T Ú R A

- DUNLOP, D.-M.: *The History of the Jewish Khazars*. Princeton, Princeton University Press 1954.
- GOLB, N.-PRITSAK, O.: *Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Century*. London, Cornell University Press 1982.
- GOLDEN, P.: *Khazar studies*. Budapest, Akademiai kiadó 1980.
- GYÖRFFY, Gy.: A kabar kérdés. In: *Forrás*, 15/3, 1983, s. 20–28.
- MAREK, M.: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej 2006.
- MAREK, M.: Dávne etniká na stredovekom Slovensku (Kovari, Chvalízi, Kumáni a Jasi). *Historický zborník*, 13, 2003, 1–2, s. 35–54.
- PLETNJOWA, S.-A.: *Die Chasaren. Mittelalterliches Reich an Don und Wolga*. Leipzig 1978.
- TÖRÖK, S.: Mi volt a neve a három kabar törzsnek? *Századok*, 116, 1982, s. 987–1059. <http://www.khazaria.com>

Kovari (Kabari) v ranostredovekom Uhorsku

rozmiestnenie etnoným "Kozar" a "Kovar"

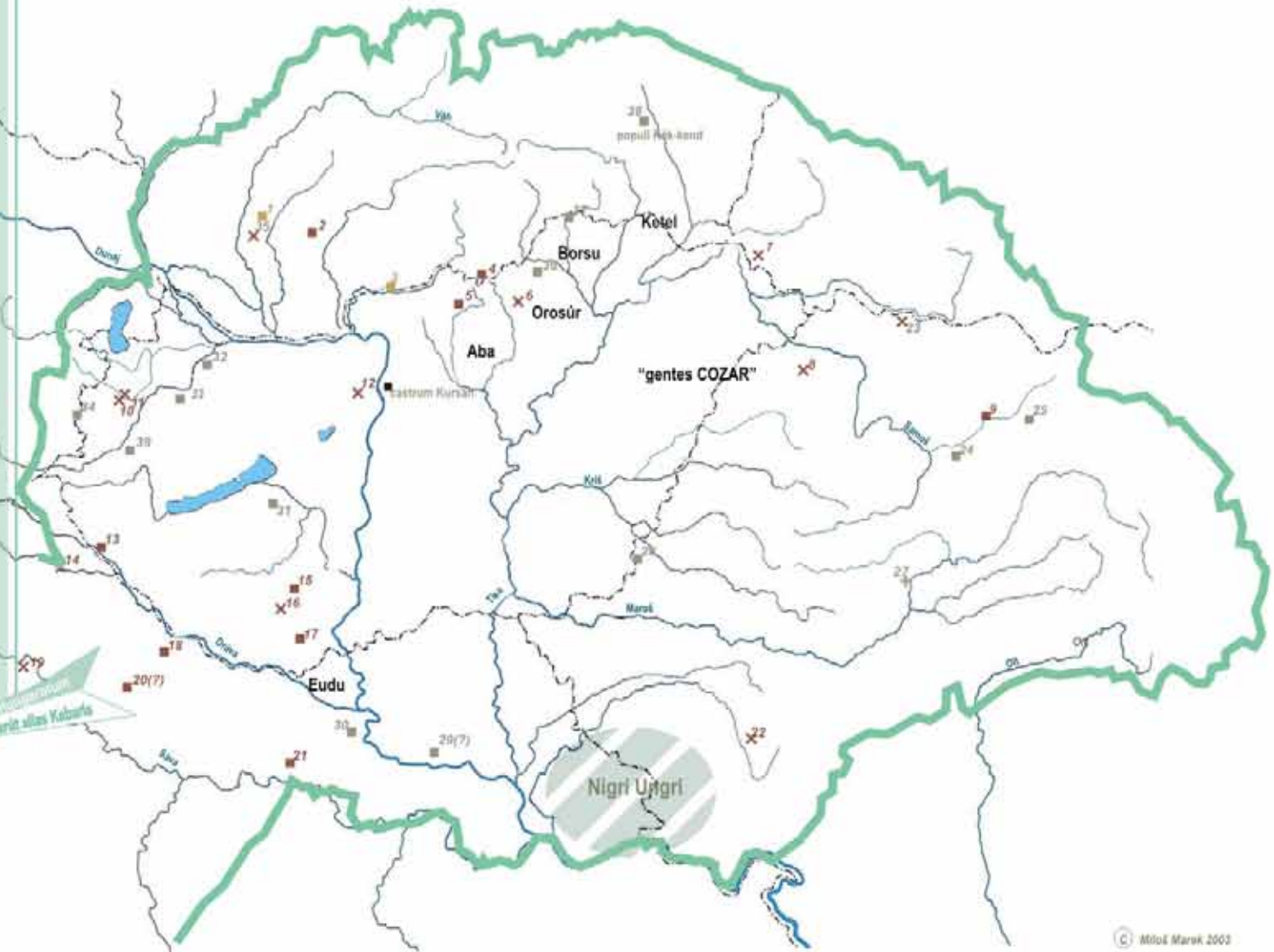
Legenda

- × Sidisko, resp. chotárný názov po Kovaroch
- × Sidisko, resp. chotárný názov po Kazaroch
- × Sidisko, resp. chotárný názov po fude zvanom Kék kend

Aba sídelné priestory pôvodom kovarských rodov (Anonymových "septem duces Cumanorum")

Nigri Ungri Cienri Maďari, s Kovarmi stotožňovaný kmen, ktorý zač. 11. stor. christianizoval sv. Bruno z Querfurtu

- 1 Kovarce (Nitrianska župa)
- 2 Kozárovce (Tekov)
- 3 Koláre, predtým Kovár (Hont)
- 4 Kazár (na V od Seitan, Novohrad, Maďarsko)
- 5 Kozárd (Novohrad, Maďarsko)
- 6 les Kozár-vert v chotári Rezesk-Gyevék, Maďarsko
- 7 chotár - názov Kozár (na st. Rku v Szabolcska)
- 8 "Kozár" v chotári Nagykároly (Szatmár, Rumunsko)
- 9 Kozárvár (Szabolcs-Doboka, Rumunsko)
- 10 "Kazár" v chotári Sopke (Vaséka, Maďarsko)
- 11 Kozárpatak v chotári Tomorodu (Vaséka, Maďarsko)
- 12 "Kozár" v okolí Elyeku (Pala, Maďarsko)
- 13 "Kozár" v chotári Bázakerettye (Zala, Maďarsko)
- 14 chot. - názov Kozár v mlezíríe (Mury a Drávy)
- 15 Egyházaskozár (Baranya, Maďarsko)
- 16 "Klokod" v okolí Baránu (Baranya, Maďarsko)
- 17 "popul Kozár" Nagyközár (Baranya, Maďarsko)
- 18 Kozarevac (bývalá župa Kriš, Chorvátsko)
- 19 "Kozár" (v chot. Rosniko pri Zárnobe v Chorvátsku)
- 20 "Magyarul alebo Kabaria (niekde v župe Kriš, Chorvátsko)
- 21 Kozarovci (pri Nente župa Vukovar, Chorvátsko)
- 22 "Kozár" (v chot. Vajadény, župa Krasov Rumunsko)
- 23 silva Kaykus populorum Kayquend (Satmár, Rumunsko)
- 24 Szarvaskend (Szabolcs-Doboka, Rumunsko)
- 25 Kendtelek (Szabolcs-Doboka, Rumunsko)
- 26 Kis, Nagykend (Kukulló, Rumunsko)
- 27 Kend (Alta Fehér, Rumunsko)
- 28 Kendkud (Zaránd, Rumunsko)
- 29 Kend (Bácska, Maďarsko)
- 30 Kendesapa (Vukovar, Chorvátsko)
- 31 Kendszőlős (Somodská, Maďarsko)
- 32 Kendi (pri Ványole, Veszprimska, Maďarsko)
- 33 Kendtarró (pri Egeraji)
- 34 "Vasverőszék alio nomine Kendszék (Vaséka, Maďarsko)
- 35 "Kendi (pri Zbehoch, Nitrianska)
- 36 Kendi (Hevék, Maďarsko)
- 37 Kendkécs (Boršod, Maďarsko)
- 38 Kendice (Šariš)
- 39 Szarvaskend (Vaséka, Maďarsko)

8. Sikuli

Pôvod. Problém ich etnickej identifikácie.

Sikuli ako predvoj uhorského vojska.

Pohraniční strážcovia. „Sagittarii“ stredovekých prameňov a „lövök“ v uhorskej toponymii.

Otázka pôvodu Sikulov, potomkovia ktorých žijú dodnes, pravda, už len ako etnografická skupina maďarského národa na území dnešného Sedmohradska, patrí prakticky až do súčasnosti k nie úplne vyriešeným záhadám historickej vedy. Príčina zdanlivej nemožnosti ich jednoznačnej identifikácie spočíva v sporadickosti dokladov, ktoré sa nám o nich zo staršieho obdobia zachovali, v neexistencii archeologických údajov a absencii jazykových pamiatok (okrem samotného etnonyma), ktoré by sa dali jednoznačne vzťahovať na Sikulov.

Podľa starej uhorskej tradície zachovanej v súdobých kronikách sa kedysi predpokladalo, že Sikuli sú tak ako starí Maďari potomkovia mocného národa Hunov, ktorí sa v 5. stor. objavil v Európe lepšie povedané sú potomkami tých, ktorí sa po Attilovej smrti a rozpade jeho ríše nestiahli naspäť do stepí východnej Európy a Ázie, ale pretrvali v Karpatskej kotline až do príchodu starých Maďarov.

V tzv. Hunskej kronike, ktorá je vlastne akýmsi úvodom (*prologus*) do samotnej kroniky Uhrov (*gesta Hungarorum*) zostavenej Šimonom z Kézy koncom 13. stor., keďže Maďari sa v minulosti považovali za potomkov a následníkov Hunov, preto tento jej názov, sa píše, že po smrti Attilu sa Huni rozdelili na dve časti. Jedna ich časť sa postavila na stranu Attilovho syna Aladára narodeného jeho prvej žene germánskej Krumhilde, kým druhá časť Hunov podporovala nároky iného Attilovho syna Čabu, narodeného jeho druhej manželke, dcére byzantského cisára Honorio. Boj, ktorý sa rozpútal medzi týmito dvoma stranami, prehral Čaba a väčšina jeho mužov zahynula. On sám utiekol k svojmu byzantskému svokrovi Honoriovi a odtiaľ zasa pokračoval naspäť k ľudu svojich príbuzných a predkov – do Skýtie – ako sa kedysi nazýval stepný

kraj nad Čiernym morom, kam sa po rozpade mohutnej Attilovej ríše uchýlila väčšina jeho súkmeňovcov.

Tí z Hunov, ktorí zostali naďalej v Panónii a prežili bitku medzi Attilovými synmi, sa podľa tvrdenia Hunskej kroniky uchýlili zo strachu pred národmi západu na pole zvané Čigla, kde zotrvali až do čias príchodu Arpáda. Tu sa už nazývali nie Huni ale Sikuli. Sikuli sú teda (vraj) zvyškami Hunov, ktorí, keď sa dozvedeli o druhom príchode Maďarov–Hunov do Panónie, im vyšli v ústrety k ruským hraniciam a spolu s nimi mali podiel na dobytí Panónie. „*Qui timentes occidentis nationes in campo Chigle usque Arpad permanserunt, qui se ibi non Hunos, sed Zaculos vocaverunt. Isti etenim Zaculi Hunorum sunt residui.*“ Od toho času však mali svoje sídla nie na panónskych rovinách ale zdieľali spoločný osud s rumunskými Valachmi, od ktorých prevzali aj písmo, v pohraničných horách Sedmohradska.

Druhú správu nám o Sikuloch zachoval anonymný notár uhorského kráľa Bela III. píšúci začiatkom 13. stor. svoje románové dielo rozprávajúce o hrdinských skutkoch starých Maďarov pri obsadzovaní Karpatskej kotliny. Pasáž o Sikuloch znie nasledovne: „*Náčelník [st. Maďarov] Arpád a jeho vojvodcovia poslali po vzájomnej dohode vojsko proti Menumorotovi, kniežatu Biharu. Náčelníkmi tohto vojska boli Usubuu (Ösbö) a Velek, ktorí vyrazili z maďarského tábora na ostrove Čepeľ. Po prechode cez Tisu tiahli pozdĺž toku riečky Korógy, kde sa napokon utáborili a všetci Sikuli, ktorí boli pôvodne ľuďom kráľa Attilu, keď sa dozvedeli o ich príchode, vyšli im s mierovými úmyslami v ústrety, dobrovoľne im vydali svojich synov a rôzne dary za rukojemníkov a dali sa bojovať proti Menumorotovi v prvom šiku. Synov Sikulov poslali Maďari vzápäť svojmu náčelníkovi Arpádovi a spolu so Sikulmi, ktorí ich v nastávajúcej bitke predchádzali, sa vydali do boja proti Menumorotovi.*“

Pokiaľ ide o mieru pravdivosti a spoľahlivosti spomenutých dvoch pasáží uhorských kroník, z ktorých prvá správa je zachovaná v tzv. Hunskej kronike vlozenej koncom 13. stor. do Gesta Hungarorum Šimona z Kézy a druhá začiatkom toho istého storočia pochádza od tzv. Anonyma, je celkom zrejmé, že stotožňovanie Maďarov a Sikulov s Hunmi bolo len jedným z prvkov ideológie vtedajších vládnúcich vrstiev maďarskej spoločnosti, ktoré malo slúžiť na zvýšenie prestíže a vážnosti tohto etnika v očiach európskej verejnosti, o ktorej sme si už minule povedali, že nebola nijako vysoká. Okrem toho, že sa dnes všeobecne neakceptuje oprávnenosť niekdajšieho stotožňovania Maďarov a Sikulov s Hunmi

a z toho vzniknutej teórie tzv. dvojitého honfoglalášu, teda dvojitého zaujatia vlasti Maďarmi (a to i napriek tomu, že i na západe jestvovalo v čase príchodu Maďarov na stredný Dunaj a následných lúpeživých výprav po Európe presvedčenie, že Maďari nie sú v skutočnosti nič iné než Huni) sa v uvedených pasážach oboch uhorských rozprávacích prameňov nachádzajú aj ďalšie omyly, či už zámerné alebo nevedomé, ktoré nás nútia veľmi kriticky sa stavať k obsahu sprostredkovanej informácie týkajúcej sa Sikulov (napr. Kézaiovo tvrdenie o tom, že matka spomínaného Čabu bola dcérou byzantského cisára Honorio sa nezakladá na pravde, keďže Honorius v skutočnosti nebol byzantským cisárom ale prvým cisárom západnej časti Rímskej ríše rozdelenej v roku 395, ktorý bol teda starší ako domnelý Attilov syn Čaba (393–423). Nepresná resp. popletená Kézaiho informácia zrejme čerpala z diela byzantského dejepisca Jordana *“Getica“* rozprávajúceho v skutočnosti o Honorii, vnučke cisára Valentiniána III. žiadajúcej kedysi pomoc od Attilu. Alebo iné Kézaiovo tvrdenie, že Attilov syn Čaba mal dvoch synov Eda a Edemena, ktorý sa podľa neho neskôr vrátil do Panónie spolu s Maďarmi, keď sem títo vraj už po druhýkrát prišli aby zaujal toto územie, je nelogické, keďže obe udalosti – porážka Hunov v strednej Európe, rozpad ich ríše a príchod Maďarov do Karpatskej kotliny sú dve odlišné a nijako nesúvisiace udalosti, ktoré od seba oddeľuje priepasť zhruba 450 rokov. (Inak Eda a Edumena spomína aj Anonymus ako vojvodov Kumánov resp. Kovarov, ktorí sa pripojili k Maďarom sťahujúcim sa do Karpatskej kotliny pri Kyjeve.)

A to už nehovoríme o nadmieru vyvinutej schopnosti Anonyma vymýšľať si najrôznejšie udalosti, ktoré sa odohrali azda len v jeho bujne fantázii. Preto snáď jedinú, čo možno z oboch informácií sprostredkovaných nám týmito autormi považovať za reálne je fakt, že Sikuli boli pôvodne stepným etnikom pochádzajúcim ako Huni z rovín východnej Európy, či strednej Ázie a ktorí po pripojení k starým Maďarom ako v podstate podmanené etnikum, vykonávali podľa starého nomádskeho zvyku úlohu tzv. pomocného etnika, čo znamená, že boli v boji nasadzovaní do predného šiku ich vojska, tvorili jeho predný voj vystavený prvému a najťažšiemu náporu nepriateľského vojska a to možno vysvetľuje skutočnosť, že obaja autori hovoria o Sikuloch ako o tých, ktorých tu starí Maďari po svojom príchode našli. Je celkom možné, že Sikuli sa do Karpatskej kotliny dostali v súlade so zastávanou funkciou prieskumníkov, výzvedných jednotiek, či predvoja staromaďarských

vojenských oddielov o čosi skôr ako samotné jadro Maďarov. (Avari využívali takto napr. Slovanov, Tatári Kumánov, Turci Tatárov alebo Cigánov.)

Pri hľadaní pôvodu Sikulov je jediným pevným východiskovým bodom názov ich etnika. Hoci niektorí autori predpokladajú, že toto meno v podstate ani nie je etnonymom, ale púhym sociálno-zamestnaneckým označením ľudí zastávajúcich v Uhorsku funkciu pohraničných strážcov. Dôležitým prameňom je v tomto smere dielo arabského autora Ibn Rustu zo začiatku 10. stor. opierajúceho sa o dávnejšiu správu Džajháního z o vyše sto rokov staršieho obdobia. Píše sa v nej nasledovné: „*(Volžský) Bulhari sa skladajú z 3 kmeňov, prvý sa volá Barsúlá, druhý .s.g.l, tretí Bulkár.*“ V tom istom diele Ibn Rustu sa onen druhý kmeň Bulharov spomína i v kapitole rozprávajúcej o Maďaroch v nasledujúcej súvislosti: „*Medzi krajinou Pečenehov a krajinou .s.k.l patriacou Bulkarí je prvá z hraníc Maďarov.*“ Keďže Arabi vo svojom písme neoznačujú samohlásky, zápisy názvu spomenutého kmeňa „.s.g.l ~ „.s.k.l možno čítať rozlične napr. esekel, eskil, isiskil, iskil. Najčastejšie sa však hovorí o variante esekel, isikiI. No i napriek istým nezrovnalostiam v čítaní tohto etnonyma je jedna vec ťažko prehliadnuteľná, a to zjavná podobnosť uhorského etnonyma Sikul, maď Székely s arabským zápisom mena spomínaného bulharského kmeňa. Predpoklad vzájomnej súvislosti oboch týchto názvov posilňuje aj skutočnosť, že títo Iskilovia, či Eskilovia, ako to vyplýva z citovaného tvrdenia Ibn Rustu, priamo susedili v oblasti na západ od Uralu pravdepodobne niekde v okolí Volgy so starými Maďarmi, teda o dôvod viac na to, aby sme tento turecký kmeň mohli spájať s uhorskými Sikulmi.

Podľa všetkého sa však k Maďarom pripojila len časť týchto Eskilov, pretože, keď niekedy v rokoch 921 či 922 prechádzal údolím Volgy arabský cestovateľ Ibn Fadlán, spomínal, že na území ríše volžských Bulharov žili pod svojim vlastným kniežatom skl-ovia, ktorí na rozdiel od ostatných kmeňov tejto krajiny vyznávajúcich islam zostávali naďalej pohanmi.

Existujú však i staršie doklady, ktoré by sme snáď mohli dať do súvisu so Sikulmi. Jeden čínsky prameň uvádza k roku 651, že v rámci niekdajšej Západotureckej ríše rozprestierajúcej sa na obrovskom území strednej Ázie a zjednocujúcej viacero tureckých etník žilo 10 kmeňov západných Turkov: 5 východných a 5 západných. Pokiaľ ide o ich mená, spomedzi 5 kmeňov západných sa nazývali dva kmene menom Āskāl

a hlava jedného z nich zasa Äskäl küil irkin bol najmocnejším náčelníkom spomedzi všetkých tureckých kmeňov, mohol vraj disponovať viac ako 100 tisíc vojakmi. Je možné, že keď sa v roku 657 mocná Západo-turecká ríša rozpadla, onen kmeň Eskel sa mohol dostať ďalej na západ na územie ríše volžských Bulharov.

Je zaujímavé, že práve na niekdajšom území Západo-tureckej ríše, v dnešnom východnom Kazachstane sa na juh od súčasného hlavného mesta Alma-Aty nachádza jazero Isik-kul, na ktorého severnom brehu ležalo mesto Sikul. Spomína ho už koncom 10. stor. anonymné perzské geografické dielo Hudūd al-Ällam ako prosperujúce a príjemné miesto na hranici s moslimským svetom, kde sídlia obchodníci. Možno, že onen kmeň Západo-tureckej ríše Eskel sídlil kedysi práve tu, a jeho prítomnosť pripomínajú práve tieto miestne názvy.

Keďže arabské pramene sa zmieňujú o Eskiloch ako o jednom z kmeňov ríše volžských Bulharov, pátranie po pôvode Sikulov nám môže osvetliť jedna z najstarších pamiatok k dejinám Bulharov, tzv. zoznam bulharských kniežat. Zoznam obsahuje v nasledovnom poradí tieto kniežatá: Avitochol-Irnik-Gostun-Kourt-Bezmer-Isperich-Tervel-Sevar-Kormisoš-Vineh-Telec-Unor. Prameň uvádzam najmä kvôli už spomenutej tradícii Sikulov ako Atilovho ľudu zaznamenananej uhorským kronikárom. Že tento zoznam dosvedčuje prežívanie Attilovej tradície medzi Bulharmi naznačuje meno druhého kniežata Irnika. Takto sa totiž v skutočnosti nazýval Attilov syn, (dokazujú to aj iné súdobé pramene). I preto sa v zozname ako prvého figurujúceho Avitochola mnohí vedci pokúšali stotožňovať práve s Attilom. Dôveryhodnosť citovaného prameňa zvyšuje i fakt, že obsahuje mená osôb, ktorých existenciu môžeme doložiť aj inými nezávislými dokladmi (Kourt>Kuvrat, Isperich>Asparuch, Tervel).

Sikuli teda síce v skutočnosti nikdy neboli ľuďom kráľa Attilu, resp. poddanými tohto hunského náčelníka, žili však v istom období svojich dejín medzi Bulharmi v takom prostredí, kde jestvovala živá Attilovská tradícia, ktorú oni len prevzali a ktorej stopy prežívali u nich ešte aj v ich novej uhorskej vlasti, ako o tom podávajú správu spomenuté uhorské kroniky. Žijúc v rámci Chazarskej ríše vedno s predkami dnešných Maďarov ako svojimi susedmi, sa Sikuli niekedy v priebehu 9. stor. azda v jeho prvej polovici k nim pripojili, okolnosti a príčiny tejto udalosti sú už dnes prakticky neobjasniteľné, a spolu s nimi sa koncom toho istého storočia zúčastnili ako tzv. pomocné etnikum na obsadení Karpatskej

kotliny. Maďari ako hegemón tohto novopristáhaného nomádskeho kmeňového zväzu ich porozmiestňovali pozdĺž hraníc novoobsadeného územia, aby tam v súlade so svojím funkčným zaradením vykonávali funkciu pohraničných strážcov. Podľa tvrdenia už spomínaného uhorského kronikára Šimona z Kézy sa vraj Sikuli zdržiavali pred príchodom Maďarov na poli zvanom Čigla (*campus Chigle*), tj. pri zásekoch. Meno Čigla však nie je názvom nejakej konkrétnej lokality, ako by sa možno zdalo a ako to pravdepodobne chápal samotný autor tejto kroniky. Slovo čigla totiž znamená v turečtine ‚hrádza, prekážka, zásek‘. Takto teda nazývali turecké etniká, akými boli svojím pôvodom zaiste aj Sikuli miesta, kde boli uhorskou mocou usadzované, teda zväčša hrádzami, prekážkami a zásekmi zabezpečené cestné prechody nachádzajúce sa zväčša v pohraničných komitátoch akými boli Bratislava, Nitra, Mošon, Sriem, Boršova, Krašov atď.

Najväčšiu koncentráciu sikulských sídlisk na Slovensku vykazuje oblasť dnešného Záhoria, teda územie medzi riekou Moravou a Malými Karpatmi na niekdajšom uhorsko-českom pohraničí. Ich tunajším centrom bol dnešný Šaštín (maď. Sasvár). Sikuli *de Sasvár* sa spomínajú v roku 1323. Vtedy sa zároveň lokalita uvádza aj ako centrum rovnomeného komitátu-španstva (špán=ispán=comes) ako sa vtedy nazývali územno-správne obvody. Toto španstvo malo byť podľa známeho maďarského medievistu Györffyho akousi pohraničnou markou zorganizovanou ešte kniežatom Gejom a zverenú do rúk Sikulom. Nie je však celkom isté, či uvedený údaj možno bezpečne vzťahovať práve na tento Sasvár, iný Sasvár sa totiž nachádzal i na opačnom kúte Uhorska na území župy Ugoča. A tak sa niektorí maďarskí bádatelia prikláňajú skôr k tejto lokalite. Zaiste však nie je náhodou, že na druhom brehu riečky Myjava oproti Šaštínu leží obec Stráže, teda miesto, kde kedysi sídlili strážcovia. Okrem týchto dvoch dokladov prítomnosť Sikulov na Záhorí pripomína aj názov obce Sekule, Sikuli žili svojho času zaiste aj v neďalekých Veľkých a Malých Levároch. Názov Leváre totiž pochádza z maďarského *lövő* (lat. sagittarius, slov. strelec, lučištník), ktorým sa v minulosti označovali poväčšinou pohraniční strážcovia pochádzajúci prevažne z radov tohto etnika. Sikuli totiž podľa zvyku ostatných nomádskejších národov používali v boji ako zbraň luk a šíp (*Siculi de Vagh~sagittarii de Vagh*).

Ďalšími obcami na Záhorí, ktoré nám vo svojom názve ukrývajú svedectvo o prítomnosti cudzieho strážneho elementu, sú dnešné Gajary

a Kuklov. Názov Kuklova je odvodený z tureckého apelatíva *kükäläy* vo význame ‚trň‘. Istotne nie je v tomto ohľade náhoda, že jeho paralelu nachádzame v názve sedmohradskej rieky Küküllő, rum. Tarnava pretekajúcej pôvodne sídelným územím tureckých Sikulov.

Na prechode významnej trasy prechádzajúcej cez Malé Karpaty a spájajúcej Čechy s Uhorskom tzv. českej cesty sa spomínajú Sikuli (*terra Siculorum*) niekde v lesoch pri obci Boleráz. Názov ich sídliska sa síce presnejšie neuvádza a viacerí historici ho stotožňujú s obcou Trstín (maď. Nádas) ležiacou priamo pri vchode do karpatského priesmyku, no podľa nášho názoru ide skôr o neďaleký Lošonec. Dnešný názov tejto obce je pomadžarčenou formou pôvodného mena Lučinec, ako sa kedysi v starej slovenčine nazýval lučištník, lukostrelec. Presne takto sa kedysi volala aj zaniknutá osada v chotári dnešných Dubovian na Považí, kde máme doložený aj jej paralelný latinský názov Sagittarii a maďarský Levart a kde sa dokonca výslovne spomína jedna sikulská rodina. Dubovany ležia neďaleko dediny Pečenehovia, kde zasa strážili túto pohraničnú oblasť tureckí Pečenehovia.

Práve z týchto osád na Záhorí a na Považí pochádzajúci Sikuli spolu s Pečenehmi boli predovšetkým nasadzovaní pri vojnových konfliktoch uhorského kráľa s českým kniežaťom odohrávajúcich sa v tomto pohraničnom priestore. A to či už v rámci kráľovského vojska ako jeho predvoj alebo ako špióni, či prieskumníci, čo dosvedčujú viaceré súdobé rozprávacie pramene. Napr. český Kozmas spomína smutný osud oddielov uhorských bližšie nešpecifikovaných prieskumníkov (lat. exploratores), ktorým Česi potupne odrezali uši a nosy a poslali ich tak naspäť domov k uhorskému kráľovi. Sikulské osady však nájdeme u nás nielen pri hraniciach.

Za osadu sikulského etnika možno počítať i dedinu Žakýl, miestnu časť obce Podhorie na sever od Banskej Štiavnice doloženú v roku 1388 pod názvom *Zekel*. Úlohou tunajšej posádky bolo podľa všetkého vojensky zabezpečiť a strážiť nerušenú exploatáciu blízkych štiavnických strieborných baní. Trochu ďalej na juh od Banskej Štiavnice, no ešte stále na ceste vedúcej smerom k tomuto významnému centru baníctva leží obec Slatina, kde máme doloženú prítomnosť istej rodiny, ktorej členovia mali maďarským prezývku *lövő*, teda lučištník. Hoci s lukom obratne narábali aj iné pôvodom stepné etniká, pre klasifikáciu tejto rodiny za sikulskú svedčí chotárný názov v susednej obci Rykyně Sekelský potok.

V Gemeri sa v portálnom súpise z roku 1427 uvádza v údolí rieky Turiec lokalita *Lewarth*, dnešné Strelnice. Význam názvu vzniknutého

spojením maďarských slov *lövő* ‚strelec‘ a *várta* ‚stráž‘ napovedá, že i tu boli stacionované vojenské oddiely pohraničných strážcov. Či to boli Sikuli ťažko jednoznačne povedať, no v Gemeri sa naozaj spomínajú niektorí jednotlivci sikulského pôvodu a na území obce Kečovo máme doložený aj chotárný názov Székelyszeg (sikulský roh).

Mimo územia dnešného Slovenska z tých najvýznamnejších sikulských lokalít spomeňme dnešnú obec Parndorf na sever od Neziderského jazera v dnešnom Rakúsku, no kedysi na západnej hranici Uhorského kráľovstva. Osada Sikulov ležala na významnej ceste spájajúcej Viedeň s Ostrihomom či Budínom. Práve cez túto trasu smerovali všetky vojenské vpády nemeckých cisárov do Uhorska a strážny post Sikulov mal teda v tomto priestore naozaj svoje opodstatnenie.

Na juhu Uhorska bola významným bodom Sikulov osada Váty (*Siculi-sagittarii de Wagh*) v niekdajšej župe Baraňa, ktorá vykazuje paralely s našim Šaštínom, keďže i Váty boli sídlom archidiakonátu a rovnako i tu bolo kedysi centrum hradného španstva. Títo Sikuli sa zvlášť vyznamenali pri obrane krajiny počas tatárskeho vpádu, za čo ich kráľ povýšil zo stavu lučištníkov na kráľovských servientov, teda fakticky šľachticov. Osobné mená týchto ľudí zaznamenané v roku 1272 (Demeter, Abrahám, Matúš, Deme, Gallus, Mikuš) naznačujú, že proces asimilácie u nich už dávno prebehol, čo v podstate až tak neprekvapuje, keďže sme si už povedali, že Sikuli sa k Maďarom pripojili veľmi zavčasu, ešte počas svojho pobytu v rámci Chazarskej ríše. Okrem toho ich prechod na kresťanskú vieru urýchlilo to, že boli pôvodne pohanmi, takto ich nachádza v 10. stor. nad Čiernym morom Ibn Fadlán, a neprešli na islam, čo by ich kristianizáciu a vpravenie do uhorskej spoločnosti určite spomalilo. Vidno to na prípade iránskych Chvalízov, ktorí sa i v Uhorsku dlho pridržiavali moslimskej viery a odolávali pokresťančeniu a to i napriek zákonným opatreniam domácich panovníkov.

Pri výpočte sikulských lokalít treba rozhodne spomenúť oblasť Bihar, kadiaľ kedysi dávno prechádzala najstaršia línia pohraničných zásekov ranostredovekého arpádovského štátu. Osady ako Székelyhíd, *villa Scecul* (dnes Székelytelek), či inštitúcia sikulskej stotiny–centúrie jobagiónov hradu Bihar – Székelyszáz sú spomienkou na ich niekdajšiu prítomnosť tu, v tomto bývalom hraničnom kraji.

Vidno teda, že Sikuli boli rozmiestnení a rozptýlení v Uhorsku roztratené po celom obvode jeho hraníc, či už na sever, západ, juh alebo

východ. No ich hlavné sídliskové územie, kde bola sústredená hlavná masa Sikulov sa nachádzalo v Sedmohradsku (lat. Transilvânia, územie dnes patrí Rumunsku, no kedysi bolo JV-oblasťou uhorského kráľovstva). Maďari toto Sikulmi obývané územie nazývali Székelyföld. Tu ich nachádza nielen domáci kronikár Kézai (*Zaculi non tamen in plano Pannoniae sed cum Blachis in montibus confinii sortem habuerunt*) ale o ich strážnej úlohe tu rozpráva aj benátsky autor diela *Historia Hierosolymitana* Marinus Sanutus (+1337). Píše, že po odchode Tatárov z Uhorska Valasi a Sikuli obývajúci pohraničné hory zatarasili priechody (zatarasa=čigla), aby zabránili ich ďalším vpádom. Týmito pohraničnými horami myslel sedmohradské Karpaty. Tu sa nám zasa overuje pravdivosť spomínaného výkladu slova Čigla, kde sa Sikuli usídlili, teda nešlo o konkrétnu lokalitu ale o miesta so zásekmi.

Sikulská prítomnosť v Sedmohradsku však nie je takého starého dáta ako ich osídlenie v ostatných okrajových oblastiach Uhorska. Predpokladá sa, že sa sem dostali z iniciatívy kráľovskej moci niekedy v priebehu 12. stor. Význam Sedmohradska a potrebu zabezpečenia juhovýchodných hraníc Uhorského kráľovstva zvýšili vpády nomádskych etník z východu od druhej polovice 11. stor. – či už Pečenehov, Uzov, Kumánov alebo Tatárov a neistota plynúca z bezprostredného ohrozenia krajiny susedstvom týchto divokých stepných národov. Preto sa stalo naliehavým nasadenie práve takého strážneho elementu, o ktorom niektorí súčasníci hovorili ako o najbojovnejšom národe (*Siculi, genus hominum bellicosissimum*) napr. cisár Leopold I. (1658–1705) alebo o ľudoch, ktorí sa najviac vyznajú vo vojenských veciach (*rerum bellicarum expertissimi*) autor zbierky uhorského obyčajového práva známeho pod názvom Tripartitum Štefan Verböczy (1514), teda Sikulov.

A tak sa zo Sedmohradska stalo miesto hromadného usadenia sa tohto etnika, ktorého príslušníci sem boli zásahom ústrednej štátnej moci niekedy i proti svojej vôli sťahovaní zo svojich starších strážnych postov v ostatnom Uhorsku (v 1326 napr. kráľ Karol Róbert oslobodil istého Sikula Dominika pochádzajúceho z pokolenia Sikulov zo Sasváru, teda Šaštína od povinnosti žiť a zdržiavať sa na spoločnom mieste Sikulov, pod ktorým možno chápať práve oblasť Sedmohradska). Z tejto pohraničnej oblasti sa teda stalo akési nové spoločné miesto Sikulov (*communis locus Siculorum*), kde boli sústredení za účelom stráženia najohrozenejšej časti uhorských hraníc. Sikuli však neboli výlučnými strážcami tohto pohraničného kraja, okrem nich sa touto úlohou zaoberali aj

rumunskí Valasi, tureckí Pečenehovia, sedmohradskí Sasi a príslušníci rádu nemeckých rytierov.

Sikuli si v Sedmohradsku vytvorili svoju vlastnú a nezávislú územnú organizáciu. Od 13. stor. existujú doklady o rozdelení nimi osídleného územia na autonómne súdne a vojenské dištrikty, oblasti zvané stolice, maď. szék. Spoločenstvo sedmohradských Sikulov (*universitas Siculorum*) sa v priebehu 13.–14. stor. rozdelilo na 7 stolíc: stolica Telegd (maď. Telegdi–szék), neskôr zvaná Udvarhely, stolica Maros (Maros–szék), stolica Čík (Csík–szék), stolica Sebes (Sepsi szék), stolica Orbó (Orbai–szék), stolica Kézdi (Kézdi–szék) a stolica Aranyos (Aranyos–szék). Medzi týmito stolicami mala najvýznamnejšie postavenie stolica **Telegd**. Jej sídlo ležiace na hornom toku rieky Küküľö~Tarnava (zaiste nie je náhoda, že rovnaký názov Küküľö, dnes Kuklov nachádzame aj na našom, kedysi Sikulmi osídlenom Záhorí) zvanom Székely–Udvarhely, od ktorého neskôr prevzala aj svoj nový názov, bolo najvyššou súdnou odvolacou inštanciou pre všetky sikulské obce v Sedmohradsku. Pôvodný názov tejto stolice –Telegd sa v celom Uhorsku nachádza na jednom jedinom mieste – v Bihari. A práve preto sa predpokladá, že prinajmenšom do tejto stolice sa dostali Sikuli z Bihar.

Stolica **Sebes** (maď. Sepsi–szék) ležala na hornom toku rieky Olt, kde susedila na západe s územím rádu nemeckých rytierov tzv. Burzenlandom (maď. Barcasság), ktorí tu boli usadení ako protiváha pohanským Kumánom (podobne ako to bolo na severe, kde boli nemeckí rytieri nasadení proti pohanským Prusom). Severo–východným susedom stolice Sebes bola stolica **Kézdi**, ktorej sikulské obyvateľstvo plynule preberalo obranu tejto južnej časti hraničnej línie juhovýchodného Uhorska. Tadiaľto viedla významná vojenská trasa od Brašova cez karpatský priesmyk zvaný Ojtoz do Moldavska, kde v tom čase (12.–13. stor.) sídlili Kumáni. Sikuli z Kézdu sa vyznamenali v boji proti Tatárom a Kumánom. Kráľ ich za to odmenil donáciou územia zvaného **Aranyoš**, medzi riekami Maroš a Aranyoš, ktoré sa po presťahovaní časti Sikulov z Kézdu stalo novou samostatnou sikulskou stolicou.

Na samom JV–cípe Sedmohradska medzi stolicami Sebes a Kézdi sídlili Sikuli v stolici **Orbó** (maď. Orbai–szék). Ich bezprostrednou úlohou tam bolo strážiť a zatarasiť prechod cez tamojší tzv. Tatársky priesmyk. Severne od nich, na hornom toku Oltu ležala stolica **Čík** (Csík–szék), ktorá zaistovala prístup k priesmyku Gyimes. Napokon Sikuli zo stolice **Maroš** strážili dôležitú cestnú trasu spájajúcu Tirgu Mureš (Maroš Vašárhely)–Bistrita.

Okrem už spomenutého Telegdu aj mená ďalších sikulských stolíc Orbó, Kézd a Sebes, keďže v nich takéto názvy vo funkcii toponyma nenájdeme, naznačujú, že sa na ich územie prisťahovali Sikuli z tých krajov, kde takéto miestne názvy možno nájsť. A to je v oblasti niekoľko desiatok kilometrov na západ odtiaľ, kde od polovice 12. stor. žili usadení Sasi. Lokality Szászorbó, Száskézd a Szászsebes môžu byť toho svedectvom. Vedci predpokladajú, že to bolo práve odtiaľto, odkiaľ sa Sikuli presťahovali ďalej na východ do neskoršie rovnako nazvaných stolíc, ktorých mená si tam preniesli so sebou.

Hoci boli rozdelení územne na sedem stolíc, právne tvorili všetci sedmohradskí Sikuli bez ohľadu na svoju územnú príslušnosť jedno spoločenstvo (*universitas Siculorum*), na čele ktorého stál gróf, lat. comes (comesa však mali kedysi na čele i Sikuli zo Šaštína a z Váty) menovaný kráľom. Nepochádzal však z radov Sikulov. Svoje sídlo mal na **hrade Görgény** (rum. Gurghiu) na VSV od Tirgu Muresa. V zastúpení kráľa uplatňoval na území 7 stolíc najvyššiu vojenskú a súdnu moc. V čase vojny vystupoval ako hlavný vojenský veliteľ stojaci na čele sikulskej hotovosti (*comes et ductor Siculorum*) tvoriacej, ako sme už na začiatku spomenuli predný a zadný voj uhorskej armády. V mierových časoch vystupoval ako najvyšší sudca Sikulov, ktorý spolu s 12 ním určenými pomocníkmi (assessormi) prechádzal sikulským územím a v každej stolici viedol raz za rok v stanovenom čase súdne konania. Ako kráľov zástupca bol pre Sikulov najvyššou odvolacou inštanciou. Iba jemu prislúchalo právo vykonávať v mene kráľa najvyššiu súdnu moc, iba on sám mal právo vynášať trest smrti. On mal každoročne za úlohu zvolávať generálne zhromaždenie Sikulov do Székely Udvarhely, na ktorom sa pod jeho predsedníctvom prejednávali sikulské záležitosti.

Na nižšom stupni správy a súdnictva stáli predstavení jednotlivých stolíc v latinských prameňoch označovaní ako *capitanei*, *belliductores*, *primipilli*, maď. hadnagyok, ktorí boli na rozdiel od hlavného grófa každoročne volení z jednotlivých sikulských rodov. Vo vojne prevzali hlavné velenie nad vojenskou hotovosťou svojej stolice, ktorú mali za úlohu v čase núdze zhromaždiť a priviesť do vojenského tábora hlavného sikulského grófa alebo samotného kráľa. Okrem toho boli zodpovední za stálu vojenskú pohotovosť a bojovú pripravenosť svojich ľudí. Popri tom bol tento *capitaneus* samozrejme aj najvyšším sudcom v obvode svojej stolice.

Okrem územného členenia sikulského teritória na stolice treba u Sikulov spomenúť aj zvláštnu archaickú črtu ich spoločnosti, ktorou bolo jej

organizovanie podľa rodov. A hoci sa rodová organizácia spoločnosti rozpadávala v stredoeurópskom priestore už v priebehu raného stredoveku, u Sikulov ako pôvodom orientálneho a kočovného etnika sa toto rozdelenie zachovalo až do novoveku. Počiatky tohto starobylého systému siahajú do čias pred obsadením Karpatskej kotliny starými Maďarmi. Sikulské spoločenstvo sa v každej stolici rozpadalo na 6 rodov (*genera*), ktoré sa ďalej delili na 4 vetvy (*lineae*). Toto pravidelné rozdelenie už len z dôvodu jeho pretrvania do takej neskorej doby sa nedá považovať za výsledok nejakého prirodzeného a organického vývoja ale za umelú organizáciu, ktorá vznikla cieľovým zásahom vyššej, ústrednej moci a ktorá slúžila jej vojensko-strategickým zámerom. Podobným spôsobom sa delili aj iné turecké etniká. Napr. u Oguzov, o ktorých si povieme niečo viac nabadúce, jestvovalo rovnako tak 6 kmeňových skupín, z ktorých každá sa členila na 4 oddiely. A aj u nich sa tento systém rozdelenia docielil umelou cestou, o čom svedčí tvrdenie perzského historika Rášid ad Dína (1248–1318), že istý vezír na dvore chána Oguzov bol poverený reorganizovaním jeho ľudu. Urobil to spôsobom, ako som povedal, teda na 6 rodov, 24 vetiev.

Naznačil som teda, že organizácia na rody a vetvy má u Sikulov turecké korene, tak ako má turecké korene, či pôvod aj samotné sikulské etnikum (pôvodnú spätosť Sikulov s turkickým kultúrnym okruhom dosvedčuje okrem iného aj runové písmo turkického charakteru, ktoré sa v minulosti medzi Sikulmi používalo, nálezy rún pochádzajú predovšetkým z územia Sedmohradska), no podľa všetkého ju do tejto podoby priviedli Maďari, ktorým boli Sikuli ako pričlenený kmeň podriadení. Svedectvom toho by mohli byť názvy jednotlivých rodov a vetiev, medzi ktorými nenachádzame jediný názov tureckého pôvodu. Všetky sú naopak maďarské. V tejto súvislosti je dôležité uviesť také názvy vetiev ako Kürt, či Jenő, čo sú, ako je známe, názvy staromaďarských kmeňov, prípadne vetvy Besenyő (stolica Kézd) alebo Koromza (Sepsi), čo sú zasa názvy orientálnych etník, ktoré Maďari v arpádovskom Uhorsku využívali tiež ako vojenský element. Zdá sa teda, že niektorých príslušníkov týchto etnických elementov uhorská moc kedysi dávno začlenila do rámca *universitas Siculorum*, kde ich oddiely potom tvorili samostatné vetvy.

Tento fakt do istej miery nabúrava predstavu o etnickej homogenosti sikulského živlu. Vieme totiž ďalej, že ešte v 13. stor. sa medzi Sikulov prijímali ľudia evidentne nesikulského pôvodu (Z roku 1279 pochádza listina spomínajúca, že kráľ Štefan V. povolil istému Vavrincovi

a jeho synovi Leustachovi za ich verné služby, aby mohli užívať zákon, resp. právo Sikulov z Telegdu a žiť v ich spoločenstve.)

V roku 1346 preveroval kráľ Ľudovít I. istých ľudí pochádzajúcich z dediny Székelyfalu na hornej Tise v Sabolčskej župe, teda mimo sedmohradského územia, či ich možno považovať za Sikulov. Ako sa tvrdí v doklade, ktorý nám o tom podáva svedectvo, kráľ ich za Sikulov nepokladal, preto poveril ľudí z Ostrihomskej a Jágerskej kapituly (Niektoré cirkevné inštitúcie – tzv. *loca credibilia* – mali totiž v stredovekom Uhorsku aj funkciu verejných notárov a ich svedectvo podané v akejkoľvek veci malo všeobecnú platnosť a váhu), aby v tejto záležitosti vykonali nezávislé vyšetrovanie. Z neho vyšlo najavo ich Sikulstvo (*Siculitas*). Kráľ ich teda uznal za pravých a nepochybných Sikulov a nariadil, že o tom nemusia predkladať nijaké doklady a môžu sa usadiť, kde budú chcieť, v čom sa zrejme narážalo na snahy ústrednej moci koncentrovať Sikulov v Sedmohradsku, ako sme o tom hovorili vyššie.

Z rozhodnutia, že nie sú nikomu povinní predkladať nijaké dokumenty potvrdzujúce ich Sikulstvo vyplýva skutočnosť, že v tom období sa Sikuli v podstate už nijako neodlišovali od okolitého obyvateľstva a po stránke etnicity stratili svoju osobitosť, takže ich na základe vonkajších znakov (reči, odievania, zvykov alebo telesného zjavu) bolo nemožné klasifikovať za Sikulov.

Zaujímavý je iste i fakt, že prvý podľa mena známy Sikul mal v roku 1271 slovanské meno Sobeslav (*Zubuzlaus*), ďalší v roku 1293 sa zasa volal Neznán (*Naznan*). Spomeňme ešte jeden údaj z roku 1345, podľa ktorého vtedy žili v Sedmohradsku *Siculi cum paucis Hungaris, qui tunc in medio eorum existebant*. Tieto doklady nám dovoľujú predpokladať, že medzi v etnickom zmysle pôvodných Sikulov sa v priebehu storočí dostali aj ľudia z iných národností vtedajšieho Uhorska a niekdajší etnický pojem Sikul tak fakticky stratil svoju národnostnú preukaznosť a stal sa pojmom sociálno-zamestnaneckým, či lepšie povedané právnym. Označoval človeka, ktorému bolo umožnené žiť podľa práva a slobôd Sikulov.

Podstatou sikulskej slobody bolo okrem ich samosprávy predovšetkým oslobodenie od akýchkoľvek daní, ciel a cirkevných desiatok. Namiesto toho, ak nerátame ich vojenskú povinnosť, poskytovali Sikuli kráľovi pri istých špecifických príležitostiach, ako bola korunovácia, kráľovský sobáš alebo narodenie kráľovského potomka mužského pohlavia, dobrovoľné dary. Spočiatku to bolo darovanie koňa, neskôr však v súvisi s prechodom na usadlý spôsob života a ich usadením do hornatého

Sedmohradska miesto koňa dával každý usadlosť vlastníaci Sikul vola. Je zaujímavé, že tradíciu onoho zvyku inak typického pre nomádske žily orientálneho pôvodu nám zachoval arabský autor Ibn Rusta práve z prostredia volžských Bulharov, keď píše: „*Kráľovi platia [Bulhari] tribút koňmi a inými vecami*“ – okrem toho – „*koňa dostáva kráľ od každého muža, ktorú sa ožení.*“, čo bola zrejme akási kompenzácia práva prvej noci, ktorú si nárokoval panovník.

Významnou zložkou sikulskej slobody bol fakt, že tvorili osobitné právne spoločenstvo s osobitnými (vojenskými) povinnosťami a hlavne tento fakt ich najmä v neskoršom období odlišoval od svojho okolia viac než hocičo iné. Sikuli boli ako celok považovaní za šľachticov. A to i napriek tomu, že i v radoch Sikulov prebehla spoločenská diferenciácia. Podľa dokladu z roku 1339 sa delili na tri sociálne kategórie (*tria genera Siculorum*). Vedúcu vrstvu Sikulov tvorili prvé dve kategórie. Najzámornejší z nich sa v latinských dokumentoch označovali ako *potiores, seniores, principales Siculi*, nižšie stáli tzv. *primipilli*, maď *lófó* [hlava koňa]. Práve ľudia pochádzajúci z týchto dvoch vrstiev zastávali všetky funkcie v sikulskej samospráve. Na najnižšom stupni spoločenského rebríčka Sikulov stáli tzv. *simplices* prosté obyvateľstvo, nazývané maďarsky i „*gyalog*“, teda pešiáci, keďže na rozdiel od predchádzajúcich dvoch vrstiev slúžili vo vojsku ako pešiáci. No i napriek tomuto rozdeleniu boli Sikuli považovaní za šľachticov bez ohľadu na to, či boli chudobní alebo bohatí, či patrili do prvej alebo do tretej spoločenskej kategórie. Cisár Ferdinand I. o nich v roku 1552 píše: „*Siculi in communi omnes sunt Nobiles, et ab omnibus Contributionibus exempti, sed distributi tamen in tres ordines...Alii vocantur lingua eorum Lófó [hlava koňa] Székelyek, ipsi latine primipilos vocant, qui quasi equestris sunt ordinis. Reliqui sunt plebeij. Omnes tamen, ut dictum est nobiles.*“

Ako protiváhu za ich slobodu vyžadoval kráľ od Sikulov predovšetkým vykonávanie vojenskej služby v radoch uhorskej armády. Vojenské nasadenie Sikulov sa prvýkrát spomína v roku 1116 v ozbrojenom konflikte, do ktorého dospelo nevinné stretnutie medzi uhorským kráľom Štefanom II. a českým kniežaťom Vladislavom II. na rieke Olšave, oddeľujúcej vtedy obe krajiny, ktorého dôsledkom bolo definitívne posunutie tejto hranice na riekú Moravu a hrebene Bielych Karpát. Podľa tzv. Viedenskej maľovanej kroniky odrazili Česi útok uhorských lukostrelcov, načo bezcenní Pečenehovia a Sikuli utiekli do tábora svojho panovníka bez akéhokoľvek zranenia. Ako légiu hospítov, teda hostov

vo význame cudzincov, čo je zjavná narážka na ich cudzí pôvod spomína vojenské oddiely Sikulov a Pečenehov a ich útek z bojiska v tejto bitke i český kronikár Kozmas.

Oba pramene svedčia o osobitnej úlohe týchto etník v rámci uhorského vojska – bojovať na jeho čele. Potvrďuje to aj ďalší údaj tej istej kroniky o tri desiatročia neskôr (1146), keď ako súčasť vojska uhorského kráľa Gejzu II. odrážajú Sikuli spolu s Pečenehmi na rieke Litava útok rakúskeho markgrófa Henricha II. Podľa nej: „*Ničomní Pečenehovia a bezcenní Sikuli všetci rovnako utiekli ako ovce pred vlkami, keď podľa zaužívaného zvyku predchádzali šíky Uhrov.*“ O tejto udalosti sme oboznámení i z druhej strany. V kronike nemeckého biskupa Otta z Freisingu sa píše: „Gejza II. postavil na čelo svojho vojska lukostrelcov s tým cieľom, aby odrazili, prípadne zachytili útok nepriateľa. Napokon však vraj nemecké vojsko lukostrelcov tvoriacich dva predné šíky spolu s ich vojvodcami takmer úplne rozdrvil.“ Zaujímavé je svojrázne označenie Sikulov a Pečenehov za bezcenných a ničomných. Podľa všetkého je to preto, že sa počínanie týchto etník zdalo nezainteresovaným ako zbabelosť. Dnes však vieme, že to nie je pravda. Oba spomínané úteky a ich zdanlivé porážky boli súčasťou bojovej taktiky tak typickej pre všetky etniká nomádskeho pôvodu. Útek bol len predstieraný akoby naoko. Mal za cieľ zmiast nepriateľa, ktorého ich ľahká jazda hneď na začiatku boja zaskočila náhlým a prekvapujúcim útokom sprevádzaným vystrelením sprášky striel a rovnako tak nečakaným ústupom. Tým vlákali nepriateľa dajúceho sa na ich prenasledovanie a narušiaceho tým uzavretosť svojich formácií do neschodného a neprebádaného terénu, kde sa stal obeťou pripravených a v zálohe na nich čakajúcich oddielov samotného jadra vojska.

V 13. stor. tvorili Sikuli zrejme najúdernejšiu časť uhorského vojska. V rokoch 1210 a 1238 sa zúčastnili pomocné oddiely Sikulov ako jeho predvoj pod vedením svojich vlastných vojvodcov na vojenských výpravách do Bulharska. V roku 1217 sa zúčastnili i na krížovej výprave uhorského kráľa Ondreja II. do Sv. Zeme, kde bojovali proti tamojšiemu abbásovskému sultánovi al-Ádilovi (*Iste terram sanctam visitavit, ubi per omnes principes Christianorum capitaneus ordinatur et exercitum soldani Babiloniae cum Hungaris et Zaculis effugavit...*“; *Kézai*, 184). Aktívnu rolu zohrali v uhorsko-českých vojnách o babenberské dedičstvo – v roku 1260 v etnicky pestrom uhorskom vojsku v známej bitke pri Kressenbrunne, v roku 1271 pri vpáde Čechov do Uhorska spolu s Valachmi a Kumánmi atď.

Na záver teda možno v krátkosti a zhrnujúco o Sikuloch povedať nasledujúce: Sikuli boli pôvodne etnikom tureckého pôvodu, jedným z troch kmeňov volžských Bulharov, ktorého časť sa ešte v čase, keď spolu s Maďarmi, ich tamojšími priamymi susedmi, patrili pod zvrchovanosť Chazarskej ríše, s nimi spojila ako ich podriadená zložka vykonávajúca vojenské a pohraničné strážne služby, ktorú potom Maďari podľa svojich potrieb vnútorne zreorganizovali, čoho vedľajším dôsledkom bolo, že sa do ich radov dostalo i pôvodom nesikulské obyvateľstvo, čím sa oslabil ich pôvodná etnická kompaktnosť, takže ich potom spájala už len ich sikulská sloboda “*libertas Siculorum*“ so špecifickými právami a povinnosťami.

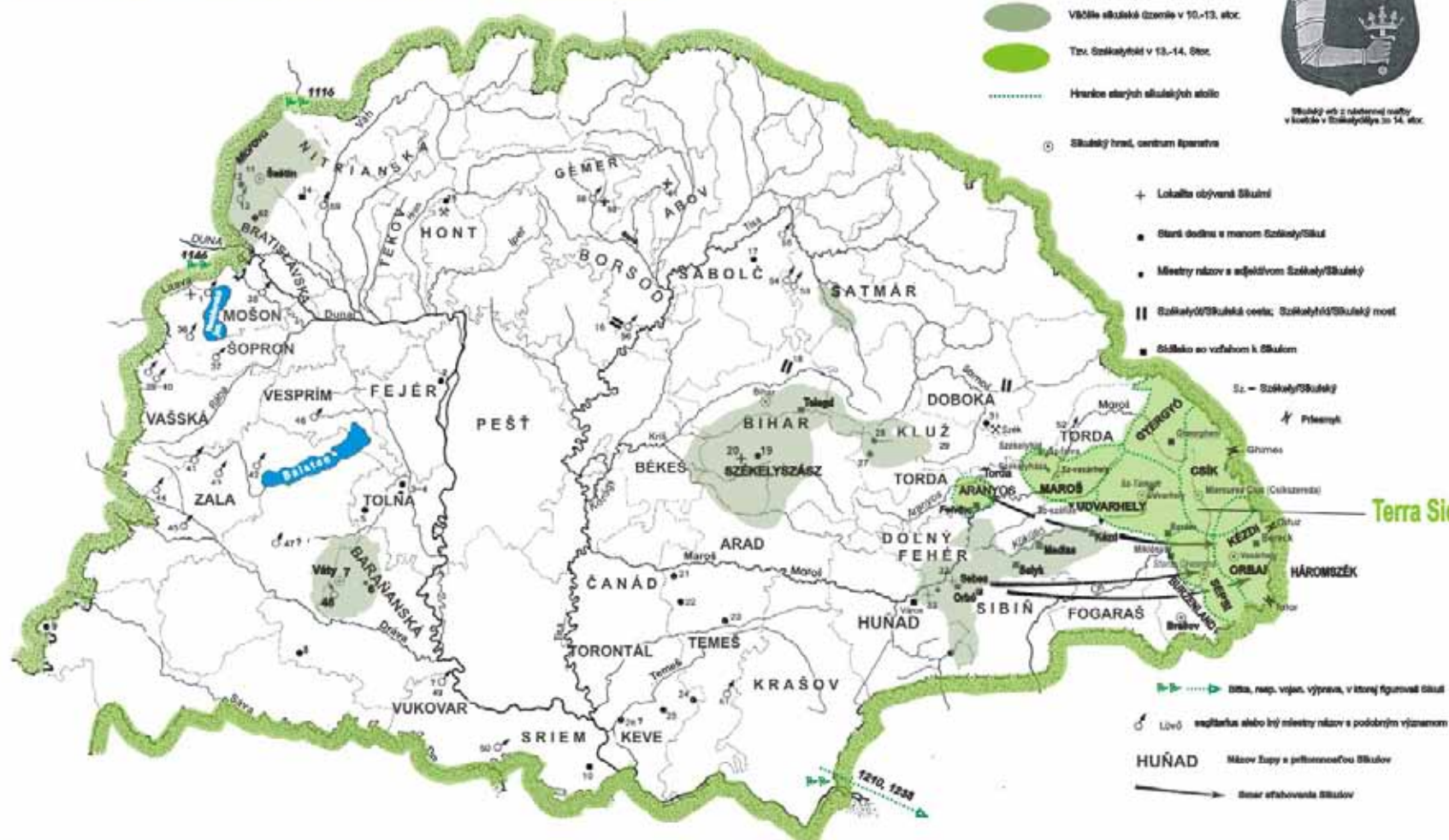
LITERATÚRA

- ASZTALOS, M.: *A székelyek története letelepedésükig*. Cluj–Kolozsvár 1932.
- BÁLÁS, G.: *A székelyek nyomában*. Budapest, Panoráma 1984.
- (ETHEY, Gy.), *A régi világból. Székely őrfalvak Nyitra megyében. Nyitra vármegye*, 12, 1922.
- GYÓRFFY, Gy.: *A csatlakozott népek. Századok*, 92, 1958, s. 75–87.
- GYÓRFFY, Gy.: *A székely társadalom*. In: *Tanulmányok a parasztság történetéhez a XIV. században* (zost. Székely Gy.). Budapest 1953.
- GYÓRFFY, Gy.: *A székelyek eredete és települések története*. In: *Erdélyi és népei* (zost. Mályusz E.), Budapest 1941.
- GYÓRFFY, Gy.: *L'origine des Sicules*. Budapest 1942.
- HÓMAN, B.: *A székelyek eredete*. In: TENŽE: *Magyar középkor*. Budapest 1938, s. 37–61, (Prvé vydanie: In: *Magyar Nyelv* XVII, 1921)
- JAKAB, E.: *Székely telepek Magyarországon. Századok*, 30, 1896, s. 581–606, 693–704.
- KORDÉ, Z.: *A székelykérdés története*. Székelyudvarhely 1991.
- KORDÉ, Z.: *A székelység a tatárjárás előtti oklevelekben*. In: *Régi és újperegrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon I*. Budapest–Szeged 1993, s. 134–139.
- KRISTÓ, G.: *A székelyek eredetéről*. In: *Szegedi középkortörténeti könyvtár*, 10, 1996, s. 62–65.
- KRISTÓ, G.: *A székelyek eredete*. Budapest 2002.
- MESTERHÁZY, K.: *Székelyek és magyarok a székelyföldi régészeti kutatások tanulságai. Archeológiai Értésítő*, 2, 1974, s. 260–262.
- NÉMETH, Gy.: *A székelyek eredetének kérdése. Századok* 1935, s. 129–156.
- RADVÁNYI, C.: *Siculi de Vagh. Kultúra*, 6, 1934, s. 680–685.
- VARGA, G.: *A székelység eredete. A honfoglalók könyvtárai Székely rovásjelek hun tárgyakon és más tanulmányok*. Budapest 2001.
- www.szekely.lap.hu
http://szekelyivadekok.tripod.com/szekely_tortenelem.pdf

Sikuli v stredovekom Uhorsku

Sikulský erb z rakúskej pečeť v košice v Székelyföldje in 14. storoč.

1. Prandorf (Rakúsko)
2. *Székely (Fejérska al. Pečdenska ž.)
- 3.-4. Kís a Nagyszékely (Tolnianska)
5. *Székely (Tolnianska)
6. *Székelyszőlő (Baránska)
7. Nagyvály (Baránska)
8. Sekulind (Velkovukovar)
9. 7 Sekulci (Záhrebská)
10. *Sakula (Šriem)
11. Szőlő (Nitránska)
12. Sekula (Brašlavská)
13. Veľká Levtra (Brašlavská)
14. (7) Lošonec (Brašlavská)
15. Zaklý šest' obce Podhorie (Tekov)

16. Székelyút (Boršodská)
17. Székely (Sabolčská)
18. Székelyhid (Bihar)
19. Székelytelek (Bihar)
20. Székelyszász (Bihar)
21. Székelyszász (Čanádska)
22. *Borszáky (Temeš)
23. *Ajsó a Felsőszékelyföld (Temeš)
24. *Székelytelek (Temeš)
- 25.-28. *Székely (Kéve, Krašov, príp. Torontálska)
27. Székely (Kluž)
28. Székelytelek (Kluž)
29. Székelyrét (Kluž)
30. Székely-út (Szočnok-Doboka)

31. Székelybérc, Székelyj (Doboka)
32. (Szász-) Sebes (Sibín)
33. Bencenc (Huňadska)
34. Székelyszál (Huňadska)
35. Levál (Moľonská)
36. Felsőlovó (Sopronská)
37. Lovó (Sopronská)
38. Lovár (Sopronská)
- 39.-40. Alsólovó a Felső Lovó (Velešská)
41. Zalalovó (Zalánska)
42. *Lovó (Zalánska)
43. *Házugd (Zalánska)
44. Szételecska (Zalánska)
45. Szételec (Zalánska)

46. Leveld (Vesprínska)
47. Sagallari v Šomoďskej župe
48. Szegedi (Baránska)
49. *Leve (Valkov/Vukovar)
50. *Leveld (Valkov/Vukovar)
51. Lovó (Temešská)
52. Lovár (Tordianska)
53. Hetény (Sátnárska)
54. Batár (Ugoľská)
55. Lovó (Sabolčská)
56. Lovó (Boršodská)
57. *Lovó (pri ňom Sány)
58. Strélnice (Demar)
59. Dubovary (Nitránska)

60. Székelyszász (Kačovo, Gemer)
61. Székelyút (Fadar, Abov)
62. Sekyl (vrch v Malých Karpatoch, Brašlavská)

Zoznam sikulských osád

9. Pečenehovia

Úloha, ktorú tento etnický element zohral pri sťahovaní starých Maďarov do Karpatskej kotliny. Pečenehovia v Uhorsku a Byzancii. Ich využitie v oblasti vojenstva a hospodárstva. „Speculatores“ stredovekých prameňov a „örök“ v uhorskej toponymii. Zánik etnika.

Dnes si povieme niečo viac o etniku, ktoré bolo svojho času veľmi obávaným národom vzbudzujúcim u všetkých súčasníkov, ktorí sa s nimi dostali do kontaktu veľký strach a rešpekt. O ľuďoch, ktorých stredovekí kronikári častovali prívlastkami ako „lúpežníci“, „najukrutnejší zo všetkých pohanov“ (Bruno z Querfurtu), „predajní podliaci“, (ľudia) „hrozni a strašní na pohľad“ (Comp., 396). Všetky tieto epiteta sa vzťahovali na turecké kočovné etnikum Pečenehov, s ktorým malo čo do činenia i Uhorsko, samotní Maďari ale ktorého príslušníci žili i na území Slovenska.

Toto kedysi mocné etnikum zohralo významnú rolu v politických dejinách východnej a juhovýchodnej Európy 9.–11. stor. Ich zásah do tunajšieho diania bol taký veľký, že ovplyvnili osudy obyvateľov tohto regiónu na dlhý čas. Veď možno povedať, ako to tvrdí aj škótsky historik Macartney, že „Keby nebolo Pečenehov, Maďari by nedobyli Panóniu a Slovania by sa nikdy nerozdelili na západných a južných. Keby nebolo ich, Kyjevske kniežatstvo by nezosilnelo tak, aby mohlo v 10. stor. vyplieniť Byzanciu a zničiť hlavné centrum európskej civilizácie. Bez nich by Alexius Komnenos neporazil seldžuckých Turkov a krížiacke výpravy by sa odložili, alebo by sa vôbec neuskutočnili.“ Akokoľvek sa toto tvrdenie zdá byť pritiahnuté za vlasy, je založené na reálnom základe. Vojskársky zásah Pečenehov pocítili dokonca i v ďalekom Španielsku. V známej Piesni o Rolandovi ospevujúcej boje franského kráľa a neskoršieho cisára Karola Veľkého s Arabmi sa spomínajú i oddiely zložené z Pečenehov a Peržanov.

Súdobé pramene spomínajú toto etnikum pod rôznymi názvami. V latinských dokumentoch ich označovali termínmi *Pezenegi* (Bruno

z Querfurtu), *Pecinaci* (Regino), *Pedenei* (Thietmar), *Pincenati* (Odo de Deogilo), *Bessi*, *Bissení*, *Cuni* (uhorské pramene). Byzantské pramene o nich píše ako o Πατζινακίτας, Σκιτας, Arabi ako o *Bagnāk*, *Magribčanoch*, v sýrskych dokladoch ich nájdeme pod názvom *Kangar* spomenu-tých už v 6. stor.

Oveľa početnejšie doklady o nich však pochádzajú až z 9. stor., kedy ich nachádzame kočovať v stepiach medzi riekou Volga a Aralským jazerom. Podrobnú správu o nich podáva perzský autor Gardizí: „*Pokiaľ ide o Pečenehov, cesta k nim ide z mesta Gurgāndj k pohoriu Chvárezmu a ďalej k Pečenehom pozdĺž chvárezmského mora a odtiaľ cez pustý kraj trvá deväť dní. V desiaty deň sa cesta dostáva k prameňom, kde je mnoho divých zveri, vtákov a gaziel, trávy je tam málo. Takto to trvá šesťnásť dní. Cesta k pečenežským šiatrom končí na sedemnásť deň. Dĺžka krajiny Pečenehov činí 30 dní cesty.*

Na každej strane majú za suseda jeden národ. Na východe je krajina Kipčakov (čo sú vlastne Kumáni), na juhozápade sú Chazari a na západe Slovania. Všetky tieto národy robia do krajiny Pečenehov vpády. Zaútočia na nich, odvléču ich a predajú (ako otrokov).

Títo Pečenehovia sú bohatí; majú množstvo koní a oviec a veľa zlatých a strieborných nádob. Vlastnia tiež veľa zbraní a nosia strieborné opasky. Majú zástavy a kopije, ktoré v boji dvíhajú nahor. Majú trúby v tvare býčích hláv, na ktorých v čase bitky trúbia. Cesty v krajine Pečenehov sú zlé a robia ťažkosti. Kto sa chce odtiaľto vydať do inej krajiny, musí si kúpiť kone, keďže v dôsledku zlej kvality ciest sa nedá dostať inde inak než s pomocou koňa.“

Gardizího údaje poskytujú pôsobivý obraz o vojenskej sile a bohatstve Pečenehov, zároveň však poukazujú na ohrozenie, do ktorého ich dostávali útoky susedných národov. Pečenehovia však neboli nijakým anjelom a tobôž nie trpnou obeťou. Spomenuté vojenské akcie susedov boli Pečenehmi nepochybne opätované, ako sa máme možnosť dozvedieť zo správy arabského cestovateľa Mis'ar ben al Muhalhíl–a, ktorý vo svojom itinerári píše: „*Na to sme prišli ku kmeňu menom Bagnāk s dlhými bradami a fúzmi, zjavným barbarom, ktorí sa navzájom prepádávajú. Cestovali sme cez ich územie 12 dní a dozvedeli sme sa, že ich krajina vzbudzuje v ich severných slovanských susedoch veľkú hrôzu. Nikomu neplatia dane.*“

Hoci boli v boji veľmi schopní a ako sme spomenuli, dokázali odpovedať na viaceré útoky svojich susedov rovnakou mincou, osudným sa pre nich stal moment, keď sa proti nim spojili takí mocní súper, akými boli Chazari a Uzi, niekedy nazývaní i Oguzovia a spoločnými silami ich

porazili. Stalo sa to niekedy v 80. rokoch 9. stor. Pečenehovia boli touto porážkou prinútení prejsť cez rieku Volgu a odsťahovať sa ďalej na západ. Len nepatrné zlomky tohto etnika, ktorých ešte v roku 922 stretol Ibn Fadlān, zostali vo svojich starých sídlach pri rieke Ural, kde sa rozptýlili medzi Uzmi. Prevažná väčšina Pečenehov však odišla do pričiernomorských stepí, odkiaľ vytlačili vtedy tam sa zdržujúce staromaďarské kme- ne. Najprv ich vytisli len za Dneper. O tomto prvom útoku Pečenehov na Maďarov nás oboznamuje kronikár Regino z Prümu: „*Roku vtelenia Pána 889 vyšiel kmeň Maďarov zo skýtskych kráľovstiev a močarísk, ktoré Don svojím rozlievaním robí nekonečnými. Teda z týchto miest, zo svojich vlastných sídel, bol spomenutý kmeň vypudený susedným národom zvaným Pečenehovia, pretože títo ho počtom i udatnosťou prevyšovali.*“

Onedlho nasledoval na Maďarov druhý útok, ktorý Pečenehovia podnikli spoločne s bulharským cárom Symeonom, a až tento prinútil Maďarov k definitívnemu opusteniu ich juhorských sídel a k odtiahnutiu do Karpatskej kotliny. Bola to veľká porážka, z ktorej sa Maďari ťažko spamätávali. Hrozivá spomienka, ktorú zanechal v pamäti Maďarov pečenežský útok a nasledovné opakované vojenské neúspechy v boji s nimi, našiel svoje zastreté a metaforické vyjadrenie v starých uhorských kronikách. Podľa ich rozprávania [Sambukov kódex z rodiny Budínskej kroniky] vraj Maďari počas svojho sťahovania na západ prišli na územie, kde uvideli nespočetné orly (*viderunt aquilas innumera- biles*). Avšak nemohli tam zostať, pretože tieto orly sa na nich zo stromov vyrojili ako muchy (*tamquam musce*) a požierali ich dobytok a kone. Pod týmito orlami však zrejme nemáme chápať vtákov. Ako sme si už povedali, latinské pramene uhorského pôvodu označovali Pečenehov aj termínom Bessi, čo zasa pochádza zo slova beše, ktoré je tureckého pôvodu, a ktoré znamená dravý vták. Autorom kroniky vytvorený obraz o nespočetných orloch útočiacich na starých Maďarov je tak vlastne skrytou formou opisu vyhnanja Maďarov z ich vlasti Pečenehmi.

Inak pokiaľ ide o pôvodné etnonymum **Bečenek**, toto bolo v skutočnosti zdrobnelou formou odvodenou z tureckého osobného mena **Beče**.

Pečenehovia tak ovplynili zahraničnú politiku maďarských náčelníkov na dlhé obdobie a výber cieľov ich lúpeživých vpádov po Európe, že ani šikovná diplomacia Byzantíncov ich nedokázala dostať do spolku proti národu, ktorý ich pripravil o vlasť a reflektovať na ponuku zmocniť sa jej naspäť v sporení s Byzantíncami. Opakované porážky zanechali na Maďaroch takú výraznú stopu, že ešte v roku 927 odmietajú

ponuku byzantského vyslanca uzavrieť vzájomnú dohodu proti Pečenehom. Svoje odmietnutie odôvodnili tým, že nie sú dosť silní na to, aby bojovali proti Pečenehom, keďže ich je veľký počet a sú to veľmi nepríjemní chlapíci (*κακά παιδία*).

Nie bez dôvodu umiestnil Konštantín Porfyrogenet pasáže o tomto etniku na začiatok svojho diela a zaoberá sa podrobne opisom pomeru, aký mali Pečenehovia so svojimi susedmi. Politické ciele, ktoré cisár napísaním svojho diela smeroval, vystupujú v exkurzoch o Pečenehoch zvlášť zreteľne, keď hovorí o ich vzťahu k Maďarom a Rusom. Zdôrazňuje pritom: „*Pokým cisár Rimanov udržiava s Pečenehmi mier, nemôžu ani Rusi a ani Maďari ozbrojene napadnúť Ríšu, keďže sa boja moci tohto národa, ktorý cisár mohol nahuckať proti nim, keby tiahli proti Rimanom. Keď totiž Pečenehovia nadviazali s cisárom priateľstvo a boli ním získaní darmi, mohli ľahko útočiť na krajiny Rusov a Maďarov.*“

Na druhej strane však zasa hovorí: „*Ak nie sú priateľsky naklonení voči nám, môžu zaútočiť a uskutočňovať pustošivé vpády na Cherson (patril vtedy Byzancii).*“

Z uvedeného vyplýva, že byzantská diplomacia sa viditeľne usilovala prostredníctvom šikovnej a Rimanmi toľkokrát používanej taktiky „*divide et impera*“ postaviť susedné nepriateľsky naklonené národy proti sebe a zároveň spojenectvom s najmocnejším susedom držať ostatných v šachu. Ale i samotných Pečenehov – Konštantín IX. Monomach (1042–1055) prijal v roku 1045 časť Pečenehov vedených náčelníkom zvaným Kegenes a usadil ich v Dobrudži, teda v oblasti dolného Dunaja, ako federátov (dostali vlastné územie a 3 pevnosti) proti útokom iných pečenežských kmeňov vedených Tyrachom. Treba však priznať, že o to isté sa v súvislosti s Pečenehmi pokúšali napr. aj Rusi. Ich veľkú moc si totiž uvedomovali a mnohokrát ju pocítili nielen Byzantínci. Ako hovorí Porfyrogenet: „*Títo Pečenehovia sú slobodní ľudia a tak povediac nezávislí a nikdy nikomu neslúžia bez toho, aby za to nežiadali odmenu.*“ (Na čo svojho času doplatilo aj samotné ruské knieža Svjatoslav, ktorého postihol smutný koniec, keď ho v roku 972 zabili a z jeho lebky si zhotovili čašu, vraj preto, že im nevyplatil dohodnutý podiel na koristi, keď podnikol výpravu proti Byzancii.)

Zaiste mohli byť predpoklady pre trvalý mier alebo aspoň pokojné vychádzanie s Pečenehmi vytvorené len vtedy, keď sa s nomádmi udržiavalo stále diplomatické spojenie výmenou vyslancov, rukojemníkov a darov Pečenehovia boli v tomto smere veľmi vďačný adresát, čo Byzantínci často využívali vo svoj prospech a podplácali ich na vojenské

úderu proti svojim nepriateľom. Hovorí o tom jasne už samotný Porfyrogenet: „*Pečenehovia sú nenásytní, divo bažia po tých tovaroch, ktoré sú medzi nimi zriedkavé a bez akejkoľvek dávky hanby žiadajú štedré dary... keď cisársky posol navštívi ich krajinu, ich prvou reakciou je pýtať sa na cisárovo dary a keď sú v tomto ich muži napokon uspokojení, žiadajú to isté i pre svoje ženy a rodičov.*“ Neoddeliteľnou súčasťou diplomatických posolstiev bolo zhromažďovanie všetkých dostupných informácií o severných susedoch. V dôsledku toho vznikli správy, ktoré nám boli sprostredkované Porfyrogenetom a ktoré sa dotýkajú predovšetkým spoločenskej a vojenskej organizácie mocných stepných etník. Získali ich buď byzantskí vyslanci, ktorí každoročne nadväzovali s Pečenehmi spojenie cez Cherson alebo od samotných Pečenehov, ktorí žili v Chersone alebo v Konštantínopoli ako rukojemníci. Konštantínove údaje majú teda vysokú mieru spoľahlivosti, keďže zjavne odzrkadľujú súdobé pomery. Ak venoval Porfyrogenet vzťahu Pečenehov s ich susedmi prvých šiest kapitola svojho diela, tak 37. kapitolu zvanú *Περί του εθνους των Πατζινακιτών* O národe Pečenehov zasvätil najprv predhistórii a potom spoločenskému a územnému členeniu Pečenehov.

Podľa Porfyrogeneta nepodliehali Pečenehovia v polovici 10. stor. na rozdiel od ostatných tureckých etník jedinému panovníkovi–kaganovi. Tvorili viacmenej federáciu z 8 kmeňov, z ktorých 4 sídlili na východ a 4 na západ od rieky Dneper. Porfyrogenetovo svedectvo je o to cennejšie, že nám zachoval aj ich konkrétne mená. Na východ od tejto rieky mal sídla v severo–južnom smere kmeň *Κοναρτζιτζούρ* (tur. Küärčičur). Podľa názoru niektorých bádateľov sa skladajú názvy jednotlivých kmeňov z 2 častí: prvá je označenie farby a druhá názvom hodnosti, a tak meno uvedeného kmeňa sa prekladá ako „modrý, sivomodrý Čur“ (výraz ‚čur‘ znamená knieža) alebo v súlade s teóriou, že v kmeňových názvoch ukryté farby boli vlastne farby ich koní alebo ako sa to tiež vysvetľuje, farby znamení, ktorými sa odlišovali v boji bojové oddiely jednotlivých pečenežských kmeňov, tieto znamenia boli vlastne konské vlasy pripeňované na kopije „kmeň Čur so sivomodrými tátošmi“. Ďalším kmeňom bol *Συρουκάληπη* (tur. Suru–kül–bäi, tj. „sivý Külbej“, (výraz ‚beg~bej‘ znamená náčelník), teda „kmeň Külbeja so sivými tátošmi“), nasledoval *Βοροταλμάτ* (tur. Boru–tolmač, tj. „tmavý Tolmač“, či „kmeň Tolmač s tmavými koňmi“), *Βουλατζοπόν* (tur. Bula–čaban, tj. kmeň Čaban so škvrnitými koňmi). Na západ od Dnepra sídlil kmeň zvaný *Γαζιχοπόν* (tur. Yazıqapan, tj. kmeň Kapana farby stepi alebo s koňmi farby stepi“),

Χαβουξιγγυλά (tur. Quabuqšinyula, tj. „škoricový Jula“, alebo presnejšie „kmeň Jula s koňmi farby škorice alebo stromovej kôry“), *Χαραβοή* (tur. Qara–bai, tj. „čierny Baj“, resp. „kmeň Baj s čiernymi tátošmi“) a *Ιαβδιερτίμ* (tur. Yavdi–ärdim, tj. „Biely Erdim“ – „kmeň Erdim–Udatnosť s bieloskvúcimi paripami“).

Tri kmene autor vyzdvihuje zvlášť. Píše: „*Pečenehovia sa nazývajú aj Kangari, avšak nie všetci, ale len obyvatelia troch provincií (témata) Ιαβδιερτίμ, Κοναρτζιτζούρ a Χαβουξιγγυλά, keďže sú udatnejší a poprednejší ako ostatní, ako to vyjadruje titul Kangar.*“ Porfyrogenetov výklad mena Kangar sa zhoduje aj názorom dnešných turkológov. Toto meno sa zhoduje s tureckým *Qingir* vo význame ‚tvrdší, odhodlaný, odvážny, udatný‘ a znamená čestný titul, ktorý bol udelený horeuvedeným 3 kmeňom.

Z poradia v akom tento Byzantínek uvádza jednotlivé kmene vyčítali bádatelia dôležité informácie o organizácii pohraničnej obrany u Pečenehov. Toto ich geografické rozmiestnenie bolo totiž plánovité a zámerné. Každý jeden z týchto 8 kmeňov mal ochraňovať pečenežský kmeňový zväz ako celok voči konkrétnemu susednému národu. A tak kmeň *Yazıqapan* susedil na západe s Bulharmi, *Quabuqšinyula* s Maďarmi, *Qara–bai* s Rusmi a *Yavdi–ärdim* na slovanský kmeň Uličov, Drevľanov a Tivercov, ktorí boli poplatní Rusom. Na východe susedil kmeň *Bula–čaban* s Uzmi, *Suru–kül–bäi* s Chazarmi, *Boru–tolmač* s Alanmi a *Küärčičur* bol usadený proti Chersončanom.

Ako dodatočné zabezpečenie proti nepriateľským vpádmi im slúžili opustené pohraničné zóny, ktoré oddeľovali kmeňový zväz Pečenehov od jeho susedov a ktorých prekročenie zaberalo viacero dní cesty. Ako sme mali možnosť počuť, spomína ich vo svojom diele napr. už uvedený Gardizí. K tomu pristupoval vypracovaný systém pohraničných pevností, ktoré údajne obklopovali celé ich územie. Tieto však mali proti nim vybudované i susedné národy. Spomeniem tu napr. pohraničné záseky a pevnosti, ktorými sa proti Pečenehom bránilo kyjevské knieža sv. Vladimír (979–1015). Spomína ich okrem iných cenných údajov vo svojom liste nemeckému kráľovi Henrichovi II. iný svätec Bruno z Querfurtu, ktorý v tom čase (roky bezprostredne nasledujúce po roku 1000) christianizoval viaceré divoké národy východnej Európy (okrem

Pečenehov i Maďarov, Prusov, kde nakoniec aj našiel mučenícku smrť): „Keď sa naplnil celý rok, čo sme tu záhalčivo zotrúvali, opustili sme Uhrov a vydali sme sa na cestu k najukrutnejším zo všetkých pohanov, k Pečenehom. Náčelník Rusov, veľký svojím kráľovstvom i bohatstvom zadržal ma 1 mesiac proti mojej vôli, či sa vraj naozaj chcem dobrovoľne zahubiť, snažil sa ma zadržať, aby som nešiel k takému nerozumnému národu, kde nezískam nijaké duše len smrť a to nie hocijakú lež tú najpotupnejšiu. Keď už ma nemohol odhovoriť a strašila ho nedobrá predtucha môjho konca, 2 dni ma sprevádzal so svojim vojskom až po najkrajnejšie hranice svojho kráľovstva, ktoré kvôli potulujúcemu sa nepriateľovi zovšadiaľ uzatvárala veľmi pevná a dlhá hradba (val). Zosadol z koňa na zem, predídúc ma so svojim sprievodom. Vzápätí som ho nasledoval i ja so svojimi ľuďmi a prekročili sme bránu (hradby). Sám stál na jednom, my so svojimi na druhom pahorku, rukami som naznačil kríž a zaspieval vznešenú pieseň: „Peter miluješ ma? Pas moje ovce!“ Po jej skončení poslal k nám knieža svojho pobočníka s týmto odkazom: „Sprevádzal som ťa až doteraz. Tu moja krajina končí, začína sa však krajina nepriateľa, pre Boha ťa prosím na moju hanbu, nemrhaj svojim mladým životom; nepochybujem, že zajtra skôr ako prejde tretia hodina, bez úžitku a bez príčiny ochutnáš trpkosť smrti.“ Odpovedal som mu: „Nech Ti Boh otvorí dvere raja, tak ako si Ty nám otvoril cestu k pohanom! Čo viac treba dodať? Bez toho, aby nám niekto ublížil 2 dni sme šli [zaiste vyľudneným pohraničným pásmom], na tretí deň, v sobotu sme trikrát – ráno, na poludnie a večer – toľkokrát nás totiž obklúčili nepriatelia; boli vedení s ohnutou šíjou na zabitie, no zázračným znamením sme vyšli bez poranenia. V nedeľu sme prišli k ich starejším. Čas nášho života bol stanovený dotedy, pokiaľ sa nezide všetok ľud na zhromaždenie. Na druhú nedeľu sme boli teda večer zavalení na zhromaždenie, kde nás i kone bičovali; objavil sa tam nespočetný dav s ukrutnými očami a vydávali strašný rev; tisícky sekier, tisícky šablí mávali nad našimi hlavami vyhrážajúc sa nám rozsekaním na márne kúsky, trápení sme boli až do noci, vlečení na rôzne miesta pokiaľ nás niektorí nevyrvali násilím z ich rúk. Starejší ich zeme po našom vypočutí zistili a uznali, že sme k nim prišli pre ich dobro. Tak, ako chcel podivuhodný Boh a najvzácnejší Peter, 5 mesiacov sme zotrúvali u tohto ľudu. Navštívili sme dve tretiny ich zeme, do tretej sme sa nedostali, odtiaľ k nám prišli poslovia. Približne 30 duší sme získali pre kresťanstvo, rukou Božou sme požehnali mier, čo, ako nám bolo povedané, nikto okrem nás nemohol urobiť. „Tento mier,“ vraveli, „bol uskutočnený tebou, ak bude pevný, ako učíš, všetci ochotne budeme kresťanmi, ak však bude knieža Rusov váhavé vo vernosti voči

nám, budeme sa snažiť iba o vojnu a nie o kresťanstvo.“ S týmto som sa vrátil k ruskému kniežatu, ktorý kvôli Bohu tomu vyhovel a dal svojho syna [azda Svjatopluk, ktorý potom uzavrel s Pečenehmi dohodu] za rukojemníka, vysvätili sme z našich ľudí biskupa, ktorého so synom postavil na čelo polovice krajiny; a najhoršiemu a najukrutnejšiemu národu zo sveta pohanov sme dali na väčšiu slávu a chválu Spasiteľa kresťanský zákon.“

Údaje o vzájomných kontaktoch Kyjevskej Rusi a Pečenehov, ktoré nám poskytol sv. Bruno sa týkajú obdobia začiatku 11. stor.¹¹ Tieto kontakty či už mierové alebo vojnové sa však vinú celým predchádzajúcim storočím. Na jednej strane robia lúpeživé výpravy do vnútra Kyjevskej Rusi a na strane druhej vstupujú do vojenských služieb tamjších panovníkov ako žoldnieri. To isté však možno povedať aj v prípade ich vzájomných pomerov s Byzantskou ríšou, ktorá, ako som už naznačil vyššie, sa ich snažila využiť proti vlastným nepriateľom. Byzantský diplomat a učenec Michael Psellos (11. stor.) ich opisuje takto: „Je ťažké s nimi bojovať a ešte ťažšie je si ich podrobiť než hociktorý iný národ... Neobliekajú si žiadne brnenie, ani ochranné plátky na holeň alebo helmy a nepoužívajú žiadne štíty alebo meče. Ich jedinou zbraňou a jediným nástrojom na obranu je oštep...Nestavajú nijaké obranné palisády ani priekopy okolo svojich táborov. V jednej hustej mase, povzbudzovaní rýdzim zúfalstvom vykrikujú svoje hromové vojenské pokriky a rútia sa neusporiadane na svojich protivníkov a tlačia ich späť tisnúc ich v pevných blokoch proti sebe, ako veže, potom ich prenasledujúc ich zabíjajú bez milosti. Ak na druhej strane protivníkové sily vydržia ich nápor, obrátia sa naspäť a hľadajú spásu v úteku.“ Je to síce svedectvo súčasníka, no nemal ho z prvej ruky, predpokladá sa naopak, že Pečenehovia boli ozbrojení a bojovali tak ako ostatné stepné etniká, teda s plstným alebo koženým lupienkovým brnením strieľajúc z luku na chrbte koňa. Okrem toho podľa očitého svedectva Bruna z Querfurtu mávali sekerami a šablami. Anna Komnenová zasa výslovne spomína helmy a meče, či skôr šable.

Zhoršenie vo vzájomných vzťahoch medzi nimi a Byzantíncami nastáva až v polovici 11. stor., keď sa pod tlakom im príbuzných Uzov – teda tých, ktorí ich koncom 9. stor. vytisli za Volgu – a následne aj Kumánov tlačia na Balkán. Roku 1051 podnikli útok na Byzanciu, roku

¹¹ Inak tento svätec nakoniec našiel mučenícku smrť, nie však medzi Pečenehmi, ako ho varoval ruské knieža Vladimír ale medzi pohanskými Prusmi na brehu Baltského mora.

1064 prešli cez Trákiu až ku Konštantínopolu. Nasledujúce roky boli sústavnými konfrontáciami Byzantíncov s Pečenehmi. Za vlády cisára Alexia Komnena vpadli do Trákie. V bitke pri Silistre (1087), kde sa rozhodovalo o osude cisárstva, pomohli Byzantíncom Kumáni. Napriek tomu i v nasledujúcich rokoch pokračovali vzájomné boje, tlak Pečenehov neustával, znovu napadli Trákiu prešli až k Adrianopolu a nasledujúcom roku až do samotného srdca ríše k hradbám Konštantínopolu, ale 29. apríla 1091 utrpeli pri **Levunione** od spojených byzantských a kumánskych oddielov porážku. A hoci Anna Komnenová hovorí, že za jeden deň bol vymazaný z povrchu zeme celý národ – myriády ľudí – to táto bitka ešte nespôsobila. Zvyšky porazených pečenežských oddielov totiž utiekli späť na územie Valašska. Je však nesporné, že tento polstoročný boj Pečenehov značne oslabil.

Musela vyrásť až ďalšia generácia Pečenehov, ktorá obnovila boj proti Byzantíncom. Na jar roku 1122 sa pokúsili zaútočiť na územia, kde žili už ich pokrstení súkmeňovci, no vojaci byzantského cisára Jána Komnena (1118–1143) ich pri meste **Veroi** zastavili. Stojí za zmienku, že v rozhodujúcej bitke porazila Pečenehov anglická, teda vlastne normanská pechota s bojovými sekerami–halapartňami.¹² Spomienka na toto víťazstvo sa v Byzancii ešte dlho udržiavala v myšliach ľudí, ktorí si ju osobitne pripomínali na tzv. „**pečenežský sviatok**“. Táto porážka znamenala politický i etnický koniec Pečenehov v byzantskej sfére. Zostali z nich len väčšie alebo menšie skupinky na etnických alebo štátnych hraniciach.

Proces usadzovania týchto kočovníkov sa uskutočňoval pomaly. Ešte Anna Komnenová spomína, ako prechádzali Tráciou na svojich krytých vozoch so ženami a deťmi – tieto inak využívali ako hradbu i v boji. Najskôr sa trvalo usadili v Byzantsku, najcivilizovanejšej krajine vtedajšieho sveta, ktorá ich prirodzene lákala najviac, tak ako kedysi germánskych barbarov lákala na usadenie svojim bohatstvom niekdajšia Rímska ríša. Spomínajú ich na tomto území potom často i kronikári územím Balkánu tiahnúcich krížových výprav, ako ľudí, ktorí im tam strojili úklady a robili na nich vpády alebo ich len z diaľky ostreľovali šípmi. Spomedzi viacerých prameňov uvediem pasáž z diela *Alexias* od byzantskej princeznej Anny Komnenovej: „*Toho času bol značný*

¹² Jánov otec Alexios viackrát bojoval proti Normanom útočiacim na Grécko a polostrov Drač.

počet Skýtov [Pečenehov] v byzantskej armáde a niektorí z nich ako je barbarským zvykom, počas boja robili ako predvoj koristnícke výpady a tak sa stalo, že šiesti z nich padli do zajatia (križiakov). Poslali ich k Bohemundovi a ten hneď s nimi išiel do Ríma k pápežovi usilujúc sa využiť túto príležitosť na to, aby roznietil jeho zášť voči Byzantíncom [a získal jeho súhlas k prechodu križiakov cez Ilýriu]. Preto mu ich priviedol ako dôkaz, že cisár Alexios je voči kresťanom nepriateľský, keďže využíva neveriacich barbarov a monštrózných jazdeckých lukostrelcov na to, aby svoje zbrane – luky – namierili proti kresťanom. A neustále sa snažil upriamiť pápežovu pozornosť na týchto Skýtov, ktorí boli odetí v skýtskych šatách a ako zvyčajne, vypadali úplne barbarsky a celý čas ich nazýval pohanmi a robil si žarty z ich mena a výzoru.“ Pečenehov Byzantínci využívali vo svojich službách okrem armády i vo funkcii akýchsi kvázi „policaťov“, ktorých úlohou bolo udržiavať v krajine verejný poriadok. Tak ako tomu bolo v rovnakej dobe i v Uhorsku. Pečenehovia sa teda usadzovali nielen v Byzancii ale i v Rusku a Uhorsku. Toto usadzovanie vychádzalo zo slávnostných dohôd, pozývania Pečenehov na vojnové výpravy alebo na ochraňovanie hraníc (často proti iným tureckým kmeňom). Zvyšky porazených Pečenehov predávali buď do otroctva alebo zaraďovali do svojich armád. Pečenehovia sa stávali vazalmi Byzantíncov, Rusov alebo Maďarov.

Stopy po Pečenehoch nachádzame v strednej, východnej a juhovýchodnej Európe, ale aj v Malej Ázii, o čom svedčia rôzne miestne názvy ako **Pečenoška**, **Pečenoga**, **Pečenjaga**, **Pieczonogi**, **Bessenew**, **Bešeni**, **Bessne**, **Bisne**, **Patzináchon** a iné.

Pečenehovia, podobne ako iní kočovníci, žili v ťažkých stepných podmienkach. Nadmerne konzumovali mäso a tuk, nezriedka však i hladovali. Často sa opíjali kumysom, ktorý obsahoval až 10 % alkoholu. Keď sa však dostali k vínu a medovine, mnohí sa upili až na smrť. Osobná hygiena nebola vtedy ani v ostatnej Európe na vysokej úrovni, ale u Pečenehov o nej vôbec nemožno hovoriť. Umývali sa len zriedka a pranie odevov, v ktorých chovali všetky druhy „ľudského hmyzu“, bolo pre nich takmer neznáme. Zaujímavé informácie o ich každodennom živote nám podáva arabský spisovateľ Ibn Batūta (14. stor.): „*Títo Turci [Pečenehovia boli tureckého pôvodu] nejedia ani chlieb, ani inú tuhú potravu, ale pripravujú si polievku z istého druhu prosa, ktoré sa nazýva dūghí; akékoľvek mäso režu na malé kúsky a varia ich v polievke. Každý potom dostane svoju porciu v miske, na to si naleje kyslé mlieko a potom to všetko vypije. Pijú aj kyslé kobyľie mlieko, ktoré nazývajú kumys.*

Sú to silní a energickí ľudia [spomeňme, že slovo Kangar, ako ich niekedy nazývali znamená v tureckých jazykoch aj nepoddajný, energický] a majú mnoho dobrých vlastností. Niekedy si pripravujú akési cesto, ktoré pokrájajú na malé kúsky, v strede urobia otvor, dajú ho do hrnca a keď sa uvarí, nalejú naň znova kyslé mlieko a tak to pijú. Z toho istého prosa dúghí vyrábajú aj kvasený nápoj...Tento nápoj nazývajú búzám, čo znamená pivo.“

Spomínanú obľubu tekutých jedál dokladajú i časté nálezy hlinených kotlíkov, kde si takúto potravu varili ktorá sa na našom území nachádzajú na lokalitách, ktoré kedysi osídľovali práve Pečenehovia. Kotlíky sú inak typické pre etniká, ktoré žili polonomádskym spôsobom života. Väčšinu času trávili vo vzdušných šiatroch, či stanoch často sa sťahujúc pri hľadaní vhodných pasienkov pre stáda dobytky z miesta na miesto.

Disponujeme veľmi málo podrobnosťami o duchovnom živote a kultúre Pečenehov. Sú isté náznaky, že tak ako Bulhari a Chazari alebo Sikuli, používali variant tureckého runového písma. Pripisujú sa im síce isté artefakty s takými nápismi pochádzajúce z Pontských stepí (znaky na keramike zo Sarkelu, niekdajšej chazarskej pevnosti na Done, kde vykonávali strážnu službu i Pečenehovia, poklad z Nagy–Szent–Miklósu dnes v Rumunsku San Nicolau Mare) ale táto identifikácia sa nestrela so všeobecným uznaním. Nemali nijakú písomnú kultúru. Pozostatky ich jazyka zachované napr. v už spomenutých kmeňových názvoch alebo v ich osobných menách (*Aba, Batur, Bečenek, Beke, Bičkele, Bodon (=ľud), Čenkej, Čelgü, Čobzo, Čutor, Durman, Gepše, Ilbeg (=riša+pán), Ipoč, Ite, Itemer, Jeke, Joka, Kajdan, Karača, Kočobur, Konč, Metigaj, Monka, Noter, Omp, Urkund, Taba (cnosť), Teber, Tege, Tekme, Tenk, Tudbeg, Uturbur...*) svedčia o ich turkickom pôvode. Všetky informácie o nich a o ich živote tak pochádzajú zo správ vonkajších pozorovateľov. Podľa al Bekriho (+1094), boli Pečenehovia až do roku 1010 prívržencami „náboženstva Mágov“. Toto konštatovanie naznačuje isté zoroastrijské alebo manichejské vplyvy. Môže sa však týkať i šamanistického kultu. Po tomto období, podľa našich prameňov, sa medzi nimi začal rozširovať islam. Kresťanské snahy na ich obrátenie vedené spomínaným Brunom z Querfurtu (1007) boli neúspešné.

Prekvapujúce však je, že si svoje moslimské náboženstvo dokázala časť Pečenehov udržať i v kresťanskom Uhorsku. Svedčí o tom i informácia andalúzskeho cestovateľa Abū Hāmida al Garnātiho (teda z Granady), ktorý v polovici 12. stor. navštívil na svojich cestách po východnej Európe i Uhorsko. Píše: „Potom som prišiel do slovanského mesta Gūr

Kujāw (Kyjev). Žijú v ňom tisícky Magribčanov (moslimov), ktorí sa ponášajú na Turkov, hovoria po turecky a strieľajú šípi ako Turci. Volajú ich B.g. n.k. V Kyjeve som stretol Bagdadčana, ktorý sa oženil s dcérou pečenežského moslima. Pre Pečenehov som v Kyjeve viedol piatočnú bohoslužbu a naučil som ich modliť sa.

Niektorí moji spoločníci a žiaci zostali v Kyjeve, no ja som cestoval ďalej k národu Bāšgird (Mađari), ku ktorému trvá cesta z krajiny Slovanov 40 dní...A tak som prišiel do krajiny Unkurija (Uhorsko) a v nej žije národ, ktorí sa volá Bašgird...V Uhorsku žijú tisíce Magribčanov. Tamojšiemu kráľovi slúžia ako vojaci (žoldnieri) a preto otvorene vyznávajú islam. Keď som k nim zavítal, preukázali mi úctu. Upriamil som ich pozornosť na islamské náboženské nauky. Niektorých z nich som naučil rozprávať po arabsky a usilovne som im vysvetľoval, ako sa treba modliť, uctievať si Boha a dodržiavať náboženské predpisy.“

Zaujímavé je, že Abū Hāmīd nazýva Pečenehov Magribčanmi. Takto sa kedysi nazývali západní Arabi z Maroka, zo severnej Afriky a zo Španielska. Vysvetľuje to možno horespomenutá informácia o vojenských oddieloch Pečenehov bojujúcich pod Pyrenejmi proti Karolovi Veľkému. Abū Hāmīd totiž pochádzal práve z maurského Španielska, takže istá spomienka na nich sa v tomto regióne mohla zachovať i do jeho čias. Už z uvedenej pasáže vyplýva, že Pečenehovia sa v hojnom počte usadili i v Uhorsku. Podľa svedectva uhorských písomných prameňov sa niektoré ich skupinky sem dostali ešte v priebehu 10. stor. Napr. knieža Zoltán (Arpádov štvrtý syn) vraj usadil Pečenehov v mošonskom kraji, teda na západnom pohraničí Uhorska, aby tam strážili hranice proti Nemcom. Alebo v čase kniežaťa Takšoňa (Zoltánov syn, 955 ante) sem vraj prišiel istý popredný Pečeneh menom Tonuzoba „*de terra Bissenorum*“, ktorého potom usadil v kraji pri rieke Tisa. Tonuzoba žil až do čias Takšoňovho vnuka sv. Štefana I. a keď tento začal v krajine podporovať šírenie kresťanstva, Tonuzoba zotrval v pohanstve, kým jeho syn Urkund prešiel na kresťanstvo. Ťažko povedať, či možno veriť týmto správam, podáva ich totiž nespoľahlivý Anonymus. Predpokladali by sme totiž skôr, že Pečenehovia sa sem sťahovali až v polovici 11. stor., keď boli zo svojich sídel vytlačaní Uzmi. Tak sa to totiž dialo i v prípade sťahovania Pečenehov na územie Byzantskej ríše.

Nie vždy sa však prisťahovávanie Pečenehov do Uhorska dialo pokojnou cestou. Práve 11. stor. je obdobím viacerých lúpeživých vpádov tohto etnika do Uhorska. Prvýkrát sa to stalo za čias vlády sv. Štefana,

(1017?), veľký vpád Pečenehov sa uskutočnil v roku 1068, kedy sem prenikli sedmohradskými priesmykmi Karpát. Ani ich porážka nezabránila tomu, aby sem o tri roky neskôr nevpádli opäť tentokrát z juhu, kde plienili kraje južného Uhorska. Vtedajší kráľ Šalamún (1064–1071) ich však pri návrate naspäť porazil. Práve pri tejto príležitosti sa spomína, že viacerí z nich boli ako zajatci, teda už nie ako slobodní muži, ako ich spomínal pred sto rokmi Porfyrogenet, usadení v okolí Šopronu. No zaiste sa takéto usadzovanie dialo aj na iných miestach, hoci to nemáme tak výslovne doložené, ako je to v tomto prípade. Svedčia však o tom početné miestne názvy typu Besenyő, ako ich nazývali Maďari alebo Pečeňady, Pečenice podľa slovanského názvu pre toto etnikum. Pečenehovia boli usadzovaní kráľovskou mocou nielen ako pohraniční strážcovia *örök, speculatores* ale slúžili aj v samotnom uhorskom vojsku, o čom svedčí aj citovaný údaj Abū Hāmida. Pečenehovia síce vykonávali službu pohraničných strážcov, čo ich radilo medzi tzv. kondicionárov, tj. ľudí vykonávajúcich špecifické druhy zamestnania (tak ako napr. psiari, voderadi, dravci, behari), a kráľ ich mohol kedykoľvek stiahnuť z miesta ich pôsobiska a odvieť inde, no neboli celkom v bezprávnom postavení. Niektorí za svoje práva aj vystúpili. Napr. Pečenehovia z okolia Šopronu, pôvodom vojenski zajatci, žiadali kráľa Gejzu I. (1074–1077), aby im udelil slobodu, za čo mu na oplátku sľúbili podporu v jeho boji proti uchádzačovi o trón Šalamúnovi. V roku 1224 zasa Pečenehovia z osady Arpáš, čo je taktiež dedina v okolí Šopronu na západnom uhorskom pohraničí, predložili uhorskému palatínovi – boli totiž podriadení priamo jeho osobe „*Bissení de Arpas ad palatinum pertinentes*“ – sťažnosť na to, že ich dávne slobody, ktoré im boli „*ab antiquo instituta*“, boli zo strany ich predstaveného – *comesa* – dosadenému im na čelo samým palatínom, umenšované. Od palatína dosiahli napokon to, že im ich slobody potvrdil písomnou formou. Išlo v nich o tieto záležitosti:

- ▶ každý tretí rok mali svojmu komesovi pri jeho nastúpení do úradu (jeho funkčné obdobie bolo teda 3 roky a nebol voleným funkcionárom Pečenehov ale človekom menovaným zhora) darovať z každého páru koní, ktoré vlastnili, 6 penz denárov
- ▶ tí, ktorí sa nemohli zúčastniť na vojenskej výprave, ktorí nemohli narukovať, mali platiť 6 penz za každého svojho koňa
- ▶ ich komes ich nemohol kedykoľvek navštevovať (s tým bolo totiž spojené nákladné pohostenie celého komesovho sprievodu), iba vtedy, keď je po prvýkrát uvedený do úradu

- ▶ dvorský župan (*comes curialis*) ich mal viackrát do roka obchádzať, aby rozsudzoval spory, ktoré sa medzi nimi vyskytnú
- ▶ svojho komesa nie sú povinní všade nasledovať ale jeden z jobagiónov ho má predísť a vysvetliť mu jeho práva
- ▶ od tých jobagiónov, ktorí môžu narukovať do vojska na vlastné trovy, dvorský župan nemal vyberať pohostenie

Tieto Pečenehom zvečnené práva sa väčšinou týkali úpravy ich daňových povinností. Vidno z nich i snahu o daňové zvýhodnenie ľudí schopných osobne sa zúčastniť nákladnej služby v kráľovskom vojsku. Neprekvapí ani zmienka o koňoch, keďže Pečenehovia boli vlastne kočovné etnikum.

Prvýkrát sa ich vojenské nasadenie, teda ich účasť na vojenskej expedícii, spomína v roku 1051, keď bojovali ako predvoj proti nemeckému cisárovi Henrichovi I. Prvá polovica 11. stor. to je obdobie permanentnej vojenskej konfrontácie medzi Uhorskom a Nemeckou ríšou, ktorej cisár sa usiloval o podriadenie Uhrov pod svoju zvrchovanosť. Toto bol jeden z dôvodov, aby na ohrozované západné pohraničie boli angažovaní ako strážcovia Pečenehovia. V roku 1116 sa spomína ich neúspešné nasadenie spolu so Sikulmi v konflikte medzi českým kniežatom Vladislavom I. a uhorským kráľom Štefanom II. na rieke Olšave, ktorým stratili Uhri územie medzi riekou Olšavou a Karpatami a hranicou medzi oboma štátmi sa stali Biele Karpaty. Spomienkou na niekdajšiu príslušnosť tohto územia k Uhorsku je zaiste aj nález hlineného pečenežského kotlíka v Sadoch pri Uherskom Hradišti. („*Bissení atque Siculi vilissimi – opovrhnutiahodní Pečenehovia a Sikuli utiekli až do kráľovho tábora*“). Takýmto nelichotivým hodnoteným sú počastovaní i v roku 1146 („*Bissení vero pessimi et Siculi vilissimi omnes pariter fugierunt sicut oves a lupis, qui more solito preibant agmina Hungarorum*“), kedy bol uhorský kráľ vo vojenskom konflikte s bavorským vojvodom Henrichom.

Zrejme posledný vpád Pečenehov do Uhorska sa odohral v roku 1085. Ako spojenci kniežata Šalamúna v jeho snahách o zmocnenie sa trónu vtrhli spolu s im príbuznými turkickými Uzmi severovýchodnými priesmykmi Uhorska do krajiny. Boli však porazení. Je zaujímavé, že iná skupina Pečenehov – tí, čo boli držaní v Uhorsku ako zajatci – sa zasa ponúkala v boji kráľovi Gejzovi I. proti Šalamúnovi.

Na území Slovenska sa Pečenehovia výslovne uvádzajú v Tesárskych Mlyňanoch (*villa Bissenorum ad arandum*), na petržalskej strane Dunaja (kde doklad z roku 1225 spomína ostrov *Beseneusciget* a „*monticuli*,

ubi quondam Bisseni domos habuerunt“, dnes chotárny názov Pečen), v Pečeňadoch pri Jaslovských Bohuniciach (*villa Bissenorum*, 1209, *habitoribus destituta*, 1359), ďalej Pečeniciach v Honte, Pečeňanoch pri Bánovciach nad Bebravou, v Bešeňove okr. Nové Zámky, Bešeňovej okr. Liptovský Mikuláš a inde.

Pečenehovia v Uhorsku mali však svoje sídla prevažne v centrálnej časti krajiny, na západ od Dunaja, predovšetkým v oblasti žúp Fejér a Tolna. Na ich čele stál osobitý gróf – *comes Bissenorum* – ktorý so svojimi štyrmi slúžnymi vykonával nad všetkými uhorskými Pečenehmi súdnu právomoc. V tejto oblasti sa v 14. storočí začínalo utvárať osobitné pečenežské španstvo, no zásahom kráľa Ľudovíta a Žigmunda Luxemburského zaniklo, keďže títo králi povýšili Pečenehov v oblasti žúp Fejér a Tolna do radov šľachty a podriadili ich súdnej právomoci tamojších županov. Hoci sa hlavné sídla Pečenehov nachádzali mimo teritória dnešného Slovenska, ich prítomnosť ani na našom území nebola zďaleka zanedbateľná. No i tu šiel vývoj podobným smerom, ako v celouhorskom ba v širšom východoeurópskom rámci. Teda k ich zániku ako samostatného etnika. Zmena v obrannom systéme uhorského kráľovstva spôsobila skutočnosť, že Pečenehovia svoje sídliská v priebehu 13. stor. – často spontánne – opúšťajú, dediny nimi osídlené sa i v dôsledku ich pravidelného nasadzovania do vojenskej služby vyľudňujú (napr. v roku 1225 sa spomínajú na území Petržalky „*monticulos, ubi quondam Bisseni domos habuerunt*“ vršky (pahorky), na ktorých mali kedysi Pečenehovia svoje domy, alebo v roku 1341 sa hovorí o osade „*Thelukbarath* [Nagybaráti, Rábska župa], že v nej *Bisseni resedissent et nunc udvornici residerent*, teda ich prítomnosť tam už bola vtedy minulosťou – najmä pustošivé dôsledky tatárskeho vpádu tento proces veľmi urýchlili – respektíve ich zvyšky sa v cudzom prostredí či už maďarizáciou alebo slavizáciou prirodzene asimilujú takže v priebehu stredoveku sa ako národnosť pomaly ale isto vytrácajú. Stretávame sa s nimi potom zväčša už len ako s jednotlivcami rozptýlenými po krajine. Niektoré ostrovčeky si však dokázali udržať svoj etnický svojráz a osobitosti pomerne dlhý čas. Napr. Pečenehovia z osady Nagybesenyő v župe Čanád na juhu Uhorska si svoje staré slobody a privilégia napr. nárok bojovať v kráľovskom vojsku podľa starého zvyku (*antiquo more exercituare debentes*) dávali obnovovať až do konca stredoveku. I preto je možné, že ešte koncom 15. stor. (1495), kedy taliansky historik Antonio Bonfini písal svoje dielo „*Rerum Ungaricarum decades*“ v ňom predkladá živý opis vyzoru Pečenehov: „*Ich*

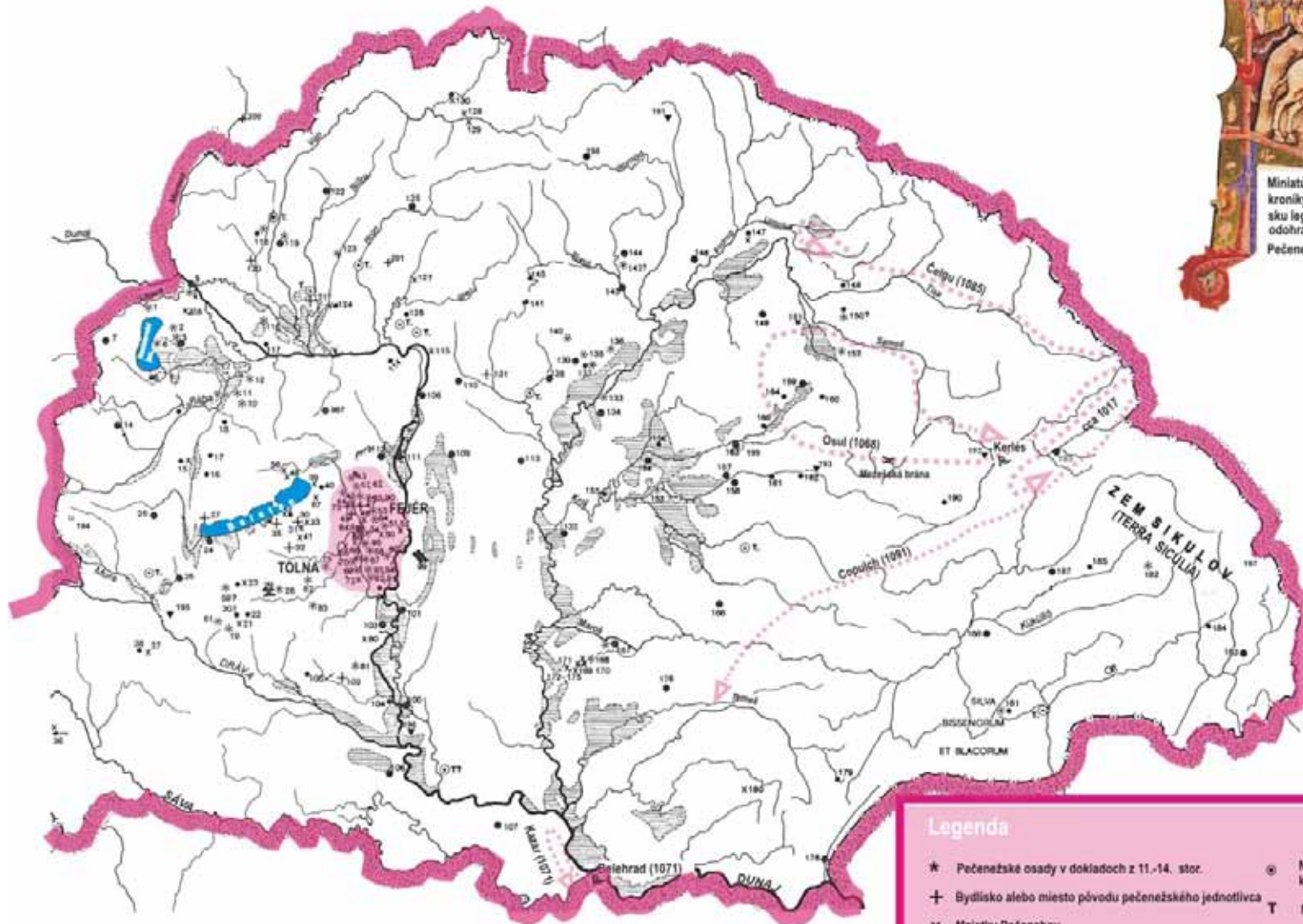
obyčajom je používať zástavy, strihať si brady, pestovať si nanajvyš fúzy, nosiť na hlave klobúky s [dlhými konskými] chvostami alebo chocholmi, obliekať sa do trepotavých hodvábných plášťov podľa perzského spôsobu a mať záľubu v rýchlych koňoch.“ (Bonfini, decas II, liber IV, (ed. Fögel, I.–Iványi, B.–Juhász, L.) II, Lipsiae 1936, II, s. 74).

L I T E R A T Ú R A

- CZEGLÉDY, K. : Új adatok a besenyők történetéhez. *Magyar Nyelv*, 46, 1950, s. 361-362.
- BELITZKY, J. : A nyugatdunántuli és felvidéki besenyő telepek. *Domanyovszky emlékkönyv*. Budapest 1937.
- GYÓRFFY, Gy. : *Besenyők és magyarok*. Budapest 1989.
- GYÓRFFY, Gy.: A besenyők európai honfoglalásának kérdésehez. *Történelmi szemle* 1971, 3–4, s. 281–288.
- HABOVŠTIÁK, A. : Nálezy stredovekých hlinených kotlíkov na Slovensku. *Zborník SNM LXVIII História*, 1973, s. 123–155.
- KOPČAN, V.: Lud z ďalekých stepí. *Historická revue*, 4, 1993, 1, s. 2–3.
- KNIEZSA, I. : A nyugatmagyarországi besenyők kérdésehez. *Domanovszky–Emlékkönyv*. Budapest 1937, 333–337.
- KORDÉ, Z.: A magyarországi besenyők az Árpád–korban. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*, 90, 1990, s. 10–16.
- MAREK, M.: Pečenehovia a Uzi na Slovensku. *Historický časopis*, 51, 2003, 2, s. 193–222.
- MAKK, F. : Megjegyzések II. István történetéhez . In: *Középkori kútfoink kritikus kérdései* (zost. HORVÁTH, J.–SZÉKELY, Gy.), Budapest 1974.
- NÉMETH, Gy. : Zur Kenntnis der Petschenegen. In: *Körösi-Csoma Archivum*, I, 1921–1925, s. 219–225.
- NÉMETH, Gy.: Die petschenegischen Stammesnamen. *Ungarische Jahrbücher*, X, 1936, s. 32 an.
- PALÓCZI–HORVÁTH, A. : *Pechenegs, Kumans, Iasians. Steppe peoples in medieval Hungary*. Budapest 1989.
- RÁSONYI–NAGY, L. : *Philologiae Turcicae Fundamenta* III/1. Aquis Mattiacis 1970.
- SASINEK, F.–V. : Pečenci. *Slovenské pohľady* 23, 1903, s. 541 an.
- SNÁŠIL, R. : Archeologie a vesnická sídliště 10.–13. st. na Moravě. *Archeologické rozhledy*, 27, 1975, s. 314.
- SZOKOLAY, M. : A magyarországi besenyő telepekről. *Föld és ember*, 1929.

Pečenehovia a Uzi v stredovekom Uhorsku

Miniatúra Viedenskej obrázkovej kroniky zobrazujúca tzv. Kumánsku legendu. Údalosti legendy sa odohráli v súvislosti s vpádom Pečenehovia a Uzi v roku 1068.

Legenda

★ Pečenežské osady v dokladoch z 11.-14. stor.	⊙ Názov po jednom z pečenežských kmeňov
† Bydlisko alebo miesto pôvodu pečenežského jednotlivca	T Miestny názov Talmács
× Majetky Pečenehovia	// Besenyő út - cesta Pečenehovia
● Stredoveký miestny názov Besenyő	▼ Etnonymum Uz v miestnom názve
• Lokalita nazvaná podľa jej majiteľa Besenyő	---▶ výprava Pečenehovia
⊖ Močaristá miesto	⊖ Miesto bitky s Pečenehmi

Pečenehovia vo východnej Európe

Helma s pečenežským vzorom

(Pečenežský kottik (nálež z areálu tzv. Vodnej veže v Bratislave)

Rozmiestnenie pečenežských kmeňov v čiernomorských stepiach (koniec 9. stor.-polovica 11. stor.)

10. Uzi resp. Oguzi

Pôvod. „Торки“ alebo „Чернии Клобуки–Čierne klobúky“ ruských letopisov. Rozdielny osud Uzov v juhovýchodnej Európe a v prednej Ázii. Seldžukovia. Národ zvaný „Berend“.

Nie príliš viditeľnú stopu na tvári stredovekého Slovenska ba i celého Uhorska zanechalo po sebe turecké etnikum Uzov. Na ich najstaršie dejiny a pôvod nie je dosiaľ celkom jednoznačný názor. Najmä kvôli nejasným a rôzne interpretovateľným informáciám čínskych a arabských prameňov, ktoré sú základnými žriedlami k ich najstarším dejinám. Pokiaľ ide o samotné etnonymum, v byzantských prameňoch vystupuje tento národ pod názvom *Ουξοι*, v ruských ako *Торкы* a Arabi ich nazývali *Guzz*. Základ tohto etnonyma sa hľadá v slove *og*. Jeho význam sa vysvetľuje od slova šíp alebo rod, kmeň. S príponou *uz* je vraj jeho plurálovou formou, teda značí niečo ako kmene, spoločenstvo kmeňov, etnickú skupinu

Hovoriac o etnikách tureckého pôvodu by sme si mali hádam niečo viac povedať o pôvode samotného etnonyma Turk.¹³ Slovo „türk“ vo význame „sila, moc“ bolo pôvodne označením určitého konkrétneho kmeňa, resp. názvom kniežacieho rodu. V Orchonských nápisoch, jednom z najdôležitejších prameňov k dejinám Turkov a Tureckého kaganátu pochádzajcom z 8. stor. (podľa rieky Orchon v Mongolsku), sa spomína vedľa výrazu *Oguz*, ako samostatného kmeňa a podobne tak sa slovo

¹³ Pokiaľ ide o výraz turecký, jeho použitie na označenie starobylých etník dorozumievajúcich sa kedysi rečou príbuznou tej, z ktorej sa vyvinula dnešná turečtina je dosť nepresné, adjektívum turecký sa vzťahuje zväčša na všetko, čo súvisí s dnešným moderným Tureckom, presnejšie by bolo preto skôr použiť termín turkický, takto sa totiž bližšie určujú národy a jazyky vyvinuté zo širšieho pratureckého základu, ale pre zjednodušenie vecí zostanem pri ňom.

türk používa v tomto zmysle aj čínskych letopisoch. Až v arabskej literatúre sa tento pojem významovo rozšíril, keď sa používal na označenie celej rozsiahlej skupiny národov a jazykov. Arabi postrehli, že mnohé národy hovoria rovnakým jazykom ako tí Turci, s ktorými sa stýkali v 7.–8. stor. ako so svojimi bezprostrednými susedmi a začali nazývať takto všetky spomenuté kmene. A v súlade s tým aj oblasť obývanú kočovnými etnikami tureckého jazyka nazývali moslimovia Turkestan. Pod vplyvom Arabov a najmä prijatia islamu sa Turkami začali nazývať aj samotné turecké moslimské etniká. No napríklad v Európe sa výraz „Turki“ rozšíril len na označenie národa Seldžuckej ríše a následne ríše Osmanskej. Ani ruské a ani západné pramene nenazývali Pečenehov ani Kumánov (Plavcov) Turkami. V ruských letopisoch sa vyskytuje pomenovanie „Torki“ iba v súvislosti s označením toho národa, ktorý v byzantských prameňoch vystupuje ako Uzi, teda s Oguzmi.

Turecký kaganát, ktorého jadro sa rozprestieralo od 6. stor., kedy sa tento mocenský útvar sformoval, na území dnešného Mongolska, v sebe zahrňoval mnoho kmeňových zoskupení. Najmocnejšie z nich figuruje pod názvom *Oguz* (zvyčajne pred ním písali číslovku naznačujúcu počet doň patriacich kmeňov — v spomínaných Orchonských nápisoch sa tento národ spomína výrazom *Tokuz–Oguz*, čomu zodpovedalo arab. *Tuguz–Guz=Deväť Oguzov*). Výraz *Oguz* sa však v prameňoch čínskej proveniencie zväčša neprepisoval, ale prekladal ako kmeň, a tak názov tohto etnika u nich nájdeme preložený ako deväť kmeňov. Zdá sa teda oprávneným predpoklad, že najstarší význam tohto slova predtým, ako sa petrifikovalo na etnonymum, bol pravdepodobne „zväz príbuzných kmeňov“. A tieto príbuznené turecké kmene sa po rozpade Tureckého kaganátu odsťahovali na západ. Presný časový údaj tejto migrácie nepoznáme.

Arabský autor Ibn al-Atír (13. stor.) však informuje, že Oguzi (bez prípony *Tokuz*) prišli do oblasti nazývanej Transoxania (*Oxus=Amudarja*) za kalifátu al-Mahdího (775–785) a pripojili sa k revolte jeho oponenta al-Muqannu (cca 776–783) sa tam prisťahovali z pohraničia najvzdialenejších končín Turkov, tj. z Mongolska. Toto je prvý doklad nachádzajúci ich v kraji za riekou Amudarjou, teda v Transoxanii Počínajúc polovicou 9. stor. hovoria o Oguzoch na týchto miestach už všetci arabskí geografi.

Oguzi sa na ich neskoršie sídelné územie v okolí rieky Syrdarja – hlavné sídla Oguzov sa nachádzali na jeho dolnom toku – teda dostali

po rozpade tzv. druhého Tureckého kaganátu (prvý turecký kaganát, neskôr rozdelený na východný (centrum na rieke Orchon v Mongolsku) a západný (centrum v tzv. Semiriečí okolo rieky Chu), svojou mocou zasahujúci rozsiahle územie od Mongolska takmer až po Čierne more zorganizovala v 6. stor. (582) skupina Turkov žijúcich v oblasti Altaja a druhý po zbavení sa čínskej nadvlády o storočie neskôr), ktorý v roku 745 nahradila na východe ríša Ujgurov a na západe moc Karlukov oddelením sa od kmeňovej konfederácie Tokuz–Oguzov (Deviatich Kmeňov).

Vo svojom novom sídelnom priestore rozprestierajúcom sa po oboch stranách Aralu a na rieke Syrdarja boli Oguzi bezprostrednými susedmi *dár al-islám*, čiže moslimských území na juh od línie siahajúcej od Džurdžanu na Kaspickom mori až po Farab a Azbidžab v oblasti Syrdarje. Na západe ich krajina hraničila s oblasťami Chazarov a volžských Bulharov, na východe susedili s oblasťou Karlukov, na severe s krajom Kimekov (vetva Kipčakov, neskorších Kumánov). Geograficky vzaté: v 10. stor. bola hranicou sídliskového záberu Oguzov na západe rieka Ural, dolná Volga a Kaspické more, na juhu jazero Aral a dolný tok Syrdarje, na severovýchode horný tok rieky Irtiš.

Zaujímavú informáciu o Oguzoch nám podáva anonymné perzské geografické dielo z rokov 982–983 Hudūd al-Ālam: „*Na východ od krajiny Kimekov (presnejšie na juhovýchod) je oguzská púšť a mestá Transoxanie, na juh odtiaľ niektoré časti tej istej púšte a Chazarské more; na západ a sever odtiaľ je rieka Átil (Volga). Oguzi (doslovne Ghúz) majú arogantné tváre a sú škriepni, zlomyseľní a škodoradosní. Aj v lete aj v zime kočujú po pustinách. Ich bohatstvo je v koňoch, kravách, ovciach, zbraniach a v menšom množstve vo zverine. Početní sú u nich obchodníci. A čokoľvek dobré alebo skvelé Oguzi alebo ich obchodníci vlastnia, je u nich objektom úcty. Veľmi si vážia lekárov a kdekokoľvek ich zazrú, uctievať ich a títo medicínmani majú vládu nad ich životmi a majetkom. Oguzi nemajú mestá, veľmi veľa je však ľudí vlastniacich plstenné chatrče. Vlastnia zbrane a (iné) nástroje a vo vojne sú odvážni a smelí. Neustále podnikajú vpády do krajín Islamu, zaútočia na všetko, čo im stojí v ceste, vyplienia a ustúpia tak rýchlo, ako je len možné. Každý z ich kmeňov má osobitného náčelníka pre ich spory medzi sebou.*“

Ďalším významným prameňom prinášajúcim ku každodennému životu Oguzov dôležité údaje je dielo arabského autora Ibn Fadlána člena posolstva abbásovského kalifa al Muktaďira ku kráľovi volžských Bulharov v rokoch 921–922, pri ktorom sa dostal, resp. prechádzal i krajinou Oguzov: „*Prekročiac hory dostali sme sa ku kmeňu Turkov, zvaného*

Guzzija. Sú kočovníkmi, ktorí majú svoje domy z vlny. Zastavia sa na čas na jednom mieste sa zasa o chvíľu vydávajú na cestu ďalej. Ich domy možno teda v súlade s ich nomádkym spôsobom života neustáleho pohybu vidieť raz na jednom mieste a raz na druhom. Žijú v ťažkých podmienkach a pri tom sú ako ťažné osly. Neslúžia Alahovi či akémukoľvek náboženstvu ani sa v týchto veciach nepoddávajú príkazom rozumu. Nevzdávajú úctu ničomu, svojich popredných ľudí však nazývajú pánmi. Ak niektorý z nich sa v nejakej veci radí so svojim náčelníkom, vraví mu: „Ó pane, čo mám urobiť v tejto veci?“ Vo svojich záležitostiach sa radia medzi sebou, a keď napokon dôjdu k dohode a o niečom rozhodnú, vtedy príde najnúdznejší a najbiednejší z nich a vyvráti to, na čom sa už dohodli. Počul som ich hovoriť: „Niet Boha okrem Alaha, Mohamed je jeho prorokom“, to však len preto, aby sa týmito slovami pripodobnili k moslimom, ktorí cestujú cez ich územie, nerobia to z presvedčenia. Ak sa niekomu z nich stala nespravodlivosť alebo niečo nemilé, pozdvihne hlavu k nebu a vraví „bír tenkrí“, čo po turecky znamená: „Do Alaha jediného!“

Oguzi sa neočisťujú od výkalov ani od moču a ani pohlavnej či inej nečistoty sa nezbavujú umývaním. Nemajú žiadneho kontaktu s vodou, zvlášť v zime. Ich ženy si tvár pred svojimi mužmi ani pred inými ľuďmi nezvyknú zahaľovať. Podobne ani ich nevesty nezakrývajú nič zo svojho tela pred nikým z ľudí. Istého dňa sme sa zdržali u istého človeka spomedzi nich. Usadili sme sa a žena tohto človeka bola tiež pri nás, občas s nami i ona prehodila slovo, no a raz sa pri tej príležitosti stalo, že si pri tom odhalila pred nami svoju nohu a poškriabala sa na ňu, my sme tak boli nútení hľadiť na jej telo. I tak sme si však zakryli tvár a riekli: „Nech Alah prepáči!“ Jej muž sa nato rozosmial a tlmočníkovi riekol: „Povedz im: „Ona síce odhalila vo vašej prítomnosti svoje telo a vy ho vidíte. Napriek tomu si ho však chráni a nik k nemu nemá prístup. Tak je to lepšie, než keby ho (na verejnosti) zakrývala a potajme poskytovala cudzím.“ (Oguzovia) totiž nepoznajú cudzoložstvo a ak sa dozvedia, že niekto taký čin spáchal, rozotnú ho dve polovice. To sa deje tak, že spoja vetvy dvoch stromov, cudzoložníka k nim priviažu a tieto vetvy k sebe nasilu pripojené náhle uvoľnia a sila, ktorá obe haluze od seba vymrští, úbožiaka k nim priviazaného rozorve napoly.“

I z tohto svedectva vyplýva, že s Oguzmi na juhu susediaci moslimovia mali čulé kontakty, no nielen obchodné, skôr či-neskôr boli konfrontovaní s rozpínavým islamom a jeho pôsobením. Oguzi, ktorí boli tak ako pôvodne všetky turecké etniká prívržencami šamanizmu, snahám o ich islamizáciu však nepodľahli hneď po svojom príchode sem, teda

už v 8. stor. I keď niektoré skupinky mohli podľahnúť islamskej propagande už skôr. Islam prijali Oguzi vo väčšej miere za svoje náboženstvo až v druhej polovici 10. stor. Hlavným popudom ku konverzii na novú vieru, nebol i napriek dokázateľnej vojenskej aktivite moslimov džihád, čiže vojenské vpády *gházi*ovcov na ich územie, ktorých vonkajším cieľom bolo šírenie viery násilím. Islam prenikal stepou skôr mierovým spôsobom prostredníctvom moslimských kupeckých karaván a osadníkov. V narastajúcej miere získavali mestá Transoxanie moslimské obyvateľstvo, ktoré sem ťahal obchodný záujem. Pramene z 10. stor. vravia o veľkom počte miest na stepi majúcich mešity. Obchodníci a mestskí osadníci prinášali nomádom výdobytky hmotnej kultúry prosperujúcich islamských krajín. Lákadlo islamu ako civilizácie bolo silné, práve tak ako staroveký Rím priťahoval germánske kmene. Keďže plná účasť na výhodách moslimskej spoločnosti závisela od členstva v komunite veriacich, konverzie na islam boli zapríčinené skôr sociálnym a ekonomickým ako vojenským tlakom. Tento tlak zvýšila i aktivita moslimských mystikov zvaných *súfi*, ktorí navštevovali stepné kmene, aby kázali a propagovali novú vieru. Tieto dynamické, charizmatiké a zväčša anonymné osobnosti podobajúce sa v tomto trochu na pohanských šamanov, získali mnohých svojou zápalistou rétorikou. Podľa arabských autorov Ibn-Miskawaiha a Ibn al-Athíra prešlo v roku 960 „200 000 stanov Turkov na islam. Napriek tomu veľká časť Oguzov zostala i naďalej pohanmi. Okrem toho dosvedčené sú u nich i vplyvy budhizmu, manicheizmu, nestoriánskeho kresťanstva a chazarského judaizmu. Napr. typicky biblické mená prítomné medzi Seldžukmi.

Oguzi boli svojim založením prevažne nomádmi pasúcimi jednohrbú ťavu odolnú voči chladu menej už proti extrémnym horúčavám, ďalej ovce, kone atď., a každý kmeň označoval svoje zvieratá zvláštnym znamením (*tughra*). Napriek tomu však by sme si nemali myslieť, že boli výlučne len nomádmi, pretože i medzi zvyškami predchádzajúcich obyvateľov kraja, kde (v oblasti Aralu) teraz sídlili i medzi samotnými Oguzmi boli usadené skupiny zaoberajúce sa poľnohospodárstvom v oázach a okrem toho zvlášť na hraniciach s moslimským svetom a pozdĺž ciest vedúcich do Chazarskej ríše a k volžským Bulharom, jestvovali trhy, ktoré sa často stávali malými opevnenými mestami, kde ich náčelníci a vodcovia prichádzali za výmenným obchodom, aby tu za tovary civilizovaného sveta na juhu ponúkali zvieratá, zajatcov predávaných za otrokov a kožušiny dovezené z lesov na severe. V hlavnom z týchto

malých miest Janikente (dnešnom Kazalinsku v Kazachstane) sídlil v zime náčelník Oguzov – *jabgu*, jeho ďalším sídlom bol aj Djand ležiaci vyššie proti prúdu Syrdarje. Archeologické výskumy na nich uskutočnené potvrdzujú, že tieto lokality boli zaiste sídlami mestského typu a nie táboriskami nomádov.

Hoci boli Oguzi prevažne tureckého pôvodu ich celok bol predovšetkým voľnou konfederáciou pripojených kmeňov, ktoré nemuseli byť všetky len tureckého pôvodu. Okrem toho do ich rámca treba rátať aj zvyšky pôvodného netureckého obyvateľstva, ktoré tu Oguzi po svojom príchode našli a prijali medzi seba. Všetky tieto zložky integrovala skutočnosť, že uznávali supremáciu vrchného náčelníka zvaného *jabghu* sídliaceho v Janikente, ktorého námestník niesol označenie *kül erkin*. Treťou najvýznamnejšou osobou u Oguzov bol náčelník kmeňového vojska zvaný *subaši*.

Oguzi v Kazachstane a v oblasti riek Syrdarja–Ural čelili neustálemu tlaku nomádskych kmeňov od nich na Východ. Zamestnávali ich tiež boje s ich susedmi tureckými Karlukmi a Kimekmi. Step bola v permanentnom nepokoji. Bolo to jednak odrazom presunov zapríčinených rozpadom Tureckého kaganátu v polovici 8. stor., no predovšetkým to prirodzene vyplývalo zo spôsobu života tamojších kočovných etník vyžadujúcich si rozsiahle priestory pre svoje stáda dobytká, ktoré pre nich boli hlavným zdrojom obživy. Na sťahovanie kmeňov, ktoré definitívne prišli sformovať Oguzov v oblasti Syrdarje by sa malo dívať v tomto kontexte. I tu však boli, zdá sa, menej pánmi svojho osudu ako obeťmi silnejších mocností. Masová migrácia oguzských kmeňov na Blízky a Stredný východ mala súčasne kvalitu invázie i vypudenia. Vedúcou silou, ktorá bola schopná krotiť i uvoľňovať, ale nikdy nie plne kontrolovať túto silu, boli Seldžuci.

Seldžuk, syn Dokak Temir Yaligu (Železný Luk) bol podľa niektorých prameňov *subaši*, teda vojvodca hlavného oguzského náčelníka *jabgu*–ho, iné ho zasa uvádzajú v službách Chazarov. Nech je tomu tak či onak, okolo roku 985 bol Seldžuk prinútený utiecť pred svojim pánom. Uchýlil sa v Djande, dôležitom obchodnom meste na Syrdarji, kde konvertoval na islam. Spolu so svojou rodinou a vlastnými prívržencami sa tak ako iní islam vyznávajúci Turci zúčastnil na bojoch a vpádoch moslimských *gházi*–ovcov proti pohanským Turkom, medzi ktorých patrili hlavne jeho krajanovia. Náboženský konflikt moslimských Oguzov so svojimi ešte stále pohanskými súkmeňovcami bol vonkajším prejavom vnútorného

napätia v rámci oguzskej kofederácie, ktorý napokon vyústil do stáholania Seldžukov na juh. Ich angažovanie v mocenskom boji susedných moslimských dynastií Sámánovcov, Karachánovcov a Ghaznovcov ich zatiahlo do boja o vládu v moslimskej strednej Ázii.

Koncom 10. stor. sa tak začala invázia, či miernejšie povedané, presídľovanie značnej časti Oguzov do moslimských krajov, s ktorými bezprostredne na juhu susedili. V tejto oblasti však čoraz viac začínajú Oguzi vystupovať v arabských súdobých prameňoch pod názvom *Türkmän*, pričom základ slova Türk pripomína ich širší pôvod a prípona man~män má v turečtine funkciu augmentatívnu, zväčšujúcu (napr. ako naše -isko). Porovnaj etnonymum Kumán. Spočiatku sa usadili v okolí Nuru v starobylej Buchare. Začiatkom 11. stor. pokračovala ich migrácia vo väčšej intenzite. Tu v Prednej Ázii Oguzi, alebo Turkméni čiastočne v podobe voľných lúpežných oddielov, čiastočne pod vedením svojich náčelníkov prešli cez všetky kultúrne kraje až po Stredozemné more. Dynastii Seldžukov pochádzajúcej z Oguzov sa s neuveriteľnou rýchlosťou podarilo dostať pod svoju moc všetky kraje od čínskeho Turkestanu cez Perziu a Mezopotámiu až po hranice Egypta a Byzantskej ríše predtým ovládané Arabmi a začali ohrozovať samotnú Byzanciu.

Prvé vojenské úspechy dosiahli v roku 1040 v Iráne víťazstvom nad Mazudom tamojším vládcom z dynastie Ghaznovcov a dobytím hlavného mesta Chorásánu v roku 1044. Keď v roku 1055 vkročili na výzvu miestneho kalifa do Bagdadu, stali sa pánmi obrovskej ríše siahajúcej od strednej Ázie a južného Ruska až k severným hraniciam Sýrie. Vo svojich výbojoch však pokračovali ďalej. V polovici 11. stor. si pripojili Arménsko, spustošili Kilíkiu. V roku 1067 dobyli Caesareu. Medzníkom bol rok **1071**. Vtedy cisár Romanos IV. Diogenes utrpel od sultána Alp Arslana v bitke pri **Mantinkerte** neďaleko jazera Van v dnešnom východnom Turecku zničujúcu porážku. Cisár padol do zajatia a musel si svoju slobodu vykúpiť za vážne ústupky. Toto víťazstvo otvorilo tureckým pastierom cestu dovnútra Byzantskej ríše. (Za vlády Alp Arslana (1063–1073) a jeho syna Malika šacha (do roku 1092) sa ríša Seldžukov stala najmocnejším štátom Blízkeho východu.) Cisár Michal VII. Dukas bol v dôsledku rastúceho nebezpečenstva dokonca prinútený sa v roku 1073 obrátiť o pomoc na rímskeho pápeža, čím sa zvýšili vyhliadky na obnovenie cirkevnej únie. Úspechy Seldžukov urýchlila aj vnútropolitická situácia v Byzancii. Cisár Nikeforos Botaneiates nastúpil v roku 1078 na trón len s pomocou Seldžukov. Okolo roku 1080 dobýva sultán

Sulejman veľkú časť Malej Ázie a zakladá tam Sultanát Rúm so sídlom v Ikoniu (Konia). Na prelome rokov 1090–1091 obľahol emir zo Smyrny so svojou flotilou Konštantínopol, pričom jeho spojenci Pečenehovia súčasne útočili z európskej strany. Cisár Alexios I. si v núdzi pomohol tým, že proti Pečenehom poštal ich nepriateľov, na ich pastviny sa tlačiacich Kumánov. Ich pomoci môžu vlastne Byzantínci ďakovať za to, že mesto nepadlo už vtedy do rúk Turkom seldžuckým, ale až o 350 rokov neskôr Turkom osmanským.

Ako je známe, krížové výpravy boli organizované práve proti Seldžukom, ktorí koncom 11. stor. obsadili veľkú časť Malej Ázie ovládli dôležité obchodné cesty a zamedzili tak kresťanským pútnikom zo Západu cestu do Sv. Zeme. Tí boli tak nútení cestovať na miesta, kde žil a zomrel Ježiš Kristus buď po mori alebo museli svojim ortodoxným kresťanským spoluveriacim pomôcť získať stratené územie naspäť. Hoci najposvätejšie miesto kresťanstva – Jeruzalem – sa ocitol v moci moslimských Arabov už v roku 638, predsa len jeho noví vládcovia boli voči kresťanom zhovievaví a umožňovali im návštevu posvätného miesta, ba pútnikov často podporovali a chránili. To sa však zmenilo, keď v roku 1077 dobyli Jeruzalem s celou Palestínou a v roku 1085 Sýriu s Antiochiou tureckí Seldžuci. Postoj nových pánov tohto priestoru bol v danom smere oveľa menej tolerantnejší. To nevyhnutne viedlo ku konfliktu, ktorého výsledkom bol celý rad krížových výprav za oslobodenie Sv. Zeme. Pri prvej výprave sa podarilo kresťanom vydobýť Nikaju, Antiochiu a v roku 1099 dokonca Jeruzalem. Udržať si však toto územie vo svojej moci dlho nedokázali, v roku 1291 padla posledná bašta kresťanov prístavné mesto Akkon a tak celá akcia, na ktorej sa zúčastnilo dovedna asi milión ľudí a zomrelo asi pol milióna sa skončila neúspechom.

Ríša Seldžukov síce nadobudla veľký rozsah, no jej osídlenie tureckým elementom sa koncentrovalo len v určitých oblastiach. Seldžucká dynastia usadila svojich nepokojných súkmeňovcov na západnej hranici svojej ríše, v dôsledku čoho sa v Malej Ázii i severných provinciách Iránu realizovalo turecké osídlenie. Tureckí žoldnieri vstupovali aj do byzantských služieb, kde ich spomínajú pramene pod názvom „*Turkopuloi*“. Napr. kanonik Albertus Aquensis vo svojom opise priebehu prvej krížovej výpravy spomína „*infinita multitudo Turcopolorum, Comanitarum et Pincenariorum, militum imperatoris*“. Seldžucká ríša zažívala svoj vrcholný rozkvet v prvej polovici 13. stor., čoskoro potom však nastáva vďaka vpádu Mongolov jej úpadok. Rozpadáva sa na jednotlivé od centra

nezávislé časti až pokiaľ sa v nasledujúcich storočiach nedostali všetky pod vládu Osmanov. Osmani nazývaní takto podľa zakladateľa vládnucej dynastie **Osmana I.** Gháziho pochádzali takisto ako Seldžuci spomedzi Oguzov. V polovici 13. stor. ich vyhnali z okolia Turkestanu Mongoli a prinútili ich odsťahovať sa ďalej na západ. Tam vstúpili do služieb Seldžukov a usadili sa na severozápade Malej Ázie v Bitýnii. Využitím oslabenie seldžuckej moci a jej rozdrobenie na jednotlivé kniežatstvá sa v roku 1299 od nich osamostatnili (Osman sa vyhlásil za sultána) a od tohto času začali s veľkou rýchlosťou obsadzovať zvyšok tunajšieho územia Byzantskej ríše, ktoré sa dovtedy nepodarilo obsadiť Seldžukom.

V polovici 14. stor. sa im otvorila cesta do Európy, keď sa dostal do ich rúk Adrianopolis (Drinopol) na Balkáne, kam sultán Murad I. preniesol svoje sídlo. Byzantský cisár bol v tom čase ich poplatníkom, ba takmer vazalom. V roku 1389 Osmani porazili v známej bitke na Kosovom poli Srbov a zaistili si panstvo nad veľkou časťou Srbska. O 4 roky neskôr si podmanili aj Bulharsko. Napredovaniu osmanskej moci nezabránilo ani spojené kresťanské vojsko európskej protitureckej koalície vedené uhorským kráľom Žigmundom Luxemburským, ktoré v roku 1396 utrpelo pri Nikopole veľkú porážku a samotný kráľ bol napokon rád, že z bojiska unikol so zdravou kožou. Iba výboj mongolského vojvodu Timura Lenka (známeho aj pod menom Tamerlán) a z toho vyplývajúca občianska vojna a vnútorné nepokoje na chvíľu zastavili rozvoj ríše Osmanov a predĺžili život Byzantskej ríše o pár desaťročí, jej pádu však nezabránili. Dňa 29. mája 1465 dobylo 80 000 osmanských Turkov pod vedením Mohameda II. Dobyvateľa hlavné mesto Konštantínopol, čím definitívne zanikla východná následníčka a pokračovateľka slávnych tradícií starého Ríma – Byzantská ríša.

Pre nás je však rovnako ak nie viac zaujímavé okrem sledovania migrácie Oguzov do Malej Ázie aj ich sťahovanie smerom na západ do oblasti východnej a juhovýchodnej Európy. Takmer v rovnakom čase totiž ako ich odchod na juh, do moslimských krajín začalo sťahovanie druhej vetvy Oguzov na západ, za Volgu. Predtým však, ako sa tak udialo sa najprv museli dostať k rieke Volge, čo sa stalo po roku 893, keď sámanský emir Ismail ibn Ahmed podnikol veľký vpád na územie bližšie nešpecifikovaných Turkov, ktorého dôsledkom bola reťazová reakcia vyúsťujúca do veľkého sťahovania národov na stredoázijských a východoeurópskych stepiach. Oguzi totiž vzápätí uzavreli spojenectvo

s Chazarmi a zaštitení touto skutočnosťou následne zaútočili na susedné pečenežské kmene v tom čase kočujúce medzi Volgou a Uralom a zaujali ich tamojšie pastviny. Pečenehovia boli tak nútení obrátiť sa ďalej na západ, do juhorských stepí nad Čiernym morom, odkiaľ vyhnali predkov dnešných Maďarov, ktorí sa potom stiahli do Karpatskej kotliny. Podrobnú i keď chronologicky dosť zmätenú informáciu nám o týchto pohyboch podáva byzantský cisár Konštantín Porfyrogennet. Práve v tomto období totiž vstupujú Oguzi po prvýkrát do zorného poľa byzantských autorov, ktorí ich zväčša označovali názvom *Ουζοι*, teda Uzi. A pretože sa na našom území stretávame v toponymickom materiáli práve s týmto etnonymom, túto vetvu Oguzov budeme nazývať práve takto. Prechod slova Oguz v Uz sa vysvetľuje na základe osobitých zákonov tureckej fonetiky. Dodnes napr. mnohí Turkméni, potomkovia našich Oguzov, nazývajú bájneho predka svojho národa Uz–chán, miesto Oguz–chán. Keďže však obývali kraj, kde v dávnych dobách staroveku žili Sarmati, v byzantských prameňoch figurujú Oguzi i s takýmto označením. Do ruských dejín sa po prvý raz aktívne zapísali v roku 965, kedy sa zúčastnili na výprave kyjevského kniežaťa Svjatoslava (+ 972) proti svojim bývalým spojencom Chazarom, ktorých porazili a definitívne zlomili ich moc (Ibn Miskawaih, Ibn al–Athír). O 20 rokov neskôr zasa ako spojenci kniežaťa Vladimíra I. (980–1015) napadli volžských Bulharov.

Bolo to zhruba práve v čase, kedy sa jedna vetva Oguzov vedená seldžuckou dynastiou vyčlenila z oguzskej kmeňovej konfederácie a odťahla na juh. Pokoj však nenastal ani potom. Tlak okolitých susedov silnel stále viac. Najmä keď sa koncom druhej dekády 11. stor. spojili kmene Kipčakov, niekdajšia súčasť kmeňového zväzu Kimekov severných susedov Oguzov, s Kunmi, ktorí sa sem presťahovali z oblasti Ďalekého východu z povodia rieky Amur (Marwazi). Tomuto novému nepriateľovi už neboli Uzi schopní odolávať a tak sa odsťahovali ďalej na západ, za riekou Volgu odkiaľ vyhnali pred vyše 100 rokmi sa sem pred nimi utiahnuvších Pečenehov. Kraje pri Syrdarji a popri Kaspickom a Aralskom mori opustené Oguzmi zaujali Kipčakovia, ktorých pramene ako susedov Chorezmu spomínajú už okolo roku 1030. A tak niekdajší pojem „**púšť Oguzov**“ používaný arabskými cestovateľmi pre stepnú oblasť okolo Aralského jazera vystriedal výraz „**púšť Kipčakov**“.

Uzi sa však na novom území za Volgou dlho nezdržali, pod neustávajúcim tlakom kumánskych Kipčakov tlačiac pred sebou Pečenehov

tiahli ďalej na západ. V roku 1055 dosiahli už líniu Dnepra a obsadili územie patriace do záujmovej sféry ruských kniežat. Ohrozené ruské kniežatá sa proti nim dali dokopy a spoločnými silami nad nimi v roku 1060 pod vedením kyjevského kniežaťa Izjaslava a jeho bratov Svjatoslava a Vsevoloda zvíťazili. Torki, ako nazývali Uzov ruské letopisy podľa ich tureckého pôvodu, boli zahnaní na útek. Situáciu im skomplikovalo aj vyčíňanie epidémie a hladomoru, ktoré v kombinácii s krutou zimou spôsobili, že tisíce z nich padli za obeť týmto nepriaznivým okolnostiam. Takto oslabení sa na prelome rokov **1064–1065** dostali na byzantské hranice na dolnom Dunaji. To je po prvýkrát, čo sa s nimi dostali Byzantínci do priameho kontaktu. Po prechode cez Dunaj sa uchytili v jeho južnom pobrežnom kraji, ktorý sa stal akousi základňou odkiaľ vtedy vychádzali a plienili od jedného konca po druhý celú oblasť Balkánskeho polostrova. Pustošenie nadobudlo také rozmery, že podľa niektorých svedkov vraj uvažovali miestni obyvatelia o svojom vystáhaní. Cisár Konštantín Dukas sa zhroziac nového, dosiaľ neznámeho protivníka zatiaľ neodvážil s nimi dať do otvoreného boja. Neprišlo k tomu však ani neskôr. Čoskoro totiž priniesli panovníkovi správu, že jedna časť Uzov sa stiahla späť za severnú líniu Dunaja a s tými, ktorí zostali, skoncovali Bulhari a Pečenehovia, ktorých časť sa v Byzancii usadila ako federáti ešte pred Uzmi. Pri zdecimovaní Uzov zohrala, tak ako už predtým na ruských stepiach, veľkú úlohu studená zima, nákazlivé choroby a hladomor. Táto posledná rana spôsobila v radoch Uzov najväčšie straty na životoch. Za jej obeť padli i tí, ktorí sa v tom čase vracali cez Dunaj naspäť, odkiaľ prišli a len málo z nich sa pred ním zachránilo. Takto zdecimovaný národ sa potom uplatnil buď v službách Byzantského cisára, kde však rýchlo splynul s ostatnými etnikami alebo sa tí, čo sa cez Dunaj vrátili naspäť, dostali do služieb ruských kniežat (Michaelos Attaliates).

Je pozoruhodné, že veľké množstvo v byzantskej armáde popri Pečenehoch slúžiacich Uzov zahynulo v bitke pri Mantzinkerte (1071), ktorú zvedli práve s ich vlastnými súkmeňovcami seldžuckými Turkami ohrozujúcimi ríšu z opačnej strany. Obe skupiny teda stretol rozdielny osud, kým jedni sa rozplynuli v rôznorodej mase etník Byzantskej ríše, druhým šťastena priala oveľa viac, založili vlastnú ríšu, ktorá sa stala významným mocenským elementom v prednej Ázii a úhlavným nepriateľom Byzancie. Tá časť Uzov, ktorá sa odsťahovala z Byzancie naspäť do pontských stepí, bola spolu s ostatnými nomádskymi skupinami

organizovaná do pohraničných strážnych oddielov v službe Kyjevského a Perejaslavského kniežatstva. Tieto turecké strážne elementy sa v ruských letopisoch spomínali pod označením **Чёрнии Клобуки**, teda Čierne Klobúky. Čierne Klobúky sa sformovali zo skupín Uzov (Torkov), Pečenehov a menej známych kmeňov tureckých Berendejov, Kujov, Turpejov a Butov. (Berendeji alebo Berendiči vystupujú po prvýkrát v ruských prameňoch v roku 1097, ako tí, ktorí spolu s Uzmi–Torkami a Pečenehmi poskytli ozbrojenú pomoc trembovljanskému kniežaťu Vasilkovi.) V období 1060–1140 neboli formálne organizované v rámci ruských kniežatstiev ale boli skôr nomádskymi skupinami, ktoré kooperovali s tamojšími kniežatami ako ich spojenci. V rôznych obdobiach ich bojové oddiely hľadali útočisko v rámci ruských hraníc na oplátku za svoje služby. Po roku 1140 sa ich vzťah s Kyjevom vyvinul do formálnejšieho systému zahrňujúceho aj vazalské aj žoldnierske elementy. Ich vazalská a nie vždy dokonalá oddanosť bola skôr voči funkcii kniežaťa ako k jeho konkrétnej osobe. Zároveň však jestvovali aj nezávislé nomádske zoskupenia Torkov, Pečenehov a Berendejov slúžiace u Rusov ako žoldnieri. Stopu po ich prítomnosti na ruskom území zachovávajú miestne názvy ako Torčesk (mesto Torkov), či Čurnaj alebo Kulďur, čo sú mená ich náčelníkov. Oveľa výraznejšie však zasiahla stepné oblasti nad Čiernym morom prítomnosť ich prenasledovateľov Kumánov, o tom si však niečo viac povieme nabadúce.

Pokiaľ ide o naše, resp. územie Uhorska a sídliskový zásah či prítomnosť Uzov, dá sa vystopovať i tu. Nemáme ich tu síce pramenne tak eklatantne doložených, ako je to zaznačené v ruských letopisoch v prípade ruských kniežatstiev, ale i napriek tomu disponujeme istými náznakmi, ktoré nás prikláňajú k tomuto predpokladu. Možno sa oprávnene domnievať, že z celého radu lúpeživých vpádov smerujúcich v priebehu 11. stor. do Uhorska sa na viacerých z nich popri Pečenehoch zúčastnili práve Uzi. Domáce kroniky ich síce v tejto súvislosti konkrétne nespomínajú – keď hovoria o účastníkoch týchto koristníckych výprav, buď používajú termín Bessi, respektíve Bisseni, teda Pečenehovia alebo Cuni, čo bol termín, ktorý sa v maďarčine spočiatku vzťahoval na všetky etniká tureckého pôvodu – no práve pôvodný široký významový rozsah tohto druhého pojmu dovoľuje náš predpoklad, že sa na viacerých pustošivých vpádoch Pečenehov podieľali i Uzi, ide najmä o vpád z roku 1068 do Sedmohradska a porážku pri vrchu Kerlés na západ od sedmohradskeho mesta Bistrita. Známa Ladislavská legenda nazývaná i Kumánska,

jedna z najčastejšie zobrazovaných legiend na stenách mnohých stredovekých kostolov po celom Uhorsku, ktorá hovorí o súboji sv. Ladislava s pohanským Kumánom, sa viaže práve k tejto udalosti a nemôže byť spájaná s Kumánmi, ktorí sa v priestore východnej Európy objavili až v polovici 70-ých rokov ale len s Pečenehmi alebo s našimi Uzmi. (túto, tak často zobrazovanú scénu spomína pasáž Uhorskej maľovanej kroniky nasledovne: *„Vojvoda svätý Ladislav si všimol pohana, ktorý vliekol na svojom koni krásnu uhorskú devu. Nazdával sa, že je to dcéra varadínskeho biskupa a hoci bol ťažko zranený, pustil sa ho čo najrýchlejšie prenasledovať na koni zvanom Zug. Keď sa však k nemu priblížil na dosah kopije, nič nezmohol, keďže jeho kôň už ďalej necvála rýchlejšie, no pohanov kôň v rýchlosti ani trochu nezaostával a tak medzi kopijou a Kumánovým chrbtom zostávala vzdialenosť ramena človeka. Preto vojvoda svätý Ladislav zvolal na devu: „Krásna sestra, chyť Kumána za pás a hoď na zem.“ Aj to urobila. Svätý Ladislav prišiel potom k ležiacemu na zemi a chcel ho kopijou usmrtiť. Deva ho však úpenlivo prosila, aby ho nezabíjal, ale prepustil. Aj z toho je vidieť, že ženy nie sú verné, akiste ho chcela oslobodiť kvôli zmyselnej láske. Svätý vojvoda s ním dlho zápasil, potom mu podrezal šľachu a usmrtil ho.“*

Ďalší vpád Uzov do Uhorska sa odohral v súvislosti so snahami bývalého kráľa Šalamúna o znovuzískanie trónu, ktorý stratil v súboji so svojim bratancom, spomínaným Ladislavom. Pramene spomínajú, že sa v tomto svojom úsilí so žiadosťou o ozbrojenú pomoc a podporu uchýlil ku „Kúnom“. Výsledkom toho bol ich spoločný vpád do Uhorska v roku 1085. Kráľ Ladislav I. ich však porazil a zahnal naspäť za hranice. Následne sa toto Šalamúnovo „kúnske“ vojsko obrátilo na juh, do Byzancie (1087), kde ho však postihol rovnaký osud, ako o tom informuje byzantský prameň. V ňom sa nachádza pre naše úvahy dôležitý údaj, pretože práve tu sa dozvedáme, kto to vlastne vtedy so Šalamúnom do Uhorska vpadol. Ako účastníci tohto ťaženia sa popri menšom počte Dákov (Δακες), čiže Uhrov, pod vedením Šalamúna (Σολομών) spomínajú Skýti (Σκύθαι), čo bolo byzantské označenie vzťahujúce sa prevažne na Pečenehov a Sauromati, teda Sarmati (Σαυρομάται), čo bol zasa názov, ktorým, ako sme už vyššie spomenuli, Byzantínci občas pomenúvali Uzov.

Svedectvom o niekdajšej prítomnosti Uzov v Uhorsku sú miestne názvy alebo osobné mená. Na prvom mieste by sme mohli spomenúť názov jedného zo sedmohradských karpatských priesmykov, ktorý sa volá **Uz**. Zrejme sa tadiaľto Uzi dostali do Uhorska a strážili tento prechod proti vpádu Kumánov. Na juhu Sedmohradska sa nachádza

i dedina Türkös, v dokladoch vystupujúca i ako „*villa Turcica*“. Cez územie Sedmohradska tečie i potok Uz.

Ale i na Slovensku nachádzame stopy po Uzoch. Korene jedného z najznámejších šarišských rodov, rodu Tekule majú podľa všetkého rovnaký etnický a sociálny pôvod. I keď podľa svedectva listinných dokumentov táto rodina získala majetkové akvizície v Šariši prostredníctvom kráľovských donácií až od polovice 13. stor. resp. v jeho druhej polovici, je celkom pravdepodobné, keďže už vtedy bola pomerne rozvetvená, že jej pôvod treba hľadať v radoch miestnych, v priebehu 11.–12. stor. tu usadených, pohraničných strážcov. Už samotné meno rodu, podľa jeho zakladateľa, je turecké a za rovnaké možno považovať i ďalšie, ktoré nosili jeho členovia v 13.–14. stor. (*Ite, Iteimer, Budun, Akuš*). I v tomto prípade nám pri ich bližšej etnickej špecifikácii môže pomôcť etnonym Uz spomínané u jedného z predstaviteľov rodu a pomenúvateľa jeho časti, vetvy, podľa ktorého bolo nazvané jej sídlo – Uzovce (maď. Uzfalva). Dnešné šarišské obce s prívlastkom Uzovský, teda Uzovský Šalgov a Uzovské Pekľany nám pripomínajú, že táto rodina ich mala kedysi vo svojom vlastníctve.

V Gemeri sa nachádza obec Uzovská Panica. Pomenovaná bola podľa osoby menom Uza, ktorá mohla byť tiež uzského pôvodu.

Človeka s menom Uz nachádzame v roku 1234 i v Šintave. Tento človek sa spomína ako *maior exercitus*, zastával teda funkciu predstaviteľa vojska patriaceho do rámca šintavského hradného obvodu, ktorý ako pohraničný komitát spadal do sústavy zariadení uhorskej pohraničnej obrany na západe krajiny, v ktorých boli aktívne nasadzované práve turecké etniká.

Možno do tejto pohraničnej sústavy kedysi patrila i dnešná osada Nová Lipnica, súčasť obce Dunajská Lužná na Žitnom ostrove, pôvodne nazývaná Torč, ktorá podobne ako ruský Torčesk môže byť spomienkou na niekdajšiu prítomnosť Torkov, ako nazývali východní Slovania tureckých Uzov. Medzi obyvateľmi sa v stredovekom období vyskytovalo i turecké meno Iteimer. Inak v susedstve sa nachádza dedina Kvetoslavov, predtým nazývaná Úzor. Či ho možno dať do súvisu s Uzmi sa nedá s istotou povedať. Že je to však turecké meno vyplýva i z toho, že rovnaké meno niesol aj jeden z kumánskych náčelníkov usadených v Uhorsku po tatárskom vpáde (v roku 1278). Spomeniem ešte názvy dedín ako Turecká (BB), Turcovce (*Thurczocz*, 1543, HE)

Vidno teda, že prítomnosť tureckých Uzov sa dotkla i nášho územia, hoci nie v takej miere, ako tomu bolo v ostatných krajoch východnej Európy, či už v juhorských stepiach alebo na Balkáne. Významnejšie do osudov Slovenska ale i celej strednej a juhovýchodnej Európy zasiahla expanzia osmanských Turkov pochádzajúcich ako sme si povedali rovnako ako Uzi z etnika Oguzov. Títo sa stali od roku 1526 teda od bitky pri Moháči, na poldruha storočia dominantným politickým činiteľom tohto priestoru. Hoci sa na našom území priamo neusadili, jeho južné kraje boli podriadené ich priamej politickej zvrchovanosti (ostrihomský [1545–46], novohradský [1545–46], sečiansky [1553–54], fiľakovský [1555] sandžak zriadených v polovici 16. stor.) a vystavené od roku 1530, kedy sa uskutočnil prvý vpád osmanských Turkov na Slovensko, napospas ich násilnostiam. Celé južné Slovensko pociťovalo až do konca 17. stor., keď boli v roku 1685 oslobodené Nové Zámky a Turci prinútení opustiť natrvalo naše územie, veľmi negatívne na svojom živote dôsledky vojenských akcií organizovaných či už zo strany Turkov alebo oslobodzovacích cisárskych armád, dvojité zdaňovanie z oboch strán a rôzne excesy a prechmaty na prostom obyvateľstve odvliekanie ľudí do zajatia, vypalovanie dedín ktoré sprevádzali celú éru tureckého panstva v Uhorsku.

L I T E R A T Ú R A

- BARTOLD, V.–V.: Ghuzz. In: *The Encyclopaedia of Islam*. New edition. Edited by B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht. Volume II. Leiden–London 1965, s. 1106.
- BARTOLD, V.–V.: *Sočinenija V. Raboty po istorii i filologii tjurkskich i mongolskich narodov*. Moskva 1968.
- GOLDEN, P.–B.: *The Cambridge History of Early Inner Asia*. Edited by D. Sinor, Cambridge 1990.
- GOLDEN, P.–B.: The Migrations of the Oguz. In: *Archivum Ottomanicum*, 4, 1972, s. 45–54.
- HORVÁTH, P.: Turecké vpády na Slovensko. *Vlastivedný časopis*, 16, 1963, s. 146–150.
- HORVÁTH, P.–KOPČAN, V.: *Turci na Slovensku*. Bratislava 1971.
- MORAVCSIK, Gy.: *Byzantinoturcica II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen*. Berlin 1958.
- KOPČAN, V.: Hontianska stolica v čase osmanskej expanzie. *Slovenský národopis*, 25, 1977, s. 145–152.
- MAREK, M.: *Cudzí etniká na stredovekom Slovensku*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej 2006.

TEJNIL, E.: K dejinám tureckého panstva na Slovensku I. Dejiny fiľakovského sandžaku. *Historické štúdie*, 4, 1958, s. 181–221.

TEJNIL, E.: K dejinám tureckého panstva na Slovensku II. Dejiny fiľakovského sandžaku. *Historické štúdie*, 5, 1959, s. 149–220.

VLACHOVIČ, J.: Príspevok k prenikaniu tureckej moci na Slovensko. Stredoslovenské banské mestá v susedstve tureckej moci v 16. stor. *Historický časopis*, 7, 1959, s. 234–265.

http://www.ozturkler.com/data_english

<http://turkicworld.org>

http://altaica.narod.ru/e_1-turk.htm

<http://www.turko-tatar.com/uli/pubs/THK1984.pdf>

11. Kumáni resp. Plavci

Pôvod. Tatársky vpád a jeho súvislosti. Kráľ Ladislav zvaný Kumánsky. Kumáni v uhorskom vojsku. Jasi, Jazygovia resp. Alani. Pôvod. „Philistei“ uhorských prameňov. Ich vzájomné vzťahy a spoločný život s Kumánmi. Telesná stráž uhorského kráľa.

Snáď najznámejším orientálnym etnikom kedysi žijúcim na území Uhorska sú u nás Kumáni. Toto turecké etnikum objavujúce sa v polovici 11. stor. na východoeurópskych stepiach zasiahlo významne do dejín tohto priestoru a poznačilo jeho etnický charakter na dlhú dobu. Ich prítomnosť citeľne zasiahla najmä územie Ukrajiny, Rumunska, Bulharska ale rovnako tak značný počet Kumánov žil i v niekdajšom Uhorsku.

Kumáni sa v súdobých prameňoch spomínali pod rôznymi označeniami. Moslimské, čínske a mongolské pramene ich poznali pod názvom *qipčaq*, *qifčaq*, *k'in-ča*, *kibčay*. Druhý názov, ktorý sa ojedinele mihne v moslimskom prameni je *qūn* alebo *šārī*. V perzskom doklade figurujú ako *χarteš*. Byzantínci ich označujú *Κόμάνοι*, *Κούμάνοι*. Ruské letopisy píšú ich meno ako *Половци*, *Половцы*, zriedkavo *Кумани*, či *Куманы*. Povešť vremennych let: „*Кумани, рекше Половци*“. Česká Dalimilova kronika sa zmieňuje o Plavcoch. V Krakovských análoch sa k roku 1135 dočítame: „*Wislica cede Plaucorum sive Comanorum destruitur*.“ Latinské pramene zväčša spomínajú *Cumanos*, nemecké *Valben*, *Falwen* ich latinizovaný variant znie *Falones*, *Valani* alebo *Phalangi*. Napríklad francúzsky mních Wilhelm Rubruk vo svojom Itineráriu píše: „*Commani qui dicuntur Capchat, a Teutonicis vero dicuntur Valani et provincia Valania...a Danubio usque Tanaym*.“ Alebo tzv. *Codex Udalrici* k roku 1131: „*Flavi, qui vulgari nomine Valwen dicuntur*“ alebo „*sagittarii qui dicuntur Valwen*“ (*Annales Pallidenses*) Maďari ich poznajú zasa pod označením *kunok*, a uhorské latinsky písané kroniky ich uvádzajú pod názvom *cuni*.

Hoci je to možno nezvyčajne veľa mien na jedno etnikum, prevažná väčšina z nich je motivovaná rovnakou skutočnosťou, má rovnaký význam. Vychádzajú totiž z označenia pre farbu. (O častom označovaní

etník v minulosti podľa farby som hovoril už minule.) Názov *qūn* je zloženým slovom, kde kmeň *qū* je vo viacerých tureckých jazykoch pomenovaním pre bledú, žltkastú farbu a *n* je denominálnou príponou. V najvýznamnejšej jazykovej pamiatke kumánskeho pôvodu, slovníku zvanom *Codex Cumanicus* pochádzajúcom z 30. rokov 14. stor. sa uvádza slovo *kuv* vo význame bledý, suchý. Z toho istého kmeňa vychádza aj slovo Kumán, pričom jeho turecká prípona *-man* je denominálnym sufixom. Vyskytuje sa napríklad aj pri iných etnonymách ako napr. Turkman, alebo osobných menách tureckého pôvodu ako sú Karaman, Akman. Výraz Kumán má teda v podstate ten istý význam ako slovo Kún. Označoval sa ním človek dávaný do súvislosti s bledou farbou.

Etnonymu *šārī* v spomínanom kumánskom kódexe zodpovedá výraz *sari*, teda žltý alebo žľč. Arménske slovo *χarteš* má význam jasný, plavý, blondavej, ľanovej farby. Nemecké etnonymum *Falben* vychádza z rovnomeného apelatíva a znamená plavý, bledý. Význam latinského slova *flavus* je žltý, plavý či svetlý. I označenie pre Kumánov v slovanských jazykoch Plavci, Polovci vychádza z pomenovania plavej farby.

Všetky spomínané označenia boli motivované farbou, ktorou bol tento národ charakteristický, ktorou sa odlišoval od svojho okolia natoľko, že sa stala základom na jeho označenie. Nejasnosti sú len v tom, na čo sa táto farba u Kumánov vzťahovala. Podľa jedných je možné, že sa týka oblúbenej farby koňa, ktorú mohli Kumáni uprednostňovať. Iní sa domnievajú, že sa onen farebný odtieň vzťahuje na farbu ich vlasov a napokon tretím výkladom, možno najpriateľnejším, je domnienka, že ide o farbu pleti, tváre typickú pre Kumánov. Podopiera ju totiž i svedectvo nemeckého kronikára a súčasníka Adama Brémskeho, resp. pasáž, ktorá hovorí: „*Ibi sunt homines pallidi, virides et macrobii, quos appellant Husos. — Tu sú ľudia bledí, zelení a vychudnutí, ktorých volajú Uzi*.“ Hoci v doklade týmito prívlastkami charakterizuje Uzov, zjavne ide o Kumánov. Treba však podotknúť, že zo súdobých zobrazení Kumánov v Uhorsku táto telesná vlastnosť nijako nevyplýva. A ani výsledky antropologického výskumu túto teóriu nepodporujú. Je možné, že medzi nimi bola skupina ľudí s bledou pleťou, jednako však samotná masa turkojazyčných s prímiesou mongoloidných typov Kimekov–Kipčakov bola čiernovlasými ľuďmi s tmavými očami. Nemožno vylúčiť, že farebná charakteristika bola symbolickým vyjadrením, možno, nejakej časti Kipčakov, ako napr. v tomto období z ríše volžských Bulharov vyčlenených čiernych Bulharov a v 13. stor. dostali farebné označenie mongolské štátne útvary: Zlatá Horda, Kóck-Modrá horda, Ak-Biela horda.

Kmeň Kipčakov sa po prvýkrát objavuje v čínskom prameni z 8. stor. ako *Türk-Qibchaq*. Bol vtedy súčasťou rozsiahleho Tureckého kaganátu zahrňujúceho množstvo kmeňov tureckého pôvodu s centrom v dnešnom Mongolsku. V tom čase sa Kipčakovia zdržiavali v oblastiach pohoria Altaj. Po rozpade Tureckej ríše sa stali súčasťou kimeckého kmeňového zväzu, ktorý sa vykryštalizoval z viacerých príbuzných prevažne tureckých kmeňov pod vedením Kimekov a neskôr sformoval na samostatný kaganát. Spolu s nimi sa vtedy presunuli na západ, k rieke Irtyš, Išim a Tobol i Kipčakovia. Vedúci kmeň tohto útvaru, Kimekovia, sídlili v hlavnej mase pozdĺž brehov rieky Irtyš. Kmeň Kipčakov bol podľa Ibn Hurdábeha arabského autora z 9. stor. v tejto kmeňovej konfederácii v autonómnom postavení, na čele s náčelníkom zvaným arabsky malik, turecky chán, ktorý bol voči kimeckému kaganovi vo vazalskom vzťahu. Kipčakovia súdiac podľa informácie anonymného perzského geografického diela z konca 10. stor. Hudūd al-Ālam sídlili na voči Kimekom oddelenom území, položenom západnejšie, konkrétne v juhovýchodnej časti južného Uralu. Južne od neho ležala krajina Oguzov. O ich vzájomnom susedstve píše Ibn Haukal, podľa ktorého kipčacko-kimecké kmene kočovali spolu s Oguzmi v stepiach na sever od Aralského mora. Iný arabský autor Marwází píšuc o vzájomných vojenských vpádoch Kipčako-Kimekov a Oguzov zdôraznil, že v čase mieru medzi oboma susedmi Kimekovia odchádzali na zimu k Oguzom a Birúní zasa naopak tvrdil, že Oguzovia často kočujú medzi Kimekmi. Vidno teda, že medzi oboma etnikami jestvovali čulé kontakty.

V 10. stor. sa kimecký zväz vyšvihol na mocný štátny útvar známy v prameňoch pod názvom Kimecký kaganát. Do jeho rámca patrila zhruba tisícikilometrový úsek stepí od Irtyša po Kaspické more, od tajgy po kazachstanské polopúšte. Jeho mocenská prevaha však netrvala dlho. Nebudeme si tu bližšie všimáť príčiny úpadku kimeckej moci. Zdôrazníme len, že v súvislosti s oslabením moci celého kaganátu sa oslabili aj väzby medzi kimeckým kaganom a kipčackým chánom. Jeho kmeň získal faktickú samostatnosť na prelome 10.–11. stor. Na začiatku 11. stor. započali pod tlakom etnika Kúnov tlačiacieho sa sem z oblastí Ďalekého východu sťahovanie na západ. Konkrétne v 30. rokoch tohto storočia nachádza perzský autor Bajchání sídla Kipčakov už pri hranici Chorezmu a iný orientálny autor Tadžik Násir Chusrau nazýva v polovici 11. stor. priaralské stepi už nie oguzskými ale kipčackými (Dašt al-Kipčak).

O tomto sťahovaní Kúnov a Kipčakov tvoriacich neskôr jeden mocensky veľmi významný celok na západ sa nám zachovali správy dvoch autorov. Dielo arménskeho kronikára Mateja z Edessy píšúceho v polovici 11. stor. a práca dvorného lekára seldžuckého sultána Sharafa al-Zaman Tahir Marvazího zvaná „Pôvod zvierat“ (cca 1120). Arménsky spisovateľ píše o udalostiach z polovice 11. stor. nasledovne: *„Hadí národ (doslovne kai– teda zmije) vytiahol do zeme žltých ľudí (Xarteš), úplne ich porazil a zahnal na útek. Na čo žltí ľudia napadli Oguzov a Pečenehov a všetky tieto národy, spojené, sa vrhli s veľkým hnevom na Rimanov [Byzantíncov].“*

Marwází píše o rovnakej udalosti zasa toto: *„K týmto tureckým etnikám patria Qún-i, ktorí prišli z krajiny Qitáy zo strachu pred Qitá-chánom. Boli nestoriánskymi Kresťanmi a odsťahovali sa zo svojich sídel, súc tlačení kvôli pastvinám. Spomedzi nich pochádza Akinji ben Qochqar šach Chorezmu. Qún-i boli (pre)nasledovaní ľudom zvaným Qáy, ktorý bol početnejší a mocnejší ako oni a tak ich vyhnal z týchto nových pastvísk. Odtiahli preto potom na územie [kmeňa] Šárí a Šárí sa odsťahovali do krajiny Türkmänov, ktorí sa v dôsledku toho presunuli do východných častí územia Oguzov. Tureckí Oguzi potom odtiahli na teritórium Bajának neďaleko pobrežia Arménskeho (i.e. Čierneho) mora.“*

Predpokladá sa, že spomínaný národ hadov Mateja z Edessy a národ *kai* Marwazího je jedno a to isté etnikum predstavujúce Kimekov. A kmeň Šáří treba podľa mienky viacerých bádateľov stotožniť s Kipčakmi alebo Polovcami. Rímania sú Byzantínci.

Okrem Šáří-Žltých Kipčakov sa na spomenutom sťahovaní na západ datovanom do prelomu rokov 1050–1051 zúčastnili aj iné kmene, ako už Marwazím spomenutí Qai-Kimekovia a Qúni, ako kedysi Maďari nazývali Kumánov. Tento národ patrila podľa Araba al-Birúního k najvýchodnejšej vetve Turkov, ktorá žila pôvodne v kraji Kitáj (teda v Číne, Rusi dodnes označujú Čínu-Kitaj, takto nazývali Čínu v minulosti i Európania).

Z uvedených spleťtých informácií možno vydedukovať, že celé toto hromadné sťahovanie nomádskych etník na eurázijských stepiach odštartovali mongolsky rozprávajúci Kitajci, ktorí založili svoju ríšu v severnej Číne na začiatku 10. stor. a okolo roku 986 dobyli kraj ležiaci na severozápad od Pekingu. Táto udalosť prinútila spomínaných Qúnov, teda Kumánov k ceste smerom na západ z ich starej vlasti pri veľkom

východnom ohybe Žltej rieky, k tlaku na Kimekov, ktorí ich však odrazili a spojeniu s Kipčakmi, nazývanými i Šári a vytvoreniu mocného kmeňového zväzu ohrozujúceho v polovici 11. stor. svojich susedov.

Táto Kumáno–Šári–Kipčacká kmeňová federácia čoskoro rozšírila svoju moc na západ k európskej strane Uralu, keď okolo roku 1050 týmto smerom vytlačili Uzov. V roku 1054 sa po prvýkrát objavili pri južných hraniciach ruských kniežatstiev i Kumáni a potom, keď v roku 1068 porazili spojené ruské kniežatá, za niekoľko nasledujúcich rokov zaujali pod svoju moc celú stepnú oblasť od dolného Dunaja až po rieku Irtiš a jazero Balkaš s centrom v povodí Dnepra. Mahmúd al Kašgarí píšuci okolo 1076 spomína: „*Kenček Sengir, názov mesta neďaleko Talasu. Toto je kipčacká hranica.*“ Vojnenskými vpádmi Kumánov na územie Byzancie, Uhorska a Ruska bolo poznamenané celé tridsaťročné obdobie od 1070 do 1100. Prvá etapa kumánskeho osídľovania Uhorska pravdepodobne spadá práve do tohto obdobia. Výskyt osád typu „Plavce“ (ide o názvy dvoch hradov *Plaveč*, jedného na Záhorí a druhého v hornom Šariši na rieke Poprad a dnešnú dedinu *Pavlovce* nad Uhom na východnom Slovensku) na uhorsko-moravskom, uhorsko-poľskom a uhorsko-haličskom pohraničí jasne naznačuje, že isté skupiny Plavcov-Kumánov sa uhorskými panovníkmi využívali i ako strážny element. Patrí sem uviesť i oblasť tzv. Palócföldu územia približne sa rozprestierajúceho v matranskom kraji, teda pod úbočiami pohoria Matra, ktorého názov pochádza zaiste z maďarskej formy etnonyma Plavec (Palóc). Problémom však je, že pre existenciu Plavcov neexistujú z tejto oblasti nijaké stredoveké doklady – meno *Palóc* sa tu vyskytuje až v roku 1683. I preto sa maďarskí bádatelia stavajú k motivácii označenia tejto svojráznej oblasti podľa tureckých Plavcov odmietavo.

Vráťme sa však k sledovaniu osudov Kumánov v juhovýchodnej Európe. Keďže tak ako Pečenehovia netvorili politickú jednotu, nevznikla u nich ani vlastná štátna organizácia. Ani etnicky netvorili nejako homogénny celok – spomenul som už, že sa sformovali z kmeňov Qún, Quipčak, Šári. Okrem toho, táto oblasť stále obsahovala zvyšky nomádskeho elementu Pečenehov, Torkov (Uzov), ktorí boli pomerne rýchlo, hoci nechotne, inkorporovaní do etnického rámca Kumánov. Ústrednú vládu sa im však nepodarilo sformovať. Židovský cestovateľ Petahia z Ratisbonu, ktorý prechádzal koncom 12. stor. cez Kumániu, poznamenáva, že: „*nemajú nijakého kráľa iba kniežatá a vznešené rodiny.*“ Ich jednotlivé skupiny sa vojensky zjednocovali len v prípade veľkého

nebezpečenstva. Ktorým bolo napríklad veľké vojenské ťaženie Mongolov v prvej polovici 13. stor. Kumánska federácia sa delila na viacero nezávisle operujúcich častí, medzi ktoré v oblasti Dnepru ruské kniežatstvá urobili klin. Možno i preto arabský geograf Idrisi v polovici 12. stor. nazýva tieto dve časti kumánskej domény ako Biela a Čierna Kumánia. Kumáni zohrali funkciu významného politického činiteľa tak v Rusku, kde ich oddiely využívali pri vzájomných sporoch jednotlivé ruské kniežatá ako i na území Bulharska, kde sa v roku 1085 zúčastnili na povstaní Bulharov proti byzantskej nadvláde a zastávali dôležitú rolu aj v dejinách druhého bulharského cárstva. Vládnuci rod Asenovcov bol kumánskeho pôvodu. Po ich porážke utrpenej v roku 1239 od Tatárov sa na bulharské územie prisťahovali i masy prostého kumánskeho obyvateľstva. Tak ako na územie dnešného Moldavska a Valašska. Kumánsky vojvodca menom Thocomer bol pravdepodobne prvým, ktorý zjednotil rumunských Valachov žijúcich po oboch stranách rieky Olt a jeho syn *Basarab* je považovaný za prvého vládcu zjednoteného a nezávislého Valašska. Po ňom dostal svoj názov región Besarábie. Časť Kumánov, ktorá utiekla pred Mongolmi na územie Byzantskej ríše, bola usadená ako pohraničná stráž v Trákii, Macedónsku a Malej Ázii. Stojí za zmienku i to, že kumánsku príbuznosť niesli i mená egyptských mamelukov, otrokov využívaných egyptskými sultánmi vo vojenskej službe, ktorí sa do Egypta dostali ako zajatci predaní sem Mongolmi. Z ich radov neskôr pochádzala vládnúca egyptská dynastia.

Vráťim sa však o niekoľko rokov dozadu. Koncom 12. stor. zjednotila na istý čas tieto dve hlavné vetvy kumánskej konfederácie hlava východných kmeňov chán *Könček*. Snažil sa posilniť svoju pozíciu okrem iného aj manželskými zväzkami s ruskými kniežatami. Zlomiť moc kmeňových vodcov alebo eliminovať kmeňovú štruktúru sa mu však i napriek vynaloženému úsiliu nepodarilo. Vývoj, vedúci k vytvoreniu ústrednej moci prerušil vpád Mongolov rýchle rozširujúcich svoju moc v centrálnej Ázii. Mongolskí jazdci sa však čoskoro objavili aj v oblasti stepí pri Čiernom mori. V roku 1223 v známej bitke na rieke *Kalka* pri Azovskom mori porazili spojené oddiely Kumánov a Rusov. Následky tejto drvinej porážky sa však neprejavili hneď, keďže Mongoli sa vzápätí stiahli naspäť. Vrátili sa sem až o vyše 10 rokov neskôr, keď v roku 1237 započali vojvodcovia Batu a Sübötej veľkú ofenzívu na západ. Po dobytí radu ruských miest sa v roku 1238 vypravili aj proti Kumánom. Masy Kumánov sa v strachu pred nimi stiahli na západ bez úmyslu na vážnejší

odpor. Za týchto okolností hľadal i samotný kumánsky chán Kuten azyl u uhorského kráľa Bela IV. Za poskytnutie útočiska bol ochotný obrátiť sa i na kresťanskú vieru. Podmienky prijatia dojednali vyslanci oboch strán a tak na Veľkú Noc roku 1239 prešli húfy Kumánov karpatský priesmyk Radna. Súčasníci odhadovali počet novopristáhaných ľudí okrem žien a detí na 40 000 duší. Očitý svedok varadínsky kanonik Rogerius opísal túto udalosť takto: „*Kráľ sa vydal v okázalej pompe k samotným hraniciam krajiny aby sa s ním [Kutenom] stretol a udelil mu a jeho ľudu toľko privilégií a pôct, že obyvatelia krajiny ani nechyrovali, žeby niečo podobné urobil kráľ niekedy predtým. Potom, keďže Kumáni kvôli svojmu množstvu a pretože ich ľud bol hrubý a neotesaný a nepoznal podriadenie, nemohli pohodlne sídlit' na danom mieste a tak, aby nezaútočili na Uhrov a aby ani Uhri nezaútočili na nich, kráľ menoval jedného z ich vodcov, aby ich priviedol do samotného stredu krajiny.*“

Mongoli od bitky pri rieke Kalke považovali Kumániu za svoje vlastníctvo a Kumánov za svojich poddaných a tak útek bol najmä pre vyššie vrstvy kumánskej pospolitosti jediným východiskom ako si zachovať svoju existenciu i naďalej. Keďže už mali svoje skúsenosti s Mongolmi vedeli, že nemôžu očakávať od nich nič pozitívne. Pred Kumánmi však hľadala útočisko v Uhorsku len časť Kumánov vedená chánom Kutenom. Ale kontakty medzi oboma stranami teda Uhorskom a Kumánmi sa intenzívne rozvíjali už predtým. V období po porážke na rieke Kalke podnikli mnísi z dominikánskeho rádu kistianizačnú misiu na kumánskej pôde. Po počiatočných neúspechoch a prenasledovaní pohanmi nastal istý obrat, keď sa v roku 1227 kumánsky chán Borč žijúci na západ od Dnepra so svojim ľuďom rozhodol pokrstiť a uzavrieť spojenectvo s uhorským kráľom. Ostrihomský arcibiskup Robert osobne vykonal tento masový krst odohravší sa niekde na území Moldavska. Na tomto slávnostnom akte, ktorého dôsledkom bolo podľa istého prameňa pokrstenie 15 000 duší, sa zúčastnil i najstarší syn kráľa Ondreja II. vojvoda Belo spravujúci ako tzv. mladší kráľ východné oblasti kráľovstva a nedávno pripojenej časti Kumánie. Onedlho potom (1233) si začali písať uhorskí kráľi vo svojej titulatúre aj označenie *rex Cumaniae*. Súčasne s tým si rozšírila svoju jurisdikciu na toto územie i uhorská cirkev. V roku 1229 vzniklo tzv. misijné biskupstvo zahrňujúce vo svojom rámci zakarpatské územie medzi riekou Olt, Dunajom a Seretom so sídlom v Milkove ležiacom na rovnomennej rieke ústiacej do Seretu na juhu Moldavska. Z listu poslaného Batu–chánom Belovi IV., v ktorom ho

vyzýval, aby mu Kumánov vydal, vieme, že Mongoli registrovali angažovanie sa Uhrov v kumánskych záležitostiach a pre nich samotný fakt, že uhorský kráľ umiestnil týchto Kumánov pod svoju ochranu bol dostatočnou zámkienkou na útok na Uhorsko.

Ja chán, posol kráľa nebies, ktorému dal moc nad zemou, subiicientes mihi se exaltare, et deprimere adversantes, čudujem sa Ti, kráľu uhorský, keď som k Tebe poslal už tridsaťkrát svojich vyslancov, prečo si mi z nich nevrátil naspäť s odpoveďou ani jedného? Neposielaš mi však ani tvojich poslov ani žiadne listy. Viem, že si kráľ bohatý a mocný, a máš pod sebou mnohých vojakov, a sám vládneš nad veľkým kráľovstvom. A preto je ti ťažko sa mi podrobiť; bude Ti však lepšie a vhodnejšie, ak sa mi dobrovoľne podriaďiš. Dozvedel som sa aj, že si pod svoju ochranu vzal Kumánov, našich sluhov: preto Ti nariaďujem, nedrž ich viac u seba, aby si ma kvôli nim nemal za nepriateľa. Kumánom je totiž ľahšie uniknúť ako Tebe, pretože oni kočujúcoch so stanmi bez pevných príbytkov môžu okamžite uniknúť. Ty však bývajúc v domoch, a majúc hrady a mestá, ako unikneš pred mojou rukou?

List sa zachoval v správe uhorského dominikána frátra Juliána: „*Poslal legátov ku kráľovi Uhrov, ktorí prechádzali cez Suzdalské kniežatsvo, kde boli zajatí a listu sa zmocnilo tamojšie knieža; týchto legátov som aj ja sám videl. Suzdalské knieža mi tento list odovzdalo a ja som ho priniesol k uhorskému kráľovi. List je však písaný pohanským písmom a tatárskym jazykom. Kráľ síce našiel veľa ľudí, ktorí ho mohli prečítať ale nikoho, kto by mu porozumel. My však, keď sme prechádzali cez Kumániu, našli sme jedného človeka, ktorý nám ho preložil.*“

Poskytnutie útulku Kutenovmu ľudu iba zvýšilo ich túžbu po odplate. Kumáni, so svojim nomádsnym spôsobom života neboli schopní sa zo dňa na deň prispôbiť zvyklostiam feudálneho Uhorska, a tak sa nevyhnutne stávali bežnou záležitosťou vzájomné konflikty medzi nimi a domácimi starousadlíkmi. Svedčí o tom rozprávanie spomenutého súčasníka, Rogeria: „*Ale keď kráľ Kumánov so svojimi poprednými ľuďmi a svojou družinou začal prechádzať Uhorskom, keďže mali nespočítateľné stáda dobytky, spôsobili vážne škody pastvinám, siatinám, záhradám, sadom, viniciam a inému majetku Uhrov.*“

V súvislosti s usadzovaním masy tohto ľudu, veľký koncil alebo generálne zhromaždenie uhorských hodnostárov, ktoré bolo zvolané do Kómonostoru v župe Sriem rozhodlo, že Kumáni budú rozptýlení do rôznych končín Uhorska. Rod kumánskeho chána získal majetky v peštianskej župe pri kráľovskom dvore. Belo IV. počítal s tým, že

Kumáni ako jeho vojenski spojenci posilnia jeho ústrednú moc a udelil im privilégiá a prejavil úctu, ktorá patrila hosťom s nádejou, že sa stanú ozbrojenou oporou panovníckej moci.

Proti ich tunajšej prítomnosti sa ale vehementne postavila domáca šľachta, ktorej práva sa nový ambiciózný kráľ (od 1235) svojimi centralizačnými snahami prednedávnom snažil obmedziť. Na nových kráľových spojencov a vzrast ich vplyvu na panovníka sa dívala so vzrastajúcou žiarlivosťou. Kumánov podozrievala zo špionáže v prospech Mongolov. V prieskumnom oddieli, ktorý sa v predvečer tatárskeho vpádu dostal až do okolia Pešti viacerí spoznali i Kumánov. [Je známe, že orientálne etniká využívali cudzie podmanené národy, resp vojenské oddiely tvorené ich príslušníkmi, ako predvoj svojej armády a preto je celkom možné, že Kumáni naozaj tvorili súčasť tatárskeho výzvedného oddielu v Uhorsku.] Situácia dospela k radikálnemu vyústeniu. Dva roky po svojom príchode boli Kumáni, po tom, ako zavraždili ich vojvodu Kutena, nútení Uhorsko opustiť a uchýliť sa na Balkán. Uhorské kráľovstvo resp. jeho vojsko tým stratilo v najhoršej možnej chvíli väčšiu časť svojich jazdeckých oddielov. A keďže i napriek zúfalým prosbám panovníka smerovaným na všetky okolité krajiny i pápežskú kúriu o pomoc proti Tatárom nijakú nedostal, dňa 12. apríla 1241 v bitke pri dedine Muhi na rieke *Slaná* boli oslabené vojenské sily panovníka Bela IV. takmer úplne zničené a krajina vydaná celkom napospas plieneniu tatárskych oddielov. Aby sa z tohto úderu Uhorsko spamätalo, rozvinul panovník v nasledujúcom období intenzívnu rozvojovú politiku. Súčasťou toho bola i obnova početného stavu uhorského vojska. A tak kráľ v roku 1246, teda po doznení tatárskeho vpádu pozval Kumánov zdržiacich sa v tom čase na podunajských rovinách Bulharska naspäť. Aby si ich získal opäť na svoju stranu dohodol sobáš medzi svojim synom, neskorším kráľom Štefanom V., a dcérou nového kumánskeho chána zvanou po jej pokrstení Alžbeta. Pokus usadiť ich z bezpečnostných dôvodov rozptýlene medzi domáce obyvateľstvo ale nevyšiel. Svojim spôsobom života, ktorý sa úplne odlišoval od života tunajších starosadlíkov a časťmi násilnosťami páchanými voči nim sa stali pre krajinu doslova pohromou.

Napr. v roku 1264 bol kráľ Belo IV. nútený kvôli početným a nesmiernym výčinom (*propter plurimos et enormes excessus eorum*), akými sa Kumáni dopúšťali na okolitom obyvateľstve odňať ich majetky v okolí

Nových Zámkov a Šurian, ktoré im predtým po tatárskom vpáde daroval. Živý opis týchto násilností nám podáva listina z roku 1284 rozprávajúca však o udalostiach, ktoré sa odohrali ešte za vlády Bela IV. Istý rytier Tomáš, syn Pongráca, predstúpil vtedy pred kráľa Ladislava IV. so žiadosťou o potvrdenie držby svojich majetkov, keďže listina na ne vystavená mu bola zničená, za okolností, ktoré tu podrobne uvádza. Hovorí o tom, ako ho v jeho vlastnom dome v Egyházaskéri prepadli Kumáni a chceli ho zabiť, podpálili mu kúriu s celou dedinou a ďalšie jeho majetky Pasan, Čaka, Szent Miklós a Baromlak nachádzajúce sa v susedstve vyrabovali a keď odtiaľ hľadajúc útočisko utiekol na iný svoj majetok v dedine Temerkő vstúpiac do tamojšieho kostola v útrobach jeho sanktuária ukryl viacero listín a privilégií, avšak Kumáni, ktorí ho prenasledovali v presvedčení, že sa ukryl v kostole, spomenutý kostol podpálili a zabili tam jeho dvoch bratancov a mnoho jeho chudobných poddaných. Iba jemu samotnému sa podarilo uniknúť, keď sa preplavil cez rieku Tisu.

Kráľ Belo IV. preto Kumánov postupne stiahol a usadil kompaktné. Podľa listiny z roku 1279 im vyhradil vyludnené priestory medziriečia Dunaja a Tisy ako i kraj medzi riekami Temeš, Maroš a Kriš.

Kumáni znamenali v krajine, ktorej obyvateľstvo značne zriedil tatársky vpád pomerne významnú vojenskú silu. Svoju pomoc u nich proti rastúcim nárokom domácej šľachty (ale i proti možnému ďalšiemu vpádu Tatárov, o ktorých návrate sa šírili chýry) hľadali Belovi nástupníci na uhorskom tróne, Štefan V. a Ladislav IV. Sám Belo IV. v liste rímskemu pápežovi z roku 1254 píše ospravedlňujúcim tónom o nevyhnutnosti takého kroku: „*Kumánov sme tiež prijali v našom kráľovstve a žiaľ prostredníctvom pohanov obraňujeme naše kráľovstvo a skrz pohanov šliapeme po neverných Cirkvi.*“ Usadenie takého veľkého počtu neprispôsobivého elementu spôsobilo krajine veľké problémy a uvrhlo ju do ťažkého polohy. Svedectvo o tom podáva aj list pápeža Urbana IV. z roku 1274 adresovaný ostrihomskému a kaločskému arcibiskupovi: „*Uhorské kráľovstvo oplývajúce veľkým množstvom veriacich utrpelo kvôli vpádu krutých Tatárov stratu v počte ctiteľov katolíckej viery. Kráľ Belo uviedol do tejto krajiny Kumánov, vzdialených od kultu katolíckej viery s podmienkou, že sa znovuzrodia vodou krstu. Zatiaľ však len málo z nich sa dostavilo ku krstiteľnici, a tí, ktorí tak klamlivo urobili, vieru trestuhodne odmietajú. Zvyšok, ktorých počet sa rozšíril na neuverenie, touto vierou tak opovrhuje, že nielen na ňu obrátení ju*

odmietajú, ale sviatosť tela a krvi Pánovej uctievanú aj anjelskými mocnosťami sa odvažujú mať na posmech, vysmieávajú sa i z kresťanských kňazov, kostoly obracajú v maštale a znesväcujú, hrozné a nevýslovné nehanebnosti v nich vykonávajú, kresťanské ženy a panny znásilňujú a zneuctujú a kresťanov radradom lahostajne zabíjajú.“; THEINER I, s. 270) A hoci proti tomu protestoval i domáci klérus, situácia zostávala v tomto smere nezmenená.

Ako súčasť uhorského vojska, či ako samostatné oddiely sa však Kumáni zúčastňovali na všetkých vojenských akciách uhorských panovníkov vedených mimo krajiny. V Rakúsku a na Morave začiatkom 70. rokov 13. stor. teda počas bojov o tzv. babenberské dedičstvo spoznalo tamjšie obyvateľstvo na vlastnej koži výčiny divokej kumánskej jazdy. Preto nie náhodou sa nám zachovala prvá kritická správa o pomeroch v Uhorsku z tejto krajiny. Olomoucký biskup Bruno informoval v roku 1272 pápežskú kúriu o výčinoch Kumánov a žalostnom stave kresťanstva v krajine, kde sa otvorene prejavuje podpora pohanom. („V tomto kráľovstve vládnu divokí Kumáni, ktorí ohrozujú nielen cudzincov ale i jeho vlastných obyvateľov spôsobom bojovania u iných nezvyklým nešetiaci deti ani starcov, [odvliekajú k sebe] chlapcov a dievčatá [a] zajatých privádzajú k obyčaju svojho rítu zloby, takže svoju moc nimi už tak zmnohonásobili, že z toho iste hrozí nebezpečenstvo a újma samotnému Uhorsku a aj susedným krajinám. Ďalej sú v tomto kráľovstve otvorene podporovaní heretici a schizmatici, utečenci z iných krajín. Veď samotná uhorská kráľovná je Kumánka a takisto i jej rodičia patrili a patria k tomu istému národu.“; THEINER I, s. 306–310) Kumáni zvykali svojich zajatcov podľa súdobých sťažností obracať na svoju pohanskú vieru. To prirodzene vyvolalo u predstaviteľov kresťanskej cirkvi veľké znepokojenie i pohoršenie. Najmä keď podľa slov biskupa Bruna sa proti týmto nešváróm v Uhorsku nikto nepostavil ba naopak nachádzali ochranu na samotnom kráľovskom dvore. Situácia sa zhoršila v tomto smere po smrti kráľa Štefana V. Keď za nového kráľa korunovali jeho desaťročného syna Ladislava, ktorého mal so svojou kumánskou manželkou Alžbetou. Obaja sa od začiatku zdržiavali častejšie medzi svojimi kumánskymi súkmeňovcami než medzi kresťanmi. Mladý kráľ tak získal skôr kumánsku ako kresťanskú výchovu. I preto získal prezývku Kumánsky. Neutešené pomery v Uhorsku primáli pápežskú kúriu konať. Vyslala do krajiny svojho legáta biskupa Filipa z Ferma, ktorý donútil kráľa k prijatiu tzv. kumánskych zákonov. V nich sa roku 1279 zaviazal v mene kumánskych vodcov Uzura a Alpru dodržiavať stanovené podmienky.

I. zákon

- ▶ Všetci Kumáni, ktorí ešte nie sú pokrstení, mali prijať sviatosť krstu a ostatné sviatosti, ktoré vysluhuje svätá cirkev.
- ▶ Mali sa vzdať uctievania idolov a všetkých pohanských rítov.
- ▶ Mali opustiť svoje šiatre a plstené príbytky a začať bývať v dedinách podľa kresťanského zvyku v domoch a príbytkoch pripútaných k zemi a pripodobniť sa vo všetkých obyčajoch a zvykoch kresťanom.
- ▶ Mali sa vzdať násilností a excesov páchaných na kresťanskom obyvateľstve, osobitne vrážd a krvipreliačia a tieto činy mali zakázať aj svojim sluhom a poddaným osobám.
- ▶ Pápežským legátom boli ustanovení vyšetrovatelia, ktorí mali po jednotlivých kumánskych rodoch a ich poddaných vykonávať vyšetrovanie a o jeho vykonaní mali legátovi a kráľovi podávať správy. Na jeho základe mal byť ten, ktorý bol spomedzi nich nájdený ako porušovateľ niektorého z horeuvedených článkov, stihnutý cirkevným trestom vyneseným ostrihomským arcibiskupom a svetským trestom vyneseným kráľom.
- ▶ Mali sa vzdať všetkých kláštorov, kostolov a kláštorných a farských majetkov ako aj majetkov šľachty a ostatných kresťanov, ktoré doteraz neoprávnene zdržiavali.
- ▶ Kráľ sa nakoniec zaviazal vydať tieto artikuly formou zlatej buly s tým, že, ak by jednotlivé body dohody Kumáni nechceli dodržiavať, prinúti ich k tomu ozbrojeným spôsobom zvolaním krajinkej hotovosti a organizovaním vojenskej výpravy proti nim.
- ▶ Kumáni boli povinní dať ako záruku splnenia podmienok dohody rukojemníkov.

II. zákon

- ▶ Zaviazali sa vzdať uctievania idolov a všetkých pohanských obradov a obrátiť sa na kresťanskú vieru, prijať sviatosť krstu a ostatné sviatosti katolíckej cirkvi. Mali kráľovi vydať rukojemníkov spomedzi siedmich kumánskych rodov.
- ▶ Odteraz mali opustiť svoje stany a plstené príbytky a mali bývať v dedinách podľa zvyku kresťanov v domoch a príbytkoch pripevnených k zemi.
- ▶ Na kráľov príhovor im bolo dovolené, že si nemusia holiť brady a strihať vlasy a môžu nosiť vlastný odev, ale v ostatnom sa mali pripodobniť kresťanom.

- ▶ Mali sa vzdať vykonávania násilností, vraždenia kresťanov a prelievania ich krvi, k čomu nemali nútiť ani svojich sluhov a poddaných.
- ▶ Na realizáciu týchto nariadení mal pápežský legát určiť dozorcov, ktorí mali po jednotlivých kumánskych rodoch dozerať na ich plnenie. Hlásenie o plnení mali odosielať legátovi a kráľovi, ktorí mohli nedbanlivcov potrestať cirkevným alebo svetským trestom.
- ▶ Keďže množstvo Kumánov dostalo množstvo zeme, bolo stanovené, aby tí, ktorí so svojim rodom žili medzi Dunajom a Tisou alebo vedľa rieky Kriš alebo medzi riekami Maroš a Kriš prípadne po oboch jeho brehoch alebo medzi riekou Temeš a Maroš alebo pri nich, majú bývať na týchto miestach, ktoré kedysi každému rodu so svojimi stanmi určil kráľ Belo IV. a nie inde ako šľachtici kráľovstva.
- ▶ Dostali do vlastníctva aj hradnú zem, zem kráľovniných dvorníkov a kondicionárov alebo zem šľachticov zomrelých bez dedičov.
- ▶ Dostali do držby aj šľachtickú pôdu a pôdu hradných jobagiónov, ktorá zostala prázdna od čias tatárskeho vpádu a ktorú dotknutým šľachticom a jobagiónom kráľ vymenil za inú pôdu alebo dal inú refundáciu. Kumáni si ich mali medzi sebou rozdeliť podľa rodov.
- ▶ Obyvatelia ostatných dedín či už šľachty alebo hradných jobagiónov nachádzajúcich sa medzi Kumánmi v nich mohli žiť nerušene aj naďalej.
- ▶ Zdôrazňuje sa, že uhorskí šľachtici a vznešená aristokracia z radov Kumánov sú na tej istej úrovni, užívajú rovnakú slobodu.
- ▶ Kumánski šľachtici mali povinnosť osobne narukovať do kráľovského vojska ako ostatní kráľovskí servienti (ostatná šľachta). Kto sa tomu vzoprie, mal byť potrestaný ako ktorýkoľvek iný šľachtic kráľovstva zanedbávajúci túto povinnosť.
- ▶ Boli povinní prepustiť kresťanských otrokov, ktorých získali v Uhorsku alebo krajinách podriadených uhorskému kráľovi. Ostatných zajatcov získaných v cudzích krajinách si mohli ponechať.
- ▶ Keďže spomenutých sedem kumánskych rodov sídli na území rôznych diecéz (Kaločskej, Varadínskej, Jágerskej, Čanádskej a Vacovskej), mali ich biskupskí predstavitelia spolu s jedným uhorským barónom a dvoma kráľovskými servientmi obchádzať Kumánov z rodu žijúceho v príslušnej diecéze a udeľovať im sviatosť krstu ako aj ich nepokrsteným zajatcom a o tomto mali kráľovi podávať hlásenie
- ▶ Tak kumánski šľachtici ako aj celé kumánske spoločenstvo (*uniuersitas Comanorum*) mali byť podriadení súdnej právomoci uhorského

palatína, ako za čias Bela IV., ktorých ich mal súdiť v prítomnosti vybraného človeka z príslušného kumánskeho rodu.

- ▶ Ak vznikne spor medzi dvoma šľachtickými Kumánmi kvôli preliatiu krvi alebo inej veci, spor mal rozhodnúť sudca pochádzajúci z rodu obvineného Kumána, palatín tu nemal mať právomoc. Proti rozhodnutiu takéhoto sudcu sa mohla stránka odvolať ku kráľovi, ktorý mohol rozhodnúť vo veci v prítomnosti sudcu z jeho rodu.
- ▶ Ak by bol niekto odsúdený na smrť kumánskym sudcom, mohol sa uchýliť ku kráľovi, ten ho však musel odsúdiť do vyhnanstva. Z vyhnanstva mohol žiadať milosť od tých, ktorým ublížil (alebo od ktorého bol odsúdený na smrť).
- ▶ Ak za takéhoto odsúdenca uchýliaceho sa pred trestom smrti ku kráľovi orodovali kumánski šľachtici, mohol byť oslobodený od trestu vyhnanstva ale musel za to príbuzným obete dať adekvátnu materiálnu náhradu.
- ▶ Kráľ sľúbil, že nebude k sebe prijímať ušľých kumánskych sluhov a nesmú to robiť ani uhorskí šľachtici, ak tak urobili, musia ušľých sluhov Kumánom vrátiť.
- ▶ Sľúbil ďalej, že Kumánom vráti dediny, ktoré im predtým odňal.
- ▶ Sľúbil aj to, že, keďže sú kumánski šľachtici rovní v právach uhorskej šľachte, nebude ani od nich, tak ako to bolo ustanovené už od čias svätých uhorských kráľov, vynucovať pohostenie proti ich vôli.
- ▶ Napokon im potvrdil staršie donácie jeho kráľovských predchodcov, keď na to majú vydané listiny a privilégia.

Možnosť donútenia Kumánov k prijatiu podmienok dohody ozbrojeným zásahom nakoniec bola naplnená. Neochotní podriaďiť sa podmienkam naoktrojovaných kumánskych zákonov sa proti kráľovi jednoducho vzbúрили. Lepšie povedané na pomoc si privolali svojich súkmeňovcov žijúcich na území Moldavska pod zvrchovanosťou Zlatej Hordy. Títo pod vedením náčelníka Oldamura vpadli do Uhorska, kde sa spojili s tunajšími Kumánmi. V bitke na jazere Hód na východ od rieky Tisy však boli na jeseň roku 1280 (1282) porazení. Dôsledkom tejto porážky bol odchod dvoch kumánskych rodov z Uhorska, takže sa ich počet tu dosť výrazne znížil.

Tak ako Kumáni sa ani samotný kráľ (sám polokumán) nemienil podriaďovať nijakým príslubom ani zákonom. Pokračoval ďalej (až do svojho smutného konca) v svojráznom a jeho kresťanským okolím odsudzovanom konaní. Dokonca zapudil svoju zákonitú manželku

a vydržoval si kumánske konkubíny. Inak o kráse kumánskych žien sa súčasníci vyjadrovali s obdivom. Nepomohli ani opakované výzvy. (Pápež Mikuláš IV. v liste legátovi Jánovi (po Ladislavovej smrti) píše: „Ladislav, uhorský kráľ, pridržavajúc sa šialených rád, zišiel z pravej cesty katolíckej viery k pohrdaniu Božím majestátom a potupe celého kresťanstva utvoril spojenectvo s Tatármi, Saracénmi, Nyogérmí a pohanmi osvojil si bezbožnú normu života zvlášť s onými Nyogérmí, [preto] sa usiluj starostlivo vypátrať, či zakiaľ, žil sa vrátil k rozumu a v čase svojej smrti zachovával katolícku vieru...Vyšetři tiež naisto...či...zomrel ako katolícky kresťan, a nie ako heretik ani schizmatik vybočujúci z viery.“ Na vysvetlenie výraz Nyögéri lat. Neugarii bolo označenie pre vojenský sprievod (akýchsi bodyguardov) kráľa Ladislava skladajúci sa z kumánskej jazdy (slovo nögér je mongolského pôvodu a do maďarčiny sa dostalo v 13. stor. prostredníctvom Kumánov *Codex Cumanicus* rukopis zo 14. stor. obsahujúci kumánsko–latinský slovník uvádza termín *nogar* [nöger] vo význame ‚socius‘). Všetko však napokon vyriešil sám život. Ladislava v roku 1290 zavraždili v kumánskom tábore samotní Kumáni. Dúfajúci, že snáď týmto činom v prípade bezdetnosti panovníka dopomôžu k uhorskej korune ich náčelníkovi Arbuzovi, Ladislavovmu príbuznému. Návrat k normálnym pomerom zabezpečila až nová kresťanská dynastia Anjouovcov. I napriek tomu sa Kumáni i naďalej využívali ako vojaci uhorskej armády.

Územne bola v ich rukách tretina krajiny, jej centrálné časti. Uhorský štát nezasahoval do toho, ako si medzi sebou rozdelia pridelené územie a dlho ani do ich vnútorných záležitostí, ktoré si spravovali samostatne. Od začiatku boli umiestnení pod jurisdikciu palatína, hoci v zhode s ich autonómiou občianske spory medzi Kumánmi sa riešili pred sudcom žalovanej stránky. Ak sa sporní kumánski šľachtici nedohodli, mali právo odvolať sa ku kráľovi.

Sociálne rozvrstvenie kumánskej spoločnosti, ktorej rodová štruktúra sa rozpadávala už pri ich príchode do Uhorska, je opísaná pomerne detailne písomnými prameňmi. Šľachtickú vrstvu (*principales*) tvorili rodoví náčelníci, ktorí reprezentovali kmeňovú aristokraciu a ktorí boli nazývaní v kumánskom jazyku beg alebo bej. Boli to oni, ktorí slúžili ako vojenski vodcovia (*capitaneus*) a zvolení sudcovia (*iudex*) každého rodu. Táto politicky aktívna vláduca vrstva reprezentovala záujmy Kumánov v záležitostiach týkajúcich sa celokumánskych problémov. Práve oni profitovali z donácií zemí ležiacich mimo ich rodového územia.

Nachádzame ich tiež ako účastníkov iných historických udalostí druhej polovice 13. stor. (*Zeyhan, Arbuz, Turtel, Menk, Alpra, Uzur, Tolon z iných typicky kumánskych mien spomeniem Bačkolda, Bolačuk, Ilončuk, Kurgona apod.*)

Aristokracia a viac alebo menej bohatá stredná šľachta (*nobiles*) užívali presne také isté práva ako ich uhorskí náprotivkovia a mali tiež také isté povinnosti rytierskej služby voči kráľovi ako oni. Kolektívna sloboda a záväzok vojenskej služby sa pôvodne vzťahovali aj na strednú vrstvu slobodných, z ktorých sa skladala väčšia časť kumánskej spoločnosti (*universitas Cumanorum*), ale ako sa feudalizmus i medzi nimi pevnejšie zakoreňoval, táto vrstva pomaly klesla do stavu poddaných a nevoľníkov (*rurales*). V kumánskej spoločnosti jestvovala i služobná vrstva skladajúca sa, mimo iného, z tých slobodných, ktorí stratili svoj dobytok a iný majetok ako aj zajatcov – prevažne kresťanov – ktorí sa dostali do ich rúk počas kumánskych vpádov do susedných krajín (Rakúska, Moravy) alebo iným spôsobom. Napr. poľské anály k roku 1282 tvrdia: „*Eodem anno fuit maxima fames in terra Cracoviensi, propter quam infinita milia hominum exiverunt in Russiam et Ungariam, sed qui...transiverunt in Ungariam, venditi sunt Comanis*“. Boli využívaní ako otrocká pracovná sila v nomádskom pastierskom hospodárstve a na zvýšenie počtu nevoľníkov vhodných na obrábanie polí v kumánskom sídliskovom území. Sociálna štruktúra Kumánov bola podobná tej, ktorá sa uplatňovala medzi inými dvomi ako vojenský element využívanými orientálnymi etnikami arpádovského Uhorska, Pečenehmi a Sikulmi a archaickejšia ako tá, ktorá prevládala inde vo vtedajšom Uhorsku.

Kumánski vodcovia v súlade so starobyľou tureckou praxou organizovali svoj ľud do siedmich jednotiek uhorskými prameňmi zvaných príbuzenstvá alebo rody (*generatio, genus*). Z týchto rodov ako z organizačných jednotiek spočívajúcich na príbuzenských, pokrvných zväzkoch sa neskôr vyvinuli jednotky územnej správy založené na teritoriálnom princípe zvané stolice (*sedes*). Podľa mena poznáme len štyri kumánske rody.

Rod **Borčol** (=korenie) sídlil v župe Temeš medzi riekami Maroš a Temeš. Bol zvyškom kmeňa, ktorý pôvodne obýval oblasť okolo rieky Donec, kde ho v 11. stor. spomínajú ruské letopisy pod názvom Burčeviči. Zvyšky jeho predstaviteľov žili v rámci kipčackých kmeňov Zlatej hordy (Burč–oylu). Tento kmeň však Uhorsko opustil po bitke na jazere Hód v roku 1282.

Rod **Čertan** (=šťuka) obsadil územie na piesčitom území v medzirieči Dunaja a Tisy. Svojho náprotivka mal v kmeni Črtan medzi kipčackými kmeňmi 14. stor. Toto jeho sídelné územie sa vyvinulo na samosprávnú stolicu zvanú Halaš (Halas–szék), dnes tzv. Kiskunság–Malé Kumánsko.

Rod **Olaš** (ulaš=dosiahnuť, zjednotiť) sídlil medzi riekami Tisa a Kriš a jeho predkov spomínajú ruské letopisy pod názvom Ulaševiči. Od polovice 15. stor. sa z územia rodu Olaš stala stolica Kolbáš. Túto oblasť dnes nazývajú Maďari ako tzv. Nagykunság, teda Veľké Kumánsko.

Rod **Kór**, niekedy zvaný Kól (z turec. qoyur = drobný, malý) mal svoje kmeňové územie na juh od rieky Maroš. K nemu však nenájdeme nominálneho náprotivka na východe. Jeho územie sa stalo neskoršie stolicou Sentelt.

Kumáni boli nomádi a ich sídliskovými jednotkami v počiatočnom období boli stanové tábory zložené zo stanov, jurt či stanových vozov ťahaných dobytkom alebo koňmi, v ktorých mali uložené všetko potrebné k životu. Maďari ich nazývali salaše (lat. descensus). Miestne názvy ako Kolbasszállása, Buzganszállása označujú kumánske stanové tábory.

Hoci prijatie kresťanstva bolo hlavnou podmienkou ich prijatia ťažko sa vzdávali svojho šamanizmu a kresťanmi boli len nominálne. Obracanie na kresťanstvo a zvlášť povinnosť platby cirkevnej dane, teda desiatku v nich vzbudzovali značnú dávku odporu, takže neskôr za čias šírenia reformácie sa stali takmer do jedného jej prívržencami – kalvinistami – hneď na začiatku jej prenikania do Uhorska. Viera v magickú silu šamanov mala u nich veľmi hlboké korene. Funkcia šamanov u nich pretrvávala dlhý čas a to či už žili na svojich pôvodných územiach ako poddaní nových vládcov alebo sa rozptýlili inde. Takto v Moldavsku, kde tvorili Kumáni významnú zložku populácie čarodejníci vykonávajúci magické kúzla a praktizujúci veštenie rovnakým spôsobom ako šamani boli stále rešpektovanými členmi spoločnosti až do 17. stor. Okruh povier pripísateľný šamanizmu obklopujúci tzv. táloša (=šamana) maďarskej folklórnej tradície možno vystopovať i v oblasti dnešného maďarského Nagykunságu.

Najzvláštnejším reliktom a materiálnym pozostatkom kumánskych náboženských predstáv a ich umenia sú kamenné pohrebné sochy mužských a ženských postáv držiacich vo svojich rukách miskú. Boli to zobrazenia konkrétnych osôb umiestňované na vyhradených miestach tamojších pohrebísk, nie priamo na hrobe zomrelého, stelesňujúce

vieru, že duch mŕtvej osoby nachvíľu zostane medzi živými a zúčastní sa na pohrebnom obrade pred dokončením cesty na onen svet aby sa tam spojil s duchmi predkov, ktoré ochraňovali rod. Dodnes sa zachovali stovky takýchto pamätníkov z územia dnešného Ruska a Ukrajiny (1322 podľa Pletnevovej) kde ich nazývali kamenná baba. Súdobé pramene spomínajú ako Kumáni prechádzajúci takýmito miestami zvykli pred týmito sochami padať tvárou na zem a tí, čo šli koňmo nechávali na mieste svoj šíp, pastieri zasa ovcu to všetko na znamenie úcty. Svedčí to o vyvinutosti kultu predkov medzi nimi. Je zaujímavé, že na území bývalého Uhorska sa nenašla jediná takáto socha. Možno to súvisí so zmenami, ktoré sa udiali v kumánskej spoločnosti po ich príchode do Uhorska, kde sa niekdajší kult predkov postupne transformoval do uctievania kmeňovej a rodovej aristokracie oddeľujúcej sa od prostého obyvateľstva nielen bohatstvom a mocou ale i skutočnosťou, že sa dávala pochovávať oddelene. Po ich smrti sa podľa ich predstáv členovia tejto vrstvy stali duchmi, ktorí podporovali blaho komunity, zveľadovanie jej stád, úrodnosť jej pastvín, plodnosť jej žien a zničenie jej nepriateľa. Hroby príslušníkov kumánskej aristokracie pochovaných podľa pohanského zvyku boli vykopané i v Uhorsku.

Opis kumánskej pohrebnej ceremónie nám zachovalo svedectvo životopisca francúzskeho kráľa Ľudovíta IX. Jeana de Joinville opisujúce pohreb istého vznešeného človeka z prostredia Kumánov na dolnom Dunaji. Keď preňho vykopali veľkú jamu, telo mŕtveho, slávnostne odeté, posadili na stolec: „*A vložili do nej, spolu s ním jeho najlepšieho koňa a jeho najlepšieho sluhu, oboch živých. Sluha, ešte predtým, ako ho dali do jamy, rozlúčil sa s kumánskym vládcom a inými bohatými pánmi; počas lúčenia mu vložili do mešca množstvo zlata a striebra a každý z nich mu povedal: „Keď aj ja prídem na onen svet, vrátiš mi, čo som ti dal.“ A on povedal: “Rád to urobím.” Veľký chán Kumánov mu potom dal list, ktorý bol adresovaný prvému z ich kráľov a v ktorom mu oznámil, že tento udatný bojovník žil spravodlivým životom a slúžil mu verne a že sluha by mal byť vzatý do kráľovej služby. Keď sa to stalo, dali ho do jamy s jeho pánom a živým koňom a na vrch jamy položili drevené dosky a každý z okolostojacich šiel rýchlo nazbierať kamene a zem. A pred tým ako odišli spať, zhromaždili veľkú hromadu nad nimi ako pamiatku na tých, ktorých tam pochovali.“*

Ďalším vonkajším prejavom lipnutia Kumánov na pohanstve je ich svojrázny odev, ktorého typickou súčasťou je tzv. kumánska čiapka charakteristická svojim zašpicatým tvarom a dlhý orientálny kaftan.

Kumánsky štýl nosenia brady a vlasov sa taktiež nezhodoval s kresťanskou módou a stretával sa s otvoreným nesúhlasom cirkvi. Kumáni si síce svoje brady holili, no nosili dlhé, tenké a stočené fúzičky. Zatiaľčo hlavy si holili napredu, zostávajúce vlasy na temene si zapletali do vrkočov. Svoje dlhé zväčša jednofarebné kaftany upevňovali na tele opaskom, ktorý bol kedysi najmä u orientálnych etník symbolom skutočne slobodného muža. Na opasku býval pripevnený tulec zhotovovaný z brezovej alebo vrbovej kôry. Ako zbraň používali zväčša menší reflexný luk, ako Maďari a Pečenehovia, ktorý niesli z dôvodu lepšej manévrovacej schopnosti nenapnutý. V priebehu 14. stor. s postupujúcou asimiláciou sa v ich odeve a výzbroji prejavovali v čoraz väčšej miere západné prvky.

Na Slovensku sa epizodická prítomnosť Kumánov usadených po tatarskom vpáde prejavila iba v niekoľkých sídliskách na západe krajiny. Konkrétne ide o napr. panstvo Zlaté Moravce, ktoré získal pred rokom 1283 rodina kresťanských Kumánov, alebo majetkovú doménu v niekdajšom Nyárhíde, dnešných Nových Zámkoch so Šuranmi a okolitými dnes už poväčšine zaniknutými majetkami, ktorú ktorú im v roku 1264 (*propter plurimos et enormes excessus eorum*), ktoré páchali na okolitom obyvateľstve.

Hoci sídlili na pomerne kompaktnom území, svoju etnicitu si neudržali a postupne sa v priebehu niekoľkých storočí pomaďarčili. Významne sa na tom podieľala i osmanská okupácia centrálného Uhorska. Napriek tomu zasiahli významne do vývoja uhorských pomerov najmä v druhej polovici 13. stor., kedy ich vojenskú silu využívali vo svojej armáde v značnej miere arpádovskí panovníci. Rody, ktoré pôvodne prišli z Východu, dali vzniknúť etnograficky rozličným skupinám, ktoré na dlhý čas zachovávali pamiatku na ich staré privilégia ako i vedomie ich odlišného pôvodu a prvky tejto tradičnej kultúry ich vyčlenili na istý čas z roľníckej kultúry ostatných regiónov Uhorska.

Jasi–Alani–Filištínci

Menom Jasi sa v stredovekom Uhorsku nazýval národ iránskych Alanov (lat. Alani, gr. Αλανοί), ktorého sídla v stepných oblastiach nad Kaukazom pramene spomínajú už v prvých storočiach po Kristovi. Toto u nás používané etnonym sa sem dostalo ruským sprostredkovaním a pochádza zo slova *ás*, ktorým sa pôvodne Alani sami označovali (*Alani*

sive Aas). Od polovice 14. stor. sa však popri tom stretávame i s iným biblicky motivovaným označením Jasov, Filištínci (*Philistei*).

Štúdium jazykových znakov ukázalo jednoznačne, že Jasi rozprávali perzským dialektom veľmi sa podobajúcim dialektu starobyklých kaukazských Alanov (súčasných Osetov). Etnické meno jász, ktoré im dávali Uhri sa v minulosti mylne stotožňovalo so sarmatskými Jazygmi, ktorí boli tiež perzského pôvodu a obývali uhorskú nížinu počas éry nadvlády rímskeho impéria nad Panóniou. Niektorí vedci sa ho usilovali vykladať z maďarského slova „jász“ lukostrelec; no v skutočnosti slovo jas prešlo do maďarčiny ako výpožička z ruštiny alebo južnej slovančiny a súc odvodené od toho istého etnického mena, Ás, ako je odvodené meno Osetov.

Čas ich usadenia v Uhorsku sa na základe zachovaných písomných dokladov nedá presnejšie určiť, no všeobecne sa dáva do súvisu s príchodom Kumánov, hoci to nemožno doložiť svedectvom nijakého prameňa, keďže kroniky i listiny o prítomnosti Jasov v Uhorsku pred 14. stor. svorne mlčia. Jediným prameňom vyslovene spomínajúcim prísťahovanie Jasov do Uhorska je až doklad z roku 1365, kedy uhorský palatín Mikuláš Kont po dobytí mesta Vidin na výprave proti Bulharom zajal značný počet vtedy sa tam zdržujúcich Jasov, ktorých mu kráľ potom dovolil usadiť na svoje majetky ako svojich sluhov a kondicionárov.

Existujú i názory o možnosti príchodu istej skupiny Jasov z dnešného Moldavska, ktoré bolo vtedy ich sídlom, okolo roku 1283, kedy podľa svedectva prameňov odtiaľ Byzantínci presťahovali asi 10 tisíc Alanov na obranu svojich hraníc. Ďalšia hypotéza predpokladá prísťahovanie sa Jasov po obsadení Moldavska rumunským vojvodom Bogdanom v roku 1342. Niekdajšiu prítomnosť jaského etnika v tejto oblasti nám dodnes pripomína názov tamojšieho mesta Iasi. Jedna mapa z 30. rokov 14. stor. nazýva toto územie *Alania* a zakrešuje ho medzi Sedmohradsko a územie juhorských stepí nad Krymom zvané *Cumania* (Angelino Dulcert).

Prvá písomná zmienka o Jasoch v Uhorsku pochádza z roku 1318 vo forme latinského slovného spojenia *natione jazonice*, ako sa špecifikoval pôvod rodiny zajatej otrokyne. V poradí druhý dokument týkajúci sa Jasov je doklad z roku 1323, ktorý poskytuje svedectvo o tom, že v tom čase už v Uhorsku žil väčší počet príslušníkov tohto etnika. Špecifikujú sa tu mená 18 *Jazones* – evidentne vedúcich predstaviteľov strednej vrstvy osadníkov, keďže predstúpili pred kráľa Karola Róberta za seba,

svojich príbuzných a známych so žiadosťou, aby ich vymanil z právomoci „synov Keverageho a iných“ a prijal ako Jasov slúžiacich mu priamo ako vojaci. Kráľ, s náležitým ohľadom na ich vojenské schopnosti, ich žiadosti vyhovel a tiež dovolil menovaným žiadateľom (*Larzan filius Zokan, Jwachan filius Furduh, Jacobus filius Keskené, Chareth filius Ambul-tan, Demetrius filius Gubul, Stephanus filius Beegzan, Paulus filius Mokzun, Andreas filius Chakan, Zakaran et Georgius filius eiusdem, Demetrius filius Keyan, Stephanus filius Kurman, Hurz, Arpan, Andreas filius Zuagan, Zadu-duk filius Kalhen, Georgius filius Magar et Petrus filius Chamaz Jazonés*) a ich celému rodu si odteraz voliť vlastného vodcu a sudcu. Z textu tohto dokumentu sa dá súdiť, že Jasi museli žiť v Uhorsku už istý čas, a že kráľovi slúžili v jeho stálej armáde. Využívali sa však nielen v radoch armády ale aj ako telesná stráž panovníka a kráľovskí dverníci (*ianitores*).

Pokiaľ ide o ich sídliskové prejavenie sa, najväčší počet osád Jasov sa nachádza v tzv. Jászságu, ako Maďari nazývajú ich hlavné sídliskové územie v povodí Zadvy v župe Heveš. Prvá zmienka o Jasoch v spojení s týmto územím sa objavuje v roku 1366. Dotyční Jasi boli vtedy obyvateľmi dediny neskôr zvanej Árokszállás a užívali územie na hraniciach obcí ležiacich na úpätí pohoria Matra ako pastviny. Do 15. stor. jaské osady pozdĺž riek Zagyva a Tarna utvorili stravec komunit, ktorý sa mal stať nezávislou stolicou–sídlom verejnej správy s centrom v dedine Berényszállás.

Popri tom sa menšie jaské skupiny predpokladajú i v okolí Temešu a v Pilišskej župe. Svedectvom prítomnosti Jasov pri Temeši je zrejme tamojší miestny názov Makszond (*Moxond*, 1370), ktorý sa zhoduje s menom jaského jednotlivca získajúceho v spomínanom roku 1323 isté výsady. Pokiaľ ide o pilišských Jasov, rané jaské osady jestvovali na severozápad od Budína, na hraniciach Pilišskej a Ostrihomskej župy. V roku 1325 Jasi žijúci pri Pilišskej Čabe (*Jazonés circa Chabam commorantes*) boli predvolaní v právnom spore s mníškami z budínskeho ostrova pred kráľa. Keď sa v roku 1333 zisťovali hranice chotára dediny Kesztölc, bolo zistené, že Jasi orali pôdu na dvoch osobitných miestach. Jaské osídlenie, ktoré sa tu sformovalo (*Jászfalu*) je ako dedina po prvýkrát doložené v roku 1414. V súvislosti s tunajšími obyvateľmi vznikol jedinečný prameň využiteľný pri riešení otázky pôvodu a jazyka uhorských Jasov. Tzv. *Latinsko–Jaský glosár* z roku 1422 zachovaný na dorze listiny pojednávajúcej o istej majetkovej záležitosti týkajúcej sa vlastníkov

dediny susediacej s dedinou Jászfalu. No a pri príležitosti realizácie tohto kontraktu museli zrejme ľudia poverení jeho vykonaním komunikovať aj s týmito Jasmi. A to je aj dôvod, prečo tento stručný sprievodca jazykom tunajších Jasov obsahujúci najfrekvencovanejšie výrazy a základné slová slovnej zásoby Jasov a ich latinský význam aj vznikol (názvy jedál, nápojov a surovín potrebných na ich prípravu).

O Jasoch v Piliši sa uvažuje, že vykonávali službu kráľovských osobných strážcov. Vychádza sa pritom z údaju, že pilišský župan Tötös z Becse bol zároveň sudcom Jasov i kráľovským dverníkom. Je príznačné, že práve jeho osoba sa spája s jediným písomným dokladom o kolektívnej prítomnosti Jasov na Slovensku. V roku 1347 mu totiž kráľ Ľudovít I. daroval tekovskú dedinu *Údol (zanik. lokalita v chotári Želiezoviec) vtedy obývanú Jasmi (*Wdol in comitatu Bursiensi...in qua nunc Jazonenses resident*). Inak v na východ odtiaľ ležiacich Šahách sa osoby s menom Jas spomínajú v 16.–17. stor.

Neďaleko od *Údolu, resp. Želiezoviec sa nachádza mestečko Starý Tekov, ktorého richtárom bol v roku 1349 istý Pavol zvaný Jas. Je preto celkom pravdepodobné, že pochádzal z práve komunity údolských Jasov.

Na juhozápad od *Údolu je dnes obec Jasová, ktorá však v stredoveku vystupovala len pod svojim maďarským názvom Jászfalu. Meno dostala buď podľa jej niekdajších obyvateľov Jasov alebo, čo je rovnako pravdepodobné, podľa osoby jaského pôvodu. Doložená je však len od roku 1434 ako osada, ktorej starším označením bol názov Tekeres–Nyék dodnes figurujúci v jej chotári. Je možné, že toto bývalé sídlisko jedného zo siedmych staromaďarských kmeňov bolo tak ako Údol dosídlené v neskoršom období iránskymi Jasmi, hoci výslovne sa tu nikdy nespomínajú.

Názov mestečka Jasov na východnom Slovensku a vrchu v chotári spišského Jablonova, o ktorých by sme snáď mohli uvažovať na základe ich posesívneho sufixu, že svoje meno dostali podľa osoby jaského pôvodu, považuje Varsik za geograficky motivovaný.

Jasi si však tak ako Kumáni, ktorých bol v Uhorsku omnoho väčší počet, neudržali svoj etnický svojráz a vliali sa do okolitého obyvateľstva stratili svoju etnicitu tak ako i samotný jazyk. Výrazne k tomu dopomohla aj dlhá okupácia centrálného Uhorska osmanskými Turkami. Ostatne i samotná dedina Jászfalu, v súvislosti s ktorou vznikol spomenutý latinsko–jaský slovník, bola v tejto dobe úplne spustošená.

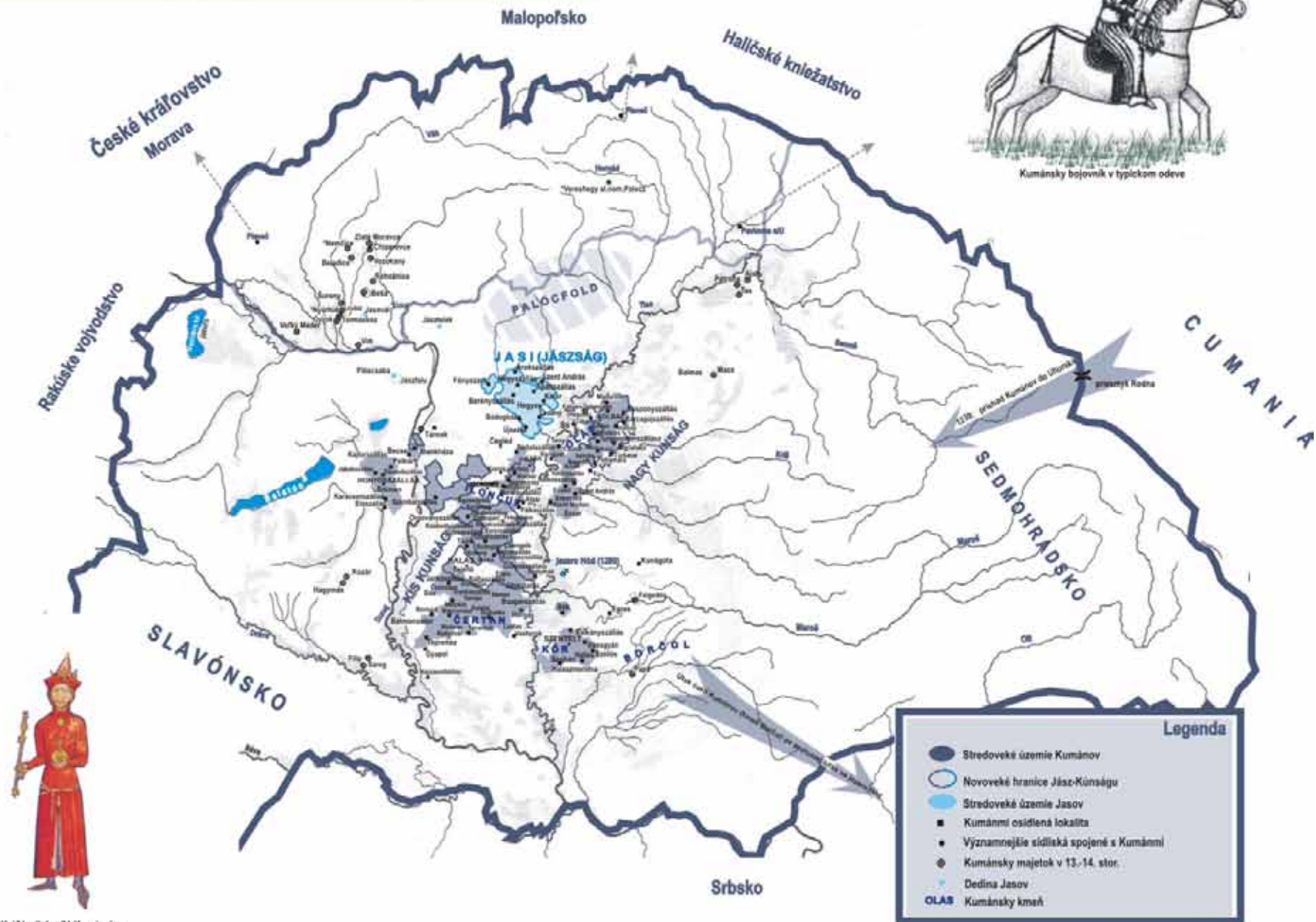
L I T E R A T Ú R A

- CZEGLÉDY, K.: A kunok eredetéről. *Magyar Nyelv*, 45, 1949, s. 43–50.
- FARKAS, P.: Nógrádi Palócok eredete. Balassagyarmat 1928.
- FERENT, I.: A kunok és püspökségük. Budapest, Szent István Társulat 1981.
- FODOR, F.: A jászág életrajza. Budapest 1942.
- GYÁRFÁS, I.: A jász–kunok története I–IV. Kecskemét 1870, 1873, Szolnok 1883, Budapest 1885.
- GYÓRFFY, Gy.: A Kun és Komán népnév eredetének kérdéséhez. Budapest 1948.
- HALAGA, O.–R.: Czy Połowcy szli na Kraków w 1135 znad Torosy? *Acta Archeologica Carpathica*, X, 1968-1969; *Zpravodaj MK XIII*, 1972.
- KOSSÁNYI, B.: Az úzok és kománok történetéhez a XI–XII században. *Századok*, 58, 1923-24, s. 519-537.
- KRING, M.: Kun és jász társadalmeelemek a középkorban. *Századok* 1932, s. 35–63, 169–188.
- MARQUART, J.: Über das Volkstum der Komanen. *Abhandlungen der k. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Philosophisch-historische Klasse N.F. XIII*, 1, Berlin, 1914, s. 25-238.
- NÉMETH, J.: Eine Wörterliste der Jassen, der ungarländischen Alanen. Berlin 1959.
- PALÓCZY–HORVÁTH, A.: A kunok megtelepedése Magyarországon. *Archeológiai Értécsítő* 1974, 2, s. 244-258.
- PALÓCZY–HORVÁTH, A.: Besenyők, kunok, jászok. Budapest 1989.
- ПЛЕТНЕВА, С.–А.: Половцы. Москва 1990.
- SZABÓ, L.: A jász etnikai csoport I. Szolnok 1979.
- TIPARY, L.: Gyöngyszemek Palócországból. Felsőszemeréd és rovásírásos emlékei. Bratislava 1995.
- www.jaszag.lap.hu
- www.kipchak.com
- <http://www.unesco.kz/qypchaq/Home.htm>
- http://vfe.vfmk.hu/gyarfas_istvan/jaszkunok
- <http://qypchaq.freenet.kz/Memorials-Rus.htm>

Kumáni a Jasi v stredovekom Uhorsku

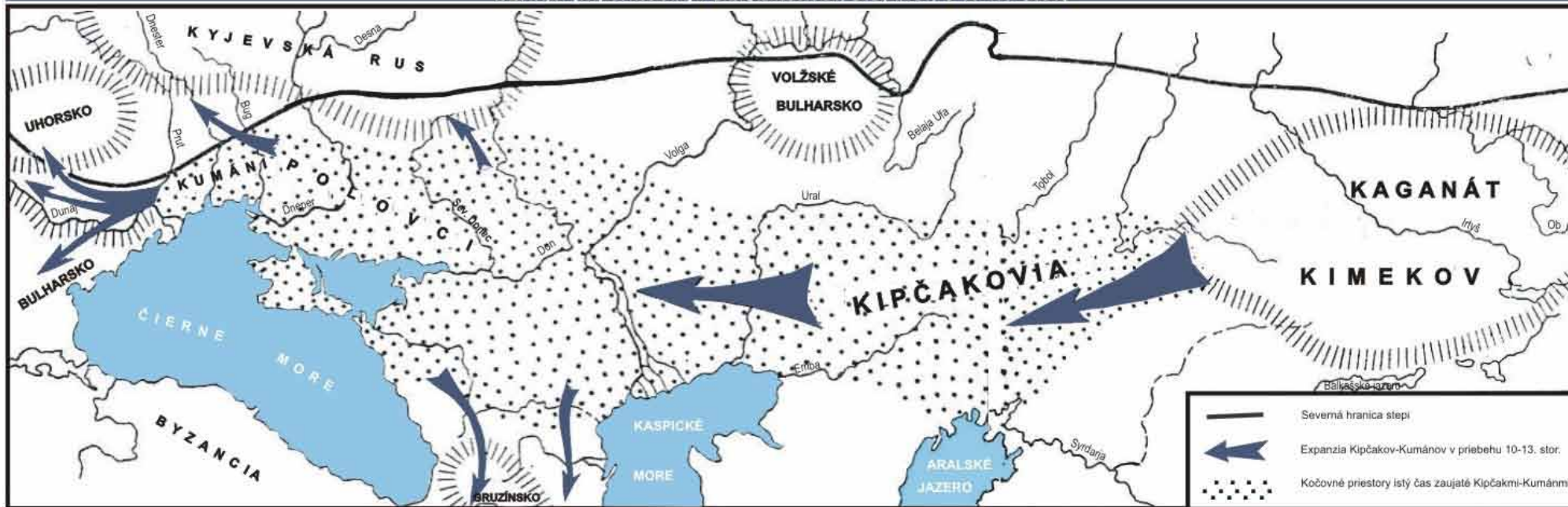

Kumánsky bojovník v typickom odev

Kráľ Ladislav IV. Kumánsky

KUMÁNI (KIPČAKOVIA) v EURÁZIJSKÝCH STĚPIACH V 10.-11. STOR.

NA PODKLADĚ PRÁCE C.A. PLETNEVOVEJ

12. Chvalízi resp. Chorezmijci

Muslimský element v Uhorsku. „Ismaelitae“, „Sarraceni“ a „Böszörmények“ stredovekých prameňov. Náboženský útlak versus slobodné vyznávanie ich náboženstva. Protimoslimské zákonodarstvo. Finančná a hospodárska správa v rukách „neveriacich“.

V stredovekom Uhorsku sa výrazne presadil i muslimský element. Cenné údaje nám o nich poskytujú arabskí cestovatelia prechádzajúci oblasťami východnej Európy, ktorí si prirodzene všímali aj život ich súvercov. Zdá sa, že najstaršia vrstva muslimského obyvateľstva rozpoznatelná v Uhorsku sa k Maďarom pripojila už v druhej polovici 9. stor. V tom čase kmene tvoriace staromaďarský kmeňový zväz viedli nomádsky život medzi Donom a dolným Dunajom ako susedia a spojenci veľkého tureckého štátu Chazarov. Chazarský štát a heterogénne obyvateľstvo jeho ríše mali veľký sociálny a kultúrny vplyv na kmene staromaďarského nomádskeho zväzu, zvlášť odvtedy, čo sa v druhej polovici 9. stor. po neúspešnej revolte proti chazarskému kaganovi k tejto federácii pripojil odbojný chazarský kmeň známy ako Kovari (Kabari). (Arabský autor Masūdi spomína, že knieža Chazarov sa proti svojim kresťanským a muslimským poddaným spája s Rusmi, čo potvrdzuje, že medzi chazarskou vládnuou vrstvou a inými etnikami tvoriacimi súčasť Chazarskej ríše jestvovali rozpory a napätie.) Už pri minulom rozprávaní o Kovaroch sme si povedali, že od svojho pripojenia k Maďarom zastávali Kovari vedúcu úlohu v ich kmeňovej federácii. Niektorí bádatelia predpokladajú, že tento kmeň, v ktorom sa spájali židovské i muslimské elementy Chazarskej ríše, tvorili niekdajší obyvatelia stredoázijského Chorezmu presťahovaní ku Chazarom, medzi ktorými zastávali významné a často vedúce pozície, tak ako Kovari u Maďarov. Je to však všetko len špekulácia bez akýchkoľvek dôkazov. Tak, ako úvahy o tom, že medzi Kovarov patrili i Sikuli.

Prvý písomný údaj rozprávajúci o moslimoch žijúcich v historickom Uhorsku pochádza z diela Murūdja od arabského geografa *al-Masūdīho*, v ktorom opisuje vojnu medzi Maďarmi a ich spojencami Pečenehmi proti Byzancii (932–943). Medzi týmito dvomi kmeňmi žili podľa neho početní moslimovia rozdelení do dvoch celkom rozdielnych skupín. Do prvej z týchto skupín patrili muslimskí obchodníci, ktorí prišli z krajiny Chazarov, konkrétne z mesta Ardabilu a z Derbendu alebo z miest patriacich do rámca kalifátu Abbásovov, zatiaľčo druhú tvorili samotní Uhri a Pečenehovia obrátení na islam.

V poradí druhý autor píšuci v arabčine, ktorý rozpráva o existencii muslimov v Uhorsku je židovský cestovateľ z andalúzskej Tortosy *Ibrahim ben Yakūb*. Počas návštevy krajín strednej Európy sa ako člen diplomatického posolstva kordóbskeho kalifa k cisárovi Ottovi II. na prelome rokov 965–966 dostal i do Prahy, ktorú opisuje z viacerých stránok, pričom sa venuje i obchodnému životu mesta. Podľa neho, medzi zahraničnými obchodníkmi, ktorí prichádzali do tohto mesta z Uhorska, okrem „Turkov“, tj. samotných Maďarov, tu boli tiež Židia a al-islám, tj. moslimovia.

Podľa pasáže v uhorskej Anonymovej kronike zo začiatku 13. stor. sa prisťahovala do Uhorska za vlády kniežaťa Takšoňa¹⁴ (955–972) skupina Izmaelitov, teda muslimov pochádzajúca z Bulharska vedená dvomi legendárnymi postavami zvanými Billa a Bokšu. (*„Nam de terra Bular vernerunt quidam nobilissimi domini cum magna multitudine Hismahelitarum, quorum nomina fuerunt Billa et Bocsu, quibus dux per diversa loca Hungarorum condonavit terras.“*) Väčšina bádateľov sa zhoduje v tom, že výraz *de terra Bular* sa týka Bulharska na rieke Volge a Kame, krajiny ktorá bola islamizovaná niekoľko desaťročí predtým. Avšak nie je nemožné, že citovaný doklad sa týka Bulharska na Dunaji. Bulhari na Dunaji boli turecký kmeň príbuzní Bulharom na rieke Volge, ktorí sa na Dunaji usídlili v roku 679 a rýchlo sa slavizovali medzi tamojšími Slovanmi. Podľa Anonyma sa jedna časť týchto Izmaelitov usadila v Pešti, ktorej názov je podľa maďarských bádateľov bulharskoslovanského pôvodu a zodpovedá slovenskému výrazu pec. Čo by vlastne potvrdzovalo teóriu o príchode Izmaelitov z podunajského Bulharska. Možné je však aj to, a to sa mi zdá aj pravdepodobnejšie, že názov pochádza zo základu piesok, tak ako je to v prípade Piešťan (maď. Pöstyén).

¹⁴ Takšoň bol synom štvrtého Arpádovho syna Zoltu.

V stredovekých latinských dokumentoch a v starých uhorských kronikách písaných v latinčine sú uhorskí moslimovia známi pod rozličnými označeniami, ktoré možno rozdeliť do štyroch hlavných kategórií.

(a) *Saraceni* (1206, 1221, 1231 – potvrdenie Zlatej buly) *Saracenosive Ismaélitas* (1233 – tzv. Berežská zmluva medzi kráľom a uh. cirkevnými predstaviteľmi o dodržiavaní práv cirkvi), v maďarčine *Szereceny* (1x ako os. meno v 1165 *Scerecun*). Takto latinské pramene pochádzajúce zo západnej Európy označovali moslimských Arabov. Dodnes nie je objasnený pôvod tohto slova. Podľa ľudovej etymológie raného stredoveku (ktorú zapísal Hieronymus) sa vraj týmto svojím menom snažili moslimovia odvodiť svoj pôvod od Sary, Abrahámovej ženy. Slovo pravdepodobne korení v arabčine a prostredníctvom gréčtiny preniklo i do slovníka latinčiny. Arabské slovo ‚šarakina‘ = východný.

Keď v roku 1396 vojvoda Frank, syn bána Konyu zo Sečian (Novohrad, Maď.) vykonal za spásu svojej duše cestu do Sv. zeme, uvádza, že bol *in partibus transmaritinis in regnis Zerechinorum*.

V správe, ktorú podal mních Julián o svojej ceste do pravlasti Maďarov sa hovorí, že šiel cez „*terram Saracenorum, que vocatur Uela*“ (Uela je zrejme rieka Uil medzi Uralom a Embou v susedstve krajiny volžských Bulharov, ktorí v 10. stor. prijali islam).

Ten istý významový odtieň, teda moslim, nadobudol i názov *Sarakenoi* byzantských prameňov. V Porfyrogenetovom *De administrando imperio* sa konštatuje, že Sarakenoi boli ľuďom, ktorí nasledoval falošného proroka Mouametha. Šľachtická uhorská rodina Szerecsen je známa z písomných dokladov z rokov 1138, ca 1165, 1215 a 1222.

(b) *Ismaélitae* (1233), *Hysmaelitae* (1192), *Hysma-helitae* (1222). Podľa biblickej tradície Abrahám mal synov Izáka a Izmaela. Izáka mu porodila jeho manželka Sára a prvorodeného Ismaela mal so Sárinou egyptskou otrokyňou Agar. Na základe toho, čo o ňom Boh povedal, sa predpokladá, že Izmael bol vlastne predkom všetkých Arabov. Preto stredovekí kresťanskí autori označovali Arabov, resp. všetkých príslušníkov islamského náboženstva, ktoré sa rozšírilo predovšetkým medzi Arabmi, za Izmaelitov. Niekedy sa v prameňoch stretne i s pomenovaním Agareni („*Agareni qui nunc Saraceni appellantur.*“), ktoré pochádza z mena Izmaelovej matky Agar.

V diele byzantskej princeznej Anny Komnenovej zvanom *Alexias* opisujúcej o. i. priebeh prvej krížovej výpravy sa dočítame, že Amerinmes, princ Babylónie, potom, čo sa dopyčul, že križiaci dobyli Jeruzalem a Antiochiu s okolím, vraj zhromaždil veľký počet Arménov, Arabov, *Saracénov a Hagarenov* a vyslal ich proti Frankom.

Byzantský cisár a spisovateľ Porfyrogenet považoval za otca všetkých *Sarakenoi* Izmaelovho potomka *Nizara (arab. Nizár). Staré ruské letopisy (Nestor) pokladali za potomkov biblického Izmaela aj turkických Pečenehov, Uzov (Torki) a Kumánov. I preto sa predpokladá, že toto označenie sa v stredovekom Uhorsku mohlo vzťahovať i na tunajších Pečenehov, z ktorých mnohí boli moslimského vierovyznania, ako o tom svedčia arabské pramene.

(c) *Bissermini, Bezzermini, Bisirmani, Bezermen, Buzurman*. Všetky podoby tohto slova vyskytujúce sa v súdobých latinských dokumentoch sa vyvinuli z tvaru *musurman*, čo bol chvalízsky variant slova *musulman*, odvodeného z arabského slova *muslim* tj. ten, čo sa vydáva do božej vôle. Podobný tvar sa používal však aj inde v strednej Európe, napr. v poľštine, starej češtine a v ruštine (*bisurman, busurman, besermen* a *basurman*). Maďarský výrazom preň je tvar *Böszörmény* (1360: *Petrus dictus Bezermen*). Český orientalista Ivan Hrbek stotožnil nositeľov tohto mena s iránskymi Chvárezmčanmi. Treba však povedať, že slávny františkánsky mních talianskeho pôvodu *Johannes de Plano Carpini*, posol pápeža Inocenta IV. k mongolskému chánovi Batu (1245–1247), ktorý sa vo svojom diele „*Historia Mongolorum, quos nunc Tartaros appellamus*“ zmieňuje o ľude, zvanom *Bisermini* tvrdí, že *Bisermini* rozprávali kumánskym jazykom a vyznávali saracénsku vieru. Aj v sedmohradskej obci *Böszörményszancsal* (župa *Küküllő*) žil v 14. stor. človek menom *Bazarab*, čo je meno turkického pôvodu (takéto meno mal napr. zakladateľ valašského kniežatstva, u ktorého sa predpokladajú kumánske korene). Napriek tomu v dvoch uhorských slovníkoch pochádzajúcich približne z roku 1400 sa termíny *Ysmaelita, bezerman* a *ismaeliticus* netýkajú nejakej špecifickej etnickej skupiny ale označujú vo všeobecnosti moslimov. V neskoršej dobe sa tento výraz v slovenčine používal aj na osmanských Turkov (Turci *bašurmani*).

(d) *Caliz* (1111), *Kalez* (1156), *Qualiz* (1156), *Kualez* (1212), v súčasnej maďarčine *Káliz*, v nemeckých kronikách *Kotzel, Cozlonas, Koltzens*.

Teda Chvalízi. Pôvod tohto mena je nejasný, zrejme pochádza z mena ich krajiny Chorezm.

V roku 1101 sa z rozprávania istého cestovateľa putujúceho v skupine bavorských pútnikov do Svätej zeme dozvedáme, že po odchode z Konštantínopolu a opustení územia Byzantskej ríše smerovali ďalej na východ „*in terram Chorizanam, quae Turcorum est patria*“. V tom čase už Chorezm podľahol tureckému vplyvu, hoci pôvodne boli Chorezmijci iránskeho pôvodu.

Meno Chvalíz, pravda v trochu upravenom znení, sa spomína po prvýkrát v uhorských prameňoch v tzv. zoborskej listine z roku 1111, kde sa uvádzajú ľudia uhorsky zvaní ‚kaliz‘. Arabské varianty sú *al-Khawális*, *al-Khalis*, grécke tvary zasa *Khalisioi*, *Xovális*. Podľa byzantského historika *Joanesa Kinnamosa* (píšuceho svoje dielo v rokoch 1150–1165), bol tento ľud podriadený kráľovi Uhorska (v tom čase bol na tróne Gejza II.) a v polovici 12. stor. bojovali jeho príslušníci spolu s Dalmátčanmi ako pomocné zbory Uhrov proti armáde byzantského cisára Manuela Komnena. Kinnamos sa vyjadril aj k náboženstvu *Kalizioi*, no jeho vyjadrenia sú v tomto smere dosť rozporuplné. Na jednej strane hovorí o tomto ľude, že je perzskej (teda islamskej) viery, zatiaľčo v inej pasáži konštatuje, že vyznával mozaitskú (teda mojžišovu) vieru – judaizmus. Uhorské meno Káliz ako i byzantské označenie *Khalisioi* zodpovedajú termínu Khvalisi (Xbalici), čo bol staroruské pomenovanie chorezmijských Chvalízov. Stretávame sa s ním napr. v Nestorovej kronike zo začiatku 12. stor. Názvom *more Chvalizskoe* označovali Rusi Aralské jazero.

Toto etnonymum možno nájsť vo forme *al-Khazar al-khalis* ako označenie etnickej skupiny, ktorá žila podľa *Istachrího* a *Ibn Hawkala* v západnej časti chazarského hlavného mesta Itilu (Saksín) u kráľa a pri jeho armáde. Chvalízi pochádzajúci zo stredoázijského Chorezmu sa objavili v Chazarskej ríši v masovej miere pravdepodobne niekedy zač. 8. stor. V roku 715 sa totiž dostala ich krajina pod vládu moslimských Arabov, čo spôsobilo veľkú vlnu vystahovalectva ešte neislamizovaných Chorezmijcov práve do Chazarskej ríše. V období bezprostredne predchádzajúcim arabské dobytie prebiehali v krajine rozbroje medzi vládnuou vrstvou pridržiavajúcou sa v oblasti náboženstva zoroastrizmu a búriacou sa judaistickou sektou. Vládca si na pomoc povolal Arabov (miestodržiteľa Chorásánu Kutaiba ben Muslim). Krvavé represálie,

ktoré vzápätí rozpútal, mali za následok útek časti obyvateľstva pred prenasledovaním k Chazarom. Druhé veľké sťahovanie Chorezmijcov sa uskutočnilo v priebehu 9. stor. ako dôsledok veľkej vnútornej (hospodárskej a sociálnej) krízy, ktorá zachvátila krajinu v tomto období. Malo teda sociálne príčiny.

Ich pôvodná vlasť – stredoázijský Chorezm (staroveká Chorasmiá) ležala na dolnom toku rieky Amudarje (staroveký Oxus) a južne od Aralského jazera v úrodnej oblasti jej rozvetvenej delty, v okolí dnešného mesta Chiva v Uzbekistane – bola kedysi významným strediskom rozvinutej kultúry, ktorej nositeľom bol zväzok kmeňov iránskeho pôvodu jazykovo príbuzných s Alanmi. (O ich iránskom jazyku svedčia zachované nápisy na minciach, dreve a koži, hlinených a strieborných nádobách, ktoré odkryli ruskí archeológovia) K najvýznamnejším mestám Chorezmu patrili Urgenč, Kjat, Chiva a Hazarasp. Prvé dve boli v rôznych časových obdobiach hlavnými mestami krajiny, v ktorých sídlil vládca arabskými prameňmi nazývaný Chorezmšach po dobytí Arabmi poplatný emirom v susednej Buchare. (Chorezmijci boli preslávení učenci. Okrem významných teológov, vykladačov islamu – po islamizácii krajiny sa stal Chorezm baštou sunnitskej ortodoxie¹⁵ – dosiahli v Chorezme vysokú úroveň najmä exaktné a prírodné vedy. Veľkolepé zavodňovacie stavby, osobitný tzv. chorezmijský kalendár, podrobné astronomické názvoslovie alebo napr. známy matematický termín algoritmus pochádzajúci z mena uznávaného chorezmijského matematika *Muhammada ibn Mūsu al-Chözemiho*, alebo názov algebra pochádzajúci z názvu jeho matematickej state Al-džabr o tom svedčia celkom presvedčivo.)

Chorezm oddávna bohatol najmä z obchodu so susednými i vzdialenejšími krajinami ako boli Chazarská ríša, či ríša povelžských Bulharov alebo Kyjevská Rus. Jeho obyvatelia boli šikovní obchodníci. Chvalízi v čase hospodárskeho rozkvetu svojej krajiny ovládali najmä výnosný diaľkový obchod s otrokmi a kožušinami. Arabský geograf Istachrí o nich v tejto súvislosti píše: „(Chorezmijci) *sú rozptýlení viac ako všetci ostatní obyvatelia Chorásánu a i cestujú viac, ako všetci ostatní...Do ich vlastníctva*

¹⁵ **Sunniti** – sú vyznavači ortodoxného islamu. Uznávajú sunnu (zvyklosť, pravidlo), t.j. súhrn správ o živote Mohameda, jeho zvykoch a výrokoch za rovnako záväznú ako korán. Je ich cca 200 miliónov.

Šíti – jedna z dvoch hlavných vetiev islamu. Uznávajú za oprávnených nástupcov Mohameda iba potomkov jeho zaťa Alího. Sú prevažne v Iráne, Jemene, Indii, Sýrii a Iraku.

sa dostala väčšina slovanských a chazarských otrokov ba i väčšina otrokov z krajín ich susedov a rovnako tak prevažná časť tureckých otrokov. Pripadol im i najväčší podiel z kožušín stepných líšok, sobolov, líšok, bobrov a iných zvierat.“ Avšak to, že predmetom ich obchodu neboli len otroci a kožušiny prezrádza zoznam tovarov, ktoré sa dostávali do krajín bagdadskeho kalifátu z chorezmijskej oblasti, ako nám ho prináša ďalší arabský autor al Makdisi: „Z Chorezmu sú soboly, sivé veveričky, hranostaje, stepné líšky, kuny, líšky, bobry, farební zajaci, kozy, vosk, šípy, biela topoľová kôra, čiapky, rybie zuby, ambra, med, lieskové oriešky, sokoly, meče, retiazkové panciere, brezové drevo, slovanskí otroci, barany, kravy — to všetko [sprostredkovane] od Bulharov. Priamo odtiaľ [teda z Chorezmu] pochádza hrozno, množstvo hrozienu, pečivo, sezam, pruhované odevy, koberce, pokrývky, skvostné brokáty, závoje „mulchám“, zámky, kvetované šaty, luky, aké môžu napnúť len najsilnejší muži, zvláštne syry, srvátky, ryby. Vyrábajú sa tam a aj dokončujú lode.“ Perzské anonymné dielo Hudūd al-‘Ālam z prelomu rokov 982–983 o hlavnom meste Chorezmu Kjate píše: „Kjat je hlavné mesto Chorezmu, brána do oguzského Turkestanu¹⁶, skladisko výrobkov tureckých, turkestarských, maveránnachrských a z oblasti chazarskej, miesto, kde sa schádzajú kupci... Mesto je veľmi bohaté. Odtiaľ sa vyvážajú prikrývky na vankúše, vyšívane šaty, veci z bavlny, plst, sneh, druh syra „ruh-bín“. Ako vidno, doklady obsahujú i veľa remeselných výrobkov, ktoré sa tam vyrábali a odtiaľ vyvážali. Nemenej preslávení však boli Chvalízi i ako udatní bojovníci vynikajúco ovládajúci lukostreľbu, ako vlastne všetky stepné etniká. Od spomenutého Istachrího sa ďalej dozvedáme, že: „[Chorezmijci] Bojujú chrabro s Oguzmi a sú nimi nedostihnuteľní.“ V spomenutom spise Hudūd al-‘Ālam čítame o obyvateľoch neskoršieho hlavného mesta Chorezmu Urgenči: „Jeho obyvateľstvo je preslávené svojimi bojovými vlastnosťami a zručnosťou v lukostreľbe.“ O obyvateľoch iného niekdajšieho hlavného chorezmijského mesta, Kjatu sa zasa nechalo počuť: „Jeho ľudia sú bojovníkmi viery a dobrými vojakmi.“ Ďalší Arab al-Makdisi sa vyjadril takto: „Sú ľuďmi pohostinnými, milovníkmi jedla, statoční a tvrdí v boji; majú svoje zvláštne a podivuhodné vlastnosti.“

O tom, aké dôležité postavenie mali Chorezmijci v Chazarskej ríši prinášajú svedectvo viacerí arabskí spisovatelia. Autorom najobsiahlejšej správy o mohamedánskych Chorezmijcoch pôsobiach vo vojenských službách Chazarov je al-Masūdi: „Moslimovia tvoria panujúci živel

¹⁶ Turkestan – krajina obývaná Oguzmi, ktorí boli turkického pôvodu, odtiaľ jej názov.

v Chazarskej ríši, keďže stavajú pre kráľa telesnú stráž; všeobecne sa nazývajú larisijeh (Arsíja). Pochádzajú z okolia Chorezmu, odkiaľ utiekli k chazarskému kráľovi kvôli moru a vojne, ktoré sa tam po rozšírení islamu rýchlo rozpútala. Sú veľmi udatní a tvoria vo vojnových časoch najvýznamnejšiu oporu chazarského panovníka. Ako sa usadili v krajine Chazarov vyhradili si isté práva a to nasledujúce: slobodné praktizovanie svojej viery, možnosť stavania mešít a verejného vykonávania svojich modlitieb, ako i právo na to, aby si svojho vezíra mohli voliť stále zo svojich radov. I terajší vezír je moslim. Volajú ho Ahmed ben Kovaich. Vymohli si i právo nezúčastnenia sa vojny v prípade, že chazarský kráľ vyťahuje proti moslimom a právo participovať iba na takých vojnách, ktoré tento vedie proti neveriacim. V súčasnosti je ich asi 7000 lukostrelcov. Obliekajú si pancier, prilbu a železnú košeľu (retiazkový pancier); mnohí z nich nesú so sebou kopije a majú výzbroj ako ostatní moslimovia. Aj ich sudcovia sú tej istej viery... V Chazarskej ríši sú ešte popri larisijeh i moslimovia, ktorí vykonávajú obchod a remeslo. Usadili sa tu, aby využívali tu panujúcu právnu istotu. Popri jednej veľkej mešite, ktorej minaret prevyšuje palác kráľa, majú aj iné malé mešity, ku ktorým sa pripájajú školy, kde svoje deti učia čítať korán. Ak by sa títo moslimovia spojili s kresťanmi, potom by už nad nimi nemal chazarský kráľ moc“. Svojho času tvoril Chorezm s Chazarskou ríšou jeden politický celok.

Ako som už spomenul, ohľadom príchodu Chvalízov alebo Chorezmijcov, či Chvárezmčanov do Uhorska sa viacerí bádatelia prikláňajú k názoru, že prinajmenšom časť z nich sa spolu s Kovarmi, patriacimi vtedy tiež pod nadvládu Chazarov, pripojila po neúspechu kovarského povstania vyvolaného konvertovaním chazarskej aristokracie na ortodoxný judaizmus, k nomádskej zväzku starých Maďarov počas ich pobytu v juhoruských stepiach.

Šimon z Kézy, uhorský kronikár z druhej polovice 13. stor., totiž tvrdí, že predkovia rodu Aba – z nich pochádzal uhorský kráľ Samuel Aba (1041–1044), alebo aj nám známi Omodejovci – bratia Ed a Edumen, dvaja zo siedmich kumánskych, čiže kovarských vojvodcov, ktorí sa podľa neho pripojili pri Kyjeve k starým Maďarom sťahujúcim sa do novej vlasti v Dunajskej kotline, boli synmi Čabu a jeho manželky, pochádzajúcej z Chorezmu „de gente Corozmina“. Hoci genealógiu, ktorú tento autor podáva ohľadom tohto rodu nemožno považovať za veľmi

dôveryhodnú (Čaba bol vraj synom hunského náčelníka Attilu), nedá sa vylúčiť, že tvrdenie o chorezmijských súvislostiach v sebe skrýva pravdivé jadro.

Inú skupinu Chvalízov, pravdepodobne tiež pôvodom z Chazarskej ríše (*al-khavalis, al-kvális*), však nachádzame v 11. stor. u *al Bekriho*, ktorý ich spomína ako etnoskupinu pridruženú k tureckému zväzku Pečenehov dostávajúcích sa v 11. stor. na Balkán i do Uhorska. Preto možno odôvodnene predpokladať, že v súvislosti s prijímaním Pečenehov do vojenských služieb uhorských panovníkov sa s nimi dostali na toto územie i početní Chvalízi. Práve túto skutočnosť podľa všetkého naznačuje existencia dvojice uhorských miestnych názvov Besenyötarló a Szerceseny ležiacich v okolí Rábu tesne vedľa seba. Maďarské meno szerecsen sa totiž vzťahovalo často práve na toto islam vyznávajúce etnikum.

Muslimskí Chvalízi už od samého začiatku vlády rodu Arpádovcov napriek svojej odlišnej viere požívali všeobecnú priazeň kráľovského dvora. Svedčí o tom i skutočnosť, že i taký kresťanský panovník a zákonodarca, akým bol prvý uhorský kráľ svätý Štefan I. (997-1038), proti nim nenamieril ani jeden zo svojich zákonov. Hoci nepochybne už v jeho dobe tu žili veľmi početne i moslimovia z Chorezmu. Vykonávali však pre ústrednú moc cenné služby. Až v časoch celoeurópskeho hnutia krížových výprav organizovaných kresťanským Západom na oslobodenie svätej zeme z rúk moslimov sa za vlády kráľov Ladislava I. (1077-1095) a Kolomana (1095-1116), akoby v solidarite s bojom križiakov v Oriente, prijímajú zákony obmedzujúce život muslimského obyvateľstva v Uhorsku a snažiace sa o ich asimiláciu. Lahko sa v nich dá spozorovať všeobecná nevraživosť uhorského katolíckeho duchovenstva a šľachty voči moslimom.

Na krajinskom šľachtickom zhromaždení v Sabolči v roku 1092 bol prijatý dekrét (kap. 9), podľa ktorého tí moslimovia, ktorí sa po svojom krste obrátili na islam a opäť vykonávali svoje náboženské obrady mali byť odsťahovaní do iných dedín. Ladislavov nástupca kráľ Koloman protimoslimské zákony ešte sprísnil. Všetci Izmaeliti prichytení pri vykonávaní svojich náboženských obradov a zvykov (pôst v mesiaci ramadán, vyhýbanie sa požívania bravčoviny a každodenné rituálne umývanie, týmto zvykom sa azda najviac odlišovali od okolia, ktoré si v stredoveku veľmi na čistotu nepotrpelo a na ľudí, ktorí na ňu dbali sa dívalo s nedôverou), mali byť predvedení pred kráľovský tribunál a časť ich majetku mala pripadnúť tomu, kto ich udal (§46). Podľa toho istého

dekrétu obyvatelia izmaelitských dedín museli postaviť v strede každej dediny kostol, ktorý mal byť udržiavaný miestnymi moslimami. To však nestačilo, polovica týchto izmaelitov musela takúto dedinu opustiť a usadiť sa v čisto kresťanských dedinách, aby sa zasimilovala s miestnymi kresťanmi (§47). Kráľ prepokladal, že to povedie ku konverzii týchto ľudí ku kresťanstvu. Podľa iného rozhodnutia tohto Kolomanovho dekrétu, izmaeliti museli dať svoje dcéry za manželky kresťanom (§48) a ak mali u seba kresťanského hosta, museli s ním jesť bravčové mäso (§49). Toto posledné nariadenie znamenalo narušenie jedného z najprísnejších zákazov moslimskej viery. A predsa i napriek týmto dekrétom veľký počet uhorských izmaelitov zostal verný islamu. Práve v 12. stor. nastalo najväčšie rozšírenie tejto viery v Uhorsku, zvlášť za vlády kráľa Gejzu II. (1141–1161), ktorý bol podľa správy arabského cestovateľa *Abū Hāmida al-Garnātiho* dobrým priateľom uhorských moslimov.

Podľa *Abū Hāmida* z andalúzskej Granady v Uhorsku ich boli tisíce (na inom mieste hovorí, že boli nespočítateľní) a stáli v službe domáceho kráľa. Oficiálne sa nazývali kresťania a svoj islam maskovali v protiklade k Pečenehom, ktorí muslimskú vieru vyznávali otvorene a slúžili kresťanom (čím myslí uhorskému kráľovi) ako vojaci.

Vo vojenských službách uhorských panovníkov sa však uplatnili i Chvalízi. Tak ako sa uplatnili ako vojaci v Chazarskej ríši, ich vojenské schopnosti využívali vo svoj prospech aj uhorskí Arpádovci. Nachádzame ich ale nielen v radoch uhorského vojska, rovnako tak sa totiž uplatnili i ako strážcovia uhorského pohraničia. Práve o spomenutom kráľovi Gejzovi II. píše *Abū Hāmida*, že ho poveril naverbovaním muslimských bojovníkov do uhorského vojska. Títo moslimovia sa zúčastňovali ako bojovníci na oboch stranách uhorsko-byzantskej vojny prebiehajúcej v rokoch (1150-1167). V roku 1158 prišiel do Uhorska za kráľom Gejzom II. pražský biskup Daniel ako vyslanec nemeckého cisára Fridricha Barbarossu so žiadosťou o pomoc pri dobývaní Milána. Kráľ prisľúbil vyslať aspoň 500 Saracénov (Izmaelitov). A naozaj, iný dejepisec zaznamenáva, že 600 vybraných lukostrelcov sa ako pomocný oddiel uhorského kráľa zúčastnilo pri dobývaní Milána.

Situácia uhorských moslimov, ktorá bola podľa slov *Abū Hāmida* v polovici 12. stor. veľmi prosperujúca, bola priaznivá i na začiatku 13. stor. za vlády kráľa Ondreja II. (1205–1235). Spočiatku bol tento kráľ tiež priateľom moslimov, ale neskôr bol nútený zmeniť svoj postoj pod tlakom duchovenstva. Uhorskí moslimovia boli v tej dobe veľmi početní.

I v pápežskej listine Honoría III. z roku 1221 je zmienka o „*multitudo Saracenorum Hungariae*“. Práve z čias Ondreja II. pochádza opis uhorských moslimov od arabského cestovateľa *Yākūta al Rūmīho* v jeho *Mudjam al-buldán*. Jeho opis je založený na informácii, ktorú dostal autor od skupiny týchto moslimov (*Yākūt* ich nazýva *al-Bašghirdiyya*), ktorých stretol v sýrskom Aleppe. Dátum stretnutia nie je presne známy. *Yākūt* strávil v tomto meste istý čas v rokoch 1216–1217, 1217–1218, 1224 a 1229. Podľa autora *al-Bašghirdiyya* boli ľudia s červenkastými (alebo blondavými) vlasmi a tvármi, ktoré boli tiež veľmi ružové. Vyznávali právnú školu *Abū Hanifa* (jeden zo štyroch klasikov islamského práva). *Yākūt* požiadal jedného z členov tejto skupiny o informáciu o ich krajine a ich spôsobe života. Dostal odpoveď, že ich krajina sa nachádza za Konštantínopolom a oni žijú medzi obyvateľstvom patriacim k Frankom (teda západným kresťanom), ktorí sa nazývajú *al-Hunkar* alebo Uhri. Boli poddaní kráľa *Hunkarov* a usídlení v najvzdialenejších krajoch jeho domény, kde obývali asi 30 dedín. A každá z týchto dedín bola dosť veľká na to, aby budila zdanie malého mesta. Ale tieto ich sídla neboli obklopené múrmi. V skutočnosti uhorský kráľ nedovolil miestnym moslimom opevniť svoje dediny hradbami zo strachu, aby sa proti nemu nevzbúрили. Podľa nich jazyk *al-Hunkar*, tak ako jazyk *al-Bašghirdiyya* bol ten istý ako jazyk Frankov. Je pravdepodobné, že *Yākūtovi* informátori mysleli na latinčinu, ktorá bola v stredoveku oficiálnym jazykom uhorského kráľovstva. Podľa inej informácie tohto prameňa, *al-Bašghirdiyya* sa obliekali ako Uhri a boli povinní vojenskou službou, tak ako všetci ostatní obyvatelia Uhorska. O boji s nepriateľmi krajiny *Yākūt* konštatuje, že uhorskí moslimovia boli tiež zamestnaní vo svätej vojne – *djiháde*, keďže Uhorsko bolo obklopené neveriacimi nepriateľskými voči islamu. *Yākūt* sa tiež opýtal svojho informátora, ako sa vôbec stalo, že moslimovia žijú v Uhorsku, medzi neveriacimi krajinami. Bolo mu povedané, že podľa rozprávania predkov *al-Bašghirdiyya* prišlo do Uhorska z krajiny *Bulharov* (*bilád Bulghár*) v dávnych dobách sedem moslimských jednotlivcov, ktorí sa usadili medzi *al-Bašghirdiyya* a obrátili ich na islam. Táto tradícia korešponduje s podaním zachovaným v tzv. Anonymovej kronike zo začiatku 13. stor. podľa ktorej prišla do Uhorska za vlády kniežaťa *Takšoňa* skupina *Izmaelitov de terra Bular*, ako som o tom hovoril vyššie. Inak fakt, že i v povolžskom Bulharsku skutočne žila komunita moslimských *Chorezmijcov* potvrdzuje správa Araba *Ibn Fadlána*, ktorý ich tu výslovne spomína. Pôsobili v službách bulharských vládcov ako

minciari tak ako tomu bolo aj v Uhorsku. *Yākūtov* informátor dodáva, že *al-Bašghirdiyya* uskutočňujúci *hadždj* sú vysoko uznávaní uhorskými moslimami, ktorí im zverujú kontrolu ich náboženských záležitostí. Tiež hovorí, že *al-Bašghirdiyya*, ktorí sú v Uhorsku angažovaní vo vojenskej službe si hodia svoje brady, ako to robia Frankovia, inými slovami podľa kresťanskej módy. Avšak toto neplatí, čo sa týka ostatných ľudí nevykonávajúcich vojenskú službu.

Chvalízi však hrali za *Arpádovcov* významnú úlohu i v hospodárskom živote krajiny. Nepriamo to naznačuje už spomínaný *Granadčan Abū Hámid*, keď tvrdí, že slúžia uhorským kráľom v dôležitých i menej dôležitých zamestnaniach. Významným odvetvím ich činnosti bol obchod, svedčí o tom o.i. aj ich stotožňovanie s obchodníkmi („*negotiatores, quos ismahelitas appellant*“, kap. 9, Lad. zák.). Išlo predovšetkým o správu hospodárskych záležitostí. Chvalízi boli v Uhorsku v takom veľkom počte, že sa finančná správa novej štátnej organizácie mohla v plnej miere opierať o nich. Uhorskí panovníci využívali ich skúsenosti v obchode a peňažníctve a obsadzovali ich do vedúcich funkcií v hospodárskej správe štátu. Pôsobili ako správcovia kráľovského fisku-štátnej pokladnice, mali tiež v rukách správu mincovej a soľnej komory a zastávali i funkcie výbercov kráľovskej dane a pohraničného mýta. Neraz sa stávalo, že im kráľ v prípade finančnej tiesne za istý finančný obnos dal do prenájmu i samo vyberanie štátnej dane. Na viacerých uhorských minciach z 12. stor. nachádzame arabské nápisy a zobrazenia polmesiacu. Napr. „*Illahi*“, v zmysle „*Jediný je Boh (Alah)*“. Na medených minciach *Štefana IV.* je zasa okrem tohto možné čítať i prvý riadok koránu zo súry *Fatiha* (*Biszmillah al-Rahman al-Rahim*, teda v mene *Milosrdného a Milostivého*).

Avšak daný stav, že v rukách neveriacich sa nachádzala správa takých dôležitých a najmä výnosných úradov, časom nutne vyvolal nespokojnosť v radoch domácej aristokracie a cirkevných predstaviteľov, ktorí sa cítili byť týmto postojom uhorských kráľov ohrození vo svojich hospodárskych záujmoch. Sama cirkev totiž vtedy ašpirovala na podiel v obchode so soľou, čomu im stáli v ceste práve kráľovej priazni sa tešiaci moslimskí Chvalízi. Situácia dospela za vlády kráľa *Ondreja II.* (1205-1235), ktorého nákladná zahraničná politika viedla k vyčerpaniu hospodárskeho potenciálu štátu, k otvorenému konfliktu medzi ním a opozičnou šľachtou, najmä tzv. kráľovskými servientami. Panovník sa zaviazal v tzv. Zlatej bule, ktorá bola výsledkom dohody medzi oboma

stranami i k opatreniam nasmerovaným proti Moslimom a Židom. („*Comites Camere, Monetarii, Salinarii et Tributarii nobiles Regni sint Hysmahelite et Judei fieri non possint.*“) Tie sa však v praxi vôbec nerealizovali, kráľ nerešpektoval ani obnovenie Zlatej buly z roku 1231, ku ktorému bol prinútený domácou opozíciou z dôvodu laxného prístupu k uplatňovaniu jej článkov („*Judei et Saraceni nec monetarum nec salinarum cameris nec aliis publicis officiis preficiuntur.*“). Moslimské a židovské živly boli naďalej preferované v hospodárskych službách kráľovského dvora, o čom svedčia opakované výčitky zo strany cirkevných predstaviteľov i pápežskej kúrie (napr. pápež Gregor IX. v roku 1231).

Cirkev preto siahla k najvyššiemu trestu, ktorý mohla udeliť, k cirkevnej kliatbe. Obsahuje ju edikt ostrihomského arcibiskupa Roberta z roku 1232, ktorým uhorského kráľa exkomunikoval a nad celou krajinou vyhlásil interdikt (CDS I, 384). Podľa tohto ediktu Ondrej II. po vyhlásení Zlatej buly znova vymenovával moslimských hosnostárov do verejných úradov, toleroval tiež prítomnosť moslimov na svojich majetkoch. V edikte sa hovorí, že dokonca i viacerí kresťania prestupujú na saracénske obrady a ohavnosti pohanov, aby sa tým zlepšilo ich postavenie, keďže Saracéni boli oslobodení od akýchkoľvek poplatkov a tým akoby rovní slobodným ľuďom. Arcibiskup zakázal kresťanom mať obchodné alebo akékoľvek iné styky s uhorskými moslimami okrem tých, ktorí oslobodili svojich kresťanských otrokov alebo otrokov kresťanského pôvodu. Po exkomunikácii kráľ cúvol, vyjadril ľútosť nad svojím predchádzajúcim konaním a 12. 8. 1232 uzavrel dohodu s legátom pápeža Gregora IX., v ktorom sľúbil, že v budúcnosti bude Saracénom zakázané spravovať mincové záležitosti alebo dôchodky štátu, či zastávať iné verejné pozície. Zaviazal sa ďalej, že v budúcnosti budú Saracéni a Židia musieť nosiť na rozlíšenie od kresťanov grafické znamenia. Bude im znemožnené kupovať alebo vlastniť kresťanských otrokov. Kráľ ďalej prisľúbil, že každoročne sa bude uskutočňovať sčítanie Saracénov a Židov vykonávané palatínom alebo iným vysokým štátnym úradníkom, ktorý bude oprávnený za biskupov brať od Saracénov a Židov kresťanských otrokov a kresťanské ženy. Podľa toho istého záväzku manželstvá Saracénov a Židov s kresťanmi mali byť rozpustené alebo anulované a obe stránky mali byť potrestané stratou svojho majetku a slobody. Takto od roku 1232 nastal najťažší útlak uhorských moslimov cirkvou a len od tohto času možno hovoriť o skutočnej kristianizácii tejto časti domácej populácie. Toto pokresťančovanie bolo sprevádzané

budovaním kresťanských kostolov a kláštorov, ktoré sa začalo asi v polovici 13. stor. a dialo sa i v dedinách osídlených Pečenehmi, ktorí až doteraz zostali povrchne islamizovaní alebo dokonca pohanmi. I napriek tomu výčitky pápežského dvora (Urban IV., 1262), že uhorskí kráľi zverujú vyberanie daní Saracénom a Židom neustávali ani neskôr.

Niet pochyb, že invázia Tatárov v roku 1241 tiež prispela významnou mierou k redukcii moslimského elementu v Uhorsku, elementu skladajúceho sa z väčšej časti z vojakov v službách uhorského kráľa. Kvôli ich húževnatému odporu, tento element utrpel zvlášť vážne straty. O tom si povieme neskôr.

I napriek stratám utrpením za tatárskeho vpádu však moslimskí Chvalízi ešte celkom nevymizli z etnickej mapy Uhorska. V liste českého kráľa Přemysla Otakara II. adresovaného pápežovi (Alexander IV.) a podávajúcom opis bitky pri Kressenbrune (1260) medzi Čechmi a uhorským kráľom Belom IV., sa píše, že medzi pomocnými oddielmi uhorského vojska, ktoré sa zúčastnili tejto bitky bol *innumerus multitudinem inhumanorum hominum Comanorum et Ungarorum et diversorum Sclavorum, Siculorum quoque et Walachorum, Bezzerminorum et Hysmahelitarum, Scismaticorum etiam ut pote Graecorum, Bulgarorum, Rusciensium et Bosnensium haereticorum*. Už vyššie som ukázal, že *Bezzermini* je názov nielen pre moslimov vo všeobecnosti ale aj pre Chvalízov, teda Chvárezmčanov a že slovo *Hysmahelitae* môže tiež osobitne označovať moslimských Pečenehov.

Práve z obdobia bitky pri Kressenbrune pochádza posledná arabská správa o moslimoch v Uhorsku. Je to krátky opis Uhorska (*al-Hunkar*) a uhorských moslimov (*al-Bašghirdiyya*) od *Ibn Saida al-Maghribiho*. Podľa neho bolo Uhorsko v tom čase rozdelené na 2 časti, z ktorých jedna ležiaca na východe krajiny, bola obývaná kresťanským ľudom zvaným (*al-Hunkar*), teda Uhrami, zatiaľčo západnú časť krajiny obýval iný ľud, známy ako *al-Baškird* vyznávajúci moslimskú vieru. Tento ľud žil na rieke Dünā (Dunaj) ako sused Nemcov. Hlavné mesto *bilād al-Baškird*, podľa Ibn Saida malo meno K.rāt a nachádzalo sa na juhu krajiny. Podľa všetkého je toto slovo jednoducho len arabským prepisom slovanského výrazu grad – mesto a reprezentuje druhú časť mena Belgrad, čo bol slovanský názov pre Székes Fehérvár, hlavné mesto Uhorska za Arpádovcov. *Al-Idrisī* nazýva toto mesto Bal(a)ghráta alebo Bal(i)ghráta. Ibn Said dodáva, že ľud *al-Baškird* bol obrátený na islam turkmanskými fakíhmi, ktorí ich naučili náboženské obrady. Treba

pripomenúť, že názvom Turkman nazývali v Ázii časť tureckých Oguzov nezúčastnivších sa na seldžuckých výbojoch do Malej Ázie.

Bilád al-Baškird bol podľa Ibn Saída (v roku 1241) napadnutý Tatármi, ktorí pozabíjali mnoho z jeho obyvateľov. Na inom mieste zasa tvrdí, že Baškird sa ako spojenci (alebo skôr ako poddaní) Uhrov zúčastnili v tom istom roku po ich boku a po boku Nemcov v boji pri Šibeniku v Chorvátsku, v ktorom boli zničené tatárske sily. Skutočnosti podané Ibn Saidom sú tiež potvrdené i latinskými prameňmi vrátane Rogeriovho *Carmen miserabile*, kde je zmienka o ozbrojenom odpore uhorských moslimov voči Tatárom v oblasti južného Uhorska (Čanáád, Arad). V inom latinskom dokumente z tohto obdobia je zmienka o saracénskom majetku zvanom *Bew* (dnes Tiszabó), ktorý bol za tatárskeho vpádu úplne zničený (*terra Bew...iuxta Ticiam...antea per Sarracenos possidebatur...post recessum Tartarorum vacua et habitatoribus destituta remansisset*“).

Menej je známe o ďalších osudoch uhorských moslimov, keďže arabské a kresťanské pramene týkajúce sa tejto náboženskej skupiny sú stále menej a menej početné. Posledné zákonné opatrenie proti Izmaelitom bolo prijaté na Budínskej synode v roku 1279, kedy sa im zakázalo vyberanie cirkevných príjmov a mýta. No ešte v roku 1290 nachádzame v druhej najvyššej hodnosti v kráľovstve, človeka moslimského pôvodu. V doklade z roku 1290 sa spomína, že keď kráľ Ladislav IV. opustil hlavné mesto a uchýlil sa medzi Kumánov (Palócok), ktorí žili v okolí Matry a v iných regiónoch, prenechal riadenie všetkých štátnych záležitostí moslimskému hodnostárovi menom Mizse (arab. Músá?), ktorý sa po tomto vymenovaní do funkcie palatína dal okamžite pokrstiť. Pokiaľ ide o arabské pramene tejto doby spomeňme dielo *Athár al-bilád* al-Kazwiniho poskytujúce zaujímavý opis Uhorska (nazýva ho krajina *Bašghird*) zostavené na základe správy fakíha, ktorý pochádzal z tejto krajiny. Tento opis bol napísaný nejaký čas po tatárskom vpáde. Podľa tejto správy Bašghirt sú veľkým národom, ktorého kráľ má k dispozícii veľkú armádu a ktorej väčšina sú kresťania. Medzi nimi je však aj mnoho moslimov, ktorí sa pridriavajú školy imáma Abú Hanifu. Títo moslimovia platia kresťanom daň, tak ako kresťania platia daň moslimom v krajinách islamu.

Zdá sa, že islam sa udržiaval v Uhorsku približne do roku 1340, do obdobia, kedy uhorský kráľ Karol Róbert z Anjou horlivý v šírení kresťanskej viery prinútil všetkých svojich poddaných, ktorí ešte neboli kresťania buď prijať kresťanstvo alebo opustiť krajinu. Karolov nástupca Ľudovít I. vraj okolo roku 1350 zbúral v kraji Nyíršég poslednú

drevenú džami – moslimskú modlitebňu. Podobne nechvejne však Anjouovci vystúpili aj proti Židom a ortodoxným kresťanom. Židia boli dokonca z krajiny vypovedaní. I z tohto vidno, že stredoveká spoločnosť sa toleranciou veľmi nevyznačovala. Ľudia, ktorí sa čo len trochu odlišovali od svojho okolia, boli odstrkovaní, prenasledovaní a stávali sa vďačným terčom útokov. A nešlo len o náboženstvo. Pokiaľ ide o zásahy proti moslimom a židom, v pozadí mnohých diskriminačných opatrení bola snaha o získanie majetkového prospechu.

Pokiaľ ide o sídliskné prejavenie sa Chvalízov na teritóriu stredovekého Uhorska, možno konštatovať, že osady Chvalízov sa koncentrovali predovšetkým v jeho južných častiach, ako to ostatne tvrdia už i rozprávacie pramene. Ojedinelý doklad o prítomnosti Chvalízov na Slovensku nám prináša zoborská listina z roku 1111, kedy vystupujú v kráľovských službách stojaci vojaci a minciari chvalízskeho pôvodu proti právu zoborského opátstva na jednu tretinu mýta v Nitre, Dvoroch nad Žitavou a na rieke Váh ako i trhového mýta v Trenčíne. *„Institores autem regii fiscii, quos hungarice caliz vocant, qui hoc sanctum aliquando nisi sunt temerare donum scede verbis. Ego G(aufredus) abbas animadverti inseri ut etatis venture successio intuens per autenticos cognoscat illos fore confutatos viros. Nomina igitur eorum malignantium sunt hec: Porcus, qui tunc temporis centurio erat et Etheius socius eius. Cum istis vero laborabant satagentes toto adnisu complices eorum videlicet Marcus et Magiug, qui et comites eorumdem sed et monetarii quotquot erant cuncti.“* – *Nájomcovia kráľovskej pokladnice, ktorých po maďarsky nazývajú Kaliz sa kedysi usiľovali zneuctiť tento svätý dar [i.e. mýto]. Ja opát Gaufred upozorňujem na to, aby následnosť budúceho veku uznala skrz hodnoverných mužov, že budú zatratení. Mená týchto zlomyseľníkov sú tieto: Porcus, ktorý bol toho času stotník a jeho spoločník Etej. S nimi usilovne spolupracovali ich komplici totiž Marek a Madžūdž, ktorí boli ich predstavenými (komesmi). Všetci však do jedného mincovníkmi.“* Je zaujímavé, že Chvalízi sa tu uvádzajú ako ľudia zastávajúci verejné funkcie (*comites, monetarii*) a to i napriek tomu, že nedávno kráľ Koloman proti Izmaelitom vyniesol prísne zákony. Pánovník teda musel voči nim radikálne zmeniť svoj postoj.

Nitrianski Chvalízi vykonávali aj úlohu pohraničných strážcov. Boli organizovaní do centúrií a podriadení svojim vlastným komesom. V čase

mieru strážili vchod a východ z krajiny, dozerali na to, aby sa z každého tovaru zaplatilo clo a bdeli i nad bezpečnosťou obchodných ciest. V časoch vojny zasa, iste v súčinnosti s tou istou úlohou poverenými Pečenehmi a Sikulmi, vojensky zabezpečovali územie pohraničných žúp Nitry a Trenčín.

Jedinou osadou na našom území, okrem už uvedenej Nitry, o ktorej by sme reálne mohli uvažovať v súvislosti s prítomnosťou Chvalízov, je dnešná obec Klasov (maď. Kalász) na juhovýchod od Nitry. Spomína sa už v roku 1156 medzi významnejšími dedinami tekovského archidiakonátu (*Qualiz*).

Na základe niektorých zápisov názvu dnešnej obce Krnišov („*Korumpsou*“), niektorí bádatelia uvažujú o prítomnosti iránskych Chvalízov z Chorezmu i tu. Podľa zistenia maďarského historika Győrffyho totiž nazývali Mongoli Chvalízov menom **Qorumsi* [tzv. Tajná kronika Mongolov („*qorumši-χorumsi*“), kronikár Rašíd ad Dín („*qurumši*“) alebo taliansky cestovateľ Plano Carpini („*Corrensa*“)], z čoho predpokladá, že uhorské miestne názvy typu Koromcó~Koroncó pravdepodobne odkazujú práve na toto orientálne etnikum. Spomenutý variant ich etnonyma mohli dostať v tureckom prostredí, v ktorom sa kedysi nachádzali. Je síce pravdou, že ani v prípade Krnišova nie sú turecké súvislosti až tak vzdialené. Na juhozápad odtiaľ sa nachádza obec Pečenice s predpokladanou existenciou tureckých Pečenehov, napriek tomu si myslíme, že názov sa dá celkom dobre odvodiť aj od maďarského osobného mena Kormoš.

Za prejavenie sa chvalízskeho živlu v toponymii územia Slovenska by sme snáď ešte mohli považovať i viacero lokalít zvaných **Ethej**, teda tak, ako sa spomína v zoborskej listine z roku 1111 istá osoba chvalízskeho pôvodu. A to tým skôr, že v osade s rovnakým menom na juh od Komárna je v stredoveku výslovne doložená prítomnosť kráľovských drábov, čo možno okrem tureckých Pečenehov, ako o tom bude reč nižšie, spájať i s iránskymi Chvalízmi. Ostatne už Anonymus uvádza vo svojej kronike, že z krajiny Bulharov prišli za čias kniežata Takšoňa do Uhorska dvaja vznešení ľudia Billa a Bokšu, predkovia rodu Etej, s množstvom moslimov, ktorých tu usadili na viacerých miestach krajiny i v Pešti, kde máme inak prítomnosť Saracénov, či Izmaelitov, ako sa v stredovekých prameňoch toto islam vyznávajúce obyvateľstvo často označovalo, výslovne doloženú aj inými dokladmi. V nitrianskej župe nachádzame dve, dnes už zaniknuté lokality, ktoré mohli dostať svoj názov podľa mena tohto nitrianskeho Chvalíza. Prvá z nich ležala niekde na rieke Nitre medzi Topoľčanmi a Tovarníkmi. Druhú treba hľadať v priestore medzi Alekšincami a Malým Zálužím na západ od Nitry.

Prevažná väčšina sídlisk s moslimským obyvateľstvom sa však nachádzala mimo územia dnešného Slovenska. Vyplýva to i z mapového premietnutia osád typu Böszörmény(telek), Kaloz, Koroncó, ktoré sú rozmiestnené predovšetkým na teritóriu dnešného Maďarska. Ale i na Balkáne, tieto zasa potvrdzujú zástoj Chvalízov v službách Byzantskej ríše. Názvy na území Bosny ako Kalesija, Kalesíci, Kulize, Kaloševíci alebo Agarovičí sú toho svedectvom.

P R A M E N E

Gregor IX. káže ostrihomskému arcibiskupovi Robertovi, aby zakročil proti Saracénom. 1231.

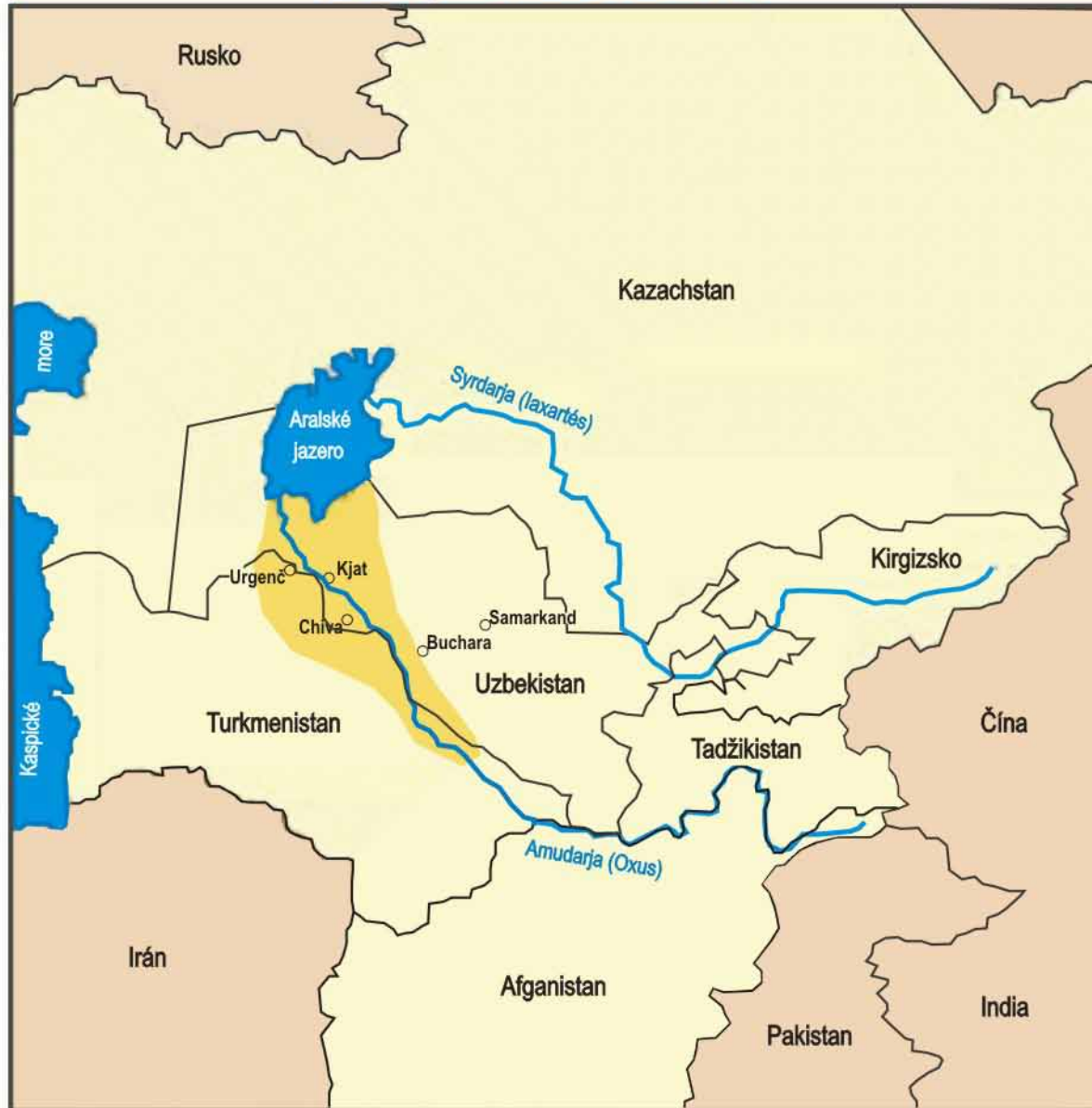
„Lebo medzi inými vecami, ktoré sa verejne stavajú do cesty božiemu a ľudskému zákonu pre utlačovanie chudobných kresťanov a panovanie Saracénov a Židov nad kresťanmi, mnohí z kresťanov ťažení bremenom neznesiteľných poplatkov vidiac, že sa Saracéni tešia lepšiemu postaveniu a väčšej slobode, k nim spontánne prechádzajú a prijímajú ich vieru, aby sa tak tešili rovnakej slobode, ako oni. Kresťania nielenže žijú spolu so saracénskymi ženami a Saracéni s kresťanskými ale si ich berú trestuhodne za manželky. Saracéni si okrem toho kupujú kresťanské otrokyne a uspokojujú si nimi všetky telesné potreby, nútia ich odpadnúť od kresťanstva a ich deti nedovoľujú pokrstiť. Chudobní kresťania sú trápení veľkým daňovým zaťažením až natoľko, že sú nútení svojich synov a dcéry predávať Saracénom a tak sa slobodní stávajú otrokmi a kresťania Saracénmi. Nadôvažok k tomu niektorí z týchto, hoci sú Saracénmi, sa klamlivo vyhlasujú za kresťanov a mnohých z nich podľa slov proroka, obrazne povedané, naťahujú luk, aby potajme a pod zdaním zbožnosti strieľali do nevinných, kresťanov podvádzajú a lstivo lákajú, pričom mnohých jednoduchých privedú k hriechu nevery a kým, akoby kresťania, sa spájajú s kresťanskými ženami, tieto potom, čo si ich vezmú za manželky, ich nútia odpadnúť od viery. A hoci mnohí z Kumánov po zanechaní hriechu nevery už sú osvietení svetlom viery a túžia sa utiekať z temnoty a tieňa smrti ku Kristovi, svetlu, ceste, pravde a životu, spomenutí Saracéni ich kupujú za otrokov a pokrstených nútia pozeráť sa dozadu (teda odvrhnúť kresťanstvo, pozn. MM) a idúcim ku krstu nedovoľujú prijať vieru.“

(MARSINA, R.: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* I. Bratislava 1971, s. 263, č. 371, preklad M. Marek)

L I T E R A T Ú R A

- BALIČ, S. : Der Islam im mittelalterlichen Ungarn. *Südostforschungen*, XXIII, (1964), s. 19–35.
- CSEGLÉDY, K. : Az Árpád–kori mohamedánokról és neveikről. Névtudományi előadások II. Névtudományi Konferencia Budapest 1969 (zost. Kázmér, M. – Végh, J.), *Nyelvtudományi értekezések* 70, Budapest 1970.
- CSETNEKI, E. : Az izmaeliták. In: *Egyetemes Philologiai Közöny*, V, 1881.
- CSINOS, A. : *Az izmaeliták Magyarországon*. Esztergom 1913.
- GYÓNI, M. : Kalizok, kazárok, kabarok, magyarok. *Magyar Nyelv*, 1938, 3–4, 5–6.
- KARÁCSONYI, J. : *Kik voltak és mikor jöttek hazánkba a böszörményék vagy izmaeliták?* Budapest 1913.
- KOSSÁNYI, B. : A kalizok vallása. In: *Domanovszky Sándor-Emlékkönyv*. Budapest 1937.
- KOSSÁNYI, B. : A 11.-12. századi „ismaelita“ és „saracenus“ elnevezésekről. In: *Károlyi Emlékkönyv*, Budapest, 1933, s. 308-316.
- LEWICKI, T. : Jeszcze o Chorejmijczykach na Węgrzech w XII wieku. In: *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, XXI, 1957.
- MÁLYUSZ, E. : Az izmaelita pénzverőjegyek kérdéséhez. *Budapesti Regiszegei* XVIII. 1958.
- MAZON, A. : Un peuple imaginaire: les Chvalis. *Revue des Études Slaves*, IX, 1929.
- MELICH, J. : Néhány magyar népnévről: Szerecsen és böszörmény. *Magyar Nyelv*, V, 1909, s. 389–393.
- MESTERHÁZY, K.: Izmaeliták, böszörmények, volgai bolgárok. In: *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve* I. (zost. Bencsik, J.). Hajdúböszörmény 1973.
- MOLLAY, K. : Szerecsen. Szótörténeti adatok. *Magyar Nyelv* 1–2, 1957, s. 270.
- RÉTHY, L. : *A magyar pénzverő izmaeliták*. Arad 1880.
- SPULER, B. : Chwizms (Chorezmiens) Kultur, nach S.-P. Tolstovs Forschungen. In: *Historia*, I, 1950, s. 601-615.
- SZÉKELY, Gy. : Les contacts entre Hongrois et Musulmans aux IXe–XIIe siècles. *The muslim East. Studies in honour of Julius Germanus*. Budapest 1974.
- TOLSTOV, S.-P. : Chorezmijskaja genealogija Samuila Aby. *Sovetskaja etnografija*, 1947, č. 1.
- TOLSTOV, S.-P. : *Drevnij Chorezm. Opyt istoriko-arheologičeskogo issledovanija*. Moskva 1948.
- TOLSTOV, S.-P. : *Po stopách dávneho Chorezmu*. Praha, Slovanské nakladatelství 1951.
- ZOLNAY, Gy. : Böszörmény. *Magyar Nyelv*, 39, 1943, s. 251.
- <http://www.magyariszlami.hu/iszlami2.htm>
- <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/muzulmagy.html>

Súčasná politická situácia v oblasti Aralu

Zástava niekdajšej Choresmijskej sovietskej socialistickej republiky (1920-1924)

Choresmijská SSR vznikla z územia chanátu Chiva, jestvovala však iba niečo viac ako 4 roky, potom bolo jej teritórium rozdelené medzi Uzbekkú SSR (dnes Uzbekistan), Turkménsku SSR (Turkmenistan) a Autonomnú oblasť Karakalpak.

Oblasť niekdajšieho Choresmu

13. Židia

*Príchod a usadenie v krajine. Prenasledovanie Židov.
Protizidovské zákony prijímané v súvislosti s hnutím krížových výprav.
Hospodárstvo a obchod v židovských rukách. Fenomén židovskej úžery.
Intervencie pápežskej kúrie proti preferovaniu Židov
v najvyšších úradoch krajiny.*

Slovenské slovo Žid má biblický pôvod. Súvisí s postavou Júdu, jedného z dvanástich synov Jakubových. Poradie zakladateľov židovského národa čiže patriarchov, ako ho nachádzame v Starom zákone, je nasledovné: Abrahám s manželkou Sárrou mali jedného syna Izáka. Izák mal za manželku Rebekku a narodili sa im dvaja synovia–dvojičky Ezau a Jakub. Jakub, nazývaný tiež Izraelom, čo znamená „bojovník Boží“, mal dvanásť synov. Týchto dvanásť synov tvorilo hlavy dvanástich kmeňov Izraela. A tak meno Žid (nemecké *der Jude*) súvisí teda so štvrtým synom Jakuba Júdom. Meno Izrael ma naproti tomu všeobecnejší charakter pretože zahŕňa všetkých dvanásť kmeňov. Pri označovaní príslušníkov židovského národa sa v minulosti používal aj termín Hebrej (takto dodnes v ruštine – *jevrej*). I tento názov vychádza z biblie. Hebrej sa nazýval jeden z Abrahámových predkov. Aj reč, v ktorej vznikla väčšina kníh Starého zákona sa nazýva hebrejčina.

Masový prechod Židov do diaspory a ich premiérové objavenie sa v Európe sa datuje porážkou ich povstania proti rímskej nadvláde v roku 70 po Kr., kedy sa po dobytí Jeruzalema dostal veľký počet židovských zajatcov do Ríma. Na bojoch v Júdei sa vtedy zúčastnila i XV. rímska légia neskôr odvelená na stredný Dunaj. Preto niektorí bádatelia predpokladajú, že práve s ňou sa dostali na naše územie prví Židia dovlečení sem ako otroci. Až neskôršie sa stali obchodníkmi a sprostredkovateľmi výmeny tovarov medzi Rímskou ríšou a germánskymi kmeňmi na sever od dunajskej línie rímskeho limitu i ľudia židovského pôvodu. Definitívne rozptýlenie Židov po svete nastalo až po úplnom zničení Jeruzalema v roku 135 po Kr., kedy Rimania potlačili povstanie vedené Bar Kochbom.

Občas sa stretneme v historickej obci i s názorom, podľa ktorého bol vraj i známy franský kupec Samo, vodca odporu Slovanov proti avarskej nadvláde a zakladateľ po ňom nazvanej ríše židovského pôvodu a že v jeho sprievode, ktorý v roku 623 prišiel ku Slovanom sa nachádzalo viacero Židov. Vychádza sa pritom zrejme z dvoch skutočností a to z jeho zamestnania typického pre Židov a samotného mena, ktoré je židovského pôvodu (Samuel). Je to však len teória, Fredegarova kronika, hlavný prameň k týmto udalostiam, vyslovene hovorí, že Samo bol „*homo Francus*“, tj. slobodný človek pochádzajúci z ríše Frankov z kraja Senonago (identifikovaného so Sens alebo Soignies). Časovo neskorší spis O obrátení Bavorov a Korutáncov ho považoval zasa za Slovana.

Do čias Veľkej Moravy sa hlási údaj zachovaný v hagiografickom diele *Život Nauma* (916–927) rozprávajúci o osudoch Metodových žiakov po ich vyhnaní z Veľkej Moravy. Tvrdí, že kačír (=*nemeckí kňazi–latínici*) jedných ťažko mučili a druhých predali Židom za odmenu, najmä kňazov a diakonov. Títo Židia ich vzali a odviekli do Benátok, aby ich tu predali ako otrokov. Ďalšou správou o prítomnosti Židov v stredodunajskom priestore je doklad v tzv. *Rafelstettenskom colnom tarife* (dol. Rak.) z rokov 904–906 hovoriaci o židovských obchodníkoch z Východnej marky alebo z iných krajín prechádzajúcich touto mýtnou stanicou. Forma tohto dokladu „*kupci, teda Židia*“ dávajúca medzi výrazom ‚kupec‘ a výrazom ‚Žid‘ znamienko rovnosti svedčí o tom, že obchodovanie bolo oddávna ich hlavným zamestnaním, tak, ako tomu bolo v Uhorsku aj u moslimských Izmaelitov. Podobné stotožnenie „*negotiatores, quos ismahelitas appellat*“ nájdeme aj v protimoslimskom zákone Ladislava I.

Najstaršie správy o prítomnosti Židov v stredovekom Uhorsku pochádzajú z polovice 10. storočia. Prvá z nich je od Chasdaj ibn Šapruta, ktorý okolo roku 955 tvrdil, že v krajine Hungria žijú izraeliti udržiavajúci kontakty s (Kyjevskou) Rusou a ríšou volžských Bulharov. Ďalším svedectvom je informácia židovského cestovateľa z andalúzskej Tortosy Ibrahima ibn Jákuha z roku 965 hovoriaca o tom, že na pražskom trhu sa popri Turkoch, teda Maďaroch (vieme, že viaceré pramene Maďarov takto občas naozaj nazývali napr. Konštantín Porfyrogennet) a moslimoch z Uhorska zúčastnili i Židia („*Z krajiny Turkov prichádzajú do Prahy moslimovia, Židia a Turci a prinášajú tovar a zlato.*“). Do 10. storočia sa hlási aj správa Araba al Bekriho. Podľa neho vraj Turci zvyknú vykupovať z otroctva moslimov a Židov, ak padnú do zajatia v niektorej zo susedných krajín.

Všeobecne sa predpokladá, že mnoho Židov prišlo do Uhorska zo západnej Európy v čase, keď utekali pred násilnosťami protižidovských pogromov rozpútaných ľudovými masami v súvislosti s prvou krížovou výpravou. Český kronikár Kozmas píše o vtedajších opatreniach českého kniežaťa Břetislava proti Židom snažiacim sa preniesť svoj majetok do Poľska a Uhorska.

Ich početnú prítomnosť v ranostredovekom Uhorsku dosvedčuje i fakt, že sa nimi museli zaoberať vo svojich zákonoch na prelome 11. a 12. stor. i uhorskí králi Ladislav I. a Koloman. Hoci tu boli považovaní po celý stredovek za cudzí element, praktizovaniu svojej viery sa im nekládli toľké prekážky ako moslimským prisťahovalcom. Pokiaľ ide o ich zamestnanie, podobne, ako títo, sa venovali najmä obchodu (lukratívny bol najmä obchod s otrokmi, ktorý ovládli spolu Izmaelitmi) a finančným transakciám (výmena peňazí, pôžičky, hypotéky), no typické pre nich bolo i lekárstvo.

Spomenuté zákony, napriek ich istej prísnosti, v podstate tolerovali židovskú prítomnosť v Uhorsku, no snažili sa ju podchytiť a uviesť do rámca noriem kresťanskej krajiny. Ochraňovali najmä kresťanskú vieru a vo svojom celku boli poznamenané úsilím regulovať podmienky ich života tak, aby ich pôsobenie nebolo na úkor kresťanského náboženstva. V súlade s týmto zakazovali zmiešané židovsko-kresťanské manželstvá, držanie kresťanských otrokov, znesväcovanie kresťanských sviatkov a existenciu židovských osád obmedzovali na miesta biskupských sídel, čo smerovalo zaiste k zabezpečeniu akejsi duchovnej kontroly nad židovským obyvateľstvom, zároveň však i k jeho ochrane osobou miestneho biskupa, pretože Židia v biskupských sídlach (u nás bola v stredoveku takým miestom Nitra) boli spoľahlivou finančnou oporou biskupských pokladníc.

Svedčí o tom ostatne 75. kap. I. dekrétu kráľa Kolomana prijatá na synode v zemplínskom Tarcali: „*(Iudei) nusquam nisi ubi sedes episcopalis est, manere sinantur.*“ Týmto opatrením sa chránili záujmy katolíckej cirkvi, ktorá sa obávala, že Židia budú ľudí žijúcich v ich blízkosti nútiť prechádzať na svoju vieru.

Židia však rovnako tak požívali i ochranu samotných uhorských panovníkov, ktorí mali z ich prítomnosti značný úžitok. Svoje príjmy dávali často k dispozícii židovským prenajímateľom, keďže tí im boli schopní veľké finančné hotovosti v čase finančnej tiesne poskytnúť okamžite na rozdiel od zdĺhavého čakania na prísun financií plynúcich

do kráľovskej pokladnice obvyklým spôsobom. Takto nachádzame po celé arpádovské obdobie uhorského stredoveku na čele takých ústredných finančných inštitúcií akými boli kráľovská mincová a soľná komora, či úrad kráľovského tridsiatku spolu s moslimskými Izmaelitmi-Chvalízmami aj osoby židovského pôvodu.

S tým však samozrejme neboli spokojní domáci aspiranti na tieto funkcie, ktorými bola domáca cirkevná hierarchia zainteresovaná najmä na obchode so soľou i svetská šľachta. Spojenými silami donútili panovníka k prijatiu ústupkov. A tak v Zlatej bule Ondreja II. z roku 1222 máme možnosť čítať: čl. 24: *Župani peňažnej a soľnej komory i vyberači daní majú byť zo šľachty nášho kráľovstva. Izmaeliti a Židia sa nemôžu stať správcami týchto úradov.*“ Toto opatrenie sa zopakovalo i v potvrdení Zlatej buly z roku 1231. Uvedené funkcie mali výlučne zastávať veľmoži, šľachta Uhorského kráľovstva. Kráľ sa však len veľmi ťažko zmieroval s týmto obmedzením a veľmi sa nepretrhol pri jeho rešpektovaní. Hospodárska nevyhnutnosť, teda finančné potreby panovníka boli vždy rozhodujúce. A tak i naďalej sa stretávame s tým, že v prípade nevyhnutnej potreby veľkej sumy peňazí dával kráľ svoje príjmy i neskôr do prenájmu Židom. Po tejto stránke mal úzke vzťahy s finančnými podnikateľmi židovského pôvodu z Rakúska. Viacerí z nich sa potom usadili v Uhorsku a boli povýšení medzi uhorskú šľachtu. Napr. istý Žid menom Teka pôvodom z Rakúska získal v roku 1243 majetok v obci Čenkov pri Dunaji, pred rokom 1265 vlastnili Židia s nemeckými menami Ulvin, Nikkel a Oltman prenájomcovia kráľovského tridsiatku, teda cla, synovia Hennela niekdajšieho správcu kráľovskej komory panstvo Komárno. Iný komorský gróf Fredman získal pred rokom 1280 od kráľa Ladislava IV. dedinu Žiharec.

Tesné styky rakúskych a uhorských Židov dokazuje aj privilégium Bela IV. pre uhorských Židov z roku 1251, ktoré je vlastne len prevzatím podobného privilégia rakúskeho vojvodu Fridricha z roku 1244. Belo do Tatármi spustošenej krajiny pozýval nových osadníkov, medzi nimi i Židov. Aby ich prilákal, vydal pre nich uvedené privilégium. Keďže očakával najväčší príliv Židov z Rakúska, snažil sa im zaistiť rovnaké podmienky pre život, aké mali v Rakúsku. Podľa udelených výsad tvorili Židia osobitnú skupinu v rámci mestského obyvateľstva podriadenú priamo kráľovi, ktorý si ich nárokoval ako svoje vlastníctvo, resp. vlastníctvo ústredného hospodárskeho úradu–kráľovskej komory (*ad cameram et fiscum nostrum de iure spectare et pertinere dinoscuntur, 1490,*

Beatrix a Ján Korvín). Vzájomné spory medzi nimi nesmel súdiť richtár mesta, v ktorom bývali, ale len kráľ alebo ním poverený sudca-komorník. V sporoch medzi Židmi a kresťanmi svedecké výpovede platili len vtedy, ak medzi svedkami obžaloby bol aj aspoň jeden Žid. Boli zbavení povinnosti pohostiť kráľa. Pri obchodovaní v krajine sa na Židov vzťahovali tie isté mýtné výsady, ako na obyvateľov mesta, v ktorom bývali. Hoci Židom bolo zakázané vlastniť pozemky, za peniaze, vypožičané na základe písomnej dohody, mohli ich držať v zálohu a užívať dovtedy, pokiaľ nedostali dlžnú sumu späť. V dohodnutom termíne nevymenené zálohy nebolo od nich možné požadovať naspäť. Ak popierali, žeby od kresťana prijali niečo do zálohy, museli to potvrdiť prísahou na tóru. Text takejto židovskej prísahy, ktorá sa využívala v súdnych sporoch s kresťanmi je zachovaná v uhorskom zákonníku tzv. Tripartite Štefana Verbőczyho z roku 1526 v jeho 36. článku zvanom *Forma iuramenti Judeorum contra Christianos praestanti*:

§ 1 „Nech je všade navôkol známe, že Žid, ktorý chce zložiť prísahu, musí stáť naboso oproti slnku, odetý do krátkeho alebo dlhého pláštá a mať na hlave židovský klobúk a rukou sa dotknúť knihy zákona (zvanej tabuľa Mojžišova) [teda tóry] a takto hovoriť:

§ 2 „Ja M., Žid prisahám pri Bohu živom, svätom a všemohúcom, ktorý stvoril nebo a zem, more a všetko, čo je na ňom, že v tomto spore, v ktorom ma tento kresťan žaluje, som úplne nevinný a čistý. A ak som vinný, nech ma pohltí zem, ktorá pohltila Dátana a Abyrona (tito dvaja sa kedysi vzbúрили proti Mojžišovi). A ak som vinný, nech ma postihne obrna a malomocenstvo, od ktorého očistil prorok Elizeus Námana Sýrskeho a ktorým bol potrestaný Giezi, Elizeov syn (tento sa podľa Biblie dopustil klamstva, na základe ktorého sa finančne obohatil). A ak som vinný, nech ma postihne choroba, výron krvi, nech ma zastihne nečakaná smrť, nech mi moje telo a duša vyjdú navnivoč a nech nikdy neprídem do lona Abrahámovho. A ak som vinný, nech ma zničí zákon Mojžišov daný mu na hore Sinaj a nech ma prekláje každé písmeno z jeho piatich kníh. A ak táto moja prísaha nie je pravdivá a spravodlivá, nech ma zničí Adonaj a moc Božia. Amen.“

Táto prax prisahania Židov pred súdom sa zachovala v niektorých oblastiach až do 19. stor. Predstavovala na tomto fóre uznávaný dôkazový materiál.

Napriek ochrane panovníka, za čo museli platiť daň v peniazoch alebo v striebre, boli Židia neraz vystavení násilnostiam zo strany ostatných obyvateľov krajiny, o čom inak svedčia viaceré články tohto

priviléžia týkajúce sa trestov za poranenia či dokonca zabitie Židov alebo poškodzovania ich majetku,¹⁷ čo sa vtedy zrejme bežne vyskytovalo a to i napriek tomu, že sa tieto priestupky mali prísne trestať, ba aj richtár mesta, ktorý by nerešpektoval výsady Židov, mal byť ihneď zosadený z funkcie. Útok voči Židom sa považoval za útok voči kráľovskej komore. Uhorsko však v tomto smere nebolo nijakou výnimkou, veď svorne prvé zmienky o Židoch v Bratislave a Trnave vznikli v súvislosti s násilnosťami páchanými voči nim.

Židia však neboli v Európe nikdy v obľube. Známe sú pogromy, ktoré stíhali Židov v západnej Európe v súvislosti s hnutím krížových výprav koncom 11. stor., keď sfanatizovaná krížiacka luza pod vedením ľudových vodcov vyvražďila tisíce Židov v celom Porýní napr. v nemeckom Wormse im padlo za obeť okolo 500 mužov, žien a detí i napriek tomu, že im miestny biskup poskytol azyl vo svojom paláci. Francúzsky kráľ Filip August vyhnal v roku 1182 všetkých Židov z krajiny, neskôr sa síce vrátili naspäť, no v čase veľkého moru v Európe (1348) ich vo Francúzsku hromadne vraždili, keďže vraj otrávil studne a spôsobili šírenie epidémie. Ani v Anglicku s nimi nezaobchádzali v rukavičkách. Kráľ Richard Levie Srdce a jeho brat a nástupca Ján Bezzemok ich tiež kruto prenasledovali. Na konci 15. stor. zasa vyhnali vyše 100 000 Židov zo Španielska. Avšak ani samotní Židia popularitu veľmi nevyhľadávali. Ako rasová a náboženská menšina žili vždy stranou od ostatných, sami medzi sebou, vyhýbali sa styku so svojimi nežidovskými susedmi a prežívali život spôsobom seba vlastným pridržiavajúc sa tvrdohlavo svojich morálnych princípov a náboženských predpisov vydeľujúcich ich od svojho okolia. Podľa ich predpisov im bolo napríklad zakázané jesť spolu s nežidmi. Ani sobáš s kresťanmi sa veľmi nepraktizovali, čo však inak odmietala i katolícka cirkev z obavy pred odpadlivosťou. Ich zatvrdilosť vo viere všade vyvolávali nepriaznivú reakciu v radoch inovercov, keďže teológia židovskej viery, ich etnické zvyky a obrady sa

¹⁷ Ak kresťan Židovi spôsobí akékoľvek zranenie, vinník nech nám [i. e. kráľovi] zaplatí pokutu podľa zvyku kráľovstva, zranenému 12 hrivien striebra a náklady, ktoré vynaloží za svoje vyliečenie. Ďalej ak kresťan Žida zabije, nech je potrestaný spravodlivým rozsudkom a všetky jeho hnuteľnosti a nehnuteľnosti prejdú do našej [i. e. kráľovej] moci. Ďalej ak kresťan zraní Žida, avšak tak, že nepreleje jeho krv, nech nám zaplatí pokutu podľa zvyku kráľovstva, zranenému 4 hrivny striebra. Ďalej ak sa niekto opovážlivo vrhne na židovské školy, sudcovi Židov nech zaplatí poldruha hrivny.

javili v očiach väčšiny okolania ako príliš meravé, bigotné, mnohokrát nepochopiteľné. A práve nepochopenie a predsudky ponúkli živnú pôdu pre vznik rôznych povier v súvislosti so Židmi ako bola povera o rituálnej vražde alebo bájky o trávení studní Židmi.

Židov na dlhú dobu zbavili možnosti pozemkového vlastníctva. Prístupné im boli tak len určité druhy zamestnania. Boli vytisnutí i z možnosti živiť sa remeslom – slobodu vykonávať remeslo dostali u nás až v 19. stor. – preto sa zaoberali obchodom a peňažníctvom, respektíve, ako sa vtedy zvyklo hovoriť úžerou, lichvou, čo cirkev kresťanom zakazovala (III. lateránsky koncil roku 1179 vyslovene zakázal kresťanom venovať sa obchodu s peniazmi – v stredoveku bolo považované za nezlučiteľné s kresťanským učením požičiavať peniaze na úrok. Úrok voči človeku sa pociťoval ako nespravodlivosť. Podľa vtedajších názorov vyžadovanie úroku od požičaných peňazí sa pokladalo za úžeru, lebo platila zásada, že peniaze nemôžu plodiť peniaze.), a veritelia sú inak aj tak len zriedka obľúbení. Židia však boli užitoční ako bankári a obchodníci predovšetkým pre šľachtu a všetci mali ošoh z toho, že boli vynikajúcimi a vyhľadávanými lekármi. Boli preto viac–menej trpení. Vonkajším a najviditeľnejším prejavom vykazovania Židov (spolu so Saracénmi, teda moslimami) na okraj spoločnosti boli nariadenia, ktoré im prikazovali nosiť grafické znamenia na svojom odevu odlišujúce ich od svojho okolania. Prvé takéto nariadenie vydal už v roku 1233 kráľ Ondrej II., v ktorom sa však presnejšie nešpecifikovalo, akým spôsobom majú byť odlišení. Až tzv. Budínska synoda z roku 1279 stanovila, aby si Židia na svoj odev v oblasti srdca prišili kruh červenej farby. Bez tohto označenia sa nesmeli objaviť na verejnosti. Ak neboli predpísaným spôsobom označení, kresťania s nimi nesmeli obchodovať, pretože im hrozil cirkevný trest v podobe interdiktu, teda vyobcovania z cirkvi. (Izraeliti sa zasa mali označiť kruhom šafranovej farby.) Avšak osobitné predpisy prikazujúce Židom nosiť na svojom odevu odlišujúce znaky vydávali i jednotlivé mestá. Napr. v roku 1421 mesto Budín nariadilo, aby židia nosili červený kepeň s na pиаď veľkou žltou škvrnou a špicatý klobúk. Mesto Bratislava nútilo svojich Židov nosiť zasa „*pallium et capucium...quod vulgariter cuclya vocatur*“, teda plášť a niečo ako kuklu. Takýmto a podobnými opatreniami bol upravovaný život príslušníkov židovského vierovyznania v kresťanskej krajine.

Ako už bolo povedané, Židia boli v stredoveku považovaní za kráľových poddaných, mohli bývať len na jeho majetku, inde sa mohli usadiť

len vtedy, keď na to dal kráľ výslovný súhlas. Svedčí o tom nariadenie Žigmunda Luxemburského z roku 1393, v ktorom povoľuje mačovskému bánovi Mikulášovi Garajovi, aby do svojho mesta Kőszeg na západe Uhorska prijal Židov z Nemecka, Čiech alebo inde z cudziny, tam ich usadil, držal, súdil a chránil ich v ich náboženských a právnych obyčajoch a podľa ľubovôle s nimi zaobchádzal bez toho, aby do toho zasahovali iní úradníci ako napr. sudca Židov.

Pokiaľ ide o vnútorné usporiadanie života židovského spoločenstva, na čele židovskej komunity stál rabín (*rabi*), ktorý bol najvyšším náboženským predstaveným ich obce, v menších obciach vykonával zároveň aj funkciu učiteľa a sudcu. Sporné veci sa rozsudzovali na súdnej stolici zvanej *bethdin* za prítomnosti rabína spolu s ďalšími dvoma staršími spomedzi miestnych Židov podľa ich náboženských zákonov. Disponovali súdnou autonómiou, takže do ich rozhodnutí nemohol zasahovať nijaký sudca, len ak by sami zainteresovaní nepožiadali o intervenciu. Vtedy by prišiel rad na židovského sudcu, ale i v tomto výnimočnom prípade by tento človek nemohol sám vyniesť rozsudok, ale vec predložiť bethdinu a v jeho prítomnosti a pod jeho dozorom rozhodla židovská súdna stolica, ktorá zvykla zasadať v synagóge. V dôležitých veciach mohol súdiť len sám kráľ alebo jeho zástupca. Židovské obce, aspoň tie väčšie, boli vybavené najpotrebnejšími inštitúciami ako napr. *synagógou*, kde sa v sobotu a iné sviatky¹⁸ vykonávali ich náboženské obrady, potom rituálnymi kúpeľmi – *mikva*, vlastným cintorínom, ktorý, keďže jeho pôda bola považovaná za nečistú, nebýval situovaný pri synagóge, na týchto cintorínoch sa zvykli pochovávať i Židia z menších

¹⁸ Sviatok Nového roku (žid. nový rok začína v októbri, tento rok – 2005 – bude 4. 10. = 1. tišrej 5766) na zvaný *Roš Hašana* v znamení pokánia a navštevovania hrobov zosnulých, sviatok *Jom Kipur* (Hrozný deň), deň, ktorý mal každý stráviť v rozjúmaní, kedy sa mal každý kajať a hľadať zmierenie a odpustenie. Cyklus sviatkov na začiatku roka uzatváral sviatok zvaný *Sukot* – Sviatok stánkov, ktorý bol spomienkou na 40-dňové putovanie Židov do zaslúbenej zeme. Ďalším sviatkom je sviatok zvaný *Chanuka* – Sviatok svetiel – pripomienka víťazstva Makabejcov nad sýrskym panovníkom Antiochom Epifanom (167 pred Kr.). Slávi sa v čase kresťanských Vianoc. Najväčším židovským sviatkom je však *Pesah* (=prechod) trvajúci 7 dní (15. deň mesiaca Nisan). Slávi sa na počesť vyslobodenia z egyptského otroctva.

obcí a vzdialenejších lokalít. Ďalej sem patrí uviesť spoločnú dobročinnú pokladnicu s u Židov často rozšíreným pohrebným spolkom zvaným „svätý spolok“. Židia vždy veľmi dbali na vzdelanie svojich detí, takže negramotnosť u nich bola zriedkavá (Hádam práve preto Židia ako najvzdelanejšie spoločenstvo oddávna udávali smer pri napredovaní vedy a kultúry – vedci A. Einstein, S. Freud, hudobní skladatelia Offenbach, Strausovci, G. Gershwin, L. Bernstein, herci Hoffmann, Douglasovci, maliari M. Chagall ai.). Išlo predovšetkým o zvládnutie najpotrebnejších znalostí: ovládanie hebrejčiny (konverzačným jazykom Židov v strednej Európe bol tzv. *jidiš* – degenerovaná stredoveká nemčina s mnohými slovanskými prvkami), čítania a písania, niektorých modlitieb a poučenie vo svätom písme–tóre. No a na to boli potrebné školy. Ich existenciu v stredovekom Uhorsku spomína už spomínané privilegium Bela IV. z roku 1251. Vyšším typom židovských škôl boli tzv. *ješivy*, kde už odrastenejšia mládež získaval poučenie v židovských teologických záležitostiach, osobitne v talmude.

V stredovekom Uhorsku jestvovala veľmi stará židovská obec v Ostrihome, kde sa nachádzala osobitná židovská ulica (*contrata Iudeorum*, 1294). Taká existovala svojho času i v Budíne, kde sídlili Židia v najväčšom počte v Uhorsku, ďalej v Tate, Kőszegu a Kismartone ako i v Stoličnom Belehrade, Győri a Šoproni (i tu bola židovská ulica). Menšie židovské obce žili aj v Nagymartone, Kabolde a Pešti.

Najstaršou zmienkou o výskyte Židov na Slovensku je údaj zoborskej listiny z roku 1113, ktorá pri opise hraníc zoborského opátstva spomína v okolí Nitry akýsi židovský vrch (*mons Iudeorum*), na ktorom sa už v roku 1248 pripomína existencia židovského hradu (*castrum Iudeorum*), pravdepodobne opevnenej osady židovských obchodníkov. Uvedený doklad nás oprávňuje predpokladať, že Židia tu žili už i v 11. stor. Nitra bola totiž v tom čase centrom údelného kniežatstva resp. vojvodstva. Je známe, že držitelia tohto údelu sa často snažili o samostatnú politiku, čomu v hospodárskej oblasti zodpovedala razba vlastných vojvodských mincí, na ktorej mohli participovať i neskôr tu doložení Židia.

Významným centrom uhorského židovstva bola i stredoveká Bratislava, kde sa Židia síce spomínajú síce až v 13. stor., no podľa našej mienky tu žili iste už dávno predtým. Prvý doklad kladený medzi roky

1247–1287 sa nachádza v mohučskej pamätnej knihe–nekrológiu obsahujúcom zoznam židovských mučeníkov za svoju vieru, ktorých mená si pri príležitosti sviatkov pripomínali v niektorých nemeckých židovských obciach. Medzi týmito martýrmi sa spomína aj bratislavský „*rabbi Jonah a jeho druhovia*“. Prvý domáci doklad vznikol v súvislosti s vydaním kráľovského privilegia pre bratislavských hostov, z ktorého jedna pasáž sa dotýkala i židovskej komunity žijúcej na tomto mieste. Obsahuje rozhodnutie kráľa umožňujúce Židom užívať tie isté práva, aké mali tamojší hospiti, čo rozhodne vo vtedajších hostovských privilegiách nebola každodenná vec. Pôvodne žili Židia v Bratislave „*intra muros*“ teda vnútri mesta na viacerých miestach (napr. na mieste dnešnej Nedbalovej ulice sa v roku 1368 spomína tzv. *Judenhof*). V 15.–16. stor. tu jestvovala na mieste dnešnej Klobučnickej ulice i židovská ulica. Najstaršia synagóga sa spomína už v roku 1335. Miestni Židia si ju vtedy postavili v susedstve kaplnky cistercitov, ktorí sa na nich sťažovali pápežovi, že vraj hluk zo synagógy ich vyrušuje v rozjímaní. O židovských záležitostiach v Bratislave nás informujú aj osobitné písomnosti tzv. *Judenbuch*, alebo *Regestrum Judeorum* (od 1371). Po tom, čo v roku 1526 z mesta zo strachu pred Turkami ušli – kráľovná Mária vydáva v tom istom roku dekrét povoľujúci mestu predať majetky Židov, ktorí sa z mesta vystažovali – sa neskôr usadili na úbočí hradného kopca, ktorý vtedy patril šľachtickému rodu Pálfiocov. Tým boli položené základy neskoršieho židovského geta.¹⁹

Ďalším miestom s výraznou stopou po prítomnosti židovského elementu na území stredovekého Slovenska bola Trnava. Jedno z najstarších uhorských miest a zároveň už od svojich začiatkov i dôležité obchodné a remeselné stredisko prirodzene lákalo k usadeniu i židovských prisťahovalcov. Netradičnou formou je doložená prvá písomná zmienka o tunajšej židovskej komunite, o ktorej existencii pred rokom 1340 prináša svedectvo nápis na jednom zo židovských náhrobných

¹⁹ Slovo Ghetto (Getum, Getto) pochádza z Talianska, pôvodne to bola lokalita v Benátkach v štvrti Cannareio oddelená od okolia kanálom, takže tvorila izolovaný ostrov prepojený s okolím jediným mostom. V benátskom nárečí znamená toto slovo odlievanie. V stredoveku boli totiž práve tu sústredené huty a kovospracujúci priemysel benátskej republiky. Až v neskoršom období, keď bola výroba premiestnená na iné miesto, sem boli v 16. stor. vykázaní benátski Židia. Termín neskôr zovšeobecnel aj v iných jazykoch na označenie územia určeného na segregáciu Židov.

kameňov nájdených v roku 1862 pri rozoberaní tzv. Lovčickej alebo Seredskej brány. Na najstaršom z náhrobkov vraj bolo napísané: *Tu odpočíva stotočný človek, Izrael, syn rabína Chajima, ktorého zavraždili v noci na posteli. – Jeho smrť nech mu je vykúpením a Boh nech pomstí jeho krv. – V utorok 22. júla 1340.* Ďalšie náhrobky pochádzali z rokov 1370, 1390, 1391 a 1394. Žiaľ, dnes už nie je možné spomenuté údaje overiť, keďže kamene boli za slovenského štátu porozbierané a stratené. Trnavskí Židia bývali v stredoveku na osobitnej židovskej ulici (*platea Iudeorum*, 1556), ležacej v priestore dnešnej Dolnopotočnej ulice. Pohromy však stíhali trnavských Židov i v ďalšom období ich prítomnosti v meste, napr. v roku 1494 vraj v meste upálili asi 12 židov kvôli tomu, že údajne zavraždili malé dieťa, aby jeho krv použili pri svojich obradoch s nekvaseným chlebom. (Správu o tom máme z diela talianskeho humanistu A. Bonfiniho „Decades“ a z falošnej listiny napísanej v slovenskom jazyku miestnym pisárom Petrom Mlodeckým). A v roku 1539 po podobnom obvinení, na základe ktorého údajných vinníkov poslali na šibenicu, ich dali z mesta prostredníctvom nariadenia Ferdinanda I. vyhnáť. Vrátili sa sem až o 250 rokov neskôr v dôsledku tolerančného patentu Jozefa II.

Hoci bolo v neskoršom období Židom zakázané usadzovať sa v kráľovských banských mestách, v stredoveku tomu tak zrejme nebolo. V roku 1367 sa totiž v Banskej Štiavnici stretávame s osobou istého Žida menom Herbord (*Herword Jud*). Za vlády Mateja Korvína v Kremnici žil alebo odtiaľto pochádzal pokrstený Žid Michael Kremnitzer.

Z ostatných väčších miest máme ešte ojedinelé doklady o Židoch v Košiciach. Inak bola väčšina Židov na Slovensku v stredoveku sústredená v mestečkách juhozápadného Slovenska ako bol Devín, Pezinok, Šintava, Hlohovec, Vrbové, Skalica, Sereď a Trenčín.

Osudy uhorských Židov boli pohnuté po celé obdobie ich tunajšej existencie. Našli sa občas panovníci prejavujúci svoju náboženskú horlivosť zvlášť výrazným spôsobom. V roku 1360 napr. kráľ Ľudovít I. Veľký z rodu Anjouovcov vyhnal všetkých Židov z krajiny, keďže sa mu nepodarilo, podľa slov jeho kronikára Jána zo Šarišských Sokoloviec, uskutočniť zámer obrátiť ich na kresťanskú vieru: *„Horlil za spásu duší, preto túžil obrátiť na katolícku vieru Židov a chcel ich získať pre Krista. Keďže svoj zámer nemohol uskutočniť vzhľadom na zanovitú tvrdohlavosť Židov, z celej krajiny*

všetkých prepustil a prikázal ich vyhnáť. Ich majetkami a imaním nahromadeným pahlnou úžerou pohrdal ako blatom a nechcel ich vlastniť ani zhabať. Všetci Židia utiekli z Uhorska do Rakúska a Čiech, kde sa rozptýlili.“ Ľudovítovo nariadenie o vyhnaní Židov z krajiny (v Uhorsku ich bolo vtedy niekoľko tisíc) pochádzajúce z roku 1348 a realizované o 12 rokov neskôr bolo v súlade so spôsobom, akým európska verejnosť reagovala na veľkú morovú epidémiu, ktorá postihla v tom čase celú Európu a zapadala tak do celého duchovného rámca, aký vtedy v Európe panoval vo vzťahu k Židom. Vyhnaní Židia utiekli so svojím majetkom hlavne do Rakúska, Čiech, na Moravu prípadne do Poľska (bratislavskí do Hainburgu). Keďže sa však čoskoro vyprázdnila kráľovská pokladnica a hospodárstvo bez nich upadalo, panovník ich povolal naspäť. V tomto čase vznikol úrad židovského sudcu pre celú krajinu (*iudex Iudeorum*), menovaného z radov nežidov. Jeho úlohou bolo vyberať židovskú daň, brániť práva Židov proti prechmatom mestských vrchností, vymenúvať židovských sudcov do jednotlivých miest a pod. Koncom 14. stor. sa začínajú zavádzať tzv. židovské knihy (Judenbuch, alebo ako v Blave Registrum perversorum Iudeorum), do ktorých sa zaznamenávali peňažné transakcie medzi Židmi a kresťanmi. Boli v úschove mestských židovských sudcov.

Za vlády Žigmunda Luxemburského sa so Židmi v Uhorsku jednalo zdanlivo tolerantnejšie, keďže jeho nákladná zahraničná politika bola od židovského kapitálu veľmi závislá. V tom čase boli napr. výnosy z mesta Bratislavy prenajaté židovi Izákovi, ktorý svojím dlžníkom konfiškoval založené nehnuteľnosti, čo spôsobilo v meste útoky na Židov (1387).

Istý počet Židov sa do Uhorska a najmä na územie dnešného Slovenska dostal v 15. stor., keď ich v susedných Čechách a na Morave nemilosrdne vraždili pod v minulosti už osvedčenou zámienkou, že otrávil studne a zapríčinili čierny mor. Židia oddávna dbali na telesnú hygienu – prikazovali im to ostatne aj ich náboženské predpisy – okrem náboženských to malo aj svoje praktické dôvody – zmenšila sa im možnosť nakazenia sa infekciou. Svojmu okoliu sa však stali podozriví tým, že sa im epidémia vyhýbala. Oddávna voči nim prechovávaná nedôvera a zášť tak prispeli k tomu, že sa rýchlo stali terčom, obetným baránkom, na ktorom si okolie mohlo vyliat zlosť. Zvýšený príliv Židov primäl kráľ Mateja Korvína zriadiť úrad židovského prefekta (*praefectus Iudaeorum*), podriadenému priamo kráľovi, ktorého úlohou bolo sprostredkovať styk medzi židovským a kresťanským obyvateľstvom a zastupovať záujmy Židov na uhorskom dvore.

Menej priaznivý postoj voči židovskému obyvateľstvu zaujali panovníci z rodu Habsburgovcov vychovávaní v prísne katolíckom duchu nevelmi prajúcemu tolerancii voči iným vierovyznaniam. Cisár Maximilián II. (1564–1576) vydal banský poriadok, podľa ktorého sa Židia nesmeli usadiť v nijakom banskom meste a to dokonca až do vzdialenosti 7 míľ od jeho chotára, kvôli tomu, aby nemohli nakupovať a pašovať vyťažené drahé kovy. Nosenie žltého odznaku, predtým zrušené Jagellovcem Ľudovítom II. obnovil v roku 1551 kráľ Ferdinand I. Cisár Rudolf II. na nich uvalil dvojitú daň. Tieto židovské dane im potom stále viac zvyšovali. V roku 1593 platili osobitnú daň z hlavy a v roku 1596 daň za oslobodenie od povinnosti narukovať. Ferdinand III im v roku 1647 odňal i právo na prenájom cla a vyhlásil, že Židia nie sú účastní na právach krajiny, čím ich vlastne urobil bezprávnou masou. Na nariadenie cisára Leopolda museli Židia dokonca opustiť slobodné kráľovské mestá. Len preto, že ich v krajine trpeli do roku 1806 museli platiť tzv. krvný poplatok ročne 80 000 zlatých, do roku 1816 to už bolo 120 000, kým na konci storočia už 160 000.

V období po skončení stavovských povstaní a okupácie krajiny osmanskými Turkami pociťovala vyludnená krajina akútnu potrebu hospodárskej obnovy. V dôsledku tureckého panstva a vyslovene protizidovskej politiky bigotne katolíckych Habsburgovcov zostalo do 18. stor. v kráľovskej časti Uhorska len veľmi malý počet Židov. V čase Rákociho povstania ich počet nemohol byť väčší ako 4 000. V roku 1735 ich napočítali 12 000. Z nich len 35 % bolo domorodých Židov, teda takých, ktorí sa v Uhorsku narodili. Podľa súpisu vyhotovenom v tomto roku boli podľa uvedeného zamestnania zväčša povozníkmi, kníhviazačmi, liehovarníkmi, modrofarbiarmi, holičmi, árendátormi, garbiarmi, kupcami, podomovými obchodníkmi atď. V 18. stor. prichádza na naše územie zo susedných krajín veľký počet židovského obyvateľstva. Panovník Karol VI. vydal v roku 1726 nariadenie, podľa ktorého sa v Rakúsku mohol ženiť z každej židovskej rodiny iba jeden muž, a tak sa postihnutí presídľovali do Uhorska, najmä na západné a južné Slovensko a do mesta Bratislavy. Tieto tzv. [familiarantské zákony](#) sa začali o rok neskôr uplatňovať i na Morave, kde bolo dokonca stanovené, že v krajine môže žiť iba 5106 židovských rodín. A tak na územie Uhorska pribudli ďalšie tisícky (30 000) židovských prisťahovalcov – familiarantov, slobodných mladých Židov, ktorí sa tu poženili a aj usadili. Ďalším dôvodom pre sťahovanie Židov na Slovensko bolo ich vypovedanie z Čiech a Moravy v roku 1744.

Diskriminačnými opatreniami boli postihnutí i Židia v Sliezske, ktorí sa počas vojny o rakúske dedičstvo (1741–1748) správali nepriateľsky voči novej panovníčke. Preto mnohí utekali na Slovensko.

Župa	1735–1738	1787
Bratislavská	1996	6 612
Nitrianska	1925	10 038
Trenčianska	714	3 675
Oravská	29	357
Šarišská	308	2 436
Spišská	44	582
Zemplínska	542	6 370

Zo severozápadu prichádzajúce prvé veľké prisťahovalecké vlny nasledovala vlna prichádzajúca z východu, predovšetkým z územia Haliče. V polovici 18. stor. spomedzi európskych Židov žilo na poľskom a ukrajinskom území až 80 % a to vo veľmi biednych pomeroch, keď si svoje skromné živobytie nadobúdali podomovým obchodom a drobnou výmenou tovaru. Neustávajúci prílev židovského obyvateľstva z Haliče i v priebehu nasledujúceho storočia spôsobil, že do polovice 19. stor. vzrástol počet Židov na Slovensku z 33 000 v roku 1787 na 103 000 v roku 1846. Zatiaľčo súpis z roku 1787 nezaznamenal žiadneho Žida v 4 stoliciach (Tekov, Zvolen, Gemer, Hont), v roku 1846 už len v dvoch (Zvolen, Gemer). V tomto období naďalej prudko narastal ich počet najmä vo východoslovenských stoliciach. Kým v župách západného Slovenska (Bratislava, Nitra, Trenčín) vzrástol ich počet o 130% (z 21 na 48 000) vo východoslovenských župách (Spiš, Šariš. Abov, Zemplín) o 270% (z 10 na 40 000). V tomto období tvoril ich podiel na celkovej počte obyvateľstva Slovenska už 4,3%. Kvôli mestským zákazom prevažná väčšina prisťahovalcov sa usadila v dedinách. Jednu ich časť brali tolerantní zemepáni pod svoju ochranu, týmto platili daň ako poddaní a uznávali nad sebou právomoc panskej stolice. [\(Svojím priaznivým postojom k Židom boli známi napr. Esterháziovci v Galante, Pálffyovci – Mik. Pálffy vydal v roku 1714 pre Židov v bratislavskom podhradí výsadnú listinu, v roku 1689 uzavrel majiteľ Beckova gróf Pongrác dohodu so Židmi z Uhor. Brodu, podľa ktorej sa mali usadiť v N. Meste](#)

n/V, pričom im udelil viacero výsad). Kde mohli, prenajímali si menšie regálne práva od zemepánov (krčmy, mäsiarstva, pálenie liehu, mlynské právo apod) prípadne sa aktívne zúčastňovali tranzitného obchodu, najmä obchodu so zemepánskym obilím, vlnou či dobytkom. Ziskany kapitál uplatňovali potom pri poskytovaní pôžičiek ale najmä pri ovládnutí drobných výrobcov.

Úplne nový prístup k židom zaujal osvietenský panovník Jozef II., ktorý svojím tolerančným Židovským patentom z roku 1782 zrovnoprávnil židovskú menšinu s ostatným obyvateľstvom Uhorska. Za jeho vlády síce vyrúbili tzv. tolerančnú daň (za synagógu, cintorín, obchodovanie), resp. zrušili rabínsku súdnu právomoc, zakázali používanie hebrejčiny a jidiš (jazyk, ktorý vznikol zo stredovekej nemčiny s množstvom hebrejských slov a slov zo slovanských jazykov) vo verejných listinách a zaviedli pre Židov povinnú vojenskú službu ale zrušili znaky na odeve, povolilo sa im, aby sa s výnimkou banských miest usadili i v mestách, učili sa v kresťanských školách, súčasne si zriadili židovské ľudové školy s nemeckým vyučovacím jazykom a navštevovali univerzity (medicínu, právo). Súčasne s tým zakázal, aby tí Židia, ktorí za 10 rokov od vydania zákona nevychodia ľudovú školu, obchodovali, vykonávali remeslo a obrábali zem. A tak sa v blízkosti miest (ešte v roku 1787 žilo vyše 50% židovského obyvateľstva v osadách s menej ako 2 000 obyvateľmi) začali vzrúchať židovské náboženské obce, stavali sa nové synagógy, zakladali cintoríny, budovali rituálne kúpele–mikve, školy zvané ješivy. I táto liberálna politika okrem iných príčin, akou bol napr. hlad a bieda v Haliči resp. kozácke pogromy na Ukrajine spôsobila pokračovanie migračnej vlny Židov na východné Slovensko. Po tejto mohutnej imigrácii v 17.–18. stor. sa na Slovensku usadilo toľko Židov, že „Horné Uhorsko“ sa označovalo ako „uhorský Izrael“. Podľa sčítania ľudu bola v roku 1785 najväčšia židovská obec v Uhorsku v Bratislave a po nej židovská obec v Novom Meste nad Váhom.

To, že dodnes majú mnohí Židia práve nemecké mená je dôsledkom opatrení prijatých za vlády Jozefa II. Podľa zákona z roku 1787 museli totiž prijať namiesto doteraz používaných hebrejských mien, ktoré boli zakázané, mená nemecké. Bol dokonca zostavený zoznam mien, ktoré pripadali v tomto smere do úvahy. Bohatší Židia, ktorí boli schopní podplatiť skorumpovaných úradníkov, dostali vznešenejšie mená odvodené od kvetín alebo drahých kameňov (Rosenthal, Lilienthal, Edelstein, Saphir, Diamant). „Uzkoprofilové“ boli aj mená ako Kluger (múdry)

a Fröhlich (radostný). Najčastejšie sa však pridelovali mená ako Weiss, Schwarz alebo Gross, či Klein. Horšie bolo, ak sa našli zlomyseľní úradníci dávajúci chudobným Židov, ktorí si nemohli dovoliť kúpiť lepšie meno, priezviská ako Eselkopf (somárska hlava), Galgenstrick (gauer), Taschengregger (vreckový zlodej), Borgenicht (nepožičiavaj), či Schmalz (sadlo). Židia vykonávajúci kňazské funkcie, resp. pochádzajúci z kňazského rodu Levitov používajúci dovtedy mená ako Levi, Cohen, Kahn, Katz, si ich mali ponemčiť na Cohnstein, Katzman apod. Mnoho Židov dostalo meno podľa svojho bydliska – miesta narodenia (Brody, Landau, Horowitz, Dreyfuss (Trevír)).

K najväčšiemu rozkvetu židovstva došlo po roku 1867, kedy boli Židia zákonným článkom č. 17 plne zrovnoprávnení. Zrušila sa osobitná židovská daň. Umožnilo sa im usadiť sa kdekoľvek okrem banských miest. Mohli vykonávať akúkoľvek živnosť, vlastniť podniky, pôdu, navštevovať kresťanské školy. Museli však prijať občianske prímená. Osvietenské idey, ktoré tak zlepšili Židom život však prenikli i samotné židovstvo, aspoň jeho časť. V roku 1868 sa v Budapešti konal židovský kongres, ktorého dôsledkom bolo to, že sa uhorskí Židia rozdelili na dva prúdy: reformný (neologický) charakterizovaný snahou prispôbiť sa súčasnému vývinu vo svete, prípadne sa dokonca i asimilovať a ortodoxný, pridržiavajúci sa striktne starých zvykov a obradov. Rozdiel medzi ortodoxným a reformovaným Židovstvom sa týka náboženských praktík. V ortodoxných synagógach sedia ženy a muži oddelene, v reformovaných spolu. Ortodoxný rabín ma len tradície židovského vzdelania, reformovaní rabini často dopĺňajú svoje vzdelanie na univerzitách. Zatiaľčo ortodoxná bohoslužba je vedená v hebrejskom jazyku, reformovaná pripúšťa používanie aj iných jazykov. Reformovaní rabini prednášajú kázne v jazyku, ktorý je ich poslucháčom najlepšie zrozumiteľný. Reformovaní židia okrem toho používajú v kostole organ, menej prísne dodržiavajú stravovacie predpisy a predpisy o sobote–šabate (šábese), nie sú ani takí bigotní pri dodržiavaní množstva príkazov a zákazov.

Neskôr vznikol aj tretí smer zvaný status quo ante, ktorý sa nepripojil k ani jednému z predchádzajúcich dvoch prúdov. Napriek tomuto rozdeleniu však zostali dve tretiny Židov na Slovensku konzervatívnych, teda ortodoxných. Okrem toho na východnom Slovensku žili tzv. chasidi, náboženský smer, či skôr sekta v rámci židovstva (chasid – zbožný), ktorá sa začiatkom 18. stor. sformovala vo východnej Európe (Halič, Ukrajina, kde žila pred vojnou väčšina európskych Židov), prejavujúca

veselý postoj k životu i voči Bohu, čo sa prejavilo oi. i stavbou pestrých synagóg a farebných náhrobných kameňov. Ich centrom bolo v Hanušovciach. Koncom 19. stor. žilo na Slovensku najviac Židov na Zemplíne, v Nitrianskej a Abovsko–turnianskej župe. Pokiaľ ide o mestá v poslednej tretine 19. stor.nastal v súvislosti s im danou možnosťou zakúpiť si pôdu a vlastniť vlastný podnik príliv Židov do miest. Okrem Bratislavy sa najviac židovského obyvateľstva sústreďovalo v Galante, Seredi, Liptovskom Mikuláši, Dunajskej Strede a Novom Meste nad Váhom, v ktorých tvorili židia viac ako 50% všetkých obyvateľov mesta.

Obdobie po vzniku Československej republiky otvorilo pre Židov nové možnosti svojho rozvoja, ktoré i v plnej možnosti využívali. Hoci na Slovensku nepôsobila nijaká politická strana zastupujúca židovskú menšinu, aktivitu vyvíjali rôzne spolky (Aguda, Mizrachi), vychádzala židovská tlač a knihy. Židia sa zúčastňovali na kultúrnom živote. Sčítanie ľudu v roku 1919 našlo na Slovensku asi 139 000 ľudí židovského vierovyznania, z čoho asi polovica si zvolila aj židovskú národnosť, bolo to zhruba asi 4,7% všetkého obyvateľstva. Slovenské židovstvo bolo v tomto období silne poznačené následkami maďarizácie. Nástup fašizmu znamenal i na našom území zhoršenie postavenia Židov. Po vzniku Slovenského štátu sa poprijímali zákony radikálne obmedzujúce kvalitu ich života. Všetky židovské organizácie a spolky boli rozpustené a Ústredňa Židov bola jediná inštitúcia, ktorá mala zastupovať ich záujmy. 9. 9. 1941 vyšlo vládne nariadenie č. 198, tzv. **Židovský kódex**, ktorého 280 paragrafov urobilo zo Židov druhotriednych ľudí, doslova vyvrhelov spoločnosti. Kódex bol založený na rasovom princípe podľa vzoru nemeckých tzv. norimberských zákonov. Zakazoval a trestal akýkoľvek dôverný styk „árijca“ so Židmi. Na ich rozlíšenie na verejnosti a lepšie sledovanie sa opäť oprášilo už dávno zabudnuté rozlišujúce označenie – žltá hviezda. Židia nesmeli bývať na hlavných uliciach miest, navštevovať kultúrne zariadenia, prechádzať sa po parkoch, vlastniť a používať fotoaparáty, bycikle, telefón. Akúkoľvek korešpondenciu museli označovať hviezdou, cestovať im bolo povolené len v určitom čase a len vo vyznačených vozňoch a iba s povolením úradov apod.

Ich nepriaznivá situácia vyvrcholila začiatkom jari roku 1942, kedy si predseda vlády Vojtech Tuka a minister vnútra Šaňo Mach vynútili od vlády súhlas s vysťahovaním Židov za hranice. Od 25. marca 1942 dátumu vypravenia prvého transportu z Popradu až do októbra toho istého roku, kedy odišiel posledný 57. transport, vysťahovali zo Slovenska násilne

58 000 Židov. Z nich 38 s 39 006 osobami bolo dopravených do okolia Lublinu a zvyšných 19 transportov s 18 746 Židmi smerovalo do Osvienčimu. Za každého deportovaného Žida sa slovenská vláda zaviazala Nemec-ku zaplatiť 500 ríšskych mariek. Zahynuli takmer všetci. Doma prežila len malá časť tzv. „**hospodársky dôležitých**“ Židov. Časť utiekla za hranice a niektorým udelil prezident Tiso tzv. prezidentskú výnimku. Ďalšie tisíce Židov boli z tábora v Seredi deportované po okupácii Slovenska Nemcami v septembri 1944. Z nich sa po vojne vrátilo asi 20 000 ľudí. Mnohí z nich sa však zakrátko vysťahovali, predovšetkým do Izraela.

Pred vojnou žili Židia vo viac ako 2100 slovenských mestách a dedinách. Dnes žije na Slovensku podľa posledného sčítania ľudu 2 778 občanov židovského vierovyznania. Z najznámejších osobností židovského pôvodu žijúcich na našom území spomeňme bratislavského rabína Chatama Sofera, viedenského rabína Ajzeka Tirnau (koniec 14. stor.), maliara I. Weiner–Kráľa, E. Nevana, spisovateľa G. Vámoša, P. Straussa. V súčasnosti sú Židia na Slovensku organizovaní v Ústrednom zväze židovských náboženských obcí, ktorý dnes registruje 13 židovských náboženských obcí. Spomedzi nich je najpočetnejšia v Bratislave (má asi 800 osôb) a v Košiciach (700). Menšie komunity sú v Komárne, Galante, Dunajskej Strede, Nových Zámkoch, Trnave, Nitre, Žiline, Banskej Bystrici, Lučenci, Prešove, Michalovciach. V ďalších 15 mestách židia žijú alebo praktizujú náboženský život – Humenné, Bardejov, Giraltovce, Bánovce nad Bebravou, Senica, Vrbové, Nové Mesto nad Váhom, Piešťany, Hlohovec, Trenčín, Levice a Ružomberok. Židovská mládež je organizovaná v Československom zväze Židovskej mládeže. Od roku 1996 na pôsobí na UK Inštitút judaistiky.

P R A M E N E

Štátny archív Bratislava. Župa Bratislavská. Súpisy Židov (18.–19.storočie).

Štátny archív Bratislava. Židovské matriky.

Štátny archív Bratislava. Pobočka Trnava. Mestský úrad a notársky úrad v Trnave. Súpis cudzincov a Židov 1940.

Štátny archív Bytča. Oravská župa. Kongregačné spisy. Zoznam Židov usadených v Dolnom Kubíne. Súpis Židov na Orave (1843, 1845, 1846, 1847).

Štátny archív Bytča. Oravská župa. Daňové a účtovné písomnosti. Výkaz o počte Židov na Orave podľa obcí 1798.

Štátny archív Nitra. Župa Nitrianska. Súpisy Židov.
Štátny archív Nitra (Ivanka pri Nitre). Židovské matriky. Tekovská župa. Židia, Turci, Gréci a anabaptisti (Liber de Judeis, Turcis, Graecis et anabaptistis). Komárňanská župa. Súpisy Židov (1673–1814)

L I T E R A T Ú R A

- Acta Judaica Slovaca. Zborník vychádza v ročnej periodicite v Bratislave.
AUGUSTÍN, M.: Krátke dejiny Židov na Slovensku. Bratislava 1993.
BARKÁNY, E.–DOJČ, L.: Židovské náboženské obce na Slovensku. Bratislava 1991.
BÜCHLER, R.: Stručný pohľad na dejiny Židov na území Slovenska. Institut for advanced studies. D.N. Menasche 37850 Izrael.
FRANEK, J.: Kniha o židovskej kultúre, histórii a náboženstve. Bratislava 1993.
FRIEDMANN, D. : Geschichte der Juden in Humenné vom 13. Jahrhundert bis auf die Gegenwart. Humenné 1933.
GOLDBERGER, I.: Adalékok Zemplén vármegyze zsidóságának történetéhez. Sátoraljaújhely 1913.
GROSS, D. : A zsidóság letelepedésének első nyomai Pozsonyban. Híradó, 39, 1926, (28. 11), s. 274.
HOLÁK, J.: Niekoľko kapitol o právnom postavení Židov v stredoveku so zvláštnym zreteľom na pomery v Bratislave. Sborník Matice slovenskej, 13, 1935, s. 416-439.
JELÍNEK, J.–A.: Židia na Slovensku v 19. a 20. stor. Bratislava 1999.
KATZ, E. : Prvá stopa židovstva na Slovensku. Židovská ročenka 1957, s. 56–62.
KOHN, S. : A zsidók története Magyarországon I. A legrégebbi időkől a mohácsi vészig. Budapest 1884.
KÓNYA, B.–P–LANDA, D.: Stručné dejiny prešovských Židov. Prešov 1995.
KOVÁCS, F. : Adalékok a Pozsony zsidóság gazdaságtörténetéhez. In: Magyar Zsidó-oklevéltár, 4, s. 30-108, (1), s. 440-513.
MARSINA, R. : Das Judentum in der Slowakei im Mittelalter. In: Juden im Grenzraum. Eisenstadt 1993, s. 23–35.
Monumenta Hungariae Judaica–Magyar Zsidó oklevéltár I–XVIII. Ed.: A. Friss, B. Mandl, F. Kováts, F. Grünwald, S. Scheiber, J. Házi, Budapest 1903–1980.
SCHIK, L.: Zur Geschichte der Juden in der Slowakei und Podkarpatská Rus. Jüdisches Jahrbuch, Bratislava 1933–1934, s. 236–245.
SZÁRAZ, Gy. : Egy elöitélet nyomában. Budapest 1976.
ŠIMEKOVÁ, S. : Židia v právnych pamiatkach Uhorska za Arpádovcov. HČ, 48, 2000, 3, s. 401-416.
VENETIANER, L. : A magyar zsidóság története a honfoglalástól a világháború kitöréséig. Budapest 1922.
Židia v Bratislave. Zost. Peter Salner. Bratislava, Inštitút judaistiky FFUK, Ústav etnológie SAV, Židovská náboženská obec Bratislava, 1997.
www.jewishencyclopedia.com
www.zsido.hu – A magyar zsidóság története.htm

14. Nemci, Sasi, Flanderčania a Bavori

*Príchod. Úloha Nemcov pri europeizácii života starých Maďarov po bitke na Lechu. Nemecké resp. zákupné právo („ius Teutonicum“).
Centrá nemeckého osídlenia. Usadzovanie Nemcov v novoveku.
Nemci v 20. storočí.*

Nemci sú, lepšie povedané, boli na našom území – ak nepočítame Maďarov – v minulosti najpočetnejšou a najvýznamnejšou cudzou národnosťou. Prítomnosť nemeckého elementu v tomto priestore možno predpokladať už za čias Veľkej Moravy. Spôsobov ako sa sem Nemci vtedy dostali bolo viacero. Nachádzame ich tu napríklad v úlohe christianizátorov alebo obchodníkov, dá sa očakávať istý počet Nemcov ako vojenských zajatcov a písomne dosvedčený máme na Veľkej Morave i pobyt utečencov z Franskej ríše (Albgis, gróf Verinhar). Samotná výstavba prvého kresťanského kostola na našom území v Nitre, ktorý v roku 828 vysvätil salzburský arcibiskup Adalrám, sa dáva do súvisu s tamojšou existenciou nemeckej kupeckej kolónie. Inak nitrianskym biskupom bol od roku 880 známy Nemeček menom Wiching. Patrocinium svätého Emeráma patróna reznianskej diecézy, ktoré je spojené s rotundou na nitrianskom hradnom vrchu, možno s veľkou pravdepodobnosťou dať tiež do súvislosti s fransko–nemeckými kontaktmi staroslovienskej aristokracie.

Po rozpade Veľkej Moravy a príchode nomádskych kmeňov starých Maďarov bol kontakt s nemeckým etnickým priestorom prerušený. Opustené a zničené boli aj tie nemecké osady, ktoré vznikli v panónskom Zadunajsku v priebehu 9. stor. po dobytí Avarskeho kaganátu vojskami franského cisára Karola Veľkého. Po pár desaťročiach trvajúcej neistote sprevádzanej pustošivými vpádmi kočovníkov po celej Európe však znamenala ich definitívna porážka nemeckým cisárom Ottom I. a následná pacifikácia možnosť opätovného zasahovania nemeckého elementu do udalostí v tomto priestore.

Úloha Nemcov pri europeizácii života starých Maďarov po bitke na Lechu.

Staromaďarský kmeňový zväz sa dostal zdrvivou porážkou na rieke Lechu do veľmi nepriaznivej situácie, z ktorej jediným východiskom uchovávajúcim nádej na zachovanie ich etnika ako celku bolo kultúrne a civilizačné prispôsobenie sa európskym pomerom – ich europeizácia. V prvom rade to znamenalo prijatie kresťanstva a prevzatie európskych politických, hospodárskych a sociálnych štruktúr, ktoré ich tak pomáhali priblížiť a udržať v rámci stredoeurópskeho priestoru sa tvoriacej jednotnej západnej kresťanskej kultúry.

Na realizácii tohto cieľa významnou mierou participoval práve nemecký živel, ktorý sa tu začal objavovať už za vlády kniežaťa Gejzu (misia [Bruna zo St. Gallenu](#)), predovšetkým však počas panovania kráľa Štefana I. Nemci sem prichádzali vtedy zväčša po jednom, v menších skupinkách ako hostia a tvorili dôležitú časť formujúcej sa feudálnej vládnucej vrstvy. Nemeckí kňazi a mnísi – vedľa Slovanov a Talianov – hrali významnú úlohu pri obracaní Maďarov na kresťanskú vieru. Zasludnili celé kláštory ako napr. mnísi kláštora v nemeckom Altaichu ba koňbelske opátstvo. Jedným z najhlavnejších cirkevných radcov a diplomatov zakladateľa uhorského štátu kráľa Štefana, bol nemecký mních a opát v Pécvaráde, [Astriik](#), neskôr ostrihomský a kaločský arcibiskup. Z jeho nemeckého mena Ascherik sa utvorilo maďarské slovo „érsék“ – používané pre arcibiskupa. Aj v neskoršom období nachádzame mnoho Nemcov v cirkevných funkciách. Napr. opätom nitrianskeho opátstva na Zobore bol v roku 1111 Nemeč Gaufred, v Hronskom Beňadiku v polovici 14. stor. Nemeč Siffrid.

Nemenej významný bol podiel a úloha nemeckých hostov svetského pôvodu pri formovaní ranostredovekej štátnej organizácie. Napr. v sprievode prvej uhorskej kráľovnej, Gizely (dcéry bavorského vojvodu Henrika Svárlivého) sa do Uhorska dostali nemeckí resp. bavorskí rytieri, ktorí tu podostávali majetky a rýchlo sa pomaďarčili. ([Podľa tradície nemecký rod Herman sídliači vo Vašskej župe odvodzoval svoj pôvod z Gizelinho sprievodu, tak ako šopronský rod Kál](#)). Mali veľký podiel na potlačení známeho povstania veľmoža Kopáňa namiereného proti vláde Štefana I. Je v tomto smere príznačné, že zakladacia listina benediktínskeho opátstva v Pannonhalme z roku 1002 hovorí o povstaní Koppáňa ako o veľkom boji medzi Nemcami a Maďarmi ([seditio maxima](#)

[inter Theutonicos et Ungaros](#)). Uhorské pramene hovoria o tom, že na čele kráľovho vojska tiahnuceho proti Kopáňovi stál nemecký rytier Vencelín, a že veľmoži Hont a Poznan, podľa dokladu vraj nemeckého pôvodu, pasovali kráľa Štefana v súlade s nemeckým zvykom na rytiera. Ale s Nemcami sa veľmi skoro stretávame i pri obrane krajiny, už v 11. stor. Nemci usídlení v povodí rieky Krasna a Berettyó chránia prechod cez sedmohradské Karpaty v oblasti tzv. mezešskej brány vystavený stálym útokom východných nomádskych etníc. V roku 1052 potopil nemecké lode obliehajúce bratislavský hrad, nemecký vojak z tamojšej posádky Zothmund, maďarskou tradíciou zvaný „Búvár Kund“. Nemecké meno vojaka a aj iné doklady dovoľujú usudzovať, že toto významné pohraničné obchodné centrum malo nemecké obyvateľstvo už v 11. stor.

Ku koncu 11. stor., v roku 1074, prenechal uhorský kráľ Šalamún svojmu švagrovi, nemeckému cisárovi Henrichovi IV., Mošon a jeho okolie, ktorý ho dal zasa do léna nemeckým svetským a cirkevným feudálnym vlastníkom, medzi iným frízinskému biskupovi. Nemeckí zemepáni na tieto územia, ktoré dostali do svojho vlastníctva priviedli aj svojich osadníkov. Avšak táto osídľovacia snaha na západnom uhorskom pohraničí nebola nejako významná a nemala hlbšie dôsledky už len preto nie, že nemecké panstvo v okolí Mošonu trvalo len niekoľko rokov. Nemecké obyvateľstvo západného Uhorska po storočia sem presakovalo z Rakúska ako roľníci a mešťania v postavení hostov.

V polovici 12. stor. sa vydala zo západonemeckej oblasti, presnejšie povedané, z územia medzi Luxemburskom, riekou Moselou a stredným Rýnom veľká sťahovacia vlna, v dôsledku ktorej sa za vlády Gejzu II. v Uhorsku sformoval najväčší nemecký sídliskový celok, ktorý vznikol za éry Arpádovcov: oblasť Sedmohradska, kde sa v priebehu stredoveku sformovalo ich Spoločenstvo nazývané [Universitas Saxonum Transylvaniae / Saxones septem sedium terrae Transilvaniae](#) (meno Sas je však spoločným označením rozličných nemeckých elementov, poukazuje nie na miesto pôvodu, ale na osídlenie podľa tzv. saského práva). Sem pristahovaní Nemci sa usadili hromadne na juhu Sedmohradska v asi 140 km dlhom páse od západu na východ s centrom v okolí dnešného mesta [Sibiu](#). Túto oblasť neskôr nazývali „Altland“, teda Stará zem. Ako [Flan-drenses](#) ich spomína medzi rokmi 1192–1196 listina pápežského legáta. V roku 1224 získali ([hospites nostri Theutonicis Ultrasilvani](#)) od Ondreja II. významné privilégium, tzv. [Andreanum](#), zabezpečujúce im istý stupeň územnej autonómie, ktorú v súdnej oblasti reprezentoval vlastný

sudca sídliači v Sibiu (Hermannstadt).²⁰ V Sedmohradsku sa však Sasi usadili aj do iných lokalít. Ešte v 12. stor. vznikli tri nemecké sídliskové enklávy na severe: v okolí mesta **Bistrica** (Nösen), obvod Királyi (*districtus Kirali*) a okolie banského mesta **Radna** (jedna z najvýznamnejších strieborných baní v Uhorsku). O niečo neskôr prišli osadníci zo stredného Rýna aj na Spiš, kde utvorili sídliskový základ neskoršej autonómnej inštitúcie Spoločenstva spišských Sasov (*Universitas Saxorum de Scepus*). Významné výsady im udelil v roku 1271 kráľ Štefan V. V týchto dvoch pohraničných regiónoch (na Spiši a v Sedmohradsku) usadení Nemci mali za úlohu – spolu s dávnejšie tu žijúcimi Slovákami, Maďarmi, Sikulmi a vtedy presakujúcimi Rumunmi – zaľudniť, skultivovať neobývané alebo riedko obývané oblasti, okrem toho ich angažovali aj ako pohraničných strážcov.

Ďalší súvislejší ostrov nemeckých osadníkov vznikol v stredoveku na dolnom Hornáde. Koncom 12. stor. totiž prišli Nemci do tunajších 10 dedín patriacich uhorskej kráľovnej (na území Slovenska k nim patrili Perín a Kechnec), aby tu utvorili samosprávne územie tzv. Vižoľský komitát (*Regine hospites de Prouincia Noui Castris scilicet Teutonicis de X villis*). Na rozdiel od predchádzajúcich dvoch regiónov sa tunajší Nemci čoskoro asimilovali.

Nemecké osídľovanie pokračovalo i v 13. stor. Ba jeho intenzita sa ešte stupňuje. V roku 1211 usadzuje Ondrej II. do juhovýchodného cípu Sedmohradska, (*terra Burza*) tzv. *Barcaság*, nem. *Burzenland* (širšie okolie Brašova), zo Svätej zeme vytlačený rád nemeckých rytierov, s tým, aby ochraňovali hranice krajiny a vyvíjali aktivitu pri christianizácii s Uhorskou susediacich Kumánov. Mali sa stať akousi bariérou proti ich prenikaniu na uhorské územie. Kráľ ich vybavil rôznymi výsadami, aby

²⁰ Na území Sibinského županstva vzniklo v 14. storočí sedem (spolu so Sibiu osem) stolíc: Szászváros, Szászsebes, Szerdahely, Újegyház, Nagysink, Segesvár, Kóhalom a hlavná stolica Sibiu. V údolí rieky Küküllő vznikli dištrikty Medias (Medgyes) a Selyk. Osobitý dištrikt bol na severe sedmohradska so sídlom v Bistrice. Roku 1402 pripojil Žigmund Luxemburský Medias a Selyk k Szászföldu. Za kráľa Mateja sa tento územný útvar sedmohradských Sasov sformoval na jednotné spoločenstvo Sasov – politickú, správnu a súdnu inštitúciu slobodných sedmohradských Sasov, čo pretrvalo až do roku 1876.

im túto prácu uľahčil.²¹ Rytieri spočiatku rozvinuli úspešnú aktivitu: stavali hrady, povolali nemeckých osadníkov, ba rozšírili moc uhorského kráľa i na teritórium susedného Kumánska a Valašska. Potom však neoprávnene zaujali kráľovskú pôdu, chceli dokonca, tak sa to aspoň niekedy interpretuje v historiografii, vyčleniť celé toto im k dispozícii dané územie z rámca Uhorského kráľovstva vyhlasujúc ho za pápežovo léno. V skutočnosti sa obrátili na pápeža so žiadosťou o zriadenie samostatného archidiakonátu nezávislého na sedmohradskom biskupstve. Pápež v roku 1224 vydal štyri buly, v ktorých prijal rád nemeckých rytierov do vlastníctva apoštolskej stolice (*in ius et proprietatem apostolice sedis...et beati Petri*). Bola to pápežská exempcia najvyššieho stupňa, akou okrem rytierov v Uhorsku disponovali už len pannohalmské opátstvo a rytierske rády templárov a johanitov. Samo osebe neznamenovalo výsostné právo na územie ale v prípade ohraničeného teritória ležiaceho na okraji krajiny so samostatným cirkevným obvodom a vlastným vojskom mohla poslúžiť ako právny základ k ich osamostatneniu. Aby to až tak ďaleko nedošlo, kráľ ich odtiaľ v roku 1225 radšej vyhnal. Nepodariť sa im teda to, čo uskutočnili približne v rovnakej dobe na pobreží Baltu – utvorenie vlastného rytierskeho štátu, ktorý sa neslávne preslávil decimovaním tamojších pohanských Prusov.²² V roku 1250 však usadil Ondrejov syn Belo IV. na južné uhorské hranice do tzv. Severinského banátu iný rytiersky rád – nemeckých Johanitov, ktorým dal za úlohu pridelené územie zaľudniť novými osadníkmi pochádzajúcimi mimi hraníc Uhorského kráľovstva. Teraz mu však už museli dopredu zložiť prísahu vernosti.

Ondrej II. inak veľmi presadzoval cudzincov, najmä Nemcov a Talianov, do najvyšších krajinských funkcií. Jeho manželka Gertrúda pochádzajúca z nemeckého kniežacieho rodu v **Merane** priviedla do Uhorska početný sprievod Nemcov. Jej brat Bertold bol istý čas arcibiskupom v Kaloči, ďalší brat Ekbert dostal od kráľa do daru územie na Spiši,

²¹ Mohli tam stavať hrady a mestá z dreva, nemuseli platiť nijaké dane, od poplatkov mali oslobodené aj trhy, polovicu z nájdeného zlata a striebra si mohli ponechať a sedmohradských vojvodov nemuseli pohostiť. Podriadení boli iba kráľovskej súdnej právomoci, cirkevne zasa priamo rímskej kúrii, za to mali obraňovať hranice proti Kumánom, mali sa snažiť kristianizovať tak týchto ako aj iné národy na druhej strane Karpát, a podľa možnosti sa usilovať aj o presadzovanie uhorskej moci v tomto priestore.

²² Rád nemeckých rytierov mal v 13. stor. svoj „*domus Theutonica hospitalis sanctae Mariae*“ aj v Malženicach.

ktoré v roku 1209 pripadlo spišskému prepoštovi **Adolfovi**, nemeckému vychovávateľovi kráľovnej Gertrúdy s predpokladom, že naň privedie nových osadníkov. Tak sa na Spiši začiatkom 13. stor. realizovala ďalšia vlna nemeckého osídľovania. (Od Adolfa a jeho sestry pochádzal významný spišský rod **Brezovickovcov–Berzeviciovcov**). Domáca aristokracia však s neľúbosťou hľadela na preferovanie cudzincov na kráľovskom dvore, obeťou jej sprisahania sa stala samotná kráľovná, ktorú v roku 1213 zavraždili. Podľa svedectva ruských letopisov bolo vtedy okrem Gertrúdy zabitých mnoho Nemcov.

Veľké sťahovanie Nemcov v 12.–13. stor. do východnej Európy nazývané niekedy i výrazom „nemecká kolonizácia“ musíme striktné odlíšiť od dobových snáh Nemeckej ríše orientovaných smerom na východ, tzv. *Drang nach Osten*. Nemeckých roľníkov, remeselníkov, obchodníkov nepodnietila k odchodu na východ výbojná politika nemeckého cisára, nepôsobili tu ako jej predvoj, piata kolóna, ale k sťahovaniu ich prinútili objektívne príčiny, akou bol demografický pretlak medzi na tú dobu husto obývanou západnou Európou a riedko osídlenými priestormi Európy východnej, s tým súvisiaci nedostatok pôdy a z toho vyplývajúce schudobnenie tamjšieho roľníctva. Nemeckých roľníkov a remeselníkov pozývali panovníci stredovýchodnej a východnej Európy – medzi nimi i uhorskí kráľi – z vnútropolitických a hospodárskych príčin, ako mierumilovných osadníkov. Teda nielen Uhorsko sa stalo cieľom usadzovania sa nových osadníkov. Ešte skôr ako sem, sa sťahovanie Nemcov realizovalo v oblastiach na západ od nás, na Moravu a do Čiech, významným centrom nemeckého osídlenia sa stalo Sliezske, čo má význam i pre naše súvislosti, pretože práve Sliezske sa stalo medzistanicou v sťahovaní Nemcov na naše územie. Nemci prenikali neskôr i do Malopoľska. Nájdeme ich i v Pomoransku. Platí pritom zhruba pravidlo, že čím viac na východ, tým menej Nemcov sa na tomto dosídľovaní fyzicky zúčastnilo.

Avšak obdobie, ktoré je najviac späté s príchodom Nemcov nielen na Slovensko ale do celého Uhorska, to je predovšetkým 13. stor., hlavne jeho druhá polovica, a potom storočie štrnásťte, kedy sa vo väčšej miere ako predtým, teraz už programovo, osídľovali ľudoprázdné priestory novými osadníkmi - hosťami. Pokiaľ ide o územie Slovenska, na samom počiatku 13. stor. sa udialo prisťahovanie Nemcov do hontianskych Sebechlebov, spreď roka 1241 pochádza usadenie Nemcov v blízkej Krupine a takmer s istotou sa prepokladá ich výskyt v Banskej

Štiavnicí. Z iných lokalít spomeňme Trnavu a Starý Tekov s dokladmi na prítomnosť nemeckých hostov v roku 1238 resp. 1240. Proces však nadobúda na intenzite po zničujúcom vpáde Tatárov (1241-1242), ktorého výsledkom bolo spustošenie a vyludnenie mnohých častí krajiny. Iniciátorom zakladania nemeckých osád, hlavne v prípade lokalít mestského charakteru a s výskytom drahých kovov, z ktorých sa neskoršie vyvinuli slobodné kráľovské a banské mestá, je v období po tatárskom vpáde i naďalej panovník. Uvedomujúc si stav, do akého sa krajina dostala sem hromadne povoláva nových osadníkov. Svedčí o tom tvrdenie samotného kráľa, nachádzajúce sa v listine, ktorou v roku 1268 daroval nemeckým rytierom z rakúskeho Mödlingu Röslovi a Sibridovi dedinu Dvory nad Žitavou. Hovorí v ňom nasledovne: *„Keď predčasom z Božieho dopustenia vpadli do nášho kráľovstva Tatári a svojou barbarickou divosťou ho spustošili, potom, ako z väčšej časti boli jeho obyvatelia zabíjani alebo odvedení (do zajatia), a Uhorsko, predtým plné ľudí, na mnohých miestach bolo privedené na pustatinu, sme sa snažili kráľovským nariadením povolávať ľudí zo všetkých končín sveta, tak roľníkov ako aj rytierov, aby vyludnenú zem pozbavenú jej obyvateľov znovuzaludnili. A tým, ktorí na naše pozvanie sem prišli žiť, sme dali pôdu a majetky, iným zasa dôchodky, každému jednému podľa toho, ako to vyžaduje jeho postavenie.“* Situácia sa však koncom 13. stor. a predovšetkým v storočí 14. mení, stále viac sa pri dosídľovaní prejavuje vlastná aktivita teraz už významnej vrstvy súkromných pozemkových vlastníkov z radov šľachty, ktorí v snahe zvýšiť príjmy zo svojho majetku, získanom štedrými donáciami predchádzajúcich kráľov, ho zaludňujú novou pracovnou silou a tak lepšie zefektívňujú jeho nevyužitý potenciál.

Uhorskí panovníci sa snažili nájsť v obyvateľoch vznikajúcich miest oporu voči mocenským ambíciám domácej šľachty, ktorej moc najmä v druhej polovici 13. stor. neobyčajne vzrástla. Za prísľub vernosti dostávajú noví prisťahovalci rozsiahle privilégia zabezpečujúce im priaznivé podmienky pre ich život na novom mieste. Samozrejme i na druhej strane ani mestá nemohli mať záujem na tom, aby sa krajina zmietala vo vnútorných rozbrojoch a tak prirodzene podporovali ústrednú kráľovskú moc ako jedinú možnú záruku svojho ďalšieho rozvoja. Napr. spišskí Nemci významne pomohli Karolovi Róbertovi v jeho víťaznej bitke zvedenej v roku 1312 proti odbojným Omodejovcom a Matúšovi Čákovi Trenčianskemu, za čo sa im kráľ odmenil obnovením ich výsad. V samotnej výsadnej listine z roku 1271 sa spomína krv, ktorú

preliali za kráľa. S vernosťou sčasti alebo úplne Nemcami osídlených miest však môže počítať kráľovská moc aj proti vonkajšiemu nepriateľovi. Na kruhopise pečate sedmohradských Sasov môžeme čítať nápis „*ad retinendam coronam*“ (na obranu (kráľovskej) koruny). V polovici 13. stor. oddiely rakúskeho vojvodu Henricha a po ňom moravského markgrófa Přemysla Otakara, neskoršieho českého kráľa viackrát obsadzujú rozvinuté obchodné mesto a kľúč od západnej brány Uhorského kráľovstva – Šopron. Nemeckí a maďarskí obyvatelia mesta napriek tomu zostali verní uhorskej korune. Keď sa v roku 1276 v dôsledku zrady mesto dostalo opäť do rúk Přemysla Otakara, podmaniteľ si ako rukojemníkov vzal so sebou deti najpoprednejších mešťanov. Jednako, keď sa oddiely Ladislava IV. Kumánskeho v novembri 1276 objavili pod múrmi mesta, Šoprončania pod vedením richtára mu otvorili mestské brány, uprednostniac vernosť krajine pred osudom svojich detí. Kráľ oceňujúc sebaobetovanie mešťanov v roku 1277 obdaril mesto viacerými výsadami. Obyvatelia Šopronu dostali meštianske právo a boli im udelené také hospodárske výsady, ktoré posunuli vývoj mesta ďalej dopredu.

Nemecké resp. zákupné právo („*ius Teutonicum*“)

Noví osadníci disponujúci zväčša statusom hostov latinsky zvaní *hospites*, čo bola osobitná sociálno-právna kategória obyvateľstva, so sebou prinášali do krajiny nové právne zvyklosti a obyčaje, ktorých súhrn známy pod názvom *ius Teutonicum* resp. *ius Saxonum* obsahoval podmienky na základe, ktorých sa odvíjal ich ďalší život na novom mieste. Toto právo, nazývané občas aj právom zákupným, a na západe emfyteutickým, vyjadrovalo nový právny vzťah k pôde a nový model usporiadania pozemkového fondu sídliska (tzv. *lân*), ktorého zavádzanie malo rozhodne progresívny dopad na hospodárenie tej-ktorej lokality ale i na život jednotlivca a preto ho neskôr preberajú i dediny s domácim obyvateľstvom žijúce dovtedy na zvykove tzv. slovanskom práve. Systém, akým prebiehalo osídľovanie (lat. *locatio*) podľa nemeckého práva bol zhruba nasledovný: Zemepán snažiaci sa efektívne zúžitkovať svoje rozsiahle, dosiaľ však hospodársky nevyužívané a zalesnené majetkové komplexy a zvýšiť tým svoje príjmy (pôda bez ľudí, totiž, preňho nemala nijakú cenu), uzavrel dohodu s človekom, pramene ho nazývajú šoltýs (*scultetus*, *advocatus*, *fojt* – takíto podnikavci pochádzali často z radov

mešťanov už jestvujúcich nemeckých miest), ktorý sa podujal realizovať jeho myšlienku v praxi, teda zhromaždiť ľudí a založiť na jeho majetku novú dedinu. Často za tým cieľom cestoval do susedných krajín. Aby sa mu to podarilo a nemal ťažkosti so získaním nových osadníkov, zemepán v zmluve zaručil novoprichádzajúcim hostom, ako sa vtedy takíto ľudia často označovali, daňovú úľavu, slobodu, voľnosť (preto sú na východnom Slovensku mnohé dediny založené na nemeckom práve disponujúce na začiatku daňovou voľnosťou nazývané *Voľa*) na niekoľko, spravidla 16 rokov, čím sa zohľadňovali veľké nároky na prácu a čas potrebný na vyklčovanie, vyrúbanie (preto sa takto vzniknuté dediny nazývajú aj *Porubami*) lesa, postavenie domov a založenie novej dediny (lat. *plantatio*). Nôvum oproti dovtedajším pomerom znamenalo i to, že po uplynutí spomenutej lehoty (odtiaľ pochádza aj názov takýchto dedín, *Lehota*) platili obyvatelia takéhoto sídliska presne stanovenú peňažnú daň, prípadne naturálne dávky, čím sa do istej miery obmedzilo ich svojvoľné zvyšovanie zemepánom. Okrem toho nemali nijaké robotné povinnosti. Dôležitým právom pre osadníkov na nemeckom práve bola aj slobodná možnosť disponovania so svojim majetkom. Aby neškodoval ani šoltýs a mal záujem na realizácii tejto osídľovacej akcie, dostal od zemepána možnosť stať sa v dedine dedičným richtárom, s právom vykonávania nižšieho súdnictva a s právom na presne určenú sumu peňazí plynúcu zo súdnych poplatkov a pokút. Navyše dostal aj právo na vlastnú krčmu, mäsiarstvo a mlyn. Toto sú základné princípy, na báze ktorých boli zakladané a dosídľované v priebehu druhej polovice 13. stor. a počas celého 14. stor. viaceré lokality dedinského charakteru na území Slovenska.

Hovoril som náročky o sídliskách dedinského rázu, keďže nemecké právo sa niekedy diferencuje podľa stupňa významnosti udelených výsad toto právo sankcionujúcich na právo dedinského a mestského typu. Zároveň sa hovorí aj o mestských výsadach, hoci v 13. stor. nebolo, okrem Gelnice, ani jedno privilégium adresované mestu, všetky spomínajú ako adresáta hostov príslušnej lokality. V skutočnosti sú to teda skôr hostovské výsady. Samotné privilégia vychádzali z nemeckého právneho poriadku. Poznáme jeho dva hlavné varianty. Právny okruh severonemeckého, magdeburského práva a právo juhonemecké, norimberské. So sťahovaním jeho užívateľov na východ sa rozširovalo i toto právo. V domácom prostredí však boli oba právne systémy v prevažnej miere adaptované, upravované na miestne pomery. Vznikli tak miestne

práva v Čechách těšínske, jihlavské, kutnohorské, v Uhorsku budínske, stoličnobelehradské, krupinské, spišské. V južnejších oblastiach dominoval systém norimberského práva, v severnejších zase magdeburského. Magdeburské právo u nás užívali napr. spišské mestá, ďalej Trnava, Krupina, Podolíneč. Norimberské: Bratislava, Budín, Košice, Banská Bystrica, Komárno. V súvislosti s udelením mestských výsad treba zdôrazniť, že dátum ich udelenia neznamena vznik príslušnej lokality, ako sa to niekedy myslí. Udelenie výsad, mestských práv totiž neznamena založenie mesta. Len novú etapu v jeho vývoji. Nemci považovaní za mestotvorný element sa totiž prevažne usadzovali v už existujúcich sídliskách, trhových lokalitách, križovatkách ciest osídlených už dávno domácim obyvateľstvom, mnohé z nich boli dôležitými administratívnymi a obchodnými centrami už v 9. stor. (Nitra, Starý Tekov).

Centrá nemeckého osídlenia

Počas trvania tzv. nemeckej kolonizácie (čo je termín nepresný, išlo v prevažnej miere o dosídľovanie) sa našom území sformovali tri geografické oblasti vykazujúce vo svojej toponymii hromadnejší zásah nemeckého etnika. Na západe to bol región približne medzi Bratislavou, Trnavou a Malými Karpatmi, ďalším územím bola stredoslovenská banská oblasť a v jej rámci tzv. Hauerland, čiže kremnicko-pravniansky nemecký jazykový ostrov a na východe za takúto oblasť možno považovať už spomenutý Spiš s predĺžením do Šariša a Abova.

Pustošenie tatárskej jazdy, boje o tzv. babenberské dedičstvo prebiehajúce i na juhozápadnom Slovensku spojené s vpádmi českých ťažko-odencov zo susednej Moravy sa v druhej polovici 13. stor. negatívne prejavili predovšetkým v sídliskovom obraze Bratislavskej župy. Do vyľudnených lokalít však čoskoro začali prúdiť húfy nových osadníkov. Prichádzali zo susedných rakúskych krajín a Bavorska ale i sekundárne zo Zadunajska, ktoré bolo rovnako tak zasiahnuté nemeckým osídľovaním ako územie bratislavskej župy. Infiltrácia nemeckého živlu pokračovala s nezmenenou intenzitou i po celé 14. stor. Nemeckí osadníci sa síce zaoberali prevažne poľnohospodárstvom, no v dedinách situovaných na úbočiach Malých Karpát, najprv dôkladne prebádaných prospektorskou činnosťou ohľadom výskytu drahých kovov rozvinuli do masovej miery pestovanie viniča, ktorým je táto oblasť známa až doteraz. Najvýznamnejším centrom Nemcov v malokarpatskej oblasti

bola samozrejme Bratislava a Trnava, ďalej to boli mestecká ako Pezinok, Modra, Sv. Jur. V stredoveku však prítomnosť Nemcov zasiahla aj do oblasti Záhoria a severnej časti Žitného ostrova.

Ďalším regiónom na Slovensku, o ktorom môžeme tvrdiť, že bol v stredoveku zasiahnutý prílivom väčšieho počtu nemeckých osadníkov je širšie teritórium stredoslovenskej banskej oblasti. V užšom význame však súvislejší zásah nemeckého osadníctva postihol len kraj medzi Nitrianskym Pravnom (Deutsch Proben) a Kremnicou, pre ktorý sa v nedávnej minulosti (od 30. rokov 20. stor.) zaužívalo pomenovanie **Hauerland**, pretože viaceré nemecké obce tohto kraja majú vo svojom názve koncovku hau, označujúcu spôsob jej vzniku, teda vyklčovaním lesa (Handlová=Krikerhau, Tužiná=Schmiedshau, Sklené=Glaserhau, Lúčky=Hanneshau, Nová Lehota=Neuhau atď.). Centrami tejto oblasti boli spomenuté N. Pravno a Kremnica, obe založené začiatkom 14. stor., čo je aj začiatkový dátum vzniku nemeckého osídlenia celého tohto regiónu. Tunajšie výdatné ložiská drahých kovov, ktoré vo svojich útrobach ukrývali horské masívy stredného Slovenska boli hlavným lákadlom priťahujúcim skupiny podnikavých nemeckých prospektorov na tieto miesta (okolie Ban. Štiavnice, Kremnice, Ban. Bystrice). No nie všetky lokality boli na banskú činnosť vhodné. Nemci zároveň osídľovali, tak ako to vlastne bolo na celom našom území zvykom, i lokality, ktoré sa stali strediskami pre širšie okolie buď svojou prirodzenou ústrednou polohou (Krupina) alebo prostredníctvom funkcie administratívneho centra (Zvolen), čo bolo vzhľadom na obchodné a remeselné aktivity prichádzajúcich hostov veľmi dôležité. Rozsiahle zalesnené a neobývané priestory stredného Slovenska však zároveň zúžitkovávali i poľnohospodárskou činnosťou podľa nového tzv. nemeckého práva. No obce, ktoré na ňom vznikli alebo ho neskôr prevzali nemuseli byť osídlené a vo veľkej väčšine prípadov ani neboli nemeckým elementom, keďže miestne zdroje pre príliv tohto živlu neboli neobmedzené – na rozdiel od malokarpatskej oblasti, susediacej s nemeckým etnickým priestorom. V takýchto prípadoch sa často stávalo, že jediným Nemcami v týchto obciach bola len osoba ich lokátorov, zakladateľov (šoltýsov) a ich najbližších rodinných príslušníkov, ktorí pochádzali väčšinou z radov nemeckých mešťanov okolitých miest.

Pokiaľ ide o bližšiu etnickú špecifikáciu novoprišlých hostov v tejto oblasti, dá sa tvrdiť, že ich etnicita sa líšila jednak podľa polohy jednotlivých geografických regiónov a jednak z hľadiska časového horizontu ich

príchodu. V južných častiach stredného Slovenska, ktoré boli zasiahnuté vlnou nemeckého osídľovania už od začiatku 13. stor. sa označujú výrazom Sasi (*Saxones*). Takto výslovne v Sebechleboch, Krupine, Banskej Štiavnici a neskoršie (po 1241) i v Banskej Bystrici, kde sa však presťahovali sekundárne zo Zvolena (Altsohl) (svedčí o tom jej názov Neosolium, Neusohl), a podľa kontextu možno saský pôvod prisúdiť i obyvateľom Sásy, Dobrej Nivy a Babinej. Oblasť tzv. Hauerlandu medzi Kremnicou a Nemeckým Pravnom sa na základe jazykovej analýzy spochybňujúcej na výskume nárečového materiálu pokladá za oblasť zmiešaného výskytu bavorských a východostredonemeckých (sliezske) jazykových prvkov s tým, že severná časť má v sebe viac sliezskeho ako južná, kde, iste pre blízkosť Kremnice, odkiaľ vychádzala osídľovacia aktivita, prevažovali bavorské vplyvy. Horná Trenčianska a Turiec s nie príliš početným nemeckým osídlením vykazujú sliezske súvislosti. Ohľadom Liptova disponujeme viacerými náznakmi svedčiacimi o jeho osídľovaní Sasmi zo susedného Spiša.

Centrom a miestom odkiaľ sídliskovo vyžaroval nemecký živel pre celú širšiu oblasť východného Slovenska a priľahlé regióny Liptova a Gemera bol **Spiš**. Jeho príchod sem sa dial spočiatku v kráľovskej ríži a zabezpečoval obranné potreby krajiny. Všeobecne sa síce predpokladá, že príchod Nemcov na Spiš sa časovo kryl s príchodom Nemcov do Sedmohradska, teda, že spadá ešte do obdobia vlády kráľa Gejzu II. (1141-1161), no niektorí jazykovedci (E. Schwarz) posúvajú dobu ich príchodu ku koncu 12. stor. Bolo to však pomerne riedke osídlenie, ktoré aj tak asi zdecimoval tatársky vpád, najväčší príliv Sasov na Spiš sa udial bezprostredne po tatárskom vpáde. Nemci na Spiši sídliači na kráľovskej pôde tvorili osobitné samosprávne spoločenstvo (*Univesitas Saxorum*, začiatkom 14. stor. k nemu patrilo 44 lokalít, neskôr sa tento celok pretvoril na Zväz 24 spišských miest), na ktorého čele stál ich vlastný sudca, gróf (*comes Saxonum*) sídliači v Levoči, hlavnom meste provincie, a súdiaci všetky ich spory, ako sa hovorí v texte privilégia, ktoré im udelil v roku 1271 kráľ Štefan V. podľa ich práva a obyčajov, užívali teda úplnú súdnu a správnu autonómiu. Mali si možnosť voliť vlastných farárov, dostali slobodnú možnosť rybolovu a poľovačky, kľčovania lesov a ich zúžitkovania vo svoj prospech a významnú výsadu hľadania dolovania drahých kovov a mnohé iné koncesie, ktoré umožnili spišským Nemcom za niekoľko 10-ročí urobiť z tohto kraja jeden z najrozvinutejších regiónov nielen v Uhorsku ale i v celej strednej Európe.

Pôvod spišských Nemcov sa na základe jazykového rozboru ich dialektu zachovaného v stredovekých prameňoch hľadá v strednom Porýní s medzistanicou v Sasku (presnejšie na východ od Sály). No týka sa to predovšetkým Nemcov na strednom Spiši. Aj to len ich jadra, ktoré bolo inak početne nie veľmi významné a po polovici 13. stor. doplnené saskými osadníkmi. Nemci však nepoznajú geografické vymedzenie Stredný Spiš. Podľa ich členenia sa Spiš delí na Horný a Dolný. Horný Spiš sa rozprestieral na území dnešných okresov Poprad, Kežmarok, Stará Ľubovňa, Levoča a sever okresu Spišská Nová Ves). Nemecké obyvateľstvo tejto časti Spiša sa zaoberalo hlavne remeslami, obchodom a poľnohospodárstvom. Osídlenie dolného Spiša (zahŕňa oblasť Slovenského rudohoria s centrom v Gelnici, Smolníku a Dobšinej) je, zdá sa, už časovo neskorším javom a vykazuje okrem stredospišských i bavorské črty. Bolo motivované predovšetkým snahou o zúžitkovanie bohatého rudného bohatstva ukrývajúceho sa v jeho lesoch. Dobývala sa tu železná ruda, striebro, meď, antimón a ortuť. Oblasť Dolného Spiša sa niekedy, najmä Nemcami, nazýva aj *gründlerská*, či valdbürgerská a jeho obyvatelia *gründleri*, valdbürgeri podľa ich prevažujúceho baníckeho zamestnania. Pokiaľ ide o severný Spiš, ten bol tak ako dolný osídľovaný od konca 13. a v 14. stor. už len na základe súkromnej aktivity miestnej šľachty, a z jazykovej stránky nesie jeho osídlenie znaky sliezskeho jazykového vplyvu.

Zo Spiša však smerovalo nemecké osídľovanie i do okolitých žúp – Šariša, Gemera a Liptova, a to predovšetkým do častí s ním susediacich. Účasť nemeckého živlu zo Spiša možno okrem sídlisk mestského rázu ako Ružomberok, Dobšiná, Prešov, Veľký Šariš alebo Sabinov, predpokladať najmä v procese zakladania dedín na nemeckom zákupnom práve nazývanom v tých končinách príznačne aj právom spišským, ktoré vznikali už výlučne v súkromnej ríži miestnych pozemkových vlastníkov v dovtedy neosídlených horských oblastiach Šariša (osady toryského dištriktu), Liptova (Hybe, Važec, Východná) či Gemera, kde bolo ostatne veľkým lákadlom pri zakladaní nových nemeckých osád nepochybne i tamojšie rudné bohatstvo (Ochtiná, Betliar atď.).

Za obdobie najväčšieho rozsahu nemeckého osídlenia na Slovensku možno považovať druhú polovicu 14. stor. Na základe výskumu predpokladám, že do konca 14. stor. jestvovalo na Slovensku asi 450 lokalít, ktoré boli zasiahnuté prítomnosťou príslušníkov nemeckej národnosti, čo je približne 14% všetkých dovtedy osídlených lokalít (3000). Pokiaľ

ide o absolútny počet Nemcov v danomj čase u nás, odhady sa pohybujú medzi 125–250 000, čo bola zhruba štvrtina všetkého obyvateľstva Slovenska. Počnúc od tohto obdobia nastáva v nemeckom osídlení pozvoľný regres, spôsobili to jednak rôzne vojnové udalosti. Napr. vpády husitov na Slovensko (v dôsledku vpádu husitov bola napr. zničená Skalica, kde okrem piatich zahynuli všetci tamojší Nemci, počas prítomnosti husitskej posádky v Trnave sa odsťahoval bohatý nemecký patriciát do iných nemeckých lokalít v Uhorsku (Eisenstadt v Šopronskej), svoje urobili i protiturecké vojny, stavovské povstania či pohromy iného druhu, ako boli požiare, epidémie, významnou bola i skutočnosť, že Nemci usadení v mestách nemali prirodzený príliv a možnosť doplnenia svojich radov z bezprostredného okolia, ktoré malo vo väčšine prípadov slovenský etnický charakter. Okrem toho, do konca stredoveku sem už neprišla nijaká väčšia vlna nemeckých osadníkov. A Slováci postupne stále viac a viac vytlačali Nemcov z ich pozícií, kde sa začali presadzovať i v mestskej samospráve. Hoci Nemci sa tomu úporne bránili, magistráty, cechy prijímali v mnohých mestách často diskriminačné opatrenia znemožňujúce prístup do nich príslušníkom nenemeckých národností. (V roku 1518 vyčíta uhorský kráľ Ľudovít II. Nemcami ovládanému bankskému mestu Kremnici, aby povolilo v meste kupovať domy aj Hungarom a Bohemom.) Tento proces však nebol len slovenským špecifikom ale bol typický pre celé uhorské pomery.

Usadzovanie Nemcov v novoveku

Upadajúce pozície nemeckého patriciátu v uhorských mestách našli v neskoršom období významnú oporu v novom panovníckom rode, ktorý od roku 1526 zasadol na uhorský trón, pôvodom nemeckých Habsburgovcov centralizačne riadiacich krajinu zo svojho dvora vo Viedni. Vidno to najmä v počínaní dvorských úradov v prospech nemeckého etnika v stredoslovenských bankských mestách. V rokoch 1602–1604 navštívil banksobystrický mediarsky podnik dvorský vizitátor Hans Steinberger. S nevôľou zistil, že osadenstvo podniku je takmer všetko slovenské a že dokonca takmer všetci nižší odborníci a strední úradníci (banksí dozorcovia, majstri v hutách, šafári) sú Slováci. Všetci 6 dozorcovia v baniach boli napr. Slováci. S ich prácou bol síce spokojný, ale napriek tomu navrhol, aby miesto nich priviedli Nemcov z Tirolska, kde baníctvo upadalo. V správe pre dvor doslova napísal: „Pri obsadzovaní dozorcov radím,

aby sa na osov nemeckej národnosti dosadzovali Nemci, lebo Slovákov je už beztak priveľa.“

V 16. stor. prišli na juhozápadné Slovensko z Moravy **habáni** inak nazývaní aj **novokrstenci**, či **anabaptisti** náboženská sekta pridržiavajúca sa vo svojom živote učenia Thomasa Münzera a žijúca v prísne disciplinovanej komunite vyznávajúcej spoločnosť majetku a práce. Habáni pochádzali pôvodne z nemeckých krajín, Švajčiarska a rakúskeho Tirolska, no za rušných čias nemeckej sedliackej vojny boli odtiaľ nútení utiecť, a ako náboženski exulanti sa uchýlili na Morave. Z Moravy prešli i na susedné Záhorie. V roku 1546 sa usadili v Sobotišti, o dva roky neskôr v Brodskom, v roku 1588 zasa vo Veľkých Levároch, kde v súlade s ich zásadami kolektívneho života vytvorili spoločné sídla „dvory“. Preslávili sa ako veľmi zruční remeselníci, predovšetkým hrnciari. Práve oni priniesli na naše územie technológiu fajansy, 2-násobného vypaľovania keramiky pri vysokej teplote s bielou cínovo-olovnatou glazúrou, ktorú ozdobovali v súlade so svojou vierou len rastlinným ornamentom. No vyznali sa i v iných remeslách. Súdobý doklad o tom podáva výrečné svedectvo. Ide o odpoveď pána moravských Vizovic Melichara Dóczyho z roku 1640 na žiadosť trenčianskeho magistrátu o vyslanie zručných remeselníkov na opravu krovu miestneho kostola. Dóczy sa ospravedlňuje, že im nemôže vyhovieť a dodáva: „Remeselníci dobří novokřtenci z těchto krajín vyšli, odešli do království uherského, kterých tam v několika místech dosti jest a jak se domnívám, žeby v tej věci lípe rozuměli a takový krov na témž chrámě páně spravili a vyzdvihli.“ Rozpad habánskych spoločenských princípov a individuálnym obohacovaním sa vyvrcholil v roku 1685 zrušením spoločného majetku. Ešte v roku 1687 bolo na západnom Slovensku 7 habánskych centier (Sobotište, Veľké Leváre, Dechtice, Košolná, Moravský Sv. Ján a Častá). No sobášením s okolitým obyvateľstvom a rodinnými zväzkami sa Habáni postupne asimilovali.

Vyhnanie Turkov koncom 17. stor. vojskom vedeným Habsburgovcami zloženým z vojakov rôznych národností, prevažne však nemeckej, prinieslo zasa isté oživenie v etnickej skladbe Uhorska. Vyľudnenosť časti krajiny oslobodenej z tureckého panstva urobila nevyhnutným nové osídľovanie. Pri osídľovaní vychádzali Habsburgovci a aj cirkevní a svetskí magnáti a to nielen nemeckého pôvodu z vtedy sa šíriacej hospodárskej filozofie merkantilizmu, resp. z dobovej zaľudňovacej politiky rakúskeho kamealizmu charakterizovanej heslom „*Ubi populus, ibi obolus*“,

teda, „Kde sú ľudia, tam sú peniaze“, (pri osídľovaní pohraničnej oblasti Dvorskou vojenskou radou sa prirodzene uplatnilo i vojenské hľadisko, záujmy boja proti Turkom). Uhorské stavy na krajinskom zhromaždení v rokoch 1722–23 prostredníctvom známeho zákonného článku č. 103 spoločne žiadali od kráľa povolenie na to, aby mohli do krajiny pozvať z nemeckej ríše, prípadne z drážav Habsburgovcov slobodných ľudí akéhokoľvek stavu a postavenia, ktorým sľúbili zodpovedajúce občianske slobody. Tak chceli zabezpečiť hospodárske povznesenie tohto územia. Ľudský materiál vzali odtiaľ, kde bol k dispozícii v najväčšom rozsahu a kde mal najlepšie odborné vedomosti, teda z oblastí v dôsledku náboženských rozbrojov a vysokých daní pustnuteho vyludneného západného Nemecka. Išlo prevažne o katolíckych Nemcov.

Prvé sťahovanie Nemcov sa začalo už na konci 17. stor., hneď po oslobodení Budína od Turkov. Počet nových prisťahovalcov vtedy však ešte nebol veľký. Hromadnejšiemu príchodu Nemcov bránili pretrvávajúce vojny jednak v Uhorsku (proti Turkom, Rákociho povstanie) i v ostatnej Európe (francúzsko–nemecká vojna, vojna o španielske dedičstvo, severná vojna). Väčší rozmach nadobudlo nemecké osídľovanie len od 20. rokov 18. stor., kedy sa stali bezpečnými cesty vedúce na uvoľnené teritória, a i habsburský dvor obrátil pozornosť na vnútorné pomery krajiny. Tak sa 18. stor. stalo storočím nemeckého osídľovania vo vyludnenom Uhorsku, predovšetkým v jeho ústredných častiach, ktoré po odchode Turkov pociťovali intenzívne nedostatok obyvateľstva.

V priebehu uvedeného obdobia sa sformovali sa 4 oblasti, ktoré sa stali cieľom intenzívnejšieho nemeckého prieniku. Prvé tri boli výsledkom osídľovacej aktivity súkromných pozemkových vlastníkov. Ide o: 1. Centrálnu časť krajiny (župy Peštianska, Fejérska, Vesprímska, Ostrihomská) s centrom v Budapešti. 2. Juhovýchodné Zadunajsko (Tolnianska, Baraňanská, Šomodská) známe v nemeckej literatúre ako tzv. „*Schwäbische Türkei*“. 3. Východné Uhorsko (Satmárska župa). 4. Oblasť južného Uhorska (Báčka, Banát) a jej nemecké osídlenie boli výsledkom osídľovacej politiky štátu a prebiehalo v jeho réžii.

Ale menšie skupiny Nemcov sa dostali i na naše územie. V prvej polovici 18. stor. sa zopár nemeckých rodín usadilo v dnešnom Močenku a v oblasti dolného toku Váhu a Nitry. Ich nové obyvateľstvo však čoskoro podľahlo asimilácii. Významnejšia nemecká enkláva, ktorá sa zachovala až do 20. stor., sídlila od roku 1786 v Sládkovičove (Nemeckom Diósegu). Dostala sa sem z aktivity panovníckeho dvora, ktorý novým

prisťahovalcom udelil viaceré výsady. V rovnakom období sa odohral i príchod Nemcov do šarišského Solivaru. Spomenúť treba i prisťahovanie nemeckých rodín na majetky kamaldulského kláštora v Lechnici (Červenom Kláštore) predovšetkým do Lechnice v súvislosti so zrušením rehole a skonfiškovaním jej majetku Jozefom II.

Špecifickým druhom osídľovania realizovanom v 18. stor. bolo zaľudňovanie lesných oblastí Malých a Bielych Karpát a vznik drevorubačských osád dejúce sa v súlade s už spomenutou merkantilistickou politikou habsburského dvora usilujúcou sa hospodársky využiť i nevyužívané lesné priestory. Na čistinách tunajších lesov vznikli drevorubačské osady, do ktorých prišli nemeckí drevorubači a lesníci pochádzajúci z horských krajov Rakúska (u nás sa im ľudovo hovorilo hulzhokári z nem. slova holzhaker=drevorubač).

Sťahovanie Nemcov pokračovalo v menšej miere i v 19. stor. Neuspôsobilo však významnejšie zmeny v etnickej skladbe obyvateľstva. Najvýznamnejším výsledkom nemeckého sťahovania v 18.–19. stor. bolo sformovanie najpočetnejšej vetvy uhorských Nemcov, tzv. **švábov**. (Švábmi ich nazývali nie kvôli tomu, že jedna ich časť sa sem prisťahovala naozaj zo Švábska (Satmár) ale preto, že územie na juh od Budína oslobodili od Turkov švábske vojenské oddiely grófa Ľudovíta Bádenského („*Türkenlouis*“), a z jeho vojakov pochádzali prví osadníci). Z celkového počtu Nemcov, ktorí žili v Uhorsku v čase rakúsko–uhorského vyrovnania – 1,9 mil. Pochádzalo 63,1%, teda 1,2 mil. Práve z radov týchto prisťahovalcov a len 701 000, teda 36,9% Nemcov sa sem prisťahovalo v staršom období.

Pokiaľ ide sťahovanie Nemcov na Slovensko v 19. stor., tak ako v iných oblastiach juhovýchodnej Európy i u nás bolo motivované zakladaním menších priemyselných podnikov. V tomto období u nás vznikli početné sklárne (napr. v Lednických Rovniach), železné hámre a vysoké pece (napr. v Jozefova Huta, dnešné Zemplínske Hámre pri Snine). Nemeckí odborníci a robotníci sem v tejto súvislosti prišli najmä z oblastí Sudet. Iná skupina Nemcov, Sasi, sa v roku 1858 prisťahovala do Čermian pri Nitre po zakúpení majetku tamojšieho nemeckého grófa. V tomto období vzniklo aj niekoľko dcérskych sídel nemeckých hulzhokárov z Malých a Bielych Karpát i v pohorí Považského Inovca, na východ od Piešťan (osada Dastín). Na samom konci 19. stor. bola Nemcami dosídlená zemplínska obec Michalok pri Vranove nad Topľou. Prišli sem v roku 1899, čím sa táto lokalita stala najmladším Nemcami dosídleným sídliskom

na Slovensku. Pochádzali z východnej Haliče, kam sa dostali začiatkom 19. stor. presťahovaním z Tachova v českých Sudetoch.

Nemci v 20. storočí

Osud Karpatských Nemcov, tak ako osud ostatných nemaďarských národností Uhorska koncom 19. a začiatkom 20. stor. ovplyvnila veľmi negatívne stupňujúca sa maďarizácia. Kým v roku 1880 žilo na Slovensku ešte 220 000 Nemcov (10% vtedajšieho obyvateľstva), do roku 1921 ich počet klesol na 140 000 (čo bolo necelých 5% tunajšej populácie). Preto i pre Nemcov na Slovensku znamenal vznik Československej republiky možnosť slobodného rozvoja, hoci treba priznať, že i napriek tejto skutočnosti prejavovali veľmi silné hungarofílske tendencie, čo bolo dôsledkom maďarizácie, úspešne zavŕšenej najmä v radoch inteligencie a v hospodársky silnejších vrstvách. Orientácia na Uhorsko bola intenzívna najmä na Spiši. Promaďarské smery sa podarilo zatlačiť do úzadia v priebehu 20. rokov kontaktom so sudetskými Nemcami. Karpatskí Nemci sa mohli realizovať predovšetkým v školskej a kultúrnej oblasti (Deutscher Kulturverband), v ktorej im nový štát snažiaci sa o oslabenie maďarského vplyvu poskytol veľkorysú finančnú i organizačnú pomoc. I preto sa počet karpatských Nemcov opäť mierne zvýšil (v roku 1930 150 000 v tom však treba zaradiť i niekoľko tisícok židov, ktorí sa prihlásili k nemeckej národnosti). Politicky sa organizovali v rámci tzv. *Zipser Deutscher Partei*, ktorá svoju (podotýkame, že promaďarskú a irredentistickú) činnosť obmedzovala len na oblasť Spiša. Významnejšie pre osud Nemcov bolo založenie *Karpathendeutsche Partei* (1928), ktorej cieľom bolo zjednotenie všetkých Nemcov na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Pod vedením jej predsedu Franza Karmasina sa otvorene postavila do závesu politiky Henleinových sudetonemeckých nacionalistov. A negatívne tak svojím úsilím o rozbitie Československej republiky zasiahla do tunajšieho diania. Nemecká národnostná menšina na Slovensku tak bola zatiahnutá do politiky škodiacej záujmom ľudu, s ktorým po celé stáročia zdieľala spoločný osud. Treba však povedať, že nie všetci Nemci na Slovensku boli prívržencami fašistickej politiky hitlerovského Nemecka. Menšia časť tejto národnostnej menšiny sa postavila na stranu demokracie a rasovej tolerancie. Nie vždy sa však na to bral ohľad. Mnoho neprávostí a krvavých excesov na nemeckom obyvateľstve sa udialo počas tzv. SNP. Bol to akýsi druh odplaty za krivdy

spáchané republikou nemeckými prisluhovačmi Hitlera. Smutné je, že si našli nesprávneho adresáta, bezbranných civilistov. 29. augusta 1944 vystrieliť partizáni v Sklenom 190 mužov od 16 do 60 rokov. O pár dní neskôr v Ružomberku zastrelili nemeckého majiteľa továrne a jeho 12 spolupracovníkov, v neďalekom Bielom Potoku 164 nemeckých civilistov, po jednom–dvoch strieľali Nemcov z nemeckých dedín Turca a hornej Nitry. 30. augusta zlikvidovali vo Vyhniach tábor detí z rodín postihnutých bombardovaním Porúria aj s ich vychovateľkami. V Banskej Štiavnici zasa na stanici pozabíjali 83 Nemcov, z ktorých 60 pochádzalo z neďalekých nemeckých dedín Veľkého Poľa a Píly.

V novembri 1944 väčšina Nemcov (asi 120 000 z celkového počtu 150 000) z obáv pred prichádzajúcou Sovietskou armádou opustila Slovensko. Časť odišla sama z vlastnej iniciatívy. Zväčša ich však evakovali nemecké úrady. No v dôsledku chaotických vojnových pomerov sa nepodarilo odšťahovať všetkých. Tí, ktorí odišli, sa usadili dočasne v Sudetoch alebo v Rakúsku a Nemecku. Po skončení vojny sa asi 30 000 z nich chcelo vrátiť naspäť do svojich domovov, čo sa im však zväčša nepodarilo, boli sústredení v internačných táboroch. Práve v súvislosti s pokusom o návrat jednej zo skupín evakuovaných karpatských Nemcov sa odohrala v noci z 18. na 19. júna 1945 jedna z najtragickjších udalostí tejto etapy slovensko–nemeckého spoluzitia, keď bolo príslušníkmi petržalského pešieho pluku pri Přerove na Morave postrieľaných 265 nemeckých mužov, žien a detí pochádzajúcich z Janovej Lehoty a Dobšinej.

Väčšina tých Nemcov, ktorí ostali na Slovensku, musela po skončení vojny násilne opustiť republiku na základe protinemeckých Benešových dekrétov, zbavujúcich Nemcov všetkých občianskych práv. Avšak konkrétne rozhodnutie o vysídlení Nemcov nebolo svojvoľným nariadením samotného Beneša. Opieralo sa o rozhodnutie Postupimskej konferencie víťazných veľmocí (17. júla – 2. augusta 1945), na základe ktorého mali byť z Poľska, Československa a Maďarska presídlení do Nemecka. V tomto období boli na Slovensku sústredovaní v tzv. odsunových táboroch (Petržalka–Kopčany, Nováky, Krompachy, Poprad), kde čakali na transfer do Nemecka. Samotná realizácia transferu prebehla na základe „*Smerníc pre sústavný odsun Nemcov zo Slovenska*“ Povereníctva vnútra z 26. 3. 1946. Priebeh vystahovania pozostával vlastne z troch častí: 1. Výberu osôb a ich evidencie, 2. Sústredenia osôb a ich vystrojenia, 3. Zo samotného transferu. V zmysle smerníc výber osôb na odsun

robili okresné národné výbory. V smerniciach sa stanovilo, že z odsunu majú byť predbežne vyňaté osoby považované za nepostrádateľných odborníkov, vrátane ich rodinných príslušníkov. Určovali, že každá jedna osoba si okrem obuvi a odevu môže zobrať so sebou na cestu ešte prikrývku, balík s hmotnosťou 70 kg, vrátane potravín na 7 dní a 1000 ríšskych mariek. Zdôrazňovalo sa, že odsunovou jednotkou je rodina. Samotný transfer realizovaný po železnici sa začal 30. apríla 1946 z tábora v Kopčanoch. A do konca októbra 1946 bolo vo viac či menej pravidelných transportoch (celkovo 27), v ktorom v každom z nich bolo cca po 1200 ľudí, zo Slovenska vyvezených celkovo 32 450 osôb nemeckej národnosti. Transporty smerovali do americkej okupačnej zóny Nemecka. Zvyšok, čo zostal, predpokladá sa, že šlo takmer o 30 000 osôb (podľa hlásenia ŠtB žilo v roku 1949 na Slovensku 27 324 Nemcov, o rok neskôr sa však pri sčítaní obyvateľstva prihlásilo k tejto národnosti len 5 179 ľudí), predstavoval bezprávnú masu, ktorú okrem občianskych práv obrali aj o jej majetok a ktorá bola vystavená všeobecnému opovrhnutiu, čomu dopomohla aj vtedajšia komunistická propaganda označujúca všetkých Nemcov za fašistov.

Rehabilitácie sa karpatskí Nemci dočkali až po nežnej revolúcii, keď v roku 1991 SNR prijala vyhlásenie, ktorým uznala zásluhy karpatských Nemcov a ospravedlnila sa za ich vyhnutie. Obnovila sa ich spolková a kultúrna činnosť (V roku 1990 vznikol v Medzeve, sídlisku s najväčším počtom príslušníkov nemeckej menšiny na Slovensku, Karpatonemecký spolok združujúci slovenských Nemcov. Delí sa na 5 oblastných skupín (Bratislava, Hauerland, Horný Spiš, Dolný Spiš a údolie Bodvy – Medzev) s cca 3000 členmi), vychádza im mesačník (Karpatenblatt) a ako súčasť SNM funguje múzeum kultúry karpatských Nemcov. Na Slovensku pôsobí v súčasnosti asi 12 folklórnych súborov, usporadúvajú sa kultúrne podujatia, Karpatskonemecký deň v Bratislave, Spišské dni v Kežmarku apod. Podľa posledného sčítania obyvateľstva v roku 2001 sa k nemeckej národnosti na Slovensku prihlásilo 5 406 ľudí. Skutočný počet Nemcov sa však odhaduje na 15–20 000, mnohí z nich sa totiž doteraz boja prihlásiť k svojej národnosti, prípadne sa asimilovali. Z obcí s najväčším počtom ľudí, ktorí sa v poslednom sčítaní prihlásili k nemeckej národnosti spomeniem Medzev (497/16%), Mníšek nad Hnilcom (130/8%), Chmeľnicu (107/12%), Turček (93/15%), Hornú Štubňu (82/6%), Bratislavu (1200).

Nemci na Slovensku významne ovplyvnili jeho spoločenský, hospodársky a kultúrny rozvoj. Práve oni dostali na vysokú úroveň tunajšie baníctvo. V 16. stor. malo baníctvo na Slovensku najvyššiu úroveň z celej Európy – v Kremnici od 14. stor. razili mince pre celú Európu. Práve nemčina obohatila náš jazyk o mnoho výrazov nielen z tých oblastí života, v ktorých vynikali v minulosti práve Nemci: či už to bolo spomínané baníctvo (haviar, šteliar, šachta, štôla), remeslo a obchod (cech, vandrovka, majsterštuk, garbiar, kramár, šuster, kušnier, fušer, furman, majzel–dláto, glajbas–ceruzka, cólštok–meter, kant–kante–hrana, vercajch–werkzeug, štamgast, kunčaft) administratíva (richtár), cirkev (farár, kermeš–kirchmesse–kirmes–posviacka kostola), ale aj rôzne iné ako je napr. samotné vybavenie domácnosti (šporhelt, kasňa–kasten–skriňa, firhánk–vorhang–záves, stól–stuhl, tepich, cverna–zwirne) alebo slovesá ako odlifrovať, fasovať, šróbovať, haltovať, hamovať, handlovať, helfnúť, huliť, curigovať, merkovať. Spomienku na nemeckých osadníkov zachovávajú i viaceré miestne názvy, ktoré odolali i hromadnému premenúvaniu po roku 1945 prípadne prežili v ústnej tradícii miestneho obyvateľstva takmer dodnes (Kežmarok, Ružomberok, Krompachy, Prešporok, Limbach, Šambron, Hamborek, Piargy, Veľbachy, Richvald). Po celom Slovensku nachádzame množstvo typických stavieb z tohto obdobia, najmä Spiš je klenotnicou umenia a architektúry obdobia gotiky a renesancie. Cenné budovy nájdeme i v Ban. Štiavnicí, Kremnici. Za reformácie veľa karpatských Nemcov študovalo v Nemecku a po návrate na Slovensko tu vybudovali moderné školstvo. V Štiavnicí pôsobila v rokoch 1737–1763 prvá banská vysoká škola v Európe. Z radov karpatských Nemcov pochádza veľa významných osobností: Segner–vynálezca vodného kolesa, Kempelen–vynálezca šachového automatu, Petzval–vynálezca fotoobjektívu, nositeľ Nobelovej ceny za fyziku Lenard atď.

P R A M E N E

Ondrej II. udeľuje sedmohradským Sasom výsadnú listinu. 1224

„V mene svätej a nerozdielnej Trojice Ondrej z milosti Božej kráľ Uhorska, Dalmácie, Chorvátska, Ramy, Srbska, Haliče, Vladimírska na veky. Tak

ako náleží kráľovskej hodnosti mocne potláčať zaťatosť namyslených, tak sa tiež sluší kráľovskej láskavosti milosrdne uľahčovať útlak chudobných a zohľadňovať služby verných a každému jednému poskytovať odmenu²³ podľa jeho zásluh. Pristúpili teda pred nás všetci naši verní hostia sedmohradskí Nemci („hospites nostri Theutonici Ultrasilvani“) vyjadrujúc pred nohami nášho majestátu pokornú sťažnosť nám ponížene ukázali svojou ponosou, že by boli bývali o svoju slobodu, pod ktorou boli povolani najzbožnejším kráľom Gejzom, našim dedom, úplne prišli, keby na nich kráľovská výsosť nehľadela láskavými očami. Z tejto príčiny kvôli núdzi a biede nemohli kráľovskému majestátu preukázať nijakú službu. My teda nakloniac uši plné zhovievavosti voči ich spravodlivým sťažnostiam chceme dať na známosť prítomným aj budúcim, že idúc v zbožných šľapajách našich predkov, dojatí láskou, sme im udelili ich predchádzajúcu slobodu. Teda tak, aby všetok ľud siahajúci od Varasu až po Boralth so zemou Sikulov, zemou Šebuš a zemou Daraus bol jedným ľudom („unus sit populus“) a patrili pod jedného sudcu a aby úplne zanikli všetky správne oblasti okrem sibinskej. Sibinský gróf nech sa neodváža nikoho ustanoviť v spomenutých oblastiach, iba ak takého, ktorý by pochádzal spomedzi nich a tohto nech zvolia ľudia podľa vlastnej vôle. Nech sa tiež nikto neopováži v Sibinskej stolici vyberať peniaze. Do našej komorskej pokladnice budú povinní odovzdávať ročne 500 hrivien striebra. Nikto nemá byť z tejto povinnosti oslobodený, iba ak na to disponuje špeciálnym privilégiom. Umožnili sme im aj to, že peniaze, ktoré sú nám povinní platiť nemajú odovzdávať v inej váhovej miere ako je strieborná hrivna, ktorú im ustanovil blahej pamäti náš otec Belo (III.), totiž 2/5 ferta sibinskej vážky s kolínskym denárom nech sa neodlišujú vo váhe. Vyslancom, ktorých na vybratie spomenutých peňazí vyšle kráľovská výsosť, v každý deň pobytu, ktorý tam strávia, za ich náklady nech im neodoprú zaplatiť 3 lóty. Povinní sú vystrojiť 500 vojakov do kráľovského vojska na vojenskú výpravu organizovanú v rámci kráľovstva, mimo krajiny 100 vojakov, ak sa na výprave zúčastní osobne sám kráľ. Ak však pošle mimo kráľovstva rytiera na pomoc svojmu priateľovi alebo vo vlastných záležitostiach, povinní sú vyslať iba 50 vojakov, kráľ nemá vyžadovať viac vojakov nad uvedený počet ani oni nie sú povinní vyslať viac vojakov. Môžu si zvoliť slobodne svojich farárov a zvolených nech predstavia a týmto nech

²³ Roku 1186 mal kráľ Belo III. zo svojich sedmohradských hostov „hospites regis de Ultrasylvas“ ročný príjem vo výške 15 000 strieborných hrivien!

platia desiatky a nech im podľa ich starej obyčaje zodpovedajú vo všetkých cirkevných veciach. Chceme tiež a prísne nariaďujeme, aby ich nikto nesúdil iba my alebo sibinský gróf, ktorého im my na miesto a na čas ustanovíme. Ak by však zostali pred akýmkoľvek sudcom, nech platia len obvyklú súdnu pokutu. Nikto nech ich nepredvoláva pred kráľa, iba ak by sa ich spor nevyriešil pred ich vlastným sudcom. Okrem horespomenutého (územia) sme im darovali les Valachov a Pečenehov do spoločného úžitku so spomenutými Valachmi a Pečenehmi, aby užívajúc spomenuté výsady neboli nútení nikomu slúžiť. Okrem toho sme povolili, aby mali jediné pečatidlo, ktoré sa bude dať nám a našim magnátom jasne rozoznať. Ak však niekto z nich niekoho zažaluje v peňažnom spore, pred sudcom nemôže predvolať svedkov odinakiaľ ako z územia, ktoré obývajú oni. Týchto vynímame zo všetkej právomoci (iných osôb). Dovolili sme im slobodne získavať menšie množstvá soli podľa starých výsad osem dní okolo sviatku Sv. Juraja, osem dní okolo sviatku Sv. Štefana a podobne osem dní okolo sviatku Sv. Martina. Ďalej okrem horeuvedeného sme im povolil, že ich nesmie obťažovať nijaký výberca mýta. Les so všetkými úžitkami sme udelili všetkým tak chudobným ako aj bohatým do slobodného obrábania. Chceme a kráľovskou autoritou nariaďujeme, aby nikto z našich rytierov nemohol žiadať od kráľovského majestátu dedinu alebo prédiu (na ich území). Ak by niekto žiadal, v súlade s ich výsadou, ktorú sme im dali, mu môžu zamietnuť jeho žiadosť. Stanovili sme ďalej spomenutým verným, aby keď pôjdeme na výpravu k nim, platili iba trikrát pohostenie. Ak ich navštívi sedmohradský vojvoda, nech mu poskytnú pohostenie dvakrát, raz pri jeho príchode a raz pri odchode. K týmto ich výsadám pripájame, že ich kupci, kdekoľvek budú chcieť v našom kráľovstve, nech cestujú slobodne bez nutnosti platiť mýto. Všetky ich trhy nech sa odbavujú bez nutnosti vyberania poplatkov. Aby toto, čo tu bolo povedané, zotrvalo do budúcnosti pevné a stále, túto listinu sme dali potvrdiť ochranou našej dvojitej pečate. Roku od vtelenia Pána 1224, v 21. roku nášho panovania.“

FEJÉR, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* III/1. Budae 1829, s. 442 (preklad M. Marek).

P R A M E N E

Štátny archív Bytča. Rod Ilešházi z Trenčína. Habáni 1622–1844.

- AGÁRDI, F. : A svábok bejövetele. A németek szerepe Magyarországon sz. István napja-inkig. Budapest 1946.
- BELLÉR, B. : A magyarországi németek rövid története. Budapest 1981.
- BERANEK, F. : Die mittelalterliche Besiedlung der Westslowakei. Südostdeutsche Archiv 1, 1958, 32–39.
- BERANEK, F. : Die deutsche Besiedlung des Pressburger Grossgaus. München 1941.
- BODDEKER, G. : Die Fluchtlinge. Die Vertreibung der Deutschen im Osten. München-Berlin 1980.
- BRUCKNER Gy. : A szepesi száznép. In: A magyarországi németek (szerkeszti Szabó Oreszt) II. Budapest 1913.
- CZIRBUS G. : A délvidéki németek. In: A magyarországi németek (szerkeszti Szabó Oreszt) II. Budapest 1913.
- Das Banat und die banater Schwäben. Band 1. (Kirchen), München 1981. Band 3. (Trachten und Brauchtum), München 1986.
- Die deutschen Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte, (zost. W. Schlesinger), Sigmaringen 1974.
- ERNYEI, J. : Zur Geschichte der Kremnitzer Häuergemeinden. Karpathenland, 2, 1929, s. 97-99.
- FEKETE-NAGY, A. : Zur Einwanderung der Zipser Deutschen. Karpathen-Post, 53, 1932, 17, (23. 4.).
- FEKETE-NAGY, A. : Zur Frage der Einwanderung der zipser Deutschen. Karpathen-Post, 53, 1932, 30, (23. 7.).
- FELDTÄNZER, O. : Joseph II. und die Donauschwäbische Ansiedlung. Dokumentation der Kolonisation im Batscherland 1784–1787. Verlag Denkmayr Linz, München 1990.
- GRIMM, G. –ZACH, K. : Die Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa I,II. München 1995,1996. GÜNDISCH, K. : Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen. Studienbuchreihe der Stiftung Ostdeutschen Kulturrat. Band 8. München, Langen Müller 1998.
- CHALOUPECKÝ, V. : SCHÜNEMANN, K. : Die Deutschen in Ungarn bis zum 12 Jahrhundert. Berlin Leipzig 1923, (recenzia), Československý časopis historický, 31, s. 175-179.
- HANIKA, J. : Ostmitteldeutsch-bairische Volkstumsmischung im Westkarpathischen Bergbaugesbiet. Münster 1933.
- HANIKA, J. : Zur Siedlungsgeschichte des Kremnitz-Deutsch-Probenor Gebietes. In: Deutschfr., 1, s. 78-93.
- IVÁNYI, B. : Das Deutschtum der Stadt Eperjes im Mittelalter. Südostforschungen, V, 1940, s. 361-402.
- JERŠOVÁ, M. : Nemecká kolonizácia v Turci. Časopis pro dějiny venkova, 1937, s. 129-134.
- KAINDL, R.–F. : Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern I, II. Gotha 1907.
- KALESNÝ, F. : Habáni na Slovensku. Bratislava 1981.
- KATONA, I. : Habánok Magyarországon. Gesta Könyvkiadó 2001.
- KOVÁČ, D. : Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871–1945). Bratislava 1991.
- KUHN, W. : Das österreichische Siedlungswerk des 18. Jahrhunderts. Südostdeutsche Archiv, 6, 1963, s. 1–26.
- KUHN, W. : Geschichte der deutschen Ostsiedlung in der Neuzeit I-III. Köln-Graz 1955, 1957, (mapy).
- LASSLOB, I. (zost.) : Deutsche Ortsnamen in der Slowakei (mit den wichtigsten Gebirgs und Flußnamen). Stuttgart 1974.
- LEHOTSKÁ, D. : Nemecká kolonizácia v Turci. Historický sborník, 3, 1945, s. 1-42.
- LENDL, E. : Die neuzeitlichen deutschen Siedlungsbewegungen in den Westkarpathenländern. Zb. Deutschfr., 1, s. 106–115.
- LIPTÁK, J. : Die Beziehungen des Deutschtums im Nordkarpatenraum zu Bayern im 13. Jahrhundert. Südostdeutsche Heimatblätter, 2, 1953, s. 28–33.
- LUX, J. : Ein Beitrag zur Herkunftsfrage der Deutschen in Gömörer Komitat. Karpathenland, 8, 1935, s. 33-35.
- MARIN, W. : Kurze Geschichte der Banater Deutschen. Mit besonderer besichtigung ihrer Beziehungen zur rumänischen Bevölkerung und ihrer Einstellung zur Vereinigung von 1918. Temesvar, Facla Verlag 1980.
- MOLLAY, K. : A német helynévtípusok kronológiája a középkori Nyugatmagyarországon. Névtudományi vizsgálatok. Budapest 1960, s. 35-36.
- MOLLAY, K. : Die Chronologie der deutschen Ortsnamentypen im mittelalterlichen Westungarn. Acta Linguistica, 1960, Heft 3-4.
- MOLLAY, K. : XIV. századi német vélemény a magyar parasztról és a magyarországi nemesekről. Ethnographia, 1957, 68, 2, s. 356-357.
- NEUGEBOREN E. : Az erdélyi századok. In: A magyarországi németek (szerkeszti Szabó Oreszt) II. Budapest 1913.
- NITSCH M. : A dunántúli németség. In: A magyarországi németek (szerkeszti Szabó Oreszt) I. Budapest 1913.
- PÖSS, O. : Karpatskí Nemci. Die Karpatendeutschen. Bratislava, Lúč 2002.
- Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191–1975. Gesammelt und Bearbeitet von Ernst Wagner. Böhlaus Verlag Köln Wien 1976.
- RÁBIK, V. : Nemecké osídlenie na území Zvolenskej župy v stredoveku. Historický časopis, 49, 2001, 1, s. 37–62.
- RATKOŠ, P. : Počiatky novokrstenectva na Slovensku. Historický časopis, 1957, s. 185–202.
- SCHILLING, R. : Deutsche Ansiedlung im Komitat Neutra unter Josef II. Deutschungarische Heimatblätter 3.
- SCHÜNEMANN, K. : Die Deutschen in Ungarn bis zum 12 Jahrhundert. Berlin–Leipzig 1923.
- SCHWARZ, E. : Die Herkunft der siebenbürger und zipser Sachsen. Ostmitteleutsche Rheinländer im Siegel der Mundarten. München 1958.
- SCHWICKER, J.–H. : Die Deutschen in Ungarn und Siebenbürgen. In: Die Völker Oesterreich–Ungarns. Ethnographische und culturhistorische Schilderungen III. Wien und Teschen 1881.
- STEINACKER, R. : Das Deutschtum in Pressburg und in der Westslowakei. Karpathen-jahrbuch. Stuttgart 1957.

SEDLÁK, V. : Začiatky nemeckého osídlenia Záhoria. Historický časopis, 41, 1993, s. 233–243.

ŠKULTÉTY, J. : Nemci na Slovensku. Sborník O Slovákoch, Martin, 1928, s. 293-316.

TAGÁNYI, K. : Nyitramegye német telepeinek eredete. Századok 1880.

TEUTSCH, G.–D.: Geschichte der siebenbürger Sachsen I. Hermannstadt 1874–1925.

WEINELT, H. : Die mittelalterliche deutsche Kanzleisprache in der Slowakei. Brno 1938.

ZIMMERMANN, F. : Die deutsche Siedlung in der Ostslowakei. Karpathenland 14, 1943, s. 67–74.

ZIMMERMANN, F. : Historisch–ethnographische Analyse der deutschen Siedlung in Pressburgenland. Wien 1980.

<http://www.siebenbuerger.de>

<http://www.sibiweb.de/gekula.php3>

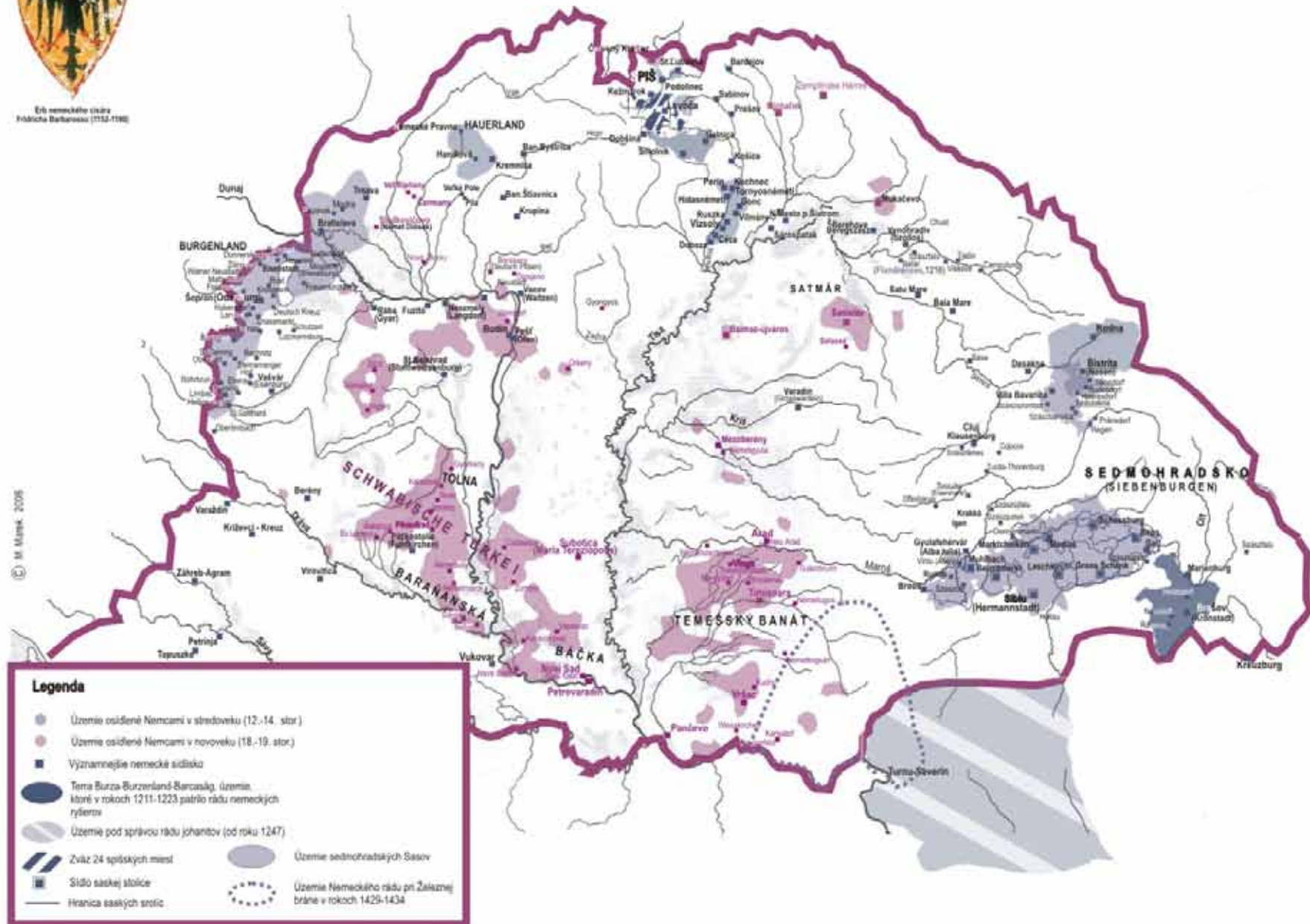
<http://www.kdv.sk> (kdv=Karpatonemecký spolok na Slovensku)

http://www.ungarndeutsche.de/dtsiedlungsgebiete_d.html

Nemci (Flanderčania, Sasi, Bavori, Švábi) v Uhorsku

Ľb nemeckého cisára
Svätého Rímskeho cisára (1752-1790)

Legenda

□ Sídliisko nazvané podľa etnicity v nom zijúceho obyvateľstva alebo etnicity jeho majiteľa či zakladateľa

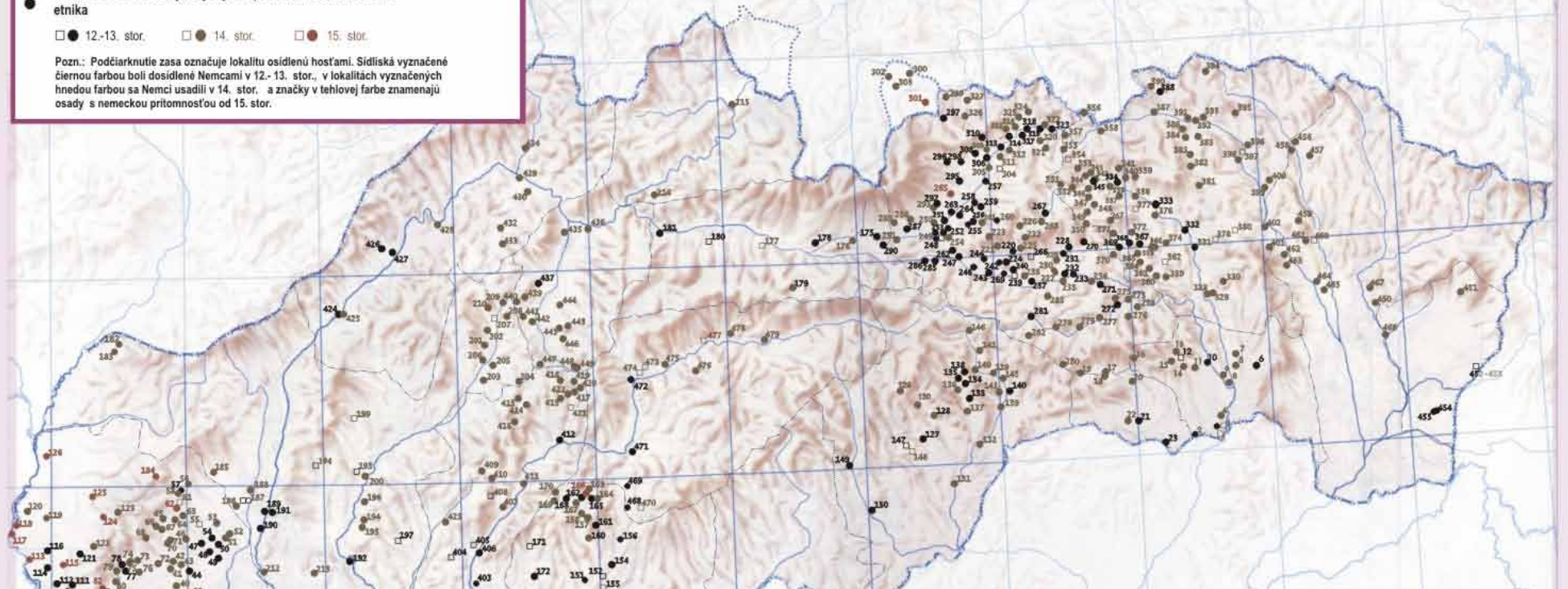
● Sídliisko so stredovekým výskytom príslušníkov nemeckého etnika

□ ● 12.-13. stor. □ ● 14. stor. □ ● 15. stor.

Pozn.: Podčiarknutie zasa označuje lokalitu osídlenú hostami. Sídlišká vyznačené čiernou farbou boli dosídlené Nemcami v 12.-13. stor., v lokalitách vyznačených hnedou farbou sa Nemci usadili v 14. stor. a značky v tehlavej farbe znamenajú osady s nemeckou prítomnosťou od 15. stor.

Nemci na stredovekom Slovensku

Abov	39 Štávkovcov	80 Ornavce	121 Jastraba	169 Súľov?	193 Nemča	228 Starec	269 Štriaty	319 "Schrenkel"?	349 N. Štáňov	390 Pohna	427 Hurcová	462 Hlinská?
1 Kocinc	40 Casy?	81 Sv. Jar	122 Penik	169 Duffov?	194 Laňanovci?	229 Balfosce	276 Bepcovce	311 Holanica?	350 Vyhýň Starcov	391 Bakušice	428 Pevňá	463 Rudoňov?
2 Fany	41 Batoň	82 Hosičin	123 Sedolnica	169 Prandov?	195 Spolná?	230 Bálčany?	277 Krupachy	312 Lomnická?	351 "Blahy"	392 Bakušice	429 Zlíná	464 Váňovce n. L.
3 Mlhosť	42 Javna	83 Vrakon	124 Kúrdžov	169 Zborov?	196 Opravca?	231 Hincovce?	278 Galtice	313 Podbáňce	352 Štáň Potok	393 Bakuš. n. M.	430 Kostoň	465 Mlhosťovce?
4 Seba	43 Čmry	84 Mest. n. O.	125 Štúrova	169 B. Štáňov	197 Nemčica	232 Bystrany	279 Jabovce	314 Niz. Ruzbathy	353 Kravaň Lúka	394 Bakuš. n. M.	431 Bakuš. n. M.	466 Mlhosťovce?
5 Štáňov	44 Pač	85 Malinovo?	126 Sekule	169 B. Štáň	198 Nemčica	233 Sp. Vlčany	280 Páňov	315 Vyk. Ruzbathy	354 Bakuš. n. M.	395 Bakuš. n. M.	432 Bakuš. n. M.	467 Bakuš. n. M.
6 Durovo	45 "Aval"	86 Vyh. Tomášov?	127 Nemec Mir	169 Ban. Svätice	199 Nemčický	234 Vyh. Javna?	281 Záhrova	316 Lackovce?	355 Bakuš. n. M.	396 Bakuš. n. M.	433 Bakuš. n. M.	468 Bakuš. n. M.
7 K. Džbán?	46 Bakuš. n. M.	87 Sv. Mikuláš?	128 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	200 Topoľany	235 Okoňov?	282 Okoňov?	317 Lackovce?	356 Bakuš. n. M.	397 Bakuš. n. M.	434 Bakuš. n. M.	469 Bakuš. n. M.
8 Kostoň	47 Sv. Mikuláš?	88 Sv. Mikuláš?	129 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	201 Páňov	236 Svätice	283 Svätice	318 Svätice	357 Bakuš. n. M.	398 Bakuš. n. M.	435 Bakuš. n. M.	470 Bakuš. n. M.
9 Lúčna	48 Sv. Mikuláš?	89 Sv. Mikuláš?	130 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	202 Malinovo	237 Dáňov	284 Svätice	319 Svätice	358 Bakuš. n. M.	399 Bakuš. n. M.	436 Bakuš. n. M.	471 Bakuš. n. M.
10 Kostoň	49 Sv. Mikuláš?	90 Sv. Mikuláš?	131 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	203 Svätice	238 Svätice	285 Svätice	320 Svätice	359 Bakuš. n. M.	400 Bakuš. n. M.	437 Bakuš. n. M.	472 Bakuš. n. M.
11 Sv. Mikuláš?	50 Sv. Mikuláš?	91 Sv. Mikuláš?	132 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	204 Svätice	239 Svätice	286 Svätice	321 Svätice	360 Bakuš. n. M.	401 Bakuš. n. M.	438 Bakuš. n. M.	473 Bakuš. n. M.
12 Niz. Kúty	51 Sv. Mikuláš?	92 Sv. Mikuláš?	133 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	205 Svätice	240 Svätice	287 Svätice	322 Svätice	361 Bakuš. n. M.	402 Bakuš. n. M.	439 Bakuš. n. M.	474 Bakuš. n. M.
13 Sv. Mikuláš?	52 Sv. Mikuláš?	93 Sv. Mikuláš?	134 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	206 Svätice	241 Svätice	288 Svätice	323 Svätice	362 Bakuš. n. M.	403 Bakuš. n. M.	440 Bakuš. n. M.	475 Bakuš. n. M.
14 Bakuš. n. M.	53 Sv. Mikuláš?	94 Sv. Mikuláš?	135 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	207 Svätice	242 Svätice	289 Svätice	324 Svätice	363 Bakuš. n. M.	404 Bakuš. n. M.	441 Bakuš. n. M.	476 Bakuš. n. M.
15 Sv. Mikuláš?	54 Sv. Mikuláš?	95 Sv. Mikuláš?	136 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	208 Svätice	243 Svätice	290 Svätice	325 Svätice	364 Bakuš. n. M.	405 Bakuš. n. M.	442 Bakuš. n. M.	477 Bakuš. n. M.
16 Sv. Mikuláš?	55 Sv. Mikuláš?	96 Sv. Mikuláš?	137 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	209 Svätice	244 Svätice	291 Svätice	326 Svätice	365 Bakuš. n. M.	406 Bakuš. n. M.	443 Bakuš. n. M.	478 Bakuš. n. M.
17 Sv. Mikuláš?	56 Sv. Mikuláš?	97 Sv. Mikuláš?	138 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	210 Svätice	245 Svätice	292 Svätice	327 Svätice	366 Bakuš. n. M.	407 Bakuš. n. M.	444 Bakuš. n. M.	479 Bakuš. n. M.
18 Sv. Mikuláš?	57 Sv. Mikuláš?	98 Sv. Mikuláš?	139 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	211 Svätice	246 Svätice	293 Svätice	328 Svätice	367 Bakuš. n. M.	408 Bakuš. n. M.	445 Bakuš. n. M.	480 Bakuš. n. M.
19 Sv. Mikuláš?	58 Sv. Mikuláš?	99 Sv. Mikuláš?	140 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	212 Svätice	247 Svätice	294 Svätice	329 Svätice	368 Bakuš. n. M.	409 Bakuš. n. M.	446 Bakuš. n. M.	481 Bakuš. n. M.
20 Sv. Mikuláš?	59 Sv. Mikuláš?	100 Sv. Mikuláš?	141 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	213 Svätice	248 Svätice	295 Svätice	330 Svätice	369 Bakuš. n. M.	410 Bakuš. n. M.	447 Bakuš. n. M.	482 Bakuš. n. M.
21 Sv. Mikuláš?	60 Sv. Mikuláš?	101 Sv. Mikuláš?	142 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	214 Svätice	249 Svätice	296 Svätice	331 Svätice	370 Svätice	411 Bakuš. n. M.	448 Bakuš. n. M.	483 Bakuš. n. M.
22 Sv. Mikuláš?	61 Sv. Mikuláš?	102 Sv. Mikuláš?	143 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	215 Svätice	250 Svätice	297 Svätice	332 Svätice	371 Svätice	412 Bakuš. n. M.	449 Bakuš. n. M.	484 Bakuš. n. M.
23 Sv. Mikuláš?	62 Sv. Mikuláš?	103 Sv. Mikuláš?	144 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	216 Svätice	251 Svätice	298 Svätice	333 Svätice	372 Svätice	413 Bakuš. n. M.	450 Bakuš. n. M.	485 Bakuš. n. M.
24 Sv. Mikuláš?	63 Sv. Mikuláš?	104 Sv. Mikuláš?	145 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	217 Svätice	252 Svätice	299 Svätice	334 Svätice	373 Svätice	414 Bakuš. n. M.	451 Bakuš. n. M.	486 Bakuš. n. M.
25 Sv. Mikuláš?	64 Sv. Mikuláš?	105 Sv. Mikuláš?	146 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	218 Svätice	253 Svätice	300 Svätice	335 Svätice	374 Svätice	415 Bakuš. n. M.	452 Bakuš. n. M.	487 Bakuš. n. M.
26 Sv. Mikuláš?	65 Sv. Mikuláš?	106 Sv. Mikuláš?	147 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	219 Svätice	254 Svätice	301 Svätice	336 Svätice	375 Svätice	416 Bakuš. n. M.	453 Bakuš. n. M.	488 Bakuš. n. M.
27 Sv. Mikuláš?	66 Sv. Mikuláš?	107 Sv. Mikuláš?	148 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	220 Svätice	255 Svätice	302 Svätice	337 Svätice	376 Svätice	417 Bakuš. n. M.	454 Bakuš. n. M.	489 Bakuš. n. M.
28 Sv. Mikuláš?	67 Sv. Mikuláš?	108 Sv. Mikuláš?	149 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	221 Svätice	256 Svätice	303 Svätice	338 Svätice	377 Svätice	418 Bakuš. n. M.	455 Bakuš. n. M.	490 Bakuš. n. M.
29 Sv. Mikuláš?	68 Sv. Mikuláš?	109 Sv. Mikuláš?	150 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	222 Svätice	257 Svätice	304 Svätice	339 Svätice	378 Svätice	419 Bakuš. n. M.	456 Bakuš. n. M.	491 Bakuš. n. M.
30 Sv. Mikuláš?	69 Sv. Mikuláš?	110 Sv. Mikuláš?	151 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	223 Svätice	258 Svätice	305 Svätice	340 Svätice	379 Svätice	420 Bakuš. n. M.	457 Bakuš. n. M.	492 Bakuš. n. M.
31 Sv. Mikuláš?	70 Sv. Mikuláš?	111 Sv. Mikuláš?	152 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	224 Svätice	259 Svätice	306 Svätice	341 Svätice	380 Svätice	421 Bakuš. n. M.	458 Bakuš. n. M.	493 Bakuš. n. M.
32 Sv. Mikuláš?	71 Sv. Mikuláš?	112 Sv. Mikuláš?	153 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	225 Svätice	260 Svätice	307 Svätice	342 Svätice	381 Svätice	422 Bakuš. n. M.	459 Bakuš. n. M.	494 Bakuš. n. M.
33 Sv. Mikuláš?	72 Sv. Mikuláš?	113 Sv. Mikuláš?	154 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	226 Svätice	261 Svätice	308 Svätice	343 Svätice	382 Svätice	423 Bakuš. n. M.	460 Bakuš. n. M.	495 Bakuš. n. M.
34 Sv. Mikuláš?	73 Sv. Mikuláš?	114 Sv. Mikuláš?	155 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	227 Svätice	262 Svätice	309 Svätice	344 Svätice	383 Svätice	424 Bakuš. n. M.	461 Bakuš. n. M.	496 Bakuš. n. M.
35 Sv. Mikuláš?	74 Sv. Mikuláš?	115 Sv. Mikuláš?	156 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	228 Svätice	263 Svätice	310 Svätice	345 Svätice	384 Svätice	425 Bakuš. n. M.	462 Bakuš. n. M.	497 Bakuš. n. M.
36 Sv. Mikuláš?	75 Sv. Mikuláš?	116 Sv. Mikuláš?	157 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	229 Svätice	264 Svätice	311 Svätice	346 Svätice	385 Svätice	426 Bakuš. n. M.	463 Bakuš. n. M.	498 Bakuš. n. M.
37 Sv. Mikuláš?	76 Sv. Mikuláš?	117 Sv. Mikuláš?	158 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	230 Svätice	265 Svätice	312 Svätice	347 Svätice	386 Svätice	427 Bakuš. n. M.	464 Bakuš. n. M.	499 Bakuš. n. M.
38 Sv. Mikuláš?	77 Sv. Mikuláš?	118 Sv. Mikuláš?	159 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	231 Svätice	266 Svätice	313 Svätice	348 Svätice	387 Svätice	428 Bakuš. n. M.	465 Bakuš. n. M.	500 Bakuš. n. M.
39 Sv. Mikuláš?	78 Sv. Mikuláš?	119 Sv. Mikuláš?	160 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	232 Svätice	267 Svätice	314 Svätice	349 Svätice	388 Svätice	429 Bakuš. n. M.	466 Bakuš. n. M.	501 Bakuš. n. M.
40 Sv. Mikuláš?	79 Sv. Mikuláš?	120 Sv. Mikuláš?	161 Sv. Mikuláš?	169 Svätice	233 Svätice	268 Svätice	315 Svätice	350 Svätice	389 Svätice	430 Bakuš. n. M.	467 Bakuš. n. M.	502 Bakuš. n. M.

M. Marák 2005

15. Románsky element (západná vetva) – Valóni, Francúzi, Taliani

Vlchy v uhorskej toponymii. „Latini“, „Gallici“ a „Romani“ uhorských prameňov. Románske obchodné kolónie v Európe. Stredoeurópsky kontext. Úloha v obchode a urbanizácii Uhorska. Anjouovci v Uhorsku. Francúzi a Taliani ako stavební odborníci, umelci. Taliani. Úloha Talianov v stredovekom uhorskom finančníctve.

Slováci tak ako vo všeobecnosti Slovania označovali pôvodne v stredoveku všetkých príslušníkov románskeho jazyka bez ohľadu na to, či boli talianskeho, francúzskeho, valónskeho alebo španielskeho pôvodu jediným výrazom Vlasi a jednotlivcov menom **Vlach**. Preto nie je vždy celkom jednoduché v prípade, keď sa s týmto pomenovaním v prameňoch stretne, presne špecifikovať krajinu pôvodu takto označených osôb.

Maďari prevzali termín na označenie ľudí rozprávajúcich románskym jazykom práve s takým istým širokým významovým rozsahom od Slovanov, pravdepodobne chorvátskym alebo slovinským prostredníctvom. Nazývali ich **Olaszok** (zo slovan. pl. Vlasi) a príslušné osady s románskym obyvateľstvom tvarom Olaszi~Olaszfaľu. V uhorskom pramennom materiáli latinskej povahy sa najčastejšie pre nich vyskytujú tvary *Latinus* príp. *Gallicus*, veľmi zriedkavou je forma *Romanus*, ktorá bola zaužívaná predovšetkým v susedných Čechách a Sliezsku. Ani význam týchto tvarov však nebol vyhranený len pre jedno z konkrétne uvedených etník Napriek tomu však môžeme povedať, že všetky spomenuté etnonymá sa vo svojej prevažnej väčšine a to až do 14. stor. vzťahujú na valónske resp. severofrancúzske etnikum, ktoré zo všetkých románskych etník zastúpených svojou prítomnosťou na našom území najviac zasiahlo do jeho topografie. Pri identifikácii národnosti týchto Latinov nám v mnohých prípadoch pomáhajú ich zachované osobné mená (Alardus, Almanda, Balduin, Gyan, Gyllis, Gilet, Jakmin, Jean, Michelet, Perrin, Persuin, Vyard).

Inak pri prekladaní výrazu *Latinus* do slovenčiny je dobré si uvedomiť, že aj keď prevažne označovalo ľudí rozprávajúcich jazykom, ktorý sa vyvinul z tzv. *rustica lingua Romana* alebo *Latina*, teda z vulgarizovanou

formou klasickej latinčiny prispôbenej v jednotlivých regiónoch bývalej Rímskej ríše miestnym pomerom, niekedy sa ním chápal i príslušník západného kresťanského spoločenstva na rozdiel ortodoxných kresťanov na východe nazývaných aj Grékmi. Známe je napr. pomenovanie Latinské cisárstvo pre križiacky štát vzniknutý po 4. krížovej výprave na území Byzantskej ríše. Teda *Latinus* mohol byť nielen Vlach, čiže Francúz, Valón, Talian, či Španiel ale i kresťan západného, latinského kresťanského obradu. Pojem *Latinici* sa v našej historiografii zaužíval pre prívržencov latinského bohoslužobného rítu, ktorí na Veľkej Morave stáli v opozícii biskupovi Metodovi a jeho žiakom.

Vlchy v uhorskej toponymii. „Latini“, „Gallici“ a „Romani“ uhorských prameňov

Prvý doklad, ktorý spomína Vlachov na našom území, sa vzťahuje na Talianov. Nachádzame ho v tzv. Živote Metodovom a siaha chronologicky do obdobia Veľkej Moravy, presnejšie povedané, ide o reč posolstva, ktoré okolo roku 862 vyslali moravské kniežatá Rastislav a Svätopluk byzantskému cisárovi Michalovi, aby sprostredkovalo ich spoločnú žiadosť o vyslanie učiteľov viery v slovienskom jazyku: *„Z milosti Božej sme zdraví. Hľa prišlo k nám veľa učiteľov kresťanov z Vlách, i z Grécka i z Nemiec a učia nás rozlične. Lenže my, Slovieni, sme ľud prostý a nemáme nikoho, kto by nás naučil pravde a vysvetlil zmysel. Tak teda dobrý vládár, pošli nám takého muža, ktorý nám usporiada všetko právo.“* Zo znenia tohto listu sa dozvedáme, že na Morave vtedy pôsobili kristianizátori z rôznych krajín, pričom popri misionároch z Franskej ríše a Byzancie sa na prvom mieste uvádzajú Vlasi. Všeobecne sa prijíma názor, že pod týmto označením treba chápať predovšetkým ľudí z oblasti Aquilejského patriarchátu, teda zo severovýchodného Talianska, vyvíjajúceho v tom čase intenzívnu evanjelizačnú činnosť v oblasti východných Álp. Ich prítomnosť v tomto priestore však mala len epizodický charakter a sídliskovo sa neprejavila. Pre sledovanie stôp topografického zásahu románskeho živlu na našom území sú preto relevantné až udalosti z uhorského obdobia našich dejín.

Po príchode starých Maďarov a vzniku nového štátu mali mnohí jednotlivci z románskej jazykovej oblasti aktívny podiel pri organizovaní nových cirkevných inštitúcií. V tejto súvislosti pripomeňme aspoň osobu prvého päťkostolského biskupa Boniperta, či osobnosť niekdajšieho

a neskôr blahoslaveného čanádskeho biskupa Gerarda (maď. Gellért) pôvodom z Benátok, ktorý sa stal obeťou pohanskej reakcie za vlády kráľa Petra Orseola, tiež talianskeho pôvodu, keďže bol synom benátskeho dóžu Otta Orseola a sestry niekdajšieho uhorského kráľa Štefana I. Pamiatkou na tohto svätca je názov vrchu na území dnešnej Budapešti zvaného Gellért-hegy, odkiaľ bol pohanmi zvrhnutý do Dunaja.

V apríli roku 1046 vypuklo v Porýní povstanie proti nemeckému cisárovi Henrichovi III. Ozbrojene sa proti nemu postavila odbojná lotrinská a flanderská šľachta vedená hornolotrinským vojvodom Gebhardom a flanderským grófom Balduinom. Nepokoje trvali viaceré rokov. Počas nich vyhorel kostol v meste Verdun. A práve odtiaľ sa v roku 1048 dostala do Uhorska skupina 21 verdunských kanonikov, z ktorých viacerí zaujali významné posty v cirkevnej správe krajiny. Prišli sem na pozvanie kráľa Ondreja I. Tento panovník bol po potlačení pohanského povstania viac-menej nútený pri upevňovaní svojej moci a presadzovaní kresťanstva v krajine, ktorého pozície táto vzbura veľmi oslabil, opierať najmä o duchovných franko-valónskeho pôvodu. Dôsledkom panovania predchádzajúceho kráľa Petra Orseola bol odpor, ktorý vznikol v Uhorsku proti Nemcom a Talianom a tak pri obnovovaní postavenia domácej cirkvi a dopĺňovaní pôvodného stavu v kňazskom zbore sa už nedalo spoliehať na nemeckých a talianskych klerikov bez obáv, aby sa tým nezavdala príčina k ďalším vnútorným nepokojom. V priebehu spomenutého pohanského povstania zahynuli 2/3 uhorského kléru. Z 10 biskupov zostali len traja, 4 boli zabití a 3 utiekli, predovšetkým tí, ktorých vymenoval Benátčan Peter Orseolo (uhorskí králi mali tzv. apoštolské právomoci). Okrem toho proti angažovaniu nemeckých a talianskych kňazov bola i vtedajšia zahraničnopolitická situácia, kedy medzi nemeckým cisárom Henrichom III. majúcim vo svojej moci nemecké a talianske oblasti a uhorským kráľom Ondrejom I. panovali nepriateľské vzťahy (známe sú vpády tohto cisára do Uhorska). V tejto situácii prišla kráľovi vhod spomenutá vzbura v Lotrinsku. Gebhard a Balduin na jar 1047–ho roku vypálili – medzi inými – i mesto Verdun, pričom za obeť padol i miestny dóm a kapitula, čím sa 21 tunajších kanonikov ocitlo bez strechy nad hlavou. Správa o tom sa zrejme dostala i do Uhorska. A tak kráľ začal prostredníctvom svojich ľudí konať, nadviazal styk s verdunským opátom Richardom, ktorý sa v roku 1035 osobne v Uhorsku zdržiaval alebo cez lotrinských pútnikov s liéžskym biskupom Wazom (1042–1048). O ňom jeho životopisec ešte v roku

1050 poznamenal, že jeho meno sa stalo v Panónii známym. Neskoršie belgické kroniky zasa píše, že to bolo za jeho pôsobenia v úrade, kedy sa vysťahovali obyvatelia mesta Liége do Uhorska.

Jednou z nich je francúzsky písaná kronika Jeana Stavelota z 15. stor. Podľa jej tvrdenia v mesiaci júli roku 1447 v čase vystavenia relikvií v pútnickom meste Aachen, prišli do tohto mesta uhorskí pútnici (z okolia Jágru), ktorí dokonale rozprávali liéžskou valónčinou (*qui parloient parfaitement romans liegois*) a predkovia ktorých, sa podľa ich vlastného tvrdenia, presťahovali z Liége do Uhorska v čase veľkého hladomoru. Títo pútnici potom navštívili i neďaleké **Liége** (cca 45 km od Aachenu), kde sa zúčastnili na úradnom a slávnostnom prijatí tak zo strany mestskej honorability ako i hodnostárov tunajšej kapituly. Na ich počesť usporiadali hostinu, o ktorej kronikár poznamenáva, že bola veľmi nákladná. Potom na ich žiadosť preskúmali staré kroniky a na ich základe konštatovali, že ich predkovia pochádzali naozaj z územia liéžskeho biskupstva, čo miestny biskup Johannes de Heinsberghe, kapitula a mestská rada potvrdili i spoločným vydaním listiny adresovanej uhorskému palatínovi Vavrincovi a jágerskému biskupovi Anselmovi.

Listina, inak nezachovaná a v tejto kronike uverejnená v plnom znení, tvrdí, že Valóni bývali v Uhorsku v rozmanitých lokalitách („*habitatores, ut asserebant, villarum et locorum que Gallica loca in regno Hungarie vocitantur*“) a že od času svojho prisťahovania sa v krajine veľmi rozmnožili (*ad ingentem populi multitudinem excrevisse*). Spomína, že pri skúmaní starých mestských kroník sa konkrétne zistilo, že v čase Reginarda, 21. liéžskeho biskupa (1029) zúril v Nemecku a Uhorsku veľký hladomor, čoho dôsledkom bolo, že sa vtedy odvsadial začal hrnúť ľud na majetok tohto štedrého a dobročinného cirkevného hodnostára (*innumerus populus de Hungarie, Frisie, Hanonie et Almanie partibus cotidie Leodii adventabat*) a medzitým sa v onom meste usadila i 1 časť uprchlých Uhrov v mestskej časti, neskôr zvanej podľa nich uhorskou (*Hungarorum vicum magnum, qui Hungaria... adhuc hodierna die vulgari-ter nominatur*). No neskôr, v roku 1052, v čase 23. biskupa Wazona pustol valónsku oblasť hladomor a vtedy časť asi pred dvomi desaťročiami presídlených Uhrov sa spolu s mnohými valónskymi Liéganmi s celými rodinami presťahovali do Uhorska. Tamojší kráľ ich tam dobre prijal, dal im zem (*terram seu locum fere in regni sui medio...perpetuo assignavit*), kladúc im vraj na srdce, aby svoj materský jazyk nezabudli. Listina napokon konštatuje, že títo pútnici bezchybne ovládajú valónsky jazyk

(*loquelem gallicam nostre civitatis omnino consimilem eloquuntur*) a uznáva ich za krajanov liéžskych mestánov.

Treba poznamenať, že nie všetci bádatelia prijímajú tvrdenie tejto kroniky za pravdivé, najmä, keď obsahuje veľa nepresností hlavne pokiaľ ide o správne datovanie vlády miestnych biskupov a ďalšie iné údaje (meno uhorského kráľa, ktorý ich prijal vraj bolo Ladislav, v skutočnosti vtedy vládol Ondrej I.). Argumentuje sa o. i. tým, že Stavelotova správa vznikla v čase, ide o polovicu 15. stor., kedy sa po západnej Európe potulovalo viacero skupín kočovných, krádežami a žobraním sa živiacich Cigánov, ku ktorým sa často pridávali aj miestne bezprízorné elementy zo sociálne nižších vrstiev balamutiace miestne úrady a vrchnosti rečami o svojom pôvode (gróf Malého Egypta) a mámiace od nich rôzne ochranné a odporúčajúce listy, ktoré by nad nimi a nad ich svojráznym spôsobom života držali ochrannú ruku.

Jedno je však nepochybné i bez svedectva Stavelotovej kroniky, a to, že od 11. stor. sa máme možnosť stretnúť v Uhorsku so značným počtom ľudí franko-valónskeho pôvodu. Predovšetkým je nápadné, že na čele viacerých uhorských cirkevných inštitúcií sa odvtedy stretávame s lotrinskými kňazmi (Lotrinsko sa v tom čase delilo na dolné a horné. Horné zaberalo aj územie dnešnej valónskej časti Belgicka). Takým bol napr. biharský biskup liéžskeho pôvodu **Leodvin**, ktorý sa v Uhorsku zdržiaval azda už v roku 1047, v čase Ondrejovej korunovácie alebo **Franco**, biskup v Albe Iulii (maď. Gyulafehérvár) pochádzajúci z rovnakého mesta, medzi Valónov mohol patriť aj kaločský arcibiskup Juraj, ktorého Ondrej I. v roku 1050 vyslal ako posla do Mét ale latinský opát sa dostal i na čelo opátstva v Székszárdé, založeného v 50. rokoch tohto storočia práve za vlády Ondreja I. Ešte výraznejšie sa lotrinský vplyv prejavil v liturgii. V druhej polovici 11. stor. v Uhorsku napísané liturgické knihy používané pri náboženských obradoch preniesli úctu lotrinských svätých a tam používané kalendárium do Uhorska. Prejavilo sa to napríklad i pri založení tihanského opátstva (1055) zasväteného sv. Aniánovi, ktorého úcta bola rozšírená práve v tejto oblasti. Francúzske a talianske vplyvy sa teda pri prenikaní benediktínskych (Cluny), cistercijských (Citeaux) a premonštrátskych (Prémontré) rádov do Uhorska prejavili nielen v nehmatateľnej duchovnej oblasti ale i konkrétnou prítomnosťou jednotlivcov z týchto krajín. V šomodvárskom opátstve založenom v roku 1091 a podriadenom juhofrancúzskemu opátstvu v Saint Gilles sa medzi jeho rádrovými bratmi spomínajú Francúzi i o 200 rokov neskôr (*„quod hactenus tam abbates,*

quam monachi consveverunt habere Latini“ – píše sa v dokumente z roku 1204, CDH II, s. 446). Hoci klerici románskeho pôvodu boli v stredovekom Uhorsku početní, neboli jediní z cudzincov pomáhajúcich Maďarov napraviť na cestu kresťanstva. Táto situácia však trvala nielen v období kladenia základov domácej cirkevnej organizácie ale i v neskoršom období, čo výstižne charakterizoval aj samotný pápež, ktorý v roku 1204 v bule adresovanej kráľovi Imrichovi napísal *„nec novum est nec absurdum, ut in regno tuo diversarum nationum conventus uni Domino sub regulari habito famulentur—nie je nič nové ani absurdné, že v tvojom kráľovstve slúži v rehoľnom rúchu jedinému Pánovi zhromaždenie rozličných národov“*.

Cisterciti zakladali svoje domy v Uhorsku hlavne z Francúzska, hoci nájdu sa príklady zakladania z územia Rímskej ríše. Z Clairvaux bol založený kláštor v Zircu (1182), v Piliši (1184), v Sankt Gottharde (1184), v Topuszku (1205). Z Pontigny bol založený kláštor v Egreši (1177–1179). Z Troisfontaines kláštor v Bélakúte (1234) Podľa súdobého dokladu sem prišli v uvedenej dobe francúzski mnísi z oblasti Champagne na výslovnú žiadosť kráľa Bela IV. Jediný slovenský cistercijský kláštor v Spišskom Štiavniku založený v roku 1223 mal svoj materský kláštor vo francúzskom Morimonde. Premonštráti pochádzali takmer výlučne z Francúzska. Z francúzskeho Prémontré boli v Uhorsku založené 3 opátstva. Premonštráti v Bzovíku však nemali bezprostrednú fundáciu z Francúzska, boli filiou moravského Hradca (Gradec). Z mendikantských rehoľ vzniknutých v 13. stor. treba uviesť dominikánov, ktorých prví mnísi objavujúci sa v Uhorsku boli talianskeho pôvodu. Františkáni zasa prichádzali z Nemecka, je však zaujímavé, že prvé fundácie sa diali zväčša práve tam, kde žili Latinovia.

Okrem písomných dokladov potvrdzujú fyzickú prítomnosť franko-valónskeho rehoľníctva v Uhorsku i iné doklady. Napr. antropologický výskum populácie pochovanej na stredovekom kláštornom cintoríne v cistercijskom opátstve v maďarskom Zsámbéku na západ od Budapešti vykázal prevahu ľudí s krvnou skupinou A, ktorá v tom čase prevažovala vo frankofónnom Porýní, zatiaľčo u Maďarov vtedy dominovala skupina B. Francúzskych cistercijských do Zsámbéku inak pozvala v 12. stor. rodina Eynardovcov vtedajších vlastníkov tohto majetku.

Vplyv uvedených rehoľ sa však neobmedzoval len na duchovnú oblasť, najmä cisterciti prichádzajúci z frankofónnych oblastí západnej Európy sem prinášali nielen nové duchovné a kultúrne myšlienky ich kláštory sa stávali nielen centrami, odkiaľ sa šírila do okolia francúzska

kultúra, ale, keďže sa venovali aj fyzickej práci, zavádzali aj nové poľnohospodárske metódy, nové poľnohospodárske náradia apod. To som však zašiel príliš dopredu. Vrátim sa preto naspäť do obdobia 11. stor.

Popri cirkevných vplyvoch v tomto počiatocnom období uhorského štátu možno predpokladať i prítomnosť svetských osôb z románskej jazykovej oblasti. Predovšetkým na dvore kráľa Petra Orseola, pochádzajúceho z Benátok, sa zaiste nachádzali viacerí talianski rytieri, ktorých si so sebou odtiaľ priviedol. Podľa tvrdenia Viedenskej obrázkovej kroniky bol Peter kráľom, ktorý „pohrdal uhorskými šľachticmi, spupne a nenásytným srdcom premárnil pozemské majetky s Nemcami, ktorí vyrevúvajú ako divá zver a s Talianmi švitoriaticami ako lastovičky. Pevnosti, strážne stanovištia a hrady zveril do ochrany Nemcov a Talianov“. No už uvedená pohanská vzburá (1046) zameraná i proti cudzím, kresťanstvo upevňujúcim elementom, predovšetkým proti Nemcom a Talianom, kráľa Petra zvrhla z trónu, skončil oslepený, a z krajiny vypudila všetkých cudzincov.

Povstanie, onedlho potlačené, však nemohlo zabrániť definitívnej orientácii uhorského kráľovstva na kresťanstvo a západnú, vyspelejšiu kultúru, ktoré pomáhali v krajine implantovať i takéto latinské elementy, či už z radov svetských osôb, klerikov alebo prostých prisťahovalcov prinášajúcich so sebou nové vyspelejšie zvyklosti, ktoré dostávali krajinu na vyšší stupeň vývoja.

Už som naznačil, že prisťahovaniu Valónov ukázalo cestu práve duchovenstvo. Hoci ďalšie spoľahlivé listinné správy, ktoré máme o prenikaní románskeho živlu do Uhorska sú až z 12. stor. – ak pritom nevezmeme do úvahy horeuvedený spochybňovaný údaj tradovaný v 15. stor. medzi Valónmi z jágerského údolia o tom, že sa tam prisťahovali z belgického Liége (flám. Lüttich) v polovici 11. stor. – je nepochybné, že ľudia z románsky hovoriacich krajín žili v tejto krajine v pomerne veľkom počte už v 11. stor. O prítomnosti latinských osadníkov v Uhorsku už v tomto období svedčí zákonný článok č. 31 vnesený na tzv. szabolčskej synode (1092) namierený proti tým Latinom, ktorí nerešpektovali domáce zvyklosti ohľadom dodržiavania pôstu. „*Latini, qui Hungarorum consuetudini legitime consentire noluerint...quocumque volunt, eo vadant. Pecuniam vero, quam hic acquisierunt, hic relinquunt.*“ Ako sankcia sa im ukladá odňatie všetkého peňažného majetku, ktorý tu nadobudli. Skutočnosť, že sa týmto elementom zaoberalo uhorské zákonodarstvo je dôkazom jeho všeobecnej rozšírenosti v krajine. Analýza obsahu zákona

naznačuje predpoklad o zrejmom obchodnom charaktere ich činnosti, ktorá im v Uhorsku umožnila dostať sa k značnému finančnému majetku.

Ďalšie konkrétne doklady na stahovanie valónskych jednotlivcov sú z rokov 1103, 1124 (istý Anselmus a jeho rodina z okolia mesta Bra sporiaci sa pred odchodom do Uhorska s opátstvom Stavelot–Malmédy), 1148 (istý Hezelo, ktorý pred svojím odchodom do Uhorska daroval majetok kláštora pri Aachene) a iný doklad z 12. stor. spomína človeka menom Robard z mesta Huy obdarujúceho pred odsťahovaním 30 liégskymi solidusmi miestny kostol. Potvrdzujú predpoklad, že v tomto ranom období stredoveku prevažovali u nás medzi Latinmi práve príslušníci valónskeho etnika. Doklady totiž prinášajú údaje o sporadickom prisťahovávaní jednotlivcov slobodného pôvodu z dolného Porýnia a od rieky Maase spolu so svojimi rodinami.

Po slobodných jednotlivcoch svetského i duchovného stavu (rytieroch, klerikoch), ak nie zároveň s nimi, však čoskoro nasledovali aj širšie vrstvy obyvateľstva, ktoré sa zaoberali tak obchodom a remeslom ako i poľnohospodárstvom. Vznikli tak čoskoro viaceré dediny, ktoré okolie nazývalo podľa národnosti ich obyvateľov **Olaszi**, resp. **Vlachy**. Predpokladá sa, že tieto osady vznikali v priebehu 11.–12. stor. Francúzsky vplyv a najmä v 12. stor. sa šíriaca rytierska kultúra, ktorá sa na toto územie dostávala i ako dôsledok krížových výprav tiahnúcich zo západu i cez územie Uhorska, veľmi zasiahli najmä vyššie vrstvy uhorskej spoločnosti. Citeľné to bolo najmä za vlády kráľa Bela III., ktorý mal za manželku Margitu, dcéru francúzskeho kráľa Ľudovíta VII. Ale aj iní uhorskí králi boli dynasticky spojení s Francúzskom, resp. mali manželky francúzskeho pôvodu, druhou ženou Ondreja II. bola Jolanta, dcéra latinského cisára z križiakmi dobytého Konštantínopolu Petra z Courtenay, Ladislav IV. Kumánsky mal zasa za ženu Izabelu z Anjou, dcéru neapolského kráľa. Najviditeľnejším znakom šírenia francúzskej kultúry je presadzovanie nového architektonického slohu – gotiky, ktorú u nás v začiatkoch, teda v polovici 13. stor. pomáhajú udomáčať francúzski murári.

Najčasnejším dokladom o existencii románskych osád na konkrétnom mieste v Uhorsku je zmienka v križiackej kronike *Chronicon Hierosolymitanum* od Alberta z Aachenu (Aquensis), ktorá k roku 1150 uvádza v okolí Sriemu istú lokalitu pod názvom *villa advenarum Francorum* a v roku 1162 zasa iný prameň tú istú osadu ako *villa Franca*. Úradným maďarským názvom pre ňu bol tvar Nagy Olaszi, ktorý podľa uvedeného

teda označoval dedinu francúzskych prisťahovalcov. Menom Frank sa totiž po rozpade Franskej ríše postupne začali označovať románski obyvatelia jej bývalej západnej časti – dnešní Francúzi, kým pre obyvateľov východnej časti sa ujal názov Teutonici. Dodávam, že ako *Franca villa* figuruje v roku 1224 i dnešná obec Bodrogolaszi na južnom Zemplíne.

Na sever od nej leží mesto Blatný Potok (Sáros Patak), ktorého privilegiálna listina datovaná k roku 1201 je okrem svojho včasného dátumu kladúceho vznik tohto sídliska prinajmenšom do 12. stor., významná i pre iný svoj údaj v nej obsiahnutý. Týmto údajom je špecifický výraz listiny použitý na označenie funkcie richtára, sudcu obce – *prepositus*, čo sa bol termín zaužívaný v oblasti severovýchodného Francúzska (*prévôt*).

Koncentráciu valónskych sídlisk v tomto kraji (**Tokaj**) dopĺňa blízka lokalita Olaszliska. Valónske súvislosti ukrýva i názov obce Tály, ktorá sa v jednom stredovekom doklade uvádza i s etnickým prívlastkom Latina (*villa Talya Latina*). Samotný názov Tály pochádza zo starofrancúzskeho *taille*=klčovisko. Miestni Valóni tu v oblasti tokajských vrchov, ktorých svahy vyklčovali a premenili na vinohrady (Zemplényi hegység) rozvinuli na vysokú úroveň pestovania vína, ktorého znalosť si priniesli so sebou z pôvodnej vlasti. Známu odrodu tokajského vína zvanú *furmint* zaviedli práve Valóni. Víno však Valóni pestovali nielen v tokajskej oblasti ale i na iných lokalitách, kde sa usadili. V stredoveku boli známe svojou kvalitou i sriemske vína. A o Románoch v Srieme som už vravel. Vinohradníctvo Valónov spomínajú početné doklady aj v iných uhorských lokalitách: napr. latinský hosť menom *Vinand* dostal od kráľa Bela IV. zem hradu Stoličný Belehrad spolu s lúkou a miestom vhodným na vinohradníctvo; „*vineam in territorio possessionis Oloz*“ sa uvádza v roku 1332; „*vineae Theryn Latini*“ zasa v roku 1346.

Ten latinský živel, ktorý sa v Uhorsku zaoberal predovšetkým obchodom a remeslom, sa usadzoval najmä v dôležitých centrách, akými boli v tých časoch kráľovské, či biskupské sídla Ostrihom, Stoličný Belehrad, Páfkostolie, Budín, Győr, Varadín a Záhreb. Latini, prevažne z radov Valónov, podľa západného vzoru v týchto sídliskách vytvorili svoje samosprávne okrsky, osobitné štvrte zvané viky (*vicus Latinorum*). Z rôznych odvetví remesla, ktorým sa Valóni venovali treba spomenúť predovšetkým tkáčstvo súkna – súkenníctvo. Veď súkna z Yprés alebo Gentu, teda z oblastí osídlených Valónmi boli široko–ďaleko známe po celej Európe a to nielen v Uhorsku. Niektorí ich dovážali a tu s nimi

obchodovali a niektorí v ich výrobe pokračovali aj mimo svojej vlasti (*textores Gallici* sú v 13. stor. doložení v Sliezsku).

Románske obchodné kolónie v Európe. Stredoeurópsky kontext

Vznik týchto latinských vikov sa kladie do širšieho rámca, v ktorom sú už od 12. stor. vo viacerých európskych centrách situovaných pozdĺž významnej obchodnej trasy spájajúcej údolím Rýna a Dunaja oblasti valónskeho Flámska, Lotrinska a severného Francúzska s krajinami strednej Európy a medzi nimi i Uhorska doložené kupecké osady latinského živlu, akési oporné centrá ich obchodných aktivít. Výslovne sa o tom, hoci nepriamo, v roku 1259 zmieňuje nariadenie nemeckého mesta Kolín nad Rýnom, ktorý ležal na tejto významnej európskej obchodnej tepne, adresované valónskemu mestu Maastricht a zabraňujúce jeho kupcom obchádzať Kolín a cestovať za obchodom do Uhorska alebo iných miest východnej Európy „*ultra Coloniam versus Hungariam seu alias illarum orientalium partium civitates transire pro sua mercatione*“. Takéto valónske obchodné ale i remeselné kolónie, s koreňmi siahajúcimi do 12. stor., nachádzame na tejto diaľkovej trase napr. v Kolíne nad Rýnom (*platea Gallicorum, Walengasse*), Rezne (*platea Latinorum*), Viedni (v colnom tarife z roku 1230 spomínajú Walhen a cudzí kupci), prípadne na jej odbočke prechádzajúcej cez Čechy a Sliezsko – v Prahe (miestnych Romanov spomína už prvé privilegium pre tunajších Nemcov z rokov 1176/1178), Brne (*Teutonici et Gallici*, 1231) i Vratislavi (*platea Gallica, Gallicorum*).

Najväčšie centrá Valónov v Uhorsku sa nachádzali v kráľovských sídlach Ostrihome (najstaršia zmienka o nich je z roku 1230, keď sa uvádza istá *Almanda uxor Laurentii Latini auri malliatoris de Strigonio*) a Stoličnom Belehrade (Latini Albenses sa spomínajú v tomto meste už v roku 1221). Dá sa predpokladať, že v oboch lokalitách žili ako kráľovskí hostia už od polovice 11. stor. Tvorili najzámožnejšiu časť tamojšieho meštianstva živiacu sa obchodovaním so súknom, vínom a inými artiklami na medzinárodnej úrovni. Mali vlastnú štvrť *magnus vicus Latinorum, contrata latina regalis* a vlastnú samosprávu. Obe valónske komunity používali aj vlastnú pečať **SIGILLVM LATINORVM CIVITATIS STRIGONIENSIS/SIGILLVM LATINORVM CIVIVM ALBENSIVM**. V Ostrihome však spolu s nimi žil aj istý počet Talianov. Oba tieto elementy spomína

pri svojom opise tatárskeho vpádu známy Rogerius, ako bránili toto mesto pred Tatármi: „*Hungari vero et Francigene ac Lombardi, qui quasi erant domini civitatis*“. Hoci sa im ho nepodarilo obrániť a mnohí z nich pri tom zahynuli, doklady vravia, že valónsku kolóniu doplnili svojim príchodom ďalší ich krajanovia „*qui de terra Latina supervenerant*“.

Samosprávou disponovali i Valóni usadení v jágerskom údolí (*comes vallis Agriensis*), ktorých pútnikov spomína v roku 1447 v belgickom Liége kronika Jeana Stavelota. Mali svoje výsady, ktoré si úzkostlivo strážili, ako o tom svedčí ich vzbura proti kráľovským peňazomencom, ktorých v roku 1350 pozabíjali. Alebo ľudový pohyb sedmohradských Nemcov vedený istým Gyanom, synom Alarda z Vizakny podľa mena zaiste Valóna, v priebehu ktorého v roku 1277 vypálili niekoľko kostolov, aj s ľuďmi, ktorí sa tam pred nimi uchýlili. Pri hodnotení významu Valónov možno oprávnené povedať, že románsky element časovo predstihol pri urbanizovaní Uhorska úlohu, ktorú v tomto smere neskôr vykonali Nemci. Najstarším mestským privilegiom disponovali práve mešťania zo Stoličného Belehradu. Je zaujímavé, že niektorým ľuďom prišlým zvonka, ako bol napr. autor nemecky písanej Rímskej kroniky, sa pod vplyvom všeobecnej rozšírenosti Vlachov zdalo, že v Uhorsku je vlašský jazyk najrozšírenejším spomedzi všetkých jazykov (*wann nie chain sprach wart, den Ungern so gemain sam welisches alain*).

Valóni na Slovensku

Pokiaľ ide o územie Slovenska vznik najvýznamnejšej valónskej kolónie na našom území, Spišských Vlách (maď. Szepes-Olaszi, lat. *villa Latina*, *villa Romanorum*, nem. *Wallendorf*), patrí podľa všetkého do obdobia 12. stor. Usadenie Valónov do tejto osady ležiacej v údolí Hornádu na juh od Spišského hradu, zrejme priamo súvisí s jeho stavebnými počiatkami datovanými práve do tohto obdobia. Valóni sa sem a rovnako tak i do Sedmohradska, dostali spolu s početnejšími Flanderčanmi. Súdiac podľa polohy oboch týchto regiónov situovaných na krajinských hraniciach, je možné, že sem prišli pôvodne za účelom vojenského zabezpečenia pohraničia. Je zaujímavé, že spišskí Latini sa vo viacerých dokladoch uvádzajú spolu s miestnymi Nemcami „*Elias comes Saxonum et Latorum et consules ceterique Saxones et Latini de provincia Scepusiensis*“ (1280), výsady, ktoré v roku 1273 kráľ Ladislav Kumánsky potvrdil pre hostov *de Latina Villa in Scepes* už dávno užívali spolu so spišskými

Nemcami „*libertatem, que tam Saxonibus quam Latinis priscis temporibus communiter concessa fuerunt*“. Toto všetko potvrdzuje domnienku, že na Spiš prišli spoločne s prvými húfmi Nemcov v 12. stor.

No Valónov nájdeme na Spiši aj inde. Názov osady Mečedelovce *villa Micheleth* je odvodený od istého Micheleta, uvádzaného na inom mieste ako *Myculith Gallicus*. Spomenúť treba i Gánovce pri Poprade nazvané podľa valónskej formy mena Ján, ktorá je najrozšírenejším osobným menom uhorských Valónov. S jeho výslovnosťou a najmä prepisom mali uhorskí pisári veľké problémy, a tak sa v prameňoch máme možnosť stretnúť s celou plejádou rôznych foriem tohto mena (Gan, Gaan, Gyan, Gean, Geyan, Dyan, Gyhan, Gyhaninus, Geninus, Janinus). Toto valónske meno vystupuje zaiste i v názve obce Gán pri Galante alebo osady Ďanová v Turci. Valónske korene má zrejme i obec Tvarožná (maď. Duránd), spomínaná v roku 1268 ako *villa Durandi*. Zaujímavým je patrocínium kostola vo Vrbove, ktorým je sv. Servác uctievaný ako patrón v už horespomínanom valónskom Maastrichte. Názov Kurimian zasa pochádza od sv. Quirina osobitne uctievaného v porýnskych mestách niekdajšieho Lotrinska Kolíne, Trevíri a Munsteri.

Avšak nielen na Spiši sa stretávame so stopami po valónskom žive. Chronológia vzniku názvov typu Olaszi kladie i vznik obce Vlchy v Liptove do obdobia pred 13. stor. No viacerí bádatelia spájajú tunajšiu prítomnosť Valónov výlučne s ich stavebnou činnosťou na hrade Liptov. Výslovne sa totiž spomína *lapicida Hongh*, ktorý v roku 1262 dostal za svoje služby od kráľa zem pod hradom Liptov.

Ľudia z románsky hovoriacich krajín západnej Európy (Valóni, Francúzi, Taliani) boli už v stredoveku vyhľadávanými stavebnými odborníkmi angažovanými pri budovaní hradov a kostolov. Veď samotný gotický sloh sa zrodil vo Francúzsku. (Románsky sloh sa nazýva románsky preto, že predovšetkým vo forme baziliky nadväzuje na architektúru starého Ríma.) Pôsobili samozrejme i v Uhorsku (*magister Johannes lapicida filius Tyrionis de civitate S. Adeodati* renovoval v roku 1287 kostol sv. Michala archanjela v Albe Iulii, ktorý predtým zničila rebélie sedmohradských Sasov vedená valónom Gyanom, synom Alarda), tak ako mnohí potulní umelci, ktorí sa nechávali najímať miestnymi ľuďmi na výzdobu kostolov, čo vidno štýle románskych a gotických fresiek stredovekých chrámov na Slovensku. Viaceré z nich prezrádzajú talianske vplyvy.

Podľa talianskeho vzoru mestských kastelov dal uhorský kráľ Ľudovít I. medzi rokmi 1370–1380 postaviť Zvolenský zámok ako svoje

prechodné sídlo v čase kráľovských poľovačiek. Zaiste sa na jeho stavbe zúčastnili talianski stavitelia, ktorí (Francesco de Pozzo, Specie Casa) sa výslovne spomínajú pri jeho prestavbe v polovici 16. storočia.

Stavbári z Talianska teda prichádzajú i v neskoršom období. S ich prítomnosťou možno spojiť stavbu renesančného kaštieľa v Bytči (Kilián z Milána), pri renesančnej prestavbe hradu v Starej Ľubovni (1554–1566) sa spomínajú mená Antonius a Jacobus Italus. Roku 1578 vymenoval uhorský snem Taliana Gulia Ferrariho za superintendenta fortifikačných stavieb pre oblasť banských miest. Barokový kostol sv Jána Krstiteľa v Trnave budovali bratia Antonio a Pietro Spazziovcí v rokoch 1629–1637 podľa vzoru rímskeho kostola Il Gesù, v rokoch 1636–1642 prebiehala prestavba Bratislavského hradu na ranobarokové sídlo pod vedením stavebných odborníkov Giovanni Battista Carloneho, Philiberta Luccheseho a Giovanni Albertalla. Talianski murári opravovali františkánsky kostol a kláštor v Stropkove ešte v roku 1905 a tak by sme mohli pokračovať ďalej.

Výstavba liptovského Starohradu započala s veľkou pravdepodobnosťou až po tatárskom vpáde, a tak aj vznik miestnej valónskej kolónie by nevyhnutne musel spadať do tohto obdobia. Potom by však aj úradný maďarský názov pre Vlchy musel byť – Olaszfalu. Ale, pretože sa po celý stredovek pre ne vyskytujú len tvary Olaszi príp. villa Latina, domnievam sa, že ich vznik siaha pred rok 1200 a že usadenie Valónov na toto miesto malo pôvodne iný účel zrejme šlo vzhľadom na pohraničný ráz regiónu tak ako na Spiši o ich angažovanie ako strážcov hraníc (*Isombar balistarius*). Inak účasť Valónov vo vojenských akciách dosvedčujú napr. kolínske anály, keď spomínajú, že v radoch uhorskej armády bojujúcej proti Tatárom na rieke Slanej stáli aj rytieri pochádzajúci z ich radov (*multi Teuthonici, Gallici tam nobiles, quam vulgares*). V neskoršom období sa miestni Valóni rozšírili hlavne prostredníctvom majetkovej držby i do blízkeho okolia. Takto vznikli obce Vlašky teda malé Vlchy a Galovany (nazvané podľa *magistra Johanna Gallica de villa Latina*) a Parížovce zatopené Liptovskou Marou nazvané po istom Parisovi vnukovi Valóna Bastina.

Spomienkou na Valónov na Zemplíne je meno dnes zaniknutej lokality v susedstve Trebišova zvanéj [Va]lyan, Valyon. Podľa dokladu z roku 1601 jestvovali na území Trebišova pozemky „*in territorio Sclavorum vocato...in territorio Wallyon vocato*“ na území Slovákov a na území Valón(ov).

Taliani. Úloha Talianov v stredovekom uhorskom finančníctve

V neskoršom období uhorského stredoveku začínajú medzi románsky-mi obyvateľmi hrať významnejšiu úlohu **Taliani**. Na rozdiel od súvislých kolónií tvorených Valónmi sa však Taliani v Uhorsku objavujú iba sporadicky, alebo lepšie povedané prezentujú sa individuálne. Mnohí z nich sa sem dostali najmä v sprievode a v službách nových panovníkov vyšlých z talianskeho prostredia (Ondrej III. z Benátok, Karol I. Róbert z Neapola) alebo ako vzdelanci a umelci, obchodníci a finanční podnikatelia z radov meštianstva. Mnohí z nich sa potom vyšvihli vo finančnej správe krajiny až do najvyšších pozícií, z ktorých vytlačili v minulosti presadzovaných Chvalízov a Židov. Napr. za čias kráľa Ľudovíta I. si viacerí Florentiáni a iné talianske elementy zvolili Uhorsko a jeho hlavné mesto Budín za svoje pôsobisko a mieste, kde rozvinuli svoje obchodné a finančné aktivity. Usadenie sa Talianov v Uhorsku v 14. stor. je v evidentnom súvisi s činnosťou ústredných finančných a hospodárskych inštitúcií ako boli banská, mincová a soľná komora a vytváraním ústredných inštitúcií–grófstiev spravujúcich vyberanie krajinskej dane (*lucrum camerae*) a cla (*tricesima*), na ktorých riadení sa títo Taliani výdatne podieľajú.

S existenciou banskej a mincovej komory príp. tridsiatkovej stanice možno dať do súvislosti i prítomnosť románskeho elementu v Košiciach. Početné doklady o tunajších „Galikoch“ obsahuje najstaršia košická mestská kniha z prelomu 14. a 15. stor. Podľa rázu osobných mien zaznačených v spomenutej knihe je zrejme, že medzi románsky-mi obyvateľmi Košíc prevažovali Taliani (*Johannes Gallicus de Talentis, Jacobus Rolandini, Lamonti, Bartholme und Petir Guidoti, Petrus Venturis Gall(icus)*), i keď sem–tam medzi nimi nájdeme i mená jazykovo francúzskeho (valónskeho) charakteru *Junta et Jacobus Gallici, Pere de Pace, Michel Gallicus, Saurot sutor, Caspar Leique*, ďalej mená utvorené z nemeckej formy valónskeho etnonyma „Wall“, pl. „Wallen“: *Wal beuteler, Michel Wal, Johannes Wal, Waller, Johannes Waller*. Význam „Galikov“ v živote mesta dokladá i to, že sa dostali aj medzi členov tunajšieho magistrátu (1406). V Košiciach disponovali dokonca osobitnou samosprávou, ktorú si uplatňovali v samostatnej štvrti zvanéj Benátky (*Venecie, platea Venetiarum*) nachádzajúcej sa mimo areálu opevneného mesta. Avšak pokiaľ ide o miestne názvy typu Venecia (v Šariši, časť Lukova), treba byť opatrný pri posudzovaní ich pôvodu, ich vznik môže byť totiž

motivovaný aj geograficky – močaristým terénom pripomínajúcim zemepisné situovanie talianskych Benátok na jadranskej lagúne. Na našom území možno preto rátať s prítomnosťou Talianov i v neďalekom Smolníku, kde sa to čiastočne aj potvrdilo a v Kremnici.

Z významnejších talianskych jednotlivcov u nás spomeniem na Spiši v poslednom decéniu 13. stor. (1291-1300) vo funkcii spišského župana a správcu kráľovskej komory pôsobiaceho Balda (Balduinus), pochádzajúceho z Florencie. Jeho vnuk Gerardov syn Guechto sa totiž výslovne spomína ako potomok florentského šľachtického rodu Cypriani. Bald sa dostal do Uhorska na pozvanie uhorského kráľa Ondreja III. Jeho vnuk Guechto, mladé páža na dvore Ondreja III., dostal od kráľa do majetku Vyšnú Šebastovú.

Z juhotalianskeho mesta Salerno v Apúlii prišli začiatkom 14. stor. sprevádzajúc členov novej panovníckej dynastie na uhorskom tróne – Anjouovcov – zakladatelia uhorskej vetvy rodu Drugetovcov. Rodiny, ktorá svojim pôsobením zasiahla významne najmä územie dnešného východného Slovenska. Drugetovci však, ako samotní Anjouovci, boli pôvodne francúzsky rod, ktorý s nimi do Talianska len prešiel, keď v roku 1265 získali Anjouovci Kráľovstvo oboch Sicílií. Po príchode do Uhorska, krajiny dovtedy zmietanej feudálnymi rozbrojmi, pomáhali novému panovníkovi upevňovať jeho pozície, v čom vynikol predovšetkým najstarší z členov tejto rodiny, Filip Druget.

Ako kráľovi dôverníci a poradcovia zastávali rad za radom najvyššie krajské hodnosti, ako boli úrad palatína, krajského sudcu, taverníka i početné funkcie, niekde i dedičných, županov predovšetkým v župách severovýchodného Uhorska, kde si prostredníctvom kráľovských donácií, pochádzajúcich z konfiškácií rebelujúcej šľachte, vybudovali rozsiahlu majetkovú doménu.

V priebehu rokov 1317-1327 (1330) získali do svojho vlastníctva obrovský pozemkový majetok (hradné panstvá: Plaveč, Stará Ľubovňa, Podolínec, Dunajec, Tokaj, Zemplín, Trebišov, Brekov, Jasenov, Sokol, Slanec), zväčša skonfiškovaný odbojným Omodejovcom a iným v čase feudálnych rozbrojov neverným šľachticom. Takto sa stali až do 17. stor., kedy rod vymrel, najväčšími pozemkovými vlastníkmi na východnom Slovensku. Rodinným sídlom Drugetovcov sa stalo Humenné. Rod vymrel v 17. stor.

Ďalšou významnou talianskou rodinou usadenou na Slovensku boli Venturovci pochádzajúci z Florencie. Asi na prelome 14. stor. sa usadili

v Bratislave a stali sa jej poprednými mešťanmi. Po prvý raz sa s nimi stretávame v roku 1358, kedy istý *Ventura Gallicius(!) de Florentia* vzal do prenájmu vinicu v Rači. Krstným menom sa volal Jakub a ako viacerí Taliani i on sa ako komes mincovej komory a kráľovského tridsiatku uplatnil v správe ústredných finančných inštitúcií. Popritom ho ale nájdeme i vo funkcii bratislavského podžupana a člena mestskej rady. Podľa tejto rodiny nesie svoj názov i jedna z bratislavských ulíc, kde mali Venturovci svoje domy a i dodnes stojaca kaplnka Božieho tela, pochádzajúca zo začiatku 15. stor. bola postavená z ich iniciatívy.

V 15. stor. prišla za vlády Žigmunda Luxemburského talianska rodina Noffryovcov (*Onofrio Bardi*) príslušníci významnej florentskej bankárskej rodiny Bardiovcov, ktorá na Slovensku získala na istý čas, teda dokiaľ nevymrela, čo sa stalo v roku 1488, do vlastníctva panstvo Bojnice (1430). Onofriovi štyria synovia: Leonard, Ján, Valentin (zvaný aj Bardo) a Jakub zastávali okrem toho vedúce pozície v hospodárskych a finančných inštitúciách (komorskí grófi). Podľa nich bola nazvaná uhorská minca – strieborný denár – **bardi**.

Niekoľko talianskych jednotlivcov pôsobilo v Uhorsku na dvore kráľa Mateja Korvína v druhej polovici 15. storočia. Niektorí sem prišli v sprievode kráľovnej Beatrice Aragónskej. Iní na pozvanie samotného kráľa. Medzi najznámejších z nich patria humanistickí vzdelanci, historik Antonio Bonfini z Ascoli (*Rerum Hungaricarum Decades*), Petrus Ranzanus (Pietro Ranzano), politik Francesco Bandini z Florencie, vychovávateľa Matejovho syna Jána Tadeo Ugoletto z Parmy a Marzio Galeotto z Narni a iní.

Najmenej citeľným zo všetkých románskych etníc, ktorých prítomnosť sa dotkla v stredoveku teritória Uhorska, bol zásah Španielov. Napriek tomu ich však máme doložených ako pozemkových vlastníkov alebo predstaviteľov krajskej správy i u nás. Konkrétne ide o príslušníkov rodiny šľachticov z Nagy Martonu a Bajótu. V prameňoch vystupujú ako *Latini, Gallici* príp. *Yspani*. Ich predkovia, bratia Šimon a Bertrand sa v roku 1220 presťahovali z Aragónska do Uhorska, aby tu vstúpili do kráľovských služieb. Za svoje zásluhy, vyznamenali sa predovšetkým pri úspešnej obrane Ostrihomu pred Tatármi, získali kráľovskými donáciami viaceré majetky v Šopronskej a Ostrihomskej župe. No

i na Slovensku. V roku 1243 im bola kráľom darovaná zem Veľké Kosihy (*Kecw*) na západ od Komárna a Čenkov pri Ostrihome.

Záverom znova opakujem už zdôrazňovanú skutočnosť: prevažnú väčšinu románskeho živlu prítomného na území stredovekého Uhorska tvorili osadníci pochádzajúci z frankofónnych oblastí Nemeckej ríše (valónska časť Flámska, horné a dolné Lotrinsko, biskupstvo Liège, Verdun, grófstvo Namur, Brabant), teda Valóni, ktorí sem prichádzali z hospodárskych príčin predovšetkým v priebehu 11.–12. stor. Usadili sa takmer vo všetkých dôležitejších uhorských centrách a výrazne posunuli proces urbanizácie Uhorska smerom dopredu. Nájdeme ich však nielen v mestách ale i na uhorskom vidieku, kde sa intenzívne zaoberali poľnohospodárstvom (vínogradníctvom). Najviditeľnejším výsledkom ich aktivity tu, bolo pestovanie viniča, ktoré povzniesli na veľmi vysokú úroveň. Im možno v podstate vďačiť za to, že tokajské víno je také preslávené po celom svete. Valóni sa ako etnikum zachovali pomerne dlho všade tam, kde žili kompaktné a užívali isté výsady, predovšetkým samosprávu, čo ich pomáhalo vydeľovať od okolitého obyvateľstva a podržať si svoju reč a povedomie. Roztratené enklávy sa však čoskoro pomaďarčili. Najdlhšie si svoju identitu udržali Valóni z údolia Jágru. Pápežský nuntius vyslaný za vlády Mateja Korvína do Uhorska o nich v roku 1480 tvrdí: „*Habitat etiam in dicto regno gens Belga, quae loquitur recte gallice, haec habet provincias pro se separatam.*“ Známy uhorský humanista Mikuláš Oláh, ktorý sa v roku 1536 zdržiaval v belgickom Bruseli, vo svojom diele *Hungaria* spomína: „*In valle Agriensi aliquot pagi incoluntur habiti pro colonis Eburonum, qui nunc Leodienses dicuntur, olim eo traductis. Horum incolae in hodiernum diem Gallicam sonant linguam. Quo autem tempore aut eo traducti sint aut sponte migrarint, haud satis compertum habeo.*“ A napokon na konci 16. stor. iný uhorský humanista Ján Sambucus vyznačuje na svojej mape Uhier v okolí Jágru „*vallis Eburonum*“. Eburones boli 1 z keltských kmeňov starých Belgov žijúci v kraji rieky Meusy a Rýna. Tieto tvrdenia jednoznačne hovoria o pôvode nielen jágerských Latinov ale aj väčšiny Latinov v celom Uhorsku. Prítomnosť Talianov či Španielov už nebola taká výrazná. Obmedzila sa len na infiltráciu jednotlivcov a ich rodín. Hoci zväčša zámožných a zastávajúcich významnú pozíciu v politickom i hospodárskom živote

aj v ich novej domovine. Talianski stavební majstri však prichádzali do Uhorska po celé obdobie jeho existencie, aj v novoveku.

V súčasnosti už u nás veľa Latinov nenájdeme. Ich potomkovia nesúci meno Gál, Gálik, Galovič, Vlach, Vlachovič, Olasz síce žijú roztratené i na Slovensku, svoje valónske povedomie však už dávno stratili. Tak ako niektorí významní jednotlivci románskeho (talianskeho) pôvodu, ktorí sa kedysi usadili na Slovensku (rodina Francisci, Botto, Lanfrancioni, Dibarbora). Ich asimilácia sa totiž udiala veľmi skoro, už po pár generáciách sa prispôbili svojmu okoliu. Treba len dúfať, že sem s francúzskym Peugeotom príde zopár Latinov, či Gallikov, ktorí nadviažu na slávne tradície svojich predkov a prinesú ak nie prosperitu, tak aspoň uplatnenie i pre Slovákov.

PRAMENE

Antonio Bonfini o nových manieroach za vlády Mateja Korvína

„Potom, čo sa v krajine objavila kráľovná (Beatrix), zmenil sa spôsob stravovania a života. Nebola jej po chuti jednoduchá domácnosť. Zaviedla prepychové obedné (jedálenské) haly, vyzdobené jedálne, zlatom čalúnené spálne, kráľovi zabránila nosiť jednoduchý odev, k dverám postavila stálu stráž, urobila koniec ľahkému prístupu (dp kráľovských komnát) a za účelom ochrany kráľovskej dôstojnosti zaviedla oveľa väčšiu pompu. Nahovorila kráľa, aby prijímal ľudí na ich vypočutie a vykonával spravodlivosť len v určitom čase. Skýtske zvyky nahradila talianskymi, ba boli jej (viac) po chuti aj talianske jedlá.“

Antonii Bonfinii *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia* ed. Ioannes Sambucus. Francofurti: apud Andream Wechelum 1581 (preklad M. Marek).

Belo IV. zakladá v Ökörde, na majetku Petra, syn Gurveja, ktorý zabil kráľovnú Gertrúdu, cistercitský kláštor zvaný Belae fons, kam sa na jeho žiadosť presťahovali francúzski mnísi. (1237)

„Belo, z Božej milosti kráľ Uhorska všetkým, ktorí nahliadnu do tejto listiny pozdrav v pravom Spasiteľovi. ... podnietení úvahou sme žiadali preniesť konvent mníchov cistercitského rádu z kláštora Tri pramene (Trium fontium) z **oblasti Champagne do Uhorska**. Vyhradili sme im na postavenie kláštora miesto, ktoré sa ľudovo nazýva Ökörd (Ukurd), a aby tí, ktorí na tomto mieste slúžia (Bohu) v mníšskom habite kvôli nedostatku svetských vecí, bez ktorých nemožno na tomto smrteľnom svete jestvovať, neutrpejú újmu, darovali sme tomuto kláštoru akési majetky do večného vlastníctva. V župe Sriem z dedičných majetkov nebohého Petra, syna Gurveja, ktoré pre jeho nevernosť, pretože spáchal zločin urážky kráľovského majedstátu zabitím našej matky, pripadli do našich rúk; zvlášť ono miesto, kde je ustanovený tento kláštor, ktorý sa predtým nazýval Vkurd, ale teraz Belae fons, so všetkými úžitkami,

FEJÉR, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* IV/1. Budae 1829, s. 68 (preklad M. Marek).

L I T E R A T Ú R A

- AMMAN, H. : Die französische Südostwanderung im Rahmen der mittelalterlichen französischen Wanderungen. *Südostforschungen*, 14, 1955, s. 406–428.
- AUNER, M. : *Latinus*. Századok, 1, 1916, s. 28–41.
- BÁRCZI, G. : A középkori vallón–magyar érintkezésekhez. *Századok*, 9–10, 1937, s. 399–416.
- BAUMGARTEN, F.: A saint–gillesi apátság összeköttetései Magyarországgal. *Századok*, 1906, s. 405.
- BERNÁTOVÁ, V.: Taliani v Trenčine v 16. a 17. storočí v prameňoch Trenčianskeho archívu. *SA*, 38, 2003, 2, s. 27–39.
- BORCHGRAVE, E. : *Essai historique sur les colonies belges qui s'établirent en Hongrie et en Transylvanie pendant les XIe, XIIe et XIIIe siècles*. Bruxelles 1871.
- ECKHARDT, S. : *András király francia zarándókai*. *Magyar Nyelv*, 31, 1935, s. 38–40.
- KARÁCSONYI, J. : Gyán. *Magyar Nyelv*, 19, 1923, 1–4.
- RATKOŠ, P. : *Privilegium Spišských Vlách z roku 1243 a turnianske prédium*. *SA* 14/1, 1979, s. 73–86.

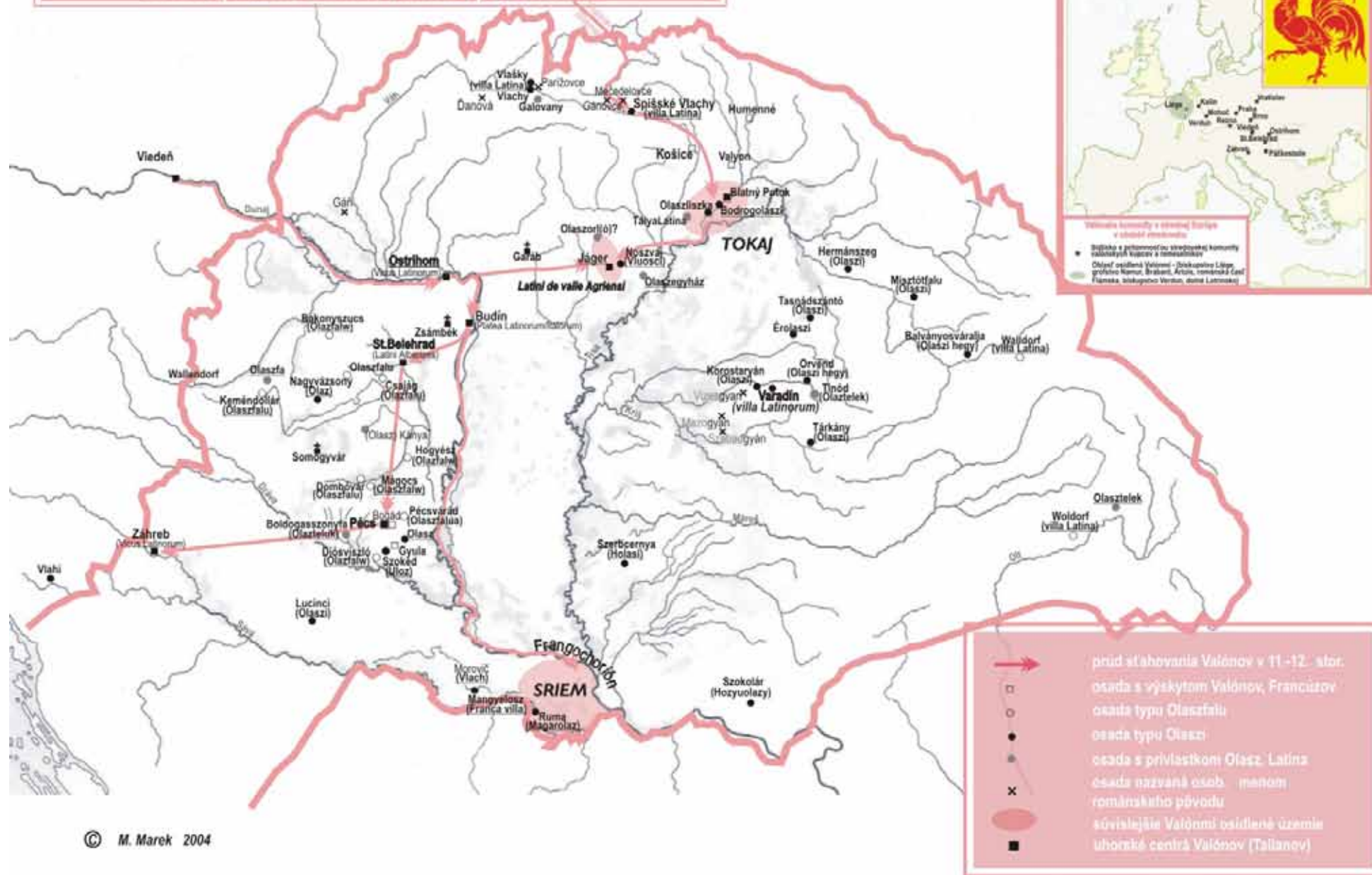
SURÁNYI, B.–BÁRCZI, G.–PAIS, D. : Adalékok a „Gallicus“–ok nemzeti hovátartozásának kérdéséhez. *Magyar Nyelv*, 53, 1957, 3–4.

SZÉKELY, Gy. : A Székesfehérvári Latinok és a Vallonok a középkori Magyarországon. *Székesfehérvár Évszázadai*, 2, (zost. Kralovánszky, A.), 1972, Székesfehérvár, s. 45–72.

SZÉKELY, Gy. : *Wallons et Italiens en Europe Centrale aux XIe–XVIe siècles*. *Annales Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae Sectio Historica* 6, Budapest 1964, s. 3–71.

http://www.lexilogos.com/wallonie_carte.htm

Valóni (Latini, Gallici, Romani) v Uhorsku

© M. Marek 2004

16. Románsky element (jeho východná vetva) – Rumuni, Valaši

Sedmohradsko a otázka pôvodnosti jeho rumunského obyvateľstva, resp. jeho continuity s rímskymi obyvateľmi starovekej provincie Dácia. Valašská kolonizácia.

Významný podiel v etnickom obraze Uhorského kráľovstva pripadol etniku Rumunov. Ich sídelné priestory zaujímali jeho juhovýchodnú časť, oblasť Sedmohradska alebo Transilvánia, resp. územie tzv. Banátu. Dnes však tieto oblasti už patria Rumunsku, ktorého súčasťou sa stali v roku 1918 v súvislosti s novým usporiadaním Európy po prvej svetovej vojne, kedy sa na základe rozhodnutia parížskej mierovej konferencie územie Sedmohradska spojilo s niekdajším Valašským a Moldavským kniežatstvom do jedného štátu.

Rumunov dobové latinské pramene označovali pomenovaním *blak, blach, valach, olacus, olahus, olachus*. Nestretávame sa v nich teda s názvom, ktorým sa oni sami nazývali, tj. *Rumân*, poukazujúci na ich neolatinský jazyk. Etnonymum *voloh, vlah* atď. je ostatne odvodené z germánskeho slova pochádzajúceho z mena keltského kmeňa Volci. Slovo pôvodne označovalo Kelta, potom romanizovaného Kelta, novolatinské etnikum. V starej hornej nemčine z neho vzniklo *Walh*. Z nej prevzaté praslovanské *volchъ* sa pravdepodobne vzťahovalo na všetky etniká novolatinského jazyka. Maďarské slovo *oláh* je prevzatím zo slovanského základu *vlach*. Slováci prevzali výraz *valach* od Rusínov, preto je tam východoslovanské polnoglásie.

Sedmohradsko a otázka pôvodnosti jeho rumunského obyvateľstva, resp. jeho continuity s rímskymi obyvateľmi starovekej provincie Dácia.

Rumuni sú najväčším etnikom románskeho pôvodu žijúcim vo východnej Európe. Okrem nich však majú románske korene vo východnej Európe aj tzv. Arománi rozprávajúci macedorománskym dialektom. Žijú

ako menšina predovšetkým v severnom Grécku, v pohorí Pindus, ďalej v Srbsku, Macedónsku a Albánsku. Ďalšou skupinou Vlachov je asi 12 tisíc tzv. meglenských Románov obývajúcich grécku provinciu Meglen. Sú zvyškom románskeho osídlenia, ktoré tu ešte začiatkom 14. stor. našiel v pomerne veľkom počte anonymný francúzsky zemepisec. Vo svojom opise východnej Európy (*Anonyma descriptio Europae orientalis*) uvádza, že: „*Inter Machedoniam et Thessalonicam est quidam populus valde magnus et spaciosus, qui vocantur Blazi, qui et olim fuerant pastores Romanorum.*“ Z východných Románov spomeniem napokon ešte asi tisícčlennú etno-skupinu **Istro-románov** dožívajúcu v oblasti prímorského Chorvátska (Istria). Všetci títo Románi-Vlasi sú potomkami niekdajších Rimanov, ktorí sa do oblasti dolného Dunaja dostali v súvislosti s dobovými úspechmi rímskych cisárov. Pokiaľ ide o starobylosť rumunskej prítomnosti v Sedmohradsku, jestvujú na to dva diametrálne odlišné názory, ktoré na tento problém prezentujú príslušníci rumunskej a maďarskej historiografie. Podľa jedných sú sedmohradskí Rumuni praobyvateľmi, resp. autochtónmi tohto územia, podľa druhých sa sem zasa prisťahovali až v priebehu 13.–15. stor. Známy taliansky humanista a životopisec uhorského kráľa Antonio Bonfini mal v tom jasno už v 15. stor.: „*Skutočnosť, že Rumuni sú potomkami Rimanov, je až podnes doložená ich jazykom, tento jazyk, hoci sú obklopení rôznorodými barbarскими národmi, nemôže byť zničený...Aj keď všemožné barbarские útoky zaplavili provinciu Dáciu a rímske národy...môžeme vidieť, že rímske kolónie a légie, ktoré boli ešte zriadené, nemohli byť úplne zničené. Vystavení vlnám barbarských útokov, si stále uchovávali románsky jazyk a bojovali divoko, aby ho nestratili, až človek mohol pozorovať, že bojovali nielen, aby si uchovali svoj spôsob života, ale ešte viac preto, aby si uchovali svoj jazyk.*“

Ako sa vlastne stalo, že Sedmohradsko sa stalo sídelným územím národa rozprávajúceho románskym jazykom? Sedmohradsko, latinsky *Septem Castra*, nem. *Siebenbürgen* (Nemci si za základ pre toto označenie vzali niekdajšie administratívne usporiadanie tohto kraja na sedem stolíc, ktoré sa spomína v tzv. *Andreane privilegii*, ktoré pre nich vydal Ondrej II. v roku 1224, kde sú jeho adresáti označení ako *Saxones septem sedium terrae Transilvaniae*), či Transilvánia, v latinských prameňoch niekedy nazývané aj *Ultrasilvana*, čomu zodpovedá maďarské *Erdély* (z maď. *erdő* + *elő* = z pohľadu Maďarov územie za lesom, záhorie) bolo na začiatku nášho letopočtu sídliskovým územím tráckych Dákov. Ich kráľovstvo však v roku 106 po Kr. vyvrátil rímsky cisár Traianus

a na tomto mieste založil novú provinciu Dáciu, do ktorej vzápätí nashoval i civilné obyvateľstvo – vojenských veteránov, obchodníkov, baníkov – ktorí sem prichádzajú (*ex toto orbe Romano*).

Narastajúci tlak germánskych Gótov však spôsobil, že cisár Aureliánus (270–275) túto Trajánom vytvorenú provinciu opustil. Aby uchoval prestíž Ríma, založil novú provinciu tohto mena. Táto však ležala na juh od Dunaja, mimo územia dnešného Sedmohradska. Do tejto novej provincie rozdelenej na Dacia Ripensis (Pobrežná Dácia=na brehu Dunaja) a Dacia Mediterranea (Stredozemná, vnútrozemná) premiestnil armádu, správu, úrady a celú latinsky hovoriacu populáciu z predchádzajúcej Dácie. Rumunská historiografia však tomuto pramennému tvrdeniu neverí a presadzuje názor, že nie je možné, aby na území Trajánovej Dácie nezostal nejaký počet rímskych osadníkov, ktorých potomkovia zmiešaní so zvyškami staršieho trácko-dáckeho substrátu a pohltivší v sebe neskôr prisťahované kmene Gótov, Gepidov, či Slovanov tu potom prežívali až do čias Uhorského štátu. Tvrdia, že po stránke etnogenézy dnešní Rumuni absolvovali rovnaký proces aký prebehol u románskeho obyvateľstva na západe, kde sa s Rimanmi zmiešali Galovia (z čoho vznikli Francúzi), keltskí Iberovia (Španieli), Lusitánci (Portugalci), Ilýri.

Rímske osady a tábory (Apulum, Ulpia Traiana Sarmizegetusa), ktoré v sedmohradskej Dácii založili Rimania spustli a do zabudnutia upadli aj ich názvy. Je zaujímavé, že hoci sa Rumuni hlásia za priamych potomkov Rimanov, resp. romanizovaného obyvateľstva niekdajšej Dácie, ani pre jednu lokalitu v Sedmohradsku, kde je archeologicky doložené rímske sídlisko, nezachovali jeho pôvodný latinský názov, čo svedčí skôr o pretrhutej sídliskovej kontinuite ako o nadväznosti.

Tzv. Anonymova kronika ich tu nachádza už v čase príchodu starých Maďarov („*quam terram [i.e. Pannoniam] habitarent Sclavi, Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum*“). Tento autor dokonca spomína aj existenciu niekoľkých štátnych útvarov na území Sedmohradska, resp. oblastí neskôr osídlených Rumunmi: panstvo tzv. Menumorota v oblasti Biharu; na sedmohradskej náhornej plošine nachádza rumunsko-slovanské panstvo (*Blasii et Sclavi*) istého Gelou (*terra Ultrasilvana, ubi Gelou, quidam Blacus, dominium tenebat*), ktorého tituluje ako „*Dux Blachorum*“ a napokon panstvo Glada na území temešského Banátu, teda v oblasti medzi riekami Dunaj, Tisa a Maroš. Treba však povedať, že Anonyma nemožno brať celkom vážne, jeho dielo je len oslavným dielom obsadenia

územia niekdajšieho uhorska starými Maďarmi. Avšak aj neskorší autor Šimon z Kézy nachádza Rumunov za príchodu Maďarov v Karpatskej kotline. Podľa neho, zatiaľčo Rimania, obyvatelia miest v Panónii, sa pred Hunmi stiahli do Itálie, na svojom mieste zostali „*Blachi, qui ipsorum fuere pastores et coloni*.“ Kézai nachádza na neskoršom rumunskom etnickom území v dobe prvého uhorského kráľa Štefana I. dva politické útvary, panstvo Gyulu a panstvo Achtuma v Banáte so sídlom v Čanáde. Dokonca i ruský letopisec Nestor, kladie prítomnosť rumunských Valachov spolu so Slovanmi (starými Slovákmi) na tomto území ešte pred tzv. „*honfoglaláshom*“, keď píše, že práve Maďari ich odtiaľto po svojom príchode vyhnali („*Uhri, príduc z východu, vrhli sa cez veľké hory, ktoré boli pomenované „Hory Uhorské“, a začali útočiť na tu žijúcich Vlachov a Slovienov, lebo sídlili tu najprv Slovieni a Vlasi vzali sloviensku zem, nato Uhri zahnali Vlachov a podržali si tú ktajinu a osadili sa so Slovienmi, podrobias si ich, a od tej doby pomenovala sa krajinou Uhorskou.*“). Je však možné, a tvrdí to aj samotný Nestor, že rumunských Valachov starí Maďari po svojom príchode vytlačili za Karpaty. Potvrďuje to aj tvrdenie už citovanej Anonyma *descriptio Europae orientalis*: „*...národ zvaný Valasi...bol kedysi pastierom Rimanov a žil v Uhorsku, kde mali Rimania kvôli veľkej úrodnosti pôdy svoje pastviny ale potom vyhnaní odtiaľ Uhrami našiel útočisko v týchto končinách.*“ (teda za Karpatami na Balkáne).

Za najstarší hodnoverný doklad o ich prítomnosti v Uhorsku považuje maďarská historiografia až údaj z roku 1250 spomínajúci vojenskú výpravu Uhrov vyslanú za čias kráľa Ondreja II. (1205–1235) na pomoc bulharskému cárovi Borilovi, na ktorej sa okolo roku 1210 pod vedením sibiňského župana Iwachina popri Sasoch, Sikuloch a Pečenehoch zúčastnili i oddiely Rumunov.

Podľa dokumentu z roku 1223 však vraj už 20 rokov predtým (teda okolo 1203) získalo cistercké opátstvo v sedmohradskej Čarte pozemky odňaté Rumunom (*terram...exemptam de Blacis*). No a v pápežskej listine zo 14. stor. sa vraví, že pevnosť a dištrikt Megyes (*districtus Medies*) pri Satu Mare bola v dobe pred generálnym koncilom katolíckej cirkvi (Lateránskym, teda 1215 ante) odňatá *de manibus Vallacorum*.

Nasledujúce doklady o nich pochádzajú z dvadsiatych rokov 13. stor. Všetky ich spomínajú v oblasti Sedmohradska inak zvanej Transylvánia, ktorá sa im stala novým domovom a kde spolu s tamojšími Sikulmi strážili uhorské hranice. Samozrejme, väčšia časť ich etnika zostala i naďalej za Karpatmi. V roku 1222 sa spomína *terra Blacorum* v oblasti

Fogaraša na juh od rieky Olt. V privilegii pre sedmohradských Sasov nachádzame v roku 1224 zmienku o *silva Blacorum et Bissenorum*, území siahajúcom od Sibiňských hôr cez priesmyk Oltu až po Fogarašské hory na východe.

Ťažko však nejako presnejšie chronologicky vymedziť dátum príchodu Rumunov (tak, ako nemožno časovo určiť dátum ich prijatia kresťanstva), keďže šlo zrejme o proces dejúci sa celkom nepozorovane a nenápadne postupným presakovaním menších skupín spoza Karpát z územia Balkánskeho polostrova a pokračujúci zaiste v tomto smere i v nasledujúcich storočiach najmä v súvislosti so spomenutou valašskou kolonizáciou. Zvýšené sťahovanie Valachov na sever zrejme spôsobil silnejší tlak turkických kmeňov Pečenehov, Kumánov, Uzov sťahujúcich sa na dolný Dunaj a najmä mongolských Tatárov, ktorí od polovice 13. stor. dostali toto územie pod svoju zvrchovanosť a pastierskych Valachov zaťažili nadmernými daňami. Ako etnikum zaoberajúce sa vo svojich pôvodných sídlach na Balkáne, kde ich už koncom 10. stor. spomínajú viaceré byzantské pramene (1x v 976; ale už v 9. stor. spomína Moise z Chorenu „zem Balak“ na juh od Karpát), predovšetkým pastierskym chovom dobytka, boli v nasledujúcom období prvotným nositeľom tohto svojrázneho osídľovacieho hnutia, čiže zaľudňovania pustých a dovtedy hospodársky nevyužívaných horských chrbtov východných a severných Karpát novým, pastierstvom sa zaoberajúcim obyvateľstvom. V Uhorsku sa usadzovali valašskí Rumuni predovšetkým v Sedmohradsku priamo susediacom s Valašskom (oblasť medzi Dunajom a južnými Karpatmi) ďalej v Temešskom banáte, oblasti medzi Dunajom, Tisou a riekou Maroš a v Bihari. Pôvodne (do konca 13. stor.) však bolo osadzovanie Valachov právom kráľa. Na nekráľovské majetky mohli usadzovať Valachov len tí, ktorí na to mali od kráľa oprávnenie. Napr. v roku 1276 povolil Ladislav IV. sedmohradskej kapitule v Albe Iulii usadiť „60 mansiones Olacorum“ na panstve Fülesd a Enyed (na J od Alby Iulie), v roku 1292 dostal Šándor, syn Gyurka povolenie na to, aby usadil na svoje panstvo rozprestierajúce sa pri dedinách (Gura)Szárd(a), (Maros)Illye a Fenes ležiacich na rieke Maroš Valachov. Ešte v roku 1335 dostávajú Hont–poznancovci *liberam facultatem Olahos congregandi* na panstvo Cecke (Bihar).

Väčší počet Valachov bol v Uhorsku angažovaný zrejme aj za vlády kráľa Ladislava Kumánskeho. Podľa moldavskej kroniky Grigora Urecheho (spísanej okolo 1642) povolal kráľ Ladislav proti Tatárom

ortodoxných katolíkov z územia Byzantskej ríše (Râm), čo sa časovo zhoduje s udalosťami týkajúcimi sa druhého tatárskeho vpádu do Uhorska, ktorý sa odohral v roku 1285, kedy uzavreli karpatské prechody proti Tatárom Sikuli a Valasi. I napriek tomu však zrejme ich počet v tom čase v Sedmohradsku ešte nebol veľký. Ináč by zrejme bolo ťažko realizovateľné nariadenie kráľa Ondreja III. z roku 1293, podľa ktorého „*Universos Olacos in possessionibus nobilium vel quorumlibet aliorum residentes ad predium nostrum regale Scekes vocatum ordinassemus revocari, reduci et etiam compelli.*“ – „Všetkých Valachov bývajúcich na majetkoch šľachticov alebo iných ľudí sme nariadili priviesť na náš majetok–pédium Székeš.“ Keď sa mohli zmestiť všetci Rumuni na jedno panstvo, veľa ich byť nemohlo.

Za vlády kráľa Karola Róberta vzniká na juhu Karpát pod vedením **vojvodu Basaraba** základ neskoršieho Valašského kniežatstva. Menšie vojvodstvá tu však jestvovali preukázateľne už sto rokov predtým. Vtedy sa táto oblasť intenzívne dosídľovala Valachmi, ako o tom svedčí list Bela IV. pápežovi Gregorovi IX. Píše v ňom, že územie Severinu vedľa Bulharska, ktoré bolo donedávna pusté, zaplavili davy ľudí a keďže nie sú pričlenené k nijakému biskupstvu, žiada, aby im mohol biskupstvo zriadiť on. Keď v roku 1247 daroval Belo IV. rádu johanitov územie severinského banátu s tým, aby ho kolonizovali a bránili pred Tatármi, ako jeho susedia sa spomínajú valašskí vojvodovia Litovoi a Seneslau. Vlachovia vojvodu Litovoja usadení v Severine boli povinní asistovať johanitom s vojenskou výzbrojou na obranu krajiny. Táto oblasť teda vtedy patrila pod uhorskú zvrchovanosť aj preto sa kráľ nemohol zmieriť s existenciou nového štátu, najmä, keď sa tento snažil vymaniť z vazalského vzťahu k Uhorsku. V roku 1330 podnikol Karol Róbert proti Basarabovi vojenskú výpravu, tá však bola neúspešná. Napriek porážke Uhrov pri Posade, ktorú dodnes pripomína iluminácia Viedenskej maľovanej kroniky, keď si kráľ ledva zachránil holý život, Basaraba uznal uhorskú zvrchovanosť. Pravoslávny patriarcha v Konštantínopole však zriadil vo Valašsku cirkevné sídlo – biskupstvo – s hodnosťou metropoly, čím vlastne uznal pre Valašsko status kniežatsva. Od Uhorska sa politicky osamostatnilo v roku 1380.

Najväčšia sťahovacia vlna Valachov do Uhorska sa však uskutočnila na prelome rokov 1334/1335. Podľa svedectva súdobého prameňa trvalo celého trištvrtého roka, pokým sa vojvoda Bogdan, syn Mikolu neskôr zvaný „*wayuoda Olachorum de Maramorosio*“ so svojim ľuďom

prestáhoval z oblasti Srbska. Okrem toho, že na sťahovanie mali dohliadať kaločský arcibiskup, bližšie okolnosti tejto akcie nie sú známe. Pravdou je, že hornaté oblasti severovýchodného Uhorska a Zátisia boli v tej dobe ešte stále veľmi riedko osídlené.

Horkokrvní Valasi sa viackrát dostali do konfliktu s tunajšími starousadlíkmi. Napadli, vyrabovali a podpálili niekoľko dedín patriacim miestnym feudálom. A ani voči kráľovi, ktorý ho pozval do svojej krajiny, neprejavil Bogdan so svojimi Valachmi veľa lojalitu.

V roku 1349 sa otvorene postavil na odpor aj proti kráľovi Ľudovítovi. Bez jeho súhlasu sa odsťahoval za Karpaty do Moldavska, ktoré podľa Turóciho kroniky predtým púste, získalo týmto nové obyvateľstvo. Bogdan vojvoda Valachov z Marmaroša tajne odišiel so svojimi ľuďmi do Moldavska, ktoré bolo v tom čase formálne podriadené uhorskej korune. Kvôli tatárskemu susedstvu bola krajina po dlhú dobu veľmi riedko osídlená. A hoci ju neskôr viackrát napadlo Ľudovítovo vojsko, pre rastúci počet jej valašských obyvateľov sa ju nepodarilo pripútať k Uhorskému kráľovstvu.

Kráľ Ľudovít I. v roku 1365 odsúdil Bogdanovu „*dobře známú nevernost*“, pretože krajinu situovanú na východ od Karpát oslobodil od vernosti voči Uhorskému kráľovstvu. Bogdan (z Cuhea-y) a jeho ľudia boli zbavení vlastníctva svojich majetkov, aby „*ich bláznovstvo nebolo príkladom pre iných*“, teda pre Rumunov v Marmaroši a v Sedmohradsku. Bogdana považuje rumunská tradícia za v poradí druhého samostatného vládcu Moldavska (Prvým bol podľa tradície Dragoš syn Gyulu, ktorého majetky v Marmaroši spustošil práve tento Bogdan a tým ho prinútil k odchodu do Moldavska). Fakticky za zakladateľa Moldavského štátu. Osamostatneniu Rumunov v Moldavsku priali aj vonkajšie okolnosti. V roku 1341 zomrel tatársky chán Özbek a vnútorné zápasy o nástupníctvo na uvoľnený trón medzi jeho synmi viedli k oslabeniu Zlatej hordy.

Táto vzbura voči kráľovskej autorite mala významný dosah na ďalší život rumunského obyvateľstva v Sedmohradsku a jeho kvalitu. V nasledujúcom roku 1366 sa tu kráľ zdržiaval pol roka, čo svedčí o tom, ako veľmi mu záležalo, aby pomery v tejto okrajovej oblasti Uhorského kráľovstva stabilizoval. Predovšetkým to znamenalo spacificovať Rumunov v samotnom Sedmohradsku. Za tým účelom prijal viacero nariadení. Tak poprvé ustanovil, že ľudia môžu vlastníť pôdu len na základe písomného dokumentu alebo listín vydaných kráľom, čo znamenalo, že rumunskí šľachtici–knezi mali byť *de iure* vylúčení z feudálnej vrstvy

(svoju zem totiž vlastnili iba na základe obyčajového práva – *ius Valachicum*, resp. *ius keneziale*, čo sa odteraz považovalo za nelegálne), ďalej nariadil, že nikto nemôže vlastníť majetky s plnými šľachtickými titulmi, ak nie je katolík (cieľom nariadenia bolo vylúčiť feudálov rumunského pôvodu (ktorí boli pravoslávnej viery) z radov šľachty, skutočný a opravdivý uhorský šľachtic teda musel byť katolíkom a musel vlastníť kráľovskú listinu o darovaní svojich pozemkov kráľom. Ľudovít bol naozaj snaživý katolík a horlivý christianizátor, ktorý sa v rámci svojich právomocí tzv. apoštolských kráľov, ktoré na uhorských panovníkov preniesla pápežská kúria, usiloval riešiť aj rumunský problém, resp. ich pravoslávie. Požiadal vrchnosti žúp Kovi a Krašov zhromaždiť schizmatických kňazov a ich rodiny. Kráľ mal neskôr rozhodnúť o ich ďalšom osude. (V tomto prípade však nešlo o etnických Rumunov, ale o kňazov zo Srbska hľadajúcich útočisko v Banáte). Posledným zo svojich nariadení vyhlásil v tomto kraji akoby výnimočný stav. Šľachte povolil „*vykoreniť a odstrániť v tejto krajine všetkých zloduchov akejkolvek národnosti a zvlášť Rumunov*“. Šľachta tak mala kráľovi pomôcť „*rozdrviť a zničiť našich neverných rebelov v tých končinách*“, teda v Sedmohradsku.

Spomenuté opatrenia viedli k vylúčeniu rumunskej feudálnej elity ako celku z uhorského stavovského systému a k vylúčeniu pravoslávnej viery z právneho poriadku. (I napriek tomu však jeho snaha primäť Valachov ku katolicizmu nemala veľký úspech. Taliansky humanista Antonius Bonfini na Ľudovítovu adresu poznamenal, že výsledkom jeho katolíckej horlivosti bolo, že na sklonku svojej vlády urobil z jednej tretiny obyvateľov Uhorska stúpencov katolíckej viery, čo nie je prevratný výsledok). Krajinské zhromaždenia Sedmohradsku už viac nezvolávali na svoje zasadadnia rumunských vodcov ako zástupcov svojho ľudu (ako to bolo v prípade Sikulov a Sasov)²⁴ – v roku 1291 kráľ Ondrej III. predsedal sedmohradskému zhromaždeniu v Albe Iulii zloženému zo šľachty, Sasov, Sikulov a Rumunov (*cum universis nobilibus, Saxonibus, Syculis et Olachis*), ale už v roku 1288 sa uhorský kráľ Ladislav IV. obracia s výzvou na všetkých šľachticov „*nobilibus Ungarorum, Saxonibus, Syculis et Volachis...Transilvanis*, tie isté tri národnosti sa spomínajú ešte

²⁴ Sedmohradsko bolo od začiatku svojho pripojenia k Uhorsku autonómnym vojvodstvom na čele s vojvodom menovaným kráľom spomedzi uhorskej šľachty. Prvýkrát sa spomína v roku 1111 Mercurius, princeps Ultrasylvanus, 1176 zasa Leustachius vojvoda Transylvanie.

i v roku 1355 na sedmohradskom zhromaždení v Torde. Od tohto času sa však Rumuni ako samostatná národnosť na takýchto snemových zhromaždeniach nevyskytovali, ak sa na takýchto snemoch zúčastňovali, boli tam iba ako príslušníci šľachtického stavu. Sedmohradská šľachta sa však považovala za reprezentanta tamojších Maďarov.

Vylúčeniu predstaviteľov rumunskej šľachty z aktívnej účasti na politickom živote a zbaveniu rumunského obyvateľstva politických práv v Sedmohradsku napomohla aj sedliacka rebélia rumunských poddaných v roku 1437. Pri jej potlačení jednotne vystupovali miestna maďarská šľachta, predstavitelia Sikulov a saskí patriciovia, ktorí pre tento účel vytvorili akúsi alianciu zvanú „*Unio trium nationum*.“ Stala sa základom pre systém vlády, aký sa uplatňoval v Sedmohradsku po celý stredovek vylučujúci Rumunov ako samostatný národ z podielu na moci. Rodiny rumunských knezov tak boli nútené obmedziť svoju pôsobnosť len na organizovanie tradičných regionálnych zhromaždení. Tento tlak ústrednej moci spôsobil, že rodiny rumunských knezov a bojarov, ktorým sa podarilo dostať medzi šľachtu, konvertovali na katolicizmus a časom sa pomaďarčili. Mnohí z nich potom verne slúžili uhorskej korune. K takýmto patrili rodiny Candea, Hunyadi,²⁵ Morsina (Musina), Dragos, Bizerea, Garliste, Mailat a iní. (napr. známy humanista a ostrihomský arcibiskup Mikuláš Oláh)

Valašská kolonizácia

Rumuni boli predovšetkým pastierskym elementom. Chov oviec bol pre nich hlavným zdrojom obživy. Jasne o tom svedčí ich prívlastok „*Blachi-pastores Romanorum*“, ako ich označovali stredovekí kronikári. So svojimi stádami sa od 13. stor. v rámci tzv. valašskej kolonizácie začali jednotlivé väčšie či menšie skupinky pod vedením kenezov presúvať z Balkánu po oboch stranách pohoria sedmohradských Karpát smerom na sever.

Sťahovanie Valachov sa však dialo aj neorganizovaným spôsobom, živelne. Vyplyvalo to prirodzene z ich nomádskeho spôsobu života. Po spasení lúk sa so svojimi stádami pri hľadaní nových pastvín

²⁵ Otec Jána Huňadiho zvaný Vajk pochádzal z Valašska, za jeho rytierske služby mu kráľ Žigmund daroval rozsiahle panstvo v sedmohradskej župe Fejér (Alba) Huňad, Ján a Matej tu potom vybudovali známy hrad Hunedoara (Hunyadvár), podľa tohto majetku dostala táto rodina svoje meno.

posúvali stále ďalej bez toho, aby boli na tieto nové územia pozvaní, bez vedomia ich majiteľov. Mnohokrát sú prameňmi doložené sťažnosti na Valachov kvôli škodám, ktoré spôsoboval na lesných porastoch ich dobytok. Zväčša však išlo o plánovité akcie dosídľovania hospodársky nevyužívaných plôch horských chrbtov Karpát z iniciatívy pozemkových vlastníkov, či už to bol kráľ alebo šľachtic.

Človek, ktorý sa z poverenia zemepána podujal na takéto osídľovanie sa nazýval kenez. Bol akýmsi podnikateľom v oblasti osídľovacej činnosti, ktorý dostal právo na to, aby na jemu pridelené územie usadil Valachov (jeho paralelou v oblasti osídľovania nemeckom práve je šoltýs). Za to sa stal dedičným držiteľom onej zeme. Avšak s daňovou povinnosťou voči svojej vrchnosti. Mnohí z radov valašských kenezov sa postupne vyšvihli do radov uhorskej šľachty. Viacero valašských obcí na panstve sa zoskupovalo do väčších celkov – krajní, na čele s krajníkom (krajňák), resp. vojvodom, ktorý bol akousi spojkou medzi zemepánom a valašskou obcou. Táto ho volila spomedzi kenezov. Krajník alebo vojvoda bol na jednej strane zodpovedný za náležité plnenie poddanských povinností Valachov, na strane druhej dozeral na rešpektovanie valašských slobôd zemepánom.

Tento osídľovací proces sa dial na základe tzv. valašského práva – *ius Valachale*. Išlo o súhrn nepísaných zvykov a obyčají určujúcich pravidlá života rumunských pastierov, ich povinnosti, práva a slobody. Valasi tráviли väčšinu svojho života mimo dedín, na salašoch, ktoré v rámci panstva podľa potreby premiestňovali z miesta na miesto. Mali teda relatívnu voľnosť pohybu. Keďže nežili v stálych príbytkoch, od ktorých sa v minulosti vyrubovala štátna daň, boli od nej oslobodení. A ako pravoslávni neplatili cirkvi ani desiatok. Ako náhradu za toto oslobodenie boli povinní ochraňovať krajinské hranice, mali sa starať aj o bezpečnosť ciest a lapať zbojníkov, samozrejmosťou bola nutnosť vykonávať vojenskú službu v kráľovskom vojsku. Kvôli horeuvedeným povinnostiam im bolo dovolené nosiť zbraň. Mnohokrát to však zneužili na páchanie trestnej činnosti.

Aby aj zemepán, ktorý Valachov na svoj majetok usadil, mal z nich okrem kráľa nejaký materiálny úžitok, každoročne mu odvádzali zo svojej čriedy istý počet oviec. U rumunských Valachov to bol päťdesiatok, u nerumunských dvadsiatok. Okrem toho ďalším príjmom od nich boli tzv. dary líšiace sa individuálne od panstva k panstvu (1 baran, koza, kožené popruhy, bryndza, syr). Významnou úľavou pre nich bolo oslobodenie od robotovej povinnosti.

Pôvodnými nositeľmi tejto valašskej kolonizácie boli etnickí Valasi, teda Rumuni, podľa ktorých získalo toto osídľovacie hnutie aj svoj názov. Za takmer štyri storočia jeho trvania sa však zmenil aj etnický charakter jeho účastníkov. Presnejšie povedané, v závislosti od toho–ktorého kraja malo pastierske obyvateľstvo inú etnicitu. Najzápadnejšiu hraničnú líniu priameho zásahu Rumunov v rámci osídľovania na valašskom práve v oblasti Karpatského oblúka tvorila rieka Uh. Ďalej na západ boli jeho subjektom už väčšinou Rusíni, prípadne Poliaci a mnohokrát aj domáce slovenské obyvateľstvo. Napriek tomu sa však i naďalej volali Valasi. Toto pôvodné etnonymum tak stratilo svoj niekdajší etnický nádych a stalo sa označením zamestnaneckým.

Už v oblasti Balkánu boli Valasi výrazne premiešaní s obyvateľstvom, ktorým tu boli obklopení predovšetkým Slovanmi – Bulharmi, Srbmi a Macedóncami, no aj tureckými Pečenehmi a Kumánmi (Svedčí o tom napr. meno valašského vojvodu Basaraba, poddaných v rumunskej obci Baresd, od Hatszegu na J – Susman a Opra, či miestny názov Dormanhaza).

Slovania usadení v južných Karpatoch medzi Rumunmi veľmi ovplyvnili slovník a fonetiku Rumunčiny. Pre rumunčinu bol jazyk Slovanov niečo ako germánčina Frankov u Francúzov. Rumuni ako príslušníci pravoslávnej–ortodoxnej cirkvi, od roku 1054 oddelenej od Ríma, prevzali ako jazyk bohoslužieb staroslovanský jazyk používaný medzi Srbmi a Bulharmi, ktorý sa neskoršie od 14.–16. storočia, stal jazykom písanej rumunskej kultúry, ktorá používala vo svojom písomnom prejave ako písmo cyriliku. Slovanský jazyk zohral pre Rumunov v období stredoveku takú istú úlohu, akú zohrala latinčina na Západe; až v období novoveku bola nahradená v cirkvi, administratíve, kultúre rumunským jazykom. Spätosť so slovanským prostredím, ktoré ich obklopovalo a obohacovalo dokladajú veľmi výrečne slová z rôznych oblastí života (v administratíve: bojar, župan, voivoda, cnez, názvy hodností na kniežacom dvore: stolnic, paharnic, clucer, caluger–zo srbského výrazu pre kňaza, târg–trh, mená rumunských vojvodov a kenezov *Litovoj, Draguš, Bogdan, Vlad, Seneslav, Stanislav, Dragota* (1521, Olahveczel), *Bratina* (1521. Magyarveczel), mená ich pravoslávnych kňazov, napr. *Dabrota, presbyter Volachorum* (1411), miestne názvy vo Valašsku I Moldavsku ako napr. Targovište, Craiova, rieka Dâmbovita pretekajúca cez Bukurešť. Je zaujímavé, že miestnych názvov Sedmohradska z obdobia 13.–14. stor. je minimum rumunského pôvodu. I samotný názov tejto krajiny Rumuni prevzali od Maďarov vo forme Ardeal. Mnohé dediny

v Sedmohradsku alebo v Banáte neskôr osídlené Rumunmi majú od stredoveku slovanské názvy, ktoré títo len prebrali: Brazova, Charna, Cherbinye, Dedač, Dombrawycza, Pestenicza, Putnik, Rakowicz, Slatina, Thopolycza (Huňadská, 15. stor.), Zlatna a miestami upravili pre svoju výslovnosť: Černa Voda>Cirvod. Platí to však nielen o lokalitách osídlených v Sedmohradsku Rumunmi ale i Nemcami alebo Maďarmi (Bistrita, Deva, Torda). Aj tieto fakty oslabujú teóriu o autochtónnosti Rumunov v Sedmohradsku.

Dosídľovanie lesných oblastí hornatého Sedmohradska na základe valašskej kolonizácie prebiehalo od 13.–16. stor. Turecká okupácia Sedmohradska mala v tomto smere negatívne dôsledky. I tu bolo jej výsledkom zníženie počtu obyvateľstva.

Sťahovanie Rumunov do Uhorska nadobudlo veľké rozmery v 18. stor. Väčšina z nich sa do krajiny dostávala neorganizovaným presídľovaním už od stredoveku, ich príliv teraz len zosilnel. Na začiatku storočia ich bolo v Sedmohradsku asi štvrt milióna, v celom kráľovstve okolo 300–400 tisíc, ku koncu storočia sa ich počet blížil k číslu 800 tisíc až 1 milión. Uhorské stavy sa už v druhej polovici 18. stor. pokúsili znížiť početný stav týchto prisťahovalcov. Na juhu krajiny im vymedzili osobitné územie. Rumuni sa masovo presídlili do Temešközu, odkiaľ v desaťročiach nasledujúcich po oslobodení od Turkov (viedenský?) dvor často zbraňou vyhánal maďarských sedliakov.

Sasi, ktorí pred Maďarmi úspešne uzavreli svoje oblasti (Királyföld), nevedeli zastaviť prenikanie Rumunov do nich. V roku 1727 sa už preto ponosovali, že: „*Sasi Valachov z dôvodu ľahšieho znášania bremien prijali ako želiarov ale Valasi sa už natoľko rozmnožili, že predstihujú i Sasov.*“ V Sedmohradsku sa počet Rumunov v roku 1730 blížil k pol miliónu, kým počet Sasov bol 120 tisíc a Maďarov 271 tisíc. V dôsledku masového prisťahovalectva Rumunov započatého v tomto storočí bolo v Bihari v roku 1773 130 maďarských a 330 rumunských obcí. V Bihari prichádzajúcich Rumunov neprijímali s nevôľou. Pramene rozprávajú, že v roku 1720 je celá župa akoby „jedna nová plantáž“, do ktorej „*sú usadzovaní chudobní cudzinci.*“

Maďarská šľachta v memorande z roku 1744 písala: „*Tento prisťahovaný cudzí národ sa natoľko rozmnožil, natoľko zaplavil takmer celé Sedmohradsko, že sa zdá, že z troch tu ustálených národov (Maďari, Sasi a Sikuli) dva ak aj neprevyšuje, aspoň sa im vyrovná. Plodnosť tohto národa je obdivuhodná, vidíme totiž, že mnohé dediny, ktoré pred 50 rokmi obývali spoločne sčasti*

Rumuni a sčasti Sasi a Maďari a v ktorých ich staré obyvateľstvo vyhynulo, teraz všetky obývajú v dôsledku populačnej explózie prisťahovaní Rumuni. Okrem toho u viacerých dedín, ktorých už len ich kostoly a ich obklopujúce opevnenia a veže prezrádzajú, že kedysi boli vo vlastníctve Maďarov a Sasov, vidno, že ich dnešní obyvatelia sú všetci Rumuni. Ak sa (sťahovaniu) týchto ľudí včas nepostaví hrádza, ak sa im popustí uzda, ich sila narastie natoľko, že vznikne oprávnená obava, že z takého veľkého množstva cudzincov, trpením jeho neskrotnosti...všetok ľud Sedmohradska postihne skaza a spustošenie.“

Bolo by odvážne hovoriť o skaze, ktorú mohli Maďari utrpieť zvýšeným prílivom Rumunov. Táto skutočnosť mohla ohroziť predovšetkým ich vládnuce postavenie v Sedmohradsku, ako to napr. ukázal rok 1791, kedy predložením požiadaviek známych ako *Supplex Libellus Vallachorum* vystúpili sedmohradskí Rumuni so žiadosťou o zaistenie rovnakých práv, no hlavne rok 1918, kedy sa na ľudovom zhromaždení v Albe Iulii jednomyseľne odsúhlasilo pripojenie všetkých Rumunov žijúcich v habsburskom mocnárstve k Rumunskému kráľovstvu, čo o dva roky neskôr potvrdila parížska mierová konferencia Trianonskou zmluvou. Že to Maďari dodnes chápu ako svoju traumu, je všeobecne známe.

Na území Slovenska sa s Rumunmi ako valachmi stretávame len v jednej jedinej lokalite, ktorou je na samých hraniciach s Ukrajinou ležiaca obec Koromľa. Spomínajú sa tu v roku 1337. O ich románskom pôvode svedčia ich vtedajšie mená: „*Iohannes dictus Stroya, Dragomer filius Romani, cum Kalyman, Buna et Kalym, Olachi*“. Usadili ich sem Drugetovci, rod, majúci v tejto oblasti rozsiahle a mnohokrát hospodársky nevyužívané majetky ležiace najmä na severnom Zemplíne v hornatom pre poľnohospodárstvo nevhodnom kraji, ktoré sa snažili využiť osídľovaním rumunskými alebo rusínskymi Valachmi. Doklad je zároveň aj najstarším údajom o Valachoch na Slovensku. Ešte skôr mohli Valasi preniknúť do osád Kucany a Brehov na južnom Zemplíne, kde sa síce spomínajú ako pastieri sviň až v roku 1387, no miestni zemanovia sem lákali nových obyvateľov už v roku 1320. Iní Valasi sa spomínajú v roku 1348 v dedine Jasenov (*iobagio Olahalis nomine Nicolaus*). Z tejto obce pochádza zároveň aj prvá zmienka o kenezovi na Slovensku (*Ladislaus filius Kenez*, 1348). Tí Valasi, ktorí sa neskôr spomínajú v oblasti od Uhu na západ zväčša už neboli etnickými Rumunmi, ale Rusínmi, Poliakmi, či Slováckmi. Hoci mená niektorých jednotlivcov na ich rumunský pôvod upozorňujú: Brenza z Volovej (Zemplín, 1492), Roman a Climo zo Stariny (1492), šoltýsi Randa z Námestova (1557), či Ramzovci z Rabče

a Rabčíc (Orava, 1608, 1616). Stopy po Valachoch sa v miestnom názvosloví územia Slovenska zachovali v názvoch obcí Valaská, Valaská Belá, Valaská Dubová, či Vlachovo.

Napriek ich nepatrnej prítomnosti v dosídľovaní Slovenska na valašskom práve, sa dá povedať, že práve Rumunom môžeme vďačiť za infiltráciu pastierskej kultúry na naše územie a za to, že u Slovákov sa za najrázovitejšiu a najtypickejšiu kultúru a folklór považuje práve ten pastiersky. Okrem tejto skutočnosti stopou po Rumunoch sú v našej slovnej zásobe prebraté slová ako *koliba*, teda obydlie baču a valachov, ktorí tu sedávali pri *vatre* na laviciach zvaných *strunga*, pričom si krátili čas hraním na nástroji zvanom *drumbľa*. Ich ovce mali rôzne mená. Niektoré volali *kornuta* (rohatá), iné *pistrula* (kropenatá). Dojili ich do *gelety* (dojačky). Mlieko sa zrážalo *glagou* (namočeným teľacím žalúdkom). Zo zrazeného mlieka sa zbierala *urda* (smotana), potom sa vybrala *bryndza* (tvaroh) až zostala *žinčica* (srvátka). Rumunského pôvodu sú miestne názvy ako *Magura* či *Grúň* alebo *Kýčera*, *Minčol* („*mons ideomathe wolahico Monchel vocatus*“, 1486), *Kykula*.

P R A M E N E

Valasi o sebe tvrdia, že sú v Sedmohradsku majiteľmi pôdy už tisíc rokov (1366)

„My Ubaldus Tummels, Caspar Hennel, a Petrus de Rewel, a ostatní prisazní mešťania mesta Bistrița, dávame do pamäti – že medzi Valachmi z dediny Sv. Petra (Blacos de villa Petri) a prisťahovalými Nemcami z prédia Hussalseiff (Teutones ad praedium Hussalseiff) v blízkosti dedín patriacich Bistriți, – vznikol spor; ktorý nám bol kráľom Ľudovítom zverený na rozsúdenie. Prisťahovaní Nemci (Teutones aduenae) sa sťažujú, že Valasi z dediny Sv. Petra (Blacos de villa S. Petri) im nechcú prepustiť horský les vyčlenený z územia Valachov (ex territorio Blacorum euulsam), ktorý im bistrický gróf (comes Bistriciensis), pripojil k ich prédiu na vybudovanie dediny – – – Valasi ťažko nesú, že ich teritórium vlastnené viac ako tisíc rokov sa rozchvacuje (Blaci aegre ferunt, vt **territorium suum vltra mille annos possessum dissipetur** – – – a ťažko nesú aj to, že Nemci chcú založiť (locare) novú dedinu

nie tam, kde kedysi bola, ako to možno vidieť z jej ruín pri dedine Solna, ale v blízkosti svojej dediny – – – považujeme za spravodlivé, – – – aby onen les zostal pri dedine Valachov – – – avšak nemecká alebo germánska kolónia (Teutonica vero s. Germanica colonia), ak by sa nazdávala, že sa nemôže zaobísť bez horského lesa, nech sa uchýli k prédiu Valtera, a tam nech založí svoju dedinu – – – v Bistriči v deň Božieho tela. M. CCC. LXVI.“

FEJÉR, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis IX/7. Budae 1842, s. 253, č. CLXX (preklad M. Marek).

L I T E R A T Ú R A

ALFÖLDY, A.: Dákok és rómaiak. Erdély. Budapest 1940

Erdély és népei. Budapest 1941.

IORGA, A.: Histoire des Roumains et de la Romanité Orientale I/2. Le sceau de Rome. Bucharest 1937.

MOGA, I.: Les Rumains de Transylvanie au Moyen Age. Sibiu 1944.

PALL, F.: Romanians of Transylvania in the Middle Ages. Cluj–Napoca 1993.

POP, I.–A.: Ethno–Confessional Structure of Medieval Transylvania and Hungary. Cluj–Napoca 1994.

POP, I.–A.: Romanians and Hungarians from the 9th to the 14th Century. The Genesis of the Transylvanian Medieval State. Cluj–Napoca 1996.

TAMÁS, L.: Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajanában. Budapest 1935.

<http://mek.oszk.hu/02100/02109/#>

Valasi na Slovensku

Legenda

- ▲ Rumunský názov typu Magura (=kôpec) ako chotárný názov
- ▲ Rumunský názov typu Minčol (vršok, kopček) ako chotárný názov
- ▲ Rumunský názov typu Kýchera (horský štít, koočiar) ako chotárný názov
- ▲ Rumunský názov typu Kýchula ako chotárný názov
- ▲ Rumunský názov typu Ramza (Ramža) ako chotárný názov
- ▲ Iný, pôvodom rumunský chotárný názov
- Miestny názov s etnonymom Valach, Valaský

1. Magura (v chotári Beie, ZA, 920m)
2. Magurka (v chotári Mútného, NO, 1142m)
3. Magura (v chotári Šišelného, NO, 1018m)
4. Magura (v chotári Párnice, DK, 1259m)
5. Magura (v chotári Lúčok, RK, 1170m)
6. Magura (v chotári Oravíc, TS, 1231m)
7. Magura, Magurka (na Z od Ruzomberka, 1308, 1156m)
8. Magura (pri Lipt. Revúcoch, RK, 1040m)
9. Magura (pri Liptovskej Lúžnej, RK, 1416m)
10. Lupčianska Magura (pri Partizánskej Lúpi, RK, 1315m)
11. Magura (pri Demänovej, LM, 1378)
12. Kopa Magury (pri Zakopanem, Poľsko, 1704m)
13. Magurka (v chotári Ždiaru, KB, 1193m)
14. Magurič (pri Jakubanoch, SL, 1064m)
15. Orlovská Magura (v chotári Orlova, SL, 830m)
16. Magura (v chotári Hriňovej, OT, 911m)
17. Magura (pri Čavoji, PD, 1141m)

18. Stebnická Magura (pri Zborove, BJ, 899m)
19. Magura (pri Starine, SV, 656m)
20. Magurica (pri Svine, SV, 477m)
21. Magura (pri Veľkej Poľane, SV, 588m)
22. Magura (pri Ruskom Potoke, SV, 725m)
23. Góra Maguryczna (pri Šmolníku, Beskydy, Poľsko, 883m)
24. Kľačianska Magura (na S od Turč. Kľačan, MT, 1366m)
1. Minčol (pri Vriškach, MT, 1363)
2. Minčol (pri Liptov. Revúcoch, RK, 1397)
3. Minčol (pri Zákrivaj, DK, 1139m)
4. Minčol (pri Šarišskom Jastrabí, SB, 1157m)
5. Minčol (pri Runine, SV, 972m)
6. Menčul (pri Vihňanoch, Chrebet Kraana, Ukrajina, 1501m)
7. Góra Munczoj (na V od Oščadnice, Poľsko, 1185m)

1. Hnilická Kýchera, Kýchera (pri Rajeckej Lesnej, 1217m, 1165m)
2. Kýchera (v chotári Lysej pod Makytou, PU, 628m)
3. Zarúbaná Kýchera (pri Veľkom Rovnom, BY, 883m)
4. Kazická Kýchera (pri Rudinskej, KM, 920m)
5. Kýchera (pri Zubrohlave, NO, 803m)
6. Kýchery (pri Jakubanoch, SL, 1060m)
7. Kýchera (pri Medzilaborciach, ML, 540m)
8. Veľká Kýchera, Kýchera (pri Vyšnej Jablonke, ML, 560, 720m)
9. Kýchera (pri Parhuzovciach, SV, 641m)
10. Kýchera (pri Nechválovej Polianke, SV, 532m)
11. Kýcharka (chotárná časť pri Starine, SV)
12. Kýchurky (chotárná časť pri Runine, SV)
13. Kýchera (pri Ruskom Potoke, SV, 889m)
14. Kýchera (pri Kolbasove, SV, 433m)
15. Kýchera, Paskova Kýchera (pri Novej Sedlici, SV, 857m, 871m)
16. Góra Kiczera (pri Zatawnici, Beskydy, Poľsko, 645m)

17. Góra Kiczora (na SV od Oščadnice, Poľsko, 785m)
18. Kýchera (na SZ od Krúšatnice, NO, 943m)
19. Petrovská Kýchera (na S od Štiavovka, BY, 976m)
20. Kýchera (na SZ od Kolárovic, BY, 807m)
21. Kýcharka (na SV od Roztok, SK, 515m)

1. Kýchula (vrch medzi Papradnom a Šliavnikom, BY, 920m)
2. Kýchula (pri Oščadnici, na SV, CA, 1087m)
3. Kýchula (na SZ od Skalitého, CA, 644m)
4. Kýchula (na V od Dolnej Tížnej, ZA, 952m)

1. Ramzová (na SZ od Úhornej, RV, 1244m)
2. Ramzani (na S od Železného, RK, 1157m)

Na obrázku vpravo hore: Rumunský (valaský) manželský pár z 19. storočia

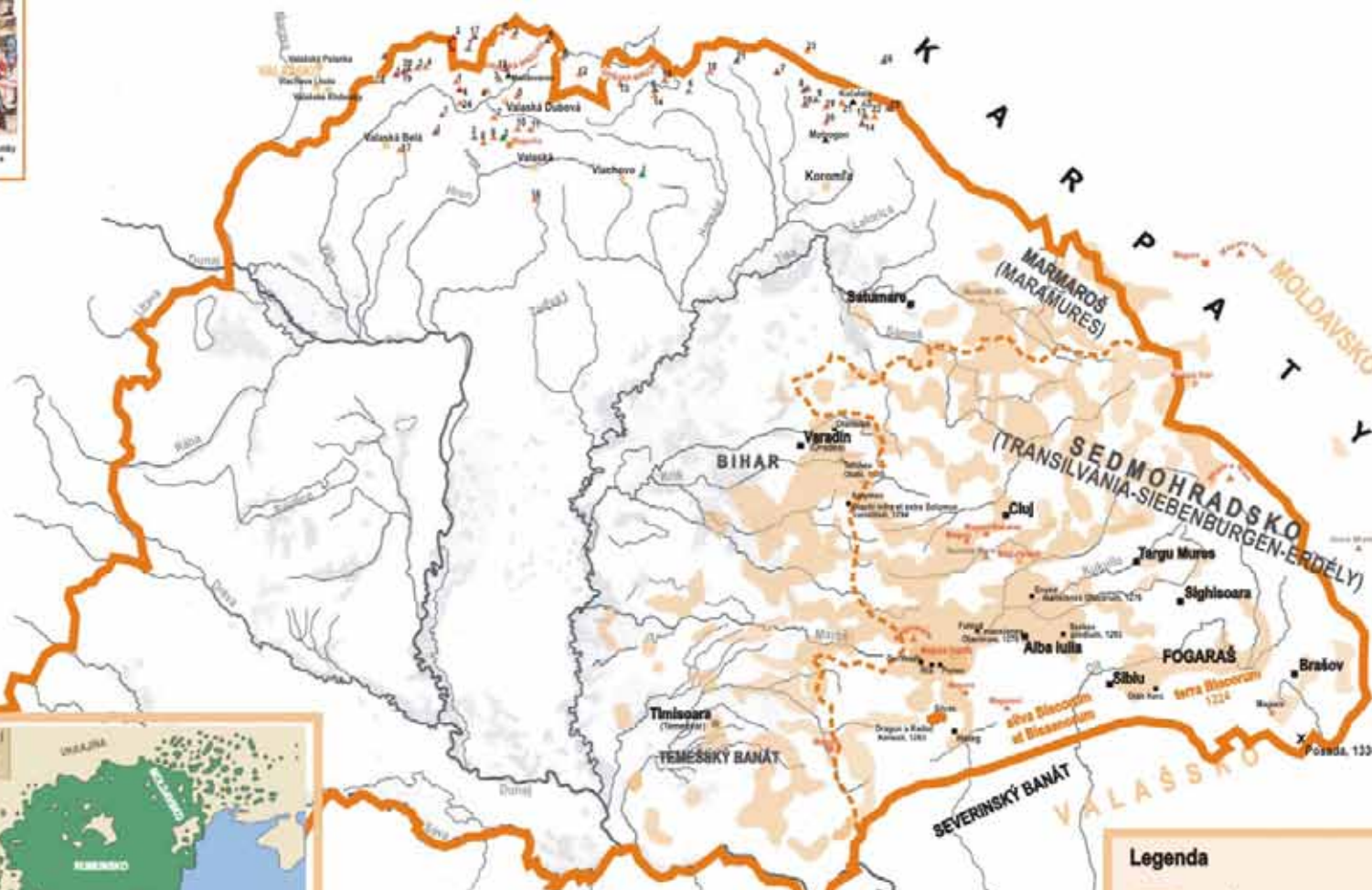
Rumuni (Valasi) v Uhorsku

Rumunský štátny znak

Rumunská a Valašská družstvá bojujú proti osmanským vojskám v bitke pri Focșani (1598).
Valašský a bitka pri Focșani (1598)

Legenda

- Územie osídlené Rumunami v roku 1910
- Stredoveké hranice Sedmohradska
- Rumunský názov typu Magura (=kopec), Minčol (vršok, kopček), Kýchera (horský štít, končiar), Kykula ako názov sídliska alebo chotárný názov
- Významnejšie rumunské sídla
- Miestny názov s etnonymom Valach

17. Rusi (normanskí Varjagovia), Rusíni (Haličania), Ukrajinci

Rusi ako pohraničná a telesná stráž uhorských a byzantských panovníkov. Sídla Rusínov v Uhorsku. Sťahovanie pastierskych Rusínov do Uhorska z Haliče v priebehu dosídľovania horských úbočí Karpát na valašskom práve. Sťahovanie Rusínov v 18. stor. Užhorodská únia. Rusíni ako gréckokatolíci.

Rusi, alebo inak nazývaní Varjagovia, boli pôvodne normanským etnikom pochádzajúcim zo Škandinávie, ktorého príslušníci našli svoj nový domov v prostredí východných Slovanov. Tu sa však postupom času asimilovali až do tej miery, že jedinou živou pamiatkou na ich niekdajšiu prítomnosť medzi týmito slovanskými kmeňmi, je dnes už len ich etnonymum prešlé na označenie najväčšieho z dnešných slovanských národov.

Doklady o prítomnosti Rusov a aktívnej úlohe v organizovaní prvého štátneho útvaru východných Slovanov – Kyjevskej Rusi pochádzajú z 9. stor. Prvý raz v tzv. Bertiniánskych análoch už k roku 839. Arabský cestovateľ Ibn Fadlān (pol. 10. stor.) prirovnávajúc postavy Rusov k stromom palmy tvrdil, že sú dokonale stavaní a majú červenú pleť. No a podľa Liutpranda (biskupa) z Cremony (dielo z 10. stor. zvané Antapodosis) je to národ, ktorý podľa telesných vlastností nazývajú Gréci Rusmi („*gens... quam a qualitate corporis Graeci vocant Rusios*“). Podľa arabského autora z polovice 10. stor. al-Masūdiho žili vtedy v ríši spomínaných Chazarov spolu so Slovanmi i Rusi (teda germánski Normani), ktorých vraj v Byzancii nazývali „rusmi“ teda červenými (ryšavými, rusovlasými). V gréčtine má slovo „*rousios*“ význam červený. Podobne ako v slovanských jazykoch. Fíni nazývajú dodnes Švédov Ruotsi.

Východní Slovania v období pred príchodom normanských Rusov neboli zjednotení v nejakom spoločnom štátnom útvere, nemali spoločné meno. V tomto priestore žili vtedy viaceré kmene (Drevljane, Volyňania, Vjatiči, Radimiči, Severjani, Polania, Dregoviči ai.), ktoré medzi sebou bojovali. Správu nám o tom poskytuje kronika tzv. Nestora (cca 1000).

Podľa neho boli slovanské kmene žijúce v okolí Ilmenského jazera (pri Novgorode na severe Ruska) už zunované z toľkých vzájomných roztržiek a bojov, preto sa zjednotili a žiadali o pomoc škandinávsky kmeň Ruotsi (Rus) ~ Varjagov (ako ich tiež nazýva) spoza Baltského mora. Kmeň Ruotsi pozvanie prijal, prišiel medzi nich a usadil sa najprv v okolí Ilmenského jazera, potom aj v povodí rieky Dneper a zorganizoval štát s centrom v Kyjeve. Vodcom týchto Ruotsi bol Rurik, ktorý sa stal zakladateľom pôvodne normanskej dynastie panujúcej niekoľko storočí na kniežacom stolci v Kyjeve. Nimi obývané územie dostalo meno zem Ruotsi-ov, čiže Ruskaja zemľa, skrátene Rus. Pristáhovalci po dvoch storočiach natoľko splynuli so slovanskou väčšinou, že nezanechali po sebe nijakú stopu (okrem už spomenutého označenia zeme a ľudu). Slovo Rus teda pôvodne znamenalo severného Germána, Škandinávca.

Rusi ako pohraničná a telesná stráž uhorských a byzantských panovníkov.

Pokiaľ ide o kontakty týchto Rusov s Uhorskom, normanskí Rusi sa zrejme už koncom 9. stor., kedy starí Maďari kočovali ešte stále v juhorských stepiach v područí Chazarskej ríše, s nimi dostali do styku. Predpokladá to a píše o tom vo svojom diele i anonymný uhorský kronikár kráľa Bela III. (Anonymus), keď tvrdí, že rovnako ako tzv. Kumáni (pod ktorými treba chápať chazarských Kovarov), ktorí sa pri Kyjeve pripojili k Álmošovým Maďarom tiahnúcim do Karpatskej kotliny, sa k nim vtedy pridali i mnohí z Rusov, aby tak spoločne prišli do Panónie, kde ich potomkovia vraj až do jeho čias žili roztrúsene na mnohých miestach Uhorska.

O pár riadkov ďalej sa zasa o týchto Anonymových Rusoch dozvedáme, že Arpádov syn Zoltán im dal na západnom kraji Uhorska miesto na postavenie hradu (neskorší Oroszvár-Rusovce), aby tam spolu s Pečenehmi strážili hranicu proti možným nemeckým vpádom vedeným cisárom Henrichom III., ktoré pozdĺž Dunaja smerovali do uhorského vnútrozemia v priebehu 11. stor.

Z oboch týchto údajov inak dosť nespoľahlivého autora môžeme pokladať za nesporné jedine to, že v časoch vzniku Anonymovho diela, teda na konci 12. stor., sa v krajine nachádzali rozptýlené osady ruského živlu usadeného za účelom vykonávania pohraničnej strážnej služby. Ich príchod spolu so starými Maďarmi sťahujúcimi sa do Karpatskej kotliny koncom 9. stor., ako to tvrdí Anonymus, je však dosť problematický.

V tomto období totiž panoval medzi oboma etnikami vzájomne nepriateľský vzťah. A tak sa chronológia vzniku ruských osád v Uhorsku kladie vo všeobecnosti najčastejšie do 11.-12. stor. Rozhodne to však nebol nijaký súvislý etnický blok obývajúci kompaktné územie, ale naopak sporadické sídliská umiestnené na významných komunikačných ťahoch.

Takým boli aj dnešné **Rusovce**, maďarský Oroszvár Podľa spomenutej Anonymovej informácie ich vraj založili ako strážnu osadu Rusi privedení Álmošom na podnet Arpádovho syna Zoltána, čo je dosť nepravdepodobné. Maďarský historik Györffy v tejto súvislosti uvažuje skôr o Zoltánovom synovi Takšoňovi, ktorý po katastrofálnej porážke staromaďarských vojsk na Lechu (955), znamenajúcej úplné podlomenie ich vojenskej moci, opevnil hranice maďarskej domény voči západu reťazou obranných zariadení, do ktorej podľa neho spadá i vybudovanie Oroszváru.

No Oroszvár mohol vzniknúť rovnako tak i v 11.-12. stor., kedy vznikali osady ruského strážneho elementu typu Oroszi a Ruská. Sídlisko sa spomína už v roku 1208 ako lokalita ležiaca na významnej komunikačnej tepne spájajúcej pozdĺž toku Dunaja nemecké oblasti s Uhorskom, ktorú títo Rusi mohli zabezpečovať práve proti Nemcom útočiacim sem v 40.-50. rokoch 11. stor. (1042, 1043, 1044, 1050, 1051, 1052). Zaujímavý je doklad z roku 1266 uvádzajúci na území Rusovciac chotárny názov *Olona* uchováajúci ruskú jazykovú podobu názvu tunajšej doliny vo význame ‚Jelenia (*Olenja) dolina‘.

Okrem už spomenutej strážnej služby však Arpádovci prijímali rusko-varjažských resp. rusko-slovanských bojovníkov i do radov svojej armády. Maďarský medievista Györffy sa domnieva, že jedno takéto prijatie sa udialo pred rokom 1030, kedy sa knieža Imrich podľa svedectva hildesheimských análov uvádza s titulom *dux Ruizorum*, čiže vojvoda Rusov. Predpokladá sa, že Imrich ako následník trónu stál na čele jedného takého oddielu skladajúceho sa z príslušníkov tohto etnika. Dopĺňa to i správa zo svätoštetfanskej legendy, podľa ktorej Štefan po predčasnej Imrichovej smrti označil za svojho následníka Petra Orseola a urobil z neho vojvodu svojho vojska (*exercitui suo prefecerat ducem*). Rusi za čias uhorských Arpádovcov boli na ich dvore aj dverníkmi (lat.*ianitores*) kráľovského paláca, vykonávali funkciu kráľovskej telesnej stráže, podobne ako to ich súkmeňovci normanskí Varjagovia robili kedysi na dvore byzantských cisárov. I preto staré maďarské slovo *orosz* získalo v stredoveku nielen svoj etnický význam, ale časom sa stalo i označením pre kráľovského dverníka a osobného strážcu panovníka. Týchto Rusínov latinské pramene označovali

termínom „*Rutheni regales*“, „*Rutheni regalis maiestatis*“. V roku 1495 sa v pokladničnej knihe uhorského kráľovského dvora (*Registrum proven-tuum regium*) spomína 6 takýchto Rusínov („*sex Rutheni regie maiestatis, puta Oswaldus, Benedictus, Paulus, Sigismundus, Gallus et Marcus*“). Kniha výdavkov kráľovského pokladníka sa napr. k roku 1526 zmieňuje o konkrétnej úlohe, ktorú dostali v súlade s ich využívaním na kráľovskom dvore ako strážcov. Píše, že „*Rutheni regie maiestatis...tentoria suae maiestatis in sepultura Judaeorum...dies ac noctes custodiunt*.“

No priberanie ruských bojovníkov do vojenských služieb uhorských Arpádovcov pokračovalo i v nasledujúcom období stredoveku. Dá sa napr. predpokladať, že za vlády Ondreja I. mohli hrať poprednú úlohu v jeho okolí i členovia sprievodu, ktorý si so sebou priviedol z ruského exilu (kam ako legitímny následník trónu utiekol zo strachu o svoj život, o ktorý sa ho usiloval pripraviť kráľ Štefan I.). No i ďalší panovníci a členovia arpádovskej dynastie mali s Kyjevskou Rusou priateľské vzťahy spečatené príbuzenskými zväzkami (haličské knieža Lev Danilovič mal za ženu Konštanciu, dcéru Bela IV.) a tak neprekvapí skutočnosť, keď sa v roku 1326 obyvatelia novohradských osád Nagy- a Kis Oroszi hlásia za dverníkov, čiže strážcov kráľovského paláca z čias kráľa Kolomana. Kráľ Koloman panujúci v rokoch (1095–1116) mal za manželku ruskú princeznú Eufémiu.

Priateľské kontakty členov arpádovskej dynastie s pravoslávnu Haličou boli občas trňom v oku katolíckej hierarchie, domácej i zahraničnej. V roku 1279 napr. nariadila budínska synoda zákaz opevňovať pravoslávne kostoly. Olomoucký biskup Bruno písal v roku 1273 pápežovi Gregorovi o stave uhorskej cirkvi nasledovne: „*V onom kráľovstve sa otvorene podporujú heretickí a schizmatickí utečenci z iných krajín...Dve dcéry uhorského kráľa boli vydané za Rusínov, ktorí sú schizmatici. Mladšia kráľova sestra za nepriateľa cirkvi (Vatharia)..Rusíni sú schizmatici a sluhovia Tatárov*.“ Hoci mali uhorskí králi mnohokrát priaznivé vzťahy s pravoslávnyimi Haličanmi.

Sídla Rusínov v Uhorsku

Pokiaľ ide o pôvodom ruské sídliská s maďarským názvom Oroszi, celkovo sa v Uhorsku zistilo 17 toponým tohto typu rozptýlených na území až 15 žúp. Ich vznik spadá do obdobia pred 13. stor. Práve z ich obyvateľov sa regrutovali už spomínaní kráľovskí dverníci, Rusíni kráľovského majestátu, hoci výslovne je to dosvedčené len u obyvateľoch novohradskej

obce Nagy Oroszi. Mnohé z nich vznikli usadením vojenských zajatcov, ktorých si so sebou do vlasti dovliekli ako súčasť koristi pochádzajúcej z početných vojenských výprav namierených do susednej Haliče viacerí uhorskí panovníci. Od konca 11. stor. do 30. rokov 13. stor. sem vyslali či osobne viedli uhorskí Arpádovci 29 vojenských výprav. Na Slovensku nachádzame osady typu Oroszi na dolnom Pohroní. Sú to dnešné obce Kukučínov a Pohronský Ruskov na rieke Hron, v stredoveku však známe pod maďarským názvom Oroszi, keďže už ležali v maďarskej etnickej oblasti. Možno oprávnene predpokladať, že i obyvatelia týchto dvoch ruských dedín vykonávali pôvodne službu kráľovských dverníkov, ako tomu bolo v prípade novohradskej obce Nagy Oroszi. Tento typ názvu mala i dnešná obec Podkriváň na severe Novohradu, ktorú kedysi úradne nazývali Divény-Oroszi.

K sídliskám s etnickým názvom po príslušníkoch ruského etnika, ktorých doba vzniku sa kladie do 11.-12. stor., patria i osady typu Ruská (Ves). Vznikli v slovenskom etnickom prostredí a tak sa maďarský úradný názov používaný pre takéto osady u nich neujal. Je iste nápadné, že ich nachádzame výlučne na východnom Slovensku, čo je v podstate pre jeho blízkosť k ruskému etnickému priestoru dosť pochopiteľné. Dôležité je však v tomto prípade to, že svedčia o inoetnickom charaktere okolitého obyvateľstva, ktoré pri ich pomenovaní počítalo potrebu vyjadriť ich odlišnosť označením etnickým pôvodu v názve dediny. Sú dôkazom toho, že prítomnosť Rusínov bola v tomto kraji vtedy ešte nepatrná. Takými to sídliskami sú obce Ruská, Ruskov a Nový Ruskov, prípadne Gõncruszka v maďarskej časti Abova. Dodajme ešte, že na južnom Zemplíne sú pravdepodobne relikty po ruských strážnych oddieloch i toponymá *Ruszka homok* v chotári obce Svätušie pri Kráľovskom Chlmci a *Ruszka örház* pri maďarskej dedine Órhegy na juhovýchod od Kráľovského Chlmca.

Iný charakter a význam pre osídlenie východného Slovenska malo sťahovanie Rusínov, východoslovenského obyvateľstva roľníckeho pôvodu z príľahlej druhej strany Karpát v priebehu 13.-14. stor. Približne v tomto období došlo k rozdeleniu jednotnej staroruskej národnosti na národnosť ruskú, ukrajinskú a bieloruskú. A tak na označenie príslušníkov formujúcej sa susednej ukrajinskej národnosti odteraz

používame už namiesto mena Rus, výraz Rusíni. Najstaršie latinské pramene z územia východného Slovenska pre nich používajú pomenovanie *Rutheni*. Práve meno Rusín sa najčastejšie používalo i medzi nimi samými. Od polovice 18. stor. sa stretávame i s názvami Uhrorus, či Karpatorus. Výraz Ukrajinec sa pre nich začal užívať až v 20. stor. Problémy so sebaoznačovaním u nich pretrvali až do súčasnosti.

Do obdobia 13.-14. stor. patrí vznik osád typu *Oroszfa*~*Oroszfalva*, ktoré na rozdiel od predchádzajúceho typu Oroszi už nachádzame sústredené zväčša na teritóriu východného Slovenska, resp. Uhorska. Aj účel usadzovania týchto prisťahovalcov je už iný. Je to predovšetkým hospodársky záujem, ktorý je hlavným činiteľom pri iniciovaní vzniku takýchto osád. Tieto osady vznikajú v rámci širšieho prúdu osídľovania roľnícky nevyužitých horských oblastí Karpát na základe nového právneho vzťahu k pôde nazývaného tzv. nemeckým alebo zákupným právom. Na tomto procese sa zúčastňovalo popri nemeckom elemente a domácich zdrojov i rusínske obyvateľstvo spoza Karpát.

Do tohto osídľovacieho procesu patrí napríklad i vznik obce Ruská Voľa na Zemplíne, spomínanej v roku 1363 pod názvom *Vruzuagasa*, teda Ruská Poruba. Maďarská prípona -vagasa je v preklade niečo ako slovenská poruba. Takéto prívlastky mali v minulosti dediny založené na zákupnom alebo nemeckom práve, ktoré vznikali na zalesnených priestranstvách vyklčovaním a vyrúbaním lesa a ktorých obyvatelia sa zaoberali predovšetkým poľným hospodárstvom.

Sťahovanie pastierskych Rusínov do Uhorska z Haliče v priebehu dosídľovania horských úbočí Karpát na valašskom práve

Väčšina Rusínov, resp. hlavná sídlisková báza rusínskeho etnika v Uhorsku a na Slovensku vznikla na valašskom práve. Totiž po doznení osídľovacej vlny na práve nemeckom sa na našom území približne od 30. rokov 14. stor., no hlavne v 15.-16. stor. rozbieha ďalší kolonizačný podnik založený teraz na trochu inom právnom a celkom odlišnom hospodárskom základe. Ide o tzv. valašskú kolonizáciu, pri ktorej sa rozsiahla, doteraz hospodársky celkom nezhodnotená horská pôda zúžitkovávala pastierskym chovom oviec a hovädzieho dobytku. Spočiatku na ňom mali hlavný podiel najmä rumunsko-valašské živly zo Sedmohradska a Valašska, v latinských prameňoch označované ako *Olahi*, ktoré dali celému tomuto kolonizačnému pohybu svoj názov. No čoskoro v ňom

nadobudli prevahu rusínski prisťahovalci spoza Karpát, zo susednej Haľiče. Napriek tomu, že sa stali najmä na východnom a strednom Slovensku hlavným nositeľom tejto pastierskej kolonizácie Rusíni, neprekvapí, keď sa s nimi v prameňoch stretieme pod názvom Valasi (*Rutheni vel alio nomine Volachii*, „*olachi scilicet et Rutheni*“, „*Rutheni seu Valachi, Rutheni et Valachi*“). Pôvodne etnický názov Valach totiž časom stratil svoju etnickú preukaznosť a nadobudol iný význam, stal sa prostým zamestnaneckým menom („*pastores, quos walachos nominant*“, 1565).

Prevažnú väčšinu valašských osadníkov však tvorili v 14. stor. na východnom Slovensku Rusíni. Najstarší doklad o prítomnosti rusínskych Valachov je tiež zo Zemplína, pochádza z roku 1347, kedy sa *iobagiones videlicet Olahi, Rutheni et alii famuli* zúčastnili ako služobníci zemana Rolanda z rodu Mikčbánovcov na násilnostiach v dedine Lomné.

V susednom Šariši je najstaršou zmienkou o Rusínoch doklad z roku 1340 a týka sa dnešnej obce Križovany, kde podľa informácie jej vtedajšieho majiteľa, Mikuláša z Perína, žili priamo medzi miestnymi obyvateľmi schizmatickí Rusíni („*cum ipsi populi habeant immediate intra se Ruthenos, qui sunt schismatici*“). Spomenutý zemepán v tom čase žiadal pápeža o povolenie na výstavbu františkánskeho kláštora. Na Spiši dostal v roku 1402 spišský prepošt od pápeža Bonifáca IX. právo na udeľovanie špeciálneho rozhršenia vzhľadom na jestvovanie Rusínov a Valachov v okolí (Zs.okl. II, č. 1473). V tomže roku udelil pápež návštevníkom zhoreného chrámu svätej Alžbety v Košiciach, aby urýchlil jeho obnovu, špeciálne odpustky. Údajne v ňom mnohí „*infideles... Olachi et Rutheni*“ prešli na katolicizmus. Prenikaniu Rusínov a s tým spojenému šíreniu pravoslávnej viery malo zabrániť zakladanie kláštorov. V stredovekom Uhorsku to boli predovšetkým rehoľa pavlínov a spomínaní františkáni. Pokiaľ ide o pavlínov, pustovnícky rád jestvujúci výlučne len v Uhorsku riadiaci sa vo svojom živote augustiniánskou regulou, v roku 1418 požiadal michalovský zeman Albert pápeža, aby mu povolil v kraji zvanom „in Ungis“ znovuvystať kaplnku sv. Kríža pre rehoľu pavlínov, pretože pred 40 rokmi musela rehoľa kaplnku opustiť pod tlakom neveriacich schizmatikov, tj. Rutenov „*per infideles schismaticos*“. Miesto „in Ungis“ znamená Užskú župu, presnejšie osadu Vinné, kde sa v roku 1336 uvádza eremitský kostolík sv. Kríža „*circa possessionem Vinna existentem, scilicet locum heremitorii*“.

Práve tento osídľovací proces na valašskom práve doložený na našom území od druhej tretiny 14. stor. položil základy dnešného rusínskeho osídlenia niektorých krajov severovýchodného Slovenska. Osídľovanie

na tomto právnom základe trvalo celé storočia a nové osady s rusínskym obyvateľstvom vznikali ešte aj na konci 16. stor. V Zemplíne sa dnešné obce Čertižné, Vladiča a Bystré uvádzajú ako *villa nova* v roku 1572. Z enklávy rusínskych obcí na hornej Toryse na Spiši sa o Toryskách pramene v roku 1554 zmiňujú ako o novej dedine. A v Šariši sa zasa takto kvalifikuje dokonca 19 osád na panstve Makovica (Kerejovce, Krajná Porúbka, Vyšná, Nižná Pisaná atď.).

Bolo by však omylom považovať všetky takéto obce, osídlené na valašskom práve, i keď sú mnohokrát označované za ruské aj za Rusínmi skutočne osídlené. Najmä v neskoršom období sa na tomto dosídľovaní zúčastnilo v hojnej miere i domáce slovenské obyvateľstvo, ktoré prirodzene lákali rozličné úľavy a výsady, ktoré dostávali noví valašskí osadníci. Takéto obce i v prípade, že boli osídlené Slovanmi mávali prívlastok valašské alebo ruské (dedina Rapold v Sedmohradsku sa kedysi označovala ako *Olah Rapolth alio nomine Thothfalw*), niekde pri Hrone mali v roku 1547 zasa svoje pastviny, ako sa v súdobom nemeckom texte píše „*die walachen oder winden*“. Pojmy valach a rusín, prípadne prívlastok valašský, rusínsky totiž časom stratili etnickú preukaznosť a označovali v mnohých prípadoch ľudí, či osady žijúce podľa valašského práva a vyznávajúce pravoslávne náboženstvo, ktoré sa v dokladoch nazýva aj ruská viera („*ritus Ruthenorum*“, „*plebania Rutenicalis*“), východný rád baziliánov sa v cirkevnej terminológii označoval „*ordo religiosorum fratrum Ruthenorum*“.²⁶

Valašskí osadníci, keďže nebývali v typických obydlíach ale väčšinu života prežili na salašoch v príbytkoch podobných stanom (lat. *tugurium*), boli od začiatku oslobodení od akýchkoľvek štátnych daní, ktoré boli povinní odvádzať usadlí poddaní žijúci na domácom zvykove, slovanskom alebo zákupnom, nemeckom práve. Mali právo nosiť zbraň (kušu alebo ručnicu) a tak istou náhradou za toto oslobodenie boli povinní ochranou krajinských hraníc, hlavne na uhorsko-poľskom pomedzí, okrem toho museli dozeráť na bezpečnosť ciest, vedúcich územím, ktoré svojím horským terénom bolo ťažko schodné a pre množstvo zbojníkov aj veľmi nebezpečné. Povinnosťou Valachov bolo aj chytenie zbojníkov. Paradoxné však je, že práve spomedzi Rusínov pochádzalo veľa zbojníkov. Treba spomenúť pri tejto súvislosti i to, že ich zemepáni často zneužívali svojich valašských poddaných na páchanie mnohých násilností,

²⁶ Nie všetko, čo sa označovalo za valašské, bolo aj skutočne etnicky valašské, teda rumunské a nie všetko, čo sa označovalo za rusínske, resp. ruské ruské aj naozaj bolo.

ako o tom svedčia viaceré doklady z tohto obdobia. Napr. v listine z roku 1357 opisujúcej udalosti z roku 1347 sa píše, že Roland syn bána Mykča vyslal do dediny Lomné patriacej Rozhanovským svojich valašských a rusínskych poddaných, ktorí od tamojších poddaných pobrali, čo sa dalo, miestneho šoltýsa vytiahli z domu, zmrzali a zabili, jeho ženu ťažko zranili a deti nechali zhorieť v ich dome. Dane platili svojmu zemepánovi prevažne naturálne. Robotovať na panskom povinní neboli. Svojej vrchnosti odvádzali tzv. päťdesiatok, neskôr dvadsiatok, teda 5 oviec zo stočlenného stáda. Okrem tejto hlavnej dane odovzdávali aj tzv. dary ako bol napr. 1 baran, škopec, či kozla, zajac alebo krahulec príp. výrobky z kože ako remenné popruhy alebo z mlieka ako tvaroh, bryndzu, syr a iné veci (súkno). Valasi neplatili cirkvi nijakú daň, keďže vyznávali pravoslávne náboženstvo – ruskú vieru, ktoré bolo jedným z typických znakov rusínskeho obyvateľstva na východnom Slovensku.

Vonkajším výrazom ich viery boli pre nich charakteristické drevené pravoslávne kostoly – cerkvi (*capella lignea* sa v Beloveži spomína napr. už v roku 1355 (v obci dodnes žije rusínsko-ukrajinská menšina 12%), *capella Rutinorum lignea* v Radvani nad Laborcom v roku 1379, dnes 23% Rusínov), v ktorých konali bohoslužby a vysluhovali sviatosti pravoslávni farári nazývaní popi alebo ľudovo batkovia. Na rozdiel od katolíckych duchovných však nepožívali nijaké privilégia, boli považovaní za obyčajných poddaných povinných platiť dane tak ako hociktorí iní sedliaci. Vedúcou osobnosťou tej-ktorej valašskej obce, či už bola osídlená Rusínmi alebo nie bol *kenez*, človek, ktorého postavenie a funkcia bolo podobné, aké mal v obciach na nemeckom práve šoltýs, ako sa ostatne táto osoba niekedy aj vo valašských obciach volala. On dohodol so zemepánom podmienky na ktorých bola potom založená tá-ktorá osada. Okrem *keneza* treba spomenúť i funkciu vojvodu, nazývaného niekde (na východ od Tople) i *krajnik*, osoba ktorého stála na čele viacerých valašských obcí spravidla v rámci jedného panstva sprostredkovávajúca kontakt Valachov so zemepánom. Spolu s *kenezmi* sa podieľal na vykonávaní správy a súdnictva nad valašským obyvateľstvom celej *krajne*, teda oblasti, resp. časti panstva osídlenej Valachmi (Humenská krajňa, Makovická krajňa, Berežská krajňa). Spomienkou na túto hospodársko-správnú inštitúciu sú názvy obcí Krajné Bystré, Krajné Čierne, Krajná Poľana.

V neskoršom období sa Rusíni postupne usadzovali a upúšťali od polonomádskych foriem života. Vpravovali sa do tunajšieho systému feudálnych vzťahov a časom strácali svoj dovtedajší charakteristický znak,

ktorým bolo ovčiarstvo. Z osadníkov užívajúcich výsady, ktoré im zabezpečovali aké-také predsa len však výhodnejšie postavenie od ostatných poddaných žijúcich na domácom zvykovom práve sa stávali prostí a nevýsadní poddaní – *sessionati coloni*, ktorí boli zdaňovaní v podstate tak isto ako roľnícki poddaní. Mnohí z nich boli už pri svojom prisťahovaní pôvodom roľníci zaoberajúci sa poľnohospodárstvom. Viacerí z nich sa usadzovali medzi Slováckmi. Napríklad na stropkovskom panstve sa v osade Breznička označenej ako slovenská spomínajú rusínske mená (*Ivan Buchynov, Rycy Strusak, Kosty Illyas, Tymko Zlabohu*), v neďalekej Porube sa výslovne udávajú vedľa seba *Sclavi et Rutheni*. Medzi typické rusínske mená patria Bolha, Breda, Čabala, Duchna, Fedor, Feďko, Fedák, Havrilo, Hryc, Ilko, Ivan(ko), Klim, Kopča, Maxim, Mikola, Mojsej, Olexa, Parila, Roman, Senko, Timko, Ustinov, Vasiľ, Vasko ako aj tie, končiace na príponu -at, Benčat, Ihnat apod.

V priebehu 14.–16. stor. sa tak na severovýchodnom Slovensku sformovalo rusínske osídlenie–predovšetkým ide o (zväčša severné) časti panstiev Humenné, Stropkov, Makovica, Stará Lubovňa, Čičava. Pokiaľ ide ostatné oblasti v rámci Uhorska zaujali sídelné priestory žúp Ugoča, Bereg a Marmaroš. Rusíni, ktorí sa sem počas valašskej kolonizácie prisťahovali, pochádzali takmer výlučne z radov poddaných, zaoberajúcich sa prevažne pastierstvom, neskôr i poľnohospodárstvom. Toto bol hlavný dôvod, prečo sa medzi nimi nesformovala vlastná šľachta a v podstate ani meštianstvo. Prišli už do oblasti, kde bol dávno rozvinutý feudálny systém so šľachtou nerusínskeho pôvodu (Drugetovci, Rákociovci), do radov ktorej im bolo veľmi ťažko preniknúť, najmä ak vyznávali vieru, ktorá bola v Uhorsku v tom čase len trpená. Podarilo sa to len veľmi málo jednotlivcom, niekdajším *kenezom*, ktorým ich zemepáni umožnili získať armáles, teda doklad oprávňujúci ich nazývať sa *zemanmi*.

Sťahovanie Rusínov v 18. stor

Osídľovanie Rusínov však pokračovalo aj v neskoršom období. Najmä po skončení protihabsburských povstaní uhorskej šľachty, ktorých účastníkmi boli aj rusínski poddaní (predovšetkým v poslednom povstaní Františka II. Rákociho sľubujúceho všetkým, čo sa na ňom zúčastnia večné oslobodenie od daní a robôt, stáli Rusíni, pochádzajúci z jeho panstiev v severovýchodnom Uhorsku verne na jeho strane, i preto ich nazval „*gens fidelissima*“) a po skončení okupácie krajiny Turkami.

Teda v 18. stor. Rusíni vtedy prenikali aj južnejšie, do rovinnatých krajov žúp Zemplín, Abov, Ugoča alebo Sabolč. Svedectvo o tom podáva vo svojich Notíciách aj Matej Bel: „*Aby kraj (Sabolčská župa) nezostal neobrobený, preriedené maďarské obyvateľstvo bolo doplnené Rusínmi, ľudom hrozným (atrox) a neurodzeným, ktorý na jednom mieste dlhšie vydržať nedokáže. Pretože nepodliehajú dedičskému právu, svoje sídla, kedykoľvek sa im zapáči, opustia, dávajúc sa na cestu hore a dole trávia leto tu a zimu zasa tam. Robia to najmä vtedy, keď ich páni nie sú k nim láskaví alebo keď sa chcú preukázať oslobodení od daní, čo je škodlivé nielen pre zemepánov ale i celý kraj.*“ A na inom mieste: „*Prišli (tamže) nie tak dávno Ruteni...tajomný druh ľudí zasvätených iba do ohavnosti.*“ V správe o Užskej župe píše: „*Rusíni sú...nestáli...vedú hrozný život.*“ Ale nielen Bel píše o ich potulnom spôsobe života nie veľmi lichotivo. Z roku 1729 pochádza správa Užskej župy uhorskému snemu: „*A pretože na riadne obývanie táto zem nie je súca, potulný národ Rusínov tam len zriedkavo stavia pevné príbytky, takže väčšina územia, drsné skaly, nevhodné na obrábanie, nehodné ani dobrého pohľadu zostáva ponechaná len divým zverom a vtákom...Výnosy tam nie sú žiadne, preto tam niet nijakého šľachtického obydľia...Týchto Rusínov často postihujú výpady Poliakov a výčiny zbojníkov... Niekomu sa bude zdať čudné, že stále dookola ich postihuje stály nedostatok obilia alebo mor dobytka, čo sa strieda tak často ako vigília. A tak mnohokrát v zástupoch hŕfne, opúšťajú svoje usadlosti, vychystajú sa na cestu veľmi rýchlo, keďže všetku domácu výbavu si ľahko odnesú na svojich pleciach.*“ Presuny obyvateľstva v tom čase v Uhorsku boli veľmi rozsiahle. Krajina bola vyludnená. Úrodné pláne uhorskej nížiny lákali na usadenie ľudí zo severnejších oblastí. Tak Slovákov ako Rusínov. Cieľom ich sťahovania bola napr. dnešná Vojvodina, resp. jej súčasť – Báčka na východ a Sriem na juh od Dunaja. Prítomnosť Rusínov na tomto mieste sa datuje do 40. rokov 18. stor. Prichádzali sem väčšinou z južných častí Zemplínskej a Užskej župy. Ich hlavným sídliskom tu bol Ruski Krstur, ktorý je až do dnešných dní obývaný takmer výlučne Rusínmi.

Podkarpatskí Rusíni nie sú jazykovo celkom jednotným etnikom. Jestvujú medzi nimi viaceré odlišnosti, ktoré sú dôsledkom ich postupného sťahovania z rôznych oblastí Haliče. Etnograficky sa delia na Lemkov, Bojkov a Huculov. Na našom území žijú Lemkovia a Bojkovia. Hoci sami sa tak nenazývajú.

Užhorodská únia. Rusíni ako gréckokatolíci

Významným medzníkom v živote nielen pravoslávnych Rusínov bol vznik gréckokatolíckej cirkvi. Akt, ktorým sa zjednotila časť pravoslávnych kresťanov pochádzajúcich zväčša z východného Slovenska s katolíckou cirkvou sa uskutočnil 24. 4. 1646 na drugetovskom hrade Užhorod i preto sa nazýva Užhorodská únia. Celá táto akcia sa odohrala z iniciatívy spomenutého šľachtického rodu, na ktorého vtedajších majetkoch žilo mnoho pravoslávnych poddaných. Už predtým, aby urobili zadosť heslu koho vláda, toho náboženstvo, sa im podarilo úspešne rekatolizovať niekoľko protestantských dedín. Snažili sa o to aj fundáciami kláštorov na svojich majetkoch. V roku 1384 fundovali v Užhorode kláštor pavlínov, o 100 rokov neskôr, v roku 1488 založili Drugetovci v Humennom františkánsky kláštor Panny Márie (o úlohe pavlínov a františkánov pri obracaní pravoslávnych na katolícku vieru som sa už zmienil). Prvý pokus – získať pre katolicizmus aj ortodoxných veriacich – sa im však v roku 1614 nepodaril. Plánované zjednotenie, ktoré sa malo zrealizovať v Krásnom Brode pri Medzilaborciach – tzv. monastyr sv. Ducha v Krásnom Brode vznikol v 17. stor. pre pravoslávnych mníchov – v pravoslávnej cirkvi jestvuje len jedna rehoľa a to baziliáni – sa nepodarilo uskutočniť pre vzburu odporcov tejto akcie a inzultáciu jeho realizátorov. Druhý pokus už vyšiel, keď v spomenutý dátum prišlo na užhorodský hrad 63 pravoslávnych farárov prevažne zo Zemplína a Užskej župy, no aj zo Spiša a Šariša, aby tu po slávnostnej bohoslužbe v hradnej kaplnke konvertujúci pravoslávni duchovní zložili do rúk jágerského biskupa prísahu. Predniesli nicejsko–konštantínopolské vyznanie viery, vyhlásili, že veria všetkému, čo vyznáva katolícka cirkev a uznali vtedajšieho pápeža Inocenta X. za svojho najvyššieho predstaveného. Ich podmienkou však bolo, že si môžu ponechať svoje vlastné gréckoslovanské obrady (liturgiu sv. Jána Zlatoústeho) a zvyklosti východnej pravoslávnej cirkvi (prijímanie chleba a vína aj laikmi), právo voľby biskupa, ktorého mal pápež iba potvrdzovať a aby po zjednotení mali rovnaké právne postavenie ako katolícki farári, okrem toho trvali aj na svojom práve ženit sa. Týmto pre budúcnosť ďalekosiahlym úkonom sa sformovala gréckokatolícka cirkev. Jej príslušníkom sa niekedy hovorilo i uniáti. Únia sa čoskoro potom začala rozširovať, v roku 1654 sa k nej hlásilo už vyše 400 farárov. Menší úspech mala únia v Zakarpatku, no i tu k nej časom prešli mnohí pravoslávni.

Kráľovské potvrdenie získala užhorodská únia až v roku 1699 Leopoldom I., ktorý priznal gréckokatolíckym kňazom rovnaké práva a privilégia, aké zákony dávali kňazom latinského obradu (*Diploma Leopoldianum*). Mukačevský biskup byzantského obradu Jozef de Camillis vydal v tom istom roku pre svojich veriacich obsažný katechizmus a pozdvihol kultúrnu úroveň svojich kňazov najmä tým, že im zaistil študovať na univerzite v Trnave a v Jágri. V tomto roku vydal v univerzitnej tlačiarňi v Trnave aj šlabikár Bukvar jazyka Slovánska... Z Trnavskej univerzity vyšiel aj jeho neskorí nástupca michael Emanuel Olšavský.

I tu však treba povedať, že uzavretie únie nebolo len záležitosťou Rusínov. Zúčastnili sa na nej i tunajší Slováci, ktorí vyznávali pravoslávne náboženstvo. Túto vieru prijímali so zvyklosťami valašskej kolonizácie. Už v krajinskom zákone z roku 1459 sa spomínajú Slováci (*Sclavi*) medzi sedliakmi valašskej viery. V roku 1604 píše vo svojom liste pravoslávny biskup v Mukačeve Sergej, že spravuje ruských, rumunských, slovenských (Tóth) a srbských a farárov v severovýchodnom Uhorsku. Alebo šarišský Kurov sa síce v súdobých dokladoch uvádza ako Tótfalu, no zároveň s tým sa spomína, že: „*egi orosz papság is vagyon itt*“ (teda, že tam je i ruský kňaz). Podobný proces sa deje i koncom 18. stor., keď pod rekatolizačným tlakom prijíma viacero bývalých slovenských protestantských dedín v Above, Šariši a na Zemplíne namiesto katolicizmu radšej gréckokatolícku vieru. Preto je niekedy ťažké z prameňov zistiť skutočnú etnickú príslušnosť obyvateľstva označeného za rusínske. V tejto oblasti sa totiž pravoslávie považovalo za ruskú vieru a jeho vyznávači za Rusov, resp. Rusínov. No nielen tu, začiatkom 14. stor. mal výraz Rusín v zmysle viery analógiu aj v Čechách v kronike tzv. Dalimila sa o Grékovi Metodovi píše: „*Ten arcibiskup Rusín bieše, mši slovensky slúžieše.*“ Náboženská príslušnosť teda často prekrývala skutočný etnický pôvod veriacich. A tak to trvá vlastne až doteraz. I v súčasnosti sa na východnom Slovensku označujú za Rusnákov teda Rusínov i sami Slováci a to len z toho dôvodu, že sú gréckokatolíckeho náboženstva. I dnes má pojem rusnák v prvom rade náboženský a sociálny význam. Túto skutočnosť sa v minulosti snažili zneužiť vo svoj prospech iredentistické maďarské živly, neuznávajúc toto obyvateľstvo nazývané Slováci za príslušníkov slovenského národa. Na druhej strane však treba priznať, že pri svojich národnoobrodeneckých snahách sa nesnažili podchytiť východných Slovákov ani štúrovci, ktorí ich považovali za Rusov.

Uzavretím užhorodskej únie sa dostala gréckokatolícka cirkev a jej farnosťi spod právomoci mukačevského biskupa pod priamu jurisdikciu jágerského biskupa. Po prijatí únie sa pod Jáger dostalo i biskupstvo v Mukačeve. Roku 1771 sa zreorganizovalo. Vznikol osobitný archidiaconát v Košiciach, z ktorého sa po jeho presunutí do Prešova v roku 1818 pápežskou bulou „*Relata semper*“ utvorilo samostatné biskupstvo „zjednotených Rusínov gréckeho obradu“, hoci, ako sme už zdôraznila doňho patrilo i mnoho veriacich slovenského pôvodu, o čom sa svätá stolica dozvedela až po zrušení gréckokatolíckej cirkvi u nás v 1950-om roku. Napriek tomu však značná časť gréckokatolíckych farností na území Slovenska s veriacimi slovenskej národnosti (Stredozemplínske, Dolnozemplínske a Užské dekanstvo) zostala organizovaná v rámci biskupstva v Mukačeve a to i vtedy, keď ho od neho oddelila štátna hranica.

Významným obdobím národného obrodovania Rusínov bola druhá polovica 19. stor. Jeho dušou bol kanonik Prešovského biskupstva Alexander Duchnovič (dnes je po ňom nazvané tamojšie divadlo), ktorý aktívne organizoval spolkový a literárny život Rusínov. Inak Prešov sa všeobecne považuje za duchovné a kultúrne centrum Rusínov východného Slovenska, a to i napriek tomu, že v ňom nikdy nežila početnejšia rusínska menšina. Od minulého storočia sa podľa tohto mesta zvyklo označovať Rusínmi obývané územie tohto kraja, hoci netvorilo súvislý a ani nejaký administratívny útvar, Prjaševčina alebo Prjaševskaja Rus. V období národného prebudenia Rusínov vystúpila do popredia okrem problému vlastného spisovného jazyka aj otázka riešenia rusínskej identity a kultúrnej orientácie. Postupne sa sformovali tri smery: veľkoruský, ktorý považoval Rusínov a Ukrajincov len za súčasť veľkého ruského národa. Druhým smerom (tzv. ukrajinským) bola koncepcia, podľa ktorej boli Rusíni priamou súčasťou ukrajinského národa. No najvplyvnejším medzi nimi bol rusínsky smer. Jeho prívrženci sa odmietali zaradiť k Rusom, či Ukrajincom. Sami sa nazývali Rusínmi, či Karpatorusmi. Táto dilema redukovaná na smer ukrajinský a rusínsky pretrváva medzi Rusínmi dodnes.

Gréckokatolícka cirkev pôsobila na východnom Slovensku nerušene celých 300 rokov až do komunistického prevratu v 1948. Za vlády komunistov však nastali pre túto vetvu katolíkov krušné časy. Komunisti sa ju rozhodli zrušiť. Odhodlali sa k tomu na tzv. Sobore gréckokatolíckych duchovných a veriacich dňa 28. 4. 1950 v Prešove, zvanom aj „prešovský sobor“. Na ňom sa zrušili ustanovenia užhorodskej únie

z roku 1646, vyhlásil návrat do „svätej pravoslávnej cirkvi“ (v tom čase nebolo na Slovensku viac ako 20–25 pravoslávnych farností) a zjednotenie pravoslávnych východného Slovenska s ruskou pravoslávnu cirkvou. Stalo sa to však proti vôli väčšiny gréckokatolíckych veriacich východného Slovenska. Rozhodli o tom komunistickí pohlavári verní a oddaní Moskve do úplných dôsledkov bez ohľadu na ich vôľu a názor. Gréckokatolícka cirkev sa zrušila v ukrajinskej Haliči a Podkarpatskej Rusi po vojne odstúpenej Sovietskemu zväzu. Je zaujímavé, že sa tak nestalo v Poľsku, Maďarsku a Juhoslávii. Na prešovský soubor nahnali mnohých veriacich násilím a niektorých gréckokatolíckych farárov dokonca v putách. Touto násilnou akciou sa začalo dvojdesaťročné trvajúce utrpenie tejto cirkvi (najznámejšou obeťou represálií bol biskup Pavol Peter Gojdič). Isté uvoľnenie nastalo počas pražskej jari v roku 1968, kedy bola československá vláda pod tlakom zdola prinútená vydať vládne uznesenie č. 205/1968, ktorým sa obnovila činnosť gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku. No naozaj v slobodných podmienkach mohla začať vyvíjať svoju činnosť až po novembrovej revolúcii v roku 1989.

Podľa posledného sčítania ľudu v roku 2001 žije v súčasnosti na Slovensku 24 201 Rusínov a 10 814 Ukrajincov, teda spolu niečo tesne nad 35 000 ľudí, ktorí si v kolonke národnosť zapísali buď názov Rusín alebo Ukrajinec. Predpokladá sa však, že ich skutočný počet je oveľa vyšší, asi 150 000 obyvateľov žijúcich v celkovom počte 220 dedín od Osturne na Spiši až po Novú Sedlicu na Zemplíne. Inak ešte v roku 1910 sa prihlásilo za Ruténov vyše 96 000 ľudí. Na regrese mali významný podiel okrem komunistického útlaku gréckokatolíkov aj hromadné vysťahovateľstvo nielen do Ameriky pred a po prvej svetovej vojne ale i po vzniku ČSR, keď bolo okolo 20 000 Rusínov presídlených do opustených sudetských krajov v Čechách. Z osobností pochádzajúcich z radov slovenských Rusínov je hádam najznámejšou osoba Andy Warhola, hlavného predstaviteľa umeleckého štýlu 60. rokov pop artu, ktorého rodičia sa do Ameriky presťahovali z Mikovej pri Medzilaborciach. Rozpoltenosť tejto národnosti sa prejavuje aj v spolkovej činnosti konkurenčným zápasom medzi Rusínskou obrodou a Zväzom Rusínov–Ukrajincov na Slovensku. Materiálnu a duchovnú kultúru Rusínov–Ukrajincov prezentuje Múzeum ukrajinsko–rusínskej kultúry vo Svidníku.

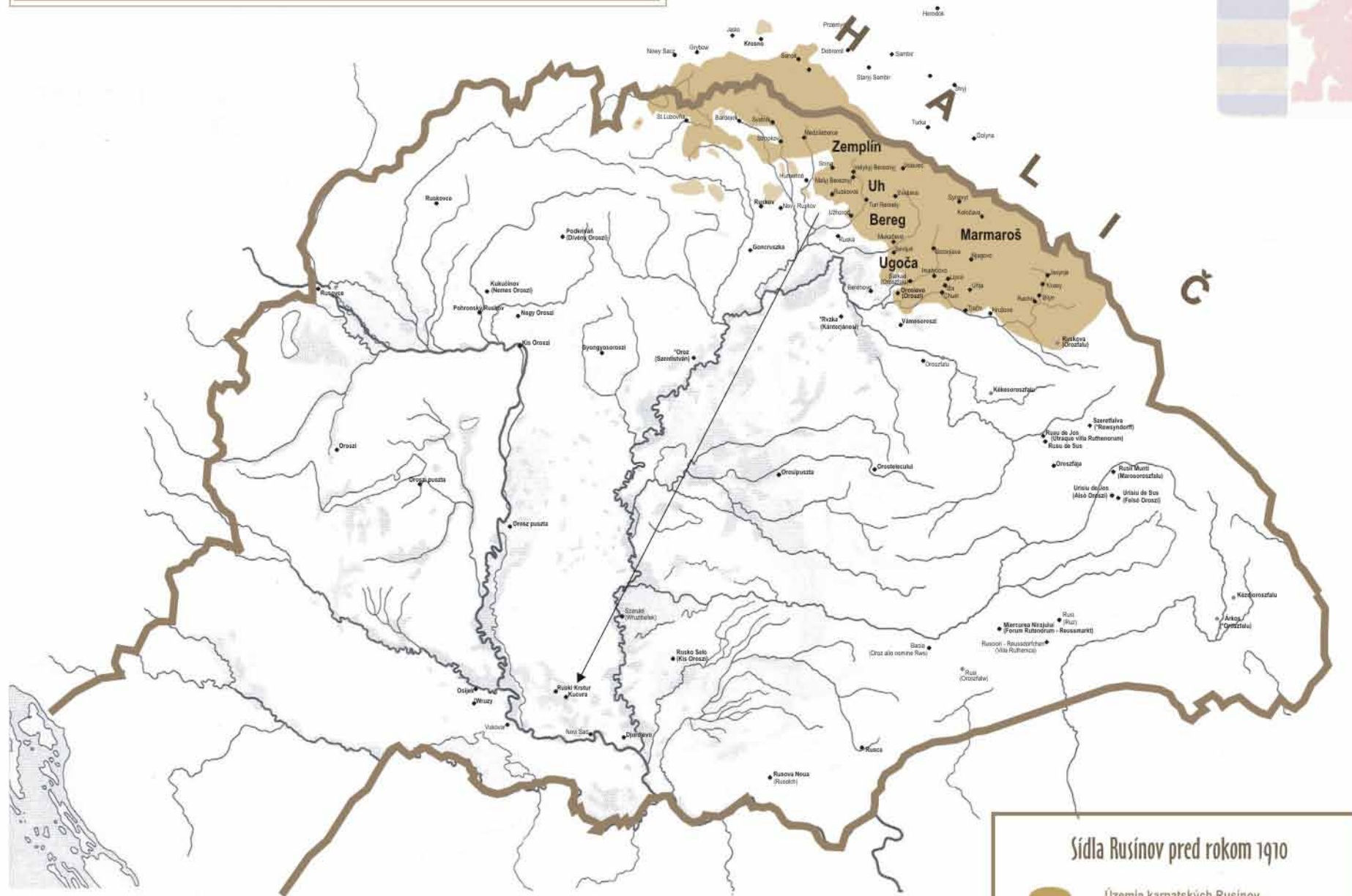

L I T E R A T Ú R A

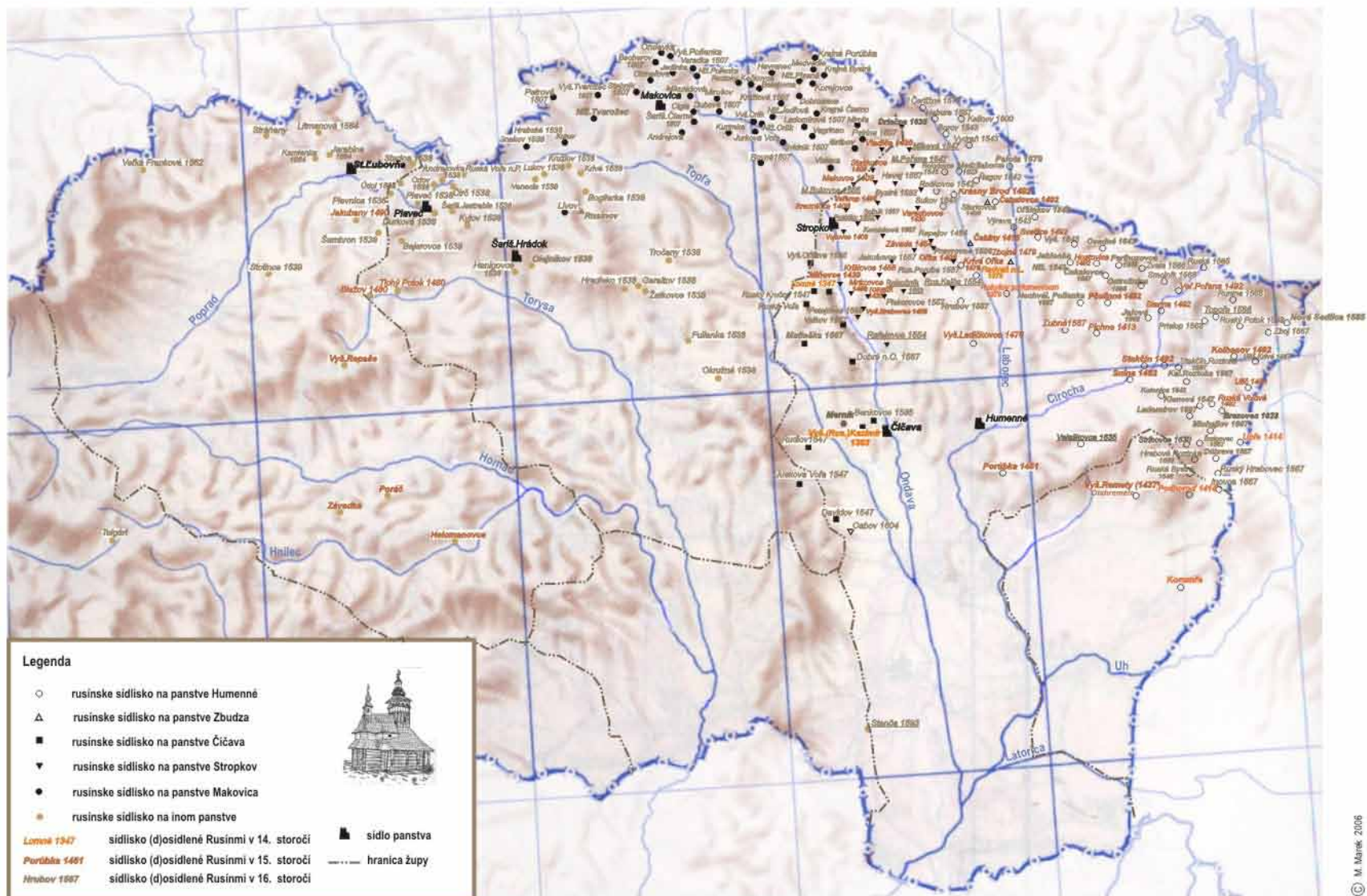
- BIEDERMANN, I. : Die ungarischen Ruthenen I–II. Innsbruck 1862, 1867.
 BONKALÓ, S. : Die Ungarländischen Ruthenen. Ungarische Jahrbücher 1921.
 CRANJALA, D. : Rumunské vlivy v Karpatech se zvláštním zřetelem k moravskému Valašsku. Praha 1938.
 DRĂGANU, N. : Români in veacurile IX–XIV pe baza toponimiei i a onomasticeii. București 1933.
 Encyclopedia of Rusyn history and Culture. Edited by Paul Magocsi and Ivan Pop. University of Toronto Press Inc. Toronto–Buffalo–London 2002.
 HALAGA, O.–R. : Slovanské osídlenie Potisia. Košice 1947.
 HALAGA, O.–R. : Slovensko–ruské styky pred národným obrozením. In: *Historica Carpatica*, 1, 1969, s. 67–71; 2, 1970, s. 5–27.
 HARAKSIM, L. : K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867. Bratislava 1961.
 HARAKSIM, L. : Užhorodská únia a východné Slovensko. *Historický časopis*, 45, 1997, s. 194–206.
 HODINKA, A. : A karpátalji rutének. Budapest 1923.
 KADLEC, K. : Valaši a valašské právo v zemích slovanských a uherských. Praha 1916, 4.
 KAVULJÁK, A. : Valaši na Slovensku. *Historicko-etnografická štúdia*. Martin 1933.
 KNIEZSA, I. : Pseudorumänen in Pannonien und in den Nordkarpathen. *Archivum Europae Centro–Orientalis* 1, 1935, s. 97–220; 2, 1936, s. 84–178.
 KRISTÓ, Gy. : Oroszok az Árpád–kori Magyarországon. *Acta Historica. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae*, 67, 1980.
 LUČKAY, M. : Istorija karpatskych rusyniv – *Historia Carpato–Ruthenorum*. Tom. 4, časť 1. In: *Naukovyj zbirnyk* 17, 1991, s. 27–182. [Reprint: *Historia Carpato–Ruthenorum*. Tom. 4, časť 1, Budae 1843].
 MAGOCSI, P.–R. : Karpatskí Rusíni: súčasný stav a perspektívy do budúcnosti. *Slovenský národopis*, 40, 1992, 2, s. 183–192.
 MAGOCSI, P.–R. : Rusíni na Slovensku. *Historický prehľad*. Prešov, Rusínska obroda 1994, s. 194–214.
 MÉSZÁROS, K. : A magyarországi oroszok története. Pest 1850.
 Poczatki sasiedztwa. Pogranicze etniczne polsko–rusko–slowackie w sriednowieczcu. Rzeszów, 1996.
 PARCZEWSKI, M. : Poczatki naplywu ludnosci ruskej na teren Karpat Zachodnich w swietle archeolo–gii. *Archeologia Historica*, 18, 1993, s. 93–99.
 PETROV, A. : Kdy vznikli ruské osady na uherské Dolní zemi a vůbec za Karpaty? *Československý časopis historický*, 29, 1923, s. 411–442.
 PÓR, A. : Magyar–ruthén érintkezések a XIV–ik században. *Századok*, 1904, s. 935 an.
 RAPANT, D. : Drobné štúdie k slovenskému stredoveku. II. *Dux Ruizorum*, IV. *Rutheni exercitantes*. *Slovenská archivistika*, IX/1, 1974, s.53–61, X/2, 1975, s. 108–126.
 RATKOŠ, P. : Problematika kolonizácie na valašskom práve. *Historické štúdie* 24, 1980, s. 181–224.
 Slovensko–rusínsko–ukrajinské vzťahy po súčasnosť. Red. J. Doruľa. Bratislava Slavistický kabinet SAV, 2000.

SZABÓ, O. : A magyar oroszokról. Budapest, bez vročenia.
BONKALÓ, S. : A magyar rutének. Budapest 1920.
SASINEK, F.-V. : Uhorskí Rusi. Slovenské Pohľady 26, 1906, s. 637–646.
ULIČNÝ, F. : Podiel Rusov, Rusínov na doosídľovaní Slovenska v stredoveku. Slavica Slovaca, 28, 1993, 1–2, s. 21–29.
ULIČNÝ, F. : Rusíni v Žemplínskej župe od 14. do 18. stor. In: Slovensko–rusínske vzťahy od obrodzenia po súčasnosť. Ed. J. Doruľa. Bratislava, Slavistický kabinet, 2000, s. 37–51.
<http://www.rusin.sk/orusinoch/index.html>
<http://www.lemko.org/index.html>
<http://ruszin.lap.hu>
<http://users.erols.com/rcuster/RusynsUnderDukla/>
<http://www.tccweb.org/>
<http://grkat.nfo.sk>
www.orthodox.sk

Rusíni v Uhorsku

Rusíni na (východnom) Slovensku

18. Česi a Moravia

Uhorsko–české kontakty vo včasnóm stredoveku. Vplyv pražskej Karlovej univerzity a tamojšieho kultúrneho prostredia na udomácnovanie češtiny na Slovensku. Úloha husitov pri „poslovenčovaní“ slovenských miest. (Slovakizovaná) čeština ako spisovný jazyk slovenskej „nácie“. Pôsobenie Čechov a Moravanov v Uhorsku v 15. storočí. Husitské vpády. „Bratrické“ obdobie. Českí náboženski exulanti na Slovensku v období po Bielej hore. Česi na Slovensku po vzniku I. ČSR.

Prvé intenzívne kontakty nášho územia s oblasťami obývanými Čechmi a Moravanmi patria do obdobia existencie Veľkej Moravy, teda do 9. stor. V nedávnej minulosti sa zvykol označovať tento štátny útvar za prvý spoločný štát Čechov a Slovákov, čo je však nesprávne. Česi k nemu patrili len veľmi krátko aj to z donútenia. Pri prvej novej príležitosti, ktorou bola smrť Svätopluka v roku 894, z tohto zväzku vystúpili a radšej sa poddali Frankom. Oveľa tesnejšie styky mali naši predkovia v tejto dobe skôr s Moravanmi, s ktorými zdieľali trištvrte storočia spoločný osud v jednom štáte. Hoci ani v prípade Slovanov, predkov Slovákov, nemôžeme povedať, žeby sa k tomuto štátu pripojili dobrovoľne. Veď okolnosti vzniku Veľkej Moravy sú nám celkom dobre známe. Napriek tomu pre rozvoj slovenskej národnosti boli v jej rámci priaznivejšie podmienky, ako tomu bolo neskôr v Uhorskom kráľovstve, kde hegemonom boli Maďari a Slováci, ak sa chceli presadiť aj vo vyšších kruhoch vtedajšej spoločnosti sa museli tomu zodpovedajúco prispôbiť, teda pomaďarčiť. Veľkomoravský štát bol v podstate dualistickým útvarom moravsko–slovenským. Jedinou dodnes zachovanou pamiatkou na moravsko–slovenské kontakty v období VM sú miestne názvy typu Moravany. Sídlišká, ktoré nesú toto meno vznikli zrejme v súvislosti s expanziou Mojmíra I. resp. Svätopluka na východ ako vojenské osady s moravskými posádkami majúcimi za úlohu zabezpečiť záujmy novej moci na tomto území. Vznik osád typu Marót, zo (staro)slovenského Moravec (u nás sa takto nazývali Zlaté a Hontianske Moravce, v Maď. Piliš Marót pri Ostrihome), ako v minulosti nazývali Maďari Moravanov, pravdepodobne patrí až do raného obdobia uhorských dejín.

Uhorsko–české kontakty vo včasnóm stredoveku

Začiatky uhorských kontaktov s českými krajinami siahajú do čias, kedy sa utvárali základy kráľovstva Arpádovcov a Uhorsko si hľadalo cestu do kresťanskej Európy. Snáď nepreženiem, keď poviem, že práve Česi boli medzi tými, ktorí mu na tejto ceste takpovediac otvárali dvere. Ich aktívny podiel na christianizácii a organizovaní cirkvi v Uhorsku zosobňuje najviac osobnosť sv. Vojtecha, ktorý za svojho pobytu v Uhorsku v roku 995 birmoval mladého kráľoviča a budúceho prvého uhorského kráľa Štefana I. a Vojtechovho druhá a vychovávateľa Radlu, kaplána na dvore kniežata Gejzu. Sv. Vojtech je dodnes uctievaný ako apoštol Maďarov. K jeho úcte zasvätil kráľ Štefan novopostavenú baziliku v Ostrihome, jemu bolo zasvätené aj samotné ostrihomské arcibiskupstvo. Aktivitu českej strany v tomto smere potvrdzuje i to, že prvým biskupom novozaloženého biskupstva v Jágri bol z Čiech pochádzajúci kňaz Bonifác. K Vojtechovej družine patrili aj Astrik–Anastáz, opát novozaloženého benediktínskeho opátstva v Panonhalme a prvý arcibiskup ostrihomský, hoci pôvodom bol Nemec. Na uhorský cirkevný život vplývali zvlášť českí benediktíni, sv. Prokop, benediktínsky opát v štu doval koncom 10. stor. vo Vyšehrade (Vysegrád), kde bola v tom čase slovanská škola a tu bol aj vysvätený za kňaza. Keď v rokoch 1055–1056 vyhnať české knieža Spytihněv slovanských mníchov z kláštora na Sá zave, títo utiekli práve do kláštora vo Vyšehrade. Známy český kronikár, pražský kanonik Kozmas bol koncom 11. stor. vysvätený za kňaza v blízkom Ostrihome. Neboli to však len benediktíni, napr. v 12. a 13. stor. sa rozvíjali intenzívne kontakty i medzi premonštrátmi v hontianskom Bzovíku a olomoucko–hradištským kláštrom.

Styky medzi oboma krajinami sa však neobmedzovali iba na cirkevnú oblasť. Predpokladá sa, že už v tomto období prichádzali do Uhorska menšie skupinky českých rytierov so svojim sprievodom, aby tu vstúpili do kráľovských služieb a získali pozemkový majetok. Podľa kronikára Šimona z Kézy mali český pôvod predkovia šľachtického rodu Ludanickovcov a zemplínskych Bogat–Radvanskovcov, (*illi, qui Rodoan et Bagath nominantur, eorum generatio de Boemia ortum habet. Similiter et illorum, qui de Lodan sunt vocati*). Viedenská maľovaná kronika uvádza vo svojom zozname cudzích národov prisťahovaných do krajiny za Gejzu a Štefana I. Čechov na prvom mieste. Je známe, že pri mocenských rozporoch medzi členmi vládnuccich dynastií oboch zemí hľadali často

utečenci z jednej krajiny útočište na kráľovskom dvore krajiny susednej. Tak už v sprievode Vojtechovom prichádzajú do Uhorska českí veľmoži, ktorí boli stúpenkami Slavníkovcov, vyvraždených Boleslavom II. v 995. A v časoch kráľa Ladislava I. (1077–1095) utiekol do Uhorska so svojim ozbrojeným sprievodom český kráľovič Břetislav, ktorý sa dostal do konfliktu s vlastným otcom, vtedajším kráľom Vratislavom I. Jeho vojenskej družine o počte vyše 2 000 mužov určil uhorský kráľ Ladislav I. miesto v okolí dnešných Bánoviec, zatiaľčo ich pána prijal na kráľovský dvor. O nie príliš priaznivom pomere, ktorý v tom čase panoval medzi uhorským a českým panovníkom, svedčia i časté vojenské vpády spojené s rabovaním a odvliekaním značného počtu zajatcov. Z uhorskej strany spomeňme v tomto smere napr. odvetnú výpravu kráľa Šalamúna a nitrianskeho údelného vojvodu Gejzu vedenú niekedy v 60. rokoch 11. stor. na Moravu alebo zhruba o 30 rokov neskôr výpad kráľa Ladislava. Obe akcie sprevádzalo podľa tvrdenia kronikára získanie množstva zajatcov. Nie príliš pokojné pomery panujúce vo vzťahu oboch susedov sa v podstate nezmenili ani za vlády kráľa Kolomana (1095–1116), ako o tom nepriamo svedčí i udalosť z roku 1108, keď sa práve do Uhorska uchýlila časť príslušníkov českého rodu Vršovcov hľadajúca tu záchranu pred fyzickou likvidáciou zo strany českého kniežaťa Svatopluka. I známe zoborské listiny z rokov 1111 a 1113 spisujúce majetky a práva zoborského opátstva vznikli po spustošení oblasti JZ Slovenska vojskami moravského vojvodu Otta v rokoch 1108–1109. V neskoršom období to bolo najmä obdobie uhorsko-českých vojen o babenberské dedičstvo charakteristické plienivými vpádmi kumánskej jazdy v radoch uhorského vojska na Moravu, kedy boli českí zajatci hlavne Kumánmi odvliekaní vo väčšom počte do Uhorska.

Za dobu početnejšieho prisťahovania príslušníkov z radov českého etnika možno však podľa môjho názoru považovať obdobie panovania kráľa Kolomana. Túto moju domnienku by mohol potvrdzovať i príklad dnešnej obce Kálmánca v Šomodskej župe, ktorej stredoveké zápisy v tvaroch *Kalaman Chehy* (1281), *Kalman Kiralychey* (1286) apod. svedčia o tom, že tunajšie sídlisko českých prisťahovalcov vzniklo za čias kráľa Kolomana resp. za jeho aktívnej účasti. Ostatne slovanskému prisťahovalectvu sa on sám snažil vytvoriť priaznivé podmienky i v legislatívnej oblasti zvýhodnením usadzovania sa slovanských hostí z okolitých krajín (Čechy, Poľsko, Halič). *Colomanni regis decretorum liber primus*, čl. 18: „*Liberi quique ac hospites, sicut Sclavi vel ceteri extranei,*

qui in terris laborant aliorum, pro libertate tantum denarios dent, non alios eciam denarios insuper pro opere aliquo dare cogantur.“

Česi sa teda do Uhorska dostávali rôznymi spôsobmi, či už ako zajatci, alebo ako hostia. Na jeho území v minulosti jestvovalo 17 osád, ktorých názov **Csehi** pochádzajúci spred 12. stor. sa všeobecne dáva do súvislosti s prítomnosťou českého etnika. Tento typ názvu možno prirodzene nájsť i na Slovensku, ktoré s českými krajinami priamo susedilo. V okolí Nitry ležia dve lokality, u ktorých sa predpokladá niekdajšie české osídlenie. Prvou z nich sú dnešné Čechynce (maď. Csehi). Druhou lokalitou je dnes zaniknutá osada, ktorej niekdajšiu existenciu v extraviláne obce Čápor pripomína už len chotárny názov Pusztacsehi.

Existenciu spomínaných českých osád by sa možno dalo vysvetliť i tvrdenie uhorského kronikára Anonyma o tom, že pri obsadzovaní vlasti sa starí Maďari v oblasti Nitry stretli s tuhým odporom tamojších Čechov a Slovákov (*viderunt habitatores illius provincie, Sclaus et Boemos, eis obsistere cum adiutorio ducis Boemorum...Boemi et omnes Nytrienes Sclavi videntes audaciam Hungarorum...in ciuitatem Nitriam inclusi sunt*). Na druhej strane sa táto pasáž dá vysvetliť i častou praxou najmä v neskoršom období, označovať Slovákov na juhozápadnom Slovensku pre ich jazykovú príbuznosť s Čechmi i termínom Bohemi. Pamiatkou na starú českú kolonizáciu tohto kraja spred 12. stor. je i názov obce Čechy (maď. Csehi) pri Nových Zámkoch.

Presakovanie českých hostov sem pokračovalo plynule po celý stredovek. Napr. doklad z roku 1236 spomína skupinu českých hospítov vo Veľkom Blahove na Žitnom ostrove ako predstupujú pred kráľa Bela IV. so žiadosťou o udelenie resp. potvrdenie slobôd, ktoré im daroval už jeho predchodca Ondrej II. (1205–1235). Pritom sa však odvolávajú na skutočnosť, že ich predkom, ktorí sem prišli z Čiech (*proavis ipsorum de Boemia venientibus in Ungariam*), daroval kedysi tunajšiu zem už Štefan III. (1162–1172) s možnosťou, aby si vybrali takú slobodu, podľa ktorej na spomenutej zemi chcú žiť. Tzv. Varadínsky register zaznamenávajúci súdne spory (božie súdy–ordálie), pri ktorých sa obžalovaná stránka obhajovala nosením rozžeraveného železa (zásadou súdnictva tohto typu bolo, že dokazovať svoju nevinu musel obžalovaný a nie žalobca), uvádza v roku 1221 v takejto roli českých hostov v boršodských dedinách Mocsolyás, Pelg a Torna. Tvrдили, že sú slobodní a synmi českých hostov (*dixerunt se esse liberos et filios hospitem Boemorum*), čo si napokon proti spochybňovateľov svojho sociálneho statusu aj obhájili.

V 13. stor. sa predpokladá prítomnosť českých hostov aj vo viacerých lokalitách v **Turci**. Najznámejším českým hostom z tejto doby je zaiste **Bohumír**, ktorý sa v druhej polovici tohto storočia spolu so svojou rodinou (*hospites nostri, quorum progenitores originem de nobilibus regni Bohemie traxerant*) usadil na Liptove, získal tu viaceré majetky (napr. Trstené, Liptovský Ján, Uhorskú Ves, Bobrovec, Važec, Štrbú, Liptovský Mikuláš), na ktorých rozvinul čulú osídľovaciu aktivitu. Kráľ ho za jeho služby povýšil medzi šľachtu. Od Bohumírových potomkov pochádzajú liptovské zemianske rodiny Pongráčovcov, [o ktorých ešte bude nižšie reč] Svätajánkovcov, či Smrečianskych.

Prílev českých a zvlášť moravských hostov na západné Slovensko sa predpokladá v dobe feudálnych rozbrojov na začiatku 14. stor., keď v tomto kraji panoval mocný feudál Matúš Čák Trenčiansky. O ňom je známe, že na svojich majetkoch, ktorých sa často zmocňoval násilím, zakladal nové sídliská-lehoty, do ktorých vraj pozýval osadníkov zo susednej Moravy. Český pôvod nových obyvateľov týchto lehôt síce doložený nie je, pravdou však je, že do Matúšových služieb vstúpilo viacero moravských šľachticov. Jedným z najznámejších bol Štefan, syn Zdislava zo Šternberga a bratanec Matúša Čáka Trenčianskeho, ktorý od druhého desaťročia 14. stor. vystupoval ako Čákov verný familiár v jeho odboji proti kráľovi Karolovi Róbertovi a po jeho smrti prevzal načas do správy i samotnú Matúšovu dŕžavu. Zo sídlisk vzniknutých v 14. stor. máme ako ich nových osadníkov výslovne doložených Čechov v gemerských obciach Skerešovo a Višňov.

V súvislosti s kontaktmi medzi Slovákmi a Čechmi treba spomenúť dôležitú udalosť, akou bolo založenie pražskej Karlovej univerzity, duchovného a kultúrneho centra, ktoré sformovalo a skultivovalo český jazyk do tej miery, že jeho používanie preniklo prostredníctvom vzdelancov do celej strednej Európy i na Slovensko. Pomohli ho rozširovať aj domov sa vracajúci slovenskí študenti, ktorí na nej absolvovali svoje štúdium. Je iste zaujímavé, že študenti z Uhorska boli na tejto univerzite zaradení medzi národnosť českú (podľa štatútov tvorili majstri a študenti 4 národnosti: českú, poľskú, bavorskú a saskú). Značná časť uhorských študentov bola totiž zo Slovenska.

Dôležité boli aj obchodné (najväčší význam pre obchod mala tzv. česká cesta) a hospodárske kontakty medzi oboma krajinami. Zintenzívnené najmä za vlády Karola Róberta z Anjou. Známa je jeho schôdzka s českým kráľom Jánom Luxemburským v Trenčíne a uzavretie vzájomných

hospodárskych dohôd. Novozaložené banské mesto Kremnica prijalo kutnohorské banské právo. Sem prešli z Čiech aj viacerí banskí a mincoví odborníci aby tu pomáhali rozbiehať banskú výrobu a razbu mincí. Ale i kňazi. Za vlády Anjuovcov sa vraj dostalo do Uhorska 73 českých duchovných a získalo tu viaceré významné hodnosti. V 20. rokoch 15. stor. bol nitrianskym biskupom a zoborským opátom Hynko, zrejme pôvodcom z Moravy, od ktorého pochádza najstaršia česky písaná listina na Slovensku. Vydal ju v roku 1415 v Nitre. Nezachovala sa však v origináli, len ako zápis v registri Moravského markgrófstva z roku 1459. Nou odkazuje svoj majetok v Kunoviciach na Morave (získal ho predtým v 1413 kúpou) svojmu bratovi Jánovi Moravskému (z *Moravan*) [Archiv český VII, 589].

Pôsobenie Čechov a Moravanov v Uhorsku v 15. storočí. Husitské vpády. „Bratrické“ obdobie.

Mnoho Čechov prišlo na Slovensko v súvislosti s hnutím a odbojom husitov. Viacerí predstavitelia českej šľachty a vzdelancov stojaci v opozícii voči husitom odišli do Uhorska a vstúpili do služieb Žigmunda Luxemburského. Niektorí sa usadili v Bratislave. No hlavne na dvore vojvodu Stibora zo Stiboríc, syna známejšieho Stibora seniora nazývajúceho seba aj ako pán rieky Váh, ktorý bol jedným z hlavných veliteľov Žigmundových protihusitských vojsk a mal vo svojom vlastníctve niekoľko hradných panstiev na Morave. I to je možno jednou z príčin, že vo svojich písomnostiach bežne používal český jazyk, lepšie povedané, slovakizovanú češtinu. Z jeho korešpondencie sa však zachovali len dva takéto listy. Prvým je dlžobný úpis z roku 1422 a druhým o 10 rokov neskôr napísaná sťažnosť na jeho nepriateľa Jána z Vrbian na Morave, o ktorom sa zmieňuje nie veľmi lichotivo: „*ten zrádce falešný, zrádný, bezectný, neslechtný biedník a samorostlý s kurvy syn.*“

Zrejme za Stiborových čias prešlo niekoľko sedliackych rodín z jeho moravských majetkov na Slovensko. Svedčí o tom prívlastok obce Prieťrž na východ od Senice, ktorá sa v Stiborových časoch spomína ako Prieťrž Moravská. Ešte z obdobia pred husitských spanilých výprav (1427) na Slovensko pochádza listina kráľa Žigmunda Luxemburského pre Stibora, obsahujúca povolenie na to, aby si mohol k sebe prijať z Čiech a Moravy všetkých takých ľudí, ktorí opustili heretické bludy a stali sa vernými prívržencami katolíckej cirkvi (CDH X/6, s. 871).

Predpokladá sa, že Stibor ich používal predovšetkým na prácu pri výstavbe obranných opevnení stavaných na západnom Slovensku proti hroziacemu vpádu husitov. Tak ako sú vtedy doložení českí odborní majstri v Bratislave. Pred husitmi však neutekali len svetské osoby. Roku 1427 napríklad žiadali pápeža Martina V. karmelitánski mnísi z Prahy o povolenie usadiť sa v prievidskom kláštore. Podľa tejto žiadosti sem prišli už o čosi skôr. Prijal ich sem vtedajší majiteľ bojnického panstva Juraj, syn nebohého palatína Leustacha z Jelšavy (Lukcsics, P.: A XV. századi pápak oklevelei I.).²⁷

Slovensko sa dostalo do kontaktu s husitským revolučným hnutím nielen prenikaním radikálnych Husových myšlienok šírených prostredníctvom vzdelancov (známa je osoba Slověnina, teda Slováka Lukáša z Nového Mesta nad Váhom, kňaza táboritov v Písku, chyteného v roku 1424 pri návrate domov s falošnými peniazmi, za čo bol v krumlovskej mučiarni upálený, Mareš, Popravčí kniha, 48) ale aj priamo. Od roku 1428 až do roku 1433 sem smerovali tzv. spanilé jazdy (6) Husových božích bojovníkov, ktorí po počiatočnom období, keď sa boje medzi nimi a Žigmundovými nemeckými križiakmi odohrávali výlučne na českom území, v druhej fáze revolúcie prenášali boj na územie svojho nepriateľa a snažili sa ho hospodársky čo najviac oslabiť, to bol hlavný cieľ týchto vojenských vpádov. Šírenie husitských myšlienok nenašlo medzi pospolitým ľudom na Slovensku nejakú väčšiu odozvu. Prevažná väčšina obyvateľstva videla totiž v husitoch svojich nepriateľov, ktorých sa bála. Významnejším dôsledkom krátkodobej prítomnosti husitov na našom území bolo, že napomohla k poslovenčeniu miest, v ktorých mali svoje posádky a kde žilo nemecké obyvateľstvo (husitské posádky boli svojho času v Trnave, Topoľčanoch, Skalici a zrejme aj v Žiline). Husiti boli totiž od začiatku zameraní ostro protinemecky. A tak z mnohých miest Nemci zo strachu pred husitmi ušli a nie všade sa potom aj vrátili naspäť.

Po porážke husitského hnutia pri Lipanoch (1434) nastáva hromadný príchod českých husitov a táboritov do Uhorska. Ponúkajú sa tu panovníkovi, miestnym feudálom i mestám verbovať do ich služieb. V roku 1437 sa pripojili k Žigmundovmu vojsku tiahnúcemu proti Turkom. Najviac sa ich však dostáva na územie Slovenska. Napr. v roku

²⁷ Kláštor v Prievidzi založil Leustach z Jelšavy v roku 1400 pre benediktínov. Títo ho však už v roku 1412 opustili. Nových mníchov sem priviedol jeho syn Juraj.

1439 vstúpilo do služieb mesta Bratislavy 30 nových českých žoldnierov vykonávajúcich na rôznych miestach v meste strážnu službu. Do roku 1467 v meste podľa zistení D. Lehotskej (Slovanská Bratislava II–III, 1950, 20) pôsobilo vyše 100 vojakov českého pôvodu.

Najviac Čechov sa však dostalo v stredoveku na Slovensko v súvislosti s pôsobením českého žoldnieria Jána Jiskru z Brandýsa a bratříkov. Jiskra počas svojho pôsobenia na Slovensku zastával záujmy neplnoletého syna Albrechta Habsburského Ladislava Pohrobka proti nárokom poľského kráľa Vladislava na uhorský trón. Na tento účel si v Čechách naverboval asi 5 000 žoldnierov pochádzajúcich prevažne z bývalých husitských bojovníkov, ktorí po definitívnej porážke husitstva pri Lipanoch (1434) dlhoročnými bojmi navyknutí na vojenský chlebič už len ťažko hľadali uplatnenie v civilnom živote. S týmto vojskom potom od roku 1440 až do svojho odvolania v roku 1453, po nastúpení Pohrobka na trón, bojoval prevažne na Slovensku za záujmy Habsburgovcov, kde sa mu podarilo vybudovať pomerne rozsiahle panstvo. V roku 1453 bol však z Uhorska vykázaný, keďže už jeho ďalšie pôsobenie tu (ujatím sa Pohrobka vlády) stratilo opodstatnenie. Jeho vojsko tu však zostalo. A stalo sa pre krajinu veľkým problémom.

Už aj predtým sa síce stávalo, že z Jiskrovho vojska dezertovali viacerí vojaci odmietajúci počúvať jeho rozkazy a živili sa potom na vlastnú päsť rabovaním a zbíjaním. No nebolo to také rozsiahle ako potom, čo sa stali nezamestnanými aj ostatní vojaci po Jiskrovom odchode z Uhorska. Mnohí z týchto žoldnierov vyznávali i naďalej pôvodné husitské pricipy a navzájom sa volali bratmi, odtiaľ (teda z českého slova bratr) pochádza aj ich pomenovanie bratříci (súdobé uhorské prameňe ich okrem rôznych nadávok [latrones] označujú termínom Bohemi). Dávali sa dokopy a vytvárali vlastné skupiny sústredované v tvrdzách zvaných podľa českého vzoru tábory, z ktorých vyrážali na svoje lúpeživé výpady (prepady kláštorov v Lechnici, na Skale útočiska, v Spišskom Štiavniku, Jasove, v Novom Meste nad Váhom alebo obchodných karaván, čím sa vyznamenali najmä bratříci z tábora na šarišskom hrade Plaveč). Spôsob ich života od začiatku priťahoval aj mnohé bezprízorné a okrajové vrstvy domáceho obyvateľstva, takže sa ich rady neustále rozmnožovali. Uhorská šľachta písala roku 1449 do Ríma, že: „V horných častiach nášho kráľovstva zavádzajú zbojníci Česi husitské kacírstvo, takže na Spiši a v Šariši je už viac kostolov, kde sa prijíma pod obojím spôsobom.“ Kronikár Ján z Turca, známy v maďarskej historiografii

ako Turóci János, písal, že ešte v čase, keď bratríci poslúchali svojho veliteľa Jiskru, plienili územie Slovenska, alebo ako on sám výslovne tvrdí – Matúšove teritórium, teda niekdajšiu majetkovú doménu pána Váhu a Tatier M. Čáka, Česi, Poliaci a Slováci. Najväčší počet bratříkov na Slovensku a najväčší rozmach tohto hnutia pozorujeme v rokoch 1453–1458, keď bolo v 36 poľných táboroch a hradoch nachádzajúcich sa najmä na východnom Slovensku sústredených asi 15–20 000 mužov. Bratríci mali svoje tábory napr. na Zelenej hore pri Hrabušiciach, v Haligovciach na Spiši, v Chmeľove a Sabinove v Šariši, v Medzilaborciach na Zemplíne, na Vyšehrade v Turci, na Kostolci pri Ducovom neďaleko Piešťan, vo sv. Petri súčasť Hlohovca, v Gajaroch a inde.

Na potlačenie bratríckeho hnutia povolali už v roku 1454 Jiskru naspäť do Uhorska. Podarilo sa mu získať časť svojich bývalých žoldnierov na svoju stranu a zaznamenal aj zopár úspechov pri likvidovaní ostatných bratříkov ale úplne zlomiť ich moc sa mu nepodarilo. Posledný bratrícky tábor v neďalekých Veľkých Kostolanoch dobyl až kráľ Matej Korvín v roku 1467. Tak skončilo hnutie bratříkov, ktorí po svojom spacificovaní postupne splynuli s domácim obyvateľstvom. Jednou zo spomienok na bratrícku prítomnosť na Slovensku zachovanou v miestnom názvosloví je etnický prívlastok novohradskej obce České Brezovo, ktorá ho dostala na rozlíšenie od rovnomennej obce Brezovo (dnes Rimavské Brezovo) na Gemeri zrejme kvôli dlhšiemu pobytu bratříkov na tomto mieste. Jiskra si v Českom Brezove vybudoval tábor a pevnosť a istý čas sa tu zdržiaval pred známou bitkou s Hunyadiho vojskom pri neďalekom Lučenci v roku 1451. Ich zásluhou bolo, že sa čeština dovtedy používaná iba na západnom Slovensku rozšírila i na Slovensko východné.

Časť bratříkov prijal do svojich služieb už spomenutý Matej Korvín a utvoril z nich svoje elitné stále vojsko známe pod názvom Čierny pluk. Za jeho vlády pokračovali tesné kontakty s českými krajinami, predovšetkým s Moravou, ktorú Korvín držal vo svojej moci. Viacerí moravskí šľachtici vtedy získali majetky na západnom Slovensku tak ako šľachtici zo Slovenska na Morave (Podmanický – Lad. P. spísal testament v 1484 v českom jazyku [Chal., Stř.listy., 147], Zápoľskí, Pongráčovci, grófi zo Sv. Jura a Pezinka). Tieto kontakty napomáhajú stále väčšiemu udomácnovaniu slovakizovanej češtiny v slovenskom prostredí. Viacerí študenti absolvujúci vysokoškolské štúdiá na pražskej Karlovej univerzite sa na Slovensku, kam si so sebou priniesli aj dobrú znalosť českého spisovného jazyka, uplatňujú ako pisári a presadzujú – samozrejme so

súhlasom ich zamestnávateľov, zväčša mestských magistrátov – používanie češtiny v úradných písomnostiach. Napr. v polovici 15. stor. sa spomínajú v matrike absolventov tejto školy viacerí ľudia z okolia Žiliny, a práve v tomto období viaceré tamojšie mestecká začínajú zavádzať písomnosti v českom jazyku. Žilina má prvé súvislé zápisy v mestskej knihe (mestský protokol) z roku 1451. Prvý český list posielal v roku 1472. Z roku 1473 pochádza preklad magdeburského práva z nemčiny do češtiny, ktorý dal preložiť žilinský fojt, Václav Pongrác zo Sv. Mikuláša, prezývaný aj Čech. V tomto štýle pokračuje aj neďaleký Rajec (český list z 1479), Varín (1479, 1485), Kysucké Nové Mesto (1479), či Veľká Bytča (1484). V tomto jazyku dokonca korešpondoval s niektorými západoslovenskými mestami aj kráľ Matej Korvín, sám túto reč ovládajúci, keďže v mladosti žil istý čas v Čechách, za ženu mal dcéru Juraja Podebradského, neskôr bol sám českým kráľom. Vedel totiž, že časy, kedy v nich dominoval nemecký element je už dávno preč. V Trnave pôsobili v úlohe miestnych farárov a kazateľov pre tunajších Slovákov moravskí kňazi (Václav z Brna, 1470, Majster Jakub z Vyškova, 1480). Český vplyv bol teda v tomto čase najmä na západnom Slovensku značný. Jeho oslabeniu a eliminácii, dobovou terminológiou povedané, heretických bludov odtiaľ sa šíriacich prostredníctvom študentov pražskej univerzity, kde od roku 1461 pôsobili iba utrakvistickí majstri, malo napomôcť aj založenie univerzity Academie Istropolitany v roku 1467. V žiadosti kráľa Mateja o povolenie jej založenia adresovanej pápežskej kúrii sa hovorí o krajoch susediacich s kacírmi, kde je vraj nedostatok učených mužov. Tento zámer sa však ako vieme nepodarilo zo známych príčin naplniť, univerzita zanikla po smrti kráľa Mateja v roku 1490.

Českí náboženski exulanti na Slovensku v období po Bielej hore

Nasledujúce storočia sú v znamení prílivu českých protestantských emigrantov utekajúcich pred náboženským prenasledovaním vo svojej vlasti. S prvými náboženskými exulantmi českého pôvodu hľadajúcimi u nás azyl a slobodnú možnosť praktizovania svojej viery sa stretávame už v období po potlačení odboja českých stavov proti Ferdinandovi I. v roku 1547. No najväčšia vlna prisťahovávania Čechov zasiahla Slovensko až o storočie neskôr. Po bitke na Bielej hore v roku 1620 znamenajúcej definitívnu porážku českého stavovského povstania namiereného

proti habsburskej centralizačnej a rekatolizačnej politike nastala pre český národ doba temna. Habsburgovci prijímajú nariadenia, ktoré prinútili českých protestantov opustiť krajinu. V roku 1624 bol vydaný patent pre Čechy a Moravu, podľa ktorého sa mali nekatolícki duchovní buď obrátiť na katolícku vieru alebo sa vystahovať, nekatolícke bohoslužby boli zakázané. Nasledovalo vydanie tzv. Obnoveného zemského zriadenia (v roku 1627 pre Čechy, 1628 pre Moravu), v rámci ktorého boli aj všetci českí šľachtici a mešťania, pokiaľ sa nestali katolíkmi, odsúdení do 6 mesiacov opustiť krajinu. Ďalšia, menšia vlna sťahovania Čechov nastala po skončení 30-ročnej vojny a uzavretí westfálskeho mieru s nie príliš priaznivými podmienkami pre českých protestantov. Dôsledkom tohto prenasledovania nekatolíkov bol odchod stoviek šľachtických a niekoľko tisíc meštianskych rodín do exilu. Strediskami českej protestantskej emigrácie sa stali susedné krajiny Sasko (Perno, Drážďany, Lipsko), Poľsko (Lešno, Toruň) ale samozrejme i Slovensko, kam odchádzali predovšetkým Moravania.

Na Slovensku ako súčasť Uhorska nebola vtedy situácia pre nekatolíkov taká nepriaznivá ako v Čechách. Rekatolizácia bola iba v začiatkoch, väčšina domácej šľachty bola vtedy prívržencami protestantizmu. A stavovskými povstaniami si dokázala ubrániť svoje pozície voči habsburskej moci. Aspoň do 70. rokov 17. stor. do potlačenia tzv. Weselényiho sprisahania. U českých protestantských exulantov šlo predovšetkým o príslušníkov Jednoty bratskej, českých utrakvistov a stúpcov luterskej reformácie. No zatiaľčo príslušníci posledných dvoch vierovyznaní prichádzali na Slovensko neorganizovane a usadzovali sa rozptýlene v malých skupinkách, ktoré sa čoskoro rozplynuli v jazykovo príbuznom prostredí a nezanechali tak po sebe veľa stôp, členovia Jednoty bratskej sa prejavili oveľa významnejšie.

Jednota bratská bol náboženský smer, či sekta sformovaná už v druhej polovici 15. stor. pod vplyvom radikálnych myšlienok jednej z osobností českého husitizmu Petra Chelčického. (Prvá komunita Jednoty bratskej vznikla v roku 1557 v Kunvalde vo východných Čechách). Členovia tohto náboženského zoskupenia sa usilovali v živote dôsledne uplatňovať biblické princípy. Žili v uzavretých komunitách, ktorých členovia sa živilí roľníctvom a niektorými druhmi remesla. Výťažok zo svojej práce odovzdávali do spoločnej pokladnice. Správu celej obce zverili jednému alebo dvom kňazom a niekoľkým ďalším dozorcami a hospodárovi, ktorých si volili. Každý deň sa schádzali k spoločným ranným a večerným

modlitbám a nedeľnej bohoslužbe. Rodiny bývali samostatne, no dielne mali spoločné, tak ako pekárne a kuchyne, v ktorých obedovali spoločne, no ženy a muži oddelene. Jednota sa na exil pripravovala najcielavedomejšie, pričom sa usilovala o to, aby presťahovanie bolo organizovanou akciou a aby sa jej členovia usadili vo väčších skupinkách, čím by si boli schopní zachovať svoju vieru a osobitité zvyklosti života (napr. vedúci činiteľ moravskej vetvy Jednoty sa usiloval svojim spoluveriacim uľahčiť odchod či už priamou finančnou podporou, ozbrojeným sprievodom zabezpečujúcim im ochranu pri ich prechode na nové miesto, alebo príhovorom u miestnej evanjelickej šľachty).

Bratskí exulanti teda neprichádzali do slovenského prostredia bez toho, aby si na to nepripravili pôdu, vždy si dopredu zaistili podporu svojich prijímateľov. A zemepáni ako Iľsháziovci, Révaiovci, Nádašdyovci a ďalší ich ochotne prijímali na svoje panstvá lebo vedeli, že sú pracovití a vedú v súlade so zásadami svojej viery mravný život. Usadzovali sa najmä v pohraničných krajoch, teda v bývalej Trenčianskej a Nitrianskej župe, krajoch Morave zemepisne blízkych, odkiaľ sa bolo možné rýchlo vrátiť naspäť (s čím všetci zaiste pôvodne aj počítali) prípadne udržiavať kontakt so starou vlasťou. Od Púchova po Skalicu hádam nebolo mestečka či dediny, kam by sa nepresťahovalo niekoľko rodín. Utekala však nielen šľachta a meštianstvo ale aj prosté obyvateľstvo, na ktoré sa patenty Habsburgovcov vôbec nevzťahovali.

Najviac príslušníkov Jednoty bratskej sa zrejme dostalo do Púchova, kde vznikla nimi osídlená zvláštna časť mesta zvaná Moravská ulica. Púchov, ktorého majiteľom vtedy bolo sedmohradské knieža Juraj Rákóci, sa tak stal akýmsi centrom tejto náboženskej skupiny v Uhorsku, s ktorou udržiaval živý kontakt aj posledný biskup Jednoty bratskej Ján Amos Komenský. Rákóci nad svojimi novými poddanými držal ochrannú ruku, aby im zlepšil podmienky pre život, v priebehu 17. stor. im udelil viaceré privilégia, ktoré im zabezpečili slobodu náboženstva, vykonávania remesla, možnosť vrátiť sa do svojej vlasti ai. Získali aj samosprávu a povolilo sa im používať vlastnú pečať, na ktorej bol obraz sv. Juraja a nápis **SIGILLUM MORAVORUM OPPIDI PUCHOV**. Okrem Púchova boli cieľom prisťahovania členov Jednoty mestá a mestečka ako neďaleko odtiaľ ležiaca a Rákócimu tiež patriaca Lednica, Skalica, Sobotište, Trenčín. Menšie skupiny českých protestantov sa dostali i na stredné Slovensko, do okolia banských miest a na východné Slovensko. Členovia jednoty bratskej sa napríklad usadili v Kežmarku,

Sabinove, Moldave či Markušovciach. Predpokladá sa, že celkový počet českých náboženských exulantov na Slovensku bol od 2 do 4 000 ľudí. Drvivá väčšina z nich sa na Slovensku aktívne zapojila do verejného života a obsadila posty miestnych kazateľov a farárov.

Priznivá situácia však pre nich tak ako aj pre ostatné reformované vierovyznania v Uhorsku netrvala dlho. Habsburská moc začala v 70. rokoch proti nim veľkú ofenzívu. Boli iniciované procesy proti evanjelickým kňazom, ktorí boli nútení prestupovať na katolicizmus alebo ak sa im nepodarilo utiecť posielaní na galeje. Postup protireformácie neobišiel ani českých emigrantov z Jednoty bratskej, ktorým boli zničené ich kostoly a sami boli nútení znova utekať. Takto sa skončilo aj zhruba polstoročné pôsobenie bratských exulantov a bola rozohnaná pobielohorská emigrácia na slovenskej pôde. Napriek tomu i vďaka nim sa posilnilo postavenie slovenskej národnosti, svojou kultúrnou a najmä literárnou činnosťou prispievali k jej všestrannému kultúrnemu rozvoju. Aj ich aktivite v tomto smere vďačíme za to, že na Slovensku vznikla bohatá tvorba písaná slovakizovanou češtinou. Toto obdobie bolo začiatkom rozkvetu slovenskej národnej literatúry. Medzi najvýznamnejších predstaviteľov slovenského literárneho a kultúrneho života sa zaradili také osobnosti českého pôvodu akými boli napr. Juraj Trnovský (1592–1637) pôvodom z Tešína, autor známeho evanjelického spevníka *Cithara Sanctorum*, či utrakvista Jakub Jacobeus (1591–1645), neskorší košický richtár, autor básne *Gentis Slavonicae lacrumae, suspiria et vota*, kde vyjadril svoj žiaľ nad smutným položením slovenského národa, a strateného spisu *Gentis Slavonicae delineatio*, ktorý bol prameňom k poznaniu života Slovákov k Uhorsku, obe diela navyše ukazujú, ako rýchlo sa dokázal zžiť so svojim slovenským okolím a zdieľať jeho nepriaznivý osud. No nebol to pravdaže len jeho prípad. Smutný osud stihol snáď najznámejšieho českého exulanta na Slovensku kňaza Jednoty bratskej Mikuláša Drábika (Drabiciusa), kmotra slávneho Jána Amosa Komenského pochádzajúceho z moravskej Strážnice, neskôr kazateľa v Lednici, ktorý sa preslávil svojimi bibliou motivovanými víziami o zničení šelmy, teda rodu Habsburgovcov a babylonskej neviestky, čiže pápežstva za čo bol potupným spôsobom v roku 1671 ako 83-ročný starec popravený (odseknutie ruky, hlavy, vytrhnutie jazyka, spálenie tela a vysypanie popola do Dunaja. Drábikovou popravou vlastne začala protireformačná ofenzíva habsburského dvora v Uhorsku, na konci ktorej bol aj koniec všetkých zborov Jednoty bratskej na Slovensku.

No zatiaľčo obdobie rokov 1620–1648 bolo predovšetkým v znamení úteku vzdelancov, kňazov prípadne meštianstva, remeselníkov a obchodníkov i keď istý podiel mali v tomto čase na emigrácii aj sedliacke vrstvy a išlo tu o útek z dôvodov náboženských, nasledujúce obdobie je príznačne predovšetkým zvýšeným prílevom prostého poddanského obyvateľstva z dôvodov hospodársko-sociálnych. I keď pozorujeme zároveň aj jav opačný, teda sťahovanie Slovákov na Moravu, tento sa dial v menšom meradle. Útek poddaných, aktuálny zaiste i v dobách minulých, bol vtedy takpovediac jediným možným spôsobom, ako sa mohol prostý sedliak brániť pred zvýšeným sociálnym útlakom zo strany svojho zemepána. Obdobie druhej polovice 17. a prvej polovice 18. stor. je dobou, kedy sa začalo i na Morave spustošenej tridsaťročnou vojnou presadzovať súkromné hospodárenie šľachty vo vlastnej réžii na vlastných majeroch, alódiách, čo šlo ruka v ruke s oberaním sedliaka o pôdu a zvyšovaním jeho robotných povinností a s jeho znevôľňovaním. Nespokojnosť poddaných s týmto stavom sa prejavila ich častými útekmi. Že sa to dialo na juhozápadné Slovensko vysvetľuje okrem jeho blízkosti i skutočnosť, že krajina, najmä jej južné časti, boli vtedy zbavené tureckej okupácie a poskytovali tak zdanlivo perspektívne možnosti pre začatie nového života. To, že sa tieto nádeje nenaplnili, je už iná vec.

Okrem toho poddaných spoza rieky Moravy lákala k presídleniu pomocou svojich emisárov i uhorská vrchnosť, a hoci sa proti tomu postavil svojimi patentmi (1658, 1699) i moravský snem, sťahovaniu moravských poddaných na Slovensko nezabránil. (V roku 1648 posielala česká kancelária uhorskej opis listu moravského tribunálu o poddaných húfne utekajúcich do Uhorska a žiada, aby oznámila, akým spôsobom sa im v tom zabráni a ako budú vrátení naspäť.– Olomoucký arcibiskup žiada v roku 1713 ostrihomského arcibiskupa, aby sobáše Moravanov utekajúcich do Uhorska neboli povoľované). Ich cesty smerovali hlavne na priľahlé Záhorie, kde zaľudnili nielen dediny v okolí Skalice, Senice, Myjavy, Holíča ale i samotné tieto mestá. Nachádzame ich však aj hlbšie vo vnútrozemí juhozápadného Slovenska. Doklady nám o tom poskytujú nielen matriky ale aj zoznamy zbehnutých poddaných vypracovávané postihnutými vrchnosťami. Osobitnú pozornosť si zasluhuje v tomto smere príchod moravských sedliakov z oblasti Uherského Brodu a Bojkovic na dva majetky, ktoré si na prelome 17.–18. stor. kúpil moravský šľachtický rod Kounicovcov na juhozápadnom Slovensku, teda dnešné Palárikovo, nazývané potom aj Nové Kounice, a Šurany. (KOBLIHA,

K.: Moravská tradice slovenského Mederu. Naše Valašsko IX.–Zoznam poddaných prepustených z uherskobrodského panstva na kounické domíniá do Uhorska. (StA Brno, Jar. UB, U 2); viď VÁLKA, J.: ČMM 1952, s. 217, 245.–DRKAL, St.: Kounický velkostatek na Slovensku na počátku 18. Stól. ČMM 1951, s. 298–347.)

Česi na Slovensku po vzniku I. ČSR

V 19. stor. sa v rámci propagovania česko–slovenskej vzájomnosti prejavili isté snahy o usadzovanie Čechov na Slovensku, no bez väčšieho úspechu, prispelo k tomu zaiste aj uzákonenie štúrovskej spisovnej slovenčiny, čím sa Slováci v očiach mnohých národne uvedomelých Čechov stali zradcami spoločnej veci. Obrat a veľmi výrazný však nastal po vzniku Československej republiky v 1918–roku. Po rozpade Uhorska sa všade na Slovensku pociťovala potreba kvalifikovanej pracovnej sily, predovšetkým stredných kádrov, ktorí by boli oddaní novému štátu. So vznikom Československa utiekli do Maďarska všetci bývalí predstavitelia režimu maďarskej národnosti. Okrem toho značná časť inteligencie slovenského pôvodu zastávajúca dovtedy posty v štátnej správe, školstve a inde vychovávaná maďarskými školami v maďarskom duchu podľahla intenzívnemu tlaku maďarizácie a voči novému režimu neprejavila náležitú lojalitu ba odmietla sa podieľať na budovaní nového štátu a emigrovala do Maďarska tiež.

Na úspešné prebratie politickej moci bolo potrebné mať k dispozícii národne uvedomelú inteligenciu a keďže tá nebola v danom momente k dispozícii, situácia sa dala riešiť jedine príchodom inteligencie a stredných vrstiev českého pôvodu. V nasledujúcom období preto nasmerovala nová štátna moc na Slovensko ale i na Podkarpatskú Rus príchod veľkého počtu českých občanov, ktorí pomáhali zatlačiť vplyv uhorských vládnucich skupín a zaujali vedúce pozície či už v štátnej správe, súdnicstve, armáde, na železnici, pošte, alebo v polícii, četníctve a najmä v školstve. (Mnohí Česi pomáhali dostávať slovenskú historickú vedu na vyšší stupeň: Jan Eisner bol zakladateľom modernej slovenskej archeológie, Václav Chaloupecký vychoval novú generáciu slovenských historikov, spomenúť hodno napr. aj historického jazykovedca Vladimíra Šmilauera alebo lingvistu Václava Vážného). Česi sa však uplatnili na Slovensku i v súkromnom podnikaní, bankovníctve a v slobodných povolaniach (podieľali sa napr. pri kladení základov slovenského divadla).

Týmto spôsobom ich počet u nás výrazne stúpol. Kým za posledného sčítania ľudu v uhorskej ére v roku 1910 ich u nás bolo do 8 000 (7 947), v roku 1930 ich už narátali 120 926. Zohrali nepochybne významnú rolu pri „odmaďarčovaní“ Slovenska, no v neskoršej dobe už nová generácia slovenskej inteligencie vychovaná v československých školách pociťovala ich prítomnosť ako nežiadúcu konkurenciu a prekážku vlastného uplatnenia. Nevraživosť voči sebe však niekedy pomáhali udržiavať i oni sami svojim povýšeneckým postojom voči domácejmu obyvateľstvu medzi ktorým pôsobili, hoci to iste nebol všeobecný jav.

V súvislosti s novou pozemkovou reformou a hlavne následnými zákonmi prijatými na jej realizáciu (záborový zákon č. 215 z roku 1919 a prídelový zákon č. 80 z roku 1920) prišli na Slovensko, presnejšie do jeho južných oblastí, aj českí roľníci, kolonisti, ako sa im vtedy hovorilo. Šľachtický veľkostatok (hlavne šľachta nemeckého a maďarského pôvodu) vlastnil pred reformou 4 mil. ha všetkej pôdy. Záborový zákon odnámal súkromným vlastníkom všetku ornú pôdu nad 150 ha a ostatnú pôdu nad 200 ha. Prídelový zákon z nasledujúceho roku umožňoval tento majetok štátu si buď ponechať alebo ho prideliť, pravda, za primeranú úhradu, či už jednotlivcom, predovšetkým bývalým legionárom, vojnovým invalidom alebo právnickým osobám. Pri pridelození pôdy boli uprednostňovaní Česi pred Nemcami. Snahou tejto reformy bolo oslabiť moc bývalej nemeckej a maďarskej šľachty (Esterháziovci, Pálfiovci), kolonizovať redšie osídlené pohraničie a posilniť etnicky zmiešané územia o obyvateľstvo, u ktorého sa predpokladala podpora a lojalnosť Československej republiky. Na Slovensku sa táto reforma najviac dotkla oblastí Podunajskej a Východoslovenskej nížiny a kotlín stredného Slovenska. Z nich najväčší rozsah nadobudlo osídľovanie Žitného ostrova. Na južnom Slovensku tak vzniklo až 57 nových kolónií. V okrese Galanta kolónie Galanta, Javorinka, Košúty, Nové Osady, Bellova Ves, v okrese Komárno kolónie Mikulášov Sad, Hadovce, Lipové, Okánikovo, Veľký Harčaš, Miloslavov, Mudroňovo, Nová Ďala, Šrobárová, Štúrovo, Zelený Háj. Treba však povedať, že Česi neboli ich výlučnými obyvateľmi. Väčšina nových osadníkov boli Slováci, pochádzajúci zväčša zo severnejšie položených krajov ale i z Dolnej zeme. V celkovom súhrne Česi tvorili len zhruba 23% ich populácie. I to je však dosť značný počet. (Např. v kolónii Nové Osady bolo zo 45 rodín 31 rodín z Čiech a Moravy, vo Veľkom Harčaši zo 6 rodín 4).

Rozpad Československej republiky ovplyvnil aj osud Čechov na Slovensku. Po Viedenskej arbitráži v roku 1938 odpadli južné oblasti v prospech

Maďarska a s ním aj istý počet Čechov žijúcich na slovenskom juhu sa ocitol v pre nich cudzom štáte. Pravda nielen Čechov ale i Slovákov. Súpis z roku 1938 urobený po arbitráži našiel na Slovensku už len 77 488 Čechov. Okrem uvedenej skutočnosti malo na tom podiel i vládne nariadenie slovenskej autonómnej vlády, podľa ktorého sa muselo zo Slovenska nútene vysťahovať asi 9 000 českých úradníkov. Po vzniku Slovenskej republiky v marci 1939 sa situácia Čechov v porovnaní s predchádzajúcim obdobím radikálne zmenila. Stali sa cudzincami. Štátne občianstvo bolo udelené len tým, ktorí sa zriekli príslušnosti k českej národnosti. A tak v roku 1943 sa na Slovensku nachádzalo už len 31 451 Čechov. Po obnovení Československa je poslednou pozorovateľnou sťahovacou vlnou Čechov na územie Slovenska obdobie jeho industrializácie po roku 1948, kedy sa na nej podieľali svojou prítomnosťou aj viacerí českí odborníci. Veľa Čechov sa však znova uplatnilo u nás i v armáde. V súčasnosti, presnejšie podľa sčítania ľudu realizovaného v roku 2001, žije na Slovensku 44 620 príslušníkov českej menšiny, čo je 0,8% z celej populácie, v porovnaní s obdobím pred 10 rokmi je to pokles (59 326).

P R A M E N E

1462 Král Matej Korvín nariaďuje mestu Prešovu, aby z každých dvoch domácností vystrojili jedného ozbrojenca a vyslali ich k Štefanovi Zápoľskému, kapitánovi hornej zeme do Levoče.

Matej z Božej milosti kráľ Uhorska atď. Naším verným rozumným a obozretným, richtárom, prísazným a ostatným mešťanom nášho mesta Prešov (posielame) pozdrav a milosť. Dobré je vám známe s akou veľkou námahou a výdavkami sme oslobodili túto zem a horné kraje nášho kráľovstva (*partes illas regni nostri superiores*) z rúk českých lotrov a nepriateľov nášho kráľovstva a priviedli sme ju do pokojného stavu. Zisťujeme však, že akísi českí lotri (*latrones Bohemos*) znova napadli oné kraje, stavajú v nich pevnosti a z nich páchajú tamojším obyvateľom škody a v oných končinách zapalujú požiare a (spôsobujú) väčšie zlo ako predchádzajúce. Chcú teda čeliť tejto hlúpej roztopašnosti spomenu- tých českých lotrov, napísali sme vašej vernosti, aby ste z každých dvoch domácností vystrojili jedného ozbrojenca a poslali ho k vznešenému

Štefanovi Zápoľskému, kapitánovi horných krajov nášho kráľovstva, ktorému sme zverili našich ľudí pre vašu obranu a obranu onej zeme. ...

IVÁNYI, B.: Eperjes szabad királyi város levéltára. Szeged 1931, s. 185–186, č. 432 (preklad M. Marek).

L I T E R A T Ú R A

- ERNYEI, J.: Régi cseh telepítések hazánkban. Föld és Ember 1926, s. 65–86.
GRAUS, F.: Český obchod se sukňem ve 14. a počátkem 15. stol. Praha 1950.
KOBLIHA, K.: Moravská tradice slovenského Mederu. Naše Valašsko, IX.
KOVÁCS, E.: Magyar-Cseh történelmi kapcsolatok. Budapest 1952.
KOVÁCS, E.-NOVOTNÝ, J.: Maďari a my. Z dějin maďarsko-československých vztahů. Praha 1959.
KRONES, F.-X.: Die böhmischen Söldner im östlichen Oberungarn. In: Grazer Gymnasial-Programm, 1862.
MACŮREK, J.: České země a Slovensko. (1620–1750). Brno 1969.
MACŮREK, J.–REJNUŠ, M.: České země a Slovensko ve století před Bílou horou. Praha 1959.
NOVOTNÝ, J.: Češi a Slováci. Praha 1968.
OBRŠLÍK, J.: Sťahovanie moravských poddaných na Slovensko koncom 17. a v 1. polovici 18. stor. Historické štúdie, IV, 1958.
VARSIK, B.: Husiti a reformácia na Slovensku do žilinskej synody. Bratislava 1932.
VARSIK, B.: K otázke udomácnovania češtiny na Slovensku v 15.–16. stor. HČ, 4, 1956, s. 170–221.
VARSIK, B.: K otázke používania češtiny na Slovensku v 14. stor. HČ, 6, 1958, s. 93–100.
VARSIK, B.: O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov. Bratislava 1956.

Erb Čech

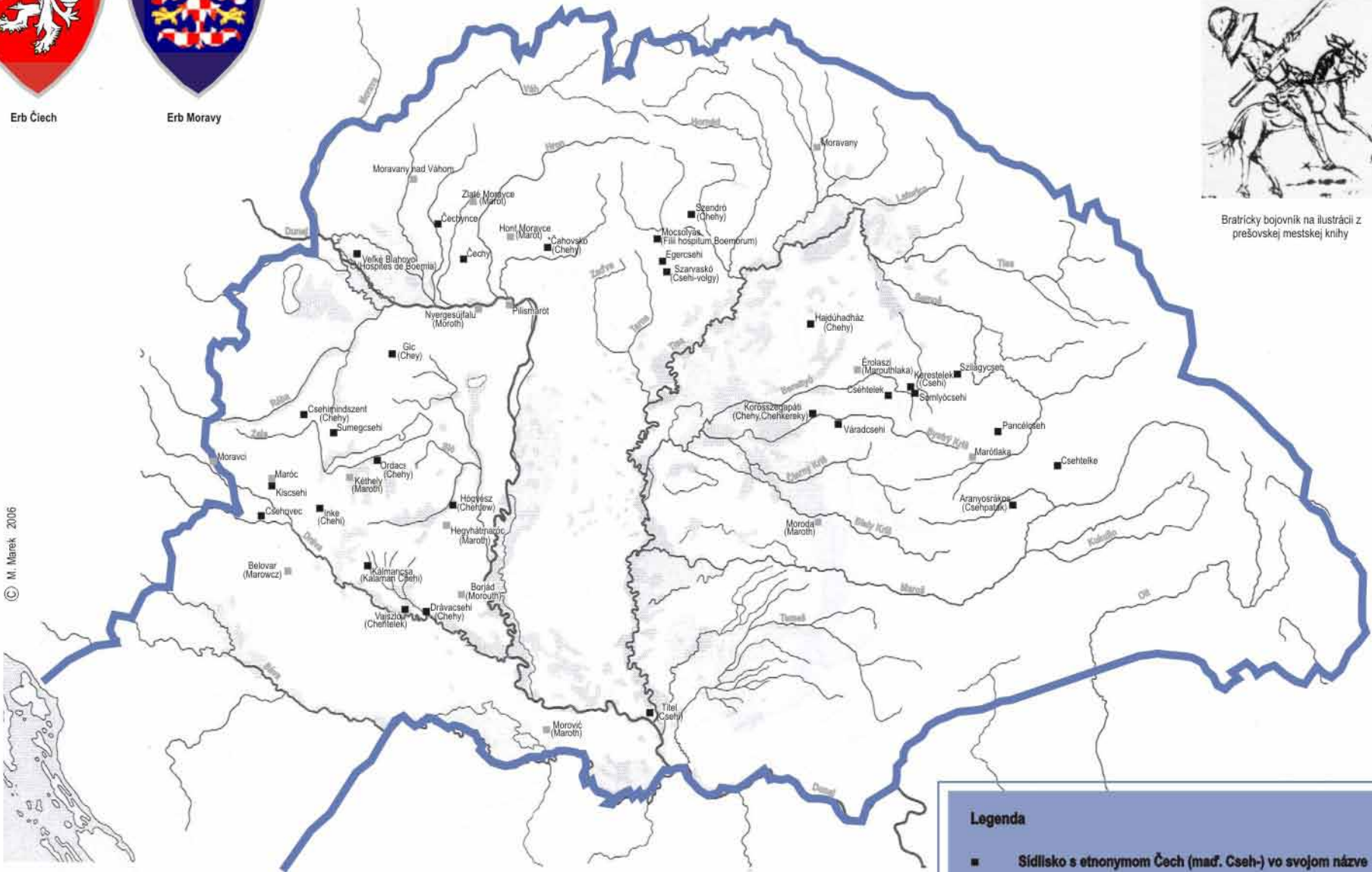

Erb Moravy

Česi a Moravia v Uhorsku

Bratrický bojovník na ilustrácii z prešovskej mestskej knihy

Legenda

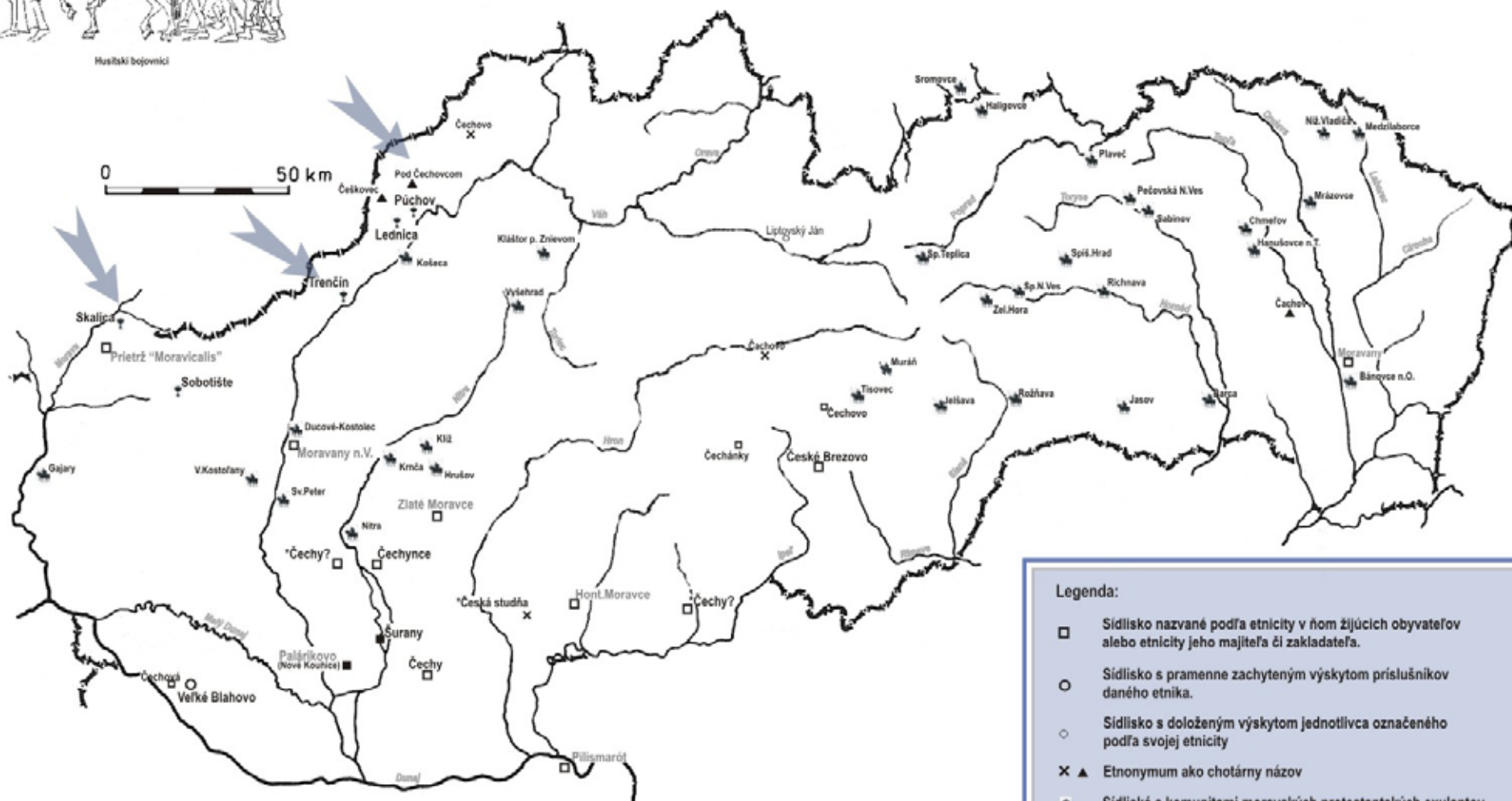
- Sídliisko s etnonymom Čech (maď. Cseh-) vo svojom názve
- Sídliisko, v ktorého názve je ukryté etnonym pre Moravanov

© M. Marek 2006

Husitskí bojovníci

Česi a Moravia na Slovensku

Legenda:

- Sídliisko nazvané podľa etnicity v ňom žijúcich obyvateľov alebo etnicity jeho majiteľa či zakladateľa.
- Sídliisko s pramenne zachyteným výskytom príslušníkov daného etnika.
- Sídliisko s doloženým výskytom jednotlivca označeného podľa svojej etnicity
- × ▲ Etnonymum ako chotárný názov
- † Sídliisko s komunitami moravských protestantských exulantov
- Sídliisko dosídlené v novoveku českými alebo moravskými osadníkmi
- ✚ Bratricke tábory na Slovensku

19. Poliaci. Gorali na severnom Slovensku

Vzájomné vzťahy.

Prusi.

Pôvod a ich predpokladané sídla na Slovensku.

Príslušníkov poľského etnika označovali Slováci v minulosti rôznymi menami. Najstarším z nich je praslovanský tvar *Ľędjaninъ*~*Ľędjane*, (ktorý prevzali od Slovákov vo forme *Lengyen*>*Lengyel* do svojej slovnej zásoby aj starí Maďari, v doklade z roku 1453 sa napr. uvádza istý „*Johannes Lengyel de partibus Polonorum*“). Z formy *Ľędjaninъ* sa po zániku nosoviek a praslovanskej striednice *đj* a jej nahradení v starej slovenčine hláskou *dz* vyvinula podoba *Ladzan*~*Ladzane*, ktorým sú na našom území pomenované obce *Ladzany* príp. *Lazany* vzniknuté v priebehu 11.-12. stor. v Honte, Turci a Nitrianskej. V iných slovanských jazykoch napr. v srbochorvátčine sa z praslovanského *Ľędjaninъ* vyvinul tvar *Leđanin*. V srbskom letopise Ď. Brankoviča sa spomína k roku 1440 uhorský kráľ poľského pôvodu *Vladislav Jagelonský* takto: „*anno 1440 constitutus est in Ungaria rex Vladislav Ledianin*.“ Tento kráľ sa vyznamenal v boji proti Turkom (zomrel v bitke pri *Varne*, preto jeho prezývka *Varnenčik*) a spomienku naň zachovala i srbská ľudová slovesnosť: „*Podigo se od Leđana kralje preko lječke i prego Poljačke*.“ Tamojšia národná poézia píše aj o meste *Leđan grad*, ktorého obyvateľom bol *Leđanin*. Tento tvar však v 13. stor. vytlačilo nielen v slovenčine (i v spomínanej srbochorvátčine) etnonymum *Polan* (viď toponymá *Poľanovce*), ktoré napokon po zmene sufixu realizovanej v slovenčine ku koncu 14. stor. i u iných etnoným (pr. *Sloven*>*Slovák*, *Slezan*>*Slezák* apod.) nahradila dnešná forma mena *Poliak* (pri miestnych názvoch tvar *Poliakovce*). Takže z pôvodného *Ľędjaninъ* bol neskôr *Ladzan*, z *Ladzana Polan* a z *Polana Poliak*.

Za najstarší doklad dosvedčujúci prítomnosť *Poliakov* v Uhorsku sa dá považovať informácia životopisu svätého *Gerarda Vita sancti Gerardi*, kde sa v § 12 vraví, že pri misionárskej činnosti tohto pôvodom

taliankeho svätca v čanádskej diecéze nachádzajúcej sa v južnom Uhorsku sa k nemu zbehli Nemci, Česi, Poliaci, Románi a ostatní, ktorých po ordinovaní rozmiestnil do farností svojej diecézy („*concurrabant ad eum Tewtonici, Bohemi, Poloni, Gallici et ceteri, quibus ordinatis parochias sue dyocesis conferebat*“). Ale poľskí klerici prichádzali v tomto ranom období Uhorského kráľovstva i na územie Slovenska hoci ono bolo christianizované ešte predtým ako slovo Božie preniklo na poľskú pôdu (siahť ho tam začal už sv. Metod). Hádám najznámejšou osobou spomedzi jednotlivcov poľského pôvodu pôsobiacich na našom území bol svätý *Svorad*, rehoľným menom *Ondrej*, žijúci so svojim mladším druhom *Benediktom* v prvej štvrtine 11. stor. ako pustovník na nitrianskom *Zobore*. „*Inter quos quidam...nomine Zoerardus hanc in patriam de terra Poloniensium advenit*“. Podľa svätostefanskej legendy bol poľského pôvodu i *Svoradov* druh sv. *Benedikt*–mučeník, i keď toto tvrdenie sa medzi domácou odbornou verejnosťou neprijíma. „*Venerunt et alii duo de terra Poloniensi, heremiticam vitam causa contemplationis eligentes, quorum unus, Andreas nomine...alter Benedictus...*“. O tom, že z Poľska pochádzali obaja svätci hovorí aj poľský kronikár *Ján Dlugosz*. *Dlugosz* okrem toho aj lokalizuje *Svoradov* pôvod. Podľa neho sa tento pred odchodom do Uhorska zdržiaval nad *Dunajcom* blízko *Czchowa* v *krakovskej diecéze*. Spomienkou na *Svoradovu* prítomnosť tu je *patrocínium* kostola v neďalekej obci *Tropie* zasväteného sv. *Svoradovi*. Podľa tradície vraj až do roku 1563 trvala prax, že práve do *Tropie* sa každoročne dovážalo ako dar na obetné účely víno z *Nitry*.

Poľský vplyv sa v cirkevnej oblasti prejavil najmä na východnom Slovensku. Spomeniem napr. poľských *cistercitov*, rehoľu vedúcu mimoriadne dynamický hospodársky život s účasťou na obchode, prospektorskej činnosti ale hlavne v staviteľstve. Záujem poľských *cistercitov* o územie východného Slovenska motivovali predovšetkým bohaté rudné ložiská v *spišsko-gemerskej oblasti* a tiež kvalitné víno a obchod so soľou. V roku 1223 bolo založené mladším bratom uhorského kráľa *Bela IV*. *Kolomanom* *cistercitské opátstvo* v *Spišskom Štiavniku* (*Koloman* mal inak za ženu poľskú princeznú *Salome*). Novozaložený konvent bol osadený mníšskou komunitou z *malopoľského Camina*–*Wachocku*. V *Bardejove* sa usadili *cisterciti* z iniciatívy kráľa *Ondreja II*. Prišli sem z poľskej *Koprzywnice* (150 km severne od BJ). Kráľ im daroval územie rozkladajúce sa na juh od *Bardejova* zvané *Belcella*, teda *latinsky bella cella* = krásna cela.

Medzi rokmi 1253 a 1256 bol pod kráľovským hradom Šariš založený kláštor augustiniánov. Jeho kláštorný chrám bol zasvätený poľskému svätcovi, svätému Stanislavovi, ktorého kult bol rozšírený pokiaľ ide o naše územie len na východnom Slovensku (Pongrácovce, Staré, Frydman, *Miloj na Spiši).

V roku 1616 založil majiteľ stropkovského panstva Štefan Pete, ktorého otec mal za ženu poľskú šľachtičnú (Annu Kiščanku z Ciechanoviec) v mestečku Stropkove františkánsky kláštor, do ktorého prví mníši prišli z poľského kláštora v Krosne. Tu, kde od stredoveku sídlil úrad kráľovského tridsiatku, teda akoby colná stanica na ceste do Poľska sa s poľskými jednotlivcami stretávame aj skôr. V roku 1616 bol správcom stropkovského farského kostola istý Valentín Poliak, medzi mešťanmi nachádzame v roku 1552 Michala Lendela a v roku 1569 Mareka Poliaka.

I najväčší a najstarší kláštor piaristov v niekdajšom Uhorsku nachádzajúci sa v Prievidzi bol na prvopočiatku osadený mníšskou komunitou pochádzajúcou z Poľska. Poľských piaristov sem v roku 1666 pozvala vtedajšia vlastníčka Bojnického panstva, vdova Františka Pálffy-Khuenová za účelom rekatolizovať obyvateľstvo žijúce na tomto panstve. Poľskí piaristi samozrejme nepôsobili len v samotnej Prievidzi ale čoskoro obsadili všetky opustené katolícke farnosti na hornej Nitre. V meste vybudovali aj školu pre vyše 300 žiakov a okrem pastorácie sa snažili pôsobiť v prospech rekatolizácie aj výchovou mládeže.

16. stor. je na Slovensku v znamení šírenia reformácie. V cirkvi panovali neutešené pomery. Bol citeľný nedostatok duchovenstva. A i to, čo bolo, v morálnej oblasti nemohlo slúžiť svojmu okoliu za vzor. A tak sa tento problém často riešil angažovaním cudzincov. Vo viacerých farnostiach na severnom Slovensku tak nachádzame ako ich správcov ľudí poľského pôvodu. Niečo som už v tomto smere naznačil v prípade hornej Nitry. Vizitácia Ostrihomskej arcidiecézy z rokov 1561 a 1562 uvádza napr. v turčianskych Necpaloch plebána Mikuláša Poliaka, v Turanoch Poliaka Jána, v Martine rovnako Jána Poliaka, v Blatnici Stanislava Poliaka. Šimon Polonus bol farárom v oravskom Tvrdošíne, na Liptove pôsobili Poloni ako duchovní správcovia farností v Palúdzi a Sv. Kríži.

V Uhorsku však nepôsobili z radov Poliakov len duchovné osoby. Poľský vplyv vo svetskej oblasti bol iste značný v rokoch, kedy poľský

panovník Boleslav Chrabrý zaujal územie dnešného Slovenska držané do roku 1018. V kronike pražského kanonika Kozmasa sa dozvedáme o stovkách poľských zajatcov, ktorých predal do Uhorska syn českého kniežaťa Břetislav, keď v roku 1021 dobyl Moravu obsadenú poľskými oddielmi. Pravdepodobne sa im však odtiaľto podarilo vykúpiť a vrátiť sa domov, lebo v roku 1030 sa spomínaný Břetislav po dobytí Krakova vyhrážal tamojšiemu obyvateľstvu predaním do Uhorska, ale už tak, že sa nebudú môcť vykúpiť a ani vrátiť naspäť do Poľska.

Dobou, kedy sa na Slovensku stretávame s pomerne veľkým počtom poľských cudzincov je obdobie vlády Žigmunda Luxemburského. Tieto osoby pochádzali prevažne z radov šľachty a za svoje verné služby tomuto kráľovi získali do držby niekoľko hradných panstiev a zároveň aj zastávali viaceré významných postov v župnej správe. Najvýznamnejším z nich bol vojvoda Stibor zo Stiboríc, ktorému jeho obrovské majetky na území Slovenska (panstvá Beckov, Čachtice, Dobrá Voda...) vyniesli prezývku „*pán rieky Váh*“. Po pravde však treba povedať, že Stibor bol v uhorských službách už za Ľudovíta I. Významnou udalosťou pre zintenzívnenie kontaktov medzi oboma krajinami bolo vytvorenie uhorsko-poľskej personálnej únie v roku 1370, kedy Ľudovíta korunovali za poľského kráľa. Únia však trvala len pár rokov. Po Ľudovítovej smrti bez mužského potomka v roku 1382, keď poľská šľachta odmietla za svoju panovníčku Ľudovítovu dcéru Máriu kvôli jej manželovi Žigmundovi Luxemburskému, zanikla. No napriek tomu prenikaniu Poliakov do Uhorska to nebránilo. Za Stiborom sem prišlo aj niekoľko jeho blízkych či vzdialenejších príbuzných a familiárov. Nie všetci z nich sa sem presťahovali natrvalo, mnohí žili striedavo tu i v Poľsku a stáli v službách aj poľského kráľa. Užívali teda akési dvojité občianstvo.

Spomedzi Stiborových príbuzných spomeniem jeho bratov Andreja Podczaszyho (majiteľ hradu Uhrovec) a Mikuláša Bydgošského (Košeca), ďalej Sądziwoja zo Szubina, otca Stiborovej manželky Dobrochny (Považská Bystrica, Hričov, Lietava, Strečno, Žilina), jeho synovcov Mostica (Šintava) a Juga (bol kráľovským pážaťom). Za zmienku stojí tiež uviesť príslušníkov poľského rodu Balických, ktorí boli tiež so Stiborovcami príbuznení. Jeden z nich menom Andrej bol Stiborovým zaťom. Tento získal v roku 1410 panstvo Sklabiňa v Turci. Jeho brat Prokop mal napr. v držbe už spomínané šarišské mestečko Stropkov. Balickovci zastávali súčasne aj hodnosť turčianskych županov. So Stiborom bol v príbuzenskom pomere aj Donin zo Skrzyna s majetkami v Nitrianskej Strede a v Ludaniciach.

Títo ľudia sa zvykli obklopovať aj v novej vlasti služobníctvom poľského pôvodu a tak nachádzame viaceru Poliakov aj vo funkcii kastelánov hradov, ktorých vlastníckmi boli uvedené osoby. Ako posledného z plejády poľských šľachticov v „žigmundovskom“ Uhorsku spomeniem Závaša Čierneho z Garbowa. Tento legendárny poľský rytier (píšu o ňom kronikári Ján z Turca, Ján Długosz) sa však v Uhorsku neusadil, vystupoval v diplomatických i vojenských službách poľského (v bitke pri Grünwalde, 1410) i uhorského kráľa (proti Turkom). Tak ako samotný Stibor.

Jedna z najvýznamnejších udalostí v dejinách uhorsko-poľských vzťahov sa udiala práve v tejto dobe. Išlo o zálohovanie spišských miest poľskému kráľovi. Tento akt pôvodne zamýšľaný ako dočasný a krátkodobý kontrakt pomerne závažným spôsobom a na dlhý čas zasiahol do vývoja na Spiši a prosperel ešte k väčšej etnickej mnohotvárnosti a rázovitosti tohto regiónu. V roku 1412 totiž uhorský kráľ Žigmund Luxemburský dal poľskému kráľovi Vladislavovi II. do zálohu za 37 000 kôp českých grošov potrebných na financovanie nákladnej vojny, ktorú viedol s Benátkami o Dalmáciu 13 spišských miest, tvoriacich časť pôvodného Zväzu 24 spišských miest – Spišskú Belú, Ľubicu, Vrbov, Spišskú Sobotu, Poprad, Stráže, Spišské Vlchy, Spišskú Novú Ves, Ruskinovce, Veľkú, Spišské Podhradie, Matejovce a Tvarožnú – ďalej mestá Stará Ľubovňa, Podolínec a Hniezdne ako aj hradné panstvá Ľubovňa a Podolínec. Panstvu Ľubovňa patrili dediny Chmeľnica, Nová Ľubovňa, Forbasy, Jakubany, Kamienka a Jarabina. Príslušnosťami Podolínca boli Vyšné a Nižné Ružbachy a Lacková. Vcelku možno povedať, že šlo o najbohatšie spišské sídliská. Ich územie však netvorilo kompaktný celok ale enklávy rozložené po celom strednom a severnom Spiši. Záloh trval 360 rokov a umožnil ďalšie prenikanie poľských vplyvov na toto územie.

Poliaci si však už oddávna robili zálusk na vraj kedysi poľský Spiš²⁸ a touto skutočnosťou sa im podarilo aspoň čiastočne uskutočniť svoju

²⁸ Viacerí poľskí historici sa opierali a vlastne aj dodnes opierajú o popletené a nejasné tvrdenie Veľkopoľskej kroniky o tom, že Štefan, syn uhorského kráľa Kolomana, získal Spiš ako veno poľskej princeznej Judity. Udalosť je kladená do roku 1108: „Boleslav (III. Krivoústý) dal svoju dcéru Juditu, splodenú z Ruténky za ženu synovi uhorského kráľa Kolomana a ako veno mu pridelil doživotne „Castelaniam de Spiesz“. Okrem toho ho ustanovil Haličanom za kráľa a dal korunovať, pri tejto korunováci, keďže bol dôverčivý, bol uhorským kráľom Istivo podvedený. Ako veno svojej dcéry totiž od nich nazad dostal nie kastelániu Spiš ale Přemysl a tak kastelánia Spiš Poliakom odcudzená, Uhrami je dodnes podvodne obsadená.“

dávnu túžbu – ovládnuť tento hospodársky a kultúrne vyspelý kraj pod Tatrami – hoci nie celý aspoň jeho významnú časť. Čo sa týka ich snahy rozšíriť svoj vplyv aj na južnú stranu Karpát, už v 13. stor. prebiehal spor medzi spišským prepoštom, resp. ostrihomským arcibiskupom na jednej strane a krakovským biskupom na strane druhej o cirkevnú právomoc nad územím severného Spiša, presnejšie Podolíncom, Hniezdnym a Ľubovňou a príľahlými dedinami po oboch brehoch Popradu. Poliaci považovali totiž toto územie za svoje, resp. za príslušnosť krakovskej diecézy a snažili sa na ňom uplatňovať aj cirkevnú jurisdikciu, čomu sa staval na odpor spišský prepoš podporovaný uhorským kráľom. Spor sa ťahal takmer sto rokov a dostal sa až pred pápežskú kúriu, ktorej splnomocnenci boli poverení túto záležitosť riešiť (od roku 1235, kedy je o ňom prvá zmienka až do roku 1332, vtedy totiž podľa rozhodnutia pápežského poverenca z roku 1332 dostal krakovský biskup nad týmto územím úplnú cirkevnú právomoc. Rozsudok však nebol nikdy realizovaný, faktickú moc nad oblasťou totiž uplatňovali od zač. 14. stor. Uhri, ktorí tento kraj v tom čase definitívne obsadili a aj prví začali zaľudňovať južné svahy Karpát, čiže severný Spiš novými osadníkmi (pôvodom nemecké šľachtické rodiny pánov z Hrhova alebo Brezovickovcov).

Napriek tomu, že správu nad územím, ktoré Žigmund v roku 1412 zálohoval, vykonávali Poliaci, i naďalej sa považovalo za súčasť Uhorskej koruny²⁹, ktorá sa ho snažila neskôr opakovane získať naspäť vyplatením dlžnej sumy, no narážala na odpor a nechť Poliakov, čo bolo celkom pochopiteľné, veď kto by sa chcel vzdať lukratívneho zdroju príjmov z bohatých spišských miest a kontroly obchodu so spišskou meňou? Poľský kráľ ako nový zemepán spravoval toto územie prostredníctvom svojho človeka zvaného starosta, neskôr gubernátora, sídliaceho na hrade Stará Ľubovňa (Prvým gubernátorom a súčasne kapitánom hradu Ľubovňa bol spomínaný poľský rytier Závaš Čierny). Pretože spišské starostovstvo – Starostia Spisz – patrilo príjmovu k tým najvýnosnejším inštitúciám, o funkciu starostu prejavovali záujem a postupne ju aj zastávali najvýznamnejší predstavitelia poľskej šľachty

²⁹ Uznáva to napr. v roku 1492 i poľský kapitán zálohovaných spišských miest Peter Kmita z Višnice, keď o nich vraví: „Domino nostro serenissimo Polonie regi oboediunt et subditi sunt, tamen ad corpus regni Hungarie pertinent – Poslúchajú a sú podriadené nášmu najjasnejšiemu kráľovi Poľska, avšak patria do celku Uhorského kráľovstva“, (Iványi Béla, Bartfa kir. város levéltára, č. 3078).

ako rod Kmitovcov, Maciejowských, Lubomirskovcov. Skutočnú správu tohto územia však mali v rukách podstarostovia, provizori (13 miest) a správcovia hradného panstva, ktorí si so sebou na Ľubovniansky hrad priviedli aj svoje poľské služobníctvo. Ale nielen to, viacerí zo starostov sa usilovali aj o osídľovaciu politiku tohto im zvereného územia, tým, že do niektorých dedín povolávali osadníkov zo svojich poľských majetkov. Napr. Peter Kmita, kapitán zálohovaného územia dal v roku 1497 osídliť Valachmi vtedy opustenú osadu Jakubany, o ktorej hovoril, že bola predtým obývaná Nemcami a Slovákmi (*antea per Teutonos et Slavos possessa*). Robili to však nielen správcovia poľského zálohu. Napríklad poľský šľachtic Hieronym Laszky, ktorý dostal v roku 1528 do vlastníctva rozsiahle majetky na Spiši spolu s dedičným županstvom, vyhnal v roku 1539 pôvodných nemeckých obyvateľov dediny Stotince a usadil tam *Ruthenos, Walachos et schismaticos*.

Pre sídliská, ktoré sa stali objektom zálohu, znamenala táto skutočnosť skôr pozitívum ako negatívum. Na rozdiel od zostávajúcich 11 miest z pôvodného Zväzu 24 spišských miest, patriacich i naďalej do Uhorska, ktoré upadli do poddanskej závislosti na pánoch Spišského hradu, si tieto dokázali udržať svoju samosprávu, hoci o ňu museli často úporne bojovať so svojimi poľskými správcami (najmä Lubomírskovcami). Fakt, že o ne i napriek zálohovaniu nestratil uhorský panovník záujem, mal pre nich nesporne svoje výhody. Výsady im totiž okrem ich nového zemepána, poľského kráľa, udeľovali aj králi uhorskí (Napr. v roku 1561 uhorský kráľ Ferdinand I. zakázal Košiciam, Prešovu, Levoči, Bardejovu a Sabinovu brániť obyvateľom 13 spišských miest v obchodovaní na juh od Košíc a porušovať ich ostatné výsady). I to je jednou z príčin, že sa v tomto období všestranne rozvíjali, či už hospodársky alebo kultúrne.

Poľský záloh spišských miest skončil v roku 1772 v súvislosti s tzv. prvým delením Poľska medzi Rusko, Rakúsko a Prusko. Formálne bol však záloh ukončený až v septembri roku 1773 podpísaním dvojstrannej dohody medzi Rakúskom a Poľskom.

Vrátim sa však naspäť do čias stredoveku. Obdobie nasledujúce po vláde Žigmunda Luxemburského už nebolo pre usadzovanie Poliakov v Uhorsku také priaznivé. Mnohí z Poliakov pôsobiaci v krajine za jeho éry ju

museli čoskoro opustiť. Citeľné to bolo predovšetkým za kráľa Mateja Korvína, ktorý súperil s Poliakmi nielen o český trón. V roku 1471 chcela odbojná časť uhorskej šľachty dosadiť na trón namiesto dovtedy panujúceho Mateja Korvína poľského kráľoviča Kazimíra Jagelovského, ktorý so svojím vojskom vzápätí vpadol na východné Slovensko. Spôsobil tu veľké škody. Mnohé tunajšie dediny boli dôsledkom toho celkom vyľudnené. Ašpirant na uhorský trón však v krajine väčšiu podporu nenašiel a tak odtiahol naspäť do Poľska. Domácou reakciou na poľský vpád bolo nariadenie krajinského snemu z roku 1486 zakazujúce Poliakom na území Uhorska akýmkoľvek spôsobom získavať majetky. Skrytým cieľom tohto uznesenia bolo zabrániť tomu, aby sa ich tunajšie majetky nestali opornými bodmi pre ďalšie útoky poľského vojska. Namierené však bolo predovšetkým proti šľachtickým osobám. Prostý poddanský element infiltroval z poľskej strany i v neskoršom období stredoveku.

O tom, že na dosídľovaní horských oblastí severných Karpát popri domácom obyvateľstve participovali v značnej miere i poľskí osadníci a že prítomnosť poľského živlu tu už v ranom období stredoveku nebola nejakým výnimočným javom svedčí 80. zákonný článok I. knihy dekrétov kráľa Kolomana hovoriaci o sťahovaní slovanských hostov do krajiny.³⁰ Pokiaľ ide o doklady v miestnom názvosloví veľa ich síce nie je (okrem etnoným typu Ladzany v Honte, Lazany v Turci, Polanovce na Spiši, Poliakovce a zaniknutá Poliakovgasa v Šariši, Košická Polianka (maď. Lengyelfalva) v Above, sem snáď patria šarišské lokality typu Kurov, Tarnov pri Bardejove, názvoslovné dvojčiky rovnomenných poľských osád, prípadne dediny zvané Kazimír,³¹ dnes Vyšný a Nižný), no napriek tomu nachádzame pre svoje tvrdenie istú oporu aj v listinných zmienkach. Tak napr. v roku 1256 oceňuje Belo IV. na už spomenutom spišskom županovi Jordanovi z rodu pánov zo Spišského Hrhova okrem iného i to, že na Spiš priviedol obyvateľov zo susedných kráľovstiev i vzdialenejších krajín. Zo susedných krajín tu prirodzene pripadá do úvahy predovšetkým Poľsko a Halič, keďže sa konkrétne

³⁰ Na 80. zákonný článok sa neskôr odvolával vo svojom protislovenskom spise „Novissima diaeta nobilissima“ profesor na Trnavskej univerzite Michal Bencsik. Slovákov považoval na základe jeho nesprávnej interpretácie za ľuďmi slúžiacich na cudzej pôde, na zemi, ktorá im nepatrí, ktorej sú len nájomníkmi.

³¹ Kazimír totiž patrí medzi typické poľské mená. Porov. doklad z roku 1715 z Beharoviec na Spiši: „Casimir Polyak“.

spomínajú Jordanove verné služby na kráľovských výpravách „*in Rutheniam et Poloniam*“. Ten istý kráľ vo svojom privilegii vydanom v roku 1265 pre liptovských a turčianskych poddaných (populov) im poskytol výsadu, či skôr povolenie, že si môžu pre svoju potrebu priviesť z Poľska alebo inej krajiny vlastného sluhu, želiara, ktorý nemal byť voči nemu a ani županovi zatažený nijakou daňou alebo službou (*jobagionem seu sedlerium de Polonia vel de aliis terris*). Podľa údajov z poľských análov sa v dôsledku veľkého hladomoru vyčíňajúceho v oblasti Krakova veľa Poliakov odsťahovalo do Uhorska i v roku 1282, kde ich však nečakal nejako zvlášť priaznivý osud, keďže ich predali ako otrokov do rúk Kumánov. („*Eodem anno fuit maxima fames in terra Cracoviensi, propter quam infinita milia hominum exiverunt in Russiam et Ungariam, sed qui... transiverunt in Ungariam, venditi sunt Comanis*“). V roku 1365 zasa Ľudovít I. oslobodil všetkých obyvateľov prichádzajúcich z Poľska, Ruska ale i z domácich zdrojov, aby na majetkoch pánov z Rozhanoviec (ide o panstvo Čičava) zakladali nové dediny, od platenia mýta. Vidno teda, že sťahovanie poľského elementu do susedných krajov horného Uhorska bolo po celý stredovek celkom bežnou záležitosťou. Tak tomu však bolo aj opačným smerom.

Bolo to v rámci osídľovacieho procesu na valašskom a neskôr kopaničiarskom práve, kedy sa spolu s rusínskym elementom spoza Karpát sťahovali, pravda, nie v takom hojnom počte ako Rusíni z Haliče i Poliáci. Valašský element na území Slovenska nebol etnicky homogénny, ale práve naopak národnostne bol veľmi premiešaný. Okrem vlastných Valachov, čiže Rumunov, ďalej Rusínov a domácich Slovákov ho tvoril i menší počet Poliakov. Drvivá väčšina z nich, hovorím teraz o Poliakoch, sa však skôr či neskôr rozptýlila v prostredí slovenskej väčšiny. Trochu iné to bolo v najsevernejších oblastiach Spiša, Oravy a Kysúc. Výsledkom osídľovania severnej časti Spiša na valašskom práve v 15.–16. stor. a severných krajov Oravy a Kysúc na práve kopaničiarskom v 16.–17. stor. bol vznik osád obývaných rázovitým obyvateľstvom nazývaným **Gorali**.

Názov Gorali pochádza z poľštiny³² a vznikol v súvislosti s tým, že táto osobitá etnografická skupina ľudí žije v horských oblastiach severných a západných Karpát rozprestierajúcich sa na slovensko-poľskom pohraničí. Okrem Goralov na Slovensku totiž žije viacero skupín

³² Tak ako názov valach zasa do slovenčiny prenikol z rusínskeho jazyka. Pôvodne by bol správnejší výraz Vlach.

goralského obyvateľstva aj v susednom Poľsku. Delia sa tu zemepisne na Goralov sliezskych, żywieckych, tatranských, podhalianských, spišských a beskydských, pričom goralská oblasť Podhalia patrí medzi najrázovitejšie a najznámejšie.

Na Slovensku žije goralská jazyková a etnografická skupina celkovo v 79 obciach severného Slovenska. Najviac ich je na Spiši. Netvorí tu však nejaký kompaktný celok. Ide o 48 sídlisk v Zamagurí a v údolí rieky Poprad. V doline Popradu žijú Gorali v obciach Forbasy, Jurské, Kolačkov, Križová Ves, Lacková, Malý Slavkov, Nižné a Vyšné Ružbachy, Nová a Stará Lubovňa, Podsadek, Slovenská Ves a Vojňany. Na Zamagurí sú goralskými obcami Nová Belá, Červený Kláštor, Čierna Hora, Durštín, Falštín, Malá Franková, Fridman, Hágy, Haligovce, Havka, Javorina, Jezersko, Jurgov, Kacvín, Kače, Lapšanka, Krempach, Nižné a Vyšné Lapše, Lechnica, Lesnica, Lendak, Veľká Lesná, Lysá nad Dunajcom, Majere, Matiašovce,³³ Matiašovský Potok, Nedeca, Nižné Šváby, Pilhov, Reľov, Repiská, Spišské Hanušovce, Spišská Stará Ves, Tribš, Zálesie a Ždiar.

Na Orave sa ku goralským obciam počíta 24 sídlisk. Sú to Bukovina, Harkabúz, Hladovka, Chyžné, Jablonka, Malý a Veľký Lipník, Mútne, Novot', Oravka, Oravská Lesná, Oravská Polhora, Oravské Veselé, Pekelník, Podsklie, Podvľk, Rabča, Rabčice, Sihelné, Srnie, Suchá Hora, Zákamenné, Dolná a Horná Zubrica. Mnohé z týchto osád tak ako i na Spiši však už dnes patria Poľsku. O tom však neskôr.

Gorali žijú i na Kysuciach v obciach Skalité, Ošcadnica, Čierne, Svrčinovec a Horelica. Presídlením z Oravy vznikli goralské enklávy i na Liptove. Ide o obce Malé a Veľké Borové, Hutý, Liptovská Lužná a Liptovská Teplička. A napokon na Gemeri sú goralskými enklávami osady Pohorelá a Lom nad Rimavicou.

O pôvode tohto obyvateľstva sa donedávna viedli spory. Predpokladalo sa kedysi, že Gorali sú pozostatkami slovanského kmeňa Bielych Chorvátov, žijúceho v ranom stredoveku v oblasti horného toku rieky Visly. Hoci i dnes nie je otázka ich pôvodu celkom uspokojivo vyriešená,

³³ V krajiniskom súpise z roku 1715 figurujú medzi tunajšími obyvateľmi mená poľského charakteru: „Gureczka Sabek; Voytek Froncz; Voytek Soott; Froncz Maczek; Majer Voytek; Kuba Kolcsan; Jessek Kuhta; Jondrek Zalas; Voytek Raczek; Kuhta Simek; Raczek Sobek; Jendrek Kolczán; Maczek Bihnarczik; Gress Kapek; Simek Zales; Thomek Valentin; Jassek Polak; Kuba Seliga; Krat Marczin; Kuba Polyak; Zales Polyak; Jassek Polyak; Gress Polyak“.

je zrejme, že ich pôvod je mladší a súvisí s osídľovacím hnutím 15.–17. stor., v rámci ktorého sa na tomto území zliali poľské, slovenské a valašské etnické elementy do osobitej a rázovitej jazykovo–etnografickej skupiny Goralov. Napríklad v zamagurskej osade Jezersko utvorila predpoklady pre neskoršie goralské osídlenie aktivita Juraja Horváta, majiteľa panstva Plaveč, ktorý do tejto novej osady v roku 1611 prostredníctvom vlastného šoltýsa Christofora zo Spišských Hanušoviec, inak obývanej tiež Goralmi, dal usadiť utečencov zo susedných poľských panstiev. Ďalším dokladom infiltrácie poľského živlu do tejto oblasti je napr. aj z roku 1620 pochádzajúca tzv. *generalis instructio* vtedajšieho majiteľa oravského panstva Imricha Turza svojim úradníkom, presnejšie správcovi hradu Orava. V ňom pod hrozbou peňažného trestu vyslovene zakazuje zakladanie nových osád na panstve a žiada, aby Poliaci, najmä tí, čo prichádzajú z príslušných poľských panstiev veľmoža Mikuláša Komorovského, neboli prijímaní za osadníkov („*Polonos promiscue nullos amodo recipiat in nostram ditionem*“). Napriek takýmto zákazom sa sťahovanie poľského elementu na hornú Oravu a Spiš dialo i naďalej prostredníctvom šoltýsov zakladajúcich nové dediny a osídľujúcich ich valašskými pastiermi. Keďže viacerí zo šoltýsov boli poľského pôvodu, je prirodzené očakávať, že sa nových osadníkov usilovali verbovať práve v Poľsku. Takými boli súdiac aspoň podľa mena *Felix Wylczko* (wilk=vlk) *iudex possessionis novae Wielke Ondreyowske vocatae in comitatu Aruensi* alebo *Georgius Wilga* (wilga=vlha) šoltýs novej osady zvanéj Oravka, ktorí dostali v roku 1585 od správcu oravského panstva pre svojich 20 resp. 9 *colonos Walachos* 16-ročnú daňovú slobodu. Výslovne ako Poljak sa v roku 1629 uvádza Matisz Oszanda. Tento spolu s istým Romanom *Namestouskym* predstúpili pred grófkou Helenu Turzovú manželku Gašpara Ilešháziho a majiteľku oravského panstva s prosbou, že „*oni dobri obiwatelga chcu novu oszadu na Weszelom...obiwatelmi osaditi*“, čo sa im aj umožnilo, pričom im bola kvôli tomu poskytnutá aj 16-ročná daňová úľava. A tak vznikla dnešná dedina Oravské Veselé. V rovnakom roku zasa žiadal *Jurko Novacsik ginaczej Mazurák nazwani* Gašpara Ilešháziho „*aby mu slobodne bilo w surowich horach medzy Polhorou a Rabczou...dedinu nowu Szihelne nazwanu osadity*“, čím zasa vznikla dnešná goralská obec Sihelné. Práve takto sa sem dostávali osadníci poľského pôvodu. Rovnako tak však medzi nimi boli aj Slováci z bližšieho či vzdialenejšieho okolia.

Jazykovo–etnografická skupina Goralov je akousi prechodnou skupinou, ktorá vznikla na rozhraní a v priestore dotyku dvoch jazykovo

príbuzných etnických zoskupení, od ktorých síce mnoho načerpala, ale od ktorých sa aj v mnohom líši. Vo vzťahu k Slovensku sú najvýraznejšie rozdiely v oblasti jazyka. Goralské nárečie (guralčina) je podľa názoru viacerých jazykovedcov tzv. prechodným nárečím, ktoré je poľského typu, hoci obsahuje viaceré slovenské prvky. To, čo majú Goralci spoločné so Slováckmi, sú ľudové piesne, rozprávky, porekadlá, obyčaje a obrady (jánošíkovská tradícia). Pokiaľ ide o ich reč, treba však povedať, že inak rozprávajú Goralci na Spiši a inak na Orave, čo je dôsledkom iného času, spôsobu a okolností prisťahovania tohto obyvateľstva a rozdielneho vplyvu domáceho obyvateľstva naň.

Ohľadom Goralov spomeniem ešte zaujímavú teóriu, s ktorou vyšiel v najnovšom čase spišský historik Ivan Chalupický (už predtým o tom písal spišský historik Alojz Miškovič). Predpokladá, že poľský charakter reči goralského obyvateľstva je výsledkom dlhodobého pôsobenia poľských kňazov medzi nimi. V časoch rekatolizácie totiž boli na fary severného Slovenska dosadzovaní poľskí katolícki kňazi, lebo slovenských vtedy nebolo. Okrem toho poddanské obce panstva Ľubovňa a Podolínec, boli začiatkom 17. stor. z iniciatívy poľských starostov z rodu Lubomírskovcov horlivých rekatolizátorov tejto oblasti, podriadené Krakovskému biskupstvu v rámci pre ne zriadeného Spišského dekanátu, dovtedy tieto obce patrili do Spišského prepoštstva. (Doklady o poľských kňazoch na severnom Slovensku v tomto období som už spomenul na inom mieste). Oni sem uvádzali modlitby a piesne v poľskej reči a ich zásluhou sa v tomto kraji šírila poľská kultúra a poľský jazyk.

I napriek poľskosti goralského nárečia sa však Goralci nehlásia k poľskej národnosti ale sa považujú za Slovákov. Predpokladá sa, že významný podiel na formovaní ich národného vedomia v slovenský prospech, na ich poslovenčení mala kultúrna a duchovná činnosť kamaldulských mníchov v Červenom Kláštore, ktorý sa v 18. stor. stal ohniskom predbernolákovského národno–buditeľského hnutia v Zamagurí. Odtiaľ vyšiel napr. v roku 1763 prvý pokus o kodifikáciu spisovnej slovenčiny: „*Syllabus dictionarii latino–slavonicus*“ s krátkou slovenskou gramatikou od známeho mnícha Romualda Hadbavného.

Infiltráciu poľského elementu z Haliče možno sledovať v 17. storočí, no vo väčšom meradle predovšetkým v storočí 18., kedy po odznení

protihabsburských povstaní a protitureckých vojen sa počítával nedostatok pracovných síl, mnohé dediny nielen v centrálnej oblasti Uhorska ale i na Slovensku boli celkom vyludnené a spustošené. Kým Slováci sa sťahovali na juh, na veľkú maďarskú nížinu, ktorá najviac utrpela mnohoročnou priamou tureckou okupáciou, roľníci zo susednej Haliče (popri Rusínoch a Židoch i Poliaci) sa sťahovali na ich miesta, zaplňovali medzery vzniknuté sťahovaním Slovákov na juh.³⁴ Pokiaľ ide o smer migrácie Poliakov, geograficky ide predovšetkým o oblasť Spišskej a Šarišskej župy, no zopár Poliakov sa vtedy dostalo i do Zemplína a Abova. Ich prítomnosť tu zaznamenáva v danom období i Matej Bel. O severošarišskej obci, vtedy ešte mestečku, Zborov píše, že je obývané Poliakmi („*ipsum oppidum incolitur a Polonis*“), o Bardejove sa zmieňuje. „*incolae Germani(...) Hodie Slavi Germanis mixti sunt ac hi sane ex Polonorum vicinia et Russorum, qui circumhabitant, contagio ore loquentes crasso et incondito*“ (obyvatelia sú Nemci. (No) dnes sú (Nemci) zmiešaní so Slovákami a títo (Slováci) iste (prišli) zo susedstva Poliakov a Rusínov, ktorí bývajú navôkol, rozprávajúc v dôsledku tejto skutočnosti, teda vzájomného jazykového kontaktu (porov. Goralov) hrubým a neotesaným jazykom). O Prešove hovorí: „*cives Germani, partim Slavi, Hungari pauci. Slavi imitantur partim Polonos adsciscitio loquendi, qui parum leporis, inconditi et crassi multum admixtum habeat*“ (mešťania sú Nemci, čiastočne Slováci, Maďarov je málo. Slováci napodobňujú čiastočne Poliakov prijatím (ich) reči a (táto reč) má málo jemného, mnoho však hrubého a neusporiadaného). Pri tak často spomínanom Stropkove na Zemplíne uviedol: „*incolae Rutheni, Poloni et Slavi*“, o Sv. Márii na juhu Zemplína napísal: „*incolae(...)sunt pauci ex Hungaris, Slavis, Ruthenis, Polonisque*“, o Nižnej a Vyšnej Myšli, Olšave v Above sa vyjadril: „*singulorum incolae indigenae quidem Hungari sunt, convenae Slavi, Rutheni ac Poloni etiam*“ (v každej z nich sú domorodcami Maďari, prisťahovalcami zasa Slováci, Rusíni a Poliaci). Malý počet Poliakov sa však dostal vtedy zaiste aj do iných dedín na východnom Slovensku. Toto obdobie (20.–30. roky 18. stor., kedy boli spísané Belove Notície) je totiž charakteristické častým

³⁴ Okrem toho tu treba spomenúť i ďalšiu nesporne významnú udalosť v dejinách uhorsko-poľských resp. slovensko-poľských vzťahov, ktorou bolo pripojenie územia Haliče k habsburskej monarchii v roku 1769, čo ešte viac uľahčilo sťahovanie poľského obyvateľstva do Uhorska (najmä Židov). Pri otvorených hraniciach nastal medzi slovenským a poľským obyvateľstvom čulý pohraničný styk, vznikali rodinné väzby apod.

sťahovaním sa obyvateľstva. Bel vo svojich Noticiách o Zemplínskej župe píše: „*Sotva (tu) nájdeš jednu dedinu bez Slovanov, títo sa tu buď kedysi usadili a založili si tu početnú rodinu alebo prichádzajú každodenne iní, Oravci, Vandali, Rusi, Poliaci.*“

Významným medzníkom, ktorý ovplyvnil vzájomné slovensko-poľské vzťahy, bol rok 1918 a vznik Československa. V období, kedy sa vytyčovali hranice nového štátu, vystúpili Poliaci s územnými nárokmi na Oravu a Spiš. A nezostali len pri nich. Vycítili, že teraz nastala tá vhodná doba, aby sa ich dávne túžby po pripojení území vraj osídlených Poliakmi naplnili. Je zaujímavé, že hranice, ktoré bezo zmeny prebiehali celé tisícročie hrebeňom Karpát, im teraz nevyhovovali. V decembri toho istého roku obsadili jednotky poľskej armády časť Spiša. V nasledujúcom roku však boli na zúrok Najvyššej rady parížskej mierovej konferencie prinútené obsadené územie opustiť. Následne sa Československo a Poľsko obrátili na konferenciu, ktorá rozhodla, že demarkačnú čiaru určí Najvyššia rada Konferencie. Poliaci vzápätí navrhli riešiť vzniknutý problém plebiscitom. Rozvinuli čulú diplomatickú aktivitu, aby presadili svoj záujem. S tým súvisela aj masívna propaganda v médiách. Tlačili sa rôzne letáky. V prospech poľských nárokov sa k tejto otázke vyjadrovala v početných vedeckých, či pseudovedeckých článkoch i poľská vedecká obec (Na margo toho treba povedať, že dodnes jestvujú v tamojšej historickej obci názory, či presvedčenie o poľskom charaktere stredovekej sídliskovej siete severovýchodného Slovenska, o primárnosti poľského osídľovania tu apod. (T. Trajdosz).³⁵ Keď ani to nepomáhalo, poľská strana siahla i k rozličným provokáciám a teroru. V júni 1920 napadli četnícku stanicu v Jurgove. Našťastie pre nich sa však nakoniec plánované ľudové hlasovanie nekonalo. Goralské obyvateľstvo týchto krajov sa totiž vždy hlásilo za Slovákov (v ich výslovnosti Sloviak). Svedčia o tom aj početné podpisové akcie tunajších obyvate-

³⁵ Zaujímavý pokus, ktorého výsledky sa napokon obrátili proti nim uskutočnili v 60-tých rokoch 20. storočia poľskí antropológovia, keď sa snažili v severospišských obciach pričlenených do Poľska antropologickými meraniami lebiek dokázať poľský pôvod tamojších obyvateľov. Nedosiahli želené očakávanie, pretože drvivá väčšina vzoriek vykazovala dinárske črty z Balkánu.

lov adresované československým štátnym orgánom so žiadosťou o podporu. Spor nakoniec vyriešilo rozhodnutie konferencie veľvyslancov v belgickom kúpeľnom meste Spa z 28. 7. 1920, ktorá nanešťastie pre Slovákov riešila tento problém komplexne spolu s otázkou príslušnosti sliezskeho Tešínska, o ktorú sa tiež viedol spor medzi Československom a Poľskom, no na rozdiel od Oravy a Spiša bolo jeho obyvateľstvo väčšinou poľské. Žilo tam vtedy 70 000 Poliakov. Podľa tohto bolo aj uznesenie konferencie, ktorá v záujme uspokojenia nárokov oboch strán a akejsi vyváženosti, rozhodla tak ako rozhodla. Zatiaľčo Československému štátu pripadlo územie Tešínska, Poliakom boli prisúdené severné oblasti Oravy a Spiša. Išlo o 13 oravských (Srnie, Podvlk, Harkabúz, Nižná Zubrica, Vyšná Zubrica, Oravka, Bukovina, Podsklie, Pekelník, Jablonka, Chyžné, Hladovka, Suchá Hora, Vyšná Lipnica a časť Nižnej Lipnice) a 14 spišských obcí (Nová Belá, Fridman, Falštín, Krempach, Tribš, Durštín, Čierna Hora, Jurgov, Repisko, Vyšné Lapše, Nižné Lapše, Nededza, Kacvín, Lapšanka). Pre českú stranu bolo toto rozhodnutie výhodné, keďže získala dôležitú priemyselnú oblasť s uhoľnými banami. Pre Slovákov zostali len výčitky bratom Čechom, že predali Spiš a Oravu za tešínske uhlie.

Poľskej strane sa však pripojenie spomenutých dedín mánilo, Poliáci si robili záľusk na celý Spiš. Takže ani po tomto ich územnom zisku nepoľavili vo svojom úsilí získať pre seba Spiš ako celok. Mníchovská dohoda v roku 1938 znamenala nielen nutnosť odstúpenia južného Slovenska Maďarom ale aj pripadnutie obce Javorina a časti obce Ždiar Poľsku. Našťastie vznik Slovenskej republiky 14. marca 1939 znemožnil Maďarom a Poliakom rozdelenie si nášho územia medzi sebou. Táto udalosť akoby potvrdila to, čo sa dávno traduje aj vo veršovanej podobe:

Polak – Węgier dwa bratanki, i do szabli i do szklanki.

Lengyel magyar két jó barát, együtt harcol, s issza borát.

Po vypuknutí druhej svetovej vojny a napadnutí Poľska Nemeckom, využilo Slovensko priaznivú medzinárodnopolitickú situáciu a na ťaženie proti Poľsku sa zúčastnila aj slovenská armáda, aby pre Slovensko vydobyla to, čo jej bolo ukradnuté. Na istý čas boli potom tieto kraje znovupripojené k Slovensku (podotýkam, že s priaznivým ohlasom obyvateľov tamojších dedín), no po skončení vojny sa situácia vrátila do stavu, ktorý nastal po prisúdení tejto oblasti Poľsku, čo trvá až doteraz. S tým rozdielom, že Slovákom v Poľsku sa zo strany Slovenskej republiky dnes veľa pozornosti nevenuje a tak je táto menšina odsúdená

viac–menej na zánik v lone väčšinového a rečovo veľmi príbuzného poľského etnika. Najmä keď sa doteraz poľské úrady veľmi nepretrhli v tom, aby tamojším Slovákom zlepšili podmienky na rozvoj ich národnosti.

Pokiaľ ide o Slovensko, v súčasnosti sa na našom území k poľskej národnosti hlási asi 2700 osôb. V Bratislave sídli Poľský inštitút propagujúcu kultúru a umenie Poliakov.

P R A M E N E

1412: Kráľ Žigmund Luxemburský zálohuje panstvá Ľubovňa a Podolíne a 13 spišských miest poľskému kráľovi Vladislavovi

My, Žigmund, z Božej milosti kráľ Rimanov, Uhorska atď. uznávame znením tejto listiny a oznamujeme, všetkým ktorým náleží, že z dôvodu výmeny sme prijali od najjasnejšieho kniežata, pána Vladislava, kráľa Poľska, jeho prelátov a barónov 37 000 kóp širokých grošov novej mince, dobrej českej meny. Túžiac tohto pána Vladislava, kráľa Poľska a jeho nástupcov, prelátov a barónov ubezpečiť o vrátení týchto peňazí, ako je spravodlivé, uistiť ho o ich splatení, jemu a jeho nástupcom, prelátom a barónom zálohujeme a dávame do zástavy zeme, totiž náš hrad Ľubovňu (Lublo), inak Lublaw, s mestečkom, mestečko Podolíne s pevnosťou a dedinami k nim prináležiacimi, a aj mestami a mestečkami na našom Spiši v Ostrihomskej diecéze sa nachádzajúcimi: totiž Hniezdne, Spišská Belá, Ľubica, Vrbov, Spišská Sobota, Poprad, Stráže pod Tatrami, Spišské Vlchy, Spišská Nová Ves, Ruskinovce, Veľká, Spišské Podhradie, Matejovce, Tvarožná so všetkými ich príslušnosťami, dôchodkami, plodmi, výnosmi, príjmami, právomocou, svetskými majetkami, roľami, lúkami, poľami, lesmi, hájmi, rybníkmi, jazerami, močiarimi, vodnými tokmi, mlynmi, s možnosťou rybolovu...

WAGNER, C.: *Analecta Scepusii sacri et profani* I, s. 212–218 (preklad M. Marek).

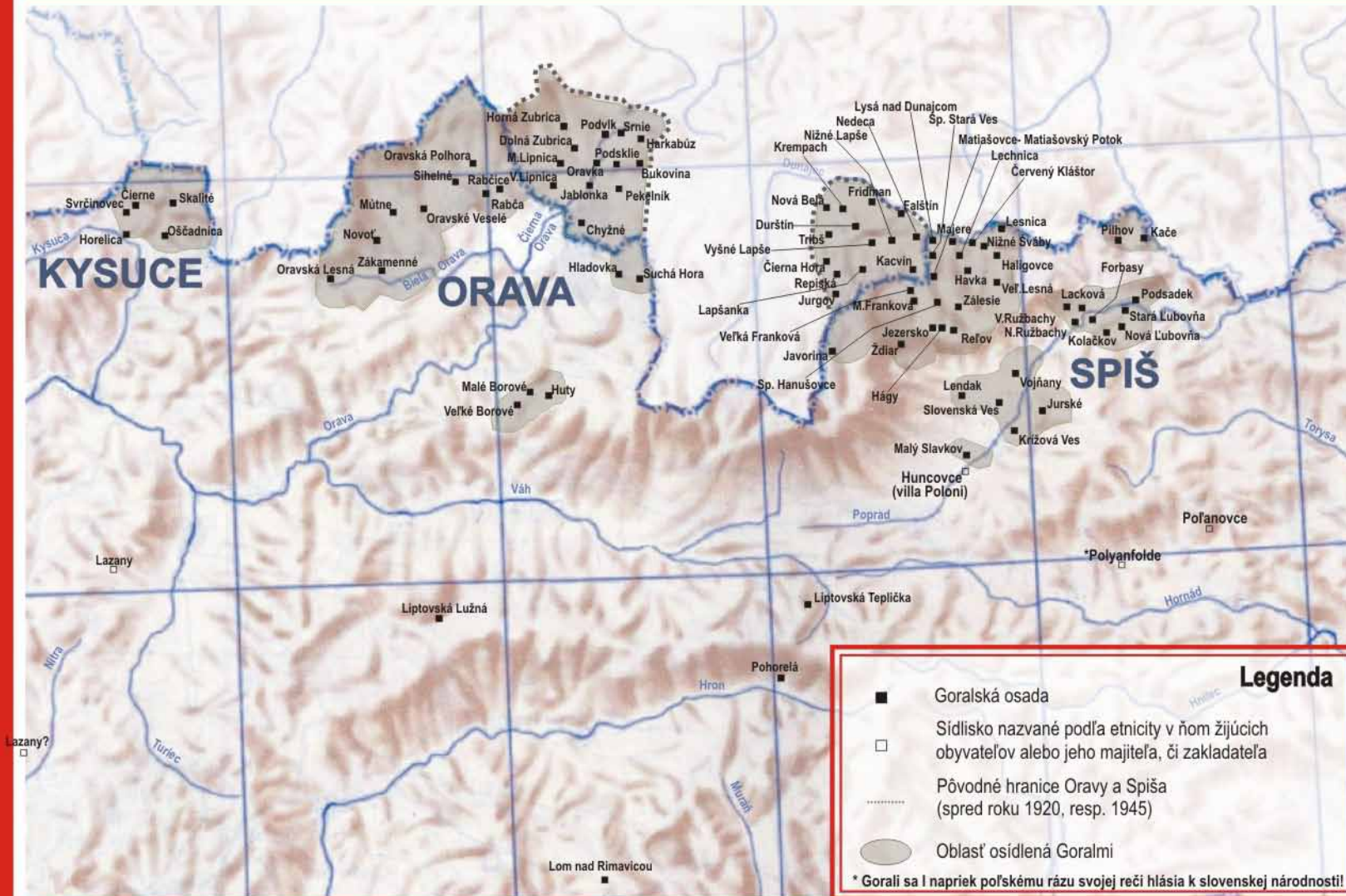
Štátny archív Bytča. Oravská župa. Verejno–politické spisy. Útek poľských poddaných z okolia Nového Targu na Oravu 1814.

L I T E R A T Ú R A

- Almanach. Słowacy w Polsce – Slováci v Poľsku VII. Krakov, Towarzystwo Słowaków w Polsce – Spolok Slovákov v Poľsku 2000.
- BIELOVODSKÝ, A. (pseudonym Alojza Miškoviča): Severné hranice Slovenska. Bratislava 1946.
- DUDÁŠOVÁ–KRIŠŠÁKOVÁ, J.: Goralské nárečia. Bratislava, Veda 1993.
- LOVCSÁNYI, Gy.: Adalékok a magyar-lengyel érintkezés a mohácsi vést elött. Századok, 1886, s. 794-798.
- MELICH, J.: Über den ungarischen Volksnamen lengyel, polonus, der Pole. In: Archiv für slawische Philologie XL, s. 278–284.
- PAVLÍK, E.: Poľské vplyvy a Spišská Magura. In: Spiš, 2, Košice 1968, s. 101–124.
- Poczatki sasiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-slowackie w sriednowieczu. Red.: S. Czopek–M. Parczewski, Rzeszów 1996.
- PÓR, A. : Magyar-lengyel érintkezések a XIV-ik században. Századok, 1903.
- SEMKOWICZ, W.: Materialy źródłowe do dziejów osadnictwa górnej Orawy I-II. Zakopane 1932–1939.
- SEMKOWICZ, W.: Polacy i Slowacy w dziejowym stosunku. Slowacy a Slowacy II. Kraków 1938.
- SROKA, S.: Wokół kontaktów dawnych ziem węgierskich z Polską w sriednowieczu. Bydgoszcz, Wydawnictwo Homini 2002.
- Š. J. : Uhorské a poľské osadníctvo na Spiši do polovice 14. storočia. Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti, 12, 1909, s. 1-4.
- ŠMILAUER, V. : Bol Spiš v 13. storočí poľský? In: Zb. Pavlovi Bujnákov. Bratislava, 1933, s. 28-33.
- ZACHOROWSKI, S. : Węgierske a polskie osadnictwo Spisza do polowi XIV w. In: Rozprawy Akademii Umiejetności. Wydział historyczno-filozoficzny, 1909, 27.
- www.polonia.hu

Poliaci a Gorali* na severnom Slovensku

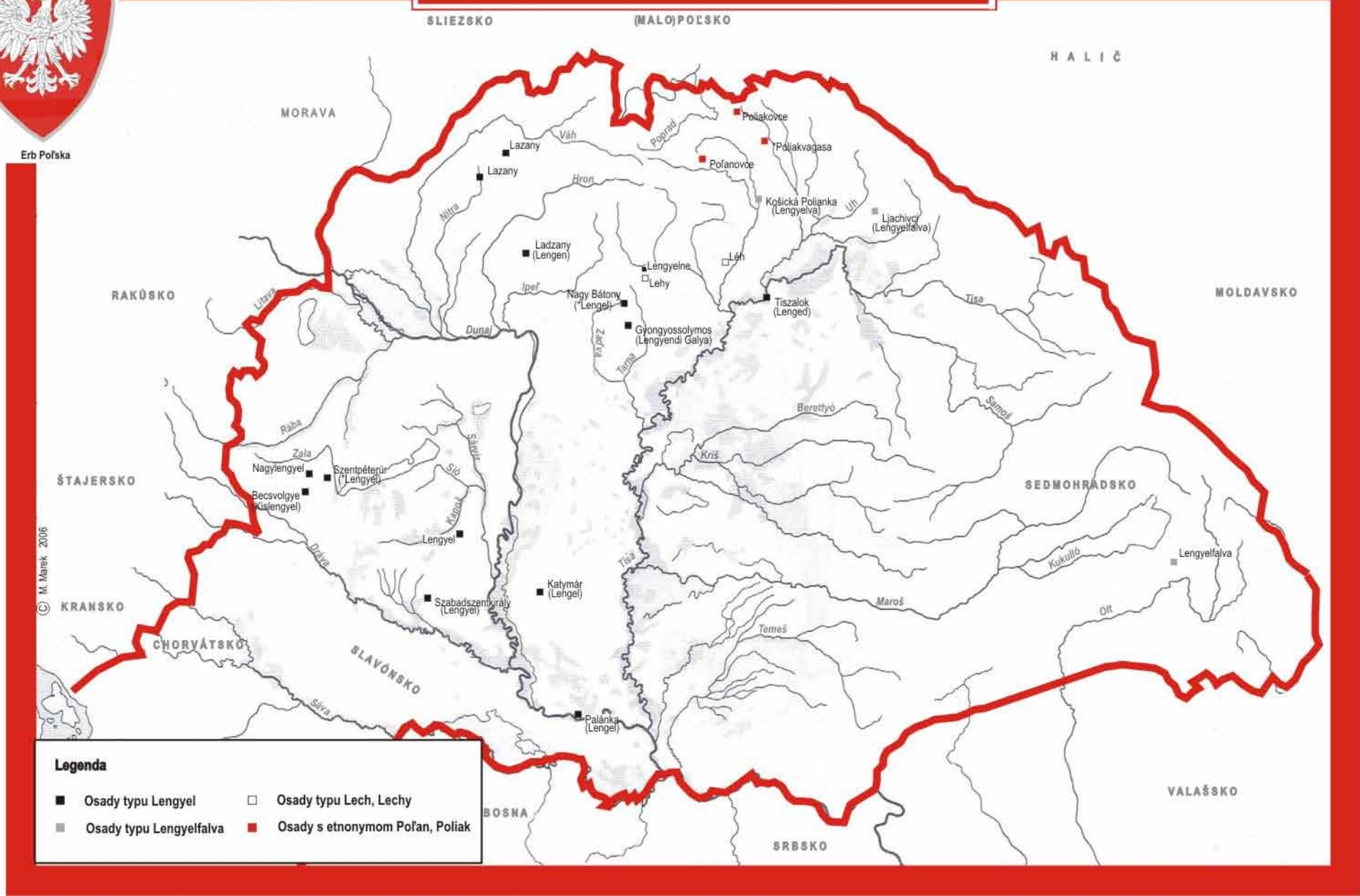

© M. Marek 2006

Erb Polska

Poliaci v Uhorsku

20. Chorváti, Srbi

Útek pred tureckým nebezpečenstvom do severnejšie položených oblastí Uhorska. Chorvátska kolonizácia na juhozápadnom Slovensku. Srbská komunita v Komárne. Grécki kupci v Uhorsku.

Chorváti

Na najstaršie chorvátske dejiny, najmä pokiaľ ide o otázku tzv. Bieleho Chorvátska, nie je dosiaľ v historickej obci rovnaký názor. Situáciu spestruje i skutočnosť, že menom Chorvát sa označovalo v slovanskom svete raného stredoveku viacero kmeňov, ktoré nachádzame v tom čase vo východných Čechách, na hornej Visle, v Rusku a na Balkáne. Zo všetkých týchto však len Chorváti v dnešnej Dalmácii a Slavónsku prežili ako národ až do súčasnosti.

Názov **Chorvát** bol podľa všetkého menom iránsky hovoriaceho sarmatského kmeňa, ktorý sa v 3. stor. zdržiaval na pontských stepiach (Pontus=Čierne more). V počiatkovej fáze sťahovania národov sa usadil medzi slovanské kmene na území východnej Haliče, s ktorými splynul a dal im svoje meno. V dôsledku avarského vpádu sa jedna časť Chorvátov posunula západným smerom, na severné svahy Karpát. Títo sa stali známimi ako Bieli Chorváti. Druhá ich časť naopak okolo roku 600 zaujala novú vlasť v niekdajšej rímskej provincii Dalmácia, kde vytlačili tamojších románskych Dalmátčanov na ostrovy a do niekoľkých pobrežných miest. Odvtedy počnúc až do 18. stor. niesol kmeň Slovanov žijúci pozdĺž Jadranu a v dinárskych Alpách meno Chorváti. Slovania v povodí Sávy, čiže v dnešnej Slavónii (v starej maď. Tótország), sa začali označovať ako Chorváti len v novšej dobe, od čias národného obrodzenia, keď si ním nahradili svoje staršie pomenovanie Sloven (resp. Slavónc, Tót, Wind), aby sa tak identifikovali s ich susedmi, s bohatšou historickou minulosťou disponujúcimi Chorvátmi.

Dôležitým prameňom pre rané obdobie chorvátskych dejín je dielo byzantského cisára Konštantína Porfyrogeneta *De administrando imperio*. Autor v ňom venoval značný priestor oboznámeniu čitateľa s pôvodnými sídlami Chorvátov, opisom udalostí sprevádzajúcich rozdelenie tohoto etnika a usadenie sa jednej ich časti v dnešných sídlach pri Jadrane. (kap. 30: „*Chorváti pôvodne sídlili až za Bavorskom na miestach, kde teraz sídlia Bielochoorváti. Od týchto sa odlúčil jeden rod...a spoločne so svojimi ľuďmi sa odobrali do Dalmácie...časť z nich sa oddelila a zmocnila sa Ilýrie a Panónie...*“)

S tzv. Bielymi Chorvátmi sídliacimi kedysi na sever od Karpát udržiavali podľa Porfyrogenetovho svedectva úzke kontakty i samotní Maďari. („*Chorváti ... (sa) ženia a udržiavajú priateľské styky s Turkami (Maďarmi).*“) Maďarský medievista Györffy predpokladá, že styky formujúceho sa uhorského štátu boli spočiatku omnoho intenzívnejšie s Bielymi Chorvátmi ako s Chorvátmi prímorskými, čo trvalo podľa všetkého až do obsadenia južného Chorvátska na Jadrane Uhrami na prelome 11. a 12. stor.

Podľa neho tvorili vraj ozbrojenci z radov Bielych Chorvátov popri iných etnikách (Švábi, normanskí Varjagovia–Rusi, Bulhari) elitné jadro ťažkoodencov vo vojsku kniežata Gejzu a aj osady typu **Horváti** rozptýlené na území 10 uhorských žúp pripisuje skôr Chorvátom zo severu ako od Jadranu. Existujú však i názory, že tieto osady vznikali po uhorskej anexii prímorského Chorvátska na konci 11. stor. Uhorskí panovníci Ladislav I. (1077–1095) ale predovšetkým Koloman (1095–1116) vtedy skoncovali so samostatnou vládou posledného chorvátskeho kráľa Petra (1097). Koloman sa dal v roku 1102 korunovať za chorvátskeho kráľa a položil základy uhorsko–chorvátskej (personálnej) únie. Vytvorili sa tým podmienky na užšie kontakty medzi oboma krajinami. Pripojenie Chorvátska do Uhorského štátu umožnilo tamojším šľachticom vo väčšej miere ich sťahovanie do Uhorska. Takto sa napr. šľachtický rod Kačićovcov dostal na Slovensko už v 12. stor. do Novohradu.

Po tatárskom vpáde sa tu usadila i rodina chorvátskeho bána Fileho. Tento totiž po ich odchode z Uhorska vraj nemal, kde by hlavu sklonil („*non habebat, ubi caput reclinaret*“), a tak mu v roku 1250 daroval Belo IV. Bytču a Hvozdnicu na hornom Považí.

Zintenzívnenie kontaktov nastáva za vlády Mateja Korvína. Vtedy sa chorvátski humanistickí vzdelanci Ján Vitéz zo Sredny a Ján Panonius z Čazmy zapojili aktívne do iniciatívy za vznik prvej univerzity

na Slovensku – Univerzity Istropolitany (*studium generale Istropolense*) v Bratislave. Ich činnosť bola odmenená úspechom, keď pápež Pavol II. bulou z 19. 5. 1465 univerzitu schválil. Univerzita bola otvorená v auguste 1467. Jej kancelárom sa stal Ján Vitéz a od počiatku ju navštevovali i študenti z Chorvátska, napr. Vitézov brat alebo šľachtici z rodu Frankopan zo Senje. Avšak potom ako sa Vitéz i Pannonius zúčastnili na vzbure proti Korvínovi kvôli jeho nedostatočnému angažovaniu sa v boji proti Turkom – na čom mali ako Chorváti bytostný záujem – dostali sa do izolácie a s nimi i samotná univerzita, ktorá nedostala od kráľa ďalšiu podporu, živorila a pomaly zanikla.

Koniec 15. stor. a začiatok nasledujúceho je v znamení veľkej ofenzívy tureckej moci na Balkáne. Po víťazstvách osmanských zbraní v bitke na Krbovskom poli v roku 1493 a pri Moháči v roku 1526 sa pred terorom novej moci z územia dnešného Chorvátska zdvíha veľká vystahovalecká vlna. Najprv krajinu opúšťali tí, ktorí ju mali brániť, teda šľachta a zemianstvo. Utekajú na sever, do Uhorska, kde vstupujú do služieb tamojších panovníkov. Nový panovník Ferdinand I. budujúc si v Uhorsku svoju pozíciu si vytvára okolo seba okruh spoľahlivých prívržencov. A tak v rokoch 1527–1532 vydáva 132 donačných listín na vyše tisíc majetkov (1142) ležiacich v Uhorsku. Takto sa vyšvihli do popredia nové šľachtické rody ako napr. Turzovci, Coborovci, Nyáriovci, či Nádasdiovc. Mnohé z nich sú chorvátskeho pôvodu ako šľachtické rody Draškovičovcov, Frankopanovcov, Grassalkovičovcov, Jakušičovcov, Keglevičovcov, Stančičovcov alebo majú majetky v tejto oblasti, predovšetkým v Slavónsku (Erdödy, Révai) a ďalšie, najmä z radov drobnej šľachty a tzv. armalistov, ktorí získavajú majetky i na Slovensku, kde sa potom aj usadzujú. Erdődiovci výrazne rozšírili svoje majetky na Slovensku po porážke tzv. Vešelénih sprisahania (panstvá Dobrá Voda, Smolenice, Čachtice, Beckov, neskôr Hlohovec). Jakušičovci získali v roku 1577 panstvo Vršatec. Rod Keglevičovcov okrem západného Slovenska mal veľké majetky i v Tekove. Rodina Horvát–Stančič na Spiši (so sídlom v Strážkach). Révaiovci za stratené majetky v Srieime získali rozsiahle pozemkové vlastníctvo v Turci (panstvo Sklabiňa). No nielen to, táto nová šľachta si so sebou často privádza aj svojich poddaných, keďže ich pôvodné majetky, na ktorých boli títo usadení, ohrozovali Turci. A práve táto činnosť šľachty je jedným z dôležitých momentov chorvátskej kolonizácie prebiehajúcej v 16. stor. Druhým významným podnetom k osídľovaniu je spustošenosť krajov, kam sa

títo chorvátski osadníci dostávajú. Mnohé z nich vyplienili paradoxne práve Turci, pred ktorými títo Chorváti utekajú (napr. Burgenland intenzívne zasiahnutý chorvátskym dosídľovaním zažil veľké spustošenie pri útoku Turkov na Viedeň v rokoch 1529 a 1532, keď sa dostalo do ich zajatia vyše 100 000 ľudí) ale i západné Slovensko, ktorého viaceré osady ľahli popolom vďaka Turkom. Negatívnou bola i prítomnosť cisárskych vojsk, ktoré sa mnohokrát správali rovnako ako Turci. Neslávne sa preslávili najmä španielski žoldnieri, ktorí vypálili do základov niekoľko dedín v Bratislavskej župe, kde potom prichádzali práve chorvátski osadníci. Viaceré dediny panstva Červený kameň sa v súpise uvádzajú výrazom „*combusta per Hispanos*“.

Hoci začiatky hromadného sťahovania chorvátskych roľníkov na sever možno pozorovať už v prvej tretine 16. stor., hlavná vlna migrácie Chorvátov priebehala v období medzi 30.–70. rokmi tohto storočia. Prúd kolonistov smeroval predovšetkým na západné pohorčie Uhorska na územie dnešného Burgenlandu, Chorvátmi nazývaného Gradišča, ktoré sa stalo centrom chorvátskej kolonizácie tejto oblasti. Ďalšie prúdy kolonistov sa sťahovali na juhozápadné Slovensko, južnú Moravu, dolné Rakúsko, ale i do Štajerska, Kraňska a Talianska. Chorvátski osadníci osídlili celkove asi 200 osád habsburskej monarchie a celkový počet ľudí, ktorý sa na tomto pohybe zúčastnil bol zhruba 200 000, z čoho sa na Slovensku usadila asi 1/3.

Pokiaľ ide o sťahovanie Chorvátov na juhozápadné Slovensko, v tomto priestore sa chorvátski osadníci objavujú už v stredoveku. Myslíim tým predovšetkým obec Lančár na JV od Vrbového, ktorá sa pôvodne nazývala *Hrnč(i)ar, ako to dosvedčujú pramene z roku 1262, 1302, ktoré názov osady uvádzajú v maďarizovanom tvare Gerencsér, no už v roku 1394 je listinne doložená v tvare Lančár, čo nie je vlastne nič iného len preklad pôvodného slovenského názvu do srbochorváčtiny. Táto skutočnosť je vysvetliteľná jedine príchodom nových osadníkov z radov južných Slovanov. Dosvedčuje to nepriamo i listina z roku 1302, ktorou vtedajší vlastník dediny komes Aba za účelom prilákania nových obyvateľov, poskytol všetkým slobodným ľuďom hodlajúcim sa sem usadiť na istú dobu oslobodenie od platenia všetkých daní. (*„Comes Aba filius magistri Abee...universis hominibus libere condicionis ad possessionem nostram Gerenchar vocatam causa commorandi convenire volentibus...ut a die adventus ipsorum usque ad revolucionem quattuor annorum nullum debitum...censum seu terragium solvere teneantur...“*) Keďže Abovcí mali

svoje majetky i v Slavónsku, je dosť pochopiteľné, že odtiaľ prišli aj noví obyvatelia tejto dediny. Názov však osade zvyčajne dáva jej okolie, takže je možné, že nejakí Chorváti sa dostali aj do okolitých dedín, kde sú inak naozaj doložení (napr. vo Veľkých Kostoľanoch, 1418), ale až v neskoršom období, keď sem utekali pred Turkami.

Prví chorvátski utečenci pred Turkami pochádzali z radov šľachty a mešťanstva a objavovali sa tu už aj tesne pred Moháčom. S prvými roľníckymi osadníkmi prchajúcimi pred Turkom sa u nás stretávame v 30. rokoch 16. stor. Kveta Kučerová venujúca sa problematike chorvátskej kolonizácie špecifikuje tri hlavné časové obdobia príchodu Chorvátov na toto územie. Prvým sú 40. roky s vrcholom v roku 1548. Druhá vlna prebehla v rokoch päťdesiatych s kulmináciou v rokoch 1552–1553. Tretím obdobím je koniec 60. a 70. rokov. Prichádzajúci chorvátski osadníci sa na juhozápadnom Slovensku usadili v troch regiónoch, kde založili asi niekoľko desiatok obcí (48) v Bratislavskej a Nitrianskej župe a zhruba v 20 z nich tvorili väčšinové alebo prinajmenšom polovičné osadenstvo. Prvým regiónom, kam smeroval prílev Chorvátov, je oblasť Záhoria, tu sa usadzovali chronologicky najskôr, druhým je podunajská oblasť, čiže bezprostredné okolie Bratislavy a pravý breh Dunaja, a tretím oblasť pod Malými Karpatmi.

K najstarším a najvýznamnejším lokalitám dosídleným na Záhorí patrí Záhorská Bystrica, spomínaná v roku 1548 ako *Bystricz uilla Sclauorum et Croacorum*, neskôr tam už žil len *populus Croaticus* s vlastným kňazom *glagolitom*, či *glagolášom* ako sa nazývali chorvátski kňazi používajúci v liturgii chorvátsky jazyk. Sídliisko patrilo Gašparovi Šerédimu, šľachticovi patriacemu do radu tých, ktorí sa derú do popredia práve v tomto období. Tento človek mal od Ferdinanda I. vo vlastníctve aj panstvo Plaveč a Pajštún, ktorých obce osídľuje chorvátskymi osadníkmi. Z viacerých Chorvátmi osídlených dedín spomeniem napr. Mást spomínaný ako *uilla noua Croacorum* už v roku 1533, Devínsku Novú Ves, zvanú (1569) *Horwath Wyfalw*, miestni Chorváti ju však nazývali po svojom *Nuovo Selo*. Novozaloženou osadou bol Lamač zvaný aj nemecky *Krabatendorf* alebo maďarsky *Horwath Lamocz*. Chorvátmi založený Mokry Háj pri Skalici bol okolitým obyvateľstvom nazývaný aj *Charwaty*.

Na pravom brehu Dunaja sa Jarovce volajú už v roku 1522 ako *Horwathfalu*, neskôršie ako *Horváth Jándorf*.

V oblasti pod Malými Karpatmi spomeniem dediny na svätoturkom a pezinskom panstve ako Veľké a Malé Šenkvice, Chorvátsky

a Slovenský Grob znovuzaložené chorvátskym elementom, ktorý sem privádzajú majitelia týchto panstiev, niektorí aj sami Chorváti ako Ján Krušič z Lupoglav. Novoprišli osadníci tu dostávajú 12 ročnú daňovú úľavu potrebnú na obnovenie sídlisk do pôvodného stavu (v iných lokalitách bola táto lehota kratšia 8, 6 niekde i 3 roky). Nové osídlenie bolo také intenzívne, že zasimilovalo aj Slovákov, ktorí sa sem neskôr prisťahovali. Tak to bolo vo Veľkých Šenkviaciach ako o tom hovorí súdobý prameň, keď sa na adresu prisťahovaných Slovákov vyjadril, že „*sa za pár rokov zmenia na Chorvátov a ich potomstvo bude hovoriť miestnym nárečím.*“ V ňom sa nám dokonca zachovali i niektoré listiny pochádzajúce zo 17. stor. Susedné Malé Šenkvice sa v ústach tamojších Chorvátov nazývali Malý Sisek, čo svedčí o tom, že jej zakladatelia sem prišli z chorvátskeho mesta Sisak, ktorý bol Turkami dobytý v roku 1593. Dovedčuje to aj výsadná listina, ktorú týmto utečencom od Sisaku udelil hneď po ich príchode pod Malé Karpaty v nasledujúcom roku miestny zemepán, Štefan Ilešházi, na základe ktorej vznikla osada Malé Šenkvice.³⁶ Z dátumu vadania listiny vidno, že Chorváti sa na Slovensko sťahovali aj na samom začiatku 17. stor. Noví prisťahovalci veľmi často zneužívali možnosť užívania niekoľkoročnej daňovej slobody, ktorá im bola udeľovaná po ich usadení na novom mieste a po jej uplynutí sa sťa-

³⁶ „Štefan Ilešházi, trenčiansky a liptovský župan, radca posvätného cisárskokráľovského majestátu a predstavený Uhorskej kancelárie, touto listinou dávame na vedomie všetkým, ktorých sa to týka. Keď boli istí Chorváti v dôsledku besnenia a zúrivosti Turkov vyhnaní zo svojich domovov v Sisaku, na mnohé naše presvedčanie dovedli ich konečne sem, do chotára Veľkých Šenkvic za týchto podmienok: vyklúajú isté kroviská vo veľkošenkvickej chotári, z ktorých niet nijakého úžitku. Túto podmienku prijali a tejto dedine, postavenej na klčovisku, dali meno Malý Sisek. Potom sme vymerali hranice chotára, na ktorom by klčovali, a to od Cerového vrchu až po cestu do Pezinka. Na mieste, ktoré sme im určili, si majú postaviť želiarske domy, ku ktorým povinne vyklúajú istú časť krovísk. Pastviny budú mať spoločné s dedinou Veľké Šenkvice. Lúky nemajú žiadne. Drevo na kúrenie a stavebné drevo dostanú z pezinských hôr. Nesmú však chodiť do lesov, kde je zakázané brať drevo a pásť dobytok. Taktiež po dobu 12 rokov od vydania tejto listiny nech sú oslobodení od všetkých dávok a robôt, tak riadnych, ako aj mimoriadnych, podľa zvykov tohto kráľovstva. Po uplynutí týchto 12 rokov budú ako želiari pezinského panstva pracovať ročne pre panstvo 40 dní bez záprahu. Oslobodení budú od prác so záprahom, furmaniek a výčapu vína pre panstvo, pretože panské víno sa čapuje v susednej dedine–Veľkých Šenkviaciach. Na potvrdenie správnosti vyššie uvedených skutočností sme vydali túto našu svedeckú listinu opatrenú našou pečaťou a podpisom. Dané na pezinskom hrade 1. mája 1606.“

hovali na iné miesto. I preto sa úradníci panstva Červený Kameň o nich vyjadrujú: „*Chorváti sú nestály a zlý ľud, ktorý sa rád stahuje a jeho slovám nemožno veriť.*“

Etnický názov nám po sebe zachovali Chorváti aj v obci Chorvátsky Grob. Hoci oni sami tento názov iste nepoužívali. Nazývali ju *Crveno Brdo*. Prívlastok Chorvátsky získala osada od svojho okolia na odlíšenie od susedného Grobu Nemeckého a Slovenského (*Toth Aiz Grub–Horuatt Aiz Grub*, 1604). Významný podiel na obyvateľstve tvorili Chorváti aj v Blatnom pri Senci, kde ešte v roku 1634 bolo jeho obyvateľstvo maďarské a chorvátske (*incolae sunt Ungari et Croatae*). Chorvátmi boli osídlené aj ďalšie dediny ležiace pod úpäťm Karpát. Či už na fugerovskom panstve Červený Kameň alebo na panstve Dobrá Voda patriaceho svojho času chorvátskemu šľachticovi Krištofovi Ungnádovi. Kultúrnym a duchovným centrom slovenských Chorvátov sa stala Trnava, v ktorej bezprostrednom okolí nachádzame takisto usadených mnoho chorvátskych utečencov (*Croaci fugitivi*), ako ich pramene označujú. Priťahovala však aj študentov zo samotného Chorvátska. Na Trnavskej univerzite založenej v roku 1635 študovalo každoročne asi 30–40 chorvátskych študentov, čo bolo asi 9 % všetkých študentov. Bolo to viac ako na známejších univerzitách vo Viedni a Grazi, ktoré boli Chorvátom aj geograficky bližšie. Chorváti totiž v tom čase nemali vlastnú vysokú školu. Miestna univerzitná tlačiareň vydávala knihy aj v chorváčtine. Chorváti pôsobili vo významnom počte aj medzi profesorským zborom. V roku 1717 bol jej rektorom Andrej Horváth z Varaždína. Dekanom filozofickej fakulty bol František Janešič zo Záhrebu a podobne by som mohol pokračovať. Absolventi Trnavskej univerzity chorvátskeho pôvodu sa uplatnili i na Slovensku. Ďalším duchovným centrom tejto oblasti s chorvátskou účasťou bol kláštor pavlínov v Marianke. I tu pôsobili ako rádoví bratia alebo predstavení ľudia chorvátskeho pôvodu. Chorváti na Slovensku mali aj svoje pútnické miesto – Dúbravku s kostolom sv. Kozmu a Damiána.

Chorvátske obyvateľstvo na našom území patrí do dvoch nárečových oblastí: 1. kajkavskú (na V od Bratislavy), 2. čakavskú (zadunajská oblasť, Záhorie s pokračovaním na Morave). Nevytvorilo tu však nijakú kompaktniejšiu etnickú oblasť, ale pomerne rýchlo sa ešte v 16. a postupne v 17. a 18. stor. asimilovalo. Chorváti usadení v mestách sa spravidla asimilovali k národnostnej väčšine a často sa teda ponemčovali prípadne maďarizovali. Iné to bolo na vidieku, kde sa usadila prevažná

väčšina chorvátskych osadníkov. Tam, kde sa usídlili medzi slovenskú väčšinu, sa veľmi rýchlo už po pár generáciách slovakizovali, čím výrazne posilnili slovenskosť tohto regiónu v stredoveku zasiahnutého výrazným nemeckým osídlením, ako to bolo napr. v dedinách ležiacich na pravom brehu Dunaja, v predmestí Bratislavy alebo na pezinskom, svätajurskom, prípadne červenokamenskom panstve, kde zatlačili do úzadia jeho dovtedajšie nemecké obyvateľstvo (Chorvátsky Grob, Grinava, Vištuk). Niečo podobné môžeme povedať aj o vplyve chorvátskeho osídlenia v juhovýchodnej časti Bratislavskej župy na tamojšiu maďarskú vidiecku sídliskovú sieť, ktorým sa podporil proces slovakizácie i tohto kraja (Blatné pri Senci maď. Sarfő, s pôvodne maďarským osídlením sa postupne poslovenčilo). Najdlhšie si udržali svoj chorvátsky ráz dediny Chorvátsky Grob (v roku 2001 z 1587 obyvateľov 10 Chorvátov), Devínska Nová Ves (15 502 – 46), Čuňovo (911 – 148) a Jarovce (1199 – 244), hlavne v posledných dvoch pretrval chorvátsky živel v podstate až do najnovších čias. Dúbravka a Lamač sa poslovenčili v minulom storočí. Niekdajšiu prítomnosť Chorvátov vo viacerých dedinách tak pripomínajú už len niektoré národopisné zvláštnosti, ako ľudové zvyky, odev, typická architektúra domov, nápisy na náhrobkoch prípadne dodnes frekventujúce priezviská miestnych obyvateľov s typickou koncovkou na –ič alebo chotárne názvy chorvátskeho pôvodu. Niektoré z nich nám pomáhajú identifikovať miesta, odkiaľ sa k nám prisťahovali. Takéto sa zachovali v obciach s najintenzívnejším prienikom Chorvátov, akými boli Šenkvice, Chorvátsky Grob, Devínska N. Ves, Dúbravka, Lamač. Ich pôvodnú vlasť pripomínajú názvy *Kozara* (rovnomený vrch pri Kostajnici, Veľké Šenkvice), *Sisek* (Malé Šenkvice, podľa mesta Sisak), *Zrinska gora* (Veľké Šenkvice, podľa rovnomeného vrchu v chorvátskej Kostajnici).

Inak v súvislosti so spomenutými chorvátskymi priezviskami končiacimi na –ič treba pripomenúť, že tieto tzv. patronymické priezviská – utvorené z otcovho mena – figurujú pri osobných menách v rôznych krajoch Slovenska, takže je celkom nemysliteľné pripisovať ich výskyt prítomnosti južných Slovanov. Napr. v roku 1323 sa spomína v Mokranciach v Abovskej župe richtár menom Hulič, v Gemerskom Ratkove nachádzame v roku 1499 priezviská *Damyenowycz*, *Mathostoyth*, *Nekhorhawycz*, v hontianskom Krnišove v 1476 *Anthoniush Lathowych*, *Blasius Iwanycz*, v šarišskom Prešove v roku 1389 Peter Servich, v trenčianskej Krásnej Lúke v roku 1357 Štefan a Ivan, synovia Radonoviča,

v turčianskom Martine v roku 1384 Peter Madič a Ondrej Magdolenič, v Sedliskách na Zemplíne v roku 1493 istý Ďura Zalogovič, vo zvolenskej Kynceľovej v roku 1459 Havel Polakovič, Mikuláš Derovič, Jakub Petrovič. Keby sme všetky tieto mená objavujúce sa inak ešte v dobe pred započatím chorvátskej kolonizácie považovali za juhoslovanské pri zisťovaní etnicity osídlenia by sme prišli k veľmi skresleným záverom. Z uvedeného môže vyplývať len jediné, tento typ tvorenia mien bol typický aj pre slovenské prostredie, tak ako sa s ním stretávame dodnes trebárs aj v ruskom prostredí. Takže, človek s menom na -ič ešte nemusí mať nevyhnutne juhoslovanské korene.

Chorváti však zohrali významnú úlohu nielen pri slovakizovaní juhozápadného Slovenska. Viaceré osobnosti pochádzajúce z ich radov obohatili aj jeho vtedajší kultúrny a spoločenský život. Mnohí Chorváti sa zaslúžili pri obrane nášho územia proti Turkom. Tu treba v prvom rade spomenúť osobnosť Mikuláša Šubiča Zrínskeho tešiacu sa spomedzi viacerých hrdinských chorvátskych bojovníkov proti Turkom u domáceho obyvateľstva najväčšej úcte a obľube. Jeho osobu a činy ospieval slovenský ľud vo viacerých historických piesňach napísaných v domácom jazyku. K ďalším vojvodcom patrí už raz spomínaný Ján Kružič z Lupoglavu, ktorý sa vyznamenal ako kapitán mesta Krupina, neďalekého hradu Čabrad' i celej preddunajskej protitureckej obrany. Ďalší Chorvát Marek Horvát Stančič získal za hrdinskú obranu pevnosti Sighet (Sziget na juhu Uhorska) od cisára majetky na Spiši so sídlom v Strážkach, kde zriadil gymnázium pre deti miestnej šľachty. Jakušičovci z Orbovy založili v roku 1641 v Pruskom františkánsky kláštor. Dcéra chorvátskeho grófa Kegleviča Babeta bola žiačkou skladateľa Ludwiga van Beethovena, ktorý jej venoval aj niektoré svoje skladby. Vedu okrem už spomínaných vzdelancoch pôsobiacich na Trnavskej univerzite obohatili členovia dvoch šľachtických rodín z Chorvátmi kedysi intenzívne dosídlených Šenkvic, spolupracovník Mateja Bela na jeho geografii Bratislavskej stolice, ktorý mu podľa vlastných slov zozbieral najviac historických údajov, historik Gabriel Kolinovič Šenkvic (1698–1770) a jeden zo zakladateľov archívnictva v Uhorsku Martin Juraj Kovačič Šenkvic (1743–1821). Z významných osobností chorvátskeho pôvodu pôsobiacich v cirkevnej sfére a spojených s územím Slovenska spomeniem jezuitu Mareka z Križevcov (Križevčanin), jedného z troch košických mučeníkov, ktorý obetoval svoj život za vieru. Ďalej Alexandra Alagoviča Slováka chorvátskeho pôvodu, biskupa

v Záhrebe. Významnou pamiatkou na pôsobenie chorvátskej šľachty sú aj hmotné pamiatky. Napr. rodina Grassalkovičovcov získavšia majetky na Slovensku si v Bratislave vybudovala veľkolepý barokový palác, ktorý je dnes sídlom prezidenta SR.

Oživenie národného vedomia Chorvátov na Slovensku sa v súčasnosti snaží svojou aktivitou dosiahnuť Chorvátsky kultúrny zväz na Slovensku. Úsilie o zdokumentovanie hmotných artefaktov chorvátskej kultúry sa prejavilo v založení Dokumentačného centra chorvátskej kultúry na Slovensku a v snahe po zriadení Múzea chorvátskej kultúry so sídlom v Devínskej Novej Vsi.

Srbi

Tak ako kedysi vystupovalo vo východnej Európe viacero kmeňov pod názvom Chorváti, z ktorých sa dodnes zachovali ako národ už len juhoslovanskí Chorváti žijúci medzi Jadranom a riekou Sávou, tak ani meno Srb neoznačuje jedno jediné etnikum. Okrem Srbov žijúcich na Balkáne poznáme aj tzv. Lužických Srbov, ktorých nepatrné zvyšky žijú dodnes na území východného Nemecka. Spomedzi týchto dvoch slovanských etník nás však teraz zaujímajú predovšetkým Srbi žijúci na Balkáne, ktorých príslušníci sa dostali svojho času aj na územie Slovenska.

Územie Srbska, kedysi zvaného i Raška, odtiaľ pochádza zaiste i staré maďarské označenie pre Srba – Rác (lat. Rascianus), na rieke Dunaj priamo susedilo s Uhorskom, čo predurčovalo i intenzitu vzájomných kontaktov medzi oboma krajinami. Srbi žili v Uhorsku už od čias Arpádovcov, hoci nie v takej miere, ako tomu bolo v neskorších dobách. Významný vplyv nadobudli napr. za vlády slepého kráľa Bela II. Svojej žene Ilone, dcére srbského správcu Rašky Uroša, ktorá prišla do Uhorska so sprievodom srbských služobníkov, daroval dunajský ostrov Čepel' (na juh od Budapešti). Z listu českého kráľa Přemysla Otakara rímskemu pápežovi vysvitá, že v bitke v roku 1260 pri Kressenbrune proti nemu bojovali i Srbi z oblasti Srieumu. Nachádzame ich aj v Žigmundovom vojsku proti husitom. V 13. stor. jestvovali v Uhorsku dva srbské pravoslávne kláštory (ako to vyplýva z pápežského listu z roku 1221). Uhorskí králi udeľovali Srbom viaceré privilégia. Už spomenutý Belo II. alebo Žigmund Luxemburský, ktorý sa na začiatku svojej vlády angažoval i v boji proti Turkom (porážka pri Nikopole 1396) udelil výsady najstaršej známej srbskej osade v Uhorsku Kevevár (Kövinvára). Srbi

sa odtiaľto neskôr (1437) odsťahovali na ostrov Čepel, kde na mieste staršej osady *Abrahámtelek založili sídlo zvané Malé Keve – Kis Keve, neskoršiu Ráckeve (*Rasciani reginales de Kewy de Insula Chepel*). Kráľ Vladislav I. im v roku 1440 udelil rovnaké výsady, aké malo mesto Kevevár na dolnom Dunaji. Tieto výsady si potom dávali pravidelne potvrdzovať až do konca stredoveku, resp. do obdobia tureckej okupácie 1453–1524. Podľa týchto výsad boli oslobodení od platenia akéhokoľvek mýta a cla, boli vyňatí z právomoci župných úradníkov okrem kráľovských alebo kráľovných sudcov ostrova Čepel, podriadení boli vlastným predstaveným, prípadne samotnému kráľovi alebo hlavnému taverníkovi. Ladislav V. ich okrem toho oslobodil od každej mimoriadnej dane. Tak ako v prípade Chorvátov aj u Srbov bola príčinou ich sťahovania do severnejšie položených uhorských krajov turecká rozpínanosť na Balkáne. No na rozdiel od nich sa začali sťahovať oveľa skôr a táto ich migrácia trvala časovo dlhšie obdobie a napokon príčinou prijímania Srbov bola predovšetkým potreba vojenskej sily, zatiaľčo dôvod, prečo u nás prijímali Chorvátov, bol nedostatok pracovnej sily, keďže ráz chorvátskej kolonizácie bol hlavne roľnícky. Srbské osídľovanie sa realizovalo v niekoľkých vlnách súvisiacich s jednotlivými úspechmi tureckej moci pri dobývaní srbského územia. Rozlišuje sa celkovo päť väčších vln srbskej migrácie do Uhorska.

Prvé obdobie zahŕňa prvú polovicu 15. stor. do čias, keď v roku 1459 dobyli osmanskí Turci hlavné mesto srbského kniežatstva Smederevo. Z dôvodu hroziaceho tureckého nebezpečenstva uzatvoril kráľ Žigmund v roku 1404 so srbským despotom, ako sa vtedy nazýval titul srbských panovníkov, Štefanom Lazarevičom dohodu, ktorou tento uznal svoj vazalský pomer k Uhorsku za prísľub vojenskej ochrany Srbska proti Turkom zo strany Uhrov. Vedľajším dôsledkom zmluvy bolo to, že Lazarevič získal v Uhorsku viaceré majetky, ktoré potom osídľoval svojimi ľuďmi (predovšetkým na panstve Debrecín v Sabolčskej župe). Jeho uhorské majetky zdedil nový srbský despota Juraj Brankovič.

Ďalšia vlna Srbov sem prichádza po páde Smedereva (1459), za vlády Mateja Korvína (1458–1490). Z jeho korešpondencie vyplýva, že v rokoch 1479–1483 sa v Uhorsku usadilo asi 200 000 Srbov, ako on sám tvrdí so všetkým náradím a obilím a asi 28–30 000 vojakov, ktorí sa dali do služieb uhorskej protitureckej obrany. Viacerí sa vtedy zúčastnili aj na Matejových vojenských výpravách na západ, konkrétne do Sliezska. Ako napr. srbský vojvoda Miloš Belmužević, ktorý za to získal od kráľa

Šaštín na Záhorí a pravdepodobne sem so sebou priviedol aj srbských osadníkov.

Početná skupina srbských vojakov slúžila v uhorskom protitureckom vojsku ako oddiely riečnej milície nasadistov alebo čajkárov, nazývaných podľa charakteristického tvaru a pohyblivosti úzkych dlhých lodiek s delom upevneným v prednej časti operujúcich na riekach Dunaj a Váh. Úlohou nasadistov bolo brániť vodnú cestu po Dunaji a zaistiť prepravu vojska a nákladov. Strediskami riečnej flotily čajkárov boli Győr (Ráb), Komárno, Budín, Petrovaradín, Slankamen, Zemuň, Belehrad, Golubac, Smederevo, Futog či Šabac. Tu a v blízkom okolí sa oddiely nasadistov usadili spolu s rodinami a ostatným či už mestským alebo vidieckym obyvateľstvom. Treba síce povedať, že organizácia vojska čajkárov nebola len srbskou záležitosťou. A najmä v jej velení sa uplatnili príslušníci aj iných národností. Jadro tejto riečnej armády však tvorili Srbi. Bolo to tak najmä v Komárne a Györi.

Tretia vlna Srbov prichádzala do Uhorska po páde Belehradu (1521), keď sa turecká moc po víťazstve pri Moháči rozšírila aj do Uhorska. Pred touto rozhodujúcou bitkou sa uhorská strana uvedomujúc si svoju nepripravenosť na boj intenzívne snažila angažovať Srbov do vojny proti Turkom. Dôležitým momentom bolo získanie do svojich služieb významného srbského veľmoža Pavla Bakiča, ktorý spolu s rodinou a množstvom srbských vojakov začiatkom roka 1526 prešiel na uhorskú stranu. Aj napriek Bakičovmu prechodu sa už nestihla zorganizovať akcieschopná obrana a centrálné časti Uhorska sa stali obeťou tureckej okupácie. Následne sa rozpútal boj o uhorský trón medzi Ferdinandom Habsburským a Jánom Zápoľským, pri ktorom jediným vojskom v Uhorsku, o ktoré sa mohol Habsburgovec oprieť, bolo vojsko srbských vojvodcov Pavla Bakiča, Petra Ovčareviča či Jána Radoslava Čelnika.

V roku 1529 sa Bakič so svojimi husármi preslávil pri tureckom obliehaní Viedne. Za tieto a ďalšie vojenské úspechy získal viaceré majetky v okolí Györu, Komárna, na západnom Slovensku i na Záhorí (Holíč, Šaštín, Ostrý Kameň). Keď Ferdinand začal budovať obranné pevnosti pri rieke Morave, smerovala sem ďalšia kolonizácia Srbov. Nemožno povedať, žeby to bolo pre nich celkom cudzie prostredie, keďže ako som už povedal, v roku 1468 dostal Šaštín srbský magnát Belmužič. Iste i preto usadil Bakič svojich srbských osadníkov práve v tomto okolí, keďže už prv tam boli srbské osady. V Holíči sa napr. v roku 1663 pripomína *ecclesia Rascinorum oppidi Holich*. V okolí Šaštína zapustili

príbuzní Pavla Bakiča hlboké korene. I dnes sa toto priezvisko v tomto kraji často vyskytuje. S rodinou Bakičovcov sa na Slovensku spája i vznik mariánskeho kultu v Šaštíne. Podľa tradície a najstarších záznamov dala v roku 1564 zhotoviť sošku šaštínskej matky Božej dcéra srbského vojvodu Angelína Bakičová vychovávaná vo svojom srbskom domove k úcte k Bohorodičke typickej práve u pravoslávnych kresťanov. Inak zo srbskej kolónie na Záhorí pochádzal prvý uniatský (gréckokatolícky) biskup v Mukačeve, ktorého po podpísaní Užhorodskej únie v roku 1646 potvrdila v úrade pápežská kúria. Bol ním Peter Petrovič, narodený okolo roku 1592 v Sekuliach.

Štvrtým obdobím sťahovania Srbov do Uhorska je obdobie konca 16. a začiatku 17. stor., kedy sem na tieto dobyté územia sťahujú Srbov sami Turci, kde z nich vytvárajú obranné i útočné čaty a prostým obyvateľstvom zaľudňujú opustené pohraničné kraje.

Posledná fáza srbskej migrácie súvisí s oslobodzovaním južných oblastí Uhorska spod tureckej moci v priebehu 17. stor., na ktorom sa aktívne zúčastňovali mnohí Srbi chovajúci nádej na skorý návrat do vlasti. Posledným sťahovaním Srbov z dôvodu tureckej okupácie spadajúcim do tohto obdobia bol ich hromadný príchod v roku 1690 pod vedením patriarchu Arsenija Čarnojeviča.

Habsburský dvor považoval definitívne vyhnanie Turkov z územia Uhorska za zaistené vtedy, ak by sa mu ich podarilo vytlačiť aj z Balkánu. Uskutočniteľné to bolo len v tom prípade, ak by na svoju stranu získal balkánske národy. Preto sa cisár Leopold I. v roku 1689 obrátil dokumentom zvaným *Litterae invitatoriae* s výzvou k južným Slovanom a osobitne oslovil aj samotného patriarchu. Vyzval ich, aby podporili postupujúce cisárske oddiely povstaním proti Turkom. V prípade neúspechu podniknutej protitureckej výpravy cisár súhlasil s tým, aby sa tí, čo na jeho výzvu reagovali, mohli presídliť do Uhorska.

Výprava Habsburgovcov na Balkán sa však skončila porážkou. Cisárske oddiely boli nútené vydať Turkom Skopje, Niš a Belehrad. S viedenským dvorom sa spolčiaci Srbi zo strachu pred tureckými represáliami utiekli spolu s naspäť sa sťahujúcimi cisárskymi oddielmi pod vedením spomenutého patriarchu Ipeku Arsenije Čarnojeviča do Uhorska. Pokiaľ ide o odhad počtu Srbov prisťahovaných s uvedeným patriarchom, v historickej literatúre sa stretávame s rozličnými číslami. Jedni hovoria o 200 000, druhí o 400 000 Srboch. Je to najväčšia migrácia Srbov vôbec a v srbskej historiografii sa pre ňu vžilo označenie *Velika Seoba Srba*.

Časť týchto nových srbských utečencov sa usadila v južnej časti medzi riečia Dunaja a Tisy v okolí Segedína, Subotice a Baje. Ďalší sa usadili v župách Baranya a Tolna (jej kraj nazývali začiatkom 18. stor. „*Rácország*“) v širšej oblasti pozdĺž Dunaja medzi Osijekom a Budínom. Mnohí však postupovali ďalej do Budína, Ostrihomu a Komárna ale i do Jágru, Tokaja, a dnes Rumunsku patriacich miest Satu Mare a Oradea Mare (Veľký Varadín).

Cisár Leopold v roku 1690 a 1691 vydal Srbom viaceré kolektívne privilégia. Zabezpečil im slobodu vierovyznania, dal im slobodnú možnosť zvoliť si spomedzi seba vlastných cirkevných a svetských predstaviteľov, ich arcibiskupovi povolil vysväcovať biskupov, mohli si stavať vlastné kostoly. Kým teda cisársky dvor prenasledoval uhorských protestantov a toto obdobie bolo takpovediac vrcholným obdobím rekatolizácie v Uhorsku, nekatolíckym Srbom prisľúbil úplnú náboženskú autonómiu, no nielen cirkevnú. Srbi boli oslobodení od všetkých daní a dávok ako bola platba desiatku, vojenskej dane a povinnosti ubytovania (panovníka a jeho sprievodu). Ich majetok vzal cisár pod svoju ochranu. Nariadil, aby majetok bezdetných Srbov po ich smrti pripadol v prospech patriarchu. Jemu (teda patriarchovi) mali všetci Srbi podliehať nielen v cirkevných ale i vo svetských záležitostiach.

Tieto privilégia poskytli srbskej pravoslávnej komunite také výsadné postavenie, akej sa netešila ani predtým ani potom nijaká iná národnostná skupina v Uhorsku. Habsburgovcov k takémuto počínu viedli predovšetkým vojenské ohľady, snaha zabezpečiť obranu krajiny proti Turkom. Na nej sa títo utečenci mali pod jednotným vedením patriarchu aktívne zúčastniť. Okrem toho srbských utečencov považovali v krajine len za dočasných hostov. I oni sami sa plánovali čoskoro vrátiť. Svedčia o tom aj pasáže v spomínaných Leopoldových patentoch, kde sa im priznáva právo na slobodný návrat do vlasti.

Koncom 17. stor. žili Srbi vo väčšom počte v nasledujúcich mestách Uhorska. Budín, Ráb, Ostrihom, Vacov, Pápa, Tata, Baja, Kaloča, Stoličný Belehrad, Szombathely, Segedín, v Rumunsku dnes patriacom Temešvári, Satu Mare, Oradea Mare, Alba Iulii. Na území dnešného Slovenska treba na prvom mieste spomenúť Komárno, potom Šaľu, Bratislavu a Trnavu. V menšom počte však boli rozptýlení aj inde. Srbi v uvedených mestách takmer všade tvorili osobitné štvrte (zvané rácke mestá-rác városok) situované zväčša na ich okraji, keďže mali vyslovený zákaz miešať sa s domácim obyvateľstvom.

Okrem vojenskej a strážnej služby na hraniciach sa zaoberali hlavne obchodovaním i preto ich nachádzame koncentrovaných predovšetkým v uvedených mestských lokalitách. V menšej miere sa usadili ako roľníci na uhorskom vidieku. Ich vzťah s domácim obyvateľstvom nebol vonkoncom ideálne. Najmä srbskí obchodníci sa pocítovali ako konkurencia, nedôveru vzbudzovali aj srbskí strážcovia hraníc. A to nehovorím o ich daňových výsadách, ktoré boli objektom závidia ich okolia. Anglický cestovateľ Edward Brown vo svojom cestopise z roku 1660 spomína, že v dolnouhorskom mestečku Tolna Maďari a Srbi, ktorí túto lokalitu spoločne obývajú, nenažívajú vo veľkej zhode, ale sa večne hádajú. Trnavskí obchodníci sa zase koncom 18. stor. sťažovali na istého balkánskeho kupca Filipa Archičulida a usilovali sa, aby bol ako heretik vykázaný „*ex civitate pure catholica*“.

Najvýznamnejšou Srbmi osídlenou osadou na Slovensku bolo Komárno, ktoré patrilo spolu s neďalekou Šalou k hlavným strediskám riečnej flotily nasadistov. Kolónia srbských čajkárov tu žila už v 16. stor., kde vznikla veľmi skoro aj ich vlastná cirkevná obec. Patrí k najstarším v Uhorsku. Svedčí o tom dodnes zachované pečatidlo s dátumom 17. 5. 1511, ktoré bolo vyhotovené pri príležitosti posviacky tamojšieho pravoslávneho – vtedy ešte len dreveného – kostola nachádzajúceho sa za múrmi tamojšej pevnosti. Tak ako mesto Budín bolo centrom Srbov v tureckom zábore, tak Komárno bolo strediskom Srbov v kráľovskom Uhorsku (Uhorsko v tom čase bolo rozdelené na 3 časti). Prichádzali sem po celé 17. stor. No najviac ich prišlo s prúdom utečencov vedených patriarchom Černojevičom. V liste stoličného zhromaždenia komárňanskej župy z 13. 10. 1690 adresovanom vojenskej rade čítame: „*do Komárna, ktoré nie je obohnané múrmi a hradbami, sa valia prúdy ľudí z rozličných končín...zo Srbska, Bulharska, Dalmácie, Arménska.*“ V Komárne už pred príchodom tejto srbskej vlny jestvovalo tzv. Srbské mesto (*Rácz város*). Noví srbskí osadníci sa usadili na ulici sv. Ondreja. V rokoch 1754–1770 si postavili aj nový pravoslávny kostol, ktorý jestvuje až dodnes. Venovali sa zväčša remeslám a obchodu. Pričom sa organizovali do cechov (paplonári, krajčíri) založených na etnickom princípe.

Počet Srbov – odhaduje sa, že v 18. stor. tu žilo asi 300 srbských rodín – v okolí Komárna (okrem KN to bolo Kolárovo a Moča) sa však čoskoro znížil, keďže bojové operácie sa začali presúvať na juh krajiny, kam Srbi odchádzali bojovať. Ich úbytok tu a inde doplnili po požarevac-kom mieri v roku 1718 srbskí a iní balkánski, hlavne grécki, kupci, ktorí

zaplavili skoro všetky väčšie uhorské mestá. Takáto kolónia gréckych kupcov je popri uvedenom Komárne v druhej polovici 18. stor. doložená aj v Trnave, kde prinajmenšom od konca 18. stor. mali k dispozícii i pravoslávnu kaplnku Sv. Trojice, ktorá zanikla až v 50–rokoch minulého storočia. Príchod balkánskych obchodníkov do Uhorska pripravila obchodná zmluva uzatvorená medzi Habsburskou ríšou a Vysokou portou v tom istom roku. Obsahovala totiž ustanovenie o slobodnom vykonávaní obchodnej činnosti kupcami z oboch krajín. I napriek tomuto posilneniu srbského pravoslávneho živlu sa počas 19. stor. srbské obyvateľstvo v Komárne v období tuhej maďarizácie postupne asimilovalo, podobne ako v Trnave. Pokiaľ ide o Bratislavu, z nových osadníkov srbského pôvodu išlo o obchodníkov, ktorí sa usadili v Podhradí a v tzv. Zuckermadli, tieto lokality sa po nich nazývali aj Ráckym mestom.

Po skončení protitureckých vojen a vytlačení Turkov z Uhorska prestali jestvovať dôvody na zvláštne ohľady voči srbskému pravoslávne-mu obyvateľstvu. Najmä za vlády Márie Terézie a Jozefa II. silnejú snahy podriať ich centrálnym úradom vo Viedni. Mária Terézia za týmto účelom vydáva viaceré nariadenia (*Regulamentum privilegiorum*, 1770, 1777, *Declaratorium illyricum*, 1779), ktorými štátna moc dostala právomoc na zasahovanie do záležitostí uhorských Srbov. Srbom zostala napokon len cirkevná a školská autonómia. Významným udalosťou pre nich bolo aj vydanie aj tolerančného patentu Jozefom II. v roku 1781, ktorý zaručoval nekatolíkom občiansko-právne zrovnoprávnenie s katolíkmi.

Počas 1. svetovej vojny sa na Slovensku nachádzali veľké zajatecké tábory pre Srbov: v Šamoríne, Dunajskej Strede a vo Veľkom Mederi, kde je dodnes cintorín, na ktorom je pochovaných viac ako 6 000 Srbov. Na celom území Slovenska je asi 8 000 srbských hrobov z čias 1. svetovej vojny. Po rozpustení táborov mnohí Srbi zostali na Slovensku, no po vzniku Juhoslávie sa odsťahovali naspäť.

1440: Vladislav I. vydáva výsadnú listinu pre srbských utečencov usadených na ostrove Čepel'

Fideles nostri **Rasciani** alias in oppido nostro Kevi et villis Balvanyos et Skronovecz vocatis ... commorantes ... a sevis Turcis ... fugati ... in insula nostra Chepel in quodam deserto loco, prope et circumcirca quamdā ecclesiam in honorem sancti Abraham patriarche fundatam, ubi scilicet et antiquitus villa fuisse dicitur, descendere, ibidem sub illis libertatibus ... quibus in dicto oppido Kevi et villis ... usi fuerunt, morari ... valeant.

(MAGDICS István: *Diplomatarium Ráczeviense. Ráczevei Okmánytár. Székesfehérvár, 1888, s. 23–24*)

Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, Urbáre panstva Červený Kameň (16. storočie).

L I T E R A T Ú R A

- BOTÍK, J. : K vývinu chorvátskeho etnika na Slovensku. Zborník SNM, XCIII, 1999, *História*, 39, s. 19–52.
- Chorváti na Slovensku. Dejiny, jazyk, kultúra, súvislosti. Zost. Ján Botík. Bratislava, SNM 1996.
- Chorvátska národnosť na Slovensku. *História, onomastika, národopis*. Zost. Ján Botík. Bratislava, SNM 1999.
- KUČEROVÁ, K. : Chorváti a Srbi v strednej Európe. Bratislava 1976.
- KUČEROVÁ, K. : Južní Slovania na trnavskej univerzite v 17. stor. *Slovanské štúdie*, 11, Bratislava 1971, s. 195–223.
- MOÓR, E. : Zur Geschichte südslavischer Völkerschaften in Karpatenbecken. *Studia Slavica*, 8, 1962.
- SCHWICKER, J.-H.: *Politische Geschichte der Serben in Ungarn*. Budapest 1880.
- SPIESZ, A.: Balkánski obchodníci na Slovensku v 18. stor. *Historické štúdie*, 14, 1969, s. 77–96.
- SPIESZ, A.: Die orthodoxen Handelsleute aus dem Balkan in der Slowakei. *Balkan Studies (Thessaloniki)*, 9, 1968, s. 381–428.
- ÓVÁRY, L. : Magyar-bolgár összeköttetések. Századok, 1898, s. 113 an.

Srbský pravoslávny kostol v Komárne

Chorváti a Srbi v Uhorsku

Štátny znak Chorvátska

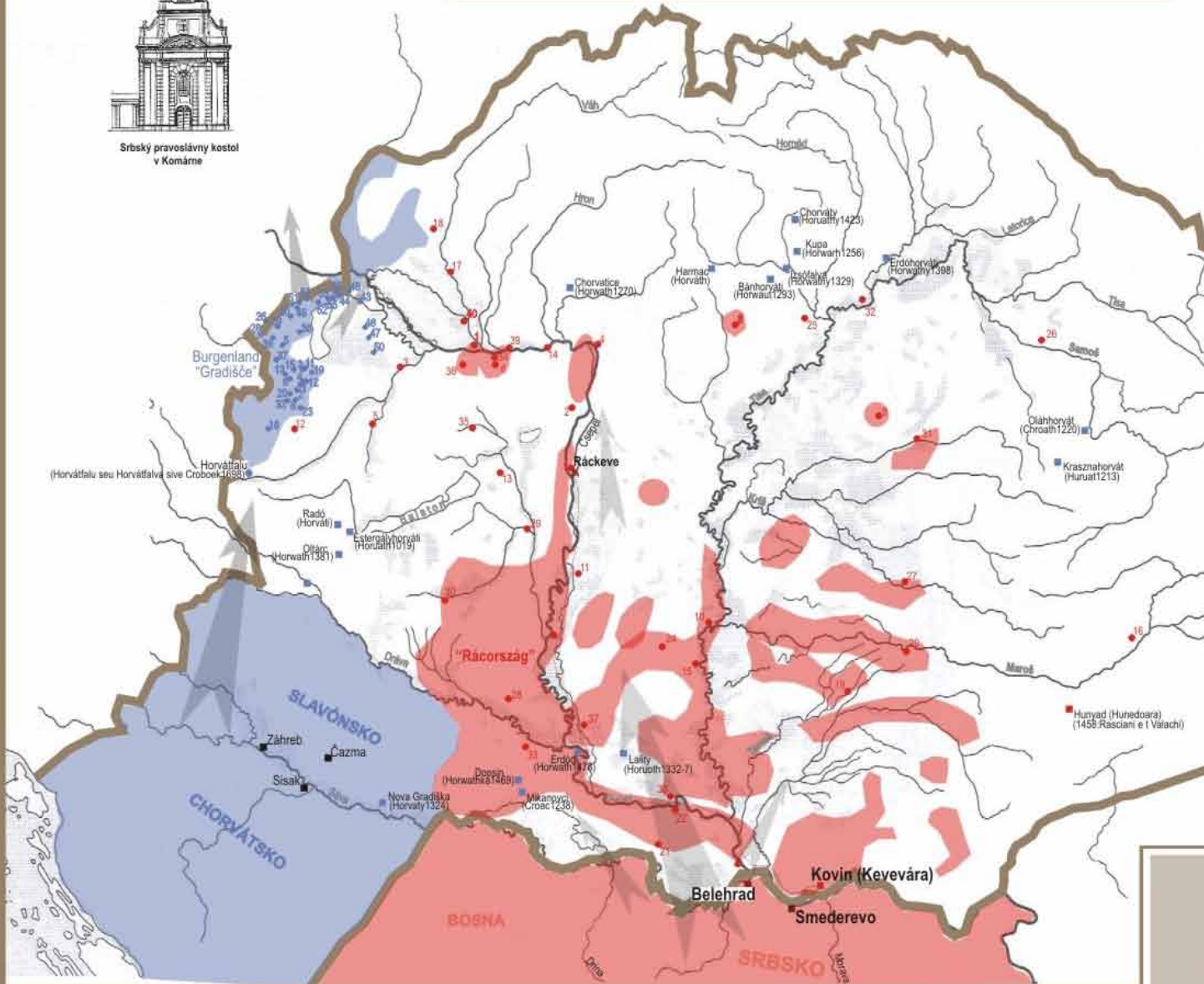
Štátny znak Srbska

Chorvátske osady v Burgenlande

Uhorské sídliská (mestského rázu) dovidené Srbmi (Strediská nasadistov sú zvýraznené tmavšie)

1. Krattisches Mihlhof
2. Krattisches Gersendorf
3. Deutschbrosz
4. Nikitsch
5. Weiskaprodendorf
6. Grosswarasdorf
7. Käfersdorf
8. Horvátcsizány
9. Hódcségh
10. Hegyko
11. Köpöcsa
12. Sopronkövesd
13. Lachendorf
14. Nebersdorf
15. Meckenmarkt
16. Hantschom
17. Hantschendorf
18. Petersdorf
19. Pereszegh
20. Unterpullendorf
21. Klein, Gross Mutschien
22. Szécsény
23. Tomerö
24. Uhd
25. Vihz
26. Siegenhof
27. Jagersdorf
28. Züligtal
29. Harnstein
30. Klingenbach
31. Krensdorf
32. Manersdorf
33. Mülledorf
34. Antzau
35. Öskp
36. Baumgarten
37. Hofbach
38. Schützen am Berge
39. Steinhum
40. Stitzing
41. Au am Leithaberge
42. Traudorf an der Hulka
43. Bezece
44. Wattersdorf
45. Hof am Leithaberge
46. Mairakaluk
47. Kämle
48. Witters

1. Komárno
2. Bodin
3. Rab (Jytr)
4. Vacov
5. Pápa
6. Jata
7. Baja
8. Jäger
9. Debrecin
10. Segedin
11. Káiscá
12. Szombathely
13. Stoliény Belehrod (Székelyváros)
14. Otrihom
15. Kanti a
16. Alba Julia
17. Sála
18. Trnava
19. Temesvár (Timisoara)
20. Lipova
21. Siankamen
22. Petrovaradin
23. Lemm
24. Subotica
25. Ónod
26. Satu Mare
27. Ines
28. Siklói
29. Simontornya
30. Káposvár
31. Váradin (Oradea Mare)
32. Iokaj
33. Dujek
34. Álmasszeged
35. Császár
36. Ács
37. Sombor
38. Novi Sad
39. Račeve
40. Pötznauerd
41. Lehtny
42. Mannersdorf am Leithaberge
43. Jen
44. Parádorf
45. Tommeren
46. Hradorf bei Parádorf

- Sídliská typi Horvát, Horváti
- Sídliská typu Horvátfalva
- Uhorské mestá, kam sa v 16.-17. stor. uchýlili srbskí utečenci
- Sídliská so stredovekou prítomnosťou Srbov
- Srbské enklávy v Uhorsku v 17. stor.
- Chorvátske enklávy v Uhorsku v 16. stor.

© M. Marek 2006

21. Arméni. Grécki kupci

Najvýznamnejším strediskom Arménov v stredovekom Uhorsku bol Ostrihom, svojho času hlavné mesto celej krajiny, kde mal kráľ svoju kúriu a kde bolo centrum uhorskej cirkevnej organizácie. V tomto kráľovskom meste žili Arméni prinajmenšom už v 12. stor., no ich miestnu komunitu dopĺňali noví prisťahovalci aj v prvej polovici 13. stor. Mali tu svoju vlastnú štvrť, územie zvané „*terra Armenorum*“ (maď. Ermen), podobne ako ostrihomskí Valóni („*contrata Latinorum*“). Táto však v priebehu 13. stor. zanikla, Arméni v Ostrihome sa zrejme odiaľto odsťahovali alebo pozvoľne splynuli s ostatným obyvateľstvom, faktom však je, že v stredovekých prameňoch sa s nimi v Ostrihome viac nestretávame a tak kráľ Ladislav IV. dal toto územie „*terra Armenorum nostrorum in Strigonio existencium*“ do vlastníctva augustiniánskym mníchom, ktorí tu potom vybudovali svoj kláštor s kostolom sv. Anny.

Arméni v Ostrihome žili ako kráľovskí hostia užívajúcí viaceré výsady a privilégia, ktoré im udelili viacerí uhorskí panovníci. Tesne po tatarskom vpáde v roku 1243 im jedno také vydal kráľ Belo IV., lebo, ako sa sťažovalil, predchádzajúca výsadná listina sa im pri dobýjaní mesta Tatármi stratila. V tejto novej im kráľ udelil, resp. potvrdil významnú slobodu voľného obchodovania po celej krajine bez toho, aby niekde museli platiť za svoj tovar mýto. Inak podobnú výsadu dostali od tohoto kráľa aj trnavskí hostia. Udelenie tejto výsady svedčí o tom, že Arméni sa už v stredovekom Uhorsku zaoberali výhradne obchodom. Po ich prítomnosti v Ostrihome však nezostala dodnes nijaká stopa. Len na starých mapách je zakreslená ulica sv. Anny podľa zasvätenia kláštora, ktorý tu vybudovali augustiniáni na území kedysi patriacom Arménom.

Ďalšou lokalitou, kde v stredoveku žili Arméni, bolo sedmohradské mesto Brašov (Corona, Kronstadt). V roku 1422, keď pápež Martin V. povolil návštevníkom novopostaveného kostola Panny Márie v Brašove získanie odpustkov, spomenul, že miestny kostol zničili neveriaci, ktorí žijú v meste spolu s kresťanmi. A medzi tu žijúcich neveriacich radil okrem Valachov, teda Rumunov i Bulharov, Grékov a Arménov. Arméni však neboli neveriaci, hoci ich takto označil sám pápež. Takisto boli kresťanmi ako iní v uhorsku žijúci obyvatelia. Na tom nič nemohlo zmeniť ani to, že nepatrili medzi rímskych katolíkov. Vidno, že tolerancia, znášanlivosť nielen vo vierovyznaní ale aj pri stretnutí a konfrontácii s odlišnosťou v minulosti nebola až tak známym pojmom.

Niekedy sa hľadajú arménske súvislosti aj pri osadách nazývaných maďarsky **Ermen**. Dodnes sa na území bývalého Uhorska zachovali dve takto nazvané obce. Ani v týchto osadách žijúci Arméni sa však neudržali až do súčasnosti. Keďže to boli len rozptýlené osady v cudzoetnickom prostredí, čoskoro zanikli, resp. splynuli s okolím. Ich niekdajší obyvatelia sa teda nedožili príchodu svojich mladších krajanov presťahovaných do Uhorska koncom 17. stor. Títo sa sem vtedy presídlili z územia Moldavska, kde do toho času žila väčšia skupina Arménov, ktorí sa do Moldavska, Haliče, Volyne a do Podolia kedysi uchýlili zo strachu pred prenasledovaním Tatárov. Rozsiahla mongolská ofenzíva v 13. stor. a ruka v ruku s tým kráčajúce pustošenie a skaza niesli so sebou ako prirodzený dôsledok viaceré vystaňovateľské vlny. Takto sa do východnej Európy dostali aj Arméni. Inak Arméni sú už v 13. stor. doložení ako komunita v haličskom Lvove. V Moldavsku žili v relatívnom pokoji až do druhej polovice 17. stor., kedy sa stali objektom náboženského prenasledovania. Vtedy proti nim otvorene vystúpil aj moldavský vojvoda Duka a tak väčšina z nich bola nútená krajinu opustiť a presťahovať sa do Bukoviny alebo do uhorského Sedmohradska. Menšie skupiny arménskych utečencov prišli do Sedmohradska už v roku 1654. No v masovej miere sa ich presídlenie udialo až v roku 1672. Vtedy sa pod vedením arcibiskupa Minasu Zilifdara na čele so svojimi kňazmi presťahovalo asi 10 tisíc Arménov, aby sa vo väčšom počte usadili v sídliskách Samošujvár, Gyergyószentmiklós, Csíkszépvis, Erzsébetváros (predtým Ebesfalva), Bistrita, Csíkszomló, Bátor a Petele.

Hlavným sídlom – centrom Arménov v Sedmohradsku sa stal Samošujvár, mesto, ktoré oni sami založili, keď v roku 1700 získali od kráľa Leopolda za vtedy obrovskú sumu 12 tisíc zlatých povolenie na to, že sa môžu usadiť na území rozprestieranom sa na juh od brehu rieky

Samoš a vybudovať si tu mesto, nazývané neskôr aj **Armenopolis**, alebo, ako ho nazývali sami Hajakaghak), dnešná Gherla na S od Kluže (rum. Cluj–Napoca). Tak ako Arméni v stredovekom Uhorsku aj títo, ktorí sa usadili teraz, sa venovali prevažne obchodovaniu. Už v roku 1680 im sedmohradský vojvoda Michal Apafi povolil slobodnú možnosť venovať sa obchodu s vínom a iným tovarom.

Nový duchovný vodca sedmohradských Arménov Oxendius Verzar nasledovník, Minasa Zilifdara, sa stal iniciátorom zjednotenia s rímskokatolíckou cirkvou. Únia s Rómom im ponechala možnosť používať v liturgii svoj vlastný bohoslužobný rítus odbavovaný v arménskom jazyku. Za vlády Ferdinanda V. sa Samošujvár stal slobodným kráľovským mestom, ktorého arménske obyvateľstvo sa okrem obchodu – miestni obchodníci sa združovali v spoločnom bratstve (jehopairutium) – venovali aj remeslu a z neho predovšetkým spracovaniu kože – garbierstvu. Cech arménskych garbiarov vznikol v roku 1770. Inak Arméni si hneď po svojom príchode do Sedmohradska sformovali vrchný cirkevný a správny úrad tzv. kompániu.

Významným arménskym sídliskom bol aj Elizabethopolis, niekdajšia Ebesfalva (dnes Dumbraveni v Sedmohradsku), na ktorej územie sa Arméni usadili už v roku 1658. Výsady získalo toto neskoršie kráľovské mesto od kráľa Karola III. V nich dostali miestni Arméni okrem iného aj možnosť odoprieť súhlas s usadením sa jednotlivcov nearménskeho pôvodu a meštianske právo nedostali dokonca ani tí cudzinci, ktorí si vzali za manželky miestne arménske dievčatá. I napriek týmto prísnyim opatreniam usilujúcim sa zamedziť cudzej konkurencii a zabrániť hroziacej asimilácii sa v nejstaršom zachovanom menoslove členov mestskej rady stretne s menami vyslovene nearménskymi (Szentpétery, Szenkovic, Ákoncz, Patrubby). Ani tieto opatrenia nezabránili ich postupnej asimilácii. K tomu prispelo svojou mierou aj to, že od smrti Oxendiusa Verzara nemali Arméni svojho vlastného duchovného vodcu, svoju cirkevnú hlavu, keďže Svätá stolica odmietla potvrdiť nového biskupa, na ktorom sa tunajší Arméni dohodli. Arménski katolíci boli kráľovským nariadením umiestnení pod jurisdikciu sedmohradského biskupa latinského obradu, na čom už nezmenili nič ani ich následné protesty.

„Grécki kupci“

Zaujímavým fenoménom v hospodárskom živote novovekého Uhorska je prítomnosť a pôsobenie tzv. gréckych kupcov, ako sa vtedy nazývali

obchodníci z Balkánskeho polostrova, ktorí koncom 17. stor. no hlavne v storočí nasledujúcom, osemnástom, doslova zaplavili Uhorsko a svojou šikovnosťou a podnikavým duchom ohrozovali pozície domácich kupcov a v južných častiach krajiny ako boli Vojvodina a Banát tamojší obchod úplne ovládli.

Prvé zmienky o ich prítomnosti v Uhorsku sú už zo 17. stor. Najstaršia je z roku 1643 a pochádza zo Sedmohradska. Vtedy im sedmohradské knieža udelilo viaceré výsady, za čo mu museli každý rok odvádzať sumu 2 000 zlatých. Z územia dnešného Slovenska nachádzame koncom 17. stor. niektorých jednotlivcov v Prešove.

Avšak až definitívne vyhnanie Turkov z územia južného Uhorska a uzavretie Požarevackého mieru v roku 1718 s Osmanskou ríšou a následne aj obchodnej dohody z 27. júla 1718 utvorilo priaznivé predpoklady pre rozvíjanie vzájomných obchodných kontaktov medzi oboma krajinami. Vo Viedni si mysleli, že táto dohoda im umožní ekonomickú expanziu a prienik na Balkán. Podľa toho boli formulované aj články tejto dohody. Zmluva napr. stanovila, že obchodníci z oboch strán môžu navzájom slobodne a bez obmedzenia obchodovať na území druhej zmluvnej strany, že nebudú predávať tovar cudzieho pôvodu a že za svoj tovar prevážaný cez hranice budú platiť len 3% clo.

Situácia sa však vyvinula úplne ináč, ako si to predstavovala viedenská vláda. Výhodné podmienky pre obchod využívali vo výlučnej miere poddaní tureckého sultána, ktorí boli oveľa podnikavejší a mali väčší talent pre obchod ako ľudia v Uhorsku. Po uzavretí tejto obchodnej zmluvy začalo na územie Uhorska prichádzať veľké množstvo obchodníkov z Osmanskej ríše, presnejšie povedané z Balkánu, konkrétne z Macedónska, Tesálie a Epiru. Etnicky šlo prevažne o pravoslávnych Grékov a Macedóncov, v menšej miere Bulharov a Srbov, ktorí veľmi skoro potom utvorili svoje kolónie v mnohých uhorských mestách ako Budín, Pešť, Jáger, Tokaj, Segedín, Gyöngyös, Kečkemét, Szolnok, Szigetvár ale aj na vidieku, hlavne v južných krajoch na Veľkej uhorskej nížine, vo Vojvodine a Banáte. Dôsledkom toho bolo nielen ovládnutie obchodu a vytlačenie domácej konkurencie na okraj ale aj hospodárske škody, ktoré Habsburská ríša znášala svojou pasívnou obchodnou bilanciou s Osmanskou ríšou, čoho dôsledkom bol vývoz zlata a peňazí z krajiny.

Proti tejto negatívnej tendencii viedenský dvor prijal isté ochranné opatrenia. Napr. v roku 1725 bolo nariadené, aby obchodníci z Turecka predávali len dovážané tovary a zakázalo sa im obchodovať v malom.

V roku 1740 zasa zvýšili clo na 5%. Boli to však len čiastkové úpravy, ktoré k veľkým úspechom neviedli. Viedeň si totiž v tej dobe nemohla dovoliť popudíť svojho južného suseda proti sebe. Habsburgovci mali totiž v tom čase aj bez nich nepriateľov viac ako dost. Po vymretí španielskych Habsburgovcov viedli vojnu o španielske dedičstvo, potom zasa sedemročnú vojnu s pruským kráľom o dedičstvo rakúske, takže určite nepotrebovali ďalšieho nepriateľa. I preto nechceli vystupovať ostrejšie proti poddaným tureckého sultána, ktorí v tom čase ovládali obchod v Uhorsku.

Až po doznení poslednej vojny sa Viedni rozviazali ruky, najmä keď sa teraz pre zmenu dostala do nepriaznivej medzinárodno-politického postavenia Osmanská ríša, ktorej sultán viedol nie príliš úspešnú vojnu s ruskou cárovňou Katarínou Veľkou. Habsburgovci to prirodzene aj využili. Prestali brať ohľad na predchádzajúce dohody a snažili sa čo najviac znepriíť balkánskym obchodníkom vykonávanie ich činnosti. Zakázalo sa im obchodovať s iným než tureckým tovarom a znemožnili sa im ich dovtedajšie intenzívne kontakty so svojou bývalou vlasťou. Často sa totiž v minulosti stávalo, že mnohí z nich po nadobudnutí väčšieho majetku sa s ním odsťahovali naspäť domov. Väčšina z nich bola teraz prinútená zložiť cisárovi prísahu vernosti a natrvalo sa usadiť v Uhorsku. 27. augusta 1774 dostali tí, ktorí tak doteraz neurobili hoci sa zdržiavali na uhorskom území, kde sa venovali svojim obchodom a zostávali ešte stále poddanými tureckého sultána ultimátum, že si majú do konca roka sem priviesť svoje rodiny. Tým, čo tak neurobili a nechceli sa stať trvalými obyvateľmi Uhorska, bolo síce umožnené obchodovať s tureckými tovarmi, no len vtedy, ak mali na to doklady vydané tureckými pohraničnými úradmi. Avšak ich nehnuteľný majetok, ktorý tu mali, im bol odňatý. Okrem toho bolo odteraz zakázané prijímať na uhorské územie nových tureckých obchodníkov. Týmito opatreniami sa definitívne urobil koniec sťahovaniu balkánskych kupcov do Uhorska.

Ako sme už povedali, v predchádzajúcom období bol viedenský dvor viac-menej nútený trpieť pôsobenie gréckych kupcov na svojom území bez podniknutia vážnejších protiopatrení. Napriek tomu uhorské úrady sa neprestali zaujímať o ich činnosť v Uhorsku ani vtedy, sledovali ich, ba dokonca sa na nariadenie viedenského dvora vykonali aj ich súpisy. Pochádzajú z rokov 1754 a 1769. Hoci nie sú úplne presné, keďže mnohí z Balkáncov sa na mieste, kde pôsobili aj oženili, získali mešťanstvo

a postupne sa asimilovali medzi domácimi, takže už neboli zapísaní do tohto zoznamu. Aj tak však poskytujú zaujímavé údaje o miestach ich pobytu a ich aktivitách. Na základe ich rozboru možno povedať, že v tom čase bolo v Uhorsku celkovo asi 2 000 gréckych kupcov, ktorí obchodovali nielen s rôznymi tureckými komoditami ako boli rozličné tkaniny, súkno, hodváb, koberce, jemné kože ale i domácimi tovarmi ako plátnom, vínom apod.

Najväčší počet obchodníkov z Balkánu sa v Uhorsku usadil v jeho južných krajoch – vo Vojvodine a v Banáte teda v oblasti najbližšie položenej k hraniciam Osmanskej ríše. Z miest sme tie najvýznamnejšie už spomenuli vyššie. Mnoho balkánskych obchodníkov bolo aj vo Viedni. Pokiaľ ide o územie Slovenska, toto bolo okrajovým územím ich pôsobenia. Okrem toho, tu si svoje pozície v obchode úzkostlivo strážili nemeckí mešťania. Napr. v Bratislave sa dlho bránili prijímaniu Balkáncov za mešťanov a tunajší nemecký patriciát sa usiloval ovplyvniť aj krajinový snem v roku 1741, ktorý sa konal v Bratislave k prijatiu opatrení proti nim, keď sa ohradili proti ich obchodovaniu s vínom.

Najviac gréckych kupcov bolo v 17. stor. na Slovensku v Leviciach (v roku 1754 sa ich narátalo 16), Lučenci (15) a Komárne (15). Menšie skupiny Balkáncov boli v Bratislave, o Prešove sme už vraveli, že tam sú doložení už koncom 17. stor. V Prešove sa chceli priživiť na obchodovaní s uhorským vínom smerom do Poľska. V ostatných slovenských lokalitách bol ich počet veľmi malý, šlo zväčša o 1–2 ľudí. (Ich rozmiestnenie viď na priloženej mape.) Pri sledovaní stôp po gréckych kupcoch na Slovensku sa pristavím na chvíľu v Trnave. Ich náboženská obec tu pôsobila v druhej polovici 18. stor. Mali svoju kaplnku Najsvätejšej Trojice (na dnešnej Hlavnej ulici, na mieste novostavby vedľa mestskej radnice) Väčšina Balkáncov pôsobiacich na Slovensku pochádzala z Macedónska, z mesta zvaného Moschopolis, ktoré bolo v tom čase jeho politickým a hospodárskym strediskom. Zopár ľudí bolo z Tesálie a ešte menej zo Srbska, Bulharska a iných častí Balkánu. Celkovo ich tu bolo v danej dobe usadených asi 150, čo je spomedzi predpokladaných 2 000 balkánskych obchodníkov v celom Uhorsku naozaj len nepatrná časť – 7,5%.

Ale na Slovensko prichádzali za obchodom aj tí, ktorí sa tu neusadili, tí, ktorí sem prichádzali z južných častí Uhorska, z miest Budín, Pešť, Szikszó, Jászberény, Kecskemét, Szentendre, Novi Sad, Nova Gradiška, Zemun. Chodili sem predovšetkým kvôli plátnu, komodite, po ktorej bol v tom čase veľký záujem nielen v Uhorsku ale aj v zahraničí.

Plátenníctvom sa zaoberali Slováci najmä na strednom a východnom Slovensku. Gréci ho od nich vo veľkých množstvách za lacno nakupovali, aby ho potom s nemalým ziskom predávali ďalej. V mnohých prípadoch sa usilovali týchto drobných výrobcov čo najviac k sebe pripútať, aby im boli zaviazaní a prinútení svoje plátno predávať len im. Využívali tak vlastne ich núdzu vo svoj prospech.

P R A M E N E

Štátny archív Bratislava. Župa Bratislavská. Kongregačné písomnosti. Grécki kupci.
Štátny archív Bratislava, pobočka Trnava. Magistrát mesta Trnavy. Grécki kupci (Quaestores Graeci) 1746–1788.

L I T E R A T Ú R A

BEIN, D.: Armenier in Siebenbürgen. Anmerkungen zur Identität einer „kleinen Minderheit“. In: Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde, Jahrgang 21, 1998, s. 143–167.

DAŠKEVIČ, J.: Rozseleňňa virmeniv na Ukrajinu v XI–XVIII. st. In: Istoričesko–heohrafičeski zbirnyk Vyp. 1, Kyjiv 1971, s. 150–181.

HOVHANNESIAN, E. : Arménia népe. Nyomtatott a kalántai nyomdában Gödöllőn 1934.

HOVHANNESIAN, E. : A hazai örmények a Nemzet szolgálatában. Független: magyarországi örmény családok névszora. Nyomtatott a kalántai nyomdában Gödöllőn 1940.

KORBULY, D. : Az örmény kérdés a magyar közveleményben. Budapest 1942.

LUKÁCSI, CH. : Historia Armenorum Transsilvaniae. Wien 1859.

POP, V.: Armenopolis, eine barocke Gründungstadt. In: Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde, Jahrgang 21, 1998, s. 168–191.

ŠPIESZ, Anton: Balkánski obchodníci na Slovensku v 18. stor. In: Historické štúdie 14, 1969, s. 77–97.

www.armeniahistory.info

“Grécki” kupci v Uhorsku

- 1 Čhénica
- 2 Vrbové
- 3 Nové Mesto nad Váhom
- 4 Topoľčany
- 5 Prievidza
- 6 Mošovce
- 7 Ružomberok
- 8 Račvaň
- 9 Hlohovec
- 10 Nitra
- 11 Sereď
- 12 Galanta
- 13 Šafa
- 14 Dunajská Streda
- 15 Tekovské Lužany
- 16 Železovce
- 17 Šahy
- 18 Fíľakovo
- 19 Rímskavé Janovce
- 20 Jelšava
- 21 Rožňava
- 22 Nižný Medzev
- 23 Jasov
- 24 Spišské Podhradie
- 25 Turňa n. Bodvou
- 26 Hroneký Beňadik
- 27 Pohronský Ruskov

Arméni v Uhorsku

22. Cigáni (Rómovia)

„Faraóni“ a „Egyptania“ v súdobých prameňoch.

Pôvod Cigánov a doba ich príchodu do Uhorska.

Kočovanie Cigánov po Európe.

Proticigánske opatrenia.

Postoj vrchnosti a domáceho obyvateľstva voči novým prišielcom.

Spôsoby ich integrácie do spoločnosti a jej výsledky.

Rómovia, donedávna u nás zvaní Cigáni, tvoria na Slovensku po Maďaroch, druhú najpočetnejšiu národnostnú menšinu. Výraz Róm prijali všeobecne na svoje označenie príslušníci tohto etnika na prvom Medzinárodnom kongrese Cigánov v Londýne (1971), kde odmietli termíny Zigeuner, Gitanos, Gypsies a oslovili aj svetovú verejnosť s výzvou, aby tak urobila aj ona. Nie všade sa však tento apel stretol s rovnakou odozvou. Napr. vo Francúzsku naďalej používajú termín Tsigans alebo Gitans, takisto aj v Anglicku majú stále Gypsies, ale napr. aj v Maďarsku si naďalej vystačili s výrazom Cigányok. Výraz Róm sa u nás v úradnom styku výraznejšie zaužíval po páde komunizmu. Napriek tomu vo verejnosti sa aj naďalej používa pôvodné označenie Cigán.

Pôvod tohto kedysi kočovného etnika, ktorého prítomnosť významným spôsobom zasiahla i naše územie, bol dlhú dobu záhadou. Sami síce o sebe kedysi rozchyrovali, že pochádzajú z Egypta, a týmto svojim výmyslom dlhú dobu balamutili množstvo ľudí, ale po istej dobe sa prišlo na to, že to asi nie je pravda a neskôr už tomu ľudia vôbec neverili. Vyskytovali sa rôzne často fantastické teórie stotožňujúce ich s Avarmi, Pečenehmi, Tatármi a inými nomádskymi etnikami. Až koncom 18. stor. jeden učený muž zo Spiša, rodák z Veľkej Lomnice, Samuel Augustini ab Hortis uverejnil v cisársko–kráľovských novinách Anzeigen v rokoch 1775–1776 sériu článkov o Cigánoch, čo je mimochodom prvá etnografická práca o tomto etniku vôbec, kde zaznamenal aj príbeh istého Štefana Váliho, kalvínskeho kazateľa v dedine Almáš na VJV od Komárna. Tento človek svojho času absolvoval štúdiá v nizozemskom Leydene, kde sa stretol a spriatelil s tromi malabarskými (Malabar – ostrov v JZ Indii?) študentmi. Ich reč naňho veľmi zapôsobil a tak si z nej

zapísal viac ako tisíc malabarských slov spolu s ich významom. Keď sa potom vrátil domov, skontaktoval sa s miestnymi Cigánmi, ktorí bez problémov týmto slovám rozumeli. To presvedčilo i Augustiniho, aby sa priklonil k názoru o malabarskom resp. indickom pôvode cigánskeho etnika. Tento jeho názor onedlho prijali a na základe komparatívnej jazykovedy vedecky zdôvodnili nemeckí bádatelia – indológovia J. Ch. Rudiger a H. M. Grellmann, čím sa pôvodný Augustiniho predpoklad o indickom pôvode cigánskeho jazyka a samotných Cigánov všeobecne rozšíril a uznal za pravdivý.

Pôvod Cigánov a doba ich príchodu do Uhorska

Pôvod rómskeho etnika podľa súčasných autorov (fr. lingvista F. Pott, 1845) siaha na sever východnej Indie, odkiaľ sa niekedy na konci 1. tisícročia po Kristovi ich predkovia postupne vydávali na cestu smerom na západ. Ako prvotný podnet tohto pohybu sa spomínajú arabské výboje do Indie. Cigánsky jazyk patrí do skupiny novoindických jazykov. No ani jeden zo súčasných indických jazykov nie je ich reči natoľko podobný, aby sa mohlo tvrdiť, že jeho nositelia sú bezprostrednými predkami cigánskeho etnika. Tento fakt nahráva predpokladu, že Cigáni nemali v Indii spoločný domov, neboli príslušníkmi jedného kmeňa, ale, že pozostávali z viacerých skupín. Je to však len hypotéza, ktorú už sotva dnes možno spoľahlivo overiť. Lingvistické predpoklady tohto tvrdenia však potvrdzujú i etnografické zvláštnosti a osobitosti v ich živote, ktorými sa jednotlivé cigánske skupiny od seba líšili (patriarchát, matriarchát). Považuje sa za isté, že v ich pôvodnej vlasti – Indii patrili k najnižšej vrstve obyvateľstva – kaste páriov, čiže nedotknuteľných, vedúcej nomádsky, či polonomádsky spôsob života. Svoje živobytie si už tu zaobstarávali rozmanitým spôsobom. Niektorí sa živili ako zlievači, spracovávatelia železa, kováči,³⁷ iní ako metlári, košíkári alebo iní remeselníci, ďalší vystupovali ako hudobníci, tanečníci či tanečnice, zaoberali sa čarovaním, mágiou a liečením. Cigáni ako sa im v minulosti u nás výlučne hovorilo však sami seba nazývajú výrazom róm, čo v ich reči dnes znamená človek. Podľa výkladu jazykovedcov pochádza tento výraz zo slova dóm, čím sanskrt

³⁷ Podľa francúzskeho orientalistu J. Blocha sa vraj ľudia pracujúci s kovom nazývajú v Iráne asinkar, z čoho zrejme pochádza i etnonym Cigán a poukazuje to na smer ich putovania z Indie, s ktorou Irán donedávna susedil, dnes ho od nej oddeľuje Pakistan.

označoval potulnú kastu. Výrazom dóm sa označovali i Cigáni v Sýrii. Na svojej ceste do Európy prešli predkovia dnešných Cigánov cez Perziu, Arménsko, Malú Áziu a Grécko. Istý čas zotrvali na území Byzantskej ríše presnejšie na teritóriu dnešného Grécka. Svedčí o tom skutočnosť, že do svojej slovnej zásoby prebrali pomerne veľa okrem perzského jazyka práve zo slovného fondu gréčtiny (ephta=sedem; ochto=osem). Je zaujímavé, že práve na území Grécka sa po prvýkrát stretávame s ich označením, pod ktorým boli u nás v minulosti výlučne známi. Je to inak prvá písomná zmienka o Cigánoch v Európe. Jej autorom je mních z posvätej hory Athos píšuci okolo roku 1100 o udalostiach spred päťdesiatich rokov (1050). Ide o hagiografický text Život svätého Georgia Antonita. Rozpráva v ňom o byzantskom cisárovi Konštantínovi Monomachovi (1042–1055), ktorý si povolal príslušníkov samaritánskeho národa, potomkov Šimona–Kúzelníka³⁸, zvaných *Adsincani*, a preslávených svojím čarodejníctvom, aby pomocou mágie vyhubili divé zvieratá kynožiace jeho lovnú zver. S Cigánmi ako veštcami a predvážateľmi hadov sa v Byzancii stretávame i v nasledujúcom storočí.

V prvých storočiach druhého tisícročia sa s nimi stretávame i na Balzánskom polostrove. Ich postup do Európy však nemal masový priebeh, naopak uskutočňoval sa etapovito a vo viacerých vlnách. Z Balkánu sa jednotlivé skupiny kočujúcich Cigánov rozšírili v priebehu 13.–14., no predovšetkým od 15. stor. do strednej Európy a odtiaľ ďalej na západ. V Uhorsku sa v súlade so smerom ich prenikania s nimi stretávame najskôr v jeho východných častiach.

Ťažko však v danej dobe hovoriť a to nielen pokiaľ ide o územie Slovenska ale i v celouhorskom rámci o nejakej sídliskovej topografii tohto živlu, ktorý bol svojím založením, uspošobením svojho života vyslovene kočovnícky a nestály, keď jeho jednotlivé, ešte nie veľmi početné skupiny migrovali z miesta na miesto a nezanechávali tak po sebe nijakú trvalejšiu stopu vo vtedajšom sídliskovom vývoji. Napriek tomu sa isté doklady o ich prítomnosti zachovali i v toponymii a v listinných svedectvách už z 13.–14. stor.

³⁸ Šimon kúzelník je biblickou postavou spomínanou v Skutkoch apoštolských (Sk 8:9, 13, 18–24). V Písme sa o ňom hovorí, že bol čarodejníkom a svojimi čarami zavádzal samaritánsky ľud. Práve od neho je odvodený názov simonia pre kupovanie si cirkevných hodností alebo vecí za peniaze.

Napríklad už z roku 1258 pochádza údaj, ktorý spomína v oblasti Medzibodrožia akýsi les pod menom Cigán. Na jeho území neskôr vznikla rovnomenná osada, (dnes Cigánd, Maď.) s názvom, ktorého vznik nepochybne motivovala skutočnosť, že v tunajších lesoch sa už vtedy istý čas potulovali kočovné skupiny príslušníkov tohto živlu, čo samozrejme nemohlo ujsť pozornosti miestneho obyvateľstva a odzrkadlilo sa to i v názve danej lokality. Z 13.–14. storočia poznáme dokonca aj zemiansku rodinu menom Zigan. Podľa niektorých maďarských autorov však z takého skorého obdobia pochádzajúce miestne názvy s koreňom „cigán“ sú skôr turkického pôvodu a nemožno ich dávať do súvislosti s cigánskym etnikom. I na Slovensku však dodnes nájdeme množstvo chotárnych názvov uchovávajúcich spomienku na dlhšiu či kratšiu prítomnosť potulných cigánskych skupín v odľahlejších častiach chotárov jednotlivých obcí, keďže domáce obyvateľstvo ich pre ich odlišný spôsob života odmietalo prijímať medzi seba (vrch Cigánka, kóta 1137, v Slovenskom Raji – vrch Cigánka, kóta 727, pri Malom Slavkove na úpätí Vys. Tatier – vrch Cigánová, kóta 402, v Ondavskej vrchovine – vrch Veľký Cigán, kóta 1235, v Muránskej planine).

Do tejto súvislosti patrí uviesť aj údaj v kronike takrečeného Dalimila o svojráznom ľude zvanom Kartasi chodiacom v čase tatárskeho vpádu po českých krajoch a zaoštarávajúcom si obživu žobraním, ktorý možno podľa niektorých názorov považovať za prvú zmienku o Cigánoch v strednej Európe.

„Léta od narození Jézu Krista Milostivého tisícioho dvoustého štyřicátého druhého Kartasi chodili, tatarští zvědové byli. Na pět set těch lidí bylo a takové jich chování bylo. Kloboučky velmi vysoké měli, roucho krátké a toboľky nosili. Když píti chtěli, zbrěhu nakloňmo pivali, když chleby prosili, „Kartas bog [tj. nastal hlad]“ tak mluvivali: proto jim kartasi říkali.“

Niektorí bádatelia považujú za jednu z najstarších zmienok o Cigánoch aj pasáž listu českého panovníka Přemysla Otakara II. pápežovi Alexandrovi IV. o bitke pri Kressenbrunne v roku 1260 spomínajúcu v šíkoch uhorského kráľa Bela IV. medzi viacerými národnosťami bojovať aj príslušníkov tohto etnika. Vychádzali však z nesprávneho čítania listiny, keď namiesto *Cingarorum*, ako čítajú oni, má byť správne *Bulgarorum* (*innumerabilem multitudinem...schismaticorum etiam, vtpote Graecorum, Bulgarorum, Rasiensium (Rascianorum)*).

Za najstarší doklad prítomnosti Cigánov na území Slovenska sa zvykne považovať údaj kladený do roku 1322, podľa ktorého sa vtedajší

richtár Spišskej Novej Vsi **Ján Kunch** pri opise majerov patriacich mes- tu zmienil o cudzích podivných ľuďoch zdržiavajúcich sa v okolitých le- soch. Títo ľudia mali na čele svojho vodcu zvaného vojvoda, resp. vajda, miestne obyvateľstvo nimi však opovrhovalo a odmietalo ich vpúšťať do dedín. Uvedený doklad však pochádza až z konca 14. storočia.

Preto zatiaľ za najstaršiu informáciu o prítomnosti cigánskeho ele- mentu na našom území možno považovať údaj z roku 1328, podľa kto- rého človek menom Michal, prezývaný Cigán, sluha Filipa, syna Petra z Krásnej nad Hornádom (Széplak) spáchal na podnet svojho pána lú- pež na istom mlynárovi zo šarišských Bertotoviec. Jeho pán bol prav- depodobne synom Petra, Drugetovho kastelána z hradu Jasenov, ktorý túto dedinu získal rok predtým a ktorého poddaní vtedy, tiež násilným spôsobom, zaujali majetky tunajšieho opátstva. Preto ani nevieme po- vedieť, či tento človek vtedy žil v Krásnej alebo či náhodou nepochádzal z drugetovského panstva Jasenov. Nech je to už akokoľvek, iste sa sem dostal spolu z juhu, z Balkánu, sa sťahujúcimi rumunským Valachmi spomínanými na majetkoch Drugetovcov už v 30. rokoch 14. storočia.³⁹ Práve Balkán, ako sme sa zmienili vyššie, bol pre Cigánov do 13.–14. stor. prechodnou zastávkou. Pokiaľ ide o okolnosti, za akých sa dotyčná osoba spomína, nie sú nijako nezvyčajné, práve naopak, v podobných situáciách sa jednotlivci pochádzajúci z jeho etnika ocitali tak často, že ich etnonymum sa čoskoro stalo apelatívom, všeobecným označením pre človeka, ktorý klamal, podvádzal, respektíve, ako v tomto prípade, kradol, často bez toho, žeby sa tým myslelo na jeho skutočný etnický pô- vod. No tento Cigán zaiste bol ešte Cigánom s veľkým C, nemožno totiž predpokladať, aby hneď prvá zmienka o Cigánovi z nášho územia bola považovaná za všeobecné apelatívum pre klamára či zlodeja, na to bol treba istý čas. Hoci treba priznať, že premena etnonyma na apelatívum a jeho pejoratívne zafarbenie nastala u nás pomerne zavčasu. Už Peter Benický vo svojich Slovenských veršoch v roku 1652 píše, že „*Pochlebník s cigánstvím, blázen s svým bláznovstvom mnoho darův pobere.*“ A v kamal- dulskom slovníku z roku 1763 pri hesle *cigánim* nachádzame výklad „*měssce režem–kragam–strjhám, někomu w wačku w mjsku hledám.*“

³⁹ Svedectvom toho je pramenná zmienka z roku 1504. Kráľ Vladislav vtedy umož- nil šľachticovi rumunského pôvodu Michalovi Kendefymu z oblasti Huňadu v Sedmon- hradsku, aby si z Valaška priviedol na svoje majetky 12 šiatorových Cigánov, od kto- rých mohol vyberať dane. Na rieke Zsil využívali Cigánov na ryžovanie zlata.

Z roku 1381 pochádza údaj spomínajúci v osade Boľ pri Trebišove istého Blažeja, syna Klementa ako Cigána. Zaujímavé je na ňom nielen to, že je tu označený ako Cigán, ale predovšetkým to, že bol v postavení hosťa, teda človeka s osobitným sociálno–právnym statusom, ktorý mu zaručoval, aby v tomto svojom svojráznom spôsobe života, ktorým sa od okolitého obyvateľstva tak odlišoval mohol i naďalej nerušene po- kračovať. Bolo to vlastne i dôsledkom toho, že Cigáni boli elementom ťažko zaraditeľným do akejkoľvek v tom čase v Uhorsku jestvujúcej spo- ločenskej vrstvy a hostovský status tohto Cigána je vlastne len logic- kým výrazom snáh nejakým spôsobom ich vpraviť do jestvujúcej spo- ločenskej štruktúry. V podstate preto ani neprekvapí, že ho nachádzame práve medzi hospitmi, teda v sociálnej kategórii, ktorá istým spôsobom zastrešovala rôznorodé elementy, či už cudzie alebo domáce, tým, že im dávala slobodu žiť podľa ich vlastných zvykov a obyčajov.

Tento osobitý spôsob života cigánskeho živlu a nízku mieru jeho pri- spôsobivosti pomerom v novej vlasti a zároveň i domácu snahu zaradiť jeho príslušníkov nejakým spôsobom do rámca vtedajšej spoločnosti od- zrkadľuje i údaj z Komárňanskej župy z roku 1398, kedy istého človeka, ľudovo zvaného Cigán, nachádzame v postavení kondicionára, teda ako osobu, ktorá v súlade s náplňou povinností tejto spoločenskej vrstvy bola svojej vrchnosti zviazaná vykonávaním istej špecifickej služby. V prípade Cigána možno predpokladať, že šlo o nejaký druh služby typickej pre toto etnikum. Teda i týmto spôsobom sa riešil problém postavenia a samotné- ho spoločenského zaradenia Cigánov v stredovekom Uhorsku. Zaujímavé je vo všetkých uvedených prípadoch aj to, že sa v nich vôbec nešpecifikuje bližší pôvod daných osôb, čo je však u príslušníkov etnika, ktoré sa vyzna- čovalo nestálym, kočovným spôsobom života celkom pochopiteľné.

Posledný doklad je okrem toho interesantný i tým, že vypovedá o tom, že už v tom čase boli Cigáni známi i v západnej časti stredovekého Uhor- ska a to nielen pokiaľ ide o vedomosť o nich ale aj o ich fyzickú prítomnosť – predpokladáme totiž, že tu išlo naozaj o etnického Cigána – ktorá však bola i naďalej sporadická. V roku 1400 napríklad nachádzame v dnešnom Ipeľskom Predmostí ako poddaného istého Cigána menom Peter.

Kočovanie Cigánov po Európe

Až 15. stor. je však obdobím, kedy sa stretávame s väčším počtom zmie- nok o Cigánoch a to nielen u nás ale i v celej Európe. Dôvodom toho

je nová vlna migrácie Cigánov, ktorá začiatkom tohto storočia prechádzala z Balkánu cez Uhorsko a ďalšie krajiny strednej Európy na západ. Nebolo to však už také nenápadné prenikanie ako doteraz. Táto vlna cigánskeho sťahovania dala o sebe počuť oveľa viac. Svedčia o tom i zachované písomné pramene zozbierané z rôznych kútov Európy no aj z nášho územia hovoriace o veľkej okázalosti a pompe, ktorý sprevádzal nové skupiny sťahujúcich sa Cigánov a budil pozornosť súčasníkov (spomínajú ich pod názvom Egyptania,⁴⁰ Faraóni⁴¹, Saracéni). Ich náčelníci sa vydávali za príslušníkov vysokej šľachty a nechávali sa titulovať výrazmi „pán, knieža“ alebo „vojvoda“ a ostatných Cigánov uvádzali ako svoj sprievod. Sami Cigáni o sebe šíрили chýr, že sú kajúcnymi pútnikmi pochádzajúcimi z malého Egypta, ktorí majú svojím putovaním vykúpiť previnenie svojich predkov odmietnuvších poskytnúť prístrešie Svätej Rodine na jej úteku do Egypta pred Herodesom. Malý Egypt však v skutočnosti neležal v Egypte, to vtedajší súčasníci prirodzene nevedeli, ale išlo o pahorok Gypte na gréckom Peloponéze, kde pred svojou migráciou na západ žili Atsingani, teda Cigáni a ktorý benátski obchodníci nazývali Malý Egypt.⁴² Zmyslom tejto vymyslenej bájk, ktorú o sebe šíрили tlupy sťahujúcich sa Cigánov bolo získanie bohatých milodarov. Iným, novším variantom bájk o egyptskom pôvode Cigánov je výmysel, že Cigáni kedysi žili v Egypte pod vládou faraóna a bojovali aj v jeho vojsku keď prenasledovalo Mojžišových Židov cez Červené more. No potom, čo sa po Židoch zavrelo more, sa mnoho z nich utopilo. Tí čo zostali sa rozpáchli na všetky strany. A podnes ich na viacerých miestach volajú faraónmi. Cigáni, oddávna vypočítaví, očakávali, že kresťanské obyvateľstvo bude v súlade s učením cirkvi voči nim štedré, čo sa v prvej chvíli aj splnilo. Dostávali do daru potraviny, šatstvo i peniaze (napr. v sedmohradskom meste Brašov dali „pánovi Emausovi z Egypta a jeho stodvadsiatim sprievodcom“ zrná a hydinu). Takéto skupiny (na západe sú v tejto vlne doložené cca 4 húfy na čele s Panuelom, Sindelom, Michalom a Ondrejom) kočovali z miesta na miesto a často sa vracali tam, kde sa o nich predtým dobre postarali. Krížom–krážom prešli takmer celú

⁴⁰ Z neho vlastne pochádza anglický výraz Gypsie.

⁴¹ Na Spiši sa dodnes stretáme s označením Cigánov ako farahúni.

⁴² Nemeckí cestovatelia 15. stor. – Felix Fabri, Bernard z Breidenbachu, Alexander z Veldenzu – spomínajú, že pri meste Modone (na Peloponéze) žije veľa Cigánov pod vrchom Gype.

západnú Európu. Ľuďom však časom začali zovšednievať a stali sa im podozriví najmä potom, čo hlásaná sedemročná doba putovania už vypršala a oni stále svojou starou a obohratou pesničkou otravovali verejnosť. No nielen tým, aj ich správanie budilo pohoršenie. V Chronice di Bologna od Lodovica Muratoriho sa píše: „Roku 1422 prišli Cigáni do Bologne, kde sa spolu so svojim kráľom Andrejom zdržali 15 dní. V tom čase sem prišlo mnoho národa najmä kvôli ich vojvodkyni, ktorá im veštila budúcnosť. Málokto z nich odišiel bez toho, aby mu neodrezali mešec a ženám cenné časti odevu. Zároveň sa po meste potulovali Cigánky v 6–8 členných skupinách, vchádzali do domov mešťanov, zdržovali ich rečami a žartovaním a medzitým niekoľké z nich poskrývali to, čo stihli uchmatnúť. Vchádzali aj do obchodov, tvárili sa dôležito, ako keby chceli niečo kúpiť a zatiaľ jedna z nich kradla.“ Je viac ako zarážajúce, že tento živý opis ich správania na mnohých príslušníkov ich etnika pristane i dnes, po takmer 600 rokoch.

O spomenutých udalostiach nám zachoval svedectvo vo svojich análoch aj bavorský humanista z prvej polovice 16. storočia Aventinus. K roku 1439 napísal: „V tomto čase sa do našich končín hrnul zlodejský ľud, zberba a špina najrozličnejšieho druhu žijúca na hraniciach Uhorska a Turckej ríše – v našej reči Zingeni – pod vedením ich kráľa Zindela beztrešne kradli, podvádzali a kus jedla si obstarávali zbojstvom a veštením budúcnosti. Lživo tvrdili, že pochádzajú z Egypta. Nehanbili sa o sebe rozširovať, že boli donútení k sedemročnému pokániu za previnenie ich otcov, ktorí nechali napospas osudu Pannu Máriu a malého Ježiša. Z vlastnej skúsenosti viem, že rozprávajú slovanským (vend) jazykom a že sú zradcovia a špióni.“ Zaujímavým je Aventinovo tvrdenie o slovanskej reči Cigánov. Zrejme je to daň ich dlhšiemu pobytu na Balkáne.⁴³ Takto napríklad veľa slov do svojej slovnej zásoby nabrali aj z gréčtiny.

Najznámejším dokladom vzťahujúci sa na túto vlnu Cigánov prechádzajúcu našim územím je listina z 18 apríla 1423, ktorou uhorský kráľ a rímsky cisár Žigmund Luxemburský udelil jednej z cigánskych skupín vedenej istým Ladislavom viaceré slobody. Zaujímavé na nej je pre nás to, že bola vydaná na Spiši, čo naznačuje, že sa vtedy museli istú dobu zdržiavať na tomto mieste. Nemožno ich však považovať za predkov

⁴³ Príznačné je priezvisko cigánskeho vajdu Tomáša Bulhara. Jemu a jeho ľuďom – doslovne 25 šiatorovým Cigánom – vydal kráľ Vladislav v roku 1496 ochranný list. Vyčlenil ich ním zo spoločenstva Cigánov potulujúcich sa s inými vajdami a ustanovil ich pätkostolskému biskupovi na výrobu guliek do pušiek a iného vojenského náradia.

dnešných rómskych obyvateľov Spiša, aspoň v konkrétnom prípade nie, hoci inak sa usudzuje, že Cigáni sa na Spiši „usídlili“ naozaj práve v 15. stor. Daná listina totiž nijako nespomína ich snahu o usadenie sa na tomto mieste, ba práve naopak, jej ustanovenie výslovne predpokladá ich ďalšie sťahovanie a kočovanie z miesta na miesto. Preto nie je nijako prekvapujúce, že sa s nimi stretávame o čosi neskôr už na celkom inom mieste. Bola to pravdepodobne táto skupina Cigánov, ktorá sa o rok neskôr v nemeckom Rezne preukázala hodnoverným odpisom Žigmundovej výsadnej listiny vydanéj im rok predtým na Spišskom hrade.

„My, Žigmund(...)kráľ Uhorska(...)Všetkým našim verným šľachticom, rytierom, kastelánom, úradníkom, mýtnikom, slobodným mestám, mestečkám a ich richtárom (posielame) pozdrav. Dostavili sa k nám osobne naši verní Ladislav, vajda Cigánov (Ladislaus voiuoda Ciganorum), s ostatnými, ktorí k nemu patria a naliehavo predostreli tu na Spiši v našej prítomnosti ponížené prosby(...)Preto sme im (...)udelili túto slobodu a prísne nariaďujeme(...)že kedykoľvek príde tento vajda Ladislav a jeho ľud na naše spomínané panstvá, totiž do našich miest a mestečiek, aby ste tohto vajdu a jemu podriadených Cigánov bez akýchkoľvek prekážok a nepokojov podporovali a chránili, ba aj bránili pred všetkými napadnutiami a útokmi. Ak by medzi nimi samými vznikli nejaké nesvornosti alebo nepokoje(...)nech ich súdi(...)len tento vajda(...)a nikto iný spomedzi Vás.“

I napriek povedanému bol Spiš jednou z prvých oblastí u nás, kde sa Cigáni začali usadzovať. V 15. storočí boli poddanými Spišského hradu v postavení *jobagiones castri curiales* (hradní služobníci). Chystali drevo, zbierali lesné ovocie, nadhňali pri poľovačkách a vykonávali funkciu „beharov“, teda poslov.

Staršie doklady zaznamenávajúce prítomnosť Cigánov na našom území ich spomínajú v nie príliš lichotivých súvislostiach. V roku 1404 citoval istý *Matis Warmusch* osobu menom *Mathias Czygan* kvôli preliatiu krvi pred súd košickej mestskej rady. Koncom 15. stor. pôsobila na severovýchodnom Slovensku známa zbojnícka skupina Fedora Hlavatého. Jej členmi boli väčšinou ľudia rusínskeho pôvodu, no spomínajú sa medzi nimi aj istý cigán Vaško a bližšie nemenovaný „*Czigan de Suetnicza*“ (dnes Svetlice, ML). Záznamy o nich sa nachádzajú v bardejovskom mestskom archíve. Bohatí bardejovskí mešťania boli častým terčom prepádov tejto lúpežníckej bandy. Nakoniec sa ju podarilo rozprášiť a viacerí z nich boli zľapaní, mučení a popravení, medzi inými aj cigán Vaško, ktorý, ako sa v doklade píše „*iam suorum operum dignas*

accepit soluciones“, teda za svoju prácu bol náležite vyplatený. Pravdepodobne bol obesený. Aspoň to naznačuje ilustrácia a k nej priložený titulok zo známeho výhražného listu adresovaného zbojníkmi bardejovskej mestskej rade v roku 1494. Vidno teda, že od začiatku Cigáni ani u nás nechýbali v radoch lúpežníkov či iných delikventov (viď tvrdenie horecitolovaného Aventína). Inak aj v Čechách jestvuje pomerne skorý doklad dosvedčujúci vykonávanie tejto Bohu nemilej aktivity príslušníkmi rómskeho etnika. V roku 1399 sa v rožmberskej popravej knihe spomína medzi inými istý „*Cikán černý, Ondřejův pacholek*“ ako člen lupičskej bandy v južných Čechách.

Postoj vrchnosti a domáceho obyvateľstva voči novým príšelcom

17. stor. je na Slovensku obdobím, kedy sem začínajú uchýľovať cigánske skupiny utekajúce pred prenasledovaním, ktorého objektom sa stali na západe. Rozprávkam, ktoré o sebe a svojom pôvode šírili, tam už nikto neveril. Spôsobom života vzbudzovali odpor všetkých vrstiev miestneho obyvateľstva. Vrchnosti tamojších krajín vydávajú rad za radom v priebehu 16.–17. stor. nariadenia o ich vypovedaní. V roku 1510 ich vyhnali zo Švajčiarska. V roku 1579 z Anglicka. V druhej polovici 16. stor. sa opakovali nariadenia o zákaze ich pobytu pod trestom smrti v Holandsku. V 1662–om vypovedali Cigánov zo Švédska. V iných krajinách sa tieto nariadenia spájali s podmienkou usadenia sa. Napr. v Španielsku, kde sa časom aj usadzujú a pomaly splývajú s domácim obyvateľstvom, čo im uľahčil aj ich podobný fyzický vzhľad aký malo ostatné obyvateľstvo. V Nemecku a Taliansku ich obviňovali z kolaborácie s osmanskými Turkami a považovali za tureckých vyzvedačov. Už koncom 15. a v priebehu 16. stor. vydávajú v Nemecku edikty nariaďujúce takýmto osobám opustiť krajinu. Edikt z roku 1577 stanovuje, že vražda Cigána nie je žiadnym zločinom. Tých, ktorí i napriek uverejneniu tohto nariadenia zostali v krajine a podarilo sa ich chytiť, zbičovali, oholili im hlavu a bradu, roztrhli nozdry a vyhnali za hranice.

Podobné nariadenia sa s prestávkami opakujú po celé 16. a 17. stor. i v susedných Čechách a na Morave. Odkázaní na milosť a nemilosť domáceho obyvateľstva sa dostali do nezávideniahodnej situácie a zdá sa, že tamojšie obyvateľstvo sa s nimi nemaznalo. V roku 1556 totiž musel zasiahnuť samotný cisár Ferdinand zakazujúci topiť cigánske ženy a deti. Mali sa radšej použiť ako lacná pracovná sila. Opatrenia

o vyhánaní Cigánov sa objavujú i v 17. a 1 1/2 18. stor. až do nastúpenia osvietenských panovníkov Márie Terézie a Jozefa II., ktorí sa cigánsku otázku snažili riešiť zmierlivejším spôsobom. Tieto utekajúce kočovné tlupy sa na rozdiel od predtým v Uhorsku usadených Cigánov živili takmer výlučne len žobraním a krádežami, čo sa samozrejme stretávalo i u nás s nevôľou. V tomto období sa často stretávame s nariadeniami jednotlivých stolíc, ktoré sa proti tomuto usilujú brániť vydávaním nariadení o ich vyhánaní. Napr. v roku 1649 vydáva uznesenie *De Zingaris gente Pharaonis* Nitrianska stolica. Uvádza v ňom, že Cigáni páchajú krádeže na úbohom ľude. Podobné opatrenia sa však prijímali i v celokrajnskom rámci. Kráľ Karol VI. vydal v roku 1715 mandát o spolupráci Čiech, Moravy a Uhorska pri likvidovaní Cigánov. Kráľovská miestodržiteľská rada viackrát v tomto období žiadala jednotlivé stolice sledovať pohyb Cigánov a zbojníkov, stíhať ich a podávať jej o tom informácie.

Nie vždy však vrchnosti vystupovali voči Cigánom negatívne. Jestvu je viacero dokladov o tom, že pre nich ich zemepáni udeľovali povolenie na usadenie sa alebo na slobodné sťahovanie, k čomu im vydávali pasy, na slobodné vykonávanie remesla, spravidla kováčstva (Zrejme Cigánmi ukovanou rozžeravenou železnou korunou dal roku 1514 Ján Zápoľský korunovať vodcu sedliackeho povstania Juraja Dóžu–Síkula).

V banských mestách ako Banská Bystrica, Kremnica, Banská Štiavnica a v ďalších sa kvôli zlatým a strieborným baniam nesmel ukázať v minulosti žiaden Cigán ani Žid. Podobný zákaz ohľadom cigánskeho prístahovalectva spomína i Matej Bel pokiaľ ide o kráľovské mesto Trnavu. Toto nariadenie komentuje vo svojich Noticiách takto: „*Cigánov, potomkov Egypťanov, či Saracénov nútia, aby sa nezdržovali v meste. Pre aké previnenie si toto vyslúžili neviem, nech mi je však dovolené vysloviť podozrenie, že sa tak stalo pre chytráctvo a zlozvyk prisvojovať si cudzie, z ktorých oboje, aby bolo zažehnané od mesta múdрым rozhodnutím chceli (zamedziť) či už králi alebo mestský magistrát.*“

Belovo podozrenie, ako sme videli vyššie, bolo založené na reálnych skúsenostiach a malo svoje opodstatnenie. Svedectvo o tom podávajú aj zahraniční cestovatelia, ktorí kedysi prechádzali územím Slovenska. Napr. koncom 18. stor. sa stretával s Cigánmi Nemeč Christoph Seip. Spomína cisárske nariadenie snažiace sa túto poľutovaniahodnú skupinu ľudí naučiť užitočnej práci. Zoznamuje sa s nimi aj ako s usadlými aj ako s kočovníkmi. Ak sa usadzovali, bolo to najmä neďaleko dedín alebo mestečiek, kde si stavali chatrče či zemnice. Venovali sa žobraníu.

V prípade, že si svoje šiatre rozhodla rozložiť pri nejakej dedine skupina kočovných Cigánov – nastalo pre sedliakov božie dopustenie. Na druhej strane si tento nemecký cestovateľ všima a vysoko hodnotí nadanie tohto ľudu pre hudbu. Podľa jeho tvrdenia je: „*v Uhorsku cigánska muzika ľudovou hudbou a ľud je s ňou spokojný.*“⁴⁴ Cigánov spomína vo svojom cestopise aj P. D. Holthaus z Vestfálska, ktorý niekedy v 20.–30. rokoch 19. stor. prechádzal Slovenskom. Vraj niekde medzi Malackami a Bratislavou prefrčala okolo neho na štyroch vozoch karavána kočujúcich Cigánov. O chvíľu sa zastavili a začali si robiť z ukradnutých zvierat, ktoré šklbali a drali, obed. Kone mali vychudnuté, muži a ženy boli v roztrhaných šatách s čiernymi vlasmi „*natretými na uhorský spôsob bravčovou masťou*“. Privyrábali si ako kováči výrobou klinčov a podkov alebo ako hudobníci na všetky nástroje a veštením.

Novú politiku ohľadom Cigánov začínajú presadzovať v súvislosti so šíriacimi sa osvieteneckými ideami v druhej polovici 18. stor. pokrokoví panovníci Mária Terézia a Jozef II. Jej cieľom bola snaha začleniť Cigánov do rámca vtedajšej spoločnosti ako jej rovnocennú súčasť podieľajúcu sa aktívne na vytváraní „bohatstva štátu“ a urobiť z nich pre Uhorsko užitočných občanov presnejšie povedané zamýšľaná regulácia Cigánov sa usilovala o trvalé usadenie všetkých Cigánov, ich zapojenie do hospodárskeho života a produktívnej práce, z ktorej by boli schopní nielen odvádzať feudálnu rentu zemepánom, ale platiť predovšetkým štátne a stoličné dane. S tým zámerom vynášajú v rokoch 1761, 1773, 1782 prostredníctvom kráľovskej miestodržiteľskej rady nariadenia, ktorými sa snažili túto svoju ideu uskutočniť.

Išlo o tieto nariadenia či príkazy:

- ▶ Zákaz Cigánom ženiť sa ak neboli schopní užiť rodinu.
- ▶ Zákaz vlastníť kone a obchodovať s nimi. Tie im totiž uľahčovali kočovanie z miesta na miesto a pri krádežiach im pomáhali rýchlo utiecť z miesta činu.

⁴⁴ Už v roku 1489 odmenila kráľovná Beatrix (Aragónska), manželka Mateja Korvína Cigánov za obveselenie hrou na lutnu. Roku 1525 zasa boli odmenení za to, že počas rytierskeho turnaja na kráľovskom dvore hrali pred kráľovnou Máriou, ženou Ľudovíta II. na citare.

- ▶ Nariadilo sa odnímať cigánskym rodičom ich deti a dávať ich do opateri a výchovy roľníckych domácností. Vtedajší osvietenci boli totiž presvedčení o tom, že hlavnou príčinou všetkého zla medzi Cigánmi je zlá výchova. Samuel Augustini ab Hortis, prívrženec osvietenských ideálov habsburského dvora vo Viedni sa vyjadril: „*Cigáni sú od prírody nadaní skoro na všetko, na čo sú štátu potrební, lenže ich zlá výchova a zlé zaobchádzanie s nimi zadusia všetko, čo je v nich dobré, čo dostali od prírody do vena a robia z nich otrokov zlých vášní a bezhraničnej slobody.*“
- ▶ Príkaz dávať cigánske deti do služby alebo na remeslá.
- ▶ Príkaz odvádzať cigánsku mládež do vojska.
- ▶ Bolo nariadené usadzovať cigánske rodiny trvalo v riadnych domoch postavených v dedinskej radovej zástavbe medzi ostatnými domami a zrúcať ich dovtedajšie koliby a šiatre nachádzajúce sa mimo dediny.
- ▶ Malo sa zabrániť pohlavnému spolužitiu blízkych príbuzných zákazom viacerým cigánskym rodinám bývať v 1 dome.
- ▶ Cigáni mali odteraz podliehať dedinským richtárom a nie dovtedajším vajdom.
- ▶ Bolo im zakázané opúšťať dedinu bez pasu a vedomia richtára.
- ▶ Usadení Cigáni mali byť evidovaní v urbári.
- ▶ Všetci usadení mali byť zdanení štátnymi a stoličnými daňami.
- ▶ Bolo im nariadené obliekať sa podľa vzoru ostatného obyvateľstva („*ut gens haec antea Zingara in ipso etiam vestitu aliis locorum Incolis conformetur*“). Zakázalo sa im nosiť krikľavé oblečenie a deťom, najmä dospievajúcim, chodiť nahé.
- ▶ Zakazovalo sa im jesť mäso z uhynutých zvierat, čo bolo častou praxou vyvolávajúcou odpor okolitého obyvateľstva.
- ▶ Nedovoľovalo sa im používať svoj jazyk, hovoriť mali iba rečou obyvateľstva, medzi ktorým žili. Museli namiesto svojich doterajších prezývok používanými dovtedy medzi nimi namiesto mena prijať kresťanské mená skladajúce sa z krstného mena a priezviska (*Antonius Olah alias Johanka alias Pucko alias Purssy*, 1780, cigán z Kostolného).
- ▶ Mali sa priúčať k poľným prácam a byť vrchnosťou využívaní na rôzne verejno–prospešné aktivity (opravy ciest, regulácie potokov).
- ▶ Bolo im uložené za povinnosť aktívne sa zúčastňovať na náboženských obradoch. Najmä v nedeľu a v prikázané sviatky. Vrchnosti mali dozrieť na to, aby cigánske deti navštevovali hodiny katechizmu.
- ▶ Odteraz sa už nemali nazývať Cigánmi ale Novosedliakmi, Novoroľníkmi, úradne Neubauer, Új–Magyarok, Neocoloni.

Ako vidno, uvedené opatrenia boli komplexné a dotýkali sa všetkých oblastí života, v ktorých Cigáni vybočovali zo všeobecných noriem ustálených medzi domácim väčšinovým starousadlým obyvateľstvom, medzi ktorými títo žili. Avšak ich realizácia narážala nielen na nezáujem samotných Cigánov ale často aj ich okolia. Okrem toho mnohé z nich boli také radikálne, že sotva mohli mať trvalejší úspech a najsť pochopenie medzi cigánskym obyvateľstvom. Samotná vrchnosť (vykonávanie cigánskej regulácie sa týkalo najmä stoličných slúžnych), ktorá ich mala uviesť do reality na to nemala mnohokrát dostatočné prostriedky (peniaze na vyplácanie ľudí, ku ktorým boli cigánske deti poslané na prevýchovu a do služby, náklady na stavbu nových cigánskych obydlí) a často ani chuť (cechy majúce prijímať na vyučenie cigánskych učňov). Podarilo sa z nich uskutočniť len niektoré. A tak ako ostatné reformy aj cigánska regulácia v podstate skončila smrťou oboch týchto panovníkov.

Spôsob života Cigánov, tak odlišný od ich okolia sa len ťažko menil. Násilné opatrenia tomu nie vždy pomáhali. Po druhej svetovej vojne bolo niekoľko tisíc slovenských Cigánov presťahovaných do Čiech – do vyludneného českého pohraničia alebo po roku 1967 v rámci snahy o rozptyl cigánskeho obyvateľstva do tzv. družobných krajov v Čechách. Okrem toho veľa Rómov odišlo do Čiech zlákaní oranizovanými náborami tamojších priemyselných podnikov hlavne SZ Čiech alebo na Ostravsku. Definitívne usadenie Cigánov sa podarilo v podstate až v priebehu 20. storočia. Posledným problémom boli tzv. olaskí Cigáni, ktorým zneвозмоžnilo ďalšie kočovanie zákonné nariadenie z roku 1958. Jednoducho im pobrali kone a kolesá od vozov a tak ich usadili. Napriek tomuto radikálnemu opatreniu nemožno povedať, žeby sa cigánskemu obyvateľstvu v období socializmu vodilo zle. Práve vtedajšia vládna moc svojim veľkorysým sociálnym zákonodarstvom umožňujúca, aby sa im plodenie detí stalo zárobkovou činnosťou, spôsobila terajšie vážne problémy, s ktorými si dnes nevieme poradiť.

Podľa evidencie štátnej správy žilo v roku 1989 na Slovensku vyše 250 000 Rómov. Pri sčítaní ľudu v roku 2001 sa však k rómskej národnosti prihlásilo len asi 60 000 ľudí. Ako materinský jazyk si však rómčinu uviedlo 99 448 ľudí. I to je však len asi 1/4 ich skutočného odhadovaného počtu. Na Slovensku je totiž už mnoho Rómov, ktorí nehovoria rómsky a rómčine nerozumejú. Dôvodom takéhoto relatívne malého počtu ľudí hlásiacich sa k rómskej národnosti je strata identity, ktorá sa prejavila v dôsledku silného asimilačného tlaku na nich vyvíjaného

v predchádzajúcom období (v minulých sčítaniach obyvateľstva sa Rómovia ako národnosť, neuvádzali neuznávali sa totiž za osobitnú národnosť) a okrem toho ich od toho, aby priznali svoj rómsky pôvod, odradili aj isté pocity menejcennosti, ktoré by prihlásenie sa k rómskemu pôvodu u nich mohlo vyvolať. Doteraz totiž u nás pretrvávajú pomerne negatívny vzťah k tomuto etniku. A ani súčasnosť na tomto fakte nič nezmenila. Najnovšie demografické odhady predpokladajú ich reálny počet na 360–380 000. V súčasnosti žijú roztrúsení vo vyše 1000 obciach (najviac na Spiši, kde ešte v druhej polovici 18. stor. ich narátali len 800) a tvoria asi 5–8 % všetkého obyvateľstva Slovenska.

P R A M E N E

Štátny archív v Bratislave. Župa Bratislavská I – AC. Súpisy Cigánov z rokov 1768, 1773, 1782.

Štátny archív Bytča. Oravská župa. Verejno–politické spisy. Nariadenia o Cigánoch. Slovenský národný archív (SNA), Čeklíška vetva rodu Eszterházy. Privilégium pre Cigánov.

L I T E R A T Ú R A

A magyarországi cigánykérdés dokumentokban 1422–1985. (szerk. Mezey Barna) 1986.

AUGUSTINI AB HORTIS, S.: Cigáni v Uhorsku 1775. Bratislava 1995.

Cigányok Magyarországon. (szerk. Galtz Ferenc), Budapest 1998.

HEGEDŰS, S.: Cigány kronológia. Konsept–H Kiadó 2000.

HORVÁTHOVÁ, E.: Cigáni na Slovensku. Historicko–etnografický náčrt. Bratislava 1964.

JAMNICKÁ–ŠMERGLOVÁ, Z.: Dějiny našich Cikánů. Praha 1955.

KOLOZSVÁRI, S.–ÓVÁRI, K.: Corpus statutorum Hungariae municipalium II/1. De proscriptione Zingarorum.

LIÉGEOIS, J.–P.: Rómovia, Cigáni, kočovníci. Bratislava 1997.

LIGETI, Gy.: A cigányok Magyarországon. Budapest 1998.

MANN, A.–B.: Rómsky dejepis. Bratislava, Kalligram, 2000.

MESZÁROS, Gy.: A magyarországi szinto cigányok. Budapest 1980.

NOVÁK, V.: Roma oklevelek és kiváltságlevelék az Eszterházy család levéltárában. In: Nostra tempora 5. Migráció. Szerkesztette Veronika Novák. Dunaszerdahely: Lilium aurum, 2001.

ONDREJKOVÁ, R.: O pôvode názvu Cigán (cigán) a o význame jeho derivátov. Slovenská reč, 56, 1991, 5–6, s. 32–37.

JUROVÁ, A.: Niekoľko poznámok k výskumu histórie Rómov na Slovensku. In: Rómovia včera, dnes a zajtra. Zborník z konferencie Spišská Nová Ves 1999.

ŠALAMON, P.: Cigáni z Abovskej a Turnianskej stolice v období osvietenstva. In:

Neznámi Rómovia. Zo života a kultúry Cigánov–Rómov na Slovensku. Zost. Arne B. Mann. Bratislava: Ister science press, 1992.

ŠTAMPACH, F.: Cikáni v Československé republice. Praha, Československá akademie věd a umění 1929.

TKÁČOVÁ, A.: Rómovia v Turnianskej stolici v 18. storočí. In: Človek a spoločnosť (ČAS). Internetový časopis pre pôvodné, teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied. Košice, 4, 2002.

<http://www.saske.sk/cas/4-2002/>

<http://www.romapage.hu>

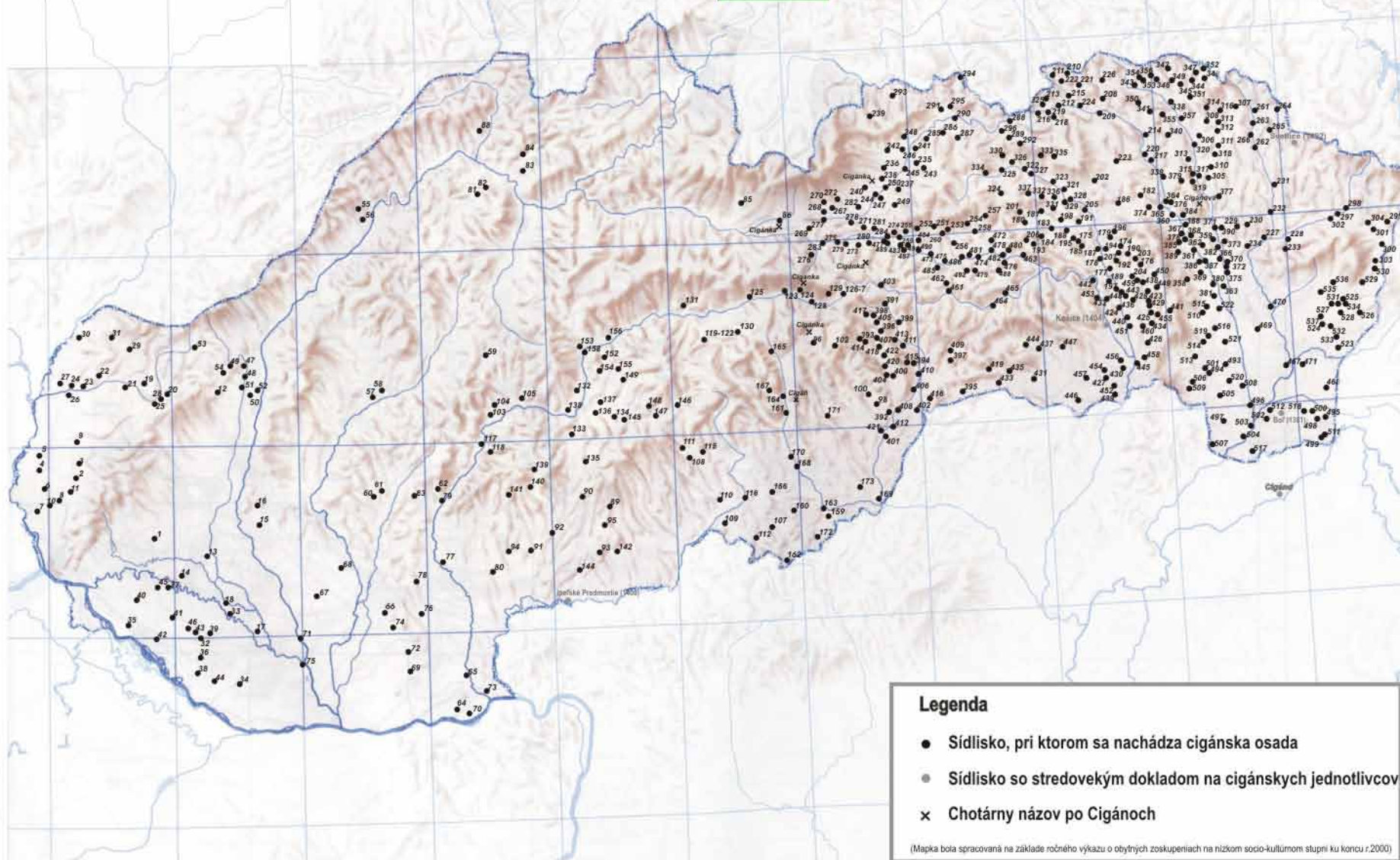
http://www.government.gov.sk/romovia/ine_stranky.php

Cigánske osady na Slovensku

© M. Marek 2005

Legenda

- Sídliisko, pri ktorom sa nachádza cigánska osada
- Sídliisko so stredovekým dokladom na cigánskych jednotlivcov
- × Chotárny názov po Cigánoch

(Mapka bola spracovaná na základe ročného výkazu o obytných zoskupeniach na nižšom socio-kultúrnom stupni ku koncu r.2000)

*Osady Cigánov na Slovensku

1 Blatné	50 Pobedím	99 Šrobárka(?)	148 Dúbravy	197 Seniakovce	246 Podhorany	295 Jarabiná	343 Dubová	393 Čierna Lehota	442 Kysak	491 Arnutovce
2 Kuchyňa	51 Podolie	100 Šivetice	149 Hrochoť	198 Svinia	247 Huncovce	296 Lubotín	344 Hunkovce	394 Rakovnica	443 Kráľovce	492 Rudňany
3 Rohožník	52 Horná Streda	101 Suché (?)	150 Na Hrbe	199 Šariš.Poruba	248 Toporec	297 Snina	345 Kapišová	395 Hrušov	444 Medzev	493 Trebišov
4 Kostoliste	53 Myjava	102 Revúčka	151 Na Skalici	200 Šariš.Trstená	249 Vrbov	298 Stakčín	346 Keckovce	396 Kobeliarovo	445 Nižná Myšľa	494 Celovce
5 Malé Leváre	54 Krajné	103 Hor.Žďaňa	152 Moliča	201 Šindliar	250 Malý Slavkov	299 Ulič	347 Krajná Bystrá	397 Krásnoh.Podhradie	446 Nižný Lánec	495 Boťany
6 Plav. Štvrtok	55 Hor.Breznica	104 Prestaviky	153 Podlavice	202 Terňa	251 Levoča	300 Ubľa	348 Krajná Poľana	398 Vysná Slaná	447 Nováčany	496 Brehov
7 Zohor	56 Doi.Breznica	105 St.Kremnička	154 Doi.Mičiná	203 Tuhriňa	252 Di.Štráže	301 Klenová	349 Kružľov	399 Gočovo	448 Ploské	497 Malá Trňa
8 Jablňonové	57 Chynorany	106 Trenč (?)	155 Dúbravica	204 Varhaňovce	253 Doľany	302 Belá n.Cirochou	350 Kurimka	400 Kunova Teplica	449 Rankovce	498 Bačka
9 Studienka	58 Žabokreky n.N.	107 Sid	156 St.Lupča	205 Vef.Šariš	254 Jablonov	303 Dúbrava	351 Ladomirová	401 Gemers.Panica	450 Opiná	499 Veľké Trakany
10 Lozorno	59 Handlová	108 Ružiná	157 Med.Hámor	206 Viľaz	255 Dravce	304 Kalná Roztoka	352 Nižný Komárnik	402 Silic.Brezová	451 Sady n.T	500 Leles
11 Pernek	60 Beladice	109 Rapovce	158 Ban.Bystrica	207 Žehňa	256 Domaňovce	305 Vys.Hrabovec	353 Nižný Mirošov	403 Stratená	452 Seňa	501 Egreš
12 Prašník	61 Choča	110 Lučeneč	159 Šimonovce	208 Bardejov-DlháLúka	257 Bijacovce	306 Krušinec	354 Vysný Mirošov	404 Rozložná	453 Sokol	502 Svinice
13 Sládkovičovo	62 Tekov.Nemce	111 Divín	160 Hodejov	209 Bardejov-Poštárka	258 Sp.Podhradie	307 Mikov	355 Rovné	405 Brdárka	454 Sokofany	503 Zemplín
14 Jelka	63 Volkovce	112 Čakanovce	161 Rim.Brezovo	210 Cigeľka	259 Sp.Štvrtok	308 Bukovce	356 Roztoky	406 Slavec	455 Svinica	504 Ladmovce
15 Pata	64 Mužľa	113 Točnica (?)	162 Tachty	211 Frička	260 Sp.Hrhov	309 Brezina	357 Stročin	407 Slavoška	456 Valaliky	505 Hrčel
16 Zemian. Sady	65 Kamenin	114 Divin-Dolina	163 Tichy	212 Gerlachov	261 Medzilaborce	310 Vyškovce	358 Banské	408 Plešivec	457 Veľká Ida	506 Kuzmice
17 Trstice	66 Veľké Lovce	115 Lovinobaňa	164 Hnúšťa	213 Hrabské	262 Gabiny	311 Korunková	359 Benkovce	409 Pača	458 Vysná Myšľa	507 Sloven.N.Mesto
18 Tomášikovo	67 Tvrdosovce	116 Boľkovce	165 Tisovec	214 Kurľima	263 Krásny Brod	312 VeľKrop	360 Bystré	410 Brzotín	459 Vtáčkovce	508 Hraň
19 Senica	68 Komjatice	117 Žarnovica	166 Husiná	215 Kurov	264 Palota	312 Makovce	361 Čaklov	411 Henckovce	460 Oľšovany	509 Brezina
20 Hradište p. V.	69 Strekov	118 Hodruša-Hámre	167 Klienovec	216 Lenartov	265 Čabalovce	313 Vys.Oľšava	362 Čičava	412 Čoltovo	461 Vondrišeľ	510 Bačkov
21 Sajd.Humence	70 Obid	119 C.Balog-Medvedov	168 Čerenčany	217 Lascov	266 Sukov	314 Gribov	363 Dlhé Klčovo	413 Nižná Slaná	462 Závadka	511 Malé Trakany
22 Štefanov	71 Zemné	120 Č.Balog-Vydrovo	169 Lenártovce	218 Lukov	267 Batizovce	315 Lomné	364 Đurďoš	414 Slavošovce	463 Ríchnava	512 Zátin
23 Šaštín-Stráže	72 Dubník	121 Č.Balog-Jánošovka	170 Vrbovce	219 Malcov	268 Mengusovce	316 Stačkovce	365 Hanušovce n.T.	415 Rožňavs.Bystré	464 Mnišek n.H.	513 Zemplíns.Teplica
24 Čáry	73 Kamenica n.H.	122 Č.Balog-Pusté	171 Španice Pole	220 Marhaň	269 Suňava	317 Turany n.O.	366 Hencovce	416 Silica	465 Helcmanovce	514 Ozorovce
25 Jablonica	74 Semerovo	123 Heľpa-Výhon	172 Jestice	221 Niž.Tvarožec	270 Štola	318 Kolbovce	367 Hlinné	417 Rejdová	466 Demeter	515 Kravany
26 Kuklov	75 Kolárovo	124 Pohorelá	173 Čakov	222 Petrová	271 Gánovce	319 Bžany	368 Jastrabie n.T.	418 Kočeľovce	467 Draňov	516 Sečovce
27 Kúty	76 Čaka	125 Polomka-Dolinka	174 Abranovce	223 Raslavice	272 Gerlachov	320 Stropkov	369 Kamenná Poruba	419 Bôrka	468 Kapuš. Kľačany	517 Veľký Kamenec
28 Osuské	77 Doi.Seč	126 Telgárt-Hor.osada	175 Bzenov	224 Rokytyv	273 Hranovnica	321 Sabinov	370 Kučín	420 Gočaltovo	469 Laškovce	518 Poľany
29 Radošovce	78 Doi.Piaľ	127 Telgárt-Doi.osada	176 Červenica	225 Snakov	274 Jánovce	322 Lipany	371 Malá Doma ša	421 Bretka	470 Michalovce	519 Zbeňov
30 Kopčany	79 Kozárovce	128 Valkovňa	177 Drienov	226 Zborov	275 Kravany	323 Pečovská N.V.	372 Nižný Hrabovec	422 Roštár	471 Krišovs.Liesková	520 Kožuchov
31 Popud.Močidľany	80 Santovka	129 Šumiac	178 Drien.N.Ves	227 Humenné	276 Lipt.Teplica	324 Niž.Slavkov	373 Ondavs.Matiašovce	423 Bačkovik	472 Zehra	521 Vojsčice
32 Dunajská Streda	81 Višňové	130 Pohr.Polhora	179 Dulova Ves	228 Kamenica n.C.	277 Lučivná	325 Torysa	374 Pavlovce	424 Beniakovce	473 Spišská N.Ves	522 Parchovany
33 Jahodná	82 Turie	131 Hor.Lehota	180 Fričovce	229 Karná	278 Sp.Teplica	326 Krivany	375 Poša	425 Bidovce	474 Olcnava	523 Bežovce
34 Veľký Meder	83 Doi.Tížina	132 Sielnica	181 Hermanovce	230 Sloven.Volová	279 Sp.Bystré	327 Rozkovany	376 Prosačov	426 Blažice	475 Markušovce	524 Blatná Polianka
35 Samorín	84 Lysica	133 Breziny	182 Chmeľov	231 Stoven.Volová	280 Sp.Štiavnik	328 Šariš.Michaľany	377 Rafajovce	427 Bočiar	476 Krompachy	525 Horňa
36 Vrakúň	85 Pribylina	134 Zvolen.Slatina	183 Chmiňany	232 Lubiša	281 Svábovce	329 Ostrovany	378 Rudľov	428 Boliarov	477 Betlanovce	526 Kolibabovce
37 Nový Život	86 Važec	135 Sása-Lomné	184 Chm.Jakubovany	233 Kamienka	282 Vef.Slavkov	330 Ofšov	379 Ruská Vofa	429 Čakanovce	478 Špišské Vluchy	527 Nižná Rybnica
38 Gabčíkovo	87 Hlboké	136 Lieskovec	185 Janov	234 Brekov	283 Vikartovce	331 Jarovnice	380 Sačurov	430 Čaña	479 Poráč	528 Ostrov
39 Veľké Dvorníky	88 Nesluša-Puškatka	137 Zolná	186 Kapušany	235 Jurské	284 Vydriň	332 Uzovs.Pekľany	381 Seč.Polianka	431 Drienovec	480 Kaľava	529 Podhorod
40 Štvrtok n. O.	89 Lítava	138 Budča	187 Kendice	236 Lubic	285 Lomníčka	333 Milpoš	382 Sedliská	432 Družstevná p.H.	481 Vítkovce	530 Ruský Hrabovec
41 Michal n. O.	90 Bzovík	139 Sv.Anton	188 Kojatice	237 Rakúsy	286 Kolačkov	334 Tichý Potok	383 Skrabské	433 Dvorníky-Včeláre	482 Kolínovce	531 Sobrance
42 Rohovce	91 Hont.Tesáre	140 Prencov	189 Lemšany	238 Stráne p. T.	287 Jakubany	335 Olejníkov	384 Skrabské	434 Đurkov	483 Letanovce	532 Svätuš
43 Vef. Blahovo	92 Medovarce	141 Badáň	190 Lesiček	239 Jezersko	288 Čirc	336 Ražňany	385 Sol	435 Háj	484 Illašovce	533 Tašufa
44 Pataš	93 Čelovce	142 Kosiňovce	191 Malý Šariš	240 St. Lesná	289 Šar.Jastrabie	337 Renčiov	386 Vechec	436 Chrastné	485 Teplička	534 Tibava
45 Zl. Klasy	94 Súdovce	143 Čelovce	192 Mirkovce	241 Holumnica	290 St.Lubovňa	338 Svidník	387 Čemerné	437 Jasov	486 Chrasť n.H.	535 Úbrež
46 Lehnice	95 Cerovo	144 Hrušov	193 Ovčie	242 Výborná	291 Kamienka	339 Giraltovce	388 Vysný Žipov	438 Kecerovce	487 Spiš.Tomášovce	536 Vysná Rybnica
47 Čachtice	96 Murán.Dihá Lúka	145 Vigfaš	194 Petrovany	243 Ihľany	194 Petrovany	340 Beňadikovce	389 Zámotov	439 Kechnec	488 Slovinky	537 Blatné Remety
48 Častkovce	97 Kiešková (?)	146 Hriňová	195 Rokycany	244 Vef.Lomnica	195 Rokycany	341 Cernina	390 Zálobín	440 Košic.Ofšany	489 Hrabušice	
49 Hrachovište	98 Hucin	147 Detva	196 Rus.N.Ves	245 Križ.Ves	196 Rus.N.Ves	342 Dihoňa	391 Dobšín	441 Košic.Klečenov	490 Smižany	

*súčasný stav

Miloš Marek
Národnosti Uhorska

VYSOKOŠKOLSKÉ UČEBNÉ TEXTY

JAZYKOVÁ KOREKTÚRA
Darina Jašeková

SADZBA
© Ladislav Tkáčik

VYDAVATEĽ
Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava
[Http://fff.truni.sk](http://fff.truni.sk)

© Miloš Marek, 2011
© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2011
ISBN 978-80-8082-470-9